

11. Kuppelung 3 Bände in 2 gebd. Gerbert

N 75.

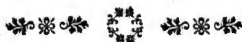
VETVS
LITVRGIA
ALEMANNICA
DISQVISATIONIBVS PRAEVIIS,
NOTIS, ET OBSERVATIONIBVS ILLVSTRATA,
QVAM
SANCTISSIMO D. N.
PIO VI.

D. D. D.
MARTINVS GERBERTVS,
MONAST. ET CONGREG. S. BLASII IN SILVA NIGRA ABBAS S. Q. R. I. P.

PARS PRIMA.

Typis San-Blasianis MDCCLXXVI.

Ὅτι μὲν οὖν καὶ εὐχαὶ καὶ εὐχαρισταὶ ὑπὸ τῶν ἀξίων γινομένηαι, τελεῖαι μόναι καὶ εὐαρεστοὶ εἰσι τῷ Θεῷ θυσίαι, καὶ αὐτὸς φημι. Ταῦτα γὰρ μόναι καὶ χριστιανοὶ παρὰ λαῶν ποιεῖν, καὶ ἐπ' ἀναμνησὶ δὲ τῆς τροφῆς αὐτῶν ξηρὰς τε καὶ ὕγρας, ἐν ᾗ καὶ τοῦ πατρὸς, ὁ πεποιθεὶς δι' αὐτοὺς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, μνησθῆναι.

Equidem preces & gratiarum actiones, quae a dignis peraguntur, sola esse perfecta & Deo accepta sacrificia, & ipse pronuntio. Haec enim Christiani quoque sola peragere didicerunt, etiam in recordatione alimoniae suae siccae & liquidae, in qua etiam passionis, quam Filius Dei propter eos pertulit, recordantur. S. IUSTINVS M. *Dial. cum Tryph.*

SANCTISSIME PATER !

HAEC ARA TUEBITUR OMNES

d folium Pontificium me sapiens SALOMON manuducit:
Ad locum, ait Eccle. I. 7. *vnde*
exeunt flumina, reuertuntur. Ad
 primam suam scaturiginem,
 Romanam D. PETRI sedem,

reduco veterem Liturgiam *Alemannicam.*

)(2

Id

Id vero vt fidentius agam, addidit animum incredibilis illa TVA, SANCTISSIME PATER! humanitas, ac beneuolentia, quam mihi annis abhinc quatuordecim *Romae* commoranti exhibuisti, sponte TVA obscurum me hominem in meo ad *S. Callistum* hospitio perquirere, inuisere, horamque non vnam (quum grauissimis distinereris negotiis post mortem *Hieron. Card. COLUMNAE*, S. R. E. Camerarii, cuius tunc vices sustinuisti) mihi impendere haud grauatus.

Is mihi indigno quod obtigerit honos, indulgentissimo illi TVO erga D. BENEDICTI affectas adscribere fas est animo, quem tot aliis testatum fecisti titulis, tuis imprimis *S. Gregorii* alumni, instituti *Benedictini* candidi habitus praeferentibus tesseram; quam *Romae* abbatiam piis auxisti largitionibus: veluti postea monachos nigros, quos vocant,
pri-

primariae Congregationis *Benedictinae Casinensis* syncretitas fouisti, praepositus monasterio *Sublacensi*; vbi S. Legislator posuit S. Ordinis primordia, postquam aliquot prius annos ibidem in sacra delituisse specu. Egregia tunc simul TIBI oblata est occasio, amplae dioecesi praefecto, cultum diuinum exornandi, atque ecclesiasticam disciplinam suo restituendi vigori, totam superatis montium iugis dioecesim lustrando.

Ardenti huic pro Dei honore zelo, quo semper flagrabas, adscribo, quod mei *Italiam* peragrantis, ac *Romanas* praecipue bibliothecas, sacris de causis, diuinum maxime cultum concernentibus, perlustrantis rationem aliquam habueris. Cuiusmodi quidem est *Cantus & Musica sacra*, non postremum hodie cumprimis disciplinae sacrae caput, haud adeo, ut Officii diuini Maiestatem deceret, constitutum apud nos ex praepostera quadam *Italorum* imitatione,

tionem, ingenio suo indulgentium, neque se se legibus Sacelli Pontificii continentium, ubi vnice Dei templo digna viget musica, ac cantus, qui nullas nisi humanas, hoc est, rationabiles admittit voces, sonosque. Opere illo a me nuper humillime TIBI oblato, & a TE singulari suscepto clementia, iam mihi dubio nullus superest locus, fore, ut speratum inde referam fructum, eo utinam successu, quem immortalis memoriae Pontifex BENEDICTVS XIV. in sua encyclica, instante anno iubilaeo 1750. edita, in animo habuerat; percepi autem postea *Italiam* peragando, idem esse bonorum omnium votum.

Alterum, quod tunc *Romae*, ceu apud fontem suum ac scaturiginem, ut initio indicaui, agebam, spectabat ipsam hanc veterem Liturgiam *Alemannicam*, de qua praesentes disquisitiones meas apostolicae Cathedrae TVAE demississimo consacro cultu,

tu, & apostolico TVO zelo totum committo ; quo
quam ingenti aestuares, mox initio suscepti Eccle-
siae gubernaculi commonstrasti in epistola encycli-
ca ad Patriarchas, Primates, Archiepiscopos vni-
uersae Ecclesiae catholicae, ineunte hoc anno 1776.
data. In ea, postquam saluberrima monita, sanctis-
simaque dedisti praecepta pro formando instruendo-
que Clero, penes quem animati templi Dei est vi-
gor ac continentia, diuinaeque liturgiae decus ac or-
namentum, mox ad id progredieris, BEATISSIME
PONTIFEX ! *quod, patere vt TVIS vtar verbis,*
maxime fidelium animos commouere, atque in sacrarum re-
rum venerationem solet adducere, decorem videlicet Domus
Dei, & eorum, quae diuino cultui sunt addicta, nitorem, di-
gnitatemque.

Ecquid est vero, quod pietatis illum sensum,
quo intime imbueris, atque deuotissimi Deo animi
asse-

affectum, quo erga res omnes abriperis, quae ad diuinum Numen placatum nobis peccatoribus propitiumque reddendum, eiusque cultum & honorem promouendum faciunt? ecquid est, inquam, quod tenerrimum hunc illum piissimae mentis habitum magis pandat, quam lacrimae illae laetitiae indices, quas non semel emisisse es contestatus in bulla extensionis Iubilaei ad vniuersum catholicum orbem, *Romae* an. 1775. celebrati, quum vrbis amplissimas vias maxima fidelium multitudine redundantes intuebaris, quorum omnium vna mens esset, diuinam sibi misericordiam in fletu, & cordis amaritudine conciliare: mirifice recreatus, quum intelligeres, ciuium religionem cum aduenarum pietate mutua inter se aemulatione decertare? Perinde vero affectus fuisses, spiritalique perfusus gaudio, siquidem coram conspiciari hoc anno apud exteros nos
li-

licuisset mirum illum ardorem & contentionem apud plerosque omnes, vt tanti indulgentiarum thesauri quisque se participem redderet, ex vnanimi supplicantis populi per orbem catholicum consensione. Quibus vero omnibus in vrbe & orbe vt praeclleres, singulari Dei prouidentia contigit: quum duodecimo statim die, ex quo, PETRI Cathedram adeptus, summi Pontificatus apicem tenebas, anno magno Iubilaei reuertente sacras portas die IV. Kal. *Martii*, seruato sanctissimarum caeremoniarum ritu, summa recluderes religione, neque praeires tantum caeterorum supplicum vota, sed etiam vinceret deuotione, atque precandi assiduitate.

Facis id quidem ad exemplum illius ex TVIS antecessoribus, cuius cum fausto omine nomen ad-

))((optare

optare voluisti, Sanctissimi Pontificis PII V. Huius vero inter caetera praeclara virtutum & sanctitatis specimina continuum in publico officio, quod iam solemnius instituisti, depraedicat Ecclesia orationis studium, tantamque contentionem & efficaciam, ut celebris illa de *Turcis* relata ad *Echinadas* insulas victoria non tam armis, quam PII V. P. M. precibus attribueretur. Idem quum primum ad Cathedram D. PETRI suffectus esset, nihil antiquius habuit obseruantia congrua diuini cultus in ecclesiis, & veneratione debita festiuitatum, edita bulla primo Pontificatus sui anno 1566. Mox operam impendit reformando breuiario, ut vocamus sacras preces, laudes & gratias Deo persoluendas in horis canonicis, quae, inquit in bulla eam in rem an. 1568. vulgata, *diuini officii formula pie olim ac sapienter a summis Pontificibus, praesertim GELASIO ac GREGORIO primis*

primis constituta, a GREGORIO autem Septimo reformata, cum diuturnitate temporis ab antiqua institutione deflexisset, necessaria visa est, quae ad pristinam orandi regulam conformata reuocaretur.

Post alios Pontifices de reformando breuiario imprimis curate egit BENEDICTVS XIV. tunc quum TE sibi studiorum suorum adiutorem adiunxisset, vt adeo iam eo temporis TE ad tantum opus paratissimum, nunc promptissimum sperent, qui, vt tandem aliquando res dudum desideratissima effectum eatur, in votis habent. Ad hoc vero praeclarum exornandum institutum inter Monumenta nostra liturgica imprimis conferent Collectae illae, seu orationes pulcherrimae, quae habentur in antiquissimis sacramentariis, dignissimae quidem, quae SS. summorum Pontificum ac Praesulum LEONIS M. GE-

GELASII, & GREGORII M. nec non D. AM-
BROSII praeferant nomina, vt abundius ex illis
Codd. Mss. patebit, quos in lucem protracturus
sum post has meas disquisitiones liturgicas, quas
nunc vna mecum meisque ad sacratissimos abiicio
pedes

SANCTITATIS TVAE

demississimus & obedientissimus Filius

MARTINVS GERBERTVS.

PRÆFATIO.

T post summorum Virorum in re liturgica insigne studium, ac maximos labores, quibus rem exhaustisse, editis compluribus operibus, videri queant, idem tractare. susciperem argumentum, occasio se sponte præbuit.

Animum applicueram operi *de Cantu & Musica sacra a prima Ecclesie ætate usque ad præsens tempus*, quæ pars Liturgiæ sacræ censenda est, a nemine quidem hæctenus nisi parcius, velut aliud agendo in liturgicis, tacta. Igitur hac parte expleffe pro modulo meo videri poteram lacunam; quæ ipsa aliam prodebat, seseque mihi obiiciebat pervolutanti ad propositam cantus ecclesiastici historiam, inter innumeros pæne mss. codices liturgias etiam nostra ætate certatim editas, ac illustratas ex veteribus monumentis ecclesiasticis, in quibus passim liturgica occurrunt, atque de divinis officiis, ritibus, cærimoniisque sacris agitur.

Tardius ex instituto materia hæc pertractari cœpit ab ISIDORO *Hispalensi* duobus de ecclesiasticis officiis libris, aliisque, quos in unum collectos volumen HITTORPIUS primum edidit, pseudonymum quidem cum cæteris ALCUINI, quem illustr. *Frobenius* FORSTERUS editione operum ALCUINI proxime in lucem proditura in locum suum restituit, perinde etiam opusculum alterum, quod ad censum

nostrum pertinet de cærimoniis baptismi, quod esse AMALARIII *Trevirensis* discimus ex codicibus *Turicensi* & *San-Blasiano*, in quibus nempe nomen AMELERE, seu AMALARIII integrum perscriptum legitur; dum alias sola littera initiali A. pro more ævi medii proclive fuit celebrius ALCUINI nomen divinare, cuius, ex *Anglia* acciti, disciplinæ se tradidit erudiendum CAROLUS M. rituum ecclesiasticorum imprimis studiosus, ut ex variis palam fit consultationibus, quæstionibusque, aliis etiam præsulibus propositis, partim a MABILLONIO editis: eoque pertinent *Fragmenta quædam CAROLI M. Imp. Rom. aliorumque incerti nominis de veteris Ecclesiæ ritibus ac cæremoniis*, a *Wolfg. LAZIO* eruta, *Antverpiæ* apud *Io. BELLERUM* an. 1560. publicata, adiecto opere *Rhabani MAURI, de virtutibus, vitiis, ac cæremoniis antiquæ Ecclesiæ* ab eodem reperto: suntque alia eiusdem auctoris eiusdemque argumenti opera T. VI. *Opp.* an. 1626. *Coloniæ Agrip.* excusa: quædam porro apud laudatum HITTORPIUM, & in *Bibliotheca PP. Lugdun. Walafridi* etiam STRABONIS insignis liber *de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum*, Tom. XV. p. 181. & Tom. XVIII. p. 469. *Micrologus* post HITTORPIUM & PAMELIUM editores suo auctori IVONI *Carnotensi* assertum egregium ad præsens argumentum opusculum. Eodem pertinet S. BRUNONIS, *Signiensis* episcopi opusculum *de Sacramentis Ecclesiæ, mysteriis atque ecclesiasticis ritibus*. T. XX. p. 1725. HONORII item *Augustodunensis* presbyteri inter alia *Sacramentarium*, seu *de Caussis & significato mystico rituum divini in Ecclesia officii* liber a Bern. PEZIO T. II. P.

P. I. *Theſaur. Anecd.* p. 247. ſeq. editus. RUPERTI Tuitienſis de divinis Officiis libri XII. T. II. *Opp. Mogunt.* an. 1631. ed. p. 752. ſeq. Huc porro referendus INNOCENTII III. P. liber de myſteriis Miſſæ, cum aliis eius operibus, epiſtolis & ſermonibus editus.

Quanto autem in pretio ſemper fuerit *Guillelmi DURANDI Rationale divinatorum officiorum*, indicio ſunt tum Mſſ. quæ paſſim extant, cum innumeræ propemodum editiones inde a primis typographiæ incunabulis, ac primum quidem exemplar impreſſum in membranis *Moguntia per Iohannem FUST, & Petrum SCHÖYFFER de Gernzheym anno Incarnationis Dominicæ 1459.* Eodemque adhuc ſæculo *Nurembergæ per Ant. KOBURGER* an. 1481. & poſtea an. 1486. *Argentinae*, ſine typographi mentione, ac deinceps ſæpiſſime reuſum etiam annotationibus illuſtratum, adiecto paſſim alio divinatorum officiorum rationali a *Io. BELETHO* ante *DURANDUM* compoſito: neuter vero confundi debet cum recentioribus, in eadem materia egregie verſatis *Io. Stephano DURANTI*, & *Ant. BELLOTTE*: quibus addi poſſunt complures alii, qui ritus & cærimonias ſacras explicarunt, illuſtraruntque *GRESSOLIUS*, *FILESACUS*, *GRANCOLAS*, *BISSUS*, *BONARTIUS*, *CARRACIOLUS*, *MAGIUS*, *Chriſt. MARCELLUS*, *Claud. VILLETTE*, *Mich. BAUDRY*, *De-VERT*, *Le-BRUN*. His accenſendi ſunt, qui in *GAVANTUM* ſunt commentati, *Caiet. M. MERATI*, *Claud. ARNAUD*.

Præ cæteris vero laudandi Card. *BONA*, *Hugo MENARDUS*, *Edm. MARTENIUS*; quique ante hos in colligendis mo-

numementis liturgicis strenuam navavit operam post CASSANDRUM & HITTORPIUM, PAMELIUS, qui duobus tomis edidit *Missale SS. Patrum latinorum, sive Liturgicon latinum, iuxta veterem Ecclesiæ catholicæ ritum: in quo de sacrificio missæ, eiusque institutore de continua ad nos usque successionem, de cæremoniis, ritibus, & consuetudinibus circa illud haberi solitis, copiosissime tractatur cum missis Ambrosiana & Mosarabe olim in Hispaniis usitata, DD. HIERONYMI lectionario, GREGORII P. antiphonario, eiusdemque ac GRIMOLDI & ALCUINI abbatum Sacramentorum libri, ex quibus vetus iuxta usum Romanum in ecclesia missas celebrandi ritus concinnatus est, ut habet inscriptio rari operis ed. Coloniae an. 1590. De Galliarum quoque, ut in præfatione Tomi primi loquitur, & Germaniæ missa veteri idipsum præstiturus, si ullo unquam tempore ad manus pervenerint; ad utrumque antiquitatis studiosos omnes, Hispanos, Gallos, Germanos, ut mutuas operas conferant, obsecrat.*

Quod ipse tum votis expetierat, proxima ætate a Ven. THOMASIO, ac MABILLONIO impletum accepimus votum, excepta Germania nostra, quæ hæcenus in producendis suis monumentis liturgicis segnior est visâ, præterquam quæ sparsim MARTENIUS grandi de antiquis ecclesiæ ritibus opere collegit, atque etiam ASSEMANUS in *codice liturgico Ecclesiæ universæ* recudit. Quæ tamen tanta non sunt, ut defectum illum refarciant, quem relinquit vetus liturgia Germanica hæcenus desiderata.

Intelligis, Lector! quid meum accenderit studium, atque
ad

ad hanc capeffendam induxerit provinciam, eam potiffimum circa *Germaniæ* regionem, in qua primam aspexi lucem, *Alemanniam* inquam, in cuius veluti meditullio verfor, atque iam in domestica bibliothecæ nostræ *D. Blasii* suppellectili eum reperi adparatum, qui ad ornandam susceptam haud modicum conferat Spartam. Non tamen hic substiti, sed ad peragrandam integram provinciam, ac litteraria perscrutanda scriptoria sacrariaque animum induxi, unde congererem commoda instituto huic monumenta, quæ solent religiosius servari, nec difficulter cum peritis communicari: quod gratanter agnosco, ac suis quæque possessoribus in acceptis refero; imprimis vero *Romanæ* ecclesiæ, unde cum religionis christianæ flore ratio etiam cultus divini, seu liturgia sacra ad nos pervenit: ut nihil iam dicam de prima efflorescentis fidei semine, identidem suffocata a maioribus nostris gentilitiis superstitionibus additissimis, iugumque Christi unacum *Romano* excutientibus imperio; donec *Francicum* subire compulsi, paullatim mansuefacti etiam Christianum susceperunt.

Hinc est, quod magis congruat antiquissima Liturgiæ *Alemannicæ* forma cum missali *Francico* a Ven. THOMASIO & MABILLONIO edito, qua parte idipsum cum *Romana* iuxta *Gelasianum* præsertim sacramentarium convenit; differt vero a *Gallicano* veteri, *Gothico*, *Mozarabico* & *Ambrosiano*, nisi in quibus & hæ liturgiæ *Romano* ritui sunt similes, quemadmodum tum reliquæ omnes Occidentales præprimis quamdam inter se habent convenientiam; ut tamen *Ambrosiana* magis cum *Romana* congruat, quam vetus *Gallicana* ac *Gothica*, *Mozarabice* similior, atque etiam *Græcæ*.

Vel hinc iam aliquid de ætate Monumentorum nostrorum veteris liturgiæ *Alemannicæ* statui potest. Quodsi enim remotior illa epocha spectanda foret, qua *Alemanni* primum in prælio apud *Tolpiacum* anno 496. CLODOVEO victas dederunt manus, potius liturgia *Gallicana* seu vetus *Francica* apud nostrates illos maiores requirenda foret. At cum ipse CLODOVEUS, ut apud GREGORIUM *Turonensem* in historia *Francorum* lib. II. c. 30. legere est, veluti ex voto reportandæ ab *Alemannis* victoriæ, Christo nomen dederit, quis de cultu christiano *Alemannorum* quid statuatur, statim postquam iugum *Francorum* subierunt? qui servitutis impatientes toties *Romanum* dominatum, imperatorum etiam christianorum, excusserunt, repulsa simul occasione suscipiendæ fidei, quæ illis haud aliunde, quam ex orbe *Romano* elucescere poterat quaquaversum a Meridie ex *Italia*, ab Oriente ex *Illyrico*, ab Occidente vero e *Gallia Alemanniæ* imprimis contermina, ut Disquisitione prima originem, ac propagationem religionis christianæ in *Alemannia* explicavimus, *Romano* primum florente imperio, deinde sub *Francorum* principatu, qui ex *Germanis* primi ipsi susceperunt lumen fidei; quique apud eos, quos suæ subiecerunt ditioni, nihil non egerunt, ut ad agnitionem veritatis adducerent.

Ex his primi *Alemanni* fuerunt, quibus devictis *Burgundionibus* bellum intulit CLODOVEUS religionis quadam captata occasione, cum ipse a coniuge sua CHROTILDE, ex stirpe *Burgundica*, ad christianam religionem maxime fuerit sollicitatus; sed tamen haud magis GUNDEBALDUS *Burgundiæ*,
quam

quam HERMANFRIDUS *Toringiæ* rex ad salutare hoc consilium adduci potuere, uterque litteris licet gravibus, quæ extant apud CASSIODORUM *Var. lib. III. ep. 2. & 3.* impulsus. Expeditionem *Burgundicam* CLODOVEI post *Alemanicam* narrat GREGORIUS *Turonensis* lib. II. c. 32. quæ fuit sub CLODOVEI successoribus demum confecta perinde ac *Thuringica* diviso circa an. 530. inter *Saxones & Francos* regno, de quibus singulis alia occasione in ipso opere adduximus D. HIERONYMI locum ex vita S. HILARIONIS, dum inter *Saxones*, inquit, & *Alemannos* gens extat non tam lata, quam valida: apud *historicos* *Germania*, nunc vero *Francia* appellatur.

S. HIERONYMO, qui aliquando juvenis scholam *Treverensem* triverat, non poterat esse ignotus locorum illis in *Germaniæ* partibus situs, per quæ illi ex *Pannonia* patria transendum erat in *Germaniam Belgicam* primam, cuius metropolis erat *Trevirorum* urbs, veluti *Colonia Agrippina Germaniæ* secundæ, primæ vero *Moguntia*, quam idem S. Doctor in epistola ad GERONTIAM sive AGERUCHIAM cum aliis urbibus expugnatum devastatamque deplorat. *Moguntiacum*, inquit, *nobilis quondam civitas capta, atque subversa est, & in ecclesia multa hominum millia trucidata. Vangiones longa obsidione deleti. Remorum urbs præpotens, Atrebatæ extreme hominum Morini, Tornacum, Nemetæ, Argentoratus, translatae in Germaniam.* Attinent hæc etiam *Alemannorum* seu *Suevorum* cum *Alanis & Vandalis* expeditiones, a quibus *Moguntiacum* eversum magno consensu tenent auctores circa
an.

an. 413. postquam iam *Franci* rerum in *Galliis* potiri cœpissent, nec *Alemanni* finium suorum prorogandorum segnes essent, ita, ut postea apud *Tolpiacum Iuliacense* oppidum *Coloniæ Ubiorum*, *Agrippinam* versus manus conferere cum *Francis* possent &c.

Haud erat, cur *Franci* cæsis subditisque *Alemannis* de restringendis *Alemanniæ* limitibus laborarent, quippe quam totam sui iuris fecerant. Erant termini *Alemanniæ* iidem adhuc sæc. VI. sub dominio *Francico*, ac antea *Alemanniæ* liberæ sæc. V. *Danubium*, *Rhenus*, ac *Mœnus*. *Regio illa Suevorum*, ut IORNANDES *de rebus Geticis* c. 55. scribit medio iam fere sæc. VI. *ab Oriente Baioboros habet, ab Occidente Francos, a Meridie Burgundiones, a Septentrione Thuringos.* Ab Oriente limes indubitatus *Alemanniam* a *Boiaria Licus* seu *Lechus* fluvius disternat; ab Occidente sub *Francis* accessisse aliquid *Alemanniæ* Dan. SCHOEPEFLINUS ex APOLLINARI SIDONIO in *Alsatia illustrata* T. I. p. 628. observavit, ut non solum ad *Vogesum* usque promotum fuisse litem, verum etiam eam *Helvetiæ* partem *Rheno* vicinam, a *Burgundionibus* occupatam, *Alemannis* habitandam obtigisse, nullus dubitet. Factum id ea in plaga, quæ diœcesi *Constantiensi* adhæret, cuius olim *Vindonissa* erat sedes *Burgundiæ* urbs, quæ postea *Constantiam* translata fuit haud procul a finibus *Rhætiæ*, cuius etiam maxima pars *Alemanniæ* accensetur versus meridiem. Superest septentrionalis limes, quem intelleximus a IORNANDE *Thuringiam* fuisse. Quapropter amplitudine sua etiam omnem regionem comprehendit, quæ
nunc

nunc *Francia Rhenensis* dicitur ab ea distincta, quæ, diviso inter *Saxones & Francos Thuringiæ* regno, *Francis* obtigit eo tempore, quo *Alemannia* in provinciam magni *Francici* regni redacta, ducibus quidem propriis, ut deinceps curatoribus cameræ regebatur (qui nempe regibus ac postea imperatoribus *Francicis* erant obnoxii) donec, scisso *Franciæ* regno, paullatim ducatus *Alemanniæ* perinde ac *Franciæ* orientalis aliam, sui iam compotes, indueret faciem.

Ea politici regni mutatio nos nunc haud moratur; ecclesiasticæque *Alemanniæ* statuimus metropolim *Moguntiam*, quam quidem REGINO in chron. ad 953. aliaque Monumenta T. III. historic. Act. acad. Palat. p. 349. alibique citata, metropolim *Franciæ* orientalis designant. Accedunt itaque *Alemanniæ* nostræ ecclesiasticæ veteri typo cum episcopatu *Argentoratensi* duo alii *Germaniæ* primæ episcopatus *Vormatiensis & Spirensis*, quemadmodum in *Rætia Curiensis* cum *Augustano*; nec *Basileensem* episcopatum penitus *Alemannia* extorrem censemus, etsi *VESONTIUM*, archiepiscopum *Burgundiæ*, agnoscat: tum quod pars diœcesis in *Alemanniam* se protendat, cum quod ipsa etiam *Basilea* in *Rauricio* agro sita, *Alemanniæ* regno accensita legatur. Anonymus *Ravennatensis lib. IV. Cosmogr.* hic omnium longissime progreditur, ipsum *VESONTIUM*, *LINGONAS &c. Alemanniæ* adiiciens: *In qua patria, inquit, plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est Lingonos, Bizuntia, Nantes, Mancroda. Item iuxta supra scriptum Rhenum sunt civitates, id est, Gormetia, quæ consinalis cum*

b

præ-

prænominata Maguntia civitate Francorum, item civitate Altripe, Sphira, Porca, Argentaria, quæ modo Stratisburgo dicitur; Brececha, Bazela, Augusta, Carstena, Cassangita, Wrcacha, Constantia, Rugium, Bodungo, Arbore Felix, Bracantia. Igitur quod aliquando Basilea Alemannia accensita fuerit mirum haud est, Sita, ut verbis WIPPONIS in vita CONRADI Salici utar, in quodam triviali confinio, id est Burgundia, Alemannia & Francia. Interim Basilea hodieque eum in ecclesiastico ordine hierarchicum servat ordinem, quem ei antiquissimum volumen de magistratibus Romanis seu indiculus provinciarum assignat in provincia Maxima Sequanorum cum castro etiam Vindonissensi, sede olim, ut diximus, episcopali, Constantiam postea translata, estque hodie amplissimus episcopatus, veluti Alemannia meditullium.

Apprime hæc, quæ de urbibus Rheno adhærentibus diximus Alemannia accensitis, utrumque occupantibus litus, iis conveniunt, quæ SIDONIUS Apollinaris ad an. 454. quando Romani Alemannos infestos habuerunt, canit:

*Francus Germanum primum Belgamque secundum
Sternebat, Rhenumque, ferox Alemanne, bibeas
Romanis ripis & utroque superbus in agro
Vel civis vel victor eras.*

Francum equidem in Germania prima collocat, cuius metropolis, ut diximus, erat Moguntia Francia urbs ab illis etiam nominata, qui eam, ut modo vidimus, cum Alemannia urbibus recensent, quippe in collimitio utriusque regionis sitam:
unde

unde ex utraque eidem archiepiscopo suffraganei episcopi assignantur in brevi annotatione de civitatibus & metropolibus orbis catholici a GOLDASTO T. III. *Rer. Aleman.* edita, ex antiquissimo cod. quem anno regni CAROLI magni quadragesimo secundo, imperii autem nono, scriptum existimat. Quæ vero ibi post utramque *Belgicam* notatur *prima provincia Germania habet civitates numero II. Metropolis civitas Agrippina, id est, Colonia. Civitas Tungris. Secunda provincia habet civitates numero octo. Metropolis civitas Moguntiacus. Civitas Argentoratensis, id est, Stratburg. Civitas Nemnetis, id est, Spira. Civitas Vangionum, id est Wormatia. Civitas Wirzburgensis. Civitas Constantia. Castrum Rubilocus, quod Eichstetti dicitur. Civitas Augusta Vindelicum, id est Auverpurch.* Notitia hæc iam iterum utramque *Germania* provinciam *Coloniensem* & *Moguntinam* divisam exhibet, cum antea in gratiam S. BONIFACII, ut videtur, in unam coaluisse legatur sub CAROLOMMANNO & PIPINO, ut ex OTHLONO in vita S. BONIFACII discimus, decrevisse eosdem principes *ecclesiam Moguntiacensem, quæ prius alteri subiecta erat, metropolim omnium in Germania positarum ecclesiarum efficere; moxque legatione facta, illud a præsule apostolico impetravere.* Nempe in litteris ZACHARIÆ P. ad S. BONIFACIUM beati PETRI apostoli auctoritate sancitur, *ut supradicta ecclesia Moguntina perpetuis temporibus, tibi, & successoribus tuis, in perpetuum sit confirmata, habens sub se has quinque civitates, id est Tungris, Coloniæ, Wormatiæ, Spiraciæ, & Trectis, & omnes Germaniæ gentes, quas tua fraternitas per suam prædicationem*

nem Christi lumen agnoscere fecit. Nihil hic de illis *Alemannia* episcopatibus, quos paullo ante vidimus *Moguntino* archiepiscopo paruisse, legimus in notitia scripta sub CAROLO M. filio PIPINI composita ad notitiam illam, quam paullo ante citavimus, quæ HONORII Imp. temporibus congruit, atque ad statum quidem politicum imperii *Romani* pertinet, ad quem tamen ecclesiasticam etiam hierarchiam concinnatam fuisse aliunde constat. Neque vero eam *Alemannia* partem illis *Germania* gentibus accenseri potuisse, quæ primum per prædicationem S. BONIFACII, aut eius emissariorum, Christi lumen agnoscere debebant, vel ex iis, quæ principio statim operis de exordiis & propagatione christianæ religionis in nostra *Alemannia* disquisivimus, elucescit.

Alteram disquisitionem de monumentis instituimus ad veterem liturgiam *Alemannicam* facientibus: quæ varia sunt, pro ut generalius est liturgiæ nomen de diversis sacris ritibus & functionibus in officio divino, ac publico ministerio religionis circa ea omnia, quæ pertinent ad cultum sacrum, τὰ τῆς λειτουργίας πράττειν, ut rem antiquissimum concilium *Antiochenum* in codicem canonum universæ Ecclesiæ receptum c. 4. exprimit; BALSAMON autem in not. ad concilium *Sardicense* λειτουργεῖν & ἱερωργεῖν synonyma facit, id est Sacris operari: quod iam propius accedit ad eum, qui præcipuus est soli Deo debitus sacrificii cultus, unde SS. PP. *Græcis* sacerdotes proprie dicuntur λειτουργοὶ τῷ Θεῷ; τῷ θυσιασθείῳ; οἱ τὴν λειτουργίαν τῷ θυσιασθείῳ πεπιστευμένοι, *ministri Dei, altaris, quibus ministerium altaris commissum est*: quo eodem sensu recte etiam λειτουργοὶ τῆς κακῆς διαθήκης dicun-

dicuntur *ministri novi testamenti*, quod nempe morte ac sanguine Christi testatoris firmatum est oblatumque semel in cruce sacrificium, quod in sui commemorationem faciendum præcepit ac offerendum iuge sacrificium.

Unde Sacra *λειτουργία* proprie ac specialiter dicitur ordo ille sacrificandi, ac ipsi libri, qui ordinem illum continent, quos nos *missales* vocamus, veteres autem *sacramentaria* haud abs re vocabant, quod quidem ritum sacramenti Eucharistiæ cumprimis, ac plerumque etiam aliorum sacramentorum administrandorum ordinem complecterentur, statasque precum formulas, quæ eadem omnino ad nos usque sunt conservatæ, inde ab antiquissimis temporibus singulari semper circa hanc rem adhibita cura & cautione, prout iam in antiquissima synodo *Laodiceana* can. 18. est statutum, *idem precum ministerium omnino debere fieri in Nonis & Vesperis*, quod utique in sacratissima liturgia multo magis præcavendum erat; atque ad illas sacrationes orandi sacrificandique formulas, vel maxime pertinere existimandum est, quod generalius in concilio *Carthagenensi* an. 398. can. 23. decernitur: „Quicumque sibi preces aliunde describit, non eis utatur, nisi prius cum instructioribus contulerit.“ Id simul palam facit, quam cauti ac religiosi olim fuerint circa eiusmodi formulas novas & veteres. Amplius id adhuc prodit concilium *Milevitanum* can. 12. „Placuit & illud, ut preces vel orationes, & missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, sive præfationes, sive manus impositiones, sive commendationes ab omnibus celebrentur, nec aliæ omnino dicantur in Ecclesia, nisi

„quæ a prudentioribus tractatæ vel approbatæ in synodo fuerint, ne forte aliquid contra fidem vel per ignorantiam, vel „per minus studium sit compositum.“ Optandum fuisset, ut perinde hic canon in codicem canonum Eccles. univers. in ecclesia etiam orientali receptus spectatusque fuisset, uti superiores illi, in quos commentatus ZONARAS : „Ut in supplicationibus (inquit) probatæ tantummodo per synodum preces „fiant reiectis aliis novis, *Carthagenensis* synodi vigesimo tertio „canone constitutum est. Idem hoc quoque canone decretum „videtur, ac ne cui scilicet pro arbitrio formulas precum con- „texere, easque in publicis conventibus recitare liceat, sed eas „dem, hoc est, iam traditas, in quocunque conventu omnes „retineant, definitum.“ Hæc ille ad relatum canonem decimum octavum : & ad can. 117. *Carthag.* concilii „Preces „igitur (inquit) in synodo confirmatæ, & a sapientioribus „collectæ, quæcunque demum illæ forent, & quocunque nomine vocarentur, eas omnibus aliis reiectis exhiberi synodus „statuit.

Sed si tanta religione actum semper in ecclesia orientali fuisset, puriores ad nos pervenissent liturgiæ, quæ editæ prostant græce sub variorum etiam apostolorum PETRI, IACOBI, MARCI nomine, ceu principalium ecclesiarum *Romana*, seu *Antiochena*, *Hierosolymitana*, & *Alexandrina*, de quibus legi mereatur *Nic. Le-NOURRY* in apparatu ad Bibliothecam Patrum *Lugdun.* T. I. p. 19. seq. extant vero ipsæ liturgiæ illæ T. II. eiusdem Bibliothecæ PP. singulæ etiam seorsim editæ, S. PETRI quidem *Antverp.* typis *Plantinianis* an. 1589. & *Parisis* an. 1595.
S.

S. MARCI vero a Card. SIRLETO græce, a quo in latinum versa, tum lat. & gr. *Parisiis* 1583. Ad S. IACOBUM vero refertur, quæ in Constitutionibus apostolicis legitur; longe vero illa purior (uti etiam omnibus aliis quæ ab *Eusf. RENAUDOTIO* collectæ prostant singulari opere liturgiarum orientalium Tomis duobus post antiquiorem *CLAUDII de Saintes* minus copiosam editionem *PLANTIN. Antwerp. an. 1560.*) est ecclesiæ *Hierosolymitanae* liturgia, quam in Catech. myst. explicat S. CYRILLUS *Hierosolymitanus*.

Uterius assurgunt primi latinarum *Romanae* ecclesiæ, quas tulit ætas, liturgiarum fontes, quos itidem in codice nostro liturgiæ *Alemannicae* legimus. Ea nos singula suis tribuimus auctoribus, quantum licuit iuxta formam & denominationem vulgo a suis editoribus, aut etiam antiquis scriptoribus acceptam.

Ex his primus censetur *Codex sacramentorum vetus Romanae ecclesiæ a S. LEONE Papa I. confectus, primum editus ex cod. msc. bibliothecæ capituli Veronensis*, ut habet inscriptio, eiusque ratio redditur in Prolegom. ad T. IV. ANASTASII bibliothecarii p. XII. seqq. a *Iosf. BLANCHINIO* in lucem protractus prostat *Roma* imp. an. 1735. Varia autem de auctore huius liturgiæ fuit ac dispar opinio, perinde ac de eius antiquitate & pretio, quod singulari dissertatione *Roma* an. 1748. edita vindicandum suscepit *Iacobus ACAMI*, eodem anno, quo prodiiit *Venetis liturgia Romana vetus edente Ludovico Antonio MURATORIO*, ubi primum locum hoc sacramentarium *Leoninum* occupat; attamen in dissertatione prævia *de rebus litur-*

turgicis cap. 3. de hoc sacramentario, cui, per coniecturam prafixum fuit nomen *sancti* LEONIS magni, eo tandem delabitur, ut ad pontificatum FELICIS III. qui proximus antecessor fuerat GELASII, referendum existimet, etsi pro SIMPLICII P. ceu iam defuncti anima, qui fuit FELICIS antecessor, oratio legatur p. 454. ubi sub rubrica *sancti Silvestri* tres leguntur orationes, quarum duæ priores SILVESTRI, tertia vero SIMPLICII P. nomen habet. In prioribus autem illis orationibus non perinde mihi, ut MURATORIO, cultus S. SILVESTRI religiosus exprimi videtur; quin imo in illis perinde pro anima SILVESTRI oratur, ac in tertia pro SIMPLICIO. Neque etiam *sancti* titulus statim rem conficit, qui aliis etiam, quam *Rom.* Pontificibus, olim promiscue fuit concessus adhuc in vivis degentibus episcopis. Isque in inscriptione aliter se habet ac in aliis festis, seu *Natali* Sanctorum, ut in hoc & aliis omnibus sacramentariis notantur festa Sanctorum; deest porro in vulgato sacramentario *Gelasiano* (quod certe *Leonino* posterius esse multis probari potest indicis) festum S. SILVESTRI: in sacramentarii vero *Leonini* oratione prima non Sanctorum, ut alias, sed defunctorum, expressa item depositionis, id est diei obitus, fit mentio his verbis: *Deus, confitentium te portio defunctorum, preces nostras, quas in famuli tui SILVESTRI episcopi depositione deferimus, propitius assume; ut, qui nomini tuo ministerium fidele impendit, perpetua Sanctorum tuorum societate latetur.* Quæ quidem oratio ab iis abludit, quales in Sanctorum honorem eorum festis diebus celebrat ecclesia, illis autem simillima est, quæ pro de-

defunctis funduntur; veluti etiam altera *infra actionem*, seu *super diptycha*: *Hanc igitur oblationem* &c. quæ ibidem in missis pro defunctis tantum, non vero in natalitiis Sanctorum deprehenditur, atque ad nostra usque tempora, in festis tantum Paschatis & Pentecostes pro recens baptizatis ponitur.

Ut igitur, quod sentio, edicam; videntur mihi perinde orationes duæ de SILVESTRO P. quam tertia de SIMPLICIO ex diversis codicibus a compilatore sacramentarii, quod *Leoninum* dicimus, congestæ: quorum alter temporibus SILVESTRI P. alter ætati SIMPLICII P. accedebat: veluti totum illud sacramentarium ita compositum & compilatum manifeste se prodit: inde est, quod nihil frequentius sit in hoc sacramentario, quam hæc rubrica: *item alia*, missa scilicet ad unum eundemque diem, idem festum, vel argumentum; secus ac alia sacramentaria se habent ad usum ecclesiæ publicum comparata; ut adeo sacramentarium *Leoninum* indigesta quædam, sit verbo venia, compilatio ac veluti cornu copiæ, promusque condus haberi queat, ad optionem scriptoribus faciendam selectumque inter tot sæpe pro una materia orationes missales. Id suis locis littera *l.* in sacramentario, quod inter monumenta veteris Liturgiæ *Alemannicæ* edimus, indicavimus.

Ex his vero, quæ diximus, palam fit, falsum fuisse Card. ORSI, qui illud pro *Gelasiano* habendum existimavit, iam refutatus a VEZZOSIO in præfatione ad Tom. VI. Opp. Ven. THOMASII p. XXX. seq. Firmatur vero Io. MORINI opinio lib. IX. de *pœnitentia* c. 30. n. 2. a THOMASIO probata in præfatione ad sacramentarium *Gelasianum* de orationibus, quas

etiamnum habemus easdem, quas in antiquissimis sacramentariis legimus, multas SS. SILVESTRO, IULIOque Pontificibus non esse posteriores, & ex phrasi, stiloque sapere omnino tempora, quæ imperatorem CONSTANTINUM præcesserunt; dum vero, quod cum aliis laudatus etiam animadvertit THOMASIVS, S. LEONEM M. inter cæteros SS. Antistites egregie huic operi manum admovisse (quod cuique in eius operibus versato illico se prodit) æquum omnino fuit, ut eius nomine insigniretur sacramentarium *Leoninum*.

Mancum illud est a capite, dimidia fere sui parte, desinit vero cum fine anni, seu mense *Decembri*: unde ad calcem Natalicia Domini cum proximis festis S. IOANNIS Evangelistæ & Innocentum complectitur præter morem aliorum omnium *Romanæ* saltem ecclesiæ sacramentariorum, quæ auspicantur a vigilia Natalis Domini, qui vigesima quinta *Decembris* in occidentali ecclesia constanter ab exordio celebratur, inde etiam idem mos vergente demum quarto sæc. in Orientem pervenit, uti de ecclesia *Antiochena* testem luculentum S. IOANNEM *Chrysostomum* habemus in homilia, quam primam eo festo habuit vertente anno 386. inscribitur autem T. II. p. 354. homilia *in servatoris nostri IESU Christi diem natalem, qui quidem dies incognitus adhuc illis temporibus ante paucos admodum annos innotuerat per aliquos, qui ex Occidente venerant, atque indicaverant.* Nempe cum necdum decimus annus esset, ex quo dies ille *Antiochenis* innotuerat, ut S. Doctor in homilia loquitur: ubi inter alias rationes, quibus utitur, ut probet Natalem Christi in vigesimam quintam *Decembris* incidere, mox pri-

primam hanc ponit pag. 355. *quod tanta celeritate quaquaver-*
sus hoc festum denunciatum sit, & ad tantum fastigium excre-
verit, adeoque inclaruerit. Nec abludit, quod hodie annus ec-
 clestiasticus a prima dominica Adventus, quod totum utique
 tempus illud ad Nativitatem Domini refertur, exordium sumat,
 quod in unico sacramentario olim *San-Gallenfi*, nunc *Turicensi*
 sac. circ. X. observavi, præter morem eorum antiquiorum co-
 dicum, ex quibus sacramentarium illud compositum est, ad
 triplicem ritum *Gelasianum*, *Gregorianum*, & *Ambrosianum*
 concinnatum.

Est hic incomparabilis fane codex ille, cuius si notitia ad
 THOMASIOS, MABILLONIOS, MURATORIOS pervenisset,
 puto, quod alacres in *Alemanniam* eius videndi causa advolas-
 sent, nec detractassent ex locorum intercapedine itineris ex
Gallia & Italia longitudinem, promte istinc superatis alpium
 iugi.

Certe THOMASIVS multo assertius, feliciusque de sacramen-
 tario *Gelasiano* pronunciare potuisset, eiusque cum *Gregoriano*
 convenientia, discrimine, ac prærogativa *Gregoriana* præ *Gelasia-*
no: quæ mihi non tam in eo sita fuisse videntur, quod coarctä-
 verit in unius libri volumine S. GREGORIUS *Gelasianum* sacra-
 mentarium, adeoque dies dominicos & festa, quæ vocamus mo-
 bilia, cum immobilibus promiscue posuerit: cum successu tem-
 poris multo convenientius, commodiusque ad hodiernum usque
 diem sit habitum, hæc a sese invicem maioris commoditatis
 causa distinguere, & separatim collocare. Tres mihi præ ma-

nibus sunt antiquissimi codices, qui iisdem inscribuntur verbis: *Liber sacramentorum de circulo anni expositus a sancto GREGORIO Papa Romano, ex autentico editus libro bibliothecæ cubiculi scriptus*, qui tamen inter se discrepant quoad locum, quo officia Dominicarum per annum posita reperiuntur. In *San-Blasiano* reliquæ Dominicæ festis ac natalitiis Sanctorum intermixtæ sunt, solæque Dominicæ post Pentecosten separatim post festa ordine suo collocantur; in *Petershusano* sic Dominicæ post Pascha & Pentecosten separatim leguntur; in *Rhenaugiensi* econtra post officia Adventus in fine Dominicæ post Theophaniam, post Pascha, & Pentecosten simul, uti in *Solodorensi*, quem una eademque manus exaravit, qua *San-Blas.* & *Petersh.* codex est scriptus.

Qua ratione vero, quod a IOANNE *diacono* in vita S. GREGORII & a *Walafrido* STRABONE *de eccles. reb.* c. 22. S. GREGORIUS circa *Gelasianum* codicem fecisse dicitur, *multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla adiiciens*, præstiterit, omnium apertissime ex laudato illo codice manifestatur, in quo passim tres missæ ad unum eundemque diem *Gelasiana* nimirum una, altera *Gregoriana*, tertia demum *Ambrosiana* habentur: ac præterea etiam haud raro simplici littera G. *Gelasianæ*; duplicata GG. *Gregorianæ*, A. vero littera *Ambrosianæ* distinguuntur orationes. Id vero in missis *Gelasianis* constanter animadvertere licet, quod post primam orationem missæ *alia* in *Gelasianis* missis (quæ in *Gregorianis* deest, subtracta a S. GREGORIO) adiiciatur ante *secretam*, quam sequuntur Præfationes, quæ in *Gregorianis* sacramentariis, præfer-

fertim in codicibus, qui ex authentico bibliothecæ cubiculi descripti (cuiusmodi plures meos subierunt oculos, ex quibus tres una eademque Calygraphi præstantissimi manu descripti fuerunt *Solodorensis* nempe, *Petershusanus*, & *San-Blasianus* sæc. IX.) ad eum fere restringuntur numerum, quem PELAGIUS II. P. S. GREGORII antecessor dicitur constituisse; cum econtra in *Gelasiano* multo plures habeantur. Legitur porro in catalogo *Roman.* Pontif. ex cod. *Veronensis* ecclesiæ vulgato T. IV. ANASTASII biblioth. p. VII. de S. GELASIO: *Fecit autem sacramentorum Præfationes cauto sermone.* Ex quidem variæ occurrunt in THOMASII sacramentario *Gelasiano*; quæ tamen non tantæ nonnullis sunt visæ, ut numero plures non inveniantur, aut in *Gregorianis* exemplis, aut in illo codicis *Veronensis*, quod cum testimonio libri pontificalis non satis cohærere visum est *Em. GORIO*; diciturque in GELASII sacramentario tantam reperiri debere liturgicarum precum & Præfationum copiam, qua insigniter detruncata in GREGORII emendatione, notabilis adhuc supersit quantitas: ut obiectionem profert in præfat. ad T. VI. opp. Ven. THOMASII p. XXXIII. eam vero nos multo melius retundere possumus, cum in nostro sæpe laudato codice, antiquioribusque *Alemannico-Gelasianis*, ad quem ille exactus est, multo plures, ad singulas nempe propemodum missas, habeantur Præfationes, quam in vulgato *Gelasiano*.

In altero vulgatum THOMASII cum nostris convenit, quod etiam ad ea referri debet, quæ S. GREGORIUS in *Gelasiano* sacramentario detruncavit, nomina nimirum Sancto-

rum in canone, quorum quædam in vulgato *Gelasiano* erasa sunt solo retento ELEUTHERIO, in nostris autem *Alemannicis* ipsius S. GREGORII nomen a scriptore sc. adiectum præmittitur aliis, nempe AUGUSTINI, HIERONYMI, HILARII, MARTINI & BENEDICTI, quæ aliaque omnia passim in antiquioribus sacramentariis obvia, desiderantur tamen in illis codicibus sacramentarii a S. GREGORIO Papa Romano editi, ex authentico libro bibliothecæ cubiculi scriptis. In quibus porro aliisque *Gregorianis* canon ipse post ordinem missæ & Præfationem ab initio collocatur; cum in vulgato *Gelasiano* post initium demum libri III. apud THOMASIIUM Ed. VEZZ. T. VI. p. 172. in *Alemannicis* autem nostris *Rhenaugienfi* & *San-Gallenfi* ad finem; & quidem in antiquissimo *Rhenaugienfi* ante librum secundum, quo caret *San-Gallenfis*, ponitur, post quem sequuntur complures orationes, quas *Post communionem* dicimus; item *benedictiones super populum*. Quæ nempe ipsæ sunt *Gelasiano* sacramentario propriæ orationes singulis missis subiungi solitæ, a S. GREGORIO itidem detruncatæ, excepto tempore Quadragesimæ.

Extra Quadragesimam illæ orationes nonnunquam etiam leguntur in codice seu missali S. ELIGII, quo usus est post *Hugonem* MENARDUM SAN-MARTHANUS in editione novissima operum S. GREGORII T. III. coniicitque scriptum ante CAROLI M. imperium, cum in illo nulla sit imperatoris mentio. Provocat porro MENARDUS in præfatione ad virum doctissimum: „Qui nuper (inquit) *Vaticanam* & illustrior res *Romæ* bibliothecas perlustravit, mihi que testatus est, se nul-

„nullum ibi librum Sacramentorum sancti GREGORII vidisse,
 „se, qui de antiquitate cum hoc S. ELIGII Missali certare
 „possit.“ Ita etiam editoribus S. GREGORII ex Congr. S.
Mauri visum est, perpensisque omnibus æquiori lance, nul-
 lum *Eligiano* codici vel ob antiquitatem, vel ob integritatem
 præferendum duxerunt.

Secus nihilominus Ven. Card. THOMASIIUM censuisse in
 eius vita proditum memoriæ se legisse testatur MURATORIUS
 in dissert. *de Rebus liturgicis* c. 6. scilicet optasse illum, ut *Bene-*
dictini Gregorianum a PAMELIO editum sacramentarium in
 editione operum sancti GREGORII M. prætulissent, quum il-
 lud magis conforme ac simile censeret primigenio textui san-
 cti Pontificis, quam alterum a MENARDO evulgatum. „Cæ-
 „terum (subdit MURATORIUS) quin PAMELII textus *Me-*
nardino sit præferendus, ut arbitratus est THOMASIIUS, ac
 „deinde confirmavit eximius Pater MABILLONIUS, nemo du-
 „bitare poterit, qui diligentiori lance utrumque expendat.
 „Nimis enim multa sunt in *Gregoriano* sacramentario ME-
 „NARDI, quæ sanctum GREGORIUM auctorem nequaquam
 „agnoscunt, & a vetustis *Romanæ* ecclesiæ moribus recedunt,
 „ita ut S. ELIGII codex (quo tamen non ipse sanctus ELI-
 „GIUS, sed monachi *sancti Eligii* olim utebantur, & usus
 „postea est MENARDUS ad suam editionem) non sit eius an-
 „tiquitatis & integritatis, quam sibi persuaserunt monachi
 „*Benedictini*. In oculos primo statim occurrunt innumeræ,
 „ut ita dicam, Præfationes illæ, quæ ad singulos ferme fe-
 „stos dies, & ad omnes totius anni Dominicas, vel ad ipsas
 „vi-

„vigilias, & ad privatarum necessitatum missas adiunguntur.
„Atqui tantam Præfationum copiam a S. GREGORIO profe-
„ctam atque probatam, a credendo nos vetera monumen-
„ta deterrent.

Hoc quidem ita se habere, vel ea, quæ modo de Præfationibus dixi, manifeste produnt; sed tantum abest, ut antiquitati sacramentarii S. ELIGII (quod ipse meis oculis venerabundus suspexi *Parisiis*, ubi hodie codex ille apud *S. Germanum de Pratis* servatur) aliquid demat Præfationum copia, ut maiorem potius conciliet, *Leonini*, *Gelasiani* vulgati, nostrorumque geminorum antiquissimorum *Alemannicorum* sacramentariorum exemplo, imprimis autem illius, quem ad triplicem ritum *Gelasianum*, *Gregorianum* & *Ambrosianum* compositum primum inter monumenta veteris Liturgiæ *Alemannicæ* edimus; ubi passim annotavimus sacramentarii *San-Eligiani* cum *Gelasiano* convenientiam, ita tamen ut plerumque ad formam *Gregoriani* sit reformatum; unde etiam titulus est servatus, inscribiturque ad instar aliorum passim adhuc obviolorum *Liber Sacramentorum de circulo anni expositus a S. GREGORIO Papa Romano editus, ex authentico libro bibliothecæ cubiculi scriptus, qualiter missa Romana celebratur*. Sed cum in plerisque, quæ in similibus codicibus ex authentico bibliothecæ cubiculi descriptis notavimus, ab iisdem abeat, & cum *Gelasiano* conveniat, dubium non est collectorem præter *Gregorianum* etiam *Gelasianum* compilasse.

Facileque inducor, ut *ALCUINI* hanc compositionem esse existimem circa finem sæculi octavi factam, prout nempe ex
chro-

chronico *Centulensi* apud DACHERIUM in spicilegio *Missalis Gregorianus*, & *Gelasianus modernis temporibus* ab ALBINO ordinatus memoratur ipsi MURATORIO, atque ex *Micrologi de eccles. observ.* cap. 60. Sequentia, quæ rem adhuc magis explicant, verba: „Fecit idem ALBINUS in sancta Ecclesia „non contemnendum opus: nam *Gregorianas* orationes in li- „bris sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adiectis, „quas tamen sub obelo notandas esse indicavit. Deinde alias „Orationes, sive Præfationes, etsi non *Gregorianas*, ecclesia- „sticæ tamen celebritati idoneas collegit, sicut Prologus testa- „tur, quem post *Gregorianas* orationes in medio eiusdem li- „bri collocavit.“ Verba hæc etiam Hugo MENARDUS in præfatione ad sacramentarium S. ELIGII, a se cum notis editi, refert, ubi de libris seu additionibus, ALCUINI, RODRADI, GRIMOLDI ad sacramentarium *Gregorianum* agit; ad rem autem præfationem sub nomine GRIMOLDI abbatis habet PAMELIUS T. II. *Liturg.* p. 388. post quam officia dominicarum per annum affert, quas veluti suppleverit cum præfationibus plurimis ad calcem libri reiectis. Merito autem defectum dominicarum per annum in sacramentario D. GREGORII explodit MENARDUS; neque etiam post MENARDUM VEZZOSIO verisimile fit (Præfat. in T. VI. *Opp.* Ven. THOMASII p. XXXIV.) aut GREGORIUM aut GELASIVM officia pro singulis anni temporibus ordine disponentes, ea omisisse, quæ dominicis maxime diebus convenirent.

Paullo ante recensui plures antiquissimos codices libri sacramentorum de circulo anni, expositi a S. GREGORIO P. R.

d

quorum

quorum plerique in ipsa inscriptione dicuntur ex authentico editi libro bibliothecæ cubiculi: qui quidem discrepant inter se, quoad locum, quo reperiuntur officia dominicarum; in nullo vero, uti nec in aliis, quos prope innumeros per *Germaniam, Italiam & Galliam* lustravi, defectum aliquem, quoad officia dominicarum in sacramentariis *Gregorianis* deprehendi, qualis hic notatur in sacramentario etiam S. GREGORII.

Quoad *Gelasianum* haud male rem suboluisse VEZZOSIO, sæpe laudatus codex noster, quem edimus, prodit, in quo earum etiam dominicarum officia, quæ in vulgato *Gelasiano* usque ad dominicam septimam post Pentecosten desiderantur, ordine suo ponuntur *Gelasianæ*que inscribuntur; defunt vero missæ *Ambrosianæ* post Pentecosten in nostro illo codice, quæ apud PAMELIUM sex saltem habentur cum hac nota (T. I. Liturg. p. 397.) *Insequentibus Dominicis usque ad Adventum Domini præterquam in Dominica dedicationis ecclesiæ repetuntur vicissim orationes illæ & Præfationes, quas in præcedentibus post Pentecosten Dominicis reperire est.*

Convenit vero noster codex triplicis ritus cum PAMELII *Ambrosiano* in numero sex dominicarum Adventus; sicuti etiam S. ELIGII codex cum nostro antiquissimo *Rhenaugiensi & San-Gallensi Gelasiani* ritus convenit in numero quinque dominicarum Adventus, ita, ut quæ remotior sit a Natali Christi dicatur quinta, & quæ hanc sequitur, quarta, & sic deinceps: quemadmodum AMALARIUS lib. III. *de officiis* c. 40. testatur hanc esse dominicarum Adventus rationem in
an.

antiquis missalibus, ut in eis scriptum reperiatur: *Hebdomada quinta ante Natale Domini*. Quod MENARDUS in sua præfatione annotavit.

Collectorem sacramentarii triplicis ritus, quod inter monumenta veteris liturgiæ *Alemannicæ* edimus, officia etiam liturgiæ *Ambrosianæ* ad usum ecclesiasticum accommodare voluisse, inde coniicimus, quod formam denominationemque orationum *Ambrosianarum* cum usu & consuetudine *Romanæ* ecclesiæ, quæ usu in *Alemannia* obtinuit, commutarit, & quidem secundum ritum *Gelasianum*, *Ambrosiano* accommodatum, quo post primam orationem, quæ in missa *Ambrosiana* dicitur *Oratio super populum*, sequitur *alia* &c. Exempli causa, in vigilia Nativitatis Domini notantur apud PAMELIUM ad calcem p. 446. etsi sacramentarium a Nativitate Domini ordiatur, tres orationes pro totidem lectionibus, quod est singulare liturgiæ *Ambrosianæ*, ideoque totum prætermittitur a nostro collectore, qui incipit p. 2. ab oratione inscripta *Super populum* apud PAMELIUM: *Deus qui hunc diem sacratissimum* &c. sequitur *alia* in nostro sacramentario: *Deus qui humanæ substantiæ dignitatem* &c. quæ notatur apud PAMELIUM *Super sindonem*. Post hanc legitur oratio *Super oblata*, quæ ritu *Ambrosiano* alta voce est dicenda, a nostro autem collectore *Secreta* vocatur. Sequitur *Præfatio* apud utrumque eadem *Cuius hodie faciem* &c. Deinde *Post communionem* itidem utrobique eadem, *Sacrosancti corporis & sanguinis D. N. I. Ch.* &c. Additur in nostro sacramentario *Alemannico* oratio *ad vespereum* & *alia*. *Ad matutinum*

item in Cantemus. In Benedicite. In laudes. Ad completorium. Sed an ad *Ambrosianum* etiam ritum sint referendæ, non annotatur: quid? quod eiusmodi orationes ritu *Romano* frequentes olim sint celebratæ ad horas Canonicas, de quibus apud PAMELIUM p. 314. nihil occurrit, quod attinet ritum *Ambrosianum*.

Quæ comparet in nostro sacramentario *Feria II. missa de Nativ. Domini Adesto Domine &c.* eadem fere apud PAMELIUM notatur *In aurora Nat. Dom. ritu Ambr.* Quæ vero apud nos *Feria III.* notatur, *Deus qui restaurationem &c.* apud PAMELIUM *infra octavam* ponitur. In festo Epiphaniæ Domini habetur *Denunciatio diei Paschatis per diaconum*, de qua nihil in codice, quem edimus. Dominica prima Quadragesimæ apud *Ambrosianos in capite Quadragesimæ* est; missas autem in feriis Quadragesimæ studiose omittit PAMELIUS, quod fere eadem sint cum officio *Gregoriano*. Idem in nonnullis dominicis post Epiphaniam facere potuisset, passimque orationes *Ambrosianæ* cum *Romanis* conveniunt *Gregorianis, Gelasianis*, ac etiam *Leoninis* alicubi, ubi hæ ab illis sunt diversæ. Per octavam Paschæ singulares missæ leguntur pro baptizatis, & in maiori ecclesia, apud PAMELIUM, & in nostro. Octavæ baptizatorum mentionem facit S. AMBROSIIUS prologo in Psalm. 118. annotante PAMELIO.

Extat *missale Ambrosianum, seu secundum regulam sancti AMBROSII* impressum *Mediolani* apud *Christoph. VALDARFER* an. 1482. & apud *Leonardum PACHEL* an. 1499. de quibus editionibus agit SAXIUS in historia litterario-typographica *Mediolanensi*. Has aliasque cum haud viderim edition-

tio-

tionem, dicere nequeo, quomodo cum *Pameliana* editione congruant: quæ certe haud raro a nostris differt, cum in orationibus, tum etiam in festis & festivitatum vigiliis.

Legitur porro apud eundem PAMELIUM T. I. p. 642. *Missæ Mozarabæ D. LEANDRO Hispalensi episcopo peculiariter in Hispaniis usitata*. Creditur autem S. LEANDER cum S. ISIDORO ritus illius præcipuus auctor: quatenus autem conveniat, quæ PAMELIUS edidit cum Missali mixto secundum regulam sancti ISIDORI dictum *Mozarabes*, cum præfatione *Alphonfi ORTIZ Toleti* an. 1500. impresso, haud scio, cum ad manus haud sit, perinde ac *breviarium mixtum secundum regulam Beati ISIDORI*, dictum *Mozarabes* cum præfatione eiusdem *Alphonfi ORTIZ Toleti* an. 1502. imp. Pertinet huc libellus orationum antiquissimi ritus *Gothico-Hispanici* cum annotationibus P. Ios. BLANCHINI editus T. I. *Liturgiæ antiquæ Hispanicæ-Gothicæ, Isidorianæ, Mozarabicæ Toletanæ mixtæ illustratæ*, quam sequitur psalterium Ven. THOMASII in quo hæ ac consimiles orationes saluberrimo instituto singulis subnectuntur psalmis; præmittitur autem *Ioannis PINII tractatus historico-chronologicus de liturgia Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozarabica, Toletana mixta*, in quo de origine Lit. *Hisp.* copiose tractat auctor; nuper vero *Henricus FLOREZ in Hispania sacra* T. III. ut in ipso opere indicavimus.

Patefcit autem ortus & progressus eius liturgiæ ex ritu partim occidentalis, partim etiam orientalis ecclesiæ, quem *Gothi* secum sæc. IV. in *Hispaniam* attulerant perinde ac in

Galliam Narbonensem: unde etiam missale *Gothicum* nomen accepit a Ven. THOMASIO, & MABILLONIO editum cum missalibus *Gallicanis* & *Francorum*, quorum tamen preces subinde eadem etiam sunt cum *Romanis*, nostrisque *Alemannicis*, ut suis locis indicavimus: essetque haud dubie maior adhuc seges, si integra adhuc extarent ea monumenta, imprimis missale *Francorum*.

Id MORINUS de sacris ordinat. P. II. p. 261. ad sæc. VI. MABILLONIUS vero lib. III. *Liturg. Gall.* n. 7. ad septimum reponit. Eo autem tempore certatim Apostoli ex insulis *Britannicis* in *Gallias* & *Alemanniam* commearunt, ut suo loco ostendimus, qui forte ritum suum, quem *Romanum* a SS. AUGUSTINO & fociis acceperunt, *Gallicano* (iam id apostolis illis a S. GREGORIO edoctis) conformandum esse existimarunt: animadvertere quippe licet precum formulis *Romanis* aliquoties denominationes *Gallicanas* ad eum fere modum esse inditas, ut in nostro codice *Alemannico*, quem edimus, compilator orationes *Ambrosianas* titulis insignivit *Romanis*. Fecit tamen collector missalis *Francorum* ritu ad *Leoninum* aut *Gelasianum* maxime accedente, etsi in Canone habeantur verba *Diesque nostros in tua pace disponas*, quæ S. GREGORIO tribuuntur.

Qualiscunque vero demum diversitas esse videatur in his aliisque liturgiis veteribus, & recentioribus, apud diversas quasque gentes, quam longissime a se distitas, utriusque ecclesiæ orientalis, & occidentalis, seu *Græcæ* & *Latinae*, mirus sese ubique prodit consensus a remotissimis inde temporibus

ri-

ribus, primaque ecclesiæ ætate usque ad præsens, tum in iis quæ ad essentiam incruenti sacrificii eucharistici, reliquique cultus divini, ac officii sacri, cum etiam quod exteriorem sacrificandi, divinique Numinis celebrandi formam universim attinet, quemadmodum S. IUSTINUS in Apologiis ac deinceps SS. PP. scriptoresque ecclesiastici eam nobis explicatam litteris reliquerunt, ac etiamnum obtinet usu & observantia. Ut-
rumque iam partim explicavimus in opere *de Cantu & Musica sacra*, quæ ad hoc pertinent, ut augustiorem reddant celebrationem divini Numinis, ac sacrificandi ritum; partim in sequentibus de veteri liturgia *Alemannica* disquisitionibus demonstratum ivimus.

His ceu authentica ac inconcussa firmamenta in altera operis sectione accedunt ipsa monumenta veteris liturgiæ *Alemannicæ*, quæ quidem sua convenientia & identitate, ut ita dicam, cum antiquissimis liturgicis formulis *Romanæ* imprimis Ecclesiæ ceu matris, unam eandemque manifestant fidem circa Christi in Eucharistia præsentiam, eiusque in sacrificio missæ oblationem pro vivis & defunctis: circa panis & vini oblationem, eorumque symbolorum in corpus & sanguinem Christi transubstantiationem, perpetuo consensu in solemnibus actionis tam augustæ formulis expresso cum aliis fidei articulis, dogmate communi in orientalibus & occidentalibus ecclesiis quam diversissimi ritus, temporis & locorum per nationes regionesque: apud quas omnes quoad rem ipsam statasque formulas nulla hæctenus fuerat dissensio usque ad novissima hæc tempora, quibus avita religionis forma hic etiam labefactatur,
non

non tantum in sacratori illa divinæ liturgiæ parte sacrificio eucharistico, verum etiam in cæteris ritibus & cærimoniis externis, quibus sacramenta alia administrantur & quæ dici amant sacramentalia, variæ variarum rerum benedictiones, consecrationes, aut etiam execrationes, exorcismi, de quibus omnibus formulæ & ratio in libris liturgicis præscribuntur.

Argumentum de exorcismis, quibus antiquiores libri liturgici magis abundant, paucis primum absolveram; dum in recognitione operis iam sub prelo sudantis impellor, rem altius repetere, ad asserendam Ecclesiæ a Christo relictam potestatem, nullo non exercitam tempore, atque apud fideles quosque pro incontestata habitam ad nostra usque tempora, novissimis illis iam nunc quam olim utique propinquiorebus, quibus solvendus prædicatur satan. Fateor me ægre ad hanc tractandam adductum esse materiam, veritum, ne superstitionis opinionibus, ausibusque irreligiosis patrocinari videar, vel invitatus, a quibus paullatim desuevit hodie vulgus etiam credulum; mundus vero proximis sæculis veluti fasciatus fuit, anilibusque fabulis, ac deliris imaginationibus suis ita dementatus, ut ubique insectari se lemures & spectra, in animum induxerit, spiritusque defunctorum hominum undique vagari & humanum genus persequi somniarit; cuius credulitatis vix ullum apud veteres habetur vestigium, nec superest ibi hodie gentium, ubi vana desit persuasio; cessant fumigare rogi ad exterminium miserarum, quas propria exagitavit phantasia, hystericaque passio; nihil iam, præterquam si hebetudo cum perversitate, & desperatione mentis coniuncta in transversum ege-

egerit, a paupere diabolo speratur divitiarum, nihil ab eo opis vel auxilii, qui mendax ab initio nil nisi humanum exitium; nil nisi præstigias, fraudes, & dolos molitur impostor, ac irreconciliabilis hostis.

Sed vel hinc cautos nos præstare debemus divino utriusque S. Scripturæ paginæ moniti oraculo, funestisque inde a proto-parentibus nostris exemplis, atque auctoritate omni retro ætate gravissimorum virorum ac Ecclesiæ Patrum, quorum innumera quidem adduximus testimonia, ut tamen multo adhuc plura recenseri potuissent, adeo eorum scripta sunt referata salutaribus monitis ac præceptis; ut periculosum perinde sit ac temerarium refragari, ac omnia ea perfricta negare fronte, quæ crassis nostris non percipimus sensibus, nec corporali assequimur obtutu, aut humano captu perceptioneque.

Ob oculos ponimus illis, apud quos adhuc fidei aliqua scintilla micat, admirabile IESU nomen ac crucis trophæum, quo devictum antiquum serpentem fidelis quisque confiteatur necesse est. „Vidisti (cum D. CHRYSOSTOMO loquor hom. „de *Cæmeterio & Cruce* T. II. p. 400.) crucis præclara fa- „cinora? Dicam tibi quiddam adhuc mirabilius. Disce mo- „dum victoriæ & tunc magis obstupesces. Per quæ enim dia- „bolus vicerat, per eadem Christus eundem devicit, & ac- „ceptis, quibus usus fuerat, armis eum debellavit. Et quo- „modo? Audi. Virgo, lignum, & mors cladis nostræ fue- „runt symbola. Virgo erat EVA. Necdum enim virum co- „gnoverat, lignum erat arbor. Mors mulcta ADAMI. At- „tende vero rursus, virgo, & lignum & mors symbola ex- „titerunt, & quidem victoriæ symbola. Nam loco EVÆ
c „est

„est MARIA: loco mortis ADAMI, mors Christi.“ Sic vero absorpta est mors in victoria, ut hostis nobis (quod intus, & exterius experimur, undique nos, dum in hac mortali vita sumus, circumdantibus inimicis) relictus sit ad luctam, ac pugnam, quam strenue pugnantes, victores cum illis sanctis evadamus, quorum etiam cineres contremiscunt. „Unde igitur (iterum cum S. CHRYSOSTOMO l. c. p. 493. loquor) „non hunc solum Crucifixum, sed etiam pro ipso occisorum „favillas dæmones contremiscunt. Cuius rei gratia, saltem „nomen audientes crucis in fugam resiliunt: cum certe si se „res haberet aliter, magis eos oppoteret irridere, quam fugere. An forte crux quid clarum videtur ac nobile? Imo „e contrario turpis & exprobrabilis mors. Est enim & utique „que pœnalis mors, & omnino deterrima, & apud *Iudæos* „maledicta, & inter gentiles abominanda. Unde igitur illam „dæmones reformidant, nisi de virtute Crucifixi! Si „enim illam per seipsam timerent, quamquam & hoc ipsum „diis esset indignum, tamen & ante illum, & post illum plerique crucifixi sunt, & cum ipso etiam duo. Quid igitur „si invocat aliquis nomen latronis vel alterius cuiusquam crucifixi, dæmonne forte timebit ac fugiet? Nequaquam, quin „imo ridebit. Si vero IESUM addideris *Nazarenum*, velut ab igne repente diffugient.“ Id vero singulare est, quod idem *de utilitate lect. script.* T. III. p. 79. notavit, carnifices fuisse apostolis dæmonas: „Carnifices sunt (inquit) qui reos virgis cædunt, qui in ligno suspendunt, & latera deradunt, „qui castigant, qui puniunt. Visne igitur istos videre? Non „homines habent, sed ipsum diabolum, & dæmones: qui cor-

„po-

„ pore sunt & carne circumdati, ministras habebant incor-
 „ poreas virtutes. Audi sane quo pacto cum auctoritate PAU-
 „ LUS illis imperaret: siquidem de eo, qui fornicatus erat,
 „ scribens dicebat: *Tradite huiusmodi satanæ in interitum car-*
 „ *nis.* Rursus cum alii blasphemarent, hoc ipsum fecit.
 „ *Tradidi enim illos, inquit, satanæ, ut discant non blasphe-*
 „ *mare.*“

Sed hæc hic veluti in diverticulo, quo cum nos abduxe-
 rit hic sanctus Doctor, ab eo ad propositum opportune re-
 ducimur gravissimis verbis, quibus hom. I. *de proditiōe IUDÆ* T. II. p. 384. hortatur, ut rite ac præparati accedamus
ad tremendam hanc mensam, incruenti nimirum sacrificii ac
 dominici corporis sacramentum. „ Omnes itaque (inquit)
 „ accedamus cum congruenti temperantia ac vigilantia: nul-
 „ lus ultra IUDAS esto, nullus improbus, nullus veneno in-
 „ sectus, neque alia in ore versans, alia in mente retinens.
 „ Adest Christus & nunc is, qui mensam illam apparavit, hic
 „ ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est, qui facit,
 „ ut proposita efficiantur corpus & sanguis Christi, sed ipse
 „ Christus, qui pro nobis crucifixus est. Figuram implens
 „ stat sacerdos, verba illa proferens: virtus autem & gratia
 „ Dei est. *Hoc est corpus meum*, inquit. Hoc verbum
 „ transformat ea, quæ proposita sunt. Ac quemadmodum
 „ vox illa: *Crescite, & multiplicamini, & replete terram*, se-
 „ mel quidem prolata est, omni vero tempore naturæ nostræ
 „ vim præbet ad filiorum procreationem; ita & vox hæc se-
 „ mel prolata in ecclesiis ad unamquamque mensam ab illo
 „ ad hodiernum usque tempus, & usque ad adventum eius

„sacrificium perfectum efficit. Nullus igitur simulatus acce-
„dat, nullus nequitia plenus, nullus venenata mente, ne in
„condemnationem particeps efficiatur. Tunc enim post ac-
„ceptam oblationem, diabolus insiliit in IUDAM, non do-
„minicum corpus despiciens, sed IUDAM ob impudentiam
„contemnens; ut discas in eos maxime, qui divina mysteria
„indigne participant, frequenter & irrumpere diabolus, ut
„tunc IUDÆ contigit.“ Ea erat olim sacrificii dominici œ-
conomia, ut qui mensæ dominicæ adstarent fideles, Eucharis-
tiæ etiam participes essent; illi vero, qui participare nollent,
ante communionem abscedebant, hos vero gravissime passim
incessunt sancti Patres, imprimis S. CHRYSOSTOMUS, qui
cæteris in hac re disertior, frequentiorque, divinæ liturgiæ ma-
ximus cultor, ipse illius conditor liturgiæ, qua *Græci* hodie-
que præcipue utuntur, non dubitat eiusmodi cum IUDA
contendere. „Quid facis mi homo? præsentem Christo, ad-
„stantibus angelis, proposita ista tremenda mensa, dum adhuc
„fratres tui mysteriis initiantur, tu relictis illis abscedis? At-
„qui ad prandium quidem si vocatus fueris, tametsi prius
„saturatus sis, recumbentibus cæteris non audes ante amicos
„discedere: hic vero dum Christi mysteria celebrantur, dum
„sanctum illud sacrificium adhuc peragitur, omnia in medio
„relinquis, & abscedis? quis hæc tandem venia digna censue-
„rit? quis defensione purgarit? Vultis dicam cuiusnam opus
„perficiant illi, qui ante complementum finemque discedunt,
„neque cæna absoluta gratiarum actionis hymnos offerunt?
„Durum fortasse videbitur, quod sum dicturus, sed necesse
„est tamen, ut ob plerorumque negligentiam dicatur. Quando
„ul-

„ ultimæ cœnæ communicavit IUDAS nocte illa postrema, cæ-
 „ teris omnibus recumbentibus, ipse se proripiens excessit; il-
 „ lum imitantur & isti, qui ante ultimam gratiarum actionem
 „ discedunt. Nisi enim exiisset ille, proditor factus non es-
 „ set: nisi condiscipulos deseruisset, non periisset, non eum
 „ lupus solum repertum devorasset: nisi seipsum a pastore se-
 „ gregasset, bellux præda factus non esset. Idcirco nimirum
 „ ille cum *Iudeis*, isti vero cum Domino hymno dicto exie-
 „ runt. Vides ut extrema illa post sacrificium oratio ad il-
 „ lud fiat exemplum.“ Extremam illam indigitat orationem,
 quæ in omnibus liturgiis eiusmodi est *post communionem*, ut
 etiamnum vocatur. Quod vero primum de angelis tremen-
 do sacrificio adstantibus dicit, id teste S. NILO S. CHRYSO-
 STOMUS sæpenumero conspexit; ipse vero S. CHRYSOSTO-
 MUS eiusmodi visionem a sanctis viris non uno tantum per-
 cepisse se narrat lib. VI. *de sacerdotibus*. ut iam in *Princ. theol. myst.*
 S. I. c. 2. §. 17. retuli. Solet autem ea commemoratione
 ad reverentiam tanti mysterii excitare solemnibus haud raro
 verbis, quæ etiamnum quotidiana in liturgia ubique frequen-
 tantur gentium, relatis: „ Non promissisti sacerdoti (hom.
 „ IX. *de pœnitentia* T. II. p. 349. ait) qui dixit: *Sursum men-*
 „ *tem & corda*, & dixisti, *habemus ad Dominum*. Non re-
 „ vereris, & erubescis quod illa hora mendax inveniaris? Pa-
 „ pæ! mensa mystica parata est, & agnus Dei pro te immo-
 „ latur; sacerdos pro te angitur, ignis spiritualis ex sacra men-
 „ sa erumpit, Cherubim adstant, Seraphim advolant, & spi-
 „ ritus sex alas habentes faciem tegunt, omnes incorporeæ
 „ virtutes pro te cum sacerdote intercedunt: ignis spiritualis

„ e cœlo descendit, sanguis in cratere in tuam purificationem
„ ex immaculato latere effusus est: & non erubescis ac reve-
„ reris, nec te pudet in illa tremenda hora mendacem te de-
„ prehendi? Centum sexaginta octo horas habente hebdoma-
„ da, unam & solam horam sibi ipsi segregavit Deus, & hanc
„ in opera sæcularia & ridicula, & in vana colloquia absumis?
„ Cum qua postea fiducia ad mysteria accedis? Num si ster-
„ cus in manibus haberes, auderes contingere fimbriam ter-
„ reni regis? Ne quasi panem id respicias, nec quasi vinum
„ existimes, neque enim hæc sicut reliqui cibi in secessum va-
„ dunt? Absit. Ne sic cogites. Quemadmodum enim, ce-
„ ra igni admota, nihil substantiæ amittitur, nihil superfluit;
„ sic & hic puta mysteria consumi corporis substantia. Pro-
„ pter quod & accedentes ne putetis vos accipere divinum
„ corpus ex homine, sed ex ipsis Seraphim forcipe ignem, ut
„ scilicet HESAIAS vidit, vos accipere putate: & quasi divi-
„ no & impolluto lateri admoti, sic salutari sanguini partici-
„ pemus.“ Alibi sanctis angelis etiam martyres consociat,
sermone nempe in *Ascensionem D. N. I. Ch.* habito in mar-
tyrio *Romanesque* extra urbem *Antiochiam* p. 448. „Propter-
„ ea (inquit) vos huc adduximus, ut illustrior conventus
„ fieret, splendidiusque spectaculum non hominum solum, sed
„ & martyrum collectorum, neque martyrum duntaxat, ve-
„ rum etiam angelorum. Etenim & angeli præsentés sunt,
„ angelorum & martyrum concursus fit hodie. Videre cu-
„ pis angelos pariter ac martyres! Aperi oculos fidei, & cer-
„ nes spectaculum illud. Nam si omnis aer angelis repletus
„ sit, quanto amplius ecclesia: si vero ecclesia, quanto ma-
„ gis

„gis dies iam præfens, quando eorum assumptus est Dominus?“ Alias vero dum spirituum cœlestium Cherubim & Seraphim Deo assistentium præsentiam commemorat, ad solennia illa iam S. IUSTINO M. memoratæ sæc. II. glorificationis id est Præfationis in missæ verba alludit, quemadmodum postea in canone ipso angelorum ad divinum altare sacrificium deferentium in omnibus liturgiis Orientis & Occidentis fit mentio, sancti item non semel memorantur martyres; atque in eorum etiam ac aliorum Sanctorum memoriam & honorem Deo sacrificium offertur, aliaque per diem peraguntur officia, & per annum festa celebrantur, ut in disquisitionibus nostris ostendimus, quod veterem nostram liturgiam *Alemannicam* attingit, liturgicaque produnt vetustissima quæque monumenta.

Ea inter ut sunt ordine prima & præcipua imprimis sese commendant S. Spiritus unctione plenæ collectæ illæ ac orationes, quæ eadem quidem hæctenus constanter in sacrificio missæ sunt adhibitæ, ut tamen in desuetudinem abiit potior eorum pars, in antiquissimis sacramentariorum codicibus veluti delitescens adhuc; ac si frustra in lucem protractæ fuissent preces illæ, sanctissimorum Pontificum ex merito sustinentes nomen LEONIS, M. GELASII & GREGORII M. Quibus in Monumentis nostris *Alemannicis* adhuc *Ambrosianæ* accedunt multo maiori, quam a PAMELIO ante duo fere sunt editæ copia. Constat vero ex relatis a MABILLONIO *Musæi Ital.* T. I. p. 95. seq. epistolis PAULI sacerdotis, & GEBEHARDI religiosorum virorum sanctæ ecclesiæ *Ratisbonensis* missis ad presbyterum MARTINUM (*Mediolani* temporibus CONRADI *Salici* thesaurorum S. AMBROSII custodem) &
AN-

ANSELMUM, ut libros eiuscemodi officii *Ambrosiani* transmitterent sacro consecrandos etiam in *Germania* usui. „Fuit „olim (*Ratisbonenses* illi inter alia scribunt) tanta *Mediolanensis* „ecclesiæ gratia, & excellentia; ut AURELIO, & AUGUSTI- „NO cæterisque *Africanis* præsulibus non sufficeret in dubiis „rebus *Romanum* consulere pontificem, nisi pariter consulerent & *Mediolanensem*. Desine ergo admirari imitatrices sanctorum Patrum inquisitiones nostras, & adhibe opportunas opitulationes tuas: ut ordo AMBROSII dulcissimi sancti Spiritus organi, quem discipulus eius doctor eximius AUGUSTINUS traduxit in *Africam*, nobis transferatur in *Germaniam* ad excitandam & dilatandam boni odoris fragrantiam.“ Egit id post aliquot sæcula CAROLUS IV. Imp. ut in ecclesiâ quadam *Pragensi* officium divinum ritu celebraretur *Ambrosiano*. Quid vero impediât, ut exemplo maiorum nostrorum orationes saltem eiusmodi, servato interim ritu *Romano*, ad usum revocarentur, cum earum non modica pars conveniat atque eadem omnino sint cum illis, quæ in vulgatis *Leonino*, *Gelasiano*, & *Gregoriano* leguntur sacramentariis, quæ omnia certe par non est, ut ceu thesaurus lucernaque abscondita fulgentissimorum scilicet Ecclesiæ luminum, quorum præferunt singulæ nomina, sub modio ponantur, sed super candelabrum, ut luceant omnibus, qui in domo sunt, Ecclesia sc. Dei, ad splendorem cultus officiique divini & fidelium ædificationem: quem si suscepti operis tulero fructum, egregie meo perfunctus mihi videbor labore.

V. I. O. G. D.

ELEN-

ELENCHUS DISQUISITIONUM DE VETERI LITURGIA ALEMANNICA.

PARS I. DISQUISITIO I.

Origo ac propagatio religionis christianæ in Alemannia.

CAPUT I.

De prima christianæ fidei origine in Alemannia sub Romano imperio.

De nomine ac finibus veteris Alemannia. 2. Lux christianæ religionis in Alemannia ex Italia, 3. Ilyrico & Norico, ac 4. ex Gallia præcipue; 5. primum forte in Hercynia. 6. Confirmantur hucusque dicta testimoniis sæculi I. 7. Sæculi II. 8. Sæculi III. 9. Sæculi IV. 10. Status Alemannia quinque primis Ecclesiæ sæculis.

CAPUT II.

De propagatione religionis christianæ in Alemannia sub regno Francico.

Regni Francici origo ac status cum Alemannico connexus. 2. Prælium ad Tolpiacum utriusque genti quoad religionem salutare. 3. Religio christiana in Alemannia sub stirpe Merovingica: 4.

Itemque sub stirpe Carolina. 5. Sub qua ex Britannicis insulis præcones Evangelici illuc adfeci. 6. An primus ex iis S. FRIDOLINUS? 7. Hunc infecuti SS. COLUMBANUS & GALLUS; 8. PIRMIANIUS; 9. Præcipue vero S. BONIFACIUS, Germania propterea dictus apostolus: 10. Eiusque adiutores. 11. Qui simul etiam vitæ monasticæ sectatores ac propagatores fuere; 12. Scholis postea, per monasteria præsertim, erectis. 13. Cura adornandæ ecclesiæ in conventibus procerum ac synodis habita: 14. Ordinata hierarchia ecclesiastica.

CAPUT III.

Status ecclesiæ Alemannica post separatam a regno Francico Germanicum imperium.

Novo constituto Germanico regno, 2. Status ecclesiæ Alemannica floret, non sine gravibus tamen concussionibus, 3. Etiam a pagani Ungaris, 4. Et hæreticis perturbatus: 5. Qui liturgicum ordinem laceraverunt.

DISQUISITIO II.

De monumentis antiquis ad illustrandam veterem Liturgiam Alemannicam facientibus.

CAPUT I.

De variis variarum gentium, ac etiam Alemannicis Liturgiis, seu sacramentariis.

De Liturgiæ nomine. 2. Libri Sacramentorum, mysteriorum. 3. An primis Ecclesiæ sæculis extiterint? 4. Liturgiæ Græcæ, 5. Liturgiæ Armenæ, Sclavonica, 6. Africana, 7. Ambrosiana, 8. Mozarabica, 9. Cum Gallicana veteri comparata. 10. Missale Gothicum, 11. Francorum, 12. Sacramentaria alia duo Gallicana, & missa S. GERMANI. 13. Missa ILLYRICI an ad ritum Gallicanum pertineat? 14. Liturgia Britan-

nica. 15. Liturgiæ aliarum gentium cum Romana commutate. 16. Liturgia Romana a prima origine. 17. Vetustissimum eiusdem sacramentarium ex codice Veronensi, Leoninum dictum; 18. Gelasianum, 19. Gregorianum. 20. Huius variæ editiones. 21. Additiones ab aliis factæ. 22. Alemannici sacramentarii, 23. Eorumque ætas. 24. Anni ecclesiastici exordium. 25. Notæ quædam singulares antiquissimi sacramentarii Alemannici, præcipue in diebus Rogationum, Officiis feriæ V. in Quadragesima, & circa alia festa particularia: 26. Imprimis quoad Præfationes, 27. Et Canonem. 28. Notæ sacramentarii San-Blasiani, geminique Solodorensis & Peteribufani. 29. Eorum inscriptionio

scriptio & forma a missalibus plenariis distincta. 30. De rubrica, *Gloria in excelsis* a presbyteris nonnisi in Paschate esse dicendum. 31. De Præfationibus singularibus eiusdem sacramentarii *Sancti Blasiani*. 32. De Canone, rubricis ad Canonem, & benedictionibus episcopalibus ad calcem eiusdem sacramentarii.

CAPUT II.

De aliis libris ad Liturgiam spectantibus.

1. **V**aria aliorum codicum liturgicorum genera; scilicet 2. Antiphonarius, seu Gradualis, 3. Ab *ADRIANO* P. missus, & in *Alemannia* relictus cum altero: 4. Quod hodie Antiphonarium proprie dicimus, seu Responsale. 5. Liber *Comer* inscriptus, & alii Lectionarii pro Missa, 6. Et pro horis canonicis. 7. Homiliarii libri. 8. Obsequiale, Benedictionale & Pœnitentiale. 9. Officiales libri, breviaria præcipue, 10. Psalterium, 11. Acta Martyrum ac fasti. 12. Origo martyrologiorum & calendariorum. 13. Martyrologia *Alemannica*. 14. Calendaria. 15. Necrologia.

CAPUT III.

De aliis monumentis & auctoribus ad Liturgiam Alemannicam facientibus.

DISQUISITIO III.

De publica in Ecclesia, sacroque cum apparatu, celebratione Liturgiæ in Missa.

CAPUT I.

De sacris adibus, earumque ad celebrationem Missæ apparatu.

1. **S**acrarum ædium nomina apud nostros. 2. Alia ædium sacrarum nomina. 3. Structura veterum *Alemannia* ecclesiarum. 4. Quorum præstantiorum recensentur, quæ ætatem tulerunt. 5. *Navis* ecclesiæ. 6. Abſida & eius partes. 7. Altaria. 8. Missæ in locis sacris fiant. 9. Ciboria antiqua, baptisteria, sacra. 10. Reliquiæ sub altaribus. 11. Crux super altare, 12. Et alibi. 13. Luminaria. 14. Velæ ac pallia altaris. 15. Imagines, vela ecclesiæ, picturæ, aliaque ornamenta.

CAPUT II.

De sacris Vasis.

1. **V**asa sacra, 2. Pretiosa ex auro, argento, gemmis: 3. Libri etiam liturgici. 4. Ministeria, ornamenta, ac utensilia diverſi generis: 5. Ad manus lavandas, 6. Ad thus adolendum, 7. Et

1. **L**ibri peculiarium precum missæ, qualis ab *ILYRICO* edita. 2. De eius antiquitate & usu. 3. Comparatur cum aliis similibus etiam *Alemannicis*. 4. Rubricæ & rituales libri antiquiores. 5. Ordo *Romanus* ex codicibus *Alemannicis*. 6. Cuius commentatores sunt *AMALARIUS* & *BERTHOLDUS Constantiensis*. 7. De aliis eiusdem *AMALARIUS*, & cognominis *Trevirensis* scriptis liturgicis, aliorumque de ritibus Baptismi. 8. De *Alemannicis* liturgicis scriptoribus, 9. Et Canonum collectoribus.

CAPUT IV.

Firmamenta causæ catholice adversus obiecta Novatorum, ex Liturgia.

1. **V**is monumentorum liturgicorum contra adversarios; 2. Quoad formam ac ritus externos. 3. De lingua in Sacris. 4. Cerimonie ecclesiasticæ quando impugnari cœperunt? 5. Vestes, vasa sacra. 6. Sacrificium, 7. Quoad realem præsentiam extra usum, seu transubstantiationem. 8. Reliqua Sacramenta. 9. Myſteria Trinitatis, Incarnationis & gratiæ explicata. 10. Cultus Sanctorum. 11. Preces & Sacrificia pro defunctis.

faciendas oblationes. 8. Corporalia & pallæ; 9. Patena, 10. Calix. 11. Calices ministeriales. 12. Sacra vasa ad recondendam Eucharistiæ. 13. Calami ad sumendum S. Sanguinem. 14. Cochlearia ad intinctam Communionem. 15. Flabellum. 16. Instrumentum ad Pacem dandam.

CAPUT III.

De Vestibus sacris.

1. **D**e tonsura, 2. Et habitu Clericorum. 3. Sacra altaris vestes, scilicet 4. Amictus, 5. Alba, 6. Cingulum, 7. Mappa, manipulus, 8. Fanon, 9. Orarium, seu Stola. 10. Cum tinnibulis. 11. Oraria habitu communi. 12. Linea, Subtile. 13. Dalmaticæ. 14. Casula, Planetæ. 15. Eius antiqua forma passim servata. 16. Ac hodieque hinc inde in usu. 17. Cappa, Pluviale, 18. Sandalia, Pecten, Caligæ; 19. Chirothecæ, 20. Annulus, 21. Baculus, Cambuta; 22. Crux pectoralis; 23. Mitra, insula; 24. Pallium, Rationale. 25. Usus sacrarum vestium pro suis ordinibus. 26. Earum ornatus ac pretium. 27. Vestes effigiatæ. 28. SS. Vestium color, DIS.

DISQUISITIO IV.

De Celebratione Sacrificii Missæ.

CAPUT I.

De Missarum generibus, ritibus, lingua, hora.

De Missæ nomine. 2. Missa solemnis cum Symnistiis, 3. Missa publica, 4. Privata, aut etiam plures per diem. 5. Missæ ritus, 6. Lingua, & 7. Hora.

CAPUT II.

De ordine Missæ usque ad Offertorium.

Preparatio ad Missam varia. 2. Lotio manuum; 3. Ante vel sub vestitu sacro psalmi & preces. 4. Psalmus in ingressu ad altare. 5. Processio cum ministris ad altare sub Introitu. 6. An sacerdos olim Introitum per se legerit. 7. Confessio cum psalmo *Indica*: Apologiæ. 8. *Kyrie eleison*. 9. *Gloria in excelsis*. 10. Salutatio populi. 11. Prima Collecta, seu oratio. 12. Eius clausula: *Per Dominum &c.* 13. Laudes. 14. Sessio post Collectam. 15. Lectio. 16. Responsorium, Graduale. 17. Evangelium. 18. Symbolum. 19. Sermo, seu concio.

CAPUT III.

De Missa fidelium ab Offertorio usque ad Communionem.

Ad Offertorium Missæ fidelium initium. 2. Oblationes a quibus factæ, 3. Qualesve in Missa? 4. Preces ad oblationes. 5. Oblatæ studio confectæ ac provixæ, sive Hostiarum forma. 6. Quomodo hæc in altari compositæ. 7. Incensum, Calix coopertus. 8. Lotio manuum. 9. *Orate fra-*

tres. 10. Secreta seu oratio super oblata. 11. Præfatio seu contestatio. 12. Sanctus. 13. Canon; 14. Eius auctores. 15. Qua religione servetur. 16. Canon secreto dicendus. 17. Osculum initio canonis. 18. Expansio manuum. 19. Cruces sub canone. 20. De Diptychis. 21. Memoria Papæ. 22. Episcoporum, Abbatum &c. 23. Imperatoris, Regis, 24. Et pro omnibus orthodoxis &c. 25. *Memento Domine famulorum &c.* 26. *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt.* 27. Nomina Sanctorum in Canone. 28. *Hanc igitur oblationem.* 29. Verba consecrationis. 30. Elevatio. 31. *Unde & memores.* Oratio pro sacerdote. 32. *Memento mortuorum*: ubi de diptychis mortuorum in Missa, 33. Et extra Missam. 34. Secunda Sanctorum commemoratio. 35. Benedictio diversarum rerum ad *Per quem hæc omnia.* 36. Elevatio minor. 37. Oratio dominica. 38. Embolismus orationis dominicæ. 39. Benedictio episcopalis. 40. Fractio hostiæ. 41. *Agnus Dei.* 42. Osculum pacis. 43. Denunciationes olim hoc loco factæ.

CAPUT IV.

De Communionem usque ad finem Missæ; nec non de Eulogiis & Agapæ.

An te communionem olim non communicantes dimissi. 2. Communio Sacerdotii, 3. Ministrorum, 4. Fidelium: 5. Quomodo & quousque sub utraque specie? 6. De communionem laica & peregrina. 7. Preces ad communionem. 8. Antiphona ad eandem. 9. Ablutio. 10. Oratio ad Postcommunionem. 11. Oratio super populum. 12. *Ite missa est.* 13. Benedictio populi. 14. Cætera, cum recessu ab altari. 15. Eulogiæ. 16. Agapæ.

PARS II. DISQUISITIO V.

De Sacramentorum administratione.

CAPUT I.

De sacramento Baptismi, simulque administrationi solita Confirmatione & Eucharistia.

De ordine aliorum Sacramentorum, imprimis Baptismi. 2. Catechumenatus cum pœnitentiæ & instructione. 3. Scrutinia, 4. Quibus tem-

poribus, 5. Et quo ritu instituta. 6. Sal Catechumenis gustandum datum. 7. Exorcismi, insufflationes. 8. Exorcismus salis, signum crucis, impositio manus, unctio. 9. Apertio aurium, cum expositione Evangeliorum: saliva tangendi nares & aures ritus. 10. De abrenunciationibus & sponsonibus, 11. Deque earum fide servanda. 12. Traditio redditioque symboli, Capitulum Dominica f 2 Pal.

Palmarum, 13. Cum oratione Dominica. 14. De Sponsoribus, seu patrinis, & matrinis. 15. De buphteris. 16. Consecratio aquæ baptismalis. 17. Baptismi tempora Pascha & Pentecoste, 18. In Epiphania, & aliis diebus: 19. In casu vero necessitatis quovis tempore. 20. Minister Baptismi, 21. Eiusque formula. 22. Per immersionem vel affusionem collatus. 23. Unctio. 24. Confirmatio. 25. Communio Neophytorum. 26. Lac & mel infantibus datum, 27. Et panis benedictus, 28. Itemque cerei seu lampades, ac 29. Vestes albæ.

CAPUT II.

De Sacram. Pœnitentiæ administratione.

1. Libri pœnitentiales. 2. Sacramenti pœnitentiæ œconomia a prima Ecclesiæ ætate. 3. Quatuor apud veteres stationes pœnitentium. 4. Ordo agendi pœnitentiam feria IV. Cinerum. 5. Reconciliatio pœnitentium in Cœna Domini. 6. Generalis absolutio & confessio. 7. Reconciliatio hæreticorum. 8. Minister pœnitentiæ. Casus reservati. 9. Privata pœnitentiæ administratio. 10. Publicæ & secretæ pœnitentiæ disciplina. 11. Confessio peccatorum, 12. Articulatim requisita. 13. Absolutio cum impositione manus & oratione. 14. Pœnitentia quatenus iuxta Canones iniuncta, 15. Varia circa hoc Ecclesiæ disciplina; 16. Recentius immutata, 17. Relaxatio antiquæ pœnitentiæ rigore. 18. Reductiones pœnitentiarum. 19. Indulgentiæ.

CAPUT III.

De extrema Unctione & Viatico.

DISQUISITIO VI.

De Consecrationibus, Benedictionibus, Execrationibus &c.

CAPUT I.

De variarum rerum & personarum consecrationibus, benedictionibus.

1. Consecrationes, benedictiones. 2. Dedicatio ecclesiæ, 3. Cum Sanctæ reliquiis in consecratione altaris. 4. Benedictio vasorum & donariorum ecclesiæ. 5. Benedictio campanarum, 6. Aquæ lustralis & salis. 7. Benedictio aquæ & salis ad spargendum in domum, cum Missa in domo nova. 8. Benedictio cinerum, 9. Palmarum, 10. Ignis novi, 11. Sacri olei & Chriftatis; 12. Cerei paschalis, 13. Agnorum, cereorum &c. 14. Benedictio candellarum in festo Purificationis B. M. V. 15. Benedictiones imaginum, crucis &c. 16. De idolothytis &c. 17. Benedi-

1. De oleo infirmorum. 2. Unctionis infirmorum varii ritus: sacra unctio. 3. Extrema unctio ante Viaticum. 4. Viaticum particula intincta, 5. Sub una vel duabus speciebus, 6. Cum ablutione, seu vino non consecrato. 7. Cura, ne quis sine Viatico decedat, seu communione saltem reconciliatoria. 8. Damnatis ad mortem denegata alicubi Eucharistiæ communio. 9. Mortuis Eucharistia quomodo data.

CAPUT IV.

De sacris Ordinationibus.

1. De ritibus ad Ordinationum substantiam pertinentibus. 2. Ordinationum tempora. 3. De ordinibus & ordinandis. 4. Tonfura; 5. Ordines minores. 6. De confessoribus. 7. Subdiaconi, Diaconi; 8. Diaconissæ, Presbyteri, Episcopi; 9. Presbyteri; 10. Episcopi; 11. Abbates episcopi, chorepiscopi.

CAPUT V.

De Celebratione Matrimonii.

1. Benedictio sacerdotalis nuptiarum, 2. Intra Missam; 3. In trigesimo & annuali nuptiarum, secundis item nuptiis. 4. De annulo, velamine, corona nubentium, ac thalami benedictio. 5. De paranympsis, & nuptii publicis nonnisi suis temporibus celebrandis.

ctiones novarum frugum &c. 18. Variæ votivæ Missæ & preces. 19. Mulierum post partum in ecclesiam introductio. 20. Consecratio virginum & viduarum. 21. Infantium oblatio ac professio monastica. 22. Abbatum & abbatissarum benedictio. 23. Censurarum absolutio & irrogatio publica. 24. Manumissio in ecclesia cerimoniam. 25. Regum ac Imperatorum inauguratio.

CAPUT II.

De Canonizatione Sanctorum, primum in Alemannia, & cultu Reliquiarum.

1. Sanctorum corpora religiose e tumulis levata, 2. Ac fidelium cultui exposita, 3. Auctoritate Romani Pontificis. 4. Translationes corporum Sanctorum solemnes, 4. Ac reliquiarum Roma alatarum, ad publicum præferim cultum. CA.

CAPUT III.

De purgationibus vulgaribus, seu Indicio Dei.

1. Primordia huiusmodi purgationum ad sepulchra Sanctorum. 2. Fata purgationum vulgarium.

3. Ordines liturgici earundem. 4. Probatio aquæ frigidaë & ferventis. 5. Ferri candentis, seu ignitorum vomerum. 6. Panis & casei. 7. Mensuræ. 8. Examinatio crucis. 9. Purgatio per Missam ac Eucharistiam. 10. Probationes per duellum. 11. Purgatio per iuramentum.

DISQUISITIO VII.

De Energumenis, eorumque Exorcismis.

CAPUT I.

De Energumenis, variis modis ac malis artibus, quibus ad tentandum, infestandum, salendumque genus humanum utuntur cacodæmones.

Presentis tractationis occasio. 2. Instigante diabolo collapsum genus humanum in primis parentibus. 3. Antiquior de dæmonibus doctrina, etiam apud gentiles. 4. In sacris scripturis exempla dæmonurgiæ. 5. Exemplum Christi. 6. Principes mundi huius, & rectores tenebrarum harum. 7. Quomodo diabolus eiectus est foras? 8. Quomodo ligatus? 9. Solvendus novissimis temporibus. 10. Hostis semper formidandus. 11. Ad luctum relictus. 12. An malus cuique homini adhæreat genius? 13. Humani generis hostes, caro, mundus & dæmon; 14. A cuius insidiis nemo securus est. 15. Ut tamen in nostra sit potestate. 16. Quomodo semper pugnandum. 17. Traditus satanæ iuxta apostolum, ipsique angelus satanæ datus, qui eum colaphizet. 18. Sic ad bonorum profectum sunt dæmonum insultus. 19. In quantum Deus permittit. 20. Unde & in oratione dominica liberari a malo petimus. 21. Dæmon, caro, mundus hostes coniurati. 22. Omnes infestationibus diaboli obnoxii, etiam boni. 23. Et religiosi homines. 24. Quique cumprimis pietati sanctitati student; 25. In extremo præcipue mortis agone. 26. Diabolus an, aut quomodo omnium malorum causa? 27. Quomodo in animi sese insinuet, cogitationesque nostras; 28. Phantasiamque & passionem moveat. 29. Atque ad vitia inclinet. 30. Et a bono ad malum trahat. 31. Variis modis corporaliter infestati homines. 32. Et obfessi; 33. Infantes. 34. Adulti Christiani. 35. Misere agitati. 36. Energumeni a Clero, sacris, ipsoque baptismo quare & quomodo arcebantur? 37. Quomodo in corpus agant dæmones? 38. Diabolica phantasmata, spectra. 39. Diabolus transfigurans se in angelum

lucis. 40. Loca a dæmonibus infestata. 41. Dæmones aeræ potestates. 42. An meteoza producere possint? 43. Deo permittente corporis valetudinem viciant, morbis aliisque malis; 44. Verbera, vulnera infixierunt; 45. Ac mortem ipsam. 46. Magia quidem soluta per Christum, iuxta SS. Patres; 47. Eiusque fallacia demonstrata. 48. Ac impia superstitio. 49. Strigum ludibria. 50. Somnia. 51. Phantastica metamorphoses. 52. An dæmones meris nobis illudant præstigiis? 53. Maleficia in corpore humano & alibi; 54. Philtra; 55. Falcinationes. 56. Imprecationes. 57. Incantationes, ligaturæ, philteria. 58. Necromantia. 59. Divinationes, observationes vanæ. 60. Sortilegia. 61. Incaustum prorsus ad thesauros eruendos. 62. Cum diabolo nocere tantum intendat impia superstitione; 63. A qua tantopere cavendum. 64. Ne tamen in alterum incredulitatis extremum prolabamur.

CAPUT II.

De exorcismorum in Ecclesia virtute, variisque excludendi dæmones ac eorum infestationis modis.

De dæmonurgia communis SS. Patrum sententia. 2. Potestas eiciendi dæmones iuxta Evangelium. 3. Testimoniis a primis Ecclesiæ sæculis demonstrata. 4. Exorcismi. 5. Exorcistæ. 6. Promiscuus a primis sæculis exorcizandi usus fidelium. 7. Statæ exorcismorum formulæ. 8. Varia disciplina circa SS. Eucharistiam contra dæmonurgiam. 9. Exorcismus in nomine Dei. 10. In nomine Christi Domini. 11. Et Salvatoris IESU. 12. Crucifixi. 13. Crucis signo pelluntur dæmones. 14. Phantasmata fugantur. 15. Explosæ magicæ præstigiæ. 16. Crucis munimen in confessione christiana. 17. In tentationibus variis. 18. Frequens S. Crucis usus privatus & publicus in Ecclesia. 19. Exorcismus aquæ. 20. Cum sale, pulvere, oleo. 21. Unctio olei. 22. Campanæ. 23. Thymiamata, ac diversarum rerum exorcismi;

24. Eulogia; 25. Sufflatio, inſputatio. 26. Verberibus pulſi dæmones. 27. Aut increpando. 28. Cum indignatione iuſta; 29. Soloque imperio, 30. Contactu, 31. Impoſitione manuū; 32. Sola etiam præſentia Sanctorum, aut rerum ad eos pertinentium; 33. Ad Sanctorum liſana, 34. Angelorum cuſtodia, 35. Deique genitricis Mariæ tutela; 36. Per ſancta Evangelia, 37. Orationem, 38. Cum ieiunio & eleemoſyna; 39. Humilitate item ac reliquo virtutum agmine. 40.

Remota triſtitia ac pavore animi, 41. Cum arſu, tura autem fidei iuxta apoſtolum, 42. Dum eius monitu reſiſtimus fortes in fide: 43. Procul amandata omni incredulitate: 44. Ne fiant noſſiſſima hominis illius peiora prioribus; 45. Cuius glorioſus eſſe debuerat in Chriſto, deſicto hoſte, triumphus. 46. Circumſpecta, abiectis circa dæmonas erroribus, cautio; 47. Vigilantia item cum certa in Chriſtum fiducia.

PARS III. DISQUISITIO VIII.

De Horis canonicis.

CAPUT I.

De curſu nocturno & diurno horarum Canonicarum.

De Appellatione curſus canonici, 2. Ac origine iuxta varium ritum & ordinationem in breviario; 3. Singularem etiam monaſtico. 4. Horæ canonicæ diſtinctæ: 5. Nocturnæ & matutinæ; 6. Pro feſtivitatum ratione: 7. Vetus horarum canonicarum dimenſio. 8. Earum officium liturgicum. 9. De Veſperis, 10. Et Completorio.

CAPUT II.

De ſingulis partibus horarum canonicarum.

Pſalterii uſus continuus in curſu canonico, 2. Singulis palmiſ ſubnectendo *Gloria Patri*. 3. Integri præterea pſalterii per diem vel pſalmorum ſelectorum frequentatio. 4. Palmiſ imprecatorii, 5. Cantica conſuetudinaria cum pſalterio memoriter edificenda. 6. Hymnus *Te Deum laudamus*. 7. Symbolum S. ATHANASII. 8. Oratio dominica, ſalutatio angelica, ſymbolum. 9. Lectiones in officio nocturno ex ſcriptura, SS. Patribus, & geſtis Sanctorum. 10. Benedictiones ſuper Lectorem, ac clauſula lectionum. 11. Lectiones breves ſeu capitula. 12. Antiphonæ, reſponſoria, verſus. 13. Hymni. 14. Orationes. 15. Curſus B. V. officium deſunctorum, omnium Sanctorum, ac commemorationes. 16. Antiphonæ de B. M. V.

DISQUISITIO IX.

De Feſtis.

CAPUT I.

De feſtis Domini.

Dies feſti per annum. 2. Anni eccleſiaſtici exordium in liturgiis a vigilia Natalis Domini. 3. Natale Domini, 4. Cum octava. 5. Miſſa prohibendo ab idolis, ob ſuperſtitiones Kalendis Ianuarii. 6. Epiphania Domini cum baptiſmo ſolemnis. 7. Triduum ſacrum ante Paſcha. 8. Feria V. in Cœna Domini. 9. Feria VI. in Paſſione. 10. De Miſſa Præſanctificatorum in Paſſione. 11. Sabbatum ſanctum. 12. Reſurrexio dominica. 13. Paſcha annottinum. 14. Feſtum inventionis & exaltationis S. Crucis. 15. Aſcenſio Domini. 16. Pentecoſte. 17. Octava Pentecoſtes cum officio ſequentium dierum de Trinitate. 18.

Solemne SS. Trinitatis feſtum in octava Pentecoſtes. 19. Feſtum Corporis Chriſti.

CAPUT II.

De Feſtis Sanctorum.

Feſta Sanctorum qua cautione ſuſcepta, 2. Feſta B. MARIAE V. 3. Apoſtolorum, 4. Martyrum & aliorum Sanctorum: 5. Quomodo celebrata. 6. De SS. ANASTASIA & EUGENIA. 7. Feſtum S. STEPHANI, 8. S. IOANNIS Evangelizæ, 9. SS. INNOCENTII, 10. S. SILVESTRI P. 11. Feſta Ianuarii. 12. Feſtum Purificationis B. M. V. 13. Cathedræ S. PETRI. 14. Alia feſta Februarii. 15. Feſta Martii. 16. Aprilis, 17. Maii, 18. Iunii, 19. Feſtum S. IOANNIS Baptiſtæ, 20. Et SS. PETRI & PAULI. 21. Feſta Iulii. 22. Feſta S. B.

S. BENEDICTI. 23. Festa *Augusti*. 24. Assumptio B. MARIÆ V. 25. Nativitas B. MARIÆ V. 26. Alia festa *Septembris*. 27. Festa S. MICHAELIS & aliorum angelorum, cultodum, & archangelorum.

28. Festa *Octobris*. 29. Festum omnium Sanctorum. 30. Alia festa *Novembris*. 31. Festa *Decembris*. 32. Festum Conceptionis B. MARIÆ V.

DISQUISITIO X.

De certis ad divinum cultum diebus, & temporibus, eorumque observantia.

CAPUT I.

De statis per septimanam sacris conventibus.

Scri Conventus, ac Missæ quotidianis diebus. 2. De Stationibus ac festis diebus. 3. De certis Stationum ac Synaxium per septimanam diebus. 4. Fer. IV. & VI. ac nonnumquam sabbato officium peculiare, ac in monumentis liturgicis per annum lectiones pro Missa. 5. De statis conventibus die dominica.

CAPUT II.

De Adventu Domini & Dominicis post Natale Domini.

Incerta Adventus Domini exordia. 2. Ac varia epocha. 3. Quatuor aut quinque dominicæ Adventus in nostris liturgiis. 4. De officio & ritibus Adventus. 5. Eiusque ieiunio. 6. De officiis dominicalibus post Natale Domini & Epiphaniam.

CAPUT III.

A Septuagesima usque ad Pascha per ieiunium Quadragesima.

Septuagesimæ. Sexagesimæ &c. denominationes: 2. Ubi *Alleluia* deponitur. 3. De varia epocha aspicandi ieiunium. 4. Feria IV. Cinerum. 5. De feriarum per Quadragesimam officiis. 6. De abstinentiæ quadragesimalis observantia. 7. Ieiunium usque ad vesperam. 8. De ritibus officii quadragesimalis. 9. De festis Sanctorum in Quadragesima. 10. De aliis quadragesimalis temporis ritibus, præsertim a dominica mediana. 11. De elemosyna & fermento sabbato ante dominicam Palmarum. 12. Dominica Palmarum. 13. Feriæ sequentes hebdomadæ maioris. 14. De tribus Quadragesimis, & aliis quibusdam statis seu indictis ieiuniis.

CAPUT IV.

De Tempore Paschali.

Hebdomada ac Dominica in Albis. 2. Tempus paschale. 3. Quædam singularia in officio cum *Alleluia*. 4. De relaxatione ieiunii. 5. Celebritas Quinquagesimæ paschalis.

CAPUT V.

De Dominicis post Pentecosten.

Numerus dominicarum post Pentecosten. 2. Concordia officiorum. 3. Præfatio de SS. Trinitate per has dominicas.

CAPUT VI.

De Quatuor temporibus.

Oriago trium vel quatuor temporum ieiunii. 2. In illis celebrandis varietas. 3. Donec sæculo XI. fixa sunt tempora mensis primi & quarti; 4. Item mensis septimi & decimi. 5. Eorum officia.

CAPUT VII.

De Litanis, Processionibus ac Peregrinationibus sacris.

Collectæ, stationes, processiones: 2. Litanæ, supplicationes seu rogationes. 3. De processione in die Purificationis & aliis B. Virginis: 4. In die Palmarum cum Eucharistiæ etiam circumstatione, ut in festo Corporis Christi. 5. De processionibus paschalibus ob baptismum. 6. De processionibus triduo post Natale Domini. 7. De processione singulis diebus dominicis. 8. De litanis mensuris. 9. De litanis seu processionibus quibusdam extraordinariis. 10. Litania maior. 11. De triduo Rogationum. 12. Litanæ cum ieiunio etiam tempore paschali; 13. Cum aliis exercitiis humilitatis. 14. Peregrinationes sacra.

DIS-

DISQUISITIO XI.

De Cura pro mortuis.

CAPUT I.

De Exequiis Funeris.

Obssequium agonizantium. 2. Absolutio defuncti. 3. Campanæ pulsus in agone & mox post obitum. 4. Psalmodia ad cadaver, ac missæ ante sepulturam. 5. Lotio cadaveris. 6. Quomodo vestiti mortui? An cum Eucharistia aliquando sepulti? 7. Preces ac ritus funebres. 8. Præeunte sacro. 9. Locus sepulturæ. 10. Monumenta sepulchralia.

1.

CAPUT II.

De aliis precibus & sacrificiis pro mortuis, statutis temporibus.

1.

Officium defunctorum. 2. Missæ pro mortuis, 3. Qualiter celebratæ. 4. Missa, pro cuius anima desperatur vel dubitatur. 5. *Græcorum* sententia de salute damnatorum; 6. *Latinorum* item Patrum. 7. An saltem mitigentur precibus & sacrificiis damnatorum pœnæ? 8. De Primo, Tertio, Septimo, Trigesimo &c. pro mortuis agendis. 9. De Trentenario, vulgo S. GREGORII. 10. De anniversariis. 11. De societatibus initis pro defunctis. 12. De commemoratione annua omnium fidelium defunctorum.

DE

Joseph Murr Del.

BEATI QUI HABITANT IN DOMO TUA DOMINE IN SEcula
SEculorum LAUDABUNT TE. ps. 83.

Peter Maier Sc.

DE

VETERI LITURGIA ALEMANNICA.

DISQUISITIO I.

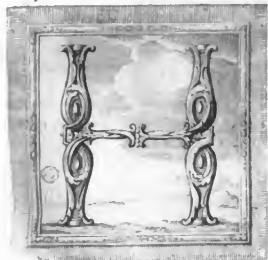
ORIGO AC PROPAGATIO RELIGIONIS

• CHRISTIANÆ IN ALEMANNIA. •

CAPUT I.

De prima fidei christianæ origine in Alemannia sub Romano Imperio.

I.

oc in tractatu de veteri Alemannica litur. De nomine
gia, seu publici religionis christianæ ac finibus
cultus observantia, ac sacris ritibus veteris Ale-
mannia.
ante omnia faciendum duco, ut de o-
rigine, ac propagatione religionis
christianæ in Alemannia verba faciam.
Quod dum instituo, ipse Alemannici
nominis ortus est declarandus. So-
lent vicini Galli universam, qua late
patet, Germaniam hoc designare
vocabulo, partis nomine toti regio-
ni indito, uti contra Galliam suam

A

Franciam

2 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

Franciam appellant : quæ si in amplitudine sua spectetur, quando floruit *Francorum* regnum, *Gallici* equidem non continebatur finibus ; si in origine consideretur, in *Germania* quærenda est, quam inferiorem vocamus ad *Rheni* defluxum. Ubi primum medio sæc. III. post Christum natum occurrit istud nomen apud *Vopiscum* in *Aureliano* c. 7. quem narrat *Francos* irruentes, cum vagarentur per totam *Galliam*, sic afflixisse, ut trecentos ex his captos, septingentis interemptis, sub corona venderint. Idem quidem in *Proculo* memorat, *Alemannos* tunc adhuc, post medium scilicet sæculum III. *Germanos* dictos fuisse. At dudum ante *Antoninus* *Caracalla* sibi, teste *Spartiano* in eius *Vita* c. 10. „*Alemanici* nomen adscripsit (ut *Germanici*, *Parthici*, *Arabici*) quoniam *Alemanuorum* gentem devicerat.“ Et *Victor* : „*Alemannos* (inquit) gentem populosam, mirifice pugnantem prope *Menum* devicit. Inclaruit igitur *Alemannorum* nomen ex simili *Romanorum* limitem infestatione in superiore *Germania* : „Quæ (ut ait *Dio Cassius* lib. LIII.) *Rheni* fontibus propior est; inferior, quæ ab hac usque ad Oceanum *Britannicum* se extendit.“ Refert ibi *Celtas* quosdam : „quos *Germanos* vocamus, cum omnem *Celticam* regionem occupassent“ effecisse, ut ea *Germania* vocaretur. Quod consistere potest, etsi veteres *Celtas* *Rheni* concludamus ad littus *Galicum*, admissa nempe *Germaniæ* divisione in cis- & trans-*Rhenanam* iuxta *Iulium Cæsarem*, apud quem ipsa *Germaniæ* prima occurrit appellatio, quæ *celtica* lingua militem designat, ut ad *Tacitum* notat *Althammer & Willich*. *Rhenum* transeuntibus *Condruis*, *Eburonibus*, *Cerasis*, & *Pœmanis* inditum, id nomen a *Gallis* postea amplissimæ nationi commune fuit, quæ alio nomine hodieque *Tentonia* vocatur, atque alia adhuc diversa habuit nomina provinciarum & populorum, ex quibus *Suevi* seu *Suabi* inter præcipuos fuerunt, hodieque nominatur provincia, unde primum *Alemanii* prodierunt.

Vid. Caroli
le Cointe
Annal. ec-
cles. Franc.
T. I. p. 14.

De bello
Gallico lib.
IV. c. 16, V.
c. 2. VI. c. 2.

Non hic de vocis originatione disputamus, dum *Alemannos* alii dictos censent quasi *Allerleymannos*, id est, homines varios ex variis nimirum *Gallia Germaniæque* convenis, alii ab *Almänn*, *Allmendt*, agris promiscuis. Sed cum hoc commune fuerit *Germaniæ* populis, singularem huius appellationis rationem licet deprehendere in agris illis, quos *decumates* memorat *Tacitus*, relictos a *Marcomannis* aliquamdiu vacuos mansisse, a) donec *levissimus quisque* ex *Gallis* *Rhenum* transeuntibus paulatim ibi figeret sedem, novusque inde populus ac civitas nasceretur. Vallo fuerunt *Rhenum* inter & *Danubium* ex parte saltem (*Marcomanni* enim
latius

a) Vid. *Joan. Inre Glossar. Sniogoth.* *Joan. Schilteri Thesaur. antiq. Tentonicarum.* v. *Almanning*, *Almende*.

latius diffusi fuerunt) conclusi agri isti, a Romanis, cuius accolæ versus Orientem & Septentrionem *Nicrum* inter & *Mœnum* fuerunt *Alemanni*, qui successu temporum non solum vallum disruperunt, verum etiam *Rheni* occuparunt litus *Gallicum* in *Helvetia* ac *Alsatia*: illud sæc. IV. hoc V. effectum iverunt, ac late suos prorogarunt fines, ab ortu quidem usque *Boiariam* ad *Licum*, seu *Lechum* fluvium; „Is (ut ait *EGINHARTUS* in *CAROLI M. Vita*, *Boiarios* ab *Alemannis* dividit,“ a Meridie *Rhotos*, seu *Rhaticas* alpes, a Septentrione *Thuringos* & *Franco*s, ad Occiduum *Rheni* defluxum in *Palatinatu* cis-*Rhenum*, & in *Alsatia* trans-*Rhenum* attigerunt. Nec istis semper contenti limitibus, propagarunt ultra, Orientem præcipue versus contra *Romanos*, & postea contra *Franco*s ad Occidentem ac Septentrionem; *Suevorum* tum absorpto nomine, quo veniunt populi *Germania* cis-*Rhenanæ* tractum insidentes, qui ad dextram *Rheni* partem, *Rheni* superioris ripam, ad *Mœni* *Rhenique* confluxum, & infra, in Orientem autem ad *Albim* usque & ultra extendebatur, iuxta *STRABONEM*, qui cæteris hic accuratior habetur. Aliis speciatim strictiorique significato *Rheni* viciniore dicti *Suevi*, *Alemanni* autem ultra *Rhenum* se ad alpes usque porrigunt. a)

a

II. Cum nomine *Alemannico* respublica *Alemannorum* paulatim excrevit, rebus *Romanis* collabentibus, quæ si integræ fuissent, facilius cum dominatu *Romano* ecclesia fuisset propagata. Testatur *LACTANTIUS de Morte persecutorum* c. 2. discipulos Domini per annos XXV. usque ad principatum *Neroniani* imperii per omnes provincias & civitates ecclesiæ fundamenta iecisse. Propior in has partes ex *Italia* fuit via, atque ex ipsa urbe *Roma*, unde fidei christianæ per Occidentem semina undique sparsa esse, semper maxime gloriabatur ecclesia *Romana*, *PETRI* sedes, ut confidenter scribat *INNOCENTIUS I.* ad *EUGUBINUM*, in omnem *Italiam*, *Gallias*, *Hispanias*, *Africam* atque *Siciliam*, insulasque interiacentes, nullum hominem instituisse ecclesias, nisi eos, quos venerabilis apostolus *PETRUS*, aut eius successores constituerunt sacerdotes.

Lux christi-
ane reli-
gionis in
Alemannia
ex Italia.

Nihil

a) „Quæcunque regiones (inquit *GOLDASTUS* in dedicatione ad *Ioan. SCHWICHARDUM*, archiepiscopum *Moguntinum*, præfixa *Rer. Alemannicorum* scriptor.) ab utroque *Rheni* latere alpihus includuntur, ab ortu eius usque ad *Rauracoi* comprehensæ ad *Acronii* dextram *Alpigovia*, & in

Rheni defluxu continentibus terris, qua parte sese *Britgovia* extendit ac finit: ad sinistram vero pleraque *Helvetia* & bona *Burgundia* parte. Et hæc est vera illa ac vetus *Alemannia*, a *Fraucis* post victoribus in provinciam redacta, in ducatusque honorem constituta.

A 2

4 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

Nihil hic nec de *Germania* quidem, cuius tempore INNOCENTII spectabilis erat *Alemannorum* populus, ac ampla provincia, quæ se ex servitute *Romana* vindicabat. Quod ipsum tamen accessum evangelii impedi-
 bat, illis potissimum temporibus, quibus iam sacris christianis additi
 erant *Romani* principes, cum antea adhuc insensibilis illis licet Christia-
 norum hostibus ac persecutoribus, nihilominus cum *Romanis* coloniis et-
 iam christianæ procedebant, quales apud nos erant insignes *Augusta Rau-*
racorum & Vindelicorum, illa ad *Rhenum*, hæc prope *Danubium*, *Vinde-*
licia cum *Rhetia* in *Romanam* provinciam redacta, diuque ad sæculum IV.
 usque *Romanis* agros decumates cis-*Rhenum* ad *Nicrum* usque occupanti-
 bus. Mox elucescet, quo id cum incremento fidei christianæ fuerit factum.
 Omnis quidem iugi impatientes *Alemanni*, belli tamen ac pacis habebant
 cum *Romanis* negotia; ac *Germaniæ* etiam liberæ cum *Romana* mutua
 fuerunt commercia, unde plantandæ ecclesiæ occasiones se dabant, ardor-
 que summus ac studium præconum evangelii ad hoc aliunde ferebat, ut
 nullam nationem, barbaram quantumvis, reformidarent, nullum iter ad
 dissitas quamvis gentes, nullumque periculum refugerent. *Alemannia* sal-
 tem trans-*Rhenanæ Romanis* obnoxia lux *Evangelii* facilius affulgebat.

Hic ego nihil dicam de incertis Apostolorum, virorumque apostolico-
 rum missionibus has in plagas, *LUCII* præsertim, qui rex etiam missiona-
 rius dicitur a B. ΤΙΜΟΘΕΟ ad fidem conversus, quem *Rhetia* ac *Curia*
 præsertim *Rhetorum*, veterrima ecclesia alpi-
 bus incumbens, ac *Aleman-
 niæ* meridionali, venditat. Dolendum est, quo magis in *Romano* im-
 perio christiana religio invalesceret, ipsis sese iugo Christi subdentibus
 imperatoribus, *Alemannos* hostilem maxime gessisse animum, armisque
 infestasse *Romanas* provincias. Ut melior esse potuerit *Marcomannorum*,
 primorum incolarum fors, quorum ducem sese populumque *Romanis* tra-
 didisse prodit *PAULINUS* in Vita S. AMBROSII, qui *Bohemiam* tunc usque
 ad *Danubium* tenebat, ferturque eius uxorem FRITIGIL fama S. AMBRO-
 SII accitam, ab eo per epistolam accepisse fidei nostræ principia. Hæc
 tantum refero, ut innuam melius veræ suæ felicitati ac salutis consulturos
 fuisse *Alemannos*, si pacem saltem cum *Romanis* tunc coluissent, quando
 christiana fuerunt imbuti fide, quæ cum ipso fuit propagata imperio, quod
 apud nos ex *Italia*, ipsaque urbe *Roma* potissimum fieri potuisset.

Ex Illyrico
 & Norico.

III. Constans est traditio, S. MARCUM *Aquileiam* a S. PETRO esse mis-
 sum. Qua de re quid sit, antiquissima est *Aquileia* ecclesia ad *Italiæ*
 & *Illyrici* occidentalis collimitia, ne quid de orientali dicam, quo certe
 ipse D. PAULUS pertigit, ac fidem intulit, quæ magis successu temporis,
 magisque

magisque propagata per universum *Illyricum* fuit, etiam occidentalem. *Laureacensis* episcopus, auctoritate *Sirmienfis* extincta, metropolitani factus creditur CAROLO a S. PAULO *Geogr. S. p. 72. Laureacum* tamen metropolis *Pannoniarum*, & *Norici* esse potuit salvo iure *Sirmiensis*, ac etiam *Aquileiensis* ecclesiæ. Fuit hæc urbs primaria *Norici Ripensis*, regionis admodum insignis, ad *Danubii* & *Anasi* confluentem, sita in ampla camporum planitie; ubi nunc *Anasiorum* oppidum vulgo dictum *Eus*. Illicque ferunt B. LAURENTIUM, virum litteris & pietate insignem, primum apostolum advenisse; sed quis fuerit, & quando vixerit incertum est, perinde ac id, quod fertur de apostolatu S. HERMAGORÆ, episcopi *Aquileiensis*, & FORTUNATI, ut ostendit P. Hieronymus PEZIUS dissert. IV. scriptoribus rerum *Austriacarum* præmissa, de iis, qui christianam religionem primum in has oras importarunt, aut importatam studiosius propagarunt, solosque SYRUM & IUVENTIUM, ambos episcopos *Ticinenses*, seu *Papienses Laureaci*, reliquique *Ripensis Norici* apostolos existisse vult: hos nempe plantasse, S. MAXIMILIANUM archiepiscopum *Laureacensem*, rigasse. Quidquid sit, quod ecclesiam *Laureacensem* SYMMACHUS P. in lit. ad THEODORUM *Laureacensem* metropolitam ab Apostolis fundatam scribit, atque AGAPE-TUS II. sæc. X. idem testatur. Alia præter hæc apud LAMBECIUM lib. II. c. 8. *Bibl. cesar.* habentur de ea ecclesia, quæ dudum concidit, metropolitica potestate in *Salisburgensem* ecclesiam translata, episcopatu cum *Passaviensi*, seu *Petaviensi* coniuncto, ubi celeberrimus fuit VICTORINUS episcopus & martyr ineunte sæculo IV. quo tempore, teste EUSEBIO de martyribus *Palestinis*, varia omnis generis certamina eorum, qui pro pietate fortiter pugnaverunt, innumerabiles in singulis provinciis martyres præstiterunt: in *Lybia* scilicet, & per universam *Aegyptum* ac *Syriam*, omnesque provincias, quæ ab Oriente usque ad tractum *Illyrici* quaquaversum protenduntur.

De aliis in his plagis martyribus agit VELSERUS lib. III. *Rer. Boicarum*, de quibus non aperta adeo habentur documenta, atque ipsum hunc VICTORINUM etiam *Pistavia*, nostra demum ætate, sibi vindicare contendit errore MSS. catalogi de viris illustribus S. HIERONYMI, ac etiam vulgati decreti *Gelasiani*, ubi inter apocrypha opuscula locum obtinet opus VICTORINI *Pistabienfis*, vel potius *Petabionensis*, ut in antiquissimo *Palatino-Vaticano* bibliothecæ codice msc. legitur apud FONTANINUM de antiquitatibus *Hortæ Colonie Etruscorum*. Qui hæc notat: „VICTORINUS optime dicitur *Petabionensis*, non *Pistabienfis*, aut *Pistaviensis*, ut in vulgatis. *Petabio* seu *Petavio* fuit urbs episcopalis in *Pannonia* prima, quæ hodie *Stiria* vocatur. Quare noster codex firmat ea, quæ Ioannes LAU-

6 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

T. II. P.
II. p. 634.
Et seqq. ed.
Colonie Al-
lobrogum
1731.

notus peculiari scripto asseruit, contra *Pistavienses* VICTORINUM sibi ad-
iudicantes. Extat scriptum istud LAUNOJI, ubi id multis probat, ex plu-
ribus HIERONYMI locis, in quibus illius meminit iuxta editiones varias, atque
Petazonensis scribitur, etiam apud SOPHRONIUM, qui librum S. HIERONYMI
de Viris illustribus *græce* vertit. Ex mss. item codicibus *Gelasiani* decreti
de scripturis authenticis & apocryphis, eiusque editionibus tum inter Con-
cilia, cum in decreto GRATIANI iuxta correctionem *Romanam*, ex variis
item martyrologiis, ipsaque historia: ut dubium nullum reliquerit, esse
hunc insignem martyrem, seu testem Christianæ religionis eiusque eccle-
siæ florentis in *Pannonia* prima, vel *Norico*, ubi is episcopus ecclesiam
rexit labente sæculo III. ac ineunte IV.

Lib. III.
Rev. Boicar.

IULIANI imperio *Sabiana*, quæ inter *Brixentas* in aspidibus citra *Ban-*
zanum sita, ad *Boicam* olim pertinuit, CASSIANUM episcopum docuissè
proditum est, quem *Foro Cornelli* postea puerorum stilis confossum PRU-
DENTIUS versibus memoriæ commendavit, ut VELSERUS habet, additque
ab ATTILÆ morte, cum in magna rerum conversione & perturbatione
Barbarorum glisceret ferocitas & audacia, *Romani* contra ignavia &
inertia torperent, omnia plena luctus & terroris essent, SEVERINUM
multorum monachorum patrem, virum vitæ sanctimonia excellentem, quam
miranda opera supra hominis conditionem ab eo edita, & multa prius-
quam evenirent præcognita atque prædicta comprobarint ex iis regionib-
us, quæ ad Orientem solem vergunt, profectum, *Pannonia*, *Norico*,
Rhetia tanquam propitium & salutare aliquod sidus affuisse, sed præci-
pue *Norico*, adeo ut *Noricorum* apostoli nomen tulerit, quo elogio *Ro-*
mana ecclesia illum adhuc prosequitur. a)

Ex Gallia.

IV. Quodsi hinc aliqua evangelii lux accendi potuit *Alemannia* ab
Oriente ad *Danubium*, multo id splendidius fuit ab Occidente ac meridio-
nali *Rheni* littore ex vicina *Gallia* apud *Helvetios*, *Rauracos* & *Sequanos*,
quæ ab AUGUSTO *Lugdunensis* dicta: unde sæc. IV. nova *Galliarum* in XVII.
provincias secuta divisione, *Maxima Sequanorum* ex *Sequanis*, *Rauracis*,
Helvetiisque est nata. *Lugdunensis* coloniae, paucis ante Christum natum
annis, eundem auctorem fuisse ac *Rauricæ*, seu *Augusta Rauracorum* PLAN-
cum, sepulchrale monumentum prodit, quod in promontorio *Caltano*
hodieque superest, ac vulgus *Orlandinam* vocat.

Certiora autem nobis ex antiquis monumentis suppetunt monumenta,
quod *Lugdunensem* ecclesiam attinet, quam habeantur de immediata mis-
sione

a) De S. SEVERINO videatur laudatus PEZIUUS. Add. P. HANSIZIUS T. I. Germ. Sacr. &
P CALLES *Annal. Austria* P. I.

sione per S. PETRUM aut S. CLEMENTEM SS. EUCHARII, VALERII & MATERNI ad *Treviros & Colonienſes*, S. TROPHIMI ad *Arelatenſes*, S. CLEMENTIS ad *Viennenses*, *Moguntinos & Metenses*, S. MANSUETI ad *Leucos*, S. GANTINI ad *Meldenſes & Virdunenses*, S. LINI ad *Vesuntinos*, S. MEMII ad *Catalaunenses*, S. SIXTI ad *Remenses*, S. SINICI ad *Suessionenses*, S. MARTIALIS ad *Lemovicenses*, S. URSINI ad *Bituricensis*, S. FRONTONIS ad *Petracorienses*, S. GEORGII ad *Vellaunios*, S. SATURNINI ad *Tolosanos*, SS. SAVINIANI & POTENTIANI ad *Senenses*, S. ALTINI ad *Aurelianos*, S. GATIANI ad *Turonenses*, S. DIONYSII ad *Parisios*, S. LUCIANI ad *Bellovacenses*, S. NICASII ad *Rothomagenſes*, S. EXSUPERII ad *Baiocenses*, S. TAURINI ad *Ebroicenses*, S. PAULI ad *Narbonenses*, S. EUTROPII ad *Sanctonnenses*, S. IULIANI ad *Cenomanenses*, S. AUSTREMONII ad *Avernos*: quod nos propius contingit, S. BEATI ex *Anglia* reducis discipuli S. PETRI apud *Helvetios Vindoniſſa*, seu etiam *Vindacini*. Noſtra ætate multum de prima fidei in *Galliis* origine eſt diſceptatum.

Alii IRENÆI & TERTULLIANI testimoniis nixi exeunte primo ſæculo, alii vero celebri SULPICII Severi & *Turonenſis* GREGORII auctoritate tertio demum ſæculo enatam putant. Medius inter hos ABBADIUS ſæculo ſecundo plantatam in *Galliis* eccleſiam contendit, ita, ut intermortuani fere iterum reduxerint ſeptem illi epiſcopi, quorum epocham ex S. SATURNINI *Toloſatium* epiſcopi actis ducit GREGORIUS *Turonenſis* lib. I. *Hiſtor.* cap. 28. Nec vero de primo etiam ſæculo exeunte ſaltem dubitare nos ſinit IRENÆI testimonium, qui eccleſiarum apud *Celtas* expreſſe meminit: qui *Gracis* ſunt *Galli*, quo ſermone ſcripſit S. IRENÆUS, unde ex ſua patria ipſe in *Gallias* venit in epiſcopatu & martyrio ſucceſſor POTINI, epiſcopi *Lugdunenſis*, ac glorioſi Chriſti, cum aliis, martyris in perſecutione MARCI AURELII labente ſæc. II. De qua SULPICICIUS Severus: „Sub Au-
„RELIO deinde, ANTONINI filio, perſecutio quinta agitata. Ac tunc
„primum intra *Gallias* martyria viſa, ſerius trans alpes Dei religione fu-
„ſcepta.“ Qui eſt ipſe locus vexatus. Sed nihil deſinit, poteſtque
„commode accipi de ampliore per *Gallias* fidei chriſtianæ ſemente, frequen-
„tioribusque fundatis eccleſiis, de quibus extat inſigne S. CYPRIANI epiſco-
„pi *Carthaginenſis* ad S. STEPHANUM P. epiſtola data an. 256. de MARCIANO
„epiſcopo *Arelatenſi*, qui ad NOVATIANUM defecerat, in ordinem redi-
„gendo. „Quapropter (inter illa ſcribit) facere te oportet & pleniſſimas
„litteras ad coepiſcopos noſtros in *Galliis* conſtitutos, ne ultra MARCIA-
„num perſicacem & ſuperbum, & divinæ pietatis inimicum collegio no-
„ſtro inſultare patiantur &c.“ Quæ verba non naſcentem modo eccleſiam
designant, a paucis ſcilicet annis medio tertio ſæculo, uti cum nonnullis
contendit

*Hiſt. Sac.
Lib. II.*

8 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

contendit LAUNOIUS, nullisque firmis rationibus epistolam hanc S. CYPRIANO abiudicat, una cum libello episcoporum provinciae ad LEGNEM, in quo ad S. TROPHIMUM, qui fuit S. PAULI discipulus, refertur prima evangelii praedicatio, pariter ac in epistola ZOSIMI P. ad Gallia episcopos, quam perinde explodit LAUNOIUS, uti etiam, quae passim de S. CRESCENTE ex S. PAULO huc veteres interpretantur, *Galatiam* accipientes pro *Gallia*, S. EPIPHANIUS *Har.* 55 (qui etiam S. LUCAM apostolum in *Gallia* facit) THEODORETUS in cap. IV. epist. ad TIM. ubi de *Galatia* expresse dicit, *Gallias enim sic appellavit.* Ne quid de dubiis magis locis apud EUSEBIUM, HIERONYMUM & SOPHRONIUM, eius *græcum* interpretem dicam.

Illud si assertum esset, propius ea res nos tangeret, quum sibi *Moguntia* CRESCENTEM adscriperit ad *Moenum*, *Alemanniae* limitem, perinde ac S. MATERNUM non *Treviri* solum & *Colonienfes*, sed *Spirenses* etiam, *Formatienses*, *Argentoratenses*, ut quidem credebatur a S. PETRO submissum: qui verisimilius est *Colonienfis* episcopus, a CONSTANTINO M. in causa *Donatistarum* constitutus cum aliis iudex. Sed ut incerta relinquamus, cum ex supradictis palam sit, *Lugdunensem Galliam*, ac postea *Maximam Sequanorum*, *Sequanos* cum *Rauracis* & *Helvetiis* comprehendisse, quae assertiora habentur ex saeculo H. de *Galliarum* ecclesiis documenta, ad nos propius pertinere, nemo facile in dubium revocet, sub POTHINO ac IRENÆO praesertim, qui, teste EUSEBIO, *Galliarum* rexit ecclesias. (τῶν κατὰ Γαλλιαν τῶν παροικῶν, ὡς εἰρηματικῶς ἐμισκόμην) „Ibi enim (inquit CAROLUS a S. PAULO in *Geographia sacra*) per *Galliar Celticam*, seu *Lugdunensem* intelligendam esse, quae proprie *Gallia* dicebatur, sicut & *Celtae* proprie *Galli*, ex IULIO CAESARE discitur, dum ait: *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur.*“

Hinc vero apostolicæ ecclesiarum in his tractibus origines comprobantur, inde a POLYCARPO, S. IOANNIS discipulo, a quo quidem etiam BENIGNUS, ANDOCHUS, TYRSUS, & ANDEOLUS in *Gallias* missi leguntur, *Masilia* appulsi, inde *Lugdunum* profecti, ab ANDEOLO divisi *Augustodunum* usque pervenerunt. S. POLYCARPI vero discipulum ipse se S. IRENÆUS prodit in epistola ad FLORINUM his verbis: „POLYCARPUS non solum ab „Apostolis edoctus, & conversatus cum multis ex eis, qui Dominum „ nostrum viderunt, sed etiam ab Apostolis in *Asia*, in ea, quae est *Smyrnis* „ ecclesia constitutus episcopus, quem & nos vidimus in prima nostra „ ætate (multum enim vixit) hæc docuit semper, quæ ab Apostolis didicerat &c.“ S. IRENÆUS, S. POTHINI successor, in *Lugdunensi* ecclesia admirabili virtute enituit (sunt GREGORII *Turonensis* verba) qui in modici temporis spacio, praedicatione sua maxime, in integro civitatem reddidit christianam.

Quem-

Hist. lib. V.
cap. 22.
Ed. Hoffm.
p. 137.

Quemadmodum vero inde in reliquas *Gallias*, ita etiam in vicinam hanc nostram plagam, quæ postea *Alemanniæ* pars fuit trans-*Rhenana*, fidem paullatim disseminatam prima hac ætate verosimillimum est, cum sæculo IV. *Gallos* etiam unacum aliis gentibus nominare potuerit S. CYRILLUS Hierosol. designareque cuiusque gentis episcopos, presbyteros, diaconos, monachos, *virgines*, & reliquos laicos. Cumque *Augusta Rauracorum* præsertim parium cum *Lugduno* nobilium fuerit natalium *Colonia Romana*, cuius hodieque tam augusta supersunt rudera, credibile quam maxime est, tum S. IRENEUM, *Galliæ* parochiarum rectorem, huc studium suum, curamque, ac deinceps alios eius exemplo impendisse. Quod etiam de propinqua superiore *Alsatia Dan.* SCHOEFFLINUS probatum habet in *Alsatia illustrata.* a)

Catech.

XVI. n. 22.

T. I. p. 143.
a

V. Isthæc religionis christianæ incrementa sævitiam persecutorum incitaverunt. Unde quando quintam sub AURELIO, ANTONINI filio, persecutionem agitatam notat Sulpitius, tum primum intra *Gallias* martyria visa dicit. Facile autem sic contigit, dum efflorescentes primum ecclesiæ per sæpe considerunt, ac lente surrexerunt, ut vetustus auctor Actorum S. SATURNINI, Episcopi & M. apud RUINARTUM scribit, sensim & gradatim in regionibus nostris, apostolorum prædicationem coruscasse, & ante DECII & GRATI consulatum raras in aliquibus civitatibus ecclesias paucorum Christianorum devotione confurrexisse; sed nihilominus crebra miserabili errore gentilium nidoribus foetidis in omnibus locis templa fumasse. Pertinent hæc ad medium sæculum tertium, quo dira, si unquam alia sævit persecutio, atque iterum visa sunt in *Galliis* martyria. Tardius autem adhuc in *Germania*, ubi nulla firmis rationibus ante persecutionem *Diocletianam* ponuntur. Isthuiusmodi gravissimis temporibus persecutio-

Primum
forte in no-
stris salti-
bus.Ab. Mart.
fincera pag.
110.

a) Christianam (inquit) doctrinam *Roma Lugdunum, Lugduno, Gallia Lugdunensis* capite, in *Alsatiam* superiorem, quæ *Gallia Lugdunensis* pars fuit, promanasse, rerum humanarum progressibus plane conforme est. Imperiorum & regnorum principes urbes minoribus leges, mores, ritus, consuetudines, & cum his plerumque religionem transmittunt. Urbs urbem, unde semina religionis accepit, matrem venerata est. Quodsi autem ulla *Gallia* civitas de Christianismi principiis potuit gloriari, potuit sane *Lugdunum*; cui religionis christianæ per *Lugdunensem Galliam* sæculo II. promotores acerrimi Po-

THINUS nempe atque IRENEUS præfuerunt; quorum uterque in illa urbe cum multis Christianorum millibus martyrium passus est. Prodiit hinc pastoralis illa ecclesiæ *Lugdunensis* in omnem *Galliam Lugdunensem* auctoritas, qua minores ecclesiæ sub ea vigentes, ab urbe hac matre pastores suos statos alia, presbyteros nempe & diaconos, alia regionarios, certo loco non affixos, quos Chorepiscopos appellant, petierunt, acceperuntque, quantum nempe turbidus rei christianæ sub tot persecutionibus gementis status permisit.

num, uti etiam alibi contigit, abdidisse se in saltus ac silvas hinc inde Christianos turmatium, aut etiam solitarios quorundam est sententia, unde successu temporum coetus monastici coaluerint.

Lib. IV.
cap. 34.

Qua de re, quidquid sit, accidere forte potuit, ut ex primis Christianis, ingruentibus persecutionibus, trajecto Rheno hos saltus peterent trans-Rhenani Alemanni, commercio cum Romanis citius promptiusque fide imbuti, aut ipsi Galli, edocti id iam maiorum suorum exemplo, apud quos LIVIO memoratur Sigovesiana commigratio dudum ante Christum natum: Tum, inquit, Sigoveso fortibus dati Hercinii saltus. Iuxta CÆSAREM lib. VI. de Bello Gallico cap. 25. Hercinia silva oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus. Quo pertinet, quod de

Lib. IV.
cap. 12.

DRUSO sub AUGUSTO, FLORUS narrat, Rheno pontes classibus firmatos imposuisse, Herciniamque silvam Romanis inaccessam hactenus, imo ne visam quidem perviam reddidisse. Quod prope ortum huius silvæ fieri debuit, quo Alemanniam attingit, rectaque fluminis Danubii regione, iuxta mox citatum CÆSAREM, pertinet ad fines Dacorum, & Anartium; hinc se fleat sinistrorsus, diversis a fluminis regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Ad Danubii fontes mons Abnoba est silvæ Martiana pars, per quam IULIANUS Apostata a Rauracis Danubii fluminis ripas legens, Illyricum contra CONSTANTIUM petiit. Cuius itineris S. GREGORIUS Nazianz. in IULIANUM Inveſt. I. meminit, & AMIANUS. Medium hæc silva Marciana tenet Alemanniæ locum, qui percommodus adeo est mihi in eius intimis recessibus habitanti de liturgia veteri Alemannica scribere, ubi forte prima latuerunt religionis christianæ semina, estque D. Blasii monasterium, olim cella, ac fratres ad Albam, ab alpihus quidem: unde forte etiam Albani promiscue etiam sunt dicti Alemanni, ut videre est apud Georgium WACHTER.

L. XXI.
c. 8.

Theſ. Rer.
Suevic. V. I.

P. 14.
Testimonia
ſæculi I.

De Conſtit.
epiſc Germ.
Exercit. 7.

Rom. X. 18.

VI. Sed ad propositum redeamus, atque ab ovo rem ordiamur in ipsa nostra hærentes Alemannia, indagare primam fidei originem, postquam iam vidimus, quæ ei aliunde lux advenire potuisset. Herm. CONRINGIUS eam versans quæſtionem, an apostoli, vel viri apostolici prædicarint evangelium in Germania, illudque PAULI primum tractans, dum de apostolis sumit, quod in psalmo habetur: In omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. „ Et vero (subdit) Germani- „ cas saltem illas terras, quæ Romanis fuerunt subditæ, nec ab Italia ita „ longe remotæ, ab apostolis præteritas esse, haud videtur verisimile. „ Id quod non solum de trans-Rhenana, sed etiam cis-Rhenana Alemanniæ „ plaga dici potest agrorum decumatum vallo clausorum, quatenus ad Ro-

maniam

manam ditionem pertinuerunt, patuitque hinc trans-Rhenum saltem publica via per *Brigantium*, *Felicem arborem*, *Fines*, *Vitodurum*, *Vindorifam*, *Augustam Rauracorum*, *Argentoratam*, *Trevis* inter primarias *Romani imperii* urbes, ac postea etiam frequens *Cæsarum* domicilium. Propior adhuc est *Moguntia* ad ipsos fines veteris *Alemannia*, sed nihil hinc pro *Alemannia* elicitur, cum de ipsis suis apostolis prinitis nihil asserti habeat universim, ut vidimus, circumiecta *Germania*, quam quidem *THEODORETUS* lib. IX. *de curandis Grecanicis affection.* inter gentes ab apostolis conversas recenset cum *Britannis*; atque nominatim auctor sub nomine *DOROTHEI Tyri* episcopi in synopsi de vitis apostolorum, & septuaginta discipulorum, *THOMAM* apostolum *Germanis*, *Hircanis*, *Buttris*, & magis prædicasse perhibet. Haud infelici vero coniectura *CONRINGIUS* pro *Loc. cit.* *Germanis*, *Caramanis* legendum putat, atque citatum *PAULI* locum secundum *ἀποστόλων*, sacris quoque scriptoribus ex vulgari loquendi consuetudine familiarem sumendum vult, quo etiam referri potest *S. IGNATI* ex primo hoc sæculo locus in epist. ad *PHILADELPH.* quo dicit: *Ecclesiam in sanguine Christi a finibus ad fines ab apostolis fundatam.* Nihil itaque ex hoc tempore asserti habemus.

VII. Consimilis est sæculi II. circa annum 140. locus *S. IUSTINI M.* Sæculi II. in dialogo cum *TRYPHONE*: „Sunt quædam gentes, ubi nondum vestri „corporis quisquam habitat, atque ne unum quidem genus est mortalium, „sive *Barbarorum*, sive *Græcorum*, sive aliorum omnino, quocunque „appellentur nomine, inter quos per nomen Crucifixi Iesu supplicationes & gratiarum actiones Patri & fabricatori omnium non fiant?“ Agit *S. Martyr* cum docto *Iudæo*, quæ gens tunc sparsa per orbem erat, potuissetque retundere iactantiam, si in confesso non fuisset, quod fuerat de ecclesiis dictum apud quasvis gentes; sed tamen nihil singillatim prodit locus, potueruntque esse conatus non satis prospere succedentes vel firmi. Potuerunt etiam in exordio prædicationis evangelicæ institui Christianorum ecclesiæ, quando nulla erant contra eas edita ac persecutiones; at his ingruentibus, ac in pastores sævientibus, in quorum locum non statim alii substitui poterant, ecclesiæ sunt dissipatæ, ac everse. Exempla tamen habemus eiusmodi vastationes, aut non ex toto prævaluisse, aut diu non durasse. Propior nobis est *Lugdunensis* dira sub *M. AURELIO* persecutio tanta immanitate, ut sanguinem martyrum plateas urbis inundasse, ac cives fere omnes martyrii palmam fuisse adeptos, *GREGORIUS Turonensis* asserat.

12 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

Fuit tamen IRENÆUS, illius urbis episcopus postea, ac etiam rector *Gallicarum* ecclesiarum, ut iam ex EUSEBIO meminimus. Qui nobis luculentum adeo reliquit testimonium de ecclesiis non solum *Galliarum*, sed *Germaniarum* etiam suo tempore circa annum 190. cum M. AURELI per-
Lib. I. contra secutio *Gallica* ad annum 177. reponatur. „Quanquam enim (inquit) di-
hæref. c. 10. spares inter se mundi linguæ sunt, una tamen & eadem est traditionis
 vis. Ac neque hæ, quæ in *Germaniis* litæ sunt, ecclesiæ aliter credunt,
 „aut aliter tradunt, neque quæ in *Hispaniis* aut *Galliis*, aut in Oriente,
 „aut in *Egypto*, aut in *Africa*, aut in mediterraneis orbis regionibus se-
 „dem habent.“ Primas nominat, quæ sunt in *Germaniis* ecclesiæ, αἱ ἐν
Γερμανίας ἰδρύμεναι Εκκλησίαι, ac in plurali numero vocat cis-*Rhena-*
nam ac trans-*Rhenanam*, vel utramque provinciam, vel trans-*Rhena-*
nam potius ab AUGUSTO in duas provincias distinctam, quibus propinquus
 IRENÆUS erat ea ipsa ex parte, quæ postea *Alemannia* fuit: ne quis forte
 veterem versionem *latinam* secutus (postquam nostris temporibus in novissi-
 ma editione MASSUETI ex *græcis* codicibus restitutus est locus) solam
 magnam cis-*Rhenanam* indigitari putet, quem errorem in BUCHERIO no-
 T. I. p. 321. tat SCHOEFFLINUS in *Alsatia illustrata*, subditque: „*Germaniam* trans-
Rhenanam (quæ nobis ultra-*Rhenanis* cis-*Rhenana* est) veteres, sive *græce*,
 sive *latine* scribentes designare quum volunt, plurium numero nunquam,
 singulari semper utuntur. Ubi autem de *Germanis* sermo, duas cis-*Rhe-*
num Germania provincias ab AUGUSTO Cæsare institutas, & *Germaniarum*
 nomine appellatas intelligunt. IRENÆUS inter *Romanos Lugduni* vivens,
Romanorum more & stylo loqui credendus est. Testimonium eius de
 Christianismo in *Germaniis* cis-*Rhenum* sæculo II. iam invalescente, eo
 gravius est, quod *Lugdunensis Gallia*, cui ipse præerat episcopus, illis e-
 rat contigua. Nec absolum credere, certis diocesium ecclesiasticarum
 limitibus nondum constitutis, ecclesias *Rhenenses* in fide christiana mini-
 stris & pastoribus ab IRENÆO missis roboratas in fide.“ Citat in eam sen-
 tentiam præter complures recentiores *Beatum Rhenanum*, licet adhuc u-
 sum illa versione. Satis enim perspexit vir acutus, id de trans-*Rhenana*
Germania multo magis intelligi posse, quod propior esset religionis chris-
 tianæ scaturigini, ac *Romana* provincia cum contigua cis-*Rhenana*, ad-
 ditque rationem aliam: *Provinciales prius amplexi sunt Christum, utputa*
civiliores, & linguam callentes Romanam, qua divini verbi præcones
utebantur.

Quin id etiam facile admiserim, quod porro laudatus observat
 SCHOEFFLINUS, credibile haud esse, primis his temporibus Christianismum
 in *Germania magna* magnos fecisse progressus, tum propter horridam in-
 teriorum

teriorum *Germanorum* barbariem, tum etiam propter animos ipsorum superstitionis inveteratæ tenacissimos. Ac licet non nisi mediocri Christianorum cœtus apud *Germanos* etiam trans-*Rhenum* esse potuerit, cœtum tamen cum pastore fuisse necesse est, cum ecclesias *Irenæus* appellet. Ecclesia quidem hic intelligitur cœtus inter gentiles hostes & persecutores, templis & ædibus publicis carens.

Ipsi vero *Germani* liberi a *Romano* imperio, aut sese in libertatem vindicandi studiosi plurimum etiam lumen fidei, ne sibi accenderetur obstitabant, quod alii vel ab ipsis militibus *Romanis* largius accipere poterant, quos inter sparsi Christiani (ut *TERTULLIANUS* de *Corona militum* iam de *TRAIANI* & *HADRIANI* temporibus testatur) erant, atque varix præsertim in *Rheni*, *Nicri*, ad vallum, & *Danubii* limitibus consistebant discursabantque legiones, quas inter legio illa fulminatrix sub *M. AURELIO* ad *Danubium* excubans, Christianorumque in illa militantium precibus obtentum imbrem ac reportatam de *Marcomannis* victoriam adscribit *TERTULLIANUS* auctoritate etiam ipsius imperatoris. „Edimus (inquit) protectorem, si litteræ *Marci AURELII* gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam *Germanicam* sitim Christianorum sorte militum precationibus impetrato imbri discussam contestatur.“ Contigisse hoc debuit aliquot annis ante *Lugdunensem* Christianorum sub eodem *M. AURELIO* persecutionem: quod difficultatem apud multos movit, de edicto eiusdem imperatoris pro Christianis, quod *TERTULLIANUS* innuit. Sed forte proconsulum ac sævæ plebis furor eius crudelitatis potius causa fuit, aut beneficii facilis oblivio. Certe *TERTULLIANUS* palam hoc obicere, quomodo in apologetico potuisset, nisi in propatulo res fuisset, extitissentque imperatoris litteræ, etsi an, quæ ad calcem *Apol. II.* *S. IUSTINI* adiciuntur, genuinæ illæ sint, merito dubitetur.

Apolog. c. 5.

VIII. Idem *TERTULLIANUS* de sua ætate, ineunte sæculo III. contra Sæculi III. *Judeos* agens, insigne de regnante iam veluti in *Germania* fide Christi testimonium reliquit. „Et cæteræ (inquit) gentes etiam *Getulorum* varietates, & *Maurorum* multi fines, *Hispaniarum* omnes termini, & *Galliarum* diversæ nationes, & *Britannorum* inaccessa *Romanis* loca Christo vero subdita, & *Garmatarum*, & *Dacorum*, & *Germanorum*, & *Scytharum* & abditarum multarum gentium, & provinciarum, & insularum multarum nobis ignotarum, & quæ enumerate minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat?“ Situs *Germanorum* inter *Dacos* & *Scythas* cis-*Rhenanæ Germaniæ* congruit, sed vix crediderim ita accurate hæc *TERTULLIANUM* esse commensum; licet aliunde constet etiam

14 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE

iam in cis-Rhenana Germania eaque parte, quæ *Alemannia* dicitur, Christianos extitisse, quod ARNOBIUS manifeste habet lib. I. adversus gentes. „ Si (inquit) *Alamannos*, *Persas*, *Scythas*, idcirco voluerunt devinci, quod habitarent & degerent in eorum gentibus Christiani; quemadmodum *Romanis* tribuere victoriam cum habitarent & degerent in eorum quoque gentibus Christiani? Si in *Asia*, *Syria* idcirco mures & locustas effervescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consinili habitarent in eorum gentibus Christiani, in *Hispania*, *Gallia* cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri in his quoque provinciis Christiani? „ *Alemannos* aperte designat cum *Romanis* belligerantes, quod cis-Rhenani tunc fecerunt in *Germania* magna, quam etiam ante nominaverat: „ Nam (inquit) quod nobis obiectare consuevitis bellorum frequentium causas, vastationes urbium, *Germanorum* & *Scythicas* irruptiones cum pace hoc vestra, & cum bona venia dixerim &c.“

T. III. Bibl.
BP. p. 432.

Alemannos quod spectat, provocati illi ab Anton. CARACALLA, incunte sæc. III. ignoti ad eam diem nominis populi, nihil tunc hostile veriti, quin auxilia etiam in suos hostes a *Romanis* præstolati, a CARACALLA insidioso Marte sunt petiti. Qui postea sub Severi ALEXANDRI finem, dum bellum *Persicum* suscipit, provincias *Romanas* ad *Rhenum* & *Danubium* suo Marte infestavit, atque exercitus utriusque fluvii ripis insidentes oppugnant, ut HERODIANUS narrat, *Germanos* appellans, *Alemanni* nomine *Romanis* adhuc minus usitato; quos tamen designat, dum *Rhenum*, *Danubium*que a *Germanis* superatum memorat, idemque sub VALERIANO & GALLIENO primum *Galliam* vastantes, postea cum *Interburgis* & *Marcomannis* AURELIANO imperatore, etsi prius ab ipso fusi, in *Italiam* transferunt, ipsa *Roma* tum trepidante. Habuerunt tunc suos reges *Alemanni*, qualem CHROCUM nominat imperantibus *Romæ* VALERIANO & GALLIENO GREGORIUS *Turonensis*, atque incertus auctor apud RHENANUM & VELSERUM in panegyrico MAXIMIANI Augusti, quem DIOCLETIANUS collegam assumpserat, victoriam deprædicans de *Alemannis*: „ Captus scilicet (inquit) rex terocissimæ nationis inter ipsas quas moliebatur insidias & a ponte *Rheni* (*Moguntiacensi*) usque ad *Danubii* transitum *Guntensem* devastata atque exhausta penitus *Alemannia*.“ At *Alemanni*, quos sine fine vel modo rem *Romanam* inquietis motibus confundentes vocat AMIANUS, *Immanis*, ut pergit, natio iam inde ab incunabulis primis varietate casuum imminuta, ita sæpius adolescit, ut fuisse longis sæculis æstimetur intacta.

Lib. VI.
cap. 15.

Lib. I. Hist.
cap. 30. 32.
Lib. III.
Rer. Germ.
Lib. VII.
Rer. Aug.
Kind.

Lib. 27.

Tametsi vero *Alemanni*, suarum tenaces superstitionum, non solum a gentili cultu & fallâ religione non abscederent, verum etiam expeditionibus.

tionibus continuis in *Rhatiam & Gallias* susceptis sacra Christiana sisterent; ne quid tamen dicam, quod in saltibus suis ac silvis sub *Diocletiani* maxime ac *Maximiani* persecutionibus latibula Christianorum traduntur, recessusque vitam solitariam degentium, etiam martyria memorantur, inter alios *S. Pelagii Constantie*, quæ in martyrologio *Romano* *Baronii in Gallia* dicitur, quod nostræ etiam convenit, ad litus *Gallicum* sitæ; at in martyrologio *Notkeri S. Galli* monachi, quod monasterium *Alemanicum Constantie* est propinquum, *Ennoniæ*, quæ est civitas provincie *Carniæ* passus dicitur. Celebre circa hæc tempora est *Thebea* Legionis *S. Mauricii* cum sociis martyrium *Agauni*, ut tamen, militibus dispersis, martyrii palmam adepti a *S. Eucherio Lugdunensi* episcopo ferantur ex ea legione *Solodori SS. Ursus & Victor, Tiguri S. Felix* cum sorore *Regula, Zurzachii S. Verena* celebratur *Thebaa* in nostra *Alemannia*. De quibus tamen nihil legitur apud *S. Eucherium*, qui acta martyrum *Agaunensium* circa an. 432. conscripsit, egregie contra obtrectatores vindicata in *Gallia Christiana* T. XII. p. 763. &c.

IX. Possunt hæc etiam ad primordia sæc. IV. referri, quo tum in *Sæculi IV. Helvetia*, cum *Vindelicia Alemannia* contermina, ad *Licum Augustæ Vindelicorum* *S. Afra* cum sociabus martyr celebrata semper fuit, ut mirum sit, qua fronte *Basnagius* eam nunquam *Augustam* dicat advenisse. Cuius sepulchrum a fidelibus pia devotione frequentatum iam sæc. T. II. l. 18. VI. *Venantius Fortunatianus* in vita *S. Martini* lib. IV. his versibus testatur:

Pergis ad Augustam, quam Vindo Lycusque fluent:
Illic ossa sacra venerabere martyris Afra.

Ferunt etiam *Dionysium*, cum *S. Afra* sorore baptizatum a *S. Narcisso, Augustanum* episcopum fuisse ordinatum. Quæ ac aliarum etiam dicecesium *Alemannicarum* exordia, ut postea videbimus, incerta sunt.

Mutationem hoc sæculo subierunt provincie *Romanæ*, præsertim in *Gallia*, unde se in *Alemanniam* protendit, *Lugdunensis* ecclesie curæ subditam, ut vidimus; iam *Maxima Sequanorum*, cuius Metropolis fuit *Fesontio*, constituta singularis provincia est, in qua in *Sirmondiana Galliarum* notitia post metropolim nominatur civitas *Equestrium Noïodunus Elvitorum, Aventicus Basiliensium, Castrum Vindonissense, Ebrédunense, Rauracense, Portus Abucini*, quæ tamen ad tempora pertinent, ubi *Vindonissa*, & *Augusta Rauracorum* iam diruta erant sequenti sæculo. Fuerunt, qui ad tempora *Diocletiani* referant divisionem illam memoriamque

que provinciæ *Maximæ Sequanorum* perversa lectione antiqui lapidis eius ætatis, quem *Constantiæ* curate inspexi, ac aliter comperi. In laudata provinciarum divisione Provinciæ *Germaniæ Primæ & Secundæ*, in illa, *Germania* prima scilicet, quæ nos concernit, metropolis civitas *Mogunciacensium*, civitas *Argentoratensium*, civitas *Nemetum*, civitas *Vangionum*, *Spira* nostra, ac *Wormatia* occurrit. Quodsi genuina foret *Agripensis* huius sæc. an. CCCXLV. Synodus contra *EUPHRATAM*, haberemus nomina episcoporum *IUSTINIANI Basilicæ*, *AMANDI Argentorati*, *Iessii Spira*, quæ nomina etiam in epistola synodi *Sardicenfis* leguntur, sed absque urbium seu sedium denominatione. Neminem vero denominat S. *HILARIUS* dum librari de synodis primum inscribit episcopis provinciæ *Germaniæ primæ & secundæ*.

Mitissimo *Constantii* CLORI regimine, ineunte hoc sæculo IV., christianam rem trans-*Rhenum* plurimum auctam, nemo inficias eat, ac cis-*Rhenum* etiam, quamdiu saltem *Alemanni* pacem cum *Romanis* coluerunt. Exeunte sæc. III. *Alemannos* in *Gallias* irruentes ad *Vindonissam* facta pugna profligavit *Constantius CLORUS*, ut *EUTROPIUS* lib. IX. *Orof.* lib. VII. c. 25. *ZONARAS* perhibent. Postea redintegrata est pax. *Alemanniæ* regem *CHROCUM* cum *CONSTANTIO* in *Alemanniam* profectum, post eius mortem persuasisse militibus, ut filium eius *CONSTANTINUM* sibi imperatorem eligerent testatur *VICTOR* in Epitome cap. XLI. At sub ipso hoc primo christiano imperatore, nudato *Rheno*, *Alemanni Gallias* incumbere coeperunt, cum rei christianæ detrimento.

Testatur *SOZOMENUS*, *CONSTANTINUM* ad imperium evectum christianas iam ad *Rhenum* gentes, *Gallosque*, qui extremi ad *Oceanum* habitant, *Gothos* etiam; & quotquot ad *Istri* fluminis ripas translatos, olim veræ religionis iam participes reperisse. Id obiter etiam hic notem, prodigium S. Crucis *CONSTANTINO* apparentis in *Galliis* evenisse, ac quidem nobis propinqua, nobiles apud *SCHOEPFLINUM* asserunt auctores, isque variis ex indiciiis, testibusque probat. *CHNODOMARUS* postea, *Alemannorum* rex in *Galliis* *DECENTIUM* Cæsarem superavit, æquo Marte congressus, ut *AMIANUS* narrat. Abegit *Alemannos* *IULIANUS* expulitque *Galliis*, ingenti apud *Argentoratam* strage, abducto *VADAMARIO*, *Alemannorum* rege, atque etiam superato *Rheno*, ferro flammaque in terris hostilibus grassatus apud *Alemannos* ac *Francos*, quos iam ante superaverat. Alii postea imperatores christiani etiam pariter *Alemannos* a *Gallia* cohibuere, ad *Rheni* ripam, *Brisgoiam* & vicinas *Germaniæ* regiones alluentem, ad *Nicrum* perinde & *Danubii* fontes

Hofibus exactis Nicrum super & Lupodunum.
Et fontem ignotum latius annalibus *Istri*.

ut

Asfatia il-
lustrata T.
I. p. 393.
Lib. XVI.
cap. 12.

ut de VALENTIANO canit AUSONIUS *Mosella* v. 850. Semper id bono rei christianæ factum tum sub principibus christianis fuisse, quis dubitet, sed stabile nihil fuit in colluvie invasionibusque tot barbararum gentium, in Christianos etiam sævientium.

Sic *Moguntiam* RANDO, ex regio *Alemannorum* sanguine, infidiis cæpit, dum Christiani sacra celebrant congregati in ecclesia, trucidati aut captivi abducti: quam stragem præter alias deplorat S. HIERONYMUS, ab *Alemannis* & aliis plurimis hostibus illatas, in epistola ad GERONTIAM viduam. „*Moguntiacum* (inquit) nobilis quondam civitas capta atque subversa est, & in ecclesia multa hominum millia trucidata. *Vangiones* longa obsidione deleti. *Remorum* urbs præpotens, *Ambiani*, *Atrebatæ*, extremique hominum *Morini*, *Tornacus*, *Nemetes*, *Argentoratus* translati in *Germaniam*.“

Idem vero S. Doctor suo exemplo nobis testis est florentis tunc *Gallia* status, ac studia, in epist. ad RUSTICUM florentissima vocat, ipseque scholam *Trevirensis* adiit, usus hæud dubie magistris christianis, unde magnum incrementum res christianæ capere potuerunt, ex quibus tamen profecisse *Alemannos*, *Romanorum* hostes, credibile haud est. Aliud de trans-*Rhenana* dicendum est provincia, quam infestarunt quidem tum sæpius *Alemanni*, nunquam vero tenuerunt, revicti a *Romanis*. Quemadmodum etiam ex Orientali plaga illustre exemplum habemus ex eodem S. HIERONYMO, in epistola ad SUNIAM & FRETELLAM, ex *Getarum* & *Germania* finibus dubiis super *Græcum* & *Hebraicum* psalterii textum S. doctorem pulsantes, quod ipse miratus, atque ad D. PAULI testimonium, de fide in omnem terram per præconium evangelii propagata, asserendum sumit. a)

X. Utinam hoc etiam de barbaris *Alemannis* dici potuisset (quo tem-^{Sæculi} V. pore magis magisque suos protenderunt fines, stativaque tenuerunt sæculo quinto cis & trans *Rhenum*) ut bellicosa pectora mansuescerent

con-

a) Sic enim orditur: „Vere in vobis apostolicus & propheticus sermo completus est: *In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum.* Quis hoc crederet, ut barbara *Getarum* lingua *hebraicam* quæreretur veritatem, & dormitantibus imo contententibus *Græcis*, ipsa *Germania* Spiritus Sancti eloquia scrutaretur? *In veritate cognovi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum, & operatur ius-*

titiam, acceptus est illi. Dudum callosa tenendo capulum manus, & digiti tractandis sagittis aptiores, ad stilum calamusque mollescent, & bellicosa pectora vertuntur in mansuetudinem christianam. Nunc & ESALÆ vaticinium cernimus opere completum: *Concidunt gladii sui in aratra, & lanceas suas in falces: & non assument gens contra gentem gladium, & non discent ultra pugnare.* Rursumque in eodem: *Pascetur lupus cum agno* &c.“

Epist. ad Geront.

consuescerentque iugo christiano; sed contra ampliando ditionem & imperium, Christi ecclesiam potius diminuerunt. Ad ipsa sæculi quinti initia pacati erant pariter ac *Franci* (quibus reges *Honorius* imperator per *Stiliconem* dederat) auxilia etiam adversus *Gothos* certatim offerentes. Fuerunt, qui pro *Alanis Alemannos* legerent, dum *Vandali*, cum illis & *Suevis* inita societate, peragrata *Germania*, *Rhenum* petebant, ac omnia vastabant. At expresse distinguit *S. Hieronymus*, sive de hac expeditione superius allata *S. Hieronymi* verba interpreteris, sive varias eiusmodi invasiones simul deploratas putes, nam expresse cum *Alanis* seu *Halanis* etiam *Alemanni* nominantur. „Quidquid (ait) inter *Alpes* & *Pyreneum* est, quod *Oceano* & *Rhen*o includitur, *Quadus*, *Wandalus*, *Sarmata*, *Halani*, *Gipedes*, *Heruli*, *Saxones*, *Burgundiones*, *Alemanni* & hostes *Pannonii* vastarunt.“

Lib. VII.
cap. 41. contra Pagan.

Certo non constat, an *Burgundiones* cum *Vandalis*, *Alanis* & *Suevis Gallias* invaserint, an primum istis in *Hispaniam* digressis; cum *Burgundionibus* certe *Alemanni*, deinceps trans *Rhenum* firmam tenuerunt sedem. Et utinam, quod de *Hunnis*, *Suevis* illis, *Vandalis* & *Burgundionibus* *Orosius* dicit, tam promptum apud *Alemannos* fuisset. „Quamquam, (inquit) si ob hoc solum *Barbari Romanis* finibus immissi forent, quod vulgo per Orientem & Occidentem ecclesie Christi *Hunnis*, *Suevis*, *Vandalis*, *Burgundionibus*, diversis & innumeris credentium populis replentur, laudanda & extollenda misericordia Dei videretur: quandoquidem, & si cum labefactione nostri, tantæ gentes agnitionem veritatis acciperent, quam invenire utique nisi hac occasione non possent.“ Id iam antea expresse c. 32. de *Burgundionibus Alemannia* vicinis, unde etiam citius lux fidei accendi potuisset, dixerat. a) Scripsit autem non procul ab initio sæc. V. cum historiam suam usque ad annum 416. deducat.

b

Socrates lib. VII. peculiare caput habet 30: *Quomodo Burgundiones sub Theodosio Christiani sint facti*. Designat autem consulatum *Theodosii XIII.* & *Valentiniani III.*, quod convenit anno Christi 430. b) *Theo-*

a) „*Burgundionum* novorum hostium novum nomen, qui plus quam octoginta millia, ut ferunt, armatorum, ripæ *Rheni* fluminis infederunt. Hos quondam subacta interiore *Germania*, a *Druso* & *Tiberio*, adoptivis filiis Cæsaris per castra dispositos, aiunt, in magnam coaluisse gentem, atque etiam ita nomen ex opere præsumpsisse, quia crebra per limitem habitacula constituta, *Burgos* vulgo vocant, eorum-

que esse prævalidam & perniciosam manum, præsumta *Gallia* hodieque testes sunt, in quibus possessione consistunt: quamvis providentia Dei omnes Christiani modo facti, catholica fide, nostrisque Clericis, quibus obedirent receptis, blande mansuete, innocenterque vivant, non quasi cum subiectis *Gallis*, sed vere cum *Matribus* christianis.“ b) „Gens (inquit) quædam barbara est ultra *Rheni* fluvium habitans, quam *Burgundio-*

THEODOSIUS II., cui hæc convenire debent, mortuus est an. 450. cum anno primum sequente *Hunnorum* irruptio in *Gallias*, duce ATTILA, facta sit, quos *Alemanni* iam cum *Vandalis* præcellerant, quibus temporibus omnia direpta, urbesque dirutæ sunt, inter alias *Basilæa*, de qua urbe (ut VALESIUS, SCHOEFFLINUS & alii loco *Masilienisium* legendum putant) SALVIANUS, ubi de ludis circensibus agit: „Non enim (inquit) hoc agitur iam in *Mogontiatensium*, atque *Basilienisium* civitate, sed quia excisa & deleta est. Non enim *Agrippina*, sed quia hostibus plena. Non agitur *Trevirorum* urbe excellentissima, sed quia quadruplici vastatione est prostrata.“ De *Moguntiaco* RHABANUS in martyrologio ad XVI. Kal. Julii: „In civitate *Moguntiacâ* passio SS. AUREI episcopi, & IUSTINÆ sororis eius, qui ab *Hunnis* vastantibus prædictam civitatem in ecclesia occisi sunt.“

Lib. VI. de
Gubern.
Dei.

Auctores mediæ ævi S. URSULAM cum sociabus prope *Coloniâ* ab *Hunnis* interfectam tradunt. Cui etiam comes PANTALUS *Basileensium* episcopus adiungi solet, sed temporis ac personarum circumstantiæ multis difficultatibus obnoxie sunt. Refertur huc ad *Danubium Augusta Vindelicorum* ab *Hunnis* everfa, trans *Rhenum Vindonissâ & Constantia*, cum aliis etiam cis-*Rhenanis* locis, de quibus nihil asserti habetur. Id certius est, *Alemannos* sic deserta postea ab *Hunnis* loca etiam trans *Rhenum* occupasse, tenuisseque avita adhuc superstitione detentos, quin alicubi in christianos sævisse memorentur. Nec tamen potius exemplum conterminorum trans *Rhenum Burgundionum* quam *Francorum* cis *Rhenum* ac *Hunnorum* infidelium sunt consecrati.

Ut prius a *Romanis*, ita iam a *Burgundionibus*, bella & infestationes haud dubie alienos reddidere animos, de quibus EUMENIUS in *Genethl. Maximiani* Aug. c. 17. „*Burgundiones Alemannorum* agros occupaverunt, sed sua quoque clade quælitos. *Alemanni* terras amittere, sed repetunt.“

nes vocant. Hi perpetuo vitam ignavam vivunt. Sunt enim fere omnes fabri lignarii. Et hinc accepta mercede aluntur. In hos gens *Hunnorum* frequenter irruens regionem eorum vastabat, ac saepenumero multos eorum occidebant. Illi in rerum desperatione constituti, ad nulum hominem confugiunt, sed Deo alicui sese commendare volunt. Venit autem illis in mentem, *Romanorum* Deum iis, qui se reverentur, fortiter succurrere. Communi sententia cuncti huc permoverunt, ut in Christum credant. Veniunt autem in civitatem quandam *Gallia*, ac christi-

anum baptismum ab episcopo petunt. Ille vero iussus septem dies ieiunare, & in fide institutos octava die baptizat, ac dimittit. Animo itaque confidenti contra tyrannos egrediuntur, nec spe sua fraudantur. Nam rege *Hunnorum*, nomine USTARO, nocte quadam præ voracitate dirupto, *Burgundiones* super *Hunnos*, duce destitutos, pauci sive admodum multos irruentes, victores evadunt. Nam tria duntaxat *Burgundionum* millia circiter vicena *Hunnorum* millia invaserunt. Et inde ab eo tempore gens illa ferventi animo Christianismum complexa est.“

tunt.“ Nec postea unquam iugum *Burgundionum* iam ad fidem christiana[m] converforum subierunt. Et quamdiu liberi fuerunt *Alemanni* usque ad finem sæculi quinti, eo in statu apud eos res mansit quoad religionem, nec postea etiam, ut videbimus, tam cito ac facile commutata, quod stabilem, civitateque, ut ita dicam, donatam religionem attinet.

Status Alemannie
quinq[ue]
primis Ec-
clesiæ sæ-
culis.

XI. Quodsi iam totum colligamus argumentum, fateri cogimur, *Alemanni*, tantum abest, ut evangelii lucem primum irradiantem ad se admiserint, ut potius in *Romano* imperio clarissime se diffundentem obscurasse suffocasseque censendi sint, ubi grassabantur *Romanis* finibus infesti ad *Nicrum* primum, quo fluvio ac *Mæno* coarctabantur, priusquam nomen *Alemannicum* audiretur. Nec superest verè tum apud illos religionis vestigium. Posteaquam cum *Romanis* conferuerunt manus, apud eos victos a *CARACALLA* primum, deinde a *CONSTANTIO*, *CRISPO*, *MAXIMINO*, *IULIANO*, *GRATIANO* atque a *STILICONE* pacatos, & ab *HONORIO* sub finem sæculi IV. in fœdus *Romanorum* susceptos, fidei semina potius locum habere potuerunt, quam, dum victores ipsi fuerunt, sæc. V. præsertim, quando fines suos cis & trans *Rhenum* maxime dilatantur, ac *Romanorum Germaniam* primam occuparunt, cum *Galliæ* insuper parte, dum ex altera parte *Franci Germaniam secundam* invaserunt, ac *Belgicam Galliam*, qui ipsi tum hostes *Alemannos* magis quam ipsos *Romanos* formidarunt.

GUIDO, sub nomine Anonymi *Ravennatenfis* notus, urbes recenset ditionis *Alemannicæ*, *Romanæ* plerasque originis. Licet autem post devictos a *Francis Alemannos* vixerit, cum tamen ex antiquorum scriptorum auctoritate se scribere profiteatur, hic locum damus, pro notitia *Alemannie* liberæ sæc. V. prout *HERTIUS* in Notitia veteris *Germaniæ* populorum nostris temporibus accommodavit nomina. a) Laudatus præterea chronographus *Ravennatenfis* civitates nominat, quæ magis huius sunt loci, episcopales sedes, *Ligonas*, *Bizuntias*, *Spiram*, *Argentariam*, quæ modo *Stratisburgo* dicitur, *Constantiam*, *Augustam novam*, quam inter civitates ad aliam partem ponit: cumque priores ad *Rhenum* esse dixerit, hæc

a) „Sunt autem *Gormetia*, hodie *Worms*: *Altripe*, hodie *Altrip*, alta ripa. *Porca*, hodie *Pforzheim* in marchionatu *Badensi*: *Breaceba*, veteribus etiam *Braccum Saccum*, hodie *Brisach*: *Augusta*, hodie *Augst*: *Wracba*, *Aurach*: *Arbor felix*, hodie *Arbon*: *Bracantia*, sive *Bracantium*, hodie *Bregenz*, quod viginti passuum milli-

bus ab *Arbore felice* distat: *Alaia*, hodie *Altaen*: *Cborustan*, hodie *Kyrn*: *Ziaberna*, hodie *Zabern* in *Alsatia*: *Frinciua*, hodie *Freinsheim* in *Palatinatu*: *Albiss*, hodie *Albich* non procul ab *Altaen*: *Crimo*, hodie *Crumstadt*, quod oppidum ad illustrissimos Comites *Leiningenses* spectat: *Theodoropolis*, hodie *Dietenhofen*.“

hæc est versus *Danubium Augusta Vindelicorum*. Sed dubium movet *Ascapa*, quam simul recenset, quæ videtur esse *Aschafenburg*. Io. BRE- Wegel. T. I.
pag. 206.
§. 112.
CHENMACHER in notitia *Sueviæ* antiquæ, amplissimam *Suevo-Alemanuorum* conditionem ex terris *Romano* imperio ereptis nobis describit, quem curiosus lector consulere potest.

Nostrium vero institutum quod spectat, videmus, apud GUIDONEM recenferi ipsam etiam *Vesontionem Maximæ Sequanorum* provinciæ metropolim, cuius civitates ac loca superius recensuimus, episcopalibus sedibus in nostra *Alemannia* auctas, aut inde alio translatas, uti de *Augusta Rauracorum* dicitur, cuius urbis splendor ac episcopalis sedes *Basileam* est translata. Sed nihil certi habetur, nec de *Rauracensibus*, nec de *Basileensibus* episcopis prima hac ætate: nisi huc revoces, quod in concilio *Aurelianiensi* pro ADELPHIO episcopo *Rauracensi*, ASCEPIUS interfuisse memoretur an. DXXXIII. vel DXXXVI. quod ad regnum *Burgundicum* spectat; sed notavit errorem SIRMONDUS, pro *Ratiacensi* librios posuisse *Rauracensi*. In conciliis IV. *Aurelianiensi* an. 541. & V. an. 549. GROMATIUS episcopus *Vindonissensis* subscripsit, & iam antea BUBULCUS in conc. *Epaonensi* an. 517., ad quem usque *Constantienses* in suis catalogis ponunt S. BEATUM primum, & quidem a S. PETRO constitutum *Vindonissæ* episcopum, S. PATERNUM, seu PATENIUM, & S. LAUDONEM. Sed nihil ex idoneis documentis affertur; uti nec de primis episcopis *Augustanis*. *Trevirensium*, *Tungrensium*, *Coloniensium*, & *Moguntinorum* episcoporum apud S. ATHANASIUM, S. HIERONYMUM, & alios haud infrequens fit mentio. Ex quibus quidem *Moguntinenses Alemanniæ* adhærebant, atque per canones ius sibi metropoliticum expetebant.

In laudata S. HILARII epistola, seu libro de synodis inscripto: *dilectissimis & beatissimis fratribus & coepiscopis provincia Germaniæ prima, & Germaniæ secundæ, & prima Belgicæ, & Belgicæ secundæ* editores *Benedictini* ex congr. S. MAURI sic interpolatum titulum repræsentant ad h. dem Mss. coepiscopis *Germaniæ primæ, in qua est Moguntia; & Germaniæ secundæ, in qua est Agrippina, id est, Colonia; & primæ Belgicæ, in qua est Treviris &c.* Magis licentiosa est synodi *Sardicensis* interpolatio, dum suis quisque sedibus etiam in *Alemannia* designantur episcopi *Wormatiensis, Spirensis &c.* VICTURUS sc. *Vangionum*, IESSE *Nemetum*, AMANDUS *Argentinenſium*, IUSTINIANUS *Rauracorum*: VICTOR *Mediomatricum*, id est, *Metensis* ecclesiæ ab *Alemannia* remotioris. Habitæ apud *Sulpitium SEVERUM* memorantur binæ synodi apud *Augustam Trevirorum*,

Vid. Cone.
Germ. T. I.
pag. 5. &c.

22 DISQ. I. DE PRIMA FIDEI CHR. ORIGINE.

altera in causâ ITHACII, altera in qua FELIX *Trevirensis* episcopus ordinatus est, cui etiam S. MARTINUS interfuit, labente sæculo quarto.

Irruptione *Vandalica*, *Alemannica*, & *Hunnica* pleræque fuerunt destructæ urbes, *Moguntia* imprimis, quæ iuxta *Nicanum* canonem debuerat esse metropolis etiam ecclesiastica, uti civilis in *Germania* prima est constituta, hodieque eum locum tenet. Ac licet fuerint, qui primum obtinuisse illud a tempore S. BONIFACII putent, tenendum tamen potius est iuxta ecclesiasticos canones, eadem dignitate prius sub *Romano* saltem imperio *Moguntiam* præcelluisse, donec diruta esset, atque *Alemannis* cessit, sæc. V. integro forte episcopis destituta, ubi etiam cæteræ ad *Rhenum* urbes *Argentoratum*, *Wormatia*, *Spira*, pariter vastatæ fuerunt, serius ex ruina restitutæ. Quod citius contigit trans *Rhenanæ Alemannia*, efflorescente præsertim regno *Burgundico*, cui accensita fuit diu postquam *Alemanni* trans-*Renum* res suas auxerant, utque *Sidonii* APO-

Carm. VII. LINARIS utar verbis in Panegyri.

Rhenumque ferox Alemanne bibebas

Romanis ripis: Et utroque superbus in agro

Vel civis vel victor eras.

CAP.

CAPUT II.

De propagatione religionis christianæ in Aleman- nia sub regno Francico.

I.

um tot ac tantæ gentes *Germaniæ* sæculo quar- Regni Fran-
to & quinto *Gothi*, *Wandali*, *Suevi*, *Bur-* cici origo,
gundiones, *Rugii*, *Héruli*, *Longobardi*, *Sa-* ac status
xones ac *Franci* relicto patrio solo in aliis cum Ale-
terris domicilium quæsierint, inter omnes po- mannico
stremi *Franci* nomen ac regnum præcipue connexus.
dilataverunt, atque, quam *Romano* imperio late
patentem regionem diripuerunt *Alemanni*, suæ
etiam subiecerunt ditioni. Tardius sæculo
tertio post *Alemannicum* innotuit *Francicum*
nomen, ac lentius etiam processit regnum.

Fueruntque, qui putarent, ante *Clodoveum* sæculo V. certas ultra *Rhe-*
num in *Gallia* sedes non fixisse *Francos* *Pharamundum*, *Clodionem*,
Meroveum, a quo *Merovingicum* nomen est, teste *Ottone Frigingenfi*,
ac *Childericum*, quod a *Romanis*, præsertim ducis *Aetii* armis sæc. V.
iterum iterumque in natales sedes fuerint repulsi, ut adeo non tam cito,
quemadmodum *Alemanni* trans *Rhenum* fixerint sedem. Postea autem
non solum integras occuparunt *Gallias*, sed etiam *Germaniæ* diversas
regiones *Alemannorum*, *Turingorum*, *Boiorum*, *Saxonum*, qui iam ve-
terum diversarum *Germanicarum* nationum nomina absorpserant. In *Gal-*
liis *Burgundiones* ac *Gothi* dominabantur, hos vero demum *Carolus*
M. penitus subiugavit, illos iam *Clodoveus*. Huius filii inter se divi-
serunt *Franciam*, ipsaque *Francia* præter *Burgundiam* in orientalem &
occidentalem, *Austriam*, seu *Austrasiam* & *Neustriam*, ex corrupto *We-*
striae vocabulo, est divisa, cui medio sæc. IX. *Lotharingia* media inter-
cessit celebri *Vioudunensi* pacto, ac peculiari etiam nomine *Francia Teu-*
tonica est dicta, *Germania* primum secunda, teste *Rhenano*, quæ propria
erat *Francorum* sedes, postea etiam *Germania prima*, quam *Alemanni*
liberi sæc. V. tenebant.

Lib. VII
cap. 8.

Lib. I. pag.
297.

Alemanni

24 DISQ. I. DE PROPAGATIONE FIDEI CHR.

Alemannos in iis, quæ ad Deum pertinent, a *Francis* discrepasse dicit AGATHIAS. „Sunt vero (inquit lib. I. de imperio & gestis IUSTINIANI etiam his patria quædam instituta; in reipublicæ vero administratione *Francorum* politiam sequuntur; tantum in iis, quæ pertinent ad Deum, sententia variant. Arbores enim quasdam colunt, & fluminum lapsus, & colles & saltus, atque his tanquam iusta facientes equos aliaque quam plurima resectis capitibus immolant. Porro consuetudo, quam cum *Francis* habent, ipsis conducit in melius transferens, & quodammodo pertrahens cordatiores: & brevi, ut spero, tempore hoc ipsum apud omnes evincet.“ Scriptis hæc post medium sæc. VI. Necdum ergo tunc *Alemanni* Christi fidem acceperant.

Nec fuit infelix augurium, ac quidem inductos per *Francos* fidem christianam accepisse patebit, quemadmodum etiam leges, a THEODERICO, CLODOVEI M. filio *Austrasiæ* rege primum collectas, scriptis consignatas, a CHILDEBERTO secundo & CHLOTARIO perfectas, & in comitiis regni promulgatas, atque a DAGOBERTO renovatas, deincepsque auctas, imprimis sub *Carolingica* stirpe. De prima vero collectione in prologo legis *Boiariorum*, qui pariter ac *Ripuarii Franci* suas peculiare acceperunt leges, ita legitur: „THEODORICUS rex *Francorum* cum esset *Catalaunis*, elegit viros sapientes, qui in regno suo legibus antiquis eruditi erant. Ipso autem dicente iussit conscribere legem *Francorum*, & *Alemannorum*, & *Baiuviorum*, unicuique genti, quæ in eius potestate erat secundum consuetudinem suam. Addidit, quæ addenda erant, & improvisa & incomposita rescavit; & quæ erant secundum consuetudinem Paganorum; mutavit secundum legem Christianorum. Et quidquid THEODERICUS rex propter vetustissimam Paganorum consuetudinem emendare non potuit, posthæc CHILDEBERTUS rex inchoavit, sed CHLOTARIUS rex perfecit. Hæc omnia DAGOBERTUS, rex gloriosissimus, per viros illustres CLAUDIUM, CHAUDUM, INDOMAGNUM & AGILULFUM renovavit, & omnia vetera legum in melius transulit, & unicuique genti scripta tradidit, quæ usque hodiè perseverant.“

Apud BALUZIIUM lex *Ripuariorum* Capitulare primum nominatur, lex vero *Alemannorum* Capitulare secundum, sub nomine DAGOBERTI regis, quod maxime in purgandis, emendandis & augendis incubuerit DAGOBERTUS post suos antecessores, quos recensuimus. Atque quoad religionem mutationes maxime in *Alemannica* lege factæ sunt: ubi plura, quæ ad religionem christianam, ecclesias, ecclesiasticas personas indemes conservandas pertinent, occurrunt. Quod quidem in *Alemannia* supponit ecclesiam christianam, sed non satis in tuto positam ab *Alemannorum*

Balz. T. I.
Capit. p. 26.

mannorum rapacitate & furore, haud dubie eorum, qui necdum Christo nomen dederant.

Accesserunt deinceps multo insigniora disciplinæ ecclesiasticæ capita communi etiam episcoporum opera in conciliis ac comitiis præsertim sub *Carolingica* stirpe instituta. Quæ deinceps in corpus redacta fuerunt, alia autem prætermittam, quæ ad rem non erant, ab ANSGISO primum abbate, deinde a BENEDICTO *Levita Moguntinensi*, unde ad usum *Alemannia* maxime esse poterant, uti etiam BURCHARDI *Wormatiensis* collectio, qui multa ex collectione BENEDICTI sumit, licet Capitularium mentionem non faciat, postquam iam *Francicum* divisum erat regnum, ac *Germanicum*, seu *Teutonicum* separatum; floruit enim BURCHARDUS circa annum MXX. sub HENRICO imperatore *Germanico*, cum iam sub OTTONIBUS reverentia Capitularibus nulla fuerit, ut in præfatione BALUZIUS non sine indignatione refert.

II. Enarrandum nobis est, quomodo *Alemanni Francicum* subierint *ingum*. *Franci*, cum sub MEROVÆO magnam iam *Galliæ* partem sibi subiecissent, MEROVÆI successor CHILDERICUS, post medium sæculum quintum promovendo ulterius regno intentus, cum *Alemannis* non infelici bello commissus est: S. GREGORIUS *Turonensis* subiugatos dicit. Quod de proxima trans-*Rhenana* parte intelligendum est, cum versus Orientem *Helvetiam*, *Vindeliciam* ac *Rhatiam* ad *Oenum* usque tenerent, adhuc sub GEBAUDO duce *Passavium* infestante: a quo S. SEVERINUS *Breones*, ab *Alemannis* captos, libertati restitui impetravit, ut in actis S. LUPÍ *Trecensis* refertur.

Prælium ad Tolpiacum utrique genti quoad religionem salutare.

Alemanni pariter ac *Franci* adhuc alieni a religione christiana erant. Ipsaque *Francorum* de *Alemannis* victoria utrique genti salutaris fuit, prout constanter annales referunt. *Alemanni* in SIGEBERTUM, *Coloniæ* regulum *Francum* CLODOVEO affinem arma movent, in suppetias venit CLODOVEUS iunctis *Gallorum* & *Francorum* copiis. Secuta est celebratissima apud Tolpiacum pugna ancipiti diu Marte, donec votum Christo facit CLODOVEUS, ac se victorem christianum futurum spondet; quo antea nunquam reginæ CHROTILDIS obtestationibus induci potuit. Rem verbis S. GREGORII *Turonensis* describam, qui proximus illi ætati a præsentibus rei gesta potuit inaudisse. „Regina vero non cessabat prædicare, ut Deum verum cognosceret, & idola negligeret: sed nullo modo ad hæc credenda poterat commoveri, donec tandem aliquando bellum contra *Alemannos* commoveretur: in quo compulsus est confiteri necessitate, quod prius voluntate negaverat. Factum est autem, ut configente

Hist. Franc. lib. II. c. 30.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN.

D

utroque

utroque exercitu vehementer cæderentur, atque exercitus CLODOVEI ad internecionem ruere cœpit. Quod ille videns, elevatis ad cœlum oculis, compunctus corde, commotus in lacrimis ait: *IESU Christe, quem CHRO- TILDIS prædicat esse Filium Dei vivi, qui dare auxilium laborantibus, victoriamque in te sperantibus tribuere diceris, tua opis gloriam devotus efflagito: ut si mihi victoriam hanc super hostes indulseris, & expertus fuero virtutem illam, quam de te populus tuo nomini dicatus, probasse se prædicat, credam tibi, & in nomine tuo baptizer. Invocaui enim Deos meos, sed ut experior, elongati sunt ab auxilio meo: unde credo, eos nullius esse potestatis pradios, qui sibi obedientibus non succurrunt. Te nunc invoco, & tibi credere desidero, tantum ut eruar ab adversariis meis. Cumque hæc diceret, Alemanni terga vertentes, in fugam labi cœperunt. Cumque regem suum cernerent interemptum, CLODOVEI se ditio- nibus subdunt, dicentes: *Ne amplius, quasumus, pereat populus: iam tui sumus.* At ille prohibito bello, coarctatoque populo cum pace regressus, narravit reginæ, qualiter per invocationem nominis Christi victoriam meruit obtinere." In collectione historica chronograph. ex To-*

T. II. P. I. ROMACHO lib. IV. c. 19. apud CANISIUM perhibetur CLODOVEUS, suadente regina vovisse, si victoriam obtineret, efficeretur Christianus.

Quodque porro addit ad partem *Alemannorum*, non ad totam pertinet gentem. „*Alemanni terga vertentes in fugam lapsi sunt. Cumque regem suum cernerent interemptum, IX. (al. 104.) annis exules a sedibus eorum nec ullam potuerunt gentem comperire, quæ eis contra Francos auxiliaret, tandem se in ditionem CLODOVEO tradunt.*“ Quæ sunt ipsa verba FREDEGARII epitomatoris. Magna scilicet pars ad THEODERICUM, *Ostrogothorum* regem in Italia perfugium habuit, cuius nomine exstat epistola XLI. lib. II. apud CASSIODORUM, ubi gratulatur, quod *Aleman- nicos* populos, *causis fortioribus inclinatos*, victrici dextra subdiderit. Quibus etiam verbis innui videtur, divina quadam vi superatos esse. Tum in eorum gratiam rogat: *Efote illis remissi, qui nostris finibus celantur exter- riti. Memorabilis triumphus est, Alamannum acerrimum sic expavisse, ut tibi eum cogas de vitæ munere supplicare: sufficiat illum regem cum gentis superbia cecidisse: sufficiat innumerabilem nationem partim ferro, partim servitio subiugatam. Nam si cum reliquis configis, adhuc cunctos superasse non crederis.* Ex quibus quidem patet, quo res *Alemannorum* redierint eo prælio, quo concidit omnis *Alemannica* gloria, ac libertas, nec tam cito in Christo restituta, suscepta fide: quod prius a *Francis* est factum exemplo CLODOVEI vota exsolventis. „CLODOVEUS rex (ut habet „SIGEBERTUS ad an. 499.) *Alemannis* bello concreditur, ibique laborante „excr-

exercitu, voto suscipiendi Christianismi se obligare cogitur. Sicque perempto *Alemannorum* rege, & *Alemannia* sub tributo redacta, baptizatus a S. REMIGIO, *Remorum* episcopo, exemplo & edicto suo perduxit ad fidem Christi populum *Francorum*.“

III. Dimidium fere effluxit sæculum, postquam sub THEODEBERTO, *Austrasia* rege, in *Italiam* LEUTHARIS dux copias *alemannicas* deduceret, adhucque diversitas in religione est notata ab AGATHIA. „Quotquot itaque (narrat) eorum *Franci* erant indigenæ, multam reverentiam pietatemque circa templa exercebant, utpote rectam de Deo sententiam amplexi, ut supra dixi, eademque cum *Romanis* sacra colentes. *Alemannica* vero gens universa (aliter enim hi circa religionem sunt affecti) templa irreverenter diripiebant, suisque ornamentis spoliabant, multas quidem amulas sacras seu vasa lustralia & aspergilla ex puro auro, quam plurimos etiam calices, & acerras, & quæcunque mysticis ceremoniis peragendis erant consecrata, spoliantes, propriis suis possessionibus adscribebant. Sed ne his quidem rebus contenti, testæ ipsa sacrorum templorum diruebant, & fundamenta subvertebant, cruoreque & sanie delubra circumfluebant, arva etiam segetesque polluebantur, cum per eas passim cadavera insepulta iacerent.“ Qui apud BALUZIIUM primaria capita legis *Alemannorum* relegerit, studium regum *Francorum* inveniet legibus suis coercendi *Alemannos* ab eiusmodi excessibus sæculo septimo adolescente sub DAGOBERTO, cuius nomen præpositum habetur. „Dum (ut iam ex præfatiuncula, quæ legi *Bainvariorum* in antiquis codicibus præponi solet, notavi) quidquid THEODERICUS rex propter vetustissimam paganorum consuetudinem emendare non potuit, post hæc CHILDEBERTUS rex inchoavit, sed CHLOTARIUS rex perfecit. Hæc omnia DAGOBERTUS rex gloriosissimus renovavit.“ CHILDEBERTI regis habetur constitutio, ut simulacra per agros erecta, & idola dæmonibus dedicata diruerentur. Neque vero etiam apud *Francos*, & *Burgundiones*, licet citius ad fidem conversos, superstitiones omnes paganicæ sunt abolitæ, unde in Conc. *Aurelianensi* IV. an. 541. prohibitum, ne idolothyta comedant, ne bestiis imponant manus &c.

Celebrato paullo post an. 551. concilio *Aurelianensi* V. subscriptit GROMATIUS *Vindonissensis* episcopus, cuius diocesis per *Alemanniam* se protendebat, regno *Austrasiæ* accensitam, cuius imperium, divisio inter filios CLODOVEI regno, THEODERICO cessit; fuerunt tamen peculiares *Alemannia* duces sub imperio *Francico*. Reliquias in *Rhetia*, quas THEODERICUS rex *Gothorum* in tutelam susceperat post *Tolpiacensem* cla-

Religio christiana in Alemannia sub stirpe Merovingica. Lib. II. p. 26.

T. I. Capi. tit. p. 54.

dem, THEODEBERTUS THEODERICI filius in ditionem redegit, ut AGATHIAS prodit: „THEODEBERTUS accepto paterno regno, & *Alemannos* & alias nonnullas finitimas gentes subegit.

Refloruit circa ea tempora *Augustanus* episcopatus, atque *Vindonifensis Constantiam* est translata sedes, ubi anno DCXVI. celebrata est synodus sub duce GONZONÆ. Paullatim etiam sedes *Moguntina*, *Wormatiensis*, *Spirensis*, *Argentoratensis*, *Basileensis*, & *Curienfis* sunt restitutæ. Imprimisque DAGOBERTUS I. magnus ecclesias *Alemannorum* irruptionibus pridem vastatas restauravit post initium sæculi septimi primum *Austrasiæ*, deinde post mortem patris CLOTHARII I. totius *Francia* regno potitus.

Monasteriis etiam constitutis non solum reges, sed duces etiam ac comites, religionem propagare studuerunt, suscepto baud raro ab ipsis sacro instituto statuque ecclesiastico, ubi ecclesiæ strenuam navare poterant operam, viribus & auctoritate pollentes, etiam si ipsi sacris functionibus non semper admodum incumbere. Concurrebant undique sacri coloni, de quibus mox dicemus, quorum opera paullatim *Alemannia* sub regno *Francico*, quo libera adduci non poterat, suavi Christi consuevit iugo. a)

a
Sub stirpe
Carolin-
gica.

IV. Perfecta sunt hæc potissimum & consummata principatu stirpis *Carolingicæ*. lacta sunt illius fundamenta vergente sæc. VII. a PIPINO, quem *Heristallum* vocant, ex S. ARNULPHI, episcopi *Metensis* stirpe: cum post celebrem apud *Textricium* pugnam THEODERICUM *Lutetiam* fugientem quasi in servitutem redactum teneret, non *Austrasiæ* solum, sed *Neustriæ* etiam ac *Burgundiæ* dominatus, universæ scilicet *Francia* monarchiæ, Maioris domus seu ducis *Francorum* nomine. Is etiam contra *Alemannos*, dominatum *Francicum* excutere gestientes, bellum movit, & paucis post annis CAROLUS *Martellus*. b) An. DCCXIV. PIPINUS maior domus defunctus est. KAROLUS filius in maiore domatu succedit cognomento *Martellus*. Ut HERIDANUS habet, & mox: „DCCXV. KAROLUS *Alamanniam* rebellantem domat, LUITFRIDO duce eorum superato. Cuius filius THJETBALDUS S. PIRMINIUM pepulit.“ In concilio *Constantiensi*

b
Apud Gold-
ast. T. I.
Rev. Alem.

a) „Primi autem (inquit IOACHIM VADIANUS de collegiis & monasteriis *Germania* veteribus) omnium *Germanorum* *Franci*, & *Francorum* pars *Alemanni* ad fidem Christi conversi collegiorum & monasteriorum *Germania* auctores fuerunt, extructis videlicet, & amplis redditibus donatis, basilicis, cœnobiiisque presbyterorum & monachorum, quibus episcopi & abbates præerentur.“

b) In chronico *Augiensi* ad annum DCCX. breviter notatur; „PIPPINUS *Alemanniam* ingreditur. Annales vero *Metenses* ad an. DCCXII. PIPINUS iterum oblatione *Alemannorum* motus *Rhenum* transiens cum valida manu, totam etiam regionem subvertit, suæque ditioni subegit. Apud BALUZIUM T. I. Miscell. pag. 496.

tiens an. 759. S. OTHMARUS abbas S. Galli accusatus per calumniam carceri includitur sub SIDONIO episcopo, instigantibus vero WARINO & RUODHARDO, „qui tunc temporis (ut *Walafridus* STRABO in libro de vita S. OTHMARI scribit) totius *Alemannia* curam administrabant, diabolo suadente, immanissimo avaritiæ morbo præventi, res ecclesiarum sub sua potestate sitarum magna ex parte in proprietatis suæ dominium per vim contraxerunt.“ Inter duces duo tamen notantur fautores rei christianæ MARSILIUS & HILDEBRANDUS. Quorum ille arcem *Laureacensem* in *Wirttembergia*, postea monasterium, sedem aulæ habuit, alter *Campiduni* in *Hillarmontio*: qui prope *Biberacum* *Hunnos* vicisse dicitur, constituto ad ipsum locum monasterio *Buchoviensi*.

Duces interim *Alemannia*, uti etiam *Boiaria* potentia pollentes, in libertatem se vindicare iugiter sunt conati. a) Quod non sine detrimento ecclesiæ accidere poterat. KAROLO Martello GREGORIUS II. P. S. BONIFACIUM, ad prædicandum *Germanis* evangelium properantem, commendavit litteris: nimirum penes ipsum erat potestas, licet nomen deesset regium, quod matura morte abreptus consecutus non est; sed filius eius *PIPINUS*, detonso *CHILDERICO* ac in monasterium detruso. Cum eo *CARLOMANNUS* gubernacula regni susceperat natu maior, cui *Austria*, *Suevia*, seu *Alemannia* cum *Turingia* obtigit. Is etiam in *Alemanniam* movit. b) Discimus ex epistola S. BONIFACII ad ZACHARIAM P. data an. 741. huius principis studium erga religionem. „Notum similiter sit paternitati vestræ (scribit) quod *CARLOMANNUS* dux *Francorum* me accersitum ad se rogavit, ut in parte regni *Francorum*, quæ in sua est potestate, synodum facerem congregari: & promisit, se de ecclesiastica religione, quæ iam longo tempore, id est, non minus, quam sexaginta, vel septuaginta annos calcata, & dissipata fuit, aliquid corrigere & emendare velle.“ Habitum est istud concilium mox sequenti anno, atque in illo decretum: „ut secundum canones unusquisque episcopus in sua parochia sollicitudinem gerat adiuvante *Gravione* (id est comite) qui defensor

a) In chronico *Wirzburgensi* apud BALUZ. T. I. Miscell. ad an. DCCXXI. notatur: KAROLUS Suevos & Bainarios armis subegit. Passim eiusdem CAROLI Martelli bellum contra LANTFRIDUM ducem ad an. DCCXXX. in annalibus occurrit. De quo ita REGINO lib. I. chron. Quinto decimo anno regni sui *Alemanniam* ingressus, contra LANTFRIDUM dimicavit, & sibi eandem gentem subiecit.

b) CARLOMANNUS, ut habet EGINHARDUS

ad an. 742.) *Alemanniam*, quæ ipsa a *Francorum* societate defecerat, cum exercitu ingressus, ferro & igne vastavit. In chronico *Augiensi* ad an. DCCXLV. hoc solum habetur: KARLOMANNUS *Alamanniam* ingreditur. In annal. Nazar. *PIPINUS* eo anno rebellantem filium *GODEFRIDI*, ducis *Alemannia*, in ordinem redegit perhibetur; CARLOMANNUS autem ad annum sequentem *Alemannos* iterum res novas molientes compesciuit.

defensor ecclesiæ eius est, ut populus Dei paganas non faciat, sed ut omnes spurcitiis gentilitatis abiiciat & respuat &c.“

T. I. Capi.
tul. p. 150.

Habetur apud BALUZIUM *Indiculus superstitionum & paganarum*. Ex quo conici potest, quo in statu tunc esset religio. Indiculus ille ad concilium hoc refertur, ac subscriptus habetur actis concilii *Liptinensis*, quod acta synodi laudatæ *Germanicæ* sequenti anno confirmavit. S. BONIFACIUS in epistola ad ZACHARIAM, quæ est inter *Bonifacianas* 131. mentione iniicit de superstitionibus quibusdam paganis *Romæ* Kal. Ianuarii agitari solitis, quæ fiebant pessimo exemplo, inter alios, *Alemannorum*: „Quia (inquit) carnales homines, idiotæ *Alemanni*, vel *Baioarii*, vel *Franci*, si iuxta *Romanam* urbem aliquid facere viderint, ex his quæ nos prohibemus, licitum & concessum a sacerdotibus esse putant, & nobis improperium deputant, sibi scandalum vitæ accipiunt.“

T. XIII.
Bibl. PP.
p. 125.

Pleræque superstitiones paganicæ in citato Indiculus eius generis sunt, reliquæ quædam paganismi inter ipsos christianos: in quibus abolendis S. BONIFACIUS imprimis, ut postea dicemus, elaboravit, alique episcopi etiam *Alemanniæ*, quos magis sibi devinxit, constituta metropoli *Moguntina* urbe in locum *Coloniæ*, ac episcopatibus vel restitutis, vel etiam noviter institutis. *Alemanni* autem postea magis in ordinem redacti, loco ducum comitibus fiscalibus, ac vicariis regii constitutis sub CAROLO M. postquam is totum *Francicum* regnum accepisset, pariter ac sub LUDOVICO *Pio* eius filio. Comites illi ac vicarii regii christianam religionem omni studio excolebant, incolis iam mitiora ingenia adeptis, longioreque consuetudine moribus & sacris christianis assuetis. Ubi coniunctis studiis ac collatis operis in comitiis etiam regni episcopi & abates simul in ea omnia sollicitè incumbabant, quæ incrementa, vigorem, splendoremque religionis, tum reliquo *Francorum* regno, cuius fines latissime provexit CAROLUS M. cum *Alemannia* iam pacata, spectabant.

Ex Britan-
nicis insulis
præcones
evangelii.

V. Licet vero sub imperio *Francico* lux evangelii in *Alemannia* resplenduerit, obscurius tamen est, quibus id factum sit præconibus ex ipso regno *Francico*, quam quomodo aliunde, potissimum ex remotis *Britanniæ* insulis *Scotia* & *Hibernia*, accensa sit. In *Britanniam* iam sub ELEUTHERII pontificatu fidem christianam investam esse, V. BEDA est auctor. Ad annum 429. notat HERMANNUS *contractus* in chronico, AGRICOLAM, hæreticum *Pelagianistam* *Britannias* suo infecisse errore: quam hæresin S. GERMANUS *Autisiodorensis* episcopus, a COELESTINO P. illic missus, expugnavit, plurimisque salutis fuerit. Mox ad annum 431. refert, PALLADIUM ad *Scotos* Christo credentes a COELESTINO P. pri-

Lib. I. Hist.
Angl. c. 4.

mum

num episcopum esse missum. Quod maiori fructu S. PATRICIUS præstitit ex *Scotia* ortus, sed in *Hibernia* exul non semel, cum in *Gallia* primum in *Maiori-monasterio*, tum in *Lirinenſi* monasticos etiam didicisset ritus, ut habet in *Annalibus Benediſt.* MABILLONIUS, PALLADIO mortuo in *Hiberniam* a COELESTINO pontifice missus, fundatis ecclesiis monasteria etiam instituit, cum per se, tum per discipulos suos, etiam in episcopalibus ecclesiis: „quasi funestissima ista ætate (inquit MARSHAMUS præfat. in *Monast. Angl.*) comparatum fuisset hoc vivendi institutum, tutissimum adversus humanas miseras refugium. Unde PATRICIUS in confessione sua: Filii *Scotorum*, & filiae regulorum monachi & virgines esse videntur.“

T. I. lib.
VIII. n. 2.

Hæc non frustra aut præter institutum præmisimus, ut de origine, ac vitæ ratione eorum constet, qui primi ad nos illis ex partibus advennerunt apostoli. Inde certe a monachis ad nos lux evangelii est propagata, quomodo etiam illic a S. AUGUSTINO & sociis a S. GREGORIO M. nullis iterum inducta est.

VI. Primus, qui inde in partes nostras concesserit, perhibetur S. FRIDOLINUS, seu FRIDOLDUS, prout inscriptum fuisse memorat librum eius gesta continentem BALTHERUS, clericus *Seconienſis*, seu *Sekingensis*, sæc. X. in codice *Helersenſi*; is, & quicunque fere hætenus aliquid de S. FRIDOLINO literis consignarunt historiographi, S. FRIDOLINUM ad tempora CLODOVEI primi seu magni referunt, qui *Alemanniam* subegit ad finem sæculi quinti, christianam postea demum professus fidem, ac *Pistavis* ineunte demum sæculo sexto, pulsus *Visigothis*, est potitus; ut vel hinc falsa esse comprobentur, quæ aditata inter S. FRIDOLINUM & CLODOVEUM M. circa an. 495. vulgo referunt scriptores. Iamque MABILLONIUS *Annal. Bened.* lib. VIII. n. 27. ad an. 590. recte existimavit, ad CLODOVEI posteros ea esse vocanda. Et quidem catalogus abbatum & episcoporum *Pistav.* apud *Samarthanos* in *Gallia* christiana ad CLODOVEUM secundum reponit: qui regnum *Neustriæ* suscepit an. 638. postea SIGEBERTO fratri mortuo in toto regno *Francia* successit an. 653. Circa ea tempora igitur S. FRIDOLINUS *Pistavos* adveniens abbas ibi factus: deinde potestate a rege accepta in *Austrasiam* digressus monasterium iuxta *Mosellæ* litus situm, *Heleram* dictum, iuxta BALTHERUM construxit, qui hoc ipsum invisit monasterium, ut res gestas comperiret S. FRIDOLINI. Qui vir sanctus ibi diu non substitit, sed ulterius *Alemanniam* versus progressus in *Vogeso* monte, deinde *Argentorati* in S. HILARII honorem ædificavit ecclesias. Profectus inde per regnum *Burgundionum*, erecta in eo invisit monasteria ac pervenit in *Alemannia* urbem *Cluronam Helvetiorum*, &

An primus
S. FRIDOLINUS?

32 DISQ. I. DE PROPAGATIONE FIDEI CHR.

& *Curiam Rbatorum*, iisdemque in locis in honorem S. HILARII instruxit ecclesias. Tandemque appulit, quo, iuxta narrationem BALTERI, monitu S. HILARII eundum erat, ad quandam insulam *Alamannia*, *Rbeni* cuiusdam fluminis undique *lympbis* circumdatam, ubi etiamnum princeps est virginum cœnobium ad oppidum *Seckingem*, quod veterem urbem *Sanctionem* esse volunt Geographi, haud procul a veteri *Augusta Rauracorum*, quam inter, & *Seckingam* mons *Iura* silvam *Martianam* attingit: ut, etiamsi nulla avitæ traditionis monasterii S. *Blasii* ratio habeatur, persecutionum tempore in eam silvam se abdidiſſe christianos;

Vid. *Pinacotheca Pr. Austr. P. II. lib. I. c. 7. n. 32. Eccl. P. 37. Eccl.*

tamen hac in *plaga*, *Alemannia* meditullio, non solum christiana, sed etiam cœnobitica vita instituta a S. FRIDOLINO habeatur, ubi eius sepulchrum fidelium frequentia celebratur.

T. I. Mart. R. 432.

CRATEPOLIUS in libello de *Sanctis Germaniæ* asserit, S. FRIDOLINUM anno Christi CCCCXC. etiam *Augustæ* prædicasse evangelium, & multos homines ad fidem Christi convertiſſe. „Quæ (aiunt *Bollandistæ*) uti in tempore assignato plane falsa sunt, ita circa reliquam relationem in silentio antiquorum sunt suspecta.“ Haud magis certo aliquid constat, eum cœnobii *Constantiensis*, *Scotorum* vulgo dicti, auctorem fuisse. Licet locorum circumstantiæ faveant, ac sancti viri vitæ apostolicæ institutum, quod varia loca obeundo sectatus est, unde etiam *viator* est dictus. Quique ex nomine, quod *Teutonice* originis videatur, dubium movent, an *Scotus* natione fuerit, hinc *Scotum* potius dictum suspicantur ex more gentis in terras nostras præsertim peregrinandi.

S. COLUMBANUS & GALLUS,

VII. Qua de re quidquid sit ex *Hibernia* ad nos transfretavit S. COLUMBANUS, eodem tempore, quo S. AUGUSTINUS cum sociis missus a S. GREGORIO fuerat in *Angliam*. Dictus etiam COLUMBA fuit, sed ab altero cognomine *Scoto* distinguendus, cuius vita apud CANISIUM habetur a cœvo S. ADAMANNO *Scoto* scripta, in qua de nostro etiam COLUMBANO fit mentio his verbis. „Alio itidem die sanctus COLUMBA in sua commanens matrice ecclesia, repente in hanc subridens vocem erupit, dicens: COLUMBANUS ad nos transnavigare incipiens nunc in undosis *Charibdis* æstibus valde periclitatur, Abbasque ad cœlum, in prora sedens, palmas elevat; turbatum quoque & tam formidabile *pelagus* benedicat; quem tamen Dominus sic terret, non ut navis naufragio, in qua ipse resedit, undis obruatur, sed potius ad orandum intentius suscitetur, ut ad nos, Deo propitio, post transvadatum perveniat periculum.“ SIGEBERTUS ad an. 598. COLUMBÆ illius obitum reponit, quod *Bibliotheca Patrum* editores nostro incaute applicuerunt. Cum idem

T. I. p. 674.

Si-

SIGEBERTUS hunc ab altero discernens an. 614. referat *Bobienſe monaſterium in Italia* conſtruxiſſe, pariter ac HERMANNUS *Contraſtus* in chronico.

Sanctus COLUMBANUS de *Luxovio* pulſus ad CHLOTHARIUM regem, inde ad THEODEBERTUM venit, eoque optionem manendi in regno dante, tandem per *Alemanniam Brigantium* migrans, ibi triennio manſit. In antiquiſſimo chronico monaſterii *Vallis Gregoriana* in *Alſatia* ad annum 702. hæc referuntur: AUGUSTINUS *Anglorum archiepiſcopus* migravit ad *Dominum*. S. COLUMBANUS *Luxovio* pulſus *Brigantio* manſit triennio. Auctor vitæ S. COLUMBANI narrat: „pollicitum eſſe THEODEBERTUM intra terminos ſuos loca veniſta, & famulis Dei ad omnem opportunitatem con-
grua; proximasque ad prædicandum nationes undique. Ad hæc vir Dei Si (inquit) pollicitationis tuæ adminiculum præbueris, & demum falſitatis noxam non oppoſueris, quantiſper moraturum me ſcias ac probaturum, ſi in cordibus gentium vicinarum fidem ſerere valero. Dedit ergo (pergit ſcriptor) optionem, quacunque in parte voluiſſet experimento quærere locum, qui ſibi & ſuis placuiſſet. Inde requiſivit locum, quem favor omnium laudabilem reddebat intra *Germaniæ* terminos *Rheno* tamen tranſmiſſo oppidum olim dirutum, quod *Brigantias* nuncupabatur.“ Narrat porro, quomodo *Moguntia* ab epiſcopo neceſſarium acceperit com-
meatum. „Deinde (proſequitur) perveniunt ad locum, quem peragrans vir Dei non ſuis placere animis, ait, ſed tamen ob fidem in eis ſerendam inibi pauliſper moraturum ſe ſpondit. Sunt etenim inibi vicinæ nationes *Suevorum*. Quo cum moraretur, & inter habitatores loci illius progrediretur, reperit eos ſacrificium profanum litare velle, vasque magnum, quod vulgo *cupam* vocant, quod viginti & ſex modios amplius minusve capiebat, cereviſia plenum, in medio habebant poſitum. Ad quod vir Dei acceſſit, & ſciſcitatur, quid de illo fieri vellent? Illi aiunt: Deo ſuo *Vodano*, quem *Mercurium* vocant alii, ſe velle litare. Ille peſtiferum opus audiens, vas e minus ſufflat, miroque modo vas cum fragore diſſolvitur, & in fruſta dividitur, viſque rapida cum cereviſia prorumpit: manifeſteque datur intelligi, diabolum in eo vaſe fuiſſe occultatum, qui per profanum litatorem caperet animas ſacrificantium. Videntes barbari, obſtupeſciti aiunt, magnum virum Dei habere halitum, qui ſic poſſet diſſolvere vas ligaminibus munitum: caſtigatosque dictis evangelicis, ut ab his ſegregarentur ſacrificiis, domibus redire imperat. Multi ergo eorum tunc per beati viri ſuaſum ad doctrinam, & ad Chriſti fidem converſi baptiſmum conſecuti ſunt. Aliosque etiam, quos iam lavacro ablutos error detinebat profanus, ad cultum evangelicæ doctrinæ monitis ſuis, ut
MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN. E bonus

Cap. 4.

bonus pastor ecclesiæ seminibus reducebat sparsis.“ Dubium mihi suboritur, an hic idem sit locus, de quo WALAFRIDUS in vita S. GALLI: „infra partes *Alemannia* ad fluvium, qui *Lindimacus* vocatur. Iuxta quem ad superiora tendentes pervenerunt ad lacum *Turicinum*, cumque per litus ambulantes venissent ad caput lacus ipsius in locum, qui *Tuconia* dicitur, placuit illis loci qualitas ad inhabitandum: porro homines ibidem commanentes crudeles erant & impii, simulacra colentes, idola sacrificiis venerantes, observantes auguria & divinationes, & multa, quæ contraria sunt cultui divino, superstitiosa sectantes. Sancti igitur homines cum cœpissent inter illos habitare, docebant eos adorare Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, & custodire fidei veritatem. Beatus quoque GALLUS, sancti viri discipulus, zelo pietatis armatus, sana, in quibus dæmoniis sacrificabant, igni succendit, & quæcunque invenit oblata, demersit in lacum. Qua causa permoti ira & invidia sanctos insectabantur, & communi consilio GALLUM perimere voluerunt: COLUMBANUM vero flagellis cæsum, & contumeliis affectum de suis finibus proturbare.“

Cap. 5.

Zugium, *Tugium*, vulgo *Zug* ex pagis *Helvetia* est, cui dira imprecatus S. COLUMBANUS: „Posthæc non timore persecutionis perterritus (ut prosequitur WALAFRIDUS) sed amore spiritalis lucris persuasus, contumacium sterilem turbam reliquit, ne inaniter arida corda diutius irrigaret, qui benevolis mentibus quamplurimum prodesse interim potuisset. Pergens ergo inde cum suis pervenit in castrum, quod *Arbona* vocatur: & invenit ibi presbyterum bonitate conspicuum nomine WILLIMARUM.“ *Arbona*, seu *Arbon* hodieque subsistit, *Romanorum Felix arbor*. Inde autem S. COLUMBANUS cum sociis locum a WILLIMARO percontatus, *in quo cellula fieri potuisset custodiis aliquantum regularibus opportuna*, indicatoque *Brigantio*, eo navi pervenit. „Egressi de navicula (ut narrat WALAFRIDUS) oratorium in honorem sanctæ AURELIÆ constructum adierunt, quod postmodum B. COLUMBANUS in priscum renovavit honorem . . . Repererunt autem in templo tres imagines æreas deauratas, parieti affixas, quas populus dimisso altaris sacri cultu adorabat, & oblatiis sacrificiis dicere consuevit: *Isti sunt Dii veteres, & antiqui huius loci tutores, quorum solatio & nos & nostra perdurant usque in præsens*. COLUMBANUS itaque B. GALLO id iniunxit officii, ut populum ab errore idololatricæ ad cultum Dei exhortatione salutarī revocaret, quia ipse hanc a Domino gratiam meruit, ut non solum latinæ, sed etiam barbaricæ locutionis cognitionem non parvam haberet.“ Non solum iussus cœpit viam veritatis ostendere congregato populo, sed & in conspectu omnium arripiens simulacra, & lapides in frusta comminuens, proiecit in lacum. „His visis

Cap. 6.

(subdit

(subdit WALAFRIDUS) nonnulli conversi sunt ad Dominum, & confitentes peccata sua, laudes Domino pro sua illuminatione dederunt. Alii propter imaginum comminationem ira & furore commoti, gravi indignationis rabie turbidi recesserunt. Narrat deinde, quomodo S. COLUMBANUS ecclesiam dedicavit, unxit altare, & beatæ AURELIÆ reliquias in eo collocavit, vestitoque altari missas legitime compleverunt. Antiquissimus etiam S. AURELIÆ fuit cultus *Argentorati*, templumque *Aurelianum*, nec non *Ratisbonæ*, de qua WIMPHELINGIUS de episcopis *Argentinesf.* p. 27. Sunt qui eam ex sodalitis S. URSULÆ fuisse existiment. Id verisimile est, eandem esse utrobique sanctam, cuius adhuc oratorium in monasterio *Augia maioris* prope *Brigantium* extat.

Substitisse eo loci tribus annis S. COLUMBANUM, iam meminimus. „Interea (ut WALAFRIDUS refert) nonnulli civium propter idolorum suorum abolitionem prædicationis eorum monita contemnentes coeperunt contra eos odia concitare, insidias machinari. Qua etiam intentione locorum ipsorum ducem, nomine GUNZONEM adierunt, & apud eum accusaverunt sanctos, dicentes, venationem publicam in eisdem locis propter illorum infestationem peregrinorum esse turbatam. Quo auditoduro accensus missis nuntiis famulos Dei de loco eodem discedere iussit. Inde in *Italiam* cum sociis eundi consilium capit S. COLUMBANUS, dum S. GALLUS febri repentina detinetur, ægre id ferente S. COLUMBANO, ac si itineris molestias detrectaret: „Scio fratres (ita abiens alloquitur S. GALLUS) iam tibi onerosum esse tantis pro me laboribus fatigari: tamen hoc discessurus denuntio, ne me vivente in corpore missam celebrare præsumas.“ WALAFRIDUS vero merito *Alemanniæ* nostræ ex morbo isto plaudit: „O infirmitatem (inquit) omni humano robore fortiozem. O febrem omni laude colendam! O languorem sanitati & gaudiis adscribendum! Exemplo enim Domini pro nobis GALLUS doluit, ut animarum morbos prædicatione sacra repelleret.“

Uti vero ex *Luxoviensi* S. COLUMBANI monasterio S. Deicola *Lutrensis*, *Leopardus* coenobii, quod deinde *Maurimonastrum* vocatum est, *ROMARICUS Habendi*, cui montis sancti nomen inditum est, conditores ad incrementum religionis christianæ prodierunt, ita in hac parte orientali S. GALLUS cellam, amplissimum postea ex nomine suo monasterium condidit. „Sumens (ut WALAFRIDUS ait) virgam colurneam fecit crucem, & fixit in terram. Habebat autem pendentem collo capsellam, in qua continebantur reliquiæ beatæ Dei genitricis *MARIÆ*, & sanctorum martyrum *MAURITII* & *DESIDERII*. Quam cum in ipsa cruce suspendisset, vocavit diaconum & prosternerunt se pariter in oratione &c.“

E 2.

Idem

Cap. 8.

Cap. 11.

36 DISQ. I. DE PROPAGATIONE FIDEI CHR.

Idem narrat, quomodo eundem locum ieiunio dedicaverit, & ad castrum regressus mortem episcopi GAUDENTII *Constantiensis* cognoverit, atque oblatum sibi episcopatum recusat, IOANNEM diaconum evocans, quem in *Rhetia*, ducem GUNZONEM adire primum nolens, invenit, litteris tamen ducis vocatus *Constantiam* venit, ut WALAFRIDUS habet, subditque: „Advocavit autem *Augustodunensem* & *Virodunensem* episcopos cum multitudine Clericorum. *Nemidona* etiam, quæ a modernis *Spira* vocatur, venire fecit episcopum: nec non per nuncios & epistolas suas totius *Alamannie* presbyteros & diaconos universasque Clericorum copias generaliter die denominata, id est, proxima paschæ dominica apud *Constantiam* convenire præcepit: ipse quoque cum principibus & comitibus suis huic intererat conventui.“ Quæ tum ipsius ducis tum *Alemannie* religionem producit. Extat S. GALLI sermo tunc *Constantie* habitus apud CANISIUM. Celebres sunt etiam eius discipuli MAGNOALDUS & THEODORUS, WILLIMARI presbyteri *Arbonæ* clerici, unde S. GALLO sunt coniuncti, non verò S. COLUMBANO, ut habent spuria acta S. MAGNI sub nomine THEODORI ipsius, qui oratorium *Campidona* instruxerit, MAGNUS vero seu MAGNOALDUS monasterium *Faucense* O. S. BENED. ubi adhuc oratorium ostendunt, quo usus sit, ac baculum cum vestibus nonnullis sacris, aliisque reliquiis.

T. I. p. 785.

S. PIRMINIUS.

VIII. Ad alteram *Bodamici* lacus partem orientalem, ubi insula *Augia* dicta, postea religioni christianæ in *Alemania* succurrit S. PIRMINIUS, cuius adventum HEPIDANUS ad an. DCCXXIV. assignat his verbis: „Beatus PIRMINIUS, primo venit in *Augiam*, a GREGORIO II. in *Germaniam* missus, quemadmodum & BONIFACIUS ante VUNIFRIDUS dictus, natione *Anglus*.“ S. PIRMINII ignota est patria, nec certa assertaque habetur episcopalis sedes, quam eius acta in castello *Meltis* obtinuisse perhibent. Unde alii post TRITHEMIUM, BARONIUS scilicet & MOLANUS in notis ad diem 3. Nov. BUCELINUS in menol. *Benedicti*. BRUCHIUS in chronol. monast. *Germ.* VALESIIUS in notitia *Gall. v. Maldi*, & alii *Meldensem*, alii *Metensem* episcopum faciunt, ut MABILLONIUS refert, qui HERMANNI *contracti* auctoritate nulli potius sedi figendum putat, utpote quem is chorepiscopum nominat ad annum DCCXXIV. „S. PIRMINIUS abbas & chorepiscopus a BERCHTOLDO & VEHI principibus ad CAROLUM (*Tuditem*) ductus, *Augiæ*que insulæ ab eo præfectus, serpentes inde fugabat, & cœnobiale inibi vitam instituit tribus annis.“ Ex quibus, subdit MABILLONIUS, intelligimus, PIRMINIUM abbatem & chorepiscopum fuisse, priusquam *Augiam* insulam peteret, an postea, incertum. Post MABILLONIUM hanc quæstionem disceptavit sodalis ex cœgreg.

AS. O.S.B.
fac. III. P.
II. p. 137.

congreg. S. Mauri D. Tonsaints du PLESSIS in historia ecclesiæ *Meldensis* an. 1731. *Gallice* edita. Cum enim, perinde ac ante eum alii diligentiori indagatione *PIRMINIUM* inter episcopos *Meldenses* nuspiam reperiret, verba autem *WARMANNI* monachi *Augiensis* & episcopi *Constantiensis* in vita S. *PIRMINII* sæc. XI. scripta expresse habeant, S. *PIRMINIUM* obtinuisse sedem episcopatus in *Castello Meltis* appellato, *MABILLONIO* assentiendum haud existimavit eum auctoritate *HERMANNI contracti* chorepiscopum facienti. *Metensem* autem ne credi possit, vel unus *PAULUS diaconus* evincit, qui eodem adhuc, quo vixit *PIRMINIUS* sæc. VIII. libros de episcopis *Metensibus* scripsit, neque vero S. *PIRMINII* vel nomen habet, uti nec exactissimi episcoporum *Metensium* catalogi. Hinc sedem ei in *Metels-bem* seu *Meltes-bem* duabus leucis a monasterio *Hornbacensi*, constituit, non quod de se esset sedes episcopalis, sed quod S. *PIRMINIUS*, episcopali charactere insignitus in patria *Hibernia* vel *Anglia*, ibi eam sibi constituerit prope monasterium a se fundatum post alia complura ubi vis gentium, quas, *Alemannicam* cumprimis, in fide instituendas, confirmandasque adiit: unde etiam suapte se ratio prodit, cur ab *HERMANNO contracto* chorepiscopus dici potuerit, antequam ad monasterium *Hornbacense* confedisset.

Antea nimirum *SINTLACEM*, *Augia* insulæ dominum, sanctitatis ac prædicationis fama commotum, ab eo petiisse, ut genti suæ prædicationis officium impenderet, auctor vitæ illius habet, sic autem loquentem inducit: „Væ autem mentis sterilitati, cui nullus coelica propinat fluenta, cuius rectores torpori indulgent, negligentia manum dant, Christo nihil lucrari meditantur: quia sibi viventes, pecuniam Domini sui sanctæ usuræ accommodare non conantur.“ Ex quibus verbis religionem quidem christianam, sed deplorabili in statu, hac *Alemannia* parte intelligimus.

Noluit tamen S. *PIRMINIUS* alienæ messi falcem immittere, nisi *Romani* pontificis accepta potestate, quam obtinendi causa ipsum cum *SINTLACE* *Romam* contendisse, auctor vitæ narrat, atque cum epistola commendatitia ad *THEODERICUM* regem rediisse, monitum serio ad laborandum strenue in vinea Domini. „Accepta igitur (sunt verba anonymi) tam congruæ occasionis facultate vir Dei, primo ad *Alamannorum* gentem proficisci disposuit: quo dum pervenisset, veluti coelitus imber diffusus, omnium ad se venientium corda secundissimo salutaris verbi rore maritavit: commoransque in loco, qui vocatur *Sintlacis Owa*, venienti viam paravit Domino, prava mutans in directum, & aspera in vias planas, & ex duris impolitisque lapidibus filios *ABRAHÆ* quadrans.“ Certum est

Apud Mabill. cit. p. 144.

se debet, non se continuïſſe zelum ſancti paſtoris parvis *Augia* inſulæ ſpaciis, atque in patentem etiam *Alemanniam* excurriſſe.

pag. 65.

pag. 71.

Extat inter analeſta MABILLONII libellus abbatis PIRMINII *de ſingulis libris Scarapſus*, ubi ex illis, quæ ex regula S. BENEDICTI ad verbum refert, hoc inſtitutum eſſe ſecutum, patet, uti etiam ex monaſteriis compluribus, ab ipſo inſtructis in *Bavaria*, *Alſatia*, *Briſgoia*, & ad ulteriorem inferiorem *Rhenum*, poſtquam ex *Augia* expulſus eſſet a THEOBALDO, GODEFRIDI quondam *Alemannia* ducis filio. *Altaba*, *Scutera*, *Gengenbach*, *Suarzaba*, *Murbach*, *Moresmunſter*, *Nowenwillare* a vitæ eius ſcriptore recenſentur. In monaſterio *Hornbacenſi* (*Gamunde* ob duorum confluentiam rivulorum etiam dicto) demum ſubſtitit diemque ſupremum obiit, ubi eum etiam S. BONIFACIUS inſiſtit.

pag. 149.

„Quem beatus excipiens PYRMINIUS (ut vitæ auctor habet) magno gratulabatur affectu, quod a tanto meruit viſitari ſacerdote. Eſtimare datur, quanta in utroque cordibus extitit lætitia. . . Amoris itaque divini inſtinctu aliquantulum temporis pariter tranſigere decreverunt, ut a ſaluberrima collationis efficacia de ſtatu eccleſiarum ſanctarum, de uniendo in vera pacis concordia ritu plebium commiſſarum, multa proponerent, utiliſſima quæque deliberarent.“

S. BONIFACIUS Germaniæ apoſtolus.

IX. S. BONIFACIUS præ cæteris nomen accepit ac promeruit apoſtoli *Germania*. * In *transmarina Saxonia natum & enutritum ſe*, hoc eſt in *Anglia*, ipſe teſtatur. Fruſtra primum tentavit apoſtolicum hoc munus, in *Friſiam* traiectus. Secundo dein profectus eſt cum commendatiis DANIELIS dioceſani, hoc eſt, WENTANI antiſtitis, ac encyclicis quidem ad omnes, tum ſingulariter ad *Romanum* pontificem GREGORIUM II. quo iſ ipſo anno, ſeptingenteſimo nimirum decimo quinto, in locum CONSTANTINI ſuſſectus eſt. *Roma* deinde ſequenti anno cum plena poteſtate epicoſopus ab eodem abſque certa ſede conſecratus, in *Germaniam* venit: ad quem anum Chronicon *Wirzburgenſe* apud BALUZIUM hoc notat: „Sanctus BONIFACIUS, qui & WINFRIDUS a GREGO-

T. I. Miſcell. p. 501.

RIO Papa in *Franciam* ad prædicandum verbum Dei miſſus eſt.“

T. XIII. Bibl. PP. p. 119.

Sub *Francico* regno *Alemannia* comprehendebatur, quamvis eam minus triverit, quam reliquas *Francia* aliasque *Germania* provincias, quod magis neceſſariam ac proficuam ſuam crederet operam, cum ad omnes promiſſæ legationem accepſſet, ſolitus ſe etiam in epicoſis appellare legatum *Germanicum* a) catholicæ & apoſtolicæ eccleſiæ, atque in literis

a) Sic ipſe epicoſtam apud SFRARIUM inſcribit: „Coepiſcopis venerabilibus, prebyteris candidatis, gratia diaconibus, ca-

nonicis, clericis, vero gregi Chriſti, prælatiſ, abbatibus ſeu abbatibus humillimis, & pro Chriſto ſubditis monachis, conſecratiſ

teris pontificiis irrestrictam accepit missionem. „Ideo in nomine indivisibilis Trinitatis per inconcussam auctoritatem beati PETRI apostolorum principis, cuius doctrinæ magisterii dispensatione fungimur, & locum sacræ sedis administramus, modestiam tuæ religionis institimus, atque præcipimus, ut in verbo gratiæ Dei (quo igne salutifero, quem mittere Dominus venit in terram, enitere videris) ad gentes quascunque infidelitatis errore detentas properare Deo comitante poteris, ministerium regni Dei per insinuationem nominis Christi, veritatis suasionem designes.“ OTHLO in vita S. BONIFACII lib. I. c. 46. „Sanctus præsul BONIFACIUS (inquit) omnium Germaniæ incolarum (pater) dici potest, pro eo quod illos verbo sanctæ prædicationis primitus Christo genuit, exemplis confirmavit.“ Annales Francorum Fuldenses ad an. 719. „BONIFACIUS prædicatione sua multos populos Thuringorum videlicet, Hefsiarum, & Aufrasiarum ad fidem rectam, a qua diu aberraverant, convertit.“ Aufrasiis Franci orientales & Alemanni accensentur.

Propius etiam Alemanniam contingere videtur initium epistolæ 123. pag. 120. post peculiare ad Thuringos & Altsaxones. Sic vero habet: „Sollicitudinem nimiam gerentes pro speculatione credita, quia in umbra mortis aliquas gentes in Germaniæ partibus, vel plaga orientali Rheni fluminis, antiquo hoste suadente errare, quasi sub religione christiana idolorum culturæ eos servire cognovimus.“ Discimus ex epistola 129. ad episcopos in provincia Baioariorum & Alemanniæ constitutos, quam tum adhuc fuerint eliminandæ superstitiones, & quasnam dederit S. BONIFACIO partes ac vices pontifex, quas iuvare collatis consiliis in Synodo deliberent. „Oportum namque est, vos nosse fratrem, ac coepiscopum nostrum præsentem BONIFACIUM, nostram agentem vicem, cum digno & debito honore pro Christi nomine suscipere: & ministerium ecclesiasticum cum fide catholica secundum morem & normam S. catholicæ & apostolicæ Dei ecclesiæ, cui misericordia Dei præveniente, præesse videmur, sicut apostolica a nobis auctoritate destinatus est, ab eo suscipientes dignanter teneatis, & gentilitatis ritum & doctrinam vel venientium Britonum, vel falsorum sacerdotum hæreticorum, sive adulatorum, aut undecunque sint remanentes ac prohibentes abiiciatis, & ut populum vobis a Deo commissum piis admonitionibus edoceatis: & a sacrificiis mortuorum omnino devitetis: & iuxta quod fueritis a prædicto nostro consecratorum edocti,

& Deo devotis virginibus & cunctis consecratis ancillis Christi, imo generaliter omnibus Catholicis Deum timentibus de stirpe & prosapia Anglorum procreatis, eiusdem generis vernaculus, & universalis Ecclesiæ

legatus Germanicus, & servus sedis apostolicæ BONIFACIUS, qui & WYNFRETUS sine prærogativa meritorum nominatur archiepiscopus &c. “

edocti, ita catholicam & apostolicam doctrinam tenentes Domino Deo & Salvatori nostro placere festinetis : & in quo vobis loco ad celebranda concilia convenire mandaverit, sive iuxta *Danubium*, sive in civitate *Augusta*, vel ubicunque indicaverit, pro nomine Christi parati inveniamini." In sequenti mox epistola ad ipsum BONIFACIUM scribitur de concilio iuxta ripam *Danubii* celebrando. Unde fuerunt qui *Ratisbonæ* habitum fuisse putent; alii tamen *Frisingæ*, vel *Augustæ*.

T. I. Conc. Germ. P. 39. Episcopis, qui initio epistolæ nominantur, suas sedes in *Alemannia* fere assignant MABILLONIUS, & ex eo ECCHARTUS, WIGONI a) *Augustanam*, LUIDONI *Spirensen*, RUDOLTO *Constantiensem*, WIVILO *Pataviensem*, *Argentoratensem* ADDÆ, seu HEDDONI, HETHONI, b) quem S. PIRMINIUS *Augia* discedens primum post se abbatem ibidem constituerat. Ex quibus soli WIVILO extra *Alemanniam* fuit sedes, de quo in epistola mox laudata GREGORII III. occurrit mentio: quemque aliunde constat, *Pataviensem* tunc fuisse episcopum. In catalogis quidem *Augustanis* & *Constantiensibus* hactenus nullus eius nominis eo tempore legebatur episcopus, ut hic designantur. In epistola ZACHARIÆ P. qui GREGORIO III. successit, HEDDO *Strasburgensis* nominatur cum aliis ex diversis provinciis; DAVIDI *Spironensi* itidem epistola inscribitur. BASINUS *Spirensis* episc. anno 762. cum aliis episcopis subscribit chartæ PIPINI.

Occurrunt etiam alia nomina in capitulari KARLOMANNI, dato in plena synodo an. DCCXLII. Nominat enim post BONIFACIUM archiepiscopum, BURCHARDUM, & REGENFRIDUM, & VUINTANUM, & VUITBALDUM, & DADANUM, & EDDANUM, & reliquos episcopos cum presbyteris eorum. BURCHARDUS nimirum *Wirceburgensis*, REGENFRIDUS *Coloniensis*, VUINTANUS *Buraburgensis*, VUITBALDUS *Euchstetensis*, DADANUS *Ultraieſtanus*, EDDANUS, EDDO, seu HEDDO de quo supra (legitur adhuc in conventu *Attiniacensi* EDDA *Stradtburgensis* cum LULLO *Maguntino*, BALDEBERTO *Basiliensi*, Ioanne *Constantiensi Alemannia* episcopis) *Argentoratensis* solus *Alemannicus* est. Sed alii inter reliquos episcopos esse potuerunt, cum *Alemannia* tuac ad CAROLOMANNUM pertinuerit, qui

a) Apud OTHLODEM in vita S. BONIF. lib. I. c. 38. vocantur WIGO, LUIDO, RUDOLTO & WIVILO, epistolam VIGONI, LUIDONI, RUDOLTO & PHILIPPO seu ADDÆ GREGORII P. III. inscribit. PHILIPPO, id est, WIVILO seu VIVILO.

b) Hic, teste SCHOEFFLINO in *Alsatia illust.* T. I. p. 783. monachus *Augiensis* primum, S. PIRMINII discipulus, eiusdem monasterii an. DCCXXVII. constitutus est abbas: an.

DCCXXXII. a THEOBALDO, *Alemannia* duce, relegatus *Muranian*; CAROLO Martello revocatus anno DCCXXXIV. denique factus est *Strateburgi* antistes. Dignitati diutissime præfuit; anno enim PIPINI XI. ætæ Christi DCCLXIII. testamentum condidit, quod ad nostra tempora pervenit. Patet ex illo, EDDONEM plura ex paterna hereditate bona possedisse in *Suevia* ducatu imo & in vicina *Ergovia* &c.

qui BONIFACIUM accivit, ut in parte *Francorum* in sua ditione sive potestate constituta synodum celebraret, quæ sunt ipsa ZACHARIÆ P. ad BONIFACIUM eo ipso anno scribentis verba.

Studiose etiam sedem metropolitica *Moguntia* esse voluit, mutato de *Colonia* consilio, quamprimum ex criminibus GEVILIEBI episcopi *Moguntini* eum deponendi occasio est data. Quæ inter alias causa alterius synodi fuit an. 745. consiliumque probavit ZACHARIAS. Perperam autem in chronico *Wirzburgensi* apud BALUZIUM annus DCCXIX. assignatur, quo S. BONIFACIUS *Moguntiacensis* civitatis a GREGORIO papa archiepiscopus renunciatus fuerit. Extat eam in rem ZACHARIÆ P. epistola ad S. BONIFACIUM ineunte anno 752. quo obiit pontifex die 14. *Martii*, qua auctoritate B. Petri apostoli sancit, ut supra dicta ecclesia *Moguntia*, perpetuis temporibus tibi & successoribus tuis in metropolim sit confirmata, habens sub se has civitates, id est, *Tungris*, *Colonia*, *Wormatiam*, *Spiratiam* & *Treſtis*, & omnes *Germania* gentes, quas tua fraternitas per suam prædicationem Christi lumen cognoscere fecit. Nihil hic de *Augustano*, *Constantiensi*, *Argentoratenſi* episcopatibus in *Alemannia*, quorum nomina supra recensuimus, GREGORIUSQUE III. P. ad concilium a S. BONIFACIO celebrandum citavit anno 740. in concilio autem anni 742. EDDANUS, seu HEDDO *Argentoratenſis* nominatur ex illis, qui hodieque iuri metropolitico *Moguntino* subſunt. *Moguntia Alemannia* finitima est. Ac postquam iterum antiquam suam prærogativam & quidem per S. BONIFACIUM est consecuta, qualem olim, divisione inter *Germaniam* primam & secundam apud *Romanos* obtinente, habuit, *Alemannia* episcopos plerosque deinceps iure metropolitico tenuit, retinuitque postquam divisio metropolitica iuribus non parum de sua amplitudine deperdidit *Moguntia*.

X. Breviter nunc porro eorum iniicienda est mentio, qui aut viam complanarunt S. BONIFACIO, aut cum ipso elaboraverunt in vinea Domini, atque ab ipso instituti sunt in vicinis regionibus, unde etiam splendor in *Alemanniam* nostram, veluti a sparsis solis radiis, reſulſit, aut vicissim hinc ad alias nationes evangelii lux pervenit. Ex his censentur sæc. VII. S. AUDOMARUS episcopus *Teroſanenſis Burgundia* Apostolus, eiusque socius S. BERTINUS abbas *Sithinenſis*.

ECGBERTUS frustra conversionem *Germania* meditatus, ex *Hibernia* cum sociis navali itinere in *Frisiam* contendere coepit; ex omnibus unus WICBERHT in *Frisia* appulit, duobus annis continuis genti ac regi RATBODO verbum salutis prædicabat; neque aliquem tanti laboris fructum apud barbaros invenit auditores, ut tradit BEDA, additque: „Ut MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN. F 20-

T. I. Miſcell. p. 501.

Etusque auditores.

Lib. V. hiſt. c. 10. 11.

pag. 119.

Lib. XX.
annal. n. 63.

autem vidit vir Domini ECGBERT, quia nec ipse ad prædicandum gentibus venire permittebatur, nec WIGBERT illas deveniens in partes quidquam proficiebat; tentavit adhuc in opus verbi mittere viros sanctos & industrios, in quibus eximius WILBRORDUS presbyterii gradu & merito præfulgebat. Qui cum advenissent (erant autem numero duodecim in quibus SUITBERTUS) divertentes ad PIPINUM ducem *Francorum*, grater ab illo suscepti sunt. Accidisse hanc professionem tempore SERGII P. discimus ex epistola S. BONIFACII ad STEPHANUM P. „Quem præfatus papa episcopum ordinavit, & ad prædicandum paganam gentem FRESONUM transmisit in littoribus oceani occidui,“ ut ibi habet S. BONIFACIUS, totaque epistola in laudes WILIBORDI excurrit. Divertentem ad se S. BONIFACIUM retinere studuit WILIBORDUS, ac diluculter dimisit, causantem necessitatem sibi iniunctam *Germanis* evangelium prædicandi, quam in rem socios sibi accersivit, plerosque ex gente sua, quosdam etiam ex *Francis*, ut notat MABILLONIUS. In his fuere WIGBERTUS, DENEVALDUS, LULLUS, BURCHARDUS, & MEGINGOZUS, WILIBALDUS & WUNEBALDUS germani fratres, ipsius BONIFACII consanguinei, GREGORIUS etiam ex nobili prosapia *Francorum* &c. Plerorumque labores ac studia in vita S. GREGORII *Ultrajectensis* a S. LUDGERO scripta commendantur. „LULLUS *Moguntiam* metropolitanam civitatem cum maxima parte orientalium *Francorum*, qui in parochia urbis illius constiterunt, incoluit. MEGINGOZUS venerabilis pater & pastor gregis sibi commissi *Wirzeburg* cum suis adiacentis in sua sorte sale sapientie doctrine sue condivit, & custodivit. WILIBALDUS electus Dei antistes episcopatum, quod nuncupatur in *Hehstedi*, in parte proxima urbis *Bainariorum*, id est, in *Nordgoe*, simili modo, ut pius pater a fundamentis illud erigens melioravit & custodivit. Nec non & germanus prædicti WILIBALDI nomine WUNIBALDUS presbyter, magistro meo B. GREGORIO valde carus, & ipse locum & regionem suam sancte & feliciter illustravit, qui post obitum suum, quid vivens fecerit, magis miraculis ostendit. STURMI vero venerabilis abbas unus ex numero illorum electorum Dei quantum profecerit in eremo sua post martyrium S. magistri, *Buchonia* silva in testimonio est: quæ prius omnimodis inculta erat ac deserta; nunc autem ab oriente usque ad occidentem, a septentrione usque ad meridiem ecclesiis Dei & electis palmitibus monachorum repleta est. . . . Duo autem ex illis electi Dei WIGBERTUS & BURGHARDUS ante magistrum migrarunt e sæculo. Sed non sunt illi absque palma electionis suæ, dum ad regna cœlestia magistrum præcedere meruerunt &c.

BUR-

BURCHARDUS hic primus fuit a S. BONIFACIO constitutus *Wirzburgensis* episcopus, qui MEGINGOZUM successorem designavit. S. KILIANUS quidem harum regionum incolas gentiles christiana fide imbuerat, sed fixam sedem non habuit, a CONONE P. ordinatus *Romæ* cum KOLOMANNO presbytero, & TOTMANNO levita ad locum sibi destinatum venit, ut in eius vita haberetur, ad prædictum oppidum orientalis *Franciae Wirzburg*, illustri cum sociis consummatus martyrio, iuxta chronicon *Wirzburgense* anno DCLXXXVI. Iam antea circa medium sæculi VII. in his plagis S. GORAR inclaruit, ex *Aquitania* in *Germaniam* secedens, vitæ quidem eremiticæ studio, cui tamen, ut in eius vita apud MABILLONIUM, Dominus tantam gratiam concedere dignatus est, ut multi paganorum per verbum ipsius ad salutem animarum suarum pervenirent. Eius nomine adhuc locus insignitur prope confluentias *Rheni & Mosellæ*. Adventus eius in *Germaniam* ad finem sæculi sexti figitur in chronico anonymi apud CANISIUM p. 242.

Sac. II. Bened. p. 276.

S. AMANDUM apostolum Gallo-Belgam, episcopum *Traiectensem* vergente sæculo septimo *Argentinienses* etiam ac *Wormatienses* suum faciunt. *Wormatiensi* ecclesiæ præpositus vir apostolicus AMANDUS celebratur, cui DAGOBERTUS rex donavit an. 636. civitatem *Laudemburg*, quam peculiari opusculo *Marquardus FREHERUS* vetus *Lupodunum* esse contendit. Post eiusdem septimi sæculi medium iam passim reiciunt, duce MABILLONIO (cum alii sæculo sexto ponant) RUDBERTUM ex *Wormatiensi*, ut tradunt, episcopo *Boariæ* apostolum post EUSTASIUM abbatem *Luxoviensem*, ante vero VIRGILIUM, CORBINIANUM & WILIBALDUM, quem S. BONIFACIUS *Eichstetensi* ecclesiæ, quæ modica ad id tempus erat, primum episcopum constituit. Quo ex loco RUDBERTUS, seu RUTBERTUS ortus sit, incertum est MABILLONIO in annalibus. „Facile (inquit) unum e sancti WILIBRORDI sociis esse crederem, nisi *Francus* origine a primo ipsius vitæ scriptore diceretur.“ In historia S. RUPERTI apud CANISIUM, ex regali prolapia *Francorum* ducumque *Scotiæ* originem duxisse, antiqua tradi historia dicitur, qui unacum fratre TRUBERTO & sorore ERINDRUDE in *Scotia* a S. PATRICIO sit baptizatus. In actis S. TRUPERTI M. apud P. HERRGOTT: „Ex *Hibernia* insula orti (perhibentur) iuxta evangelicum præceptum, domum patriamque mente integerrima relinquentes, crucemque corde gestantes Christi, ad beati PETRI principis apostolorum limina convolarunt, ut summi clavigeri precibus animadvertere mererentur, quibusnam mundi partibus Dei servitium inchoare deberent. Et quia nemo est si propria voluntas non titubaverit, qui Dei adiutorium sanctorumque illius incassum quærat patrocinium: præfati germani de *Roma* repedan-

T. III. P. II.

Conc. Germ. T. I. p. 26.

Lib. XVII. n. 50.

T. III. P. II. p. 319.

Geneal. dipl. Habrb. T. I. p. 286.

*Alii codd.
Ruobertus.*

tes certissimi, ut fertur, facti erant, quibus in locis Dei famulatum & præsentem vitam terminare, nunquam morituri felici memoria, deberent. Unus namque eorum *Baiariis* partibus remeans, HUGBERTUS nomine, dignissimam sui nominis retinens memoriam, clarissimis miraculorum signis ætenuis infertus floret in orbe. Alter vero TRUTPERTUS nomine *Italiæ* fines pertransiens, *Rbenique* fluminis cursum sequens *Alamanniæ* provinciæ maximam partem pertransiens, in pago *Prisicauge* (*Brifgoia*) haud longe vallem quandam in saltu vicino, quasi a Deo sibi assignatam, magno cum conamine cœpit inquirere. Ad radices nimirum silvæ nostræ *Martiana*, seu nigræ, ubi ab impiis sicariis peremptus martyr colitur, instructo eo loci monasterio Ord. *S. Benedicti*, ex eius nomine. In memoriam is revocat S. FINTANUM, *Hibernum* pariter, in monasterio *Rbenangienfi* reclusum ineunte sæc. nono, qui religionem unacum reliquis S. *Blasii* intulit suo *Rbenangienfi* ac nostro S. *Blasii*, quod & nomen retinet, antea *cella alba*, eiusque incolæ fratres ad *Albam* dicti. Creditur is antiquissimum, quod inter monumenta liturgica edemus, sacramentarium *Alemanniæ* intulisse.

Vitæ monasticæ sectatores ac propagatores.

*Lib. VIII.
n. 27.*

XI. Id demum est notandum, quotquot tum alienigenæ, tum indigenæ apostoli sub regno *Francico* in *Alemannia* nostra, uti etiam alibi gentium, christianam religionem disseminarunt, monastici fuisse instituti, quod unacum fide undique propagarunt.

Refert MABILLONIUS in annalibus locum ex GOGI, viri potentis in aula SIGEBERTI regis, epistola ad PETRUM episcopum *Metensem*, ubi ad finem GOGUS salutatur abbatem quemdam, cuius gressibus indefinenter sanctorum limina visitantur, & qui nunc super *Mosellæ* littoribus præcelsa templi cernitur construxisse iam culmina. Nec dubitat, quin de FRIDOLINO abbate, & de *Helera* ad *Mosellam* cœnobio, ab eodem constructo, intelligendus sit. In *Austrasianas* quippe partes profectus, potestate a rege accepta, monasterium in honorem S. HILARII construxit: quodd BALTERUS aliquando invisit, & iuxta *Mosellæ* littus situm, atque *Heleram* dictum fuisse testatur. Præcipuum fuit cœnobium virginum in insula *Rbeni*, dicta *Seckinga*, nunc *Seckinga*, possessiones suppeditante URSIONE, nobili viro ex urbe *Clarona*, quæ caput est cognominis pagi *Helvetici*. Notat idem MABILLONIUS BALTERUM existimantem, puellas nobiles *Secanenienfes* iam *canonicam sanctimonialium vitam* ab initio duxisse, nempe habita ratione sui temporis, quo a monachico habitu & instituto ad canonicarum mores deflexerant. „Verum (subdit) tempore FRIDOLINI abbatis nullas in cœnobiis puellas præter monachas extitisse, nec nisi

nisi CAROLI M. principatu hoc vitæ genus institutum fuisse, suo loco demonstrabimus.“ Scriptores nostri ad unum omnes consentunt, vitæ monasticæ fundamenta posuisse, uti alibi, ita etiam apud *Rauracos* S. FRIDOLINUM.

De S. COLUMBANO eiusque fociis ac discipulis dubium non est, passimque probat MABILLONIUS, eius regulæ iunctam fuisse regulam S. BENEDICTI, moxque substitutam. P. *Philippus* BASTIDE ex Congr. S. *Mauri*, in dissertatione de antiqua ordinis S. BENEDICTI intra *Gallias* propagatione, quæ parti secundæ sæc. III. Actor. ord. S. BENED. subnectitur, probat capite decimo, monasteria a S. COLUMBANO & ab ipso discipulis etiam ante annum sexcentefimum vigefimum quintum exædificata a suo ipsorum exordio *Benedictina* regulæ addita fuisse. Monasteria complura a S. FIRMINIO fundata, quæ supersunt, singula regulam S. BENEDICTI constanter sequuntur. Ex quibus quædam huic non originem sed profectum debere, probat MABILLONIUS, uti *Schuternum*, *Weissenburgense*, & *Mauri-monasterium* in *Alsatia* omnium antiquissimum CHILDEBERTO rege fundatore a primo abbate S. LEOBARDO *Leopardi-cella*, deinde sub THEODERICO *Calensi* circa annum 724. a S. MAURO, LEOBARDI II. successore ac cœnobii restauratore, nomen indeptum. Ad annum 632. ponitur initium *leucopolis cœnobii*, quod *latine Wizenburch* dicitur in antiquissimo chronico monasterii *Gregoriana* vallis in *Alsatia*, & mox ad annum 634. OSWALDUS nominatur cum nota hoc anno imprimis inceptus est hic locus a monachis habitari: paullo post ad annum 643. OSWALDUS occubuit, primus scilicet abbas, cuius successores IUSTUS & MAXIMINUS proximi post S. AMANDUM episcopi *Argentinienses* a SCHOEFFLINO collocantur, ANSUALDUS vero, & CLONVINUS abbates consequenter dicti monasterii, quod S. GREGORII M. P. discipulis eo delatis sua initia debere creditur. De aliis monasteriis nonnullis etiam superius mentionem inieciimus in illis partibus ex *Luxoviensi* prodeuntibus. Passimque in annalibus origines eiusmodi prodit MABILLONIUS ante FIRMINIUM, sub stirpe adhuc *Merovingica*.

De S. BONIFACIO testatur OTHLONUS in eius vita: „In provinciam *Lib. I. c. 25.* patriamque suam mittens, exinde tam feminas, quam viros religiosos scientia varia imbutos plures venire fecit, sui que laboris onus inter eos divisit.“ Et viris quidem, subdit his relatis MABILLONIUS, monachorum, *Ad O. S. B.* virginum autem cœnobia feminis commisit, ut subditos sibi regerent *ex sæc. III.* regulæ *Benedictina* præscripto, cui BONIFACIUM ab ineunte ætate morem *P. II. p. 3.* gessisse, ex VUILIBALDI vita c. 2. constat. Hinc MARIANUS SCOTUS post *an-* *nakium* *Fuldensem* conditorem ait, monasteria sexus utriusque in *Ger-*

mania primo instituta fuisse a BONIFACIO ; tametsi iam WILIBRORDUS nonnulla contruxerit. De præcipuo *Fuldensi*, a se fundato, ipse testatur S. BONIFACIUS in epistola ad ZACHARIAM P. „Est præterea locus sylvaticus in eremo vastissimæ solitudinis : in medio nationum prædicationis nostræ, in quo monasterium construentes, monachos constituiamus sub regula sancti Patris BENEDICTI viventes.“ Ubi quidem haud obscure prodit, quo fine in medio nationum prædicationis suæ monasterium construxerit *Germaniæ* ilte apostolus, atque annales nostri fructum abunde loquuntur. „Quatuor potissimum beneficia (inquit MABILLONIUS) ordini nostro *Germania* referre debet accepta, nempe conversionem gentis ad religionem christianam, ecclesiarum cathedralium institutionem, scientiarum disciplinam, soli cultum & ornatum.“ De quibus agit singillatim.

Præfat. in
fac. III. O.
S. Bened.
§. II.

Erectis
postea, per
monasteria
præsertim,
scholis.

XII. Semper *Benedictina* familia, postquam etiam iam fides Christiana ubique fuit suscepta, ac floruit, in instituendis rudibus, a prima puerili etiam in scholis institutione, sedulo elaboravit. Quorum certe magna pars apud LAUNONIUM de *Scholis celebrioribus* in monasteriis ordinis nostri fuit.

T. I. Conc.
Germ. p.
261.

Præcipue CAROLO M. hæc maxima fuit cura de instituendis scholis, in cuius Capitularibus de illis sæpe recurrit mentio, ac singularis habetur constitutio de *scholis per singula episcopalia & monasteria instituendis*, missa ad BAUGULFUM *Fuldensem* abbatem. Recte a teneris annis hæc institutio petebatur. „Ut scholæ legentium paucorum fiant. Psalmos, notas, cantus, computum, Grammaticam per singula monasteria vel episcopalia discant. Sed & libros catholicos bene emendatos habeant : quia sæpe, dum bene aliquid Deum rogare cupiunt, per inemendatos libros male rogant, & pueros vestros non finite eos vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est evangelium & psalterium & missale scribere, perfectæ ætatis homines scribant cum omni diligentia.“ Ita in Capitulari l. an. 789. quod in collectione ANSEGIS abbatis, & BENEDICTI

T. I. Capit.
p. 992.

C. 52.

levitæ bis habetur lib. l. c. 68. & lib. VI. c. 377. Qui libros eo ac anterioribus præsertim temporibus scriptos versant, norunt, quam opus tum fuerit a prima legendi & scribendi disciplina auspicari. In vita S. MEINWERICI de instituta sub CAROLO M. *Paderbornensi* schola ita habetur : *Studiorum multiplicia sub eo floruerunt exercitia, & bonæ indolis iuvenes & pueri strenue instituebantur norma regulari, proficientes haud segniter in claustrali disciplina omniumque litterarum doctrina.* In conc. *Cabill. II.* & *Parisiensi* sub LUDOVICO PIO idem inculcatur. Qua in re opera episcoporum pariter ac comitum, qui missi erant dominici, maxime

C. 3.

xime attendebatur. Quod coniici potest ex Capitulari LUDOVICI eiusdem an. 823. quod est admonitio ac instructio missorum dominicorum: *schola sane ad filios & ministros ecclesiæ instruendos vel edocendos, sicut nobis praterito tempore ad Attiniacum promissistis, & vobis iniunximus, in congruis locis, ubi necdum perfectum est, ad multorum utilitatem & profectum a vobis ordinari non negligentur.*

XIII. Sic tandem flos ac decor ecclesiæ *Alemannicæ* cum *Francica* sub regimine *Francico* horum demum principum piis studiis constitit, coniuñctis cum ecclesiæ pastorum cura ac sollicitudine singulari, tum in synodis cu-
sua cuiusque ecclesia, cum etiam in conciliis ac regni comitiis conventibusque publicis ecclesiæ præfulum episcoporum ac abbatum, regnique procerum, qui mutuis se consiliis ac operis iuvabant, atque ex hisce iisdem selecti *missi dominici* per omnes regni comitatus discurrebant, quibus redeuntibus & auditis ordinari rite poterant, quæ ad ecclesiæ & reipublicæ prosperitatem conducebant. Tales conventus præsertim sub Ludovico *Pio* passim habiti etiam in urbibus *Alemannicis* ac univèrsim *Germanicis* monumenta sæculi IX. probant. a)

In conven-
tibus pro-
cerum ac
synodis cu-
ræ ador-
nandæ ec-
clesiæ.

Prodiit in collectione conciliorum *germanicorum* CAROLI magni regis capitulare *Aquisgranense*, sive edictum legationis, quod in *Aquisgrani* palatio datum est die X. Kal. Aprilis an. Christi DCCXXCIX. ubi singula capitula nunc omnibus, nunc omni clero, nunc sacerdotibus vel episcopis inscribuntur. Ad rem autem est nunc capitulum LXX. & sequentia sacerdotibus inscripta. Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbyterorum fidem, baptisma catholicum, & missarum celebrationes &c. Iam sub DAGOBERTO eiusmodi consilium procerum & episcoporum *Moguntia* an. DCXXXVI. reperio. In illis autem ecclesiæ præfules insigni pollebant auctoritate, ac res quidem ecclesiasticas suis transigebant consiliis & statutis, pariter ac in conciliis tum diocesanis cum provincialibus, ac nationalibus, cuiusmodi solebant etiam in palatiis regum *Francia* celebrari *Verno*, *Liptinis*, *Attiniaci*, *Aquisgrani*, in *Duria*, *Noviomagi* in *Ingelheim*, *Triburia*, *Francoforti*.

De

a) Imprimis vero conventus publicus *Aquisgrani* an. DCCCXIX. ordinem prodit, dum habetur actioe I. Auditio & confirmatio missorum Dominicorum, id est, episcoporum & comitum missorum per omnes Germaniam & Franciam comitatus. Actioe II. Capitula nova 29. ad legatio-

nem missorum regionum memoria causæ pertinentia, de quibus videlicet causis agere debeant. Actioe III. epistola *HERTI Treverensis* archiepiscopi ponitur ad *FROTHARIUM Tullensem* episcopum de observantia capitulorum regionum pro ecclesiâ & regno. Conc. Germ. II. l. p. 11.

De celebratis nonnullis a S. BONIFACIO conciliis iam memini. Agitur de illis curate in digressionem ad sæc. VIII. *T. I. conciliorum Germaniæ* p. 343. Etc. primumque ex MABILLONIO in notis ad S. WILIBALDI vitam sæc. III. *Bened.* p. 20. ad annum 740. collocatur; alterum anno 742. celebratum, anno sequenti confirmatum fuit in concilio *Liptinenfi*, atque quarto loco statutum, ut qui paganus observationes in aliqua re fecerit, quindecim solidis multetur. Habetur autem ibi indiculus superstitionum & paganarum iam supra citatus ab Illustrissimo *Furstenbergio*, post monumenta *Paderbornensia* in lucem primum protractus ex codice vetustissimo Vaticano cum theotifica abrenunciatione diaboli operumque eius & superstitionum, ad reliquias nempe Paganismi penitus exterminandas ex usu haud dubie anterioris ætatis, qua rarè adhuc sæculo VII. in editione conciliorum *Germaniæ* occurrunt synodi. Sæculo autem octavo, leguntur alicubi episcopi *Alemanni* nonnulli in conciliis extra *Germaniam* subscripsisse velut in *Compendiensi* anni 757. SIDONIUS *Constantiensis*, in conventu *Attiniacensi* anni 765. EDDA *Stradtburgensis*, BALDEBERTUS *Basiliensis*, IOANNES *Constantiensis*.

Exstimulati sunt a *Rom.* pontificibus episcopi ad celebranda concilia GREGORIUS III. in epistola ad nonnullos episcopos in *Alemannia*, & *Boiariorum* provincia constitutos, quæ legitur *T. I. Conc. Germ.* p. 40. estque 129. inter *Bonifacianas*, in memoriam revocat veterem morem sic orsus epistolam. „Catholica & sanctorum Patrum iubet auctoritas, ut bis in anno pro salute populi christiani seu exhortatione adoptionis filiorum synodalia debeant celebrari, & causarum canonicarum examinatio provenire, ut unicuique, prout necessitas uniuscuiusque poposce-rit, pia iudicatione subveniatur.“ Pertinet huc, quod S. BONIFACIUS in epistola ad ZACHARIAM de *Francis Austrasiis*, quibus *Alemanni* tunc sub CARLOMANNO accensebantur, conqueritur. „*Franci* enim (inquit) ut seniores dicunt, plusquam per tempus octoginta annorum synodum non fecerunt, nec archiepiscopum habuerunt, nec ecclesiæ canonica iura alicubi fundabant, vel renovabant.“

Ordinata
hierarchia
ecclesiasti-
ca.

XIV. Vel nomina vix ad ea tempora quædam *Alemannicorum* episcoporum sunt nota. Ex *Constantiensibus* quidem, quæ diocesis magnam *Alemanniæ* partem conficit, dum adhuc *Burgundia* accensebatur sede *Pindoniæ* constituta, sæculo sexto Concilio *Epaonensi* BUBULCUS, *Aurelianensi* V. an. 549. vel 551. GROMATIUS subscripsit. Post hos usque ad S. GALLI tempora, in cuius vita GAUDENTIUS, eiusque successor IOANNES primus memoratur, nihil authenticum occurrit usque ad IOAN-

NEM

NEM II. cui successit BUSO, GANDOLPHUS: quibus in catalogo vulgato FIDELIS, THEOBALDUS, ADONIUS subduntur, ac deinceps notior EREN-ERIDUS, SIDONIUS, IOANNES III. EGINO, cui sæc. IX. successit WOLFEUS.

In fede *Bajilensi*, quem tamen STUMPFIIUS & URSTISIUS præmittunt, unus sæculo VII. RACHNACARIUS est notus ex disciplina S. EUSTASII abbatis *Luxoviensis*. Sæculo dein VIII. VALANUS seu VALAUS, BALDEBERTUS, HEIKO, seu HAICHO.

In vita S. MAGNI, quæ THEODORUM auctorem venditat, fit mentio nonnullorum episcoporum *Augustana* sedis SS. WICHTHERPI, TOSSONIS, SIMPERTI, LANTONIS, NITKARII, qui supra stirpem *Carolingicam* vix ascendunt, quorum postremus sub LUDOVICO *Germanico*, primus sub PIPINO *Heristallo*, vel rege ecclesiæ *Augustanæ* præfuit. Ultra in fede *Argentinenſi* sub MEROVINGIS noti sunt ARBOGASTUS, FLORENTIUS, WIDEGERNUS, & HEDDO sæc. VII. & VIII. Uterius etiam usque ad tempora CLODOVÆI HENSCHENIUS Diat. de tribus DAGOBERTIS lib. IV. c. 4. assurgit.

De aliis aliarum *Alemannicarum* ecclesiarum episcopis subinde mentio in superioribus est iniecta, tardius e ruina surgentium, ac obscuriores natales habentium. Itaque magna caligine laborat historia ecclesiæ *Alemannica* sub regno *Francico - Merovingica* adhucdum stirpis, quando pededentim ex ruina emergere cœperunt urbes trans-*Rhenana*, ab *Hunnis* ipsisque *Alemannis* dirutæ. Qui quam lente iugo Christi consueverint, ex dictis colligere licet; quibus item cum aliis *Francis* adhuc tempore S. BONIFACII superstitionibus, paganismi reliquiis, dediti fuerint, hinc paulatim cum ipsa fide humanitatem consecuti ac mansuefacti. a)

2

CAP.

a) „Illud silentio nefas fuerit præterire (sunt CONRINGII verba apud WEGEL. *Rev. Suev. T. I. præf.*) non posse rectius nobis ingentem Dei erga nos gratiam, atque misericordiam innotescere, quam si antiquam illam *Germania* faciem cum hodierna conferamus. Inde enim discimus, omnem hanc elegantiam christianæ religionis professioni ferendam acceptam. Cum

hac enim exutam feritatem, ablutas fordes, correctam ruditatem, moderatam licentiam esse; ipsam terram olim informem, silvis horridam, paludibus fedam, cœlo asperam, tristem vultu aspectuque, nunc Christianismi interventu splendore urbium formosissimarum, nemioribus amœnam, paludibus mundam, cœlo mollem, aspectu longe iucundissimam redditam.“

CAPUT III.

Status ecclesiæ Alemannicæ post separatam a regno Francico Germanicum imperium.

I.

Novo constituto Germanico regno.

um ita sub regno *Francico* ecclesiæ adolevisset, atque maxime sub CAROLO M. & LUDOVICO Pio filio effloruisset, hic an. 817. imperii divisionem inter filios LOTHARIUM, PIPINUM, & LUDOVICUM instituit, cui ultimo primum *Bavaria* fuit designata, quo missus an. 825. novam epocham inchoavit. Interim etiam CAROLUS dictus *Calvus*, post factam divisionem ex IUDITHA altera uxore natus, in sortem venit. Quam rem LOTHARIUS maior natu cum indigne ferret, contra patrem perduellis LUDOVICO augendæ intra *Germaniam* ditionis suæ locum dedit. Nec post mortem LUDOVICI Pii patris an. 840. LOTHARIUS monarchiam ambiens, impedire potuit, quo minus cum cæteris *Germanicis* provinciis etiam *Alemannia* cederet LUDOVICO. Sicque constitutum est regnum *Germanicum*, ipseque LUDOVICUS *Germanicus* vocatus est, christianissimus etiam variis in conciliis sub eo habitis dictus.

Ad usque vero LUDOVICUM III. stirps *Carolingica* regnum etiam *Germanicum* cum *Alemannico* tenuit. *Alemannia* potior pars *Suevia* nomen resumere paulatim cœpit, dum *Alsatia* proprium iam ducatum constitueret, atque etiam præter *Burgundicam Helvetiam* pars fisco regio addiceretur, præfectura imperii *Tigurina* constituta. *Burgundiæ* partem *Ergoviam* BURCHARDUS I. dux *Sueviæ* RUDOLPHO II. *Burgundiæ* regi, qui contra *Alemanniam* arma movit, devicto extorsit, ducatuque *Suevico* adiunxit. Interim etiam duces *Sueviæ* ad imperium *Romano-Germanicum* aspirarunt, quod post *Carolingicam* stirpem ex *Germaniæ* principibus constitit, CONRADO primum duce *Franciæ* orientalis, cum id recusasset ob senium OTTO *Saxonicus*, ad cuius tamen posteros OTTONES tres post HENRICUM *Aucupem* sceptrum pervenit. Atque tunc sacerdotium cum imperio

imperio floruit, resque sacrae ac religiosae auctae sunt, sub HENRICO II. praesertim, sanctissimo principe.

II. Profecto sub *Germanico* demum imperio decor ac splendor ecclesiasticae praesertim hierarchiae in *Alemannia* etiam, uti in reliqua *Germania*, maxime enituit, a *Germaniae* principibus, qui fractis & collapsis *Francorum* rebus imperarunt, fundatis plurimis monasteriis & collegiis: constitutis ornatisque non solum episcopalibus, sed etiam metropoliticiis sedibus, etsi inde non parum provinciae *Moguntinae* decesserit, cui praecipuae subiectae sunt *Alemannicae* dioeceses: dum erectae novae metropoli *Magdeburgensi* avulsi *Halberstadenfis*, *Brandenburgensis* & *Havelbergensis* episcopatus sunt adiuncti, aliaeque mutationes in hierarchia sunt factae, de quibus ab archiepiscopo *Moguntino* HATTONE cum suis suffraganeis motae sunt querelae apud IOANNEM IX. pontificem litteris, quae apud HANSIZIUM extant in *Germania sacra*: quies orat, ne turbet dioeceses, ne quid innovet citra consensum & voluntatem episcoporum in eorundem dioecesebus.

Status ecclesiasticae Alemannicae florens non sine gravibus tamen concussionibus.

T.I. p. 178.

Accidit hoc ad finem saeculi X. quod quidem BARONIO ferreum plumbeumque vocatur, fuerunt tamen tunc in *Germania* speciatim vero in *Alemannia* pastores illustrissimi sanctissimique, imprimis *Augusta Vindelicorum* S. UDALRICUS, *Constantiae* SS. CONRADUS & GEBHARDUS II. post primum, qui antecessorem habuit SALOMONEM primum, successorem vero secundum litteris clarum, qui concilio *Triburensi* an. 895. subscripsit. In carmine ad episcopum DADONEM sui aevi statum luget ex intestinis ecclesiae ac reipublicae dissidiis ac simultatibus. a)

Subsequentibus temporibus sub OTTONIBUS, praesertim *Magno* ecclesia iuxta ac respublica apud nos tranquillius egit, qua turbata sequenti saeculo, in concilio *Constantiensi* an. 1043. est restituta pax. Quam HERMANNUS *Contractus* ad hunc annum, MARIANUS *Scotus* in chronico, &

a) Omne quidem regnum contra se schismate
scissum
Destruitur, domusque domus supereminet
ultra.
Caelum, terra meant, sed firma hac
famina perstant.
Dic frater, dic antistes, dic sancte sacerdos:
Si constare nequit regnum per dissona se
par
Qua sine divitis metuenda pericula nobis.

Unanimes habitare domum psalmista notavit,
Sed te SULPITI (ne GALLUS id audiat)
affor:
Rari sunt nostrum, quorum mens tendat
in unum.
Discordant omnes, praesul, comes atque
pbalanger,
Pugnant inter se concives, contribulesque,
Urbica turba strepit, machinantur &
oppida bellum.

& ex eo auctor chronici *Hildensheimensis*, qui omnes ad sequentem annum referunt, vocant pacem hactenus inauditam, tam in tota *Suevia*, quam in aliis regni sui provinciis, HENRICI III. nimirum. Pax tamen *Constantiæ* facta *Alemanniæ* seu *Sueviæ* imprimis salutaris fuit.

At sub HENRICO postea IV. filio HENRICI III. concussa *Germanica* adeoque *Alemannica* ecclesia, tunc etiam in GEBEHARDO, ex ducibus *Zaringensibus* episcopo *Constantiensi* ac sedis apostolicæ legato, præpomis tutorem habuit, eiusque fratre BERTHOLDO, *Alemanniæ* duce. Variæ tunc synodi sunt habitæ, quas inter hic notabilis est *Ulmensis* an. 1093. ubi fœdus Catholicorum seu liga catholica contra schismaticos est facta. a) Schisma ab HENRICO in *Romanam* ecclesiam inductum, ac in imperio *Germanico* factiones, GEBEHARDUM sedis apostolicæ legatum cum aliis sede sua destruit, constitutis passim schismaticis episcopis, atque bellum sacerdotum inter & imperium ecclesiæ nostræ funesta imprimis erat. Hinc occasio data est ligæ memoratæ, quæ etiam *Treuga Dei*, seu *Pax Dei* vocabatur, confirmata in synodo *Northusana* an. 1105. Quo anno RUTHARDUS archiepiscopus *Moguntinus* in sedem suam revocatus est, sceptro ab HENRICO IV. ad filium HENRICUM V. tum translato, duce RUDOLPHO *Rheinfeldensi* comite HENRICI æmulo profligato ac sublato.

FRIDERICO *Hohenstaufeni*, cui hæreditarius relictus est *Sueviæ* ducatus, postea ad imperium *Romanum* sublimato, pax etiam ecclesiæ est turbata, nec restituta sub FRIDERICO II. donec post magnum interregnum RUDOLPHO *Habsburgico* imperii diadema deferretur, sub quo ac eius posteris piis *Austriacis* principibus concors stetit sacerdotum & imperium. Quod vero nostram singulariter spectat *Alemanniam*, hic unum noto, intestinum illud ecclesiæ pertinax bellum, magnum occidentale schisma, *Constantiæ* in concilio œcumenico (cui postea non eodem unitatis studio *Basileense*

a) GEBEHARDUS, ut BERTHOLDUS *Constantiensis* ad hunc annum refert, *Constantiensis* episcopus & apostolicæ sedis legatus, WELPHONEM ducem *Bavariæ* per manus in militem accepit, sicut & proprium fratrem BERTHOLDUM ducem *Alemanniæ* iam dudum fecit; cum quibus & reliquis *Alemanniæ* principibus magnum conventum apud *Ulmum* habuit, in quo conventu firmissime laudatum est, ut *Constantiensis* episcopo omnimode secundum statuta canonum obediretur, & ut duci BERTHOLDO & comitibus secundum legem *Alemannorum* obsecundaretur. Deinde, firmissi-

mam pacem tam maiores, quam minores se observaturos a VII. Calend. *Decembris* usque ad pascha, & a pascha in duos annos, iuraverunt, videlicet omnibus monachis suis, conversis & clericis, catholico episcopo subiectis, ecclesiis & earum atriis & doti earum, mercatoribus & omnibus eodem iuramento obligatis, excepto ARNOLDO invasore *Constantiensis* ecclesiæ, & omnibus eius fautoribus. Hanc pacem singuli principes qui convenerunt, unusquisque per potestatem suam usquequaque viritum iurare fecerunt.

Basilense est infecutum) esse sublatum, opera præsertim SIGISMUNDI imperatoris, ac pax ecclesiæ reddita, donec optimum ac liberorum statuum imperii factionibus circa religionem iterum pessumdaretur.

III. Aliunde vero ecclesia *Alemannica* sub *Germanico* imperio diversis temporibus est quassata. Postquam iam christiana religio, excisa omni paganica superstitione, undique florebat, mox exordiente sæculo decimo & deinceps *Hungarorum* irruptiones variæ sunt factæ, primum in *Boiariam*, deinde etiam per *Alemanniam*, ut chronographi *HEPIDANUS*, *REGINO*, *SIGEBERTUS* ad varios notant annos. Martyres etiam variis in locis celebrantur, ac historia illorum temporum tragicis est referta narrationibus, deploratque etiam *SALOMON* in laudato carmine ad *DADONEM* episcopum, atque ita exasperat malum, ut præsens mundi exitium ipsi adesse putetur. a)

Etiam a paganis Ungaris,

IV. Domestici etiam hostes hæretici variis temporibus, modo palam, Et hæretico modo clam *Alemanniam* nostram infestabant, ac proxima ætate exitium prorsus minabantur, uti quivis coram cernit ecclesiam *Alemannicam* in partes distractam, altare contra altare erectum.

Iisdem vero principiis funestis cœpta est ecclesia quassari, quibus postea concussa ad miserum, quo hodie apud nos cernitur, est redacta statum, contenta legitima ecclesiastica potestate. Cuius rei femina in nostra *Alemannia* reliquisse videtur *ARNALDUS Brixienfis*, qui ex *Italia* & *Gallia* proscriptus in nostram *Alemanniam* venit ad urbem *Turegum* doctoris arrogato titulo, suos spargens errores. Quo intellecto *S. BERNARDUS* ex vicina *Burgundia* ad episcopum *Constantiensem*, cuius in dice-

a) Est nobis flendi iunium concessa facultas.
Hinc atque inde satis subreptum aspera nobis :
Nec simplex mortis facies, nec singula damna,
Sed sicut sapiens, seseque sequentia cernens,
Contra insensatos orbem pugnare fatetur,
Doctor egregius quod tangit saliter orsus :
Corda prius hominum turbantur, post elementa.
Iure igitur refiat, nos ut simul omnia cedant,
Qua male sunt vitiis nostris servare coacta.
Iuste pro Domino vitiatur dimittat orbis,
Ut peccando homines, quia se casere priores,

Ulciscens semet contra illos ipse duellat.
Cælum, hympa, solum, nec non cetera verum.
Ordine cum proprio temerata lege recedunt,
Pro Domino pugnant, qui nos hoc more flagellat.
An non peccatis, Pagana natio gentis
Qua mundus fecit, vastant mortalia vincit ?
Hostibus ecce, Dei qui censebamur amici,
Tradimur in prædam, Ioseph fera pessima mandit,
Israel Allophylus, Iacobus gens Etbnica maculat.
Ingenuos maledicta cohors Chanaanæ triumphat &c.

54 DISQ. I. STATUS ECCL. ALEM. POST SEPARATAM

cesi *Turegum* est, scripsit ut ARNALDUM apud se delitescentem expellat, aut potius ad cavenda maiora damna vincum teneat, est hæc inter S. BERN. epist. 195.

Dirisime tunc cum hæreticis fuit actum, ac quidem de *Alemannia* refert ALBERICUS in Chron. a LEIBNIZIO edito ad an. 1233. *Per Alemanniam vero facta est tanta hæreticorum combustio, quod non possit numerus comprehendî.* Sequitur epistola archiepiscopi *Mogunt.* ad GREGORIUM IX. & a MARTENIO edita est GREGORII IX. ad HENRICUM FRIDERICI imp. filium. Atque eadem *Fratricellorum* seu *Luciferianorum* secta fuisse dignoscitur, de qua itidem edita apud MARTENIUM prostat summi pontificis ad episcopum *Constantiensem* epistola, de occulte grassantibus in sua diocesi eiusmodi spurcissimis conventibus. In *Alemannia* etiam tota, refert auctor gest. archiepp. *Moguntinorum* apud eundem MARTENIUM, sæculo XIII. contra hæreticos ortam esse persecutionem, plurimosque eorum exustos esse per integrum triennium. In epist. laudata GREGORII IX. dicitur: „Inter diversas hæresum species, quæ peccatis exigentibus *Alemanniam* infecerunt, una sicut detestabilior cæteris, sic & generalior universis, quæ non solum referentibus, sed etiam audientibus est horrori, in nobilibus membris ecclesiæ ac valde potentibus iam erupit.“ Est ea

T. I. Anecd.
p. 550.

T. IV. Col.
lect. Amp.
p. 240.

T. III. Conc.
Germ. pag.
543.
ibid. p. 596.

spurcillima *Fratricellorum* seu *Luciferianorum* damnata in concilio *Mogunt.* an. 1233. cum *Pauperibus de Lugduno*, seu *Waldensibus*. Et in concilio *Mogunt.* an. 1261. can. I. damnantur universi hæretici, quibuscunque nominibus censeantur, facies quidem habentes diversas, sed candas invicem colligatas.

Iam circa initia sæc. XIII. in *Alemannia* etiam prædicata est crux contra *Albigenses*. „In tantum (ut scribit CÆSARIUS L. V. *Mirac.* c. 21.) *Albigensium* invaluit error, ut brevi intervallo temporis infecerit usque ad mille civitates.“ Sequenti sæc. XIV. in conc. *Viennensi* damnata est

Ses. III.

secta quedam abominabilis quorundam hominum malignorum, qui *Beguardi*, & quarundam infidelium mulierum, quæ *Beguinae* vulgariter appel-

T. IV. Conc.
Germ. pag.
243.

Extrav. lib.
III. tit. 9.

T. IV. Conc.
Germ. pag.
355.

lantur in regno *Alemanniæ* &c. IOANNES episc. *Argentinenfis* *Beguinas* an. 1311. repudiavit, nimirum earum hypocrisin & superstitiones, per-versosque ritus, & errores, non institutum universum, quod etiam IOANNES XXII. ita moderatus est. Similiter cum *Flagellantium* secta actum est, contra quam est epistola CLEMENTIS VI. ad archiep. *Moguntinum*, qua districte mandat: „Quatenus vos & singuli vestrum in singulis civitatibus vestris & diocesis per vos, seu alium vel alios adinventiones eiusmodi seu ritus prophanos (quos una cum societatibus, congregationibus, statutis & ordinationibus supradictis, qui se ut præmittitur *Flagellatores*

latores appellant, temerarie attentatos de eorundem fratrum nostrorum consilio perpetuæ prohibitioni subiecimus: & tanquam illicitos reprobavimus) auctoritate nostra reprobetis, in vestris diocessibus reprobos ac illicitos publice denuntietis.“ Id mandatum executos episcopos memorat TRITHEMIUS, qui multis prosequitur, ut *Alemanniam* inundaverint, in *Suevia* multos sectatores nacti, unde *Spiram* processionaliter adven-
Cbron. Hir-
sang. ad an.
1348.
 rint, ac *Argentoratum*, *Moguntiam* item *Coloniā*, *Trevirim*. Anno 1387. *Moguntia* ex *Waldensium* secta cives 36. *Bingium* abducti combusti sunt, ut refertur T. IV. conc. *Germ.* p. 534. Funestus etiam nostræ *Alemannia* fuit Io. Huss accessus ad concilium *Constantiam*, ubi combustus est, de cuius sectatoribus etiamnum alicubi reperiuntur. Quem prophetam suum falso venditant *Protestantes*. Ac nos cum nonnullis recensitis antesignanum facile relinquimus, ut tamen in multis, uti alii omnes, ad quos provocant testes, dissentiant, ut ipsi secum.

V. Omnes vero hæ sectæ ordinem hierarchicum & liturgicum, aut
 ex toto aut per particulas lacefferunt. Inter concilia *Germania Atre-*
 batense an. 1025. prolixam refutationem hæresis prosequitur, cuius secta-
 rii iustitiam quandam præferentes hac sola purificari homines asserebant,
 nullumque in sancta ecclesia aliud tolerabant Sacramentum, nec sacrifici-
 cium. Nullum cultum Sanctis, aut imaginibus esse impendendum, nec
 pro defunctis orandum: „Quæ videlicet (sunt synodi verba) baptismum
 ad abluendam originalis culpæ maculam & actualia delicta nihil profu-
 turum contendit, & per poenitentiam peccata nequaquam posse relaxari
 profitetur: & quæ sanctam Dei ecclesiam, & sacrosanctum altare atque
 dominici corporis & sanguinis Sacramentum nihil esse aliud, nisi quod
 corporis oculis intuetur, & hoc tanquam vile negotium respicit; &
 quæ legitima connubia devitat.“ Iidem errores erant hæreticorum *Aure-*
lianis damnatorum, novorum scilicet *Gnosticorum* & *Manichæorum*, postea
 sub *Albigensium* nomine infamium. In syn. *Trevirensi* an. 1231.
 tres scholæ hæreticorum deprehensæ notantur. „Et plures erant eorum
 sectæ, & multi eorum instructi erant scripturis sanctis, quas habebant
 in *Teutonicum* translatas. Et alii quidem baptismum iterabant; alii cor-
 pus Domini non credebant; alii corpus Domini a malis sacerdotibus non
 posse confici dicebant; alii corpus Domini indifferenter a viro & muliere
 ordinato in scutella & calice, & ubique locorum, posse confici dice-
 bant; alii confirmationem & unctionem superfluum iudicabant; alii sum-
 mo pontifici, clero, & religioni derogabant; alii defunctis suffragia ec-
 clesiæ prodesse negabant; alii matres proprias, consanguinitatem, quæ
 ibi erat, XVIII. denariis redimentes, in coniugium sumebant; alii pallidum
 hominem ante, & cattum retro osculabantur; alii dies omnes æquipen-
 den-

Qui liturgi-
cum ordi-
nem lacef-
siverunt.
T. III. 68.
seq.

pag. 97.

lib. p. 519.

dentes feriari, & ieiunare nolebant, unde & diebus festivis operabantur, & in Parasceve carnes manducabant.“

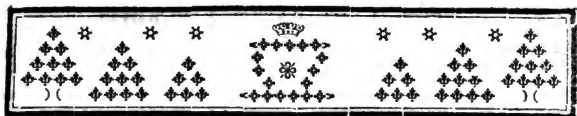
Beguardi & Beguine, prout eorum errores in bulla CLEMENTIS V. in conc. *Viennensi* an. 1311. recensentur, ex vana persuasione status cuiusdam perfectionis summæ, ac contemplationis altissimæ non solum interna ac externa christiani hominis officia, sed etiam præcipuum cultum liturgicum contaminabant: „Asserentes, quod esset imperfectionis eisdem, si a puritate & altitudine suæ contemplationis descenderent, quod circa ministerium seu sacramentum Eucharistiæ aut circa passionem humanitatis Christi aliqua cogitarent.“ Ut vero hi vana interioris perfectionis persuasione, ita *Flagellantes* exteriore hac maceratione corporis officia christiana perverse metiebantur, mentiebanturque, propago etiam quædam, ut videtur, *Pauperum de Lugduno* seu *Waldensium*, qui apertius omnem externum cultum liturgicum carpebant, abolere moliti ecclesiar, altaria, eorumque consecrationes, ornatum & sacram suppellectilem, sacerdotalia indumenta, luminaria, thurificationes, aquam benedictam, processiones, aliosque sacros ritus, ut *Petrus PILICHOORFFIUS*, plura etiam *RAINERIUS* habet.

Contra
Waldens.
c. 23. seq.

Hos insecutus est *Io. WICLEFFUS*, eiusque discipulus *Ioannes HUSS*, ac *Hussitarum* propago *Taboritæ*, sed *Waldensibus* nequiores, ut inquit *Dominicus GEORGIUS*, pluraque in præfatione de liturgia *Rom. Pontif.* assert etiam de sectis novissimis: imprimis notabilis est locus ex *Job. WENDELSTINII* epist. ad *Matheum LANGUM* archiep. *Salisburg.* „Inscribunt enim (inquit) iam libros de abroganda missa, de nova missandi formula contra canonem missæ, de missa *Theutonica*, de abolendis matutinis, aliisque horis canonicis & missis, vigiliisque & anniversariis pro defunctis hætenus celebratis, de tollenda satisfactione pro peccatis, & confessione auriculari, de Sanctorum reliquiis, imaginibusque abolendis, de prohibenda veneratione sanctæ Crucis & Sanctorum; de abolendis ecclesiarum, cœmeteriorum, monasteriorum, altariumque dedicationibus, ac sacrorum ordinum consecrationibus, benedictionibus salis, aquæ, vini, herbarum, cereorum, & id genus aliis ceremoniis. Meras denique aiunt esse facies antichristi, calices, imagines, vasa, utensilia, vela, pallas, corporalia, lumina, lampades & sine modo ac numero in ecclesiis ornamenta, atque egregium, inquit, esse perdendæ pecuniæ artificium in struendis templis, monasteriis, sacellis, altaribus & eius generis operibus.“ Nec quidem hic res substitit, atque etiam ulterius progressi sunt *Calvinistæ*, quam *Lutherani*. De privatis conventiculis nihil dicam, multarum ex his enatarum sectarum ac promiscua arrogata sibi libertate abeuntium, abhorrentiumve ab omnibus omnino cultus sacri conventibus.

DIS-

An. 1525.

DISQUISITIO II.

DE MONUMENTIS ANTIQUIS AD ILLUSTRAN- DAM VETEREM LITURGIAM ALEMANNICAM FACIENTIBUS.

CAPUT I.

*De variis variarum gentium, ac etiam Alemannicis
liturgiis, seu sacramentariis.*

I.

is iam pertractatis, quæ originem & propaga- De Liturgiæ
tionem religionis Christianæ in *Alemannia* no- nomine.
stra concernunt, antequam ad publicum huius
religionis cultum in officio divino, prout in
Alemannia obtinuit, progrediamur, quædam
generalius sunt prælibanda. Ac primum de
ipso Liturgiæ nomine, quod inscriptio ope-
ris præfert, eorum exemplo, qui ante nos
de aliarum ecclesiarum in diversis orbis parti-
bus orientalibus & occidentalibus religiosa in
divino cultu observantia egerunt. Ne quid
dicam de veteris testamenti levitico ministerio-

ac liturgia, sacræ nobis paginæ novi testamenti nomen cum re passim
exhibent, ac quidem *Ab. XVII. 2.* quod habetur *λειτουργίαν δε αὐτῶν*
τῷ κυρίῳ, vulgatus generalius est interpretatus, *ministrantibus autem illis*
Domino, ERASMUS reddit, *cum illi sacrificarent Domino*. Et in annota-
tionibus sic explanat *λειτουργίαν*, quod *proprium est operantium sacris*.
Ut in *liturgicis* observat CASSANDER, S. CHRYSOSTOMUS quidem, *mini-* Cap. 6.
strantibus idem ac *prædicantibus* esse dicit. „Sed (inquit CASSANDER)
MART. GERBERT. DE LITURGIA ALEMANNICAM. H vide

vide num hæc sententia sit: λειτουργῶν, id est, ministerium suum obeuntibus & exhibentibus Deo, non modo prædicatione verbi, sed etiam Sacramentorum dispensatione. Ad Rom. autem XV. aperta est huius vocis notio, ubi PAULUS ait, datam sibi gratiam a Deo εἰς το εἶναι λειτουργόν, ut sit liturgus, id est, minister, &, ut ita dicam, officarius Iesu Christi ingentes, quamquam hac voce non quodvis ministerium, sed sacrum tantum & ad res divinas pertinens significari, sequentes voces indicant, κομμεγῶντα τὸ εὐαγγέλιον, ἢ προσφορά τῶν ἐθνῶν, id est, sacrificantem seu ut rem sacram administrantem evangelium, & oblatio gentium. Id quod ERASMUS recte observavit in annot. in hunc locum: „εὐκομμεγῶντα (inquit) quasi rem sacram operans, ut respondeat ad λειτουργόν, qui proprie sacrorum, aut reipublicæ minister est.“ Hæc CASSANDER, cui proprie hac voce recte significari videtur publicum ministerium, in rebus sacris obeundis positum. Quam in rem etiam EGESIPPUS illud apud EUSEBIUM refert, ab apostolis primum constitutum fuisse IACOBUM episcopum & Liturgum, id est sacrarum & divinarum rerum administratorem. Unde quidam putant opinionem natam, quod IACOBUS primus missæ ritum instituerit. Omnia complexus est Ven. BEDA, dum de similibus liturgis S. AUGUSTINO & fociis loquitur, publicum in ecclesia S. Martini officium auspicantibus. „In hac ergo (inquit) & ipsi primo convenire, psallere, orare, missas facere, prædicare, & baptizare cœperunt.“ Qui proprie publicus est religionis cultus in fidelium conventibus, ut quando psallitur, psallatur ab omnibus: cum oratur, oratur ab omnibus: cum lectio legitur, factio silentio aequè audiatur a cunctis, quæ sunt S. ISIDORI verba ex S. AUGUSTINO expressa. Ut tamen magis proprie liturgicum munus sit sacerdotis sacris operam datæ, seu sacrificium offerentis, consecrantis ac ministrantis sibi & fidelibus, quod est sacerdotium accipere sacræ observationis, iuxta S. VICTORINUM in Apoc.

Hist. Angl.
L. I. c. 26.

De div. off.
lib. I. c. 10.

T. III. Bibl.
PP. p. 417.

Libri Sacra-
mentorum,
mysterio-
rum.
T. II. Capi-
tul. p. 1038.

II. Atque hinc etiam liber, qui huc spectat, proprie vocatur Liturgia: qui nempe continet benedictiones atque consecrationes, quibus missarum peragitur sacramentum, ut describitur a IONA episcopo, ad BALUZII mentem, Aurelianiensi, in vita S. HUBERTI ep. Leodiensis, ubi mox liber sacramentorum vocatur, quæ fuit usitatissima nuncupatio, seu etiam mysteriorum, prout a S. HIERONYMO appellatur liber eiusmodi a S. HILARIO compositus. Paschasius RATBERTUS librum de Eucharistia inscribit de Sacramentis. In Msc. bibliothecæ nostræ sæc. XII. de actione missarum, postquam initio statim fontes indicasset auctor, unde sua

ex

ex SS. PP. hauserit, addit: *sed ex antiquis mysteriorum libris quadam verba necessario sumta sunt.* Eodem autem redit, siue mysteriorum vocetur, siue sacramentorum, quod ulitarius est. „Norunt quippe omnes (ait Ven. THOMASII præf. in sacramentarium *Gelasianum*) apud vetustissimos ecclesiæ Patres sacramenta autonomaïtice appellari Christi corpus & sanguinem, cum in altari conficiuntur in missa. Hac præcipue ratione missales libri Sacramentorum libri sunt appellati: quamvis nec iis deficiantur, quæ ad reliquorum Sacramentorum administrationem pertineant.“ Adhuc generalius, & ad suum institutum accommodata sumit HONORIUS *Augustodunensis* in prologo sacramentarii. „Hunc libellum de Sacramentis collegi ex Sanctorum scriptis, ut quibus deest librorum copia, per hoc compendium illorum sublevetur inopia. Huius nomen *sacramentarium* scribatur, eoquod per illum omne Sacramentum divini officii ignaris aperiatur.“ *Sacramentarium* potius vocat expositionem, ac quidem allegoricam potissimum, pro more illius ævi, quam ipsum librum Sacramentorum: ne quis hoc favere putet illis, qui librum *sacramentarium* potius, quam *Sacramentorum* inscribendum existimant, cum ANGELO ROCCA in librum *Sacramentorum* S. GREGORII, secus ac PAMELIO & MENARDO est visum. Hic contrarium ex ipso Sacramentorum libro probat, in quo manifeste *sacramentarium* a libro *Sacramentorum* distinguitur. Non distinetur tamen hanc vocem *sacramentarium*, vel *sacramentarius* esse antiquam: Siquidem GENNADIUS (qui alias notat libros *Sacramentorum*) in PAULINO ea usus est: „Fecit (inquit) & *sacramentarium* & hymnarium. Subdit MENARDUS: Aptissime autem hoc opus, liber *Sacramentorum* dicitur, quia in eo officia missarum liturgica recte disposita continentur.“ Quam in rem apposita ex OPTATO Milevitano, AMBROSIO, & AUGUSTINO producit testimonia. Hic etiam liber *missarum* est dictus, qualem S. IULIANUS composuisse dicitur, *de toto circulo anni in quatuor partes divisum.* Qui plenior esse debuit, quam vulgo liber *Sacramentorum*, totum haud dubie ordinem complexus. Qualis in conc. *Gerundensi* an. 517. notatur. „De institutione missarum, ut quomodo in metropolitana ecclesia fuerit, ita in Dei nomine in omni *Tarraconensi* provincia, tam ipsius missæ ordo, quam psallendi vel ministrandi consuetudo conservetur.“ Missa *Illyrica* inscribitur: *Ordo Sacramentorum.*

Apud Pra.
T. II. P. P.
p. 249.

Schol. in
librum sa-
crament.

Not. 2. in
libr. sacram.
S. Greg.

Apud Boll.
T. VI. Ind.
p. 23.

III. Qualis vero ordo ab ineunte ecclesia fuerit, nec universim omnino constat, tantum abest, ut de *Alemannica* ecclesia ostendi possit; dum nec aliquid dicere potuimus de christianæ religionis origine apud nos.

Ani primis
ecclesiæ sæ-
culis exti-
terint.

ab apostolicis temporibus. Quod S. PAULUS ad *Corinthios* X. & XI. scribit de Eucharistia celebratione, additque, *cetera cum venero disponam*, id *Epist. LIV.*
n. 8. Unde (inquit) intelligi datur (quia multum erat, ut in epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem universa per orbem servat ecclesia) ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diversitate variatur." S. CLEMENS *Num. 40.* epist. I. ad *Corinth.* ad præfinitum in hoc provocat ordinem: "Cuncta ordine debemus facere, quæ nos Dominus iussit peragere. Statutis temporibus oblationes & officia perfici, neque temere, vel inordinate fieri præcepit." S. IUSTINUS M. hoc neque a gentilibus ignorari dicit: "Quod namque panis & poculum aquæ in sacrificiis, sive in re divina eius, qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certe scitis, aut scire potestis." Certe in PLINII ad TRAIANUM epistola commemorantur, qui in conventibus christianis Christo cani consueverint hymni. Laudatus vero S. Martyr etiam quoad ritus ac concepta verba prolixam præsertim gratiarum actionem quædam nominatim designat. Qui medio ævo de hac re scripserunt, BERNO imprimis, ac WALAFRIDUS STRABO aliam quidem postea, quam nascente ecclesia, successu temporum multis modis auctam, fuisse tradunt, ac WALAFRIDUS ad maiorum relationem provocat. "Relatio maiorum est, ita primis temporibus missas fieri solitas, sicut modo in pasceve Paschæ (in quo die apud Romanos missæ non aguntur) communicationem facere solemus, id est, præmissa oratione dominica, & sicut ipse dominus noster præcepit, commemoratio-
De rebus ecclesiast.
c. 22. ne passionis eius adhibita, eos corpori dominico communicasse, & sanguini, quos ratio permittebat. Proficiente dehinc religione amplius aucta sunt a Christi cultoribus officia missarum, quod vel pax præstita latius terminos propagavit ecclesiæ, vel Sanctorum copia usu facta est convalescente frequentior." Potuerunt hæc facile etiam ex memoria, frequenti usu firmata, sine libris transigi, quod hodie doctissimi viri contendunt de quatuor prioribus sæculis, ad initium usque quinti sæculi. Veluti TILMONTIUS in notis ad vitam S. IACOBI, *Le BRUN* in *explicit. Cærem. missæ*, RENAUDOTIUS *dissertat. de liturgiis orientalium origi-*
T. II. diss. I.
T. I. p. VIII.
seq.
Boll. T. VI.
Lul. *ne & auctoritate*, PINIUS *Tr. bist. de antiqua liturgia Hisp.* Locis præsertim S. BASILII in medium est productus lib. de Spiritu sancto, ubi dicit: *Verba invocationis, cum ostenditur panis Eucharistia, & poculum benedictionis, quis sanctorum scripto nobis reliquit?* Quæ tamen verba IUL. GARNERIUS, editor recens operum S. BASILII, non de veterum scriptorum libris, aut liturgiis sumenda vult, sed de cautione adhibita, ne quid de mysteriis non solum ad gentiles, sed etiam ad catechu-

techumenos permaneret. Atque VICECOMES, BONA, BOQUILLOT, MARIATI, alique tuentur, fuisse iam initio certas liturgiæ formularum, eo quod passim ad apostolorum traditionem, ac quidem quoad occidentem ad S. PETRUM hoc referatur. Quod tamen, quoad libros scriptos, argumentum haud stringit, licet quoad generalem quandam in sacris peragendis ordinem aliquid valeat. Ac saltem sæculo quarto iam extitisse libros liturgicos, ex S. ATHANASII epistola ad orthodoxos probatur, in qua conqueritur ab *Arianis* sacros omnes libros, qui ecclesiastico usui destinati erant, admoto igne consumptos esse. S. HILARII *liber de mysteriis* etiam ad hoc sæculum pertinet. Ut adeo BRUNII sententia sustineri non possit, usque ad sæc. V. per solam traditionem servatum esse ordinem Liturgiæ & normam consecrationis: ac moderatior est RENAUDOTII sententia, quarto sæculo aut scriptas non fuisse Eucharistiæ celebrandæ formas; aut, si scriptæ fuerint, non integras, ut sunt IACOBI, BASILII, & CHRYSOSTOMI, cum omnibus precibus, & ceremoniis, sed summatim tantum fuisse descriptas, ita ut partes illas tantum, quæ præcipuæ sunt, continerent.

IV. Neque tamen hoc etiam asseveranter dicit RENAUDOTIUS, veluti in dubio relinquens, diligentissimus auctor, qui collectionem liturgiarum Orientalium tomis duobus comprehensam in lucem edidit, quibus maxime solent nomina apostolorum, vel virorum apostolicorum præponi. Nec tamen ei videtur in *Græca* ecclesia antiquius scriptum esse, quod ad sacros Eucharistiæ ritus precesque referatur, quam ea forma, quæ ultimo *constitutionum apostolicarum* libro inserta est. Notat vero primum, quod, etsi viris doctissimis merito iudicatum sit, constitutiones illas ante Concilium *Nicanum* fuisse collectas, non negent tamen, interpolatas illas multis in locis esse. Alterum, quod etiamsi *Græci*, præsertim in rebus ecclesiasticis, criticem nullam habeant, partem hanc nunquam inter veteres liturgias retulerint, ea procul dubio ratione ducti, quod, licet formam legitimam quandam sacri officii eucharistici iuxta *græcam* disciplinam representet, in nulla Orientis ecclesia usurpata fuisse reperitur. Atque inde certissimum argumentum deducit de aliarum (IACOBI, BASILII & CHRYSOSTOMI) liturgiarum auctoritate, quas passim *Græci* laudaverunt & receperunt, quia scilicet publico usu ecclesiarum commendabantur, quod CLEMENTINÆ deerat. Imprimis autem in liturgia S. IACOBI maximæ vetustatis notas deprehendit. Quodsi tamen conseras Liturgiæ partes, quas S. CYRILLUS *Hierosolymitanus* in catechesi XXIII. recenset liturgiæ *Hierosolymitanæ*, ecclesiæ nimirum S.

Liturgiæ
Græcæ.

Differt. de
Liturg. o-
rient. T. I.
p. X.

Iacobi apostoli, liturgiam etiam *Iacobi*, prout hodie habetur, in multis interpolatam, agnosces, etsi idem sit corpus liturgiæ, quemadmodum etiam in reliquis Orientalibus liturgiis, imprimis quæ habetur in *Constitutionibus apostolorum*, tum lib. II. c. 57., cum lib. VIII. cap. 5. & seq. Idque universim observare licet in omnibus tam Orientis, quam Occidentis liturgiis, eas quoad summa rerum capita convenire, quoad lectiones scripturarum, ac psalmorum usum, canticorumque; oblationem panis & vini, consecrationemque verbis Christi, orationem dominicam, & communionem, ac gratiarum actionem. Quod sane communem liturgiarum fontem in iis, quæ generalem Eucharistiæ celebrationem spectant, satis prodit. a) Id quod maxime intendit declarare *RENAUDOTIUS* editis tam variarum sectarum, *Græcorum* schismaticorum liturgiis. Quibus etiam *Moscovitæ* ac alii varii populi accenseri debent, qui lingua quidem *Illyrica*, ritus tamen *Græcorum* sequuntur. Ad hodiernam usque diem in Oriente cumprimis liturgia sub nomine *S. BASILII & CHRYSOSTOMI* maxime in usu est, ac veneratione, atque ex homiliis præsertim *S. CHRYSOSTOMI* multa quoad liturgiam veterem *Græcorum* colligi possunt, quod ex parte præstitit *BINGHAMUS Anglus* in *Origin. ecclesiasticis*.

Armena,
Slavonica.

V. *Maronitæ & Armeni* ritu quidem *Græco*, lingua vero *Armenica* liturgiam adornatam hodieque habent, veluti etiam olim lingua *Slavonica Moravi & Bobemi*. Quod vel ideo hic commemorasse iuvat, quia *Marcomanni Bobemi* ex *Alemannia* ante bis mille fere annos illuc commigrarunt. At vero sæculo nono demum *SS. CYRILLUS & METHODIUS* in *Bulgariam* & alias regiones, *Constantinopoli* a *THEODORA* augusta missi, ritum quidem *Græcum*, lingua tamen *Slavonica* induxerunt, causam coram *NICOLAO I.* dicente *S. CYRILLO*, ut in historia sacra *Moraviæ* narrat *STREDOVSKY*, epistolam etiam *IOANNIS VIII.* ad *SPENTOPULCRUM*, *Moraviæ* principem referens, qua id rati habetur. Teste vero *CHRISTIANO*, antiquo scriptore, quem plerique *BOLESLAI Sævi* filium statuunt, in vita *S. LUDMILLÆ* cap. I. „*QUIRILLUS (CYRILLUS)* postquam illos Christo lucratus

Lib. II. c.
12. p. 256.
pag. 322.
Edit. Pragæ
an. 1757.
pag. 36.

a) „Ipsum christiani sacrificii nucleum (ait editor liturgiæ *S. PETRI* ex cod. Cardinalis *SIRLETII*) si studio christianæ pietatis investigates, ac sedulo quæras; agnosces formulam sacramentalem & *Romanam*: *D. PETRI, & Ierosolymitanam* *D. IACOBI, Byzantinam* sive *Cyprianam* *D. ANDRÆ, Ephepsinam* *D. IOANNIS*, *Alexandrinam*

D. MARCI, Mediolanensem *D. BARNABÆ, & Indianam* *D. THOMÆ* prorsus consentire; atque tanquam ab illo uno veritatis magistro Spiritu sancto editam omnino conspirare, eandemque omnibus vocem sonare, quod quidem ad ipsam rei substantiam attinet, sive ad rem oblatam, & ad effectum sacrificii, aliaque consentanea.“

cratus erat, etiam apices vel characteres novos comperit, & vetus novumque Testamentum, pluraque alia de *Græco* seu *Latino* sermone *Sclavonicam* in linguam transtulit. Missas præterea, cæterasque canonicas horas publica voce in ecclesia resonare fecit.

Eum vero ritum postea in lingua *Sclavonica* ALEXANDER II. in synodo quadam episcoporum *Dalmatiæ* & *Croatia* vetuit, GREGORIUSQUE VII. URATISLAVO *Bohemiæ* duci negavit, ut iam alibi notavimus. Invectum *Romanorum* pontificum iussu ritum *Latinum* DITMARUS, primus *Pragensis* episcopus eiusque successor S. ADALBERTUS, alter *Bohemiæ* apostolus & martyr, alique deinceps præfules religiose persecuti sunt; nihilominus CAROLUS IV. an. 1347. a CLEMENTE VI. impetravit, ut officia divina *Sclavica* lingua *Pragæ* in monasterio O. S. BENED. *Emaus* dicto peragerentur: quin imo *Ambrosianum* ritum, quemadmodum *Mediolani* viget, celebrari fecit idem imperator in monasterio S. AMBROSII *Pragæ*, ubi nunc religiosorum S. FRANCISCI *Hibernorum* cœnobium visitur. Quæ vero omnia ibidem gentium successu temporum obsoleverunt sacra.

VI. Liturgiæ primæ *Africanæ* nullum nobis vestigium superest, præterquam in scriptoribus ex illa terræ parte. TERTULLIANUS passim de Eucharistiæ celebratione consecrationeque mentionem iniicit. Universim vero quatuor rerum meminit in Christianorum cœtibus pro conficiendis sacris mysteriis transigi solitarum. *Scriptura leguntur, psalmi canuntur, allocutiones proferuntur, petitiones delegantur.* Singula hæc S. AUGUSTINUS, præsertim sermone CCXXVII. ad infantes de Sacramentis edisserit. „In actibus apostolorum advertite, quando legitur. Modo incipit liber ipse legi. . . . Tenetis Sacramenta ordinē suo. Primo post orationem admonemur sursum habere cor. Hoc decet membra Christi, si enim membra Christi facti estis, Caput vestrum ubi est? Membra habent caput. . . . Ergo in coelis est caput vestrum. Ideo cum dicitur *sursum corda*; respondetis, *habemus ad Dominum.* *Gratias agamus Domino Deo nostro*, quia sursum cor habemus, gratias agamus, quia nisi donaret, in terra cor haberemus. Et vos attestamini *Dignum & iustum est* dicentes, ut ei gratias agamus, qui nos fecit sursum ad nostrum caput habere cor. Deinde post sanctificationem sacrificii Dei. . . . Ecce, ubi est perfecta sanctificatio, dicimus orationem dominicam, quam accepistis & reddidistis. Post ipsam dicitur, *Pax vobiscum*, & osculantur se christiani in osculo sancto.“

Singulorum etiam sparsim apud S. CYPRIANUM est mentio: uti lectionum scripturæ, solemnium illorum verborum, *sursum corda*, orationis domi.

Liturgia Africana.

T. V. pag. 973.

dominicæ cum præfatiuncula, qualis etiamnum habetur. *Lectionum* utriusque testamenti S. AUGUSTINUS passim meminit, cui psalmodum cantus fuit intermixtus, atque etiam sermo. „*Lectiones sanctæ proposiæ sunt, & quas audiamus, & de quibus aliquid sermonis, adiuvante Domino, proferamus.* In lectione apostolica gratiæ aguntur Domino de fide gentium. In Psalmo diximus, *Deus virtutum converte nos &c.*

Ser. CLXV. In evangelio ad coenam vocati sumus.“ Breviter alibi. *Apostolum audivimus: psalmum audivimus: evangelium audivimus: consonant omnes divina lectiones.* Acta etiam martyrum ante missam fuisse lecta, ex serm. XXX. & CCLXXVI. patet. *Post sermonem vero fit missa Catechumenis, manebunt fideles: venietur ad locum orationis.* Ut idem de sacra-
 tiori liturgiæ parte loquitur, soletque illud 1. *Tim. II. 1.* quo vult PAULUS fieri *obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones*, huc interpretari. Nec hic prætereundus est canon 12. conc. *Milevit. II.* præ-
 sente S. AUGUSTINO an. 416. celebrati. „*Placuit etiam & illud, ut preces, vel orationes, seu missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, si-
 ve præfationes, si ve commendationes, si ve manus impositiones ab om-
 nibus celebrentur.* Nec aliæ omnino dicantur in ecclesia, nisi, quæ a prudentioribus tractatæ, vel comprobatæ in synodo fuerint, ne forte ali-
 quid contra fidem vel per ignorantiam, vel per minus studium sit composi-
 tum.“ Apud GENNADIUM in Catal. script. illust. notatur: *VOCONIUS Castellani Mauritanie oppidi episcopus. . . Composuit etiam sacramentorum egregium volumen.* Ex MARIO VICTORINO & FULGENTIO apud SIRMONDUM fragm. I. ac etiam alibi aliquid de liturgia *Africana* discere licet. Atque ISIDORUS morem *Africanum* de cantu *Alleluia* (de quo sæpe etiam S. AUGUSTINUS in sermonibus) prodit: *In Africanis regionibus non omni tempore, sed tantum dominicis diebus, & quinquaginta post resurrectionem Alleluia cantatur.*

L. I. de Off. cap. 13.

Ambrosia-
 na.

VII. Cum florentissima olim *Africana* ecclesia concidit liturgia illa, quæ, ut patet, cum *Romana* convenit. Sunt, qui a Sancto AUGUSTINO *Ambrosianam* liturgiam in *Africam* inductam putent seu *Mediolanensem*, quæ, utut *Roma* propinquior, peculiarem tamen habuit, hæcenusque retinuit ritum. MABILLONIUS, qui in *Musæo Ital.* observationes quasdam de ritu *Ambrosiano* habet, præmittit, quæ LANDULPHUS senior habet de tentata per CAROLUM M. officii *Ambrosiani* abolitione. Quæ tamen plena fabulis videtur historia MURATORIO, etsi aliquid subesse veri non neget de conatu sub ADRIANO I. & CAROLO M. abolendæ Liturgiæ, cum tunc temporis idem in *Gallicana* liturgia successerit. Idem MURATORIUS re-
 fert,

T. I. P. II.
 p. 106.

T. IV. an-
 sig. Ital.
 p. 834.

fert, anno quoque 1440. BRANDAM de *Castellione* S. R. E. Cardinale consilium cepisse abolendæ *Ambrosianæ* Liturgiæ. Verum populum *Mediolanensem* in eum concitatum solum vertere, & a cœpto desistere coegisse.

Econtra officium *Ambrosianum* Praga CAROLUM IV. Imperatorem in ecclesia S. AMBROSII induxisse paullo ante memoravimus. Leguntur in laudato Museo Italico MABILLONII p. 95. PAULI sacerdotis & GEBHARDI religiosorum virorum ecclesiæ *Ratisbon.* verba ad presbyterum MARTINUM, thesaurorum S. AMBROSII custodem, & ANSELMUM pro libris ad officium *Ambrosianum* spectantibus: „ut ordo AMBROSII (inter alia scribunt) dulcissimi sancti Spiritus organi, quem discipulus eius doctor eximius AUGUSTINUS traduxit in *Africam*, nobis transferatur in *Germaniam* ad excitandam & dilatandam boni odoris fragrantiam.“ Alias vero in multis conveniunt inter se officia *Romanum* & *Ambrosianum* missæ præsertim, quæ uno veluti obtutu conspicua sunt in incomparabili codice, quem ex Msc. *Turicensi* describi curavimus, olim autem ad monasterium S. Galli pertinuit: estque collectio liturgica, qua singulæ missæ & orationes suis designantur nominibus *Ambrosiana*, *Gelasiana*, *Gregoriana*. Ad eam meridionalem plagam *Alemannia* archiepiscopatu *Mediolanensi* propius accedit.

Varias mutationes ritus *Ambrosianus* in ipsa ecclesia *Mediolanensi* tulit, ut vel ex typis editis missalibus elucescit. In eo repurgando, atque antiquæ puritati restituendo imprimis S. CAROLUS BORROMÆUS & cognominis FRIDERICUS invigilarunt. IOSEPHUS VICECOMES *Ambrosiani* collegii doctor, multa habet de liturgia *Ambrosiana* libro 2. de ritibus missæ, uti etiam Cardinalis BONA lib. I. c. 10. rer. liturg. MABILLONIUS lib. I. de liturgia Gall. c. 2. ac MURATORIUS laudatus. PAMELIUS in liturg. ecclesiæ latinæ, ac MARTENIUS de ritibus ecclesiæ ordinem missæ *Ambrosianæ* ediderunt, varia etiam MURATORIUS T. IV. *Antiq. Ital.* quæ inter imprimis notabilis est BEROLII *Mediolanensis* script. sæc. XII. ordo & p. 862. cæremoniæ ecclesiæ *Ambrosianæ Mediolanensis*. Prodiit porro 1499. *Mediolani* Rationale cæremon. missæ *Ambrosianæ*. Post AMALARIIUM nominatum de ord. Antiph. c. 35. & MICROLOGUM, ac alios etiam mediævi auctores, RADULPHUS de Canonum observantia passim notat ritum *Ambrosianum*, speciatim autem Prop. XXIII. de S. AMBROSIO dicit: *Orationes autem missæ copiose beatus AMBROSIVS ordinavit*, S. GELASIUS post eum auxit. Et WALAFRIDUS STRABO. AMBROSIVS *Mediolanensis* episcopus tam missa, quam cæterorum dispositionem officiorum sua ecclesiæ, & aliis Liguribus ordinavit. Quæ usque hodie in *Mediolanensi* tenentur ecclesiæ.

De eccl.
observat.
c. 48.
cap. 22.
Rev. lit.
L. I. c. 10.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN.

I

VICE-

VICCOMES apud Card. BONA liturgiam a S. BARNABA apostolo institutam, a S. MIROCLE auctam, & a S. AMBROSIO illustratam dicit, quæ post eius mortem *Ambrosiana* sit appellata. Hæc ex illis sunt censa, quæ paullo ante de incertis eiusmodi primis liturgiarum originibus differuimus. Licet dubium non sit, constituto ordine ac certis ritibus, ante S. AMBROSII in ecclesia *Mediolanensi*, ut alibi, sacra fuisse obita. Quo respicit S. AMBROSII in epist. ad fororem MARCELLINAM, libb. de fide ad GRATIANUM, atque in tractatu de *Initiandis*. Nec prætereundi sunt libri de *Sacramentis*, licet dubius sit auctor, cum pleraque fundamentum habere in illis libris, quæ pertinent ad liturgiam *Ambrosianam*, iam MABILLONIUS annotarit. Nec obest, quod canon, qui in illis libris refertur, cum Romano conveniat, quippe qui etiam in *Ambrosiana* missa frequentatur, nec Canon missæ *Ambrosianæ* in Cœna Domini, quem ex Msc. sæc. IX. vel X. edidit MURATORIUS, a comuni per annum differt, nisi in paucis ad festum Cœnæ pertinentibus.

P. II. p. 40. MARTENIUS in *Itin. litterario* meminit antiqui sacramentarii, ubi in Canone habetur: „Infra actionem quotidianam S. AMBROSII *Mediolanensis* archiepiscopi: Hanc igitur oblationem servitutis nostra, sed & cunctæ familiæ tuæ, quasumus Domine placatus accipias, quam tibi devoto offerimus corde pro pace &c. diesque nostros in tua pace disponas.“ Quæ verba S. GREGORIO M. tribuuntur, habentur nihilominus in Canone *Ambrosiano*. Item inter missas *Ambrosianas Romanæ* reperiuntur, e. g. tres in Nativ. Dom. ubi in secunda missa vel ipsæ orationes de S. ANASTASIA relictæ sunt, quæ ad stationem *Romanam* pertinent. PAMELIUS missas *Ambrosianas* orationes & Præfationes, si non in universum omnes, certe plerasque vere a S. AMBROSIO in lucem editas putat. „Quæ vero (inquit) sequuntur de ipso divo AMBROSIO, & fratre eius SATYRO, aut D. SIMPLICIANI sunt, aut alterius cuiuspiam ex proximis D. AMBROSII successoribus. Idem esto iudicium de illis *præfationibus* supra positis, in quibus beati AMBROSII nominatim fit mentio, quibus ad marginem adiecimus notam hanc, SIMPLICIANI. Existimatur auctor divus SIMPLICIANUS.“ Quæ in re argumentis opus foret, in tanta copia præsertim *præfationum* ad singula festa, quam passim etiam in antiquioribus *sacramentariis Romanis* deprehendere licet, in nostro præprimis antiquissimo *Rhenaugiensi*, quem edimus ad normam *sacramentarii Gelasiani*.

Mozarabica.

VIII. Inter liturgias occidentalis ecclesiæ non penitus abolitas *Hispanica* recensenda est, vulgo *Mozarabica* dicta. „Christiani (inquit PAMELIUS)

De Lit.
Gall. L. I.
c. 2. n. 7.

Lit. T. I.
p. 451.

lius) in *Hispania Arabibus* permixti, *Mozarabes* dicebantur, quasi mixti *Arabibus*, & officium divinum eorum *Mozarabe* inde appellationem retinuit. Usitata fuit hæc missa iam olim, & maxime D. LEANDRO *Hispanensi*, & post D. GREGORIUM partim adhuc D. ISIDORO. Imo hac usæ est *Hispania* usque ad tempora ALPHONSI Sexti, quo tempore auctoritate GREGORII Papæ Septimi mutata est, licet & *Toleti* adhuc in sex parochiis servetur, & in cathedrali ecclesia in sacello fratris *Francisci XIMENEZ*, ac *Salmantica* statis etiam diebus in sacello doct. *Talabricensis*, quod est in peristylo templi summi. Cuius officii modum & ordinem consequenter ponit ibi PAMELIUS ex VASEO in chronico. Alia reperies apud Card. BONA, & AQUIRRE, BRUNUM, ALVARUM, GOMECIUM, ROBLESIIUM, in vita *Francisci XIMENEZ*, *Toletani* archiepiscopi & Cardinalis. Cuius studio post *Ioannem* de TORDESILLAS, archiepiscopum *Hispanensem* revocata est in usum, atque edita an. 1500. Indeque MABILLONIUS partes eius liturgiæ exponit, quod rarissima sint in his partibus istius editionis exemplaria. Causam nobis prodit RENAUDOTIUS: „Fuit (inquit) ante annos non ita multos vir summæ dignitatis, litterarum litteratorumque fautor eximius, sed nihil minus quam theologus, qui missales *Mozarabicos* libros, quorum exemplaria rara iam erant, rarissimos effecerit, dum omnes, quos conquirere poterat, flammis absumeret, ratus eos scaterere erroribus, quia *Romanam* missam verbotenus in illis non reperiebat. Sed talium hominum qualiacunque fuerint iudicia, neque cum veteris ecclesiæ, quæ vetusta illa officia usurpavit, aut aliorum doctissimorum iudiciis comparanda sunt, quales nuper fuerunt Cardinales BONA & THOMASIIUS, qui eadem ediderunt, & commendaverunt, succum Christianæ primorum sæculorum theologiæ & pietatis in illis agnoscetes.

Henricus FLOREZ in *Hispania sacra* copiose tractat tomo tertio §. 12. & peculiari dissertatione historico-chronologica de antiqua missa *Hispanica*, liturgia officioque *Mozarabico*, quod *Romæ* sæculo decimo & undecimo etiam approbatum, donec eodem adhuc sæculo undecimo *Romani* pontifices GREGORIUS VII. & ante eum ALEXANDER II. in *Arragonia* ritum hunc a *Romano* diversum tollere studuerunt. a) Quod æquis animis non tulerunt *Hispani Mozarabes*, diu obstrepentes sæc. adhuc XII., ut discimus ex epistola 83. EUGENII III. ad Clerum & populum *Toletanum*, cuius hoc est argumentum, ut *Muzarabes Toletano* archiepiscopo pareant, & in caremoniis ab eo non dissentiant, ita vero habet: „Significatum bene est, quod quidam, qui *Muzarabes* nuncuntur

Lit. eccles.
lat. T. I. p.
642.

De liturg.
Gall. lib. I.
c. 2. n. 10.
Jeqq.
Dissert. de
lit. orient.
orig. T. I.
p. XVII.

§. 12. & p.
pag. 187.
Jeqq.

T. X. Cons.
ed. Labb.
col. 1099.
T. XII. ed.
Venet. col.
1626.

a) Totam rem quoad ortum & progressum liturgiæ *Hispanica* breviter colligit ad calcem dissertationis p. 358.

panant, venerabili fratri nostro archiepiscopo *Toletano* obedientiam denegantes, ecclesias de manu laicorum recipiant: & in sacramentis missarum & aliis divinis officiis, tonsura quoque clericali & vestimentis, suam antiquam consuetudinem subsequentes, ab apostolica sede diversa sentire præsumant. Quia igitur apostolicæ sedi tanta est a Domino collata potestas, ut quam pro sanis dogmatibus, fidelium moribus, dominico tempore scripsit, hodie teneatur acceptum: & quam illa repulit, hæcenus inefficax habeatur: quanto magis, quæ ob reverentiam catholicæ fidei in sacramentis missarum, & aliis divinis officiis instituisse dignoscitur, omni debent honore præferri, & ab omnibus prorsus reverenter assumi? Universitati vestræ per præsentia scripta mandamus, quatenus eos districtius moneatis: ut in sacramentis missarum, & aliis divinis officiis, a catholica ecclesia dissentire de cætero non præsumant. Nescio num aliquid mali forte suspicati sint pontifices ab *ELIPANDI* in *Hispania* errore sæc. VIII. aut forte a prima illius liturgiæ in *Hispanias* ex nonnullorum sententia invectione per *Gothos Ariana* hæresi addictos, quam secum intulerunt ex oriente ab *ULPHILA* eorum episcopo ad eas partes a catholica ecclesia abeunte. Id colligere est ex iis, quæ de *ULPHILA* apud *Ammianum Marcellinum* & *Sozomenum* leguntur, & *S. Ioan. Chrysostomus* de *UNILA* altero *Gothorum* episcopo ad *OLYMPIADEM* scribit, iam *Fr. Vezzoso* memorata præfatione in Tom. VI. opp. Ven. Card. *THOMASII* p. XLV. Unde etiam liturgia *Hispanica* affinitatem cum orientalibus habet.

Ritum tamen *Hispanicum* fuisse primitivum *Romanum*, laudatus *FLOREZ* haud procul ab initio suæ dissertationis de antiqua missa *Hispanica* probandum suscipit §. 3. & 4. atque adeo ritum *Gothico-Hispanum* primam originem a *Romana* ecclesia habere. a) Nec dubitat, liturgiam sæculo I. introductam eam ipsam fuisse, quam *S. Petrus* instituit allatam per septem viros apostolicos *TORQUATUM* &c. b) nec abhorruisse ritum *Gothicum*, a medio sæculo quinto usitatum, a ritu antiquo Occidentis, qui fuerit *Romanus* primitivus. Sæculo sexto diversitatem deprehensam fuisse. Quamobrem ipsi episcopi *Hispani* ad *Romanam* ecclesiam recurrerunt.

a) Impressum missale *Mozarabicum* hunc præfert titulum: *Missale mixtum secundum regulam B. ISIDORI, dictum Mozarabe*. Dicti *Muzarabes* seu *Mixtarabes*, quod cum *Arabibus* permixti viverent Christiani. Unde illorum ritus ecclesiasticus officium *Mixtarabum* nuncupatus, teste *Bl. ORTIZ* in descriptione templi *Toletani* c. 41. Varias de inscriptione hæc sententias Doctorem ad examen re-

vocat *FLOREZ* §. 21.

b) *FLOREZ* in appendice p. 361. seq. sistit officium *Muzarabum* applicatum festo SS. *TORQUATI* & comitum eius episcoporum, quoad vespas, vigiliis, laudes, & missam. Ii sunt septem illi viri apostolici: *TORQUATUS*, *TISEPONS*, *INDALECIUS*, *SECUNDUS*, *EUPRASIUS*, *CECILIUS*, & *ESICIUS* *Roma* missi.

Vid. *Florez*.
l. c. §. 11.
p. 262.

runt: PROFUTURUS primum *Bracarenfis* episcopus consultatione *Romam* missa, ad quam habetur VIGILII P. responsio, quam alii SILVERII esse volunt, atque postea an. 561. secundum AQUIRRE, vel 563. iuxta BARONIUM in concilio *Bracarenfi* communi voce Patres responderunt LUCRETIO, PROFUTURI successori: „Necessarium & valde hoc utile arbitramur, ut ea, quæ apud unumquemque nostrum varia & inordinata consuetudine retinentur, unito inter nos, per Dei gratiam, quo per concordiam celebrentur, officio. Et idcirco, si quid illud est magnum vel parvum, in quibus variari videmur, ad unam, sicut dictum est, formulam præfixis rationabiliter capitulis revocentur: præcipue cum & de cæteris quibusdam causis instructionem apud nos sedis apostolicæ habeamus, quæ ad interrogationem, quondam venerandæ memoriæ prædecessoris tui PROFUTURI, ab ipsa beatissimi PETRI cathedra directæ est.“ Sequuntur dein decreta de una eademque forma divinatorum officiorum, atque postremo: „Ut eodem ordine missæ celebrentur ab omnibus, quem PROFUTURUS quondam huius metropolitane ecclesiæ episcopus ab ipsa apostolicæ sedis auctoritate suscepit scriptum.“

Nihilominus PINIO in tractatu historico-chronologico de *Liturgia Hispanica* probabile admodum videtur, liturgiæ *Romane*, primis legis christianæ temporibus introductæ, hoc ipso sæculo sexto plurima ex liturgia orientali immixta fuisse. Opera impensa fuit a MARTINO *Dumienfi*, archiepiscopo *Bracarenfi* post PROFUTURUM & LUCRETIVUM circa annum 572. IOANNE *Gironensi* & S. LEANDRO: „In ecclesiasticis officiis idem non parvo laboravit studio: in toto enim psalterio duplici editione orationes conscripsit. In sacrificio quoque, laudibus atque psalmis multa dulcissime composuit.“ Ut perhibet de eo S. ISIDORUS *Hispal.* cuius ipsius nomen legitur in fronte eius liturgiæ. Silent tamen BRAULIUS episcopus *Cæsaran-* Boll. T.VI. l. III p. 16. seq.
gustanus, & S. ILDEPHONSUS (qui etiam in hoc opere unacum eius antecessore S. EUGENIO, & successore S. IULIANO laudatur) SYNCHRONI & amici, dum de eo agunt, atque in conciliis *Toletanis* III. & IV., cui præfuit S. ISIDORUS iam ritus aliqui ceu inoliti memorantur ad hanc formam exacti.

IX. Quæ autem in his conciliis acta sunt, etiam ad *Galliam Gothis* cum Gallia tunc subiectam pertinent *Narbonensem* nimirum, iuxta lectionem verioris canonis *Tolet.* IV. Ut propter unitatem pacis in *Gallicanis* ecclesiis servetur &c. loco *Gallicianis*. Atque hinc ratio patet convenientiæ *Gallicanæ* cum *Mozarabica* liturgia, quam Cardinalis BONA observavit, & MABILLONIUS, atque post eum PINIUS multis argumentis, collatis in-

Lit. Gall.
lib. I. c. 3. 4.
De liturgia
ant. Hisp.
c. 10.

ter se liturgiis, probat enumeratione partium, quibus aut convenient inter se, aut dissideant. In hoc autem non conveniunt, quænam alteri sit præferenda ætate. Pro *Gallicanæ* suæ antiquitate stat MABILLONIUS & RUINART in annotat. ad S. GREGORIUM *Turonensem*, maiorem vero PINIUS *Hispanicæ* tribuit. Quæ debeat esse P. Henrici FLOREZ sententia, ex relatis modo palam fit de liturgia *Romana* tempore Apostolorum in *Hispaniam* allata, cui ex sententia PINII sæculo demum sexto ex liturgia orientali immixta plurima fuerunt, uti audivimus. Miror FLOREZIO, adventum S. IACOBI in *Hispaniam* tam operose prosequenti, in animum haud venisse, liturgiæ *Græcæ* formam per eum in *Hispaniam* illatam fuisse. Ad demonstrandam liturgiæ *Gallicanæ* antiquitatem argumentum petunt Galli ex similitudine cum liturgia *Græca*, a primis fidei præconibus episcopisque in *Gallia* natione *Græcis* argumento haud improbabili sumto, quorum instar secuti sint S. HILARIUS *Pictaviensis* episcopus, MUSÆUS & SALVIANUS *Massilienses* presbyteri, SIDONIUS *Avernorum* episcopus, & GERMANUS *Parisiensium*, quorum studia in liturgicis ac opera celebrantur.

Miss. Angl.
lib. I. c. 27.

Diversitatem vero ritus *Romani* a *Gallicano* observare licet ex epistola celebri INNOCENTII I. ad DECENTIUM *Eugubinum*; atque ex iis, quæ S. GREGORIUS M. respondet S. AUGUSTINO *Angliæ* apostolo, ut VEN. BEDA narrat, quid ea in diversitate sibi faciendum sit, sciscitanti, palam fit. HILDUINO porro abbati, in epistola ad LUDOVICUM *Pium* præmissa commentariis Arcopagiticis, memorantur antiquissimi & nimia pene vetustate consumpti missales libri, continentes missæ ordinem more *Gallico*, qui ab initio receptæ fidei usu in hac occidentali plagâ est habitus, usquequo tenorem, quo nunc utitur, *Romanum* suscepit.

T.V. Tbes.
novi Auct.

Prostant hodie sex eiusmodi libri, ad veterem liturgiam *Gallicanam* a *Romana* diversam pertinentes: ex quibus duo Card. BONA orbi literario denunciavit *sacramentaria*, quæ unacum tertio a V. THOMASIO edita, in liturgia sua *Gallicana* (posteaque etiam MURATORIUS in *Romana*) recudi curavit MABILLONIUS, adiecto lectionario *Luxoviensi*, & ad calcem *Musei Italici* ex cod. *Bobiensis* monasterii altero *sacramentario*: quibus Ed. MARTENE & Urs. DURAND addiderunt veterem missæ *Gallicanæ* expositionem S. GERMANO *Parisi.* adscriptam, præmissa in præfatione ordine missæ, quem etiam explicatum dedit post Cardinalem BONA MABILLONIUS, RUINART in præfatione & appendice operum S. GREGORII *Turonensis*, nuperrime iterum P. VEZZOSI in præf. T. VI. opp. V. THOMASII, missalia nihilominus illa a *Romanis* diversa nuper omnia ad *sacramentarium Gelasianum* referenda duxit HONORATUS a S. Maria

ria Carmelita discalceatus ex provincia *Aquitania* in animadversionibus *T. III. ff. V. differt. III. §. 2. §. 3.*
in regulas & usum critices; *ἀνεκδοκίμους* sane.

X. Ac quoad primum quidem (quod Card. THOMASIVS vocat *Gothicum seu Gallicanum*, MABILLONIUS *Gothico-Gallicanum* nuncupari posse dicit) Card. BONA testatur, titulum hunc præfixum habere manu recentiori, *Missale Gothicum*; & ex eo quasdam liturgicas preces excerptas esse; ac tomo sexto Bibliothecæ veterum Patrum edit. *Parisi* p. 155. insertas: „Existimans (sunt verba MABILLONII lib. III. de lit. *Gallicana*) quod revera est, hoc esse vetus missale *Gallicanum*, præsertim *Gallia Narbonensis*, *Gothorum Hispanicorum* regno olim subiectæ. Ut non temere *Gothicum* dixerit, quisquis ille sit, qui recentiorum titulum codici apposuit. THOMASIVS *Gallicana* ecclesiæ hoc esse missale comprobatur ex compluribus Sanctorum *Gallia* fectis, ut S. SATURNINI episcopi *Tolosani*, sanctorum FERREOLI & FERRUTIONIS martyrum *Vesontionensium*, sancti SYMPHORIANI martyris *Augustodiniensis*, itemque S. LEODEGARII eiusdem urbis episcopi, & sancti MARTINI *Turonensis*. Aliud etiam argumentum desumit ex triduanis ante Ascensionem Rogationibus, quæ in *Galliis* institutæ, serius ad alias ecclesias pervenerunt: imo apud *Hispanos* post Ascensionem reiectæ. Adeo ut certum sit, hoc missale non esse *Hispanicum*, etsi in eo referatur missa in natali S. EULALIÆ virginis & martyris *Lusitana*, quæ apud *Francos* olim celebris erat, ut patet ex GREGORIO, & ex *Venantio* FORTUNATO.“ Hæc MABILLONIUS. Subditque de tempore, quo scriptus sit codex ille, non omnino constare; attamen ex forma litterarum, & ex Liturgiæ *Gallicana* abrogatione, quæ pontificatu HADRIANI I. regnante CAROLO M. ante annos nongentos facta sit, apparere, hunc ineunte sæculo octavo, nempe ad exemplum alterius codicis vetustioris fuisse exaratum, non citius, propter festum S. LEODEGARII, qui anno DCLXXVIII. necatus est. Liturgia ergo hæc eo tantum *Gallicana* dici potest, quo in *Gallia* dominabantur *Gothi*, unde quidem iam a CLODOVEO M. eiecti, compulsique in *Hispaniam*, provinciæ *Narbonensis* oram saltem maritimam, quæ ipsis olim a *Romanis* concessa erat, & *Gothica* postea de eorum nomine dicta est, in potestate sua retinuerunt; quoad tandem CAROLI Martelli armis erepta, *Francorum* regno adscita est, ut SIRMONDUS apud LABBEUM T. V. col. 1031. conc. notat. Alii receptionem tardius reponunt. De quo supra.

Missale
Francorum.
p. 262.

pag. 236.

pag. 178.

XI. Succedit alterum missale editum a laudatis auctoribus, atque etiam a MORINO de sacris ordinationibus commemoratum in gratiam, ut ipsi videtur, ecclesię *Piſtaviensis* scriptum. „Nullius (inquit) sancti, præter sancti HILARII missam specialiter continet, ipsius nomine in orationibus, in *præfatione*, & infra *actionem* expresso: cæteræ missæ communes sunt. In *memento* quoque post COSMAM & DAMIANUM HILARII fit memoria & MARTINI. Codicem illum *Gallicum* fuisse, dubitari non potest: cum in missa pro regibus *Francorum*, & in variis orationibus imperium *Romanum* numquam commemoretur, sed perpetuo Deus in eo pro regni *Francorum* prosperitate exoratur.“ Itaque videtur ipsi codex ille post annum DXI. sed ante annum DLX. in *Gallia* scriptus, *Gallis* nondum in unum populum cum *Francis* coalescentibus. BRUNIVS ætatem illius ad medium sæculum VIII. revocat; MABILLONIUS vero non sæculo sexto, ut MORINO visum, sed in frequenti conscriptum existimat, at non serius ob duas rationes. „Primo enim (inquit) in benedictione regum, non de uno, sed de pluribus regibus seu principibus *Francorum* fit mentio, in hunc modum, *Francorum regni adesto principibus*, tum: *protege regni Francorum nominis ubique rectores*. Quæ arguunt *Francorum* principatum tunc penes unum non fuisse, quando vel scriptus est codex, vel composita benedictionis formula. Deinde in canone, ubi confessores martyribus subiiciuntur, uni recensentur HILARIUS & MARTINUS: cum in sæculi noni codicibus plures alii memorentur.“

Francorum missale appellavit MABILLONIUS, quod missam pro rege *Francorum* exhibeat. Plurculum mihi hic tum THOMASIVS in præfatione ad hoc missale cum etiam MABILLONIUS l. c. p. 177. hic de ritu veteri *Gallicano* deprehendisse sunt visi: cum pleraque *Romanis* ex fontibus sint hausta. Neque enim ordinationum solum ritus & precesiones eædem sunt in ordine *Romano* cum benedictione super virgines, neque canon solum idem est cum canone *Romano*; verum etiam orationes missales passim conveniunt etiam in denominatione, qua differt ritus *Gallicanus* a *Romano*; quam ibi tandem cum *Romano* miscet, ubi incipiunt orationes & preces communes *cotidiana* cum canone, qui totus quantus est *Romanus* unacum Præfatione seu *Confestata* ut antea vocaverat, veluti etiam constanter in antiquissimo nostro sacramentario *Rhenaugiensi* nominatur confestatio, quam alias modo loquendi *Romano* Præfationem appellamus sc. ante sacrationem precem, quæ dicitur *Canon*.

XII. Aliud est *sacramentarium*, quod *Gallicanum* inscripsit MABILLON¹ius, ediditque T. I. *Musæi Ital.* ex *Bobiensi* quidem vetustissimo codice; *Gallicanum* autem esse supponit ex collectionibus *post nomina ad pacem*; ex vocabulo *Contestationis*: ex convenientia cum missali *Gothico* seu *Gallicano*, & *Lectionario Luxoviensi*, ex festis *Gallicanis*, ac *Rogationibus*. Putat nimirum, ex provincia *Vesontinenſi*, atque ex monasterio *Luxoviensi* a S. COLUMBANO in monasterium *Bobiense* esse allatum.

In liturgia *Gallicana* idem tertium edidit missale post THOMASIVM, qui illud *Gallicanum* vetus appellat, censet nihilominus *Romano* ordini propius accedere cum in orationum brevitate ex more *Romano*, tum in canone missæ, quem sæpe citat, & supponit. „Verum (inquit MABILLONIVS) & secundus codex non supponit modo, sed etiam fere integrum refert: cum tertius alium canonem habeat in secunda missa de *Adventu*, nec *Romanum* supponat, nisi in Cœna Domini, & in priori missa de *Adventu*, eius partem. Deinde secundi missalis orationes non tam differre *Gallicanum* morem sequuntur, quam tertii missalis collectiones. In secundo enim duæ consequenter assignari sine titulo solent, ut in *Geſasiano*: neque ubique orationes *post nomina*, nec usquam orationes *post pacem*; nec ullæ denique *ante orationem Dominicam*, quæ in tertio missali, ut semper in primo, saltem aliquando referuntur.“ Orditur a missa S. GERMANI episcopi, mox sequitur, *Ad virginem benedicendam*, & *benediſtio viduæ*, cætera ad festa Domini, ac officia de tempore per annum, atque ad Sacramentum baptismi ministrandum pertinent. Continet præterea etiam orationes ad alias divini officii partes per diem præter missam.

Sub nomine S. GERMANI extat Expositio brevis antiquæ liturgiæ *Gallicanæ* apud MARTENIVM T. V. *Anecdotorum*, etsi nomen non præerat in veteri cod. S. MARTINI *Augustodunensis*, ex quo illam descripsit. Inde autem, quod initio legatur, GERMANUS episcopus *Parisius scriptit de missa*, coniecit, aut GERMANI scætum hunc esse, aut prolixioris eius operis epitomen, ab aliquo eius discipulo conscriptam, & forte in *Æduensi S. Symphoriani* coenobio, ubi ille vitam monasticam profitebatur, priusquam ad insulas ecclesiæ *Parisienſis* eveheretur. Refert autem ad GERMANI iam episcopi tempora, medium saltem sæc. VI., quod post lectas sanctorum Patrum homilias memoret preces, a diacono super catechumenos factas, ante eorum & infidelium de ecclesia eiectionem, qui tamen ritus vix GERMANI tempora attigit. Ita autem de recensitis hætenus a nobis etiam liturgicis *Gallicæ* libris loquitur. „His omnibus in libris, id unum dumtaxat, quod tamen præcipuum est, habemus, ut eas sciamus preces, quas ad altare celebrans sacerdos recitaret, cum

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

K

lectio-

Sacramentaria duo a lia Gallicana, & missa S. GERMANI.

Lib. III. de liturg. Gall. p. 178.

Thes. nov. Anecd. T. V. p. 85.

lectionibus, quas sacri ministri populo pronunciabant. At quid interim chorus decantaret, quoque ordine nos hactenus latebat. Id quidem auctoritate veterum demonstrare quidam tentaverunt; verum omnino fere incassum. Nam præterquam quod in multis defecerunt; in aliquibus etiam erraverunt. Illud autem enrolamenti ex sequenti expositione antiquæ *Gallicanæ* liturgiæ accidit, ut integrum illius ordinem, quidve in choro cantaretur, penitus resciamus.

An ad ritum
Gallicanum
pertineat
missa ILLY-
RICI?

XIII. De his agemus deinceps, veluti etiam de *breviario ecclesiastici ordinis*, quod ex cod. *Murbac.* 1000. annorum edidit ibidem MARTENIUS, nosque similes ex *S. Galli*, ac *S. Blasii* codicibus dabimus, qui proprie rituales sunt libri, in quibus etiam ad *sacramentorum* librum provocatur. A quo pariter differt *ordo sacramentorum*, uti missa ab ILLYRICO edita inscribitur, nosque similes paris aut maioris antiquitatis *Alemannicos* edemus. Opinatus est ILLYRICUS, missam illam suam, quam dicit ex veteri codice bona fide descriptam, prout eam *Argentina* edidit, in usu fuisse in Occidente circa GREGORII tempora: „Antequam (inquit) *Romana* missandi ratio ubique recepta est, quod in *Germania* quidem & *Gallia* circa CAROLI M. tempora factum est, ferme 800. a Nativitate Domini anno, in *Hispania* vero multo serius.“ Quod ILLYRICUS *Lutheranæ* sectæ homo opinatus est tantum, pro indubitato acceperunt *Guil. PEYRATUS* in historia *Capellæ regum Francorum*; & *Carol.*

Epist. dedic.
ad Oth.
Heur. Com.
Palat. Rbe-
ni.

Animado.
in Reg. crit.
T. III. lib.
V. diss. III.

COINTIUS T. II. *Annal. Francorum.* HONORATUS autem de *S. Maria* adhuc longius progressus, fontem eum ordinem Liturgiæ occidentalium asseruit. Id vero postea discutimus; nunc illud tantum dicimus, quod iam Card. BONA idoneis asseruit argumentis, longe diversam ab *Illyriciana* fuisse missam *Gallicanam*. Quodque contendit ILLYRICUS, olim unicam fuisse celebrandæ missæ rationem, quemadmodum apud *Græcos*, & suam ita esse compositam, ut sit pro omni necessitate, nec olim fuisse missas de Sanctis & festis, huius sententiæ falsitatem ex ipsa missa ILLYRICI convicit iam MENARDUS, in qua *Introitus*, *Epistola*, *Graduale*, *Evangelium*, *Offertorium*, *Secreta*, *Præfatio*, *Communio*, & *Postcommunio*, quæ solent secundum festa mutari, non speciatim, sed tantum generatim nominantur. Cumque in missa ILLYRICI tot orationes seu Apologiæ, ut vocantur, integræ reperiantur, nulla tamen oratio missalis apparet, prout denominantur in veteri liturgia *Gallicana*; inde probatur, nec veterem hanc in *Galliis* aut *Germania* usitatam esse liturgiam, ac ne quidem esse id genus librorum liturgicorum, qui *sacramentorum* inscribi solent. Cuiusmodi MUSÆUS GENNADIO composuisse perhibetur;

De viris il-
lustr.

sacra-

sacramentorum egregium & non parvum volumen, per membra quidem pro opportunitate officiorum & temporum, pro lectionum textu psalmorumque serie & decantatione discretum; sed supplicandi Deo, & confitendi beneficiorum eius soliditate sui consentaneum. Et GREGORIUS Tironensis testatur, se prælationem libro de missis a Sidonio APOLLINARI composito coniunxisse. Ubi narrat, SIDONIUM ad festivitatem basilicæ monasterii invitatum, sibi nequiter libello sublato, per quem sancta omnia agere consueverat, ita paratum a tempore cunctum festivitatis opus explicuisse, ut omnes mirarentur, nec putaretur ab adstantibus ibidem hominem locutum fuisse, sed angelum. Iis quæ supra retulimus ex epistola HILDUINI abb. S. Dionysii ad LUDOVICUM regem Galliarum similia habet BERNO Augiensis, moxque subdit: *In nostri quoque monasterii archivo habetur missalis longe aliter ordinatus, quam Romanæ ecclesiæ habeat usus.* Walafridus STRABO testatur, Galliarum ecclesias suis orationibus usas, quæ adhuc a multis habeantur. Et postea: „Quia Gallicana ecclesia viris non minus peritissimis instructa, sacrorum officiorum instrumenta habebat non minima, ex eis aliqua Romanorum officiis immixta dicuntur.

Hist. lib. 11. c. 22.

De quibusdam rebus ad missam pertinentibus cap. 2. De incrementis ecclesiarum c. 25.

XIV. Apud Ven. БЕРАМ, & passim, undecim recensentur interrogationes S. AUGUSTINI cum responsionibus S. GREGORII, atque inter illas isthæc: „Cum una sit fides, cur sunt ecclesiarum diversæ consuetudines, & altera consuetudo missarum in sancta Romana ecclesia, atque altera in Galliarum tenetur? “ Respondet S. GREGORIUS: „Novit Fraternitas tua Romanæ ecclesiæ consuetudinem, in qua se meminit nutritum. Sed mihi placet, ut sive in Romana, sive in Galliarum, seu in qualibet ecclesia aliquid invenisti, quod plus omnipotenti Deo possit placere, sollicite eligas, & in Anglorum ecclesia, quæ adhuc ad fidem nova est, institutione præcipua, quæ de multis ecclesiis colligere potuisti, infundas. Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca amanda sunt. Ex singulis ergo quibusque ecclesiis, quæ pia, quæ religiosa, quæ recta sunt, elige, & hæc quasi in fasciculum collecta, apud Anglorum mentes in consuetudinem deponere.“ Qualis fuerit apud Britones & Hibernos sacrificandi ritus, non plane compertum esse, dicit MABILLONIUS. Modum tamen illum a Romano diversum extitisse, colligit ex S. BERNARDO de vita S. MALACHIÆ capitibus 3. & 8. ubi MALACHIAS barbaras consuetudines Romanis mutasse, & canonicum divinæ laudis officium in illas ecclesias invexisse, memoratur. Huc revocari potest, quod idem notat ad missale Francorum mox initio de sacris Ordinibus, ex missali pervetusto biblio-

Liturgia Britannica.

De liturg. Gall. lib. I. cap. 2.

pag. 301.

thebæ regis n. 3865. ad cuius oram legitur: „*Helias* SCOTIGENA sic faciebat: & episcopus Ugo secundum ordinem *Romanum*.“ Subdit MABILONIVS: „Hi episcopi erant *Ecolismenses*, *HELIAS* quidem tempore *CAROLI Calvi*; *HUGO* vero medio sæculo decimo. Itaque hic ritus est *Gallicanus*, non *Romanus*.“ Unde patet etiam post susceptum *Romanum* ritum, fuisse, qui aliter sibi faciendi licentiam fumerent. Sunt, qui ritum *Gallicanum* antiquissimis temporibus in *Britannicas* insulas inventum esse putent a S. PATRICIO, GERMANO item, ac LUPO, qui illuc concesserunt, in *Galliis* enutriti. Quod de cursu etiam *Gallicano* USSERIUS asserit, iuxta normam monasterii *Lirinenfis* a CASSIANO, HONORATO, CÆSARIO & PORCHERIO ordinato „Qui (sunt USSERII verba) B. LUPUM & B. GERMANUM monachos in eorum monasterio habuerunt; & ipsi sub normam regulæ ipsum cursum decantaverunt, & postea in *Britanniis* vel *Scotiis* prædicaverunt.“ PEYRATUS in historia capellæ regum *Francorum* haud inepte ex allato mox responso GREGORII M. ad interrogationem AUGUSTINI coniiicit, S. AUGUSTINUM movisse quæstionem, quod *Angli* assueti tunc ritibus *Gallicanis* ægre cum *Romanis* subito commutarent, unde S. GREGORIO consultum sit visum, ut ex ordine *Romano* & *Gallicano* conficeret ordinem sacrorum. Sed in dubio est, qui & qualis antiquitus ea in orbis plaga fuerit ordo operis Dei, nisi ex disciplina colonorum inde apud nos coniecturam facere velimus, atque ex antiphonario *Benchorensi*, quod inter anecdota sua edidit MURATORIUS, qui tamen ipse circa hanc rem anceps hæsit. „An (inquit) ullum ex vetustissimis missalibus suæ gentis luce donarint *Angli*, me latet. Fortassis illorum editionem suis opinionibus minime conducere senserunt. Certe in iis nihil aliud invenient de Sacrificio incruento, quam quod cæteræ Occidentis liturgiæ præferunt, & quod sæculo Christi octavo clarissimi eorum scriptores BEDA & ALCUINUS deprædicarunt.

Britan. eccl. antiq.
p. 343.

L. I. c. 29.

De liturg. Rom. cap.
11.

Liturgiæ a-
liarum gen-
tium cum
Romana
commuta-
te.
Cun. 12.
Lib. IV.
c. 18.

XV. Ut tamen notabilis aliqua diversitas fuerit ab ordine *Romano*, haud mihi persuadeo; cum ab ecclesia *Romana* religionis christianæ fata acceperit *Britannia* primis & subsequentibus ecclesiæ sæculis. Quidquid autem de aliis ritibus, *Gallicanis* præsertim, subvenientibus inde colonis, ac ipso forte S. AUGUSTINO agente, accesserit, anno certe 747. in concilio *Cloveshovienfi* decretum est, ut in missarum celebratione & cantilenarum modo ritus *Romani* servarentur, cum iam antea an. 676. sub AGATHONE per IOANNEM abbatem archicantorem S. Petri *Romæ Romanus* cantus esset institutus. Et forte adhuc erat aliqua variarum ecclesiarum diversitas, qualis certe in ritibus sacris deprehenditur, etiam postquam *Romanus* ritus undique

undique fuit pervagatus, ut deinceps de *Alemannia* nostra patebit. Opportunaque est hic S. ANSELMI responsio ad WALERANNI, episcopi *Newen-*
De sacram.
divers. c. 1.
p. 139. nov. edit.
burgenfis querelas sæculi XI. adhuc: „Queritur vestra Reverentia de Sacramentis ecclesiæ: quoniam non uno modo fiunt ubique, sed diversis modis in diversis locis tractantur. Utique, si per universam ecclesiam uno modo & concorditer celebrarentur, bonum esset & laudabile. Quoniam tamen multæ sunt diversitates, quæ non in substantia Sacramenti, neque in virtute eius, aut fide discordant; neque omnes in unam consuetudinem colligi possunt: æstimo, eas potius in pace concorditer tolerandas, quam discorditer cum scandalo damnandas. Habemus enim a sanctis Patribus, quia si unitas servatur in fide catholica, nihil officit consuetudo diversa.“ Fuerunt nihilominus studiosi semper *Romani* pontifices, ut cum *Romanæ* ecclesiæ communionē unitas etiam in ritibus esset. Quod in *Gallia* florente *Francorum* regno sub PIPINO cœptum est, mittente STEPHANO III. cantores an. 787, PAULO I. antiphonarium & responsale, HADRIANO I. postea *sacramentarium Gregorianum* illuc, petente CAROLO M. PIPINI filio, ut ex ipsius HADRIANI epistola discimus, quæ est octogesima secunda codicis *Carolini*, habeturque etiam T. III. nov. edit. *Greg.* p. 618. in quo hæc verba leguntur: „De *sacramentario* a sancto prædecessore nostro deifluo GREGORIO Papa disposito iam pridem PAULUS grammaticus a nobis eum pro vobis petiit, & secundum sanctæ nostræ ecclesiæ traditionem per IOHANNEM monachum atque abbatem civitatis *Raven-natum* vestræ regali emisimus excellentiæ.“ Huc referendum, quod lib. V. Capitular. cap. 71. statutum legitur, ut unusquisque presbyter missam ordine Romano cum sandaliis celebret.

Persuaserat sibi LAMBECIUS, ipsum exemplar ab HADRIANO transmissum illud esse, quod in bibliotheca *Vindobonensi*, illuc ex *Augia* nostra T. II. *Bibl. divite* translatus, servatur cum titulo: *In nomine Domini incipit Li. Casur. c. 6.*
ber sacramentorum de circulo anni expositus a sancto GREGORIO Papa Romano. Qui tamen titulus passim habetur, ut mox patebit ex authenticis bibliothecæ cubiculi descriptis codicibus plurimis illo tempore, postquam CAROLUS M. edicto sancivit, ut unusquisque presbyter missam celebraret Ordine Romano, ut in lib. V. Capitularium c. 371. collectionis *Ansegisi* habetur. Eoque alia capitularia pertinent, LUDOVICI Pii etiam & CAROLI Calvi, cuius extat epistola ad Clerum *Ravennatem*, in qua factæ huius mutationis series explicatur, & quam cito pervaserit, elucescit, ut brevi memoria antiqui ritus *Gallicani* oblitterarentur. „Nam (ut habet ea epistola) & usque ad tempora abavi nostri PIPINI *Gallicanæ* & *Hispanicæ* ecclesiæ aliter, quam *Romana* vel *Mediolanensis*

ecclesia divina officia celebrabant, sicut vidimus & audivimus ab eis, qui ex partibus *Toletanæ* ecclesiæ ad nos venientes secundum morem ipsius ecclesiæ coram nobis sacra officia celebrarunt. Celebrata sunt etiam coram nobis sacra missarum officia more *Hierosolymitano* auctore IACOBO apostolo. Sed nos sequendam ducimus *Romanam* ecclesiam in missarum celebratione.“

Observe hic etiam convenientiam ritus veteris *Gallicani* cum *Hispanico*, qui usque ad tempora GREGORII VII. perduravit, atque tunc ægerrime, nec penitus est dimissus, dum ALPHONSUS VI. *Hispaniarum* rex dignissimum *Romanæ* institutionis officium celebrari in regno suo præcepit. Quod ipse testatur in diplomate relato apud YEPEZIUM in chronici *Benedictini* tomo tertio. De aliis eius ritus fatis diximus supra, uti etiam de *Ambrosiano*, in *Italia* hætenus conservato, Pontificibus licet summo opere curantibus, ut, quantum possent, reliquis occidentis ecclesias adducerent ad amplectendam *Romanæ* ecclesiæ liturgiam, ut mores ab ea dissonos in sacris peragendis exuerent. Quod polliceri cogeantur olim episcopi pertinentes ad *Romani* pontificis ordinationem, ut iam observavit MURATORIUS ex libro *Diurno* C. III. tit. 7. Notatque ex

T. IV. an- LANDULPHO seniore, de quo supra, sub HADRIANO I. Pontifice in *Romano* concilio constitutum fuisse, ut CAROLUS M. per totam linguam
siq. Ital. proficisceretur latinam, & quidquid diversum in cantu & mystério divi-
p. 833. no inveniret a *Romano*, totum deleteret, & ad unitatem *Romani* myste-
rii uniret. Egit id sane strenue CAROLUS M. etiam in *Italia*, ac toto
Lib. I. c. 6. suo regno, ut patet ex tractatu *de imaginibus*, qui sub eius nomine
extat. „Quod quidem & nos collato nobis a Deo *Italia* regno feci-

mus, sanctæ *Romanæ* ecclesiæ fastigium sublimare cupientes, & Reverendissimi Papæ ADRIANI salutaribus exhortationibus parere nitentes, scilicet ut plures illius partes ecclesiæ, quæ quondam apostolicæ sedis traditionem in pfallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, & cui adhæserant fidei munere, adhæreant quoque pfallendi ordine. Quod non solum omnium *Galliarum* provinciarum, & *Germania*, sive *Italia*, sed etiam *Saxones*, & quædam Aquilonaris plagæ gentes per nos Deo annuente ad veræ fidei rudimenta conversæ facere noscuntur.“

Antea etiam *Romani* pontifices id egerunt, ut discimus ex epistola ZACHARIÆ papæ ad S. BONIFACIUM, in qua improbat benedictiones, quas *Galli* in missa faciebant; atque tenendam regulam catholicæ traditionis, quam a S. *Romana* ecclesia BONIFACIUS acceperat. In Capitulari GREGORII secundi, quod datum est MARTINIANO episcopo, GEOR-

GIO

T. I. Conc.
Germ. p. 36.

gio presbytero &c. in *Bavariam* ablegatis, hoc primum habetur, ut sacerdotibus atque ministris „sacrificandi & ministrandi, sive etiam psallendi ex figura & traditione sanctæ Apostolicæ & *Romanæ* sedis ecclesiæ ordine tradant potestatem.“ Et mox: „Ut loco singularum eccle-^{c. s.}siarum providentes, quomodo unusquisque sacerdos seu minister erga ecclesiam debeat conservare, vel qualiter sacra missarum solemnia sive cætera diurnarum horarum officia, sive etiam lectionum sacrarum novi atque veteris testamenti ordinabilia prædicamenta studeat observare, secundum traditum apostolicæ sedis antiquitatis ordinem disponetis.“ In eo-^{T. I. Conc. Germ. p. 604.}dem argumento fuit LEONIS VII. postea epistola an. 937. ad *Gallos & Germanos*. Quamvis, ut in sequentibus patebit, magna rituum varietas semper fuerit fere usque ad duo posteriora sæcula.

Post concilium *Tridentinum* PII V. CLEMENTIS VIII., & URBANI VIII. opera id potissimum est factum, beneficio præsertim artis typographicæ; cum priorum temporum studia non adeo profecerint ad hanc conformitatem, etiam si tam cito *Romanus* ritus inoleverit in occidentali ecclesia, curantibus *Romanis* pontificibus: nam orientem quod spectat, ad diem usque præsentem haud est mens ac voluntas sedis apostolicæ, ut latinos mores ecclesiis orientalibus observandos præstitueret, quin etiam volentibus ritus suos immutare, constanter obstitit, eosque religiose observandos definivit. In occidente sibi arctius obstricto aliter agendum sibi duxit, ut eadem lingua idem esset ritus, licet hic, ut diximus, longo tempore diversitas ingens fuerit, etiam singulares apud gentes & ecclesias. „Quia vero tanta est in ipsis diversitas officii (inquit *Walafrid. Strabo*) non solum pro varietate gentium ac linguarum, verum etiam in una gente vel lingua, pro temporum mutatione vel magistrorum studiosa institutione: ut si velim cuncta replicare, quæ de hac multiplicitate iam legimus, magis onerosus, quam fructuosus videar futurus auditoris. Omittam igitur, quæ infinita sunt, hoc tantum affirmans, quod plenarius officiorum ordo, qui nunc per *Romanum* orbem servatur, post antiquitatem multis temporibus evolutam institutus, & ad omnem eminentiam sanctæ religionis est dilatatus.“

Vid. append. ad Sacram. Lat. ser. p. 442.

C. 25. de rebus eccl.

XVI. Quo tempore adhuc in *Hispania* proprius ritus erat, *ÆTHE-* Liturgia Ro-
RIUS tamen & *BEATUS Hispanici* scriptores in sequentem modum lo- mana a pri-
quuntur: „Ordo missæ (aiunt) vel orationum, quibus oblata Deo sa- ma origine.
crificia consecrantur, primo a S. PETRO est institutus: cuius celebratio- L. I. contra
nem uno eodemque modo universus peragit orbis.“ Quæ ipsissima *Elipand.*
apud *ISIDORUM* habentur verba, unde isti desumpserunt. *Romani pon-* De Offic.
tifices lib. I. c. 15.

Epist. 29.

tifices, quando ad conformitatem rituum reducere dissidentes studuerunt, hoc semper obtenderunt. „Quis enim nesciat (inquit INNOCENTIUS I.) aut non advertat, id quod a principe apostolorum PETRO Romana ecclesiæ traditum est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere servari, nec superinduci aliquid, quod aut auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere videatur exemplum.“ Dicit hoc in præsentī versatus argumento, uti etiam VIGILIUS ad apostolicam traditionem revocat *Canonica precis textum*, quem PROFUTURO in *Hispaniam* misit. Idem, non solum qui medio ævo de officiis divinis scripserunt, verum etiam recentiores doctores non ignobiles sunt confessi, nec dubium esse potest, in ecclesia Romana ordinem aliquem sacrorum a prima origine obtinuisse, quem traditionum tenacissima ea ecclesia constanter servavit, licet variis auctum cum tempore modis, aut etiam apud varias gentes immutatum.

Inter orientales liturgias variæ occurrunt sub S. PETRI, aut proximorum successorum nominibus, CLEMENTIS, XYSTI &c., uti apud RENAUDOTIUM videre est. Sed hæc ad auctorum, quos præferunt, ætatem revocari non possunt, notavitque laudatus RENAUDOTIUS, primam S. PETRI liturgiam recentioris alicuius *Græci* lucubrationem esse, qui mixtam ex canone Romano & liturgia CHRYSOSTOMI eam composuerit. Et si etiam aliquid in huiusmodi liturgiis primævi instituti forte delitesceret, illud tamen discerni non posset, atque in omnibus his *Græci* suspecta est fides, eaque recentioris *Græciæ* schismaticæ in varias sectas distractæ, quarum usui, *Iacobitarum* præsertim, serviunt illæ liturgiæ *Græcæ*.

Vetusissimum sacramentarium ex cod. Veronenſi LEONINUM dictum.

XVII. Fragmentum antiquissimi *sacramentarii* nostra demum ætate in lucem prodit, cui per coniecturam S. LEONIS magni nomen est præfixum. Id P. BLANCHINIUS ex veteri membrana bibliothecæ capituli *Veronenſis Romæ* an. 1735. inter prolegomena ad tomum IV. ANASTASII bibliothecarii primus vulgavit. Quod eius auctorem S. LEONEM M. constituerit, quantas editori lites moverint, quasque opposuerint viri docti difficultates, animadvertit P. VEZZOSI in præfat. ad VI. opp. Ven. THOMASII, putatque, licet multa iis in contrarium prolata sint, plene tamen satisfactum non fuisse.

Tantum vero abest, ut, quod antiquitatem eius liturgiæ attinet, BLANCHINIUS vitæ alioquin modestissimus concedendum aliquid ratus sit, ut anno 1763. adhuc in vivis *Romæ* mihi significaverit, sibi iam eam SILVESTRO P. vindicare propositum esse. Iam THOMASIIUS ex MORINO annotavit, comprobavitque præfatione in codices sacramentorum, ex nostris ritualibus precibus multa SS. SILVESTRO IULIOQUE pontificibus non esse

esse posteriora: & ex phrasi styloque sapere omnino tempora, quæ imperatorem CONSTANTINUM præcesserunt. Et quis facile abnuat, optimum quemque Pontificem sanctissimo studio adornandæ liturgiæ incubuisse pro viribus, cumprimis autem passim se prodit LEONIS M. tum elegantia dictionis, cum etiam theologia, præcipue catholicum contra *Pelagianos* dogma de gratia Christi assertum. Fragmentum *sacramentarii*, de quo agitur, sub LEONIS nomine recudi fecit MURATORIUS in opere, *liturgia vetus Romana* inscripto, ubi in dissertatione prævia toto capite tertio de ea tractat. Ac curate omnia colligit, quidquid in ea ad S. LEONEM referri queat. Fatetur vero, collectionem illam post tempora S. LEONIS ab aliquo confarcinatam sibi videri verisimilius, qui quascun- pag. 25. que reperit orationes & Præfationes, ab ipso sancto LEONE eiusque prædecessoribus *Romanis* pontificibus compositas, in unum codicem coegerit, & quidem sine accurato illo delectu, ac sine exquisito ordine, quem rei gravitas exposcebat. A GELASIO P. aut sub ipso GELASIO, eadem collectio cum fieri potuerit ex eius sententia, inclinante ad finem sæc. Christi quinto; vero tamen similis ei videtur, id potius sub FELICE III. pontifice contigisse, qui GELASIO proxime prævit. Cuius rei fundamenta apud ipsum videre potest, qui cupit: ea enim discutere hic nunc non vacat. Notasse tantum interest ad præsentem tractationem de liturgia *Alemannica*, in eam ex his etiam fontibus non pauca esse derivata.

XVIII. Doctissimus P. Ios. Aug. ORSI a P. BLANCHINIO excitatus, ut de *sacramentario Veronensi* sententiam diceret, illud potius pro *Gelasiano* Gelasianum. habendum existimavit in epistola ad BLANCHINIUM data, quam P. VEZZOSI citat, ac pro *sacramentario THOMASIANO* pugnat. *Gelasianum* vero suum purum integrumque nec ipse THOMASIVS contendit, falsus multa in eo legi, a posterioribus pontificibus adiecta, & aliqua detracta. Quod & de *Leonino* dici potest, cum & dictio & materia non unum auctorem declarent. Quare nec etiam *Gelasianum* dici debet purum putumque, quod ex codice *Veronensi* sub nomine S. LEONIS modo indigitavimus, uti etiam Ios. Aloysio ASSEMANNO visum est, etsi forte primum sub GELASIO perfecta fuerit ista codicis *Veronensis* seu *sacramentarii Leonini* collectio. Id quod evincere videtur commemoratio S. SIMPLICII pontificis, GELASII ante FELICEM III. prædecessoris, tempusque ordinationis GELASII rectissime in codice illo assignatum in missa anniversaria consecrationis Pontificum. Vid MURATORIUS de *rebus liturgicis* dissert. c. i. p. 27. & c. T. I. lit. vet. *Roman.*

Quod vero de Præfationum copia, qua abundasse *sacramentarium Gelasianum* dicit ANASTASIVS, nec ea (si cum parvo numero, novem

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

L

nimirum,

nimirum, ad quem tempore ANASTASII in missalibus *Romanis* fuerunt redactæ, conferantur) admodum desideratur in THOMASII *sacramentario Gelasiano*, cui cætera etiam satis congruunt, quæ IOANNES diaconus a S. GREGORIO, in eius vita, præstita memorat. „Sed & (inquit) *Gelasianum* codicem, de missarum solemnibus multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla adiciens pro exponendis evangelicis lectionibus, in unius libri volumine coarctavit.“ Quibus plures libros continuasse *sacramentarium Gelasianum* indicatur, prout est *Thomasianum* in tres libros distributum, quorum primus *ordinem anni circuli*, secundus, *de natalitiis sanctorum*, tertius *orationes & preces cum canone* complectitur. Nec etiam hoc congruit compilationi *Leonina* sine ordine fere; aliud *Gelasiano* WALAFRIDUS testatur: *Nam & GELASII papa in ordine LI. ita tam a se, quam ab aliis compositas preces, dicitur ordinasse.* Poterant adhuc plures vidisse codices *Gelasianos* IOANNES diaconus & WALAFRIDUS, cum in catalogo sæc. IX. in *Centulensi* monasterio, uti constat ex chronico apud DACHERIUM, plures missales *Gelasiani* notentur, quam *Gregoriani*. Dubito, an de his etiam intelligi possit RADULPHUS *Tungrensis* lib. de canonum observantia, ubi dicit: „Beatus autem GELASII I., de quo supra propositione XI., tractatus & hymnos in morem B. AMBROSII composuit, & inter cætera Præfationes & orationes cauto & limato sermone fecit. In antiquissimis etiam nostris missalibus multæ continentur.“ Et dudum ante RADULPHUM GENADIUS: „Scripsit & tractatus diversarum scripturarum, & sacramentorum elimato sermone.“

Quæ vero Iac. BASNAGIUS & Christophorus PFAFFIUS afferunt ad deprimendam antiquitatem *sacramentarii Gelasiani*, a V. THOMASIO editi, ad decimum usque sæculum, plane futilia sunt. Ille ex *cerei paschalis benedictione*, qualis apud S. GREGORIUM lib. XI. ep. XXXIII. iam memoratur, atque in missali *Gothico* & *sacramentario Gallicano* plus mille annorum habetur. Hic vero ex oratione dominica, quam primum GREGORIUS I. canoni adiecerit, forte eo, quo nunc habetur ordine, cum constanter a SS. PP. ipsoque S. GREGORIO ex apostolica consuetudine (ut iam est a Card. BONA notatum) memoretur oratio dominica ad consecrationem Eucharistiæ adhibita. Quæ aliaque adhuc leviora P. VEZZOSIUS diluit præfatione in novam editionem suam ad T. VI. opp. Ven. THOMASII, qui ipse in sua præfatione rationes luculenter exposuit, ob quas illud *Gelasianum* inscripsit: cui, ut paullo post indicabimus, in plerisque convenit antiquissimum nostrum *sacramentarium*, quod ex codice *Rbenaugiensi* inter Monumenta liturgiæ *Alemannicæ* edemus in duos saltem

Vid. præf.
P. Vezzo-
si in T. VI.
opp. V. Tho-
masii pag.
XXX. &c.
Lib. II. c. 18.

De rebus
ecclæs. c. 22.

Lib. III. c.
2. T. IV.
Spicil.

Propos.
XXIII.

De viris il-
lustr. c. 94.

Bas. hist. ec-
cles. T. II.
lib. XVI.
c. 10.
Paff. de li-
turgiis.

saltem distinctum libros; quæ vero ad *Gelasianam* non solum & *Gregorianam*, sed etiam *Ambrosianam* liturgiam spectant preces missales, accuratius sumus designaturi ex cod. Msc. septingentorum circiter annorum olim *San-Gallensi*, nunc *Turicensi*, in quo his litteris A. *Ambrosiana*, G. *Gelasiana*, GG. *Gregoriana* officia missæ aliaque distinguuntur.

XIX. Quid S. GREGORIUS in ordinando excolendoque *Gelasiano* sacramentario præstiterit, iam meminimus ex IOANNE diacono in eius vita. ^{Gregorianum.}
Ad quem locum respiciens *Walafridus* STRABO: „Et quia (inquit) tam incertis auctoribus multa videbantur inserta, & sensus integritatem non habentia, curavit beatus GREGORIUS rationabilia quæque curare, & secluis his, quæ vel nimia vel inconcinna videbantur, composuit librum, qui dicitur *Sacramentorum*, sicut ex titulo eius manifestissime declaratur. In quo, si aliqua inveniuntur ad hunc sensum claudicantia, non ab illo inserta, sed ab aliis minus diligentibus postea credenda sunt superaddita.“ Tanta eius postea semper in hac re est habita opera, ut, quidquid alii antea, aut etiam postea elaboraverint, ipsius cura, in optimam formam redacta ac perfecta liturgia, obscurarit, ac etiam obliterarit, cum ordo *Romanus* tanto consensu ubique gentium adoptaretur in ecclesia latina. „Ut autem (sunt verba *Dion. SAN-MARTHANI*, editoris operum S. GREGORII ex congregatione S. *Mauri* præfat. in librum *Sacramentorum*) merito iure ordinem, ritumque *Romanum*, quem hic liber *Sacramentorum* exponit, ubique tandem obtinuisse demonstraretur, satis est, illum conferre cum missalibus *Gothico*, *Francico*, & veteri *Gallicano*, quæ *MABILLONIUS* edidit lib. III. de liturgia *Gallicana*, & cum sacramentario *Gallicano*, eiusdem *MABILLONII* opera edito *Musæi Italici* T. I. secunda parte. In his enim sententiæ obscuræ & abiectæ, sermo barbarus, verba corruptissima, Deus bone! quam longe absunt a gravitate & maiestate libri *Sacramentorum* GREGORIO adscripti.“ Semper sanctus Doctor speciale S. Spiritus organum fuit habitus, quem ad rite digneque Deo exhibendum, summum præsertim eucharisticum cultum, Spiritus sanctus aspiraverit,

*Spiritus æthereo descendens sanctus olympo,
GREGORIUM papam sæcundatamine sacro,
Quo valeat Corpus Christi Sanguisque sacrari.*

Prout in fronte venerandæ antiquitatis codicis sacramentarii scriptum, ad ipsius imaginem in cathedra sedentis egregie & splendide depictam, reperit MORINUS.

*De ordinat.
p. 290.*

L 2

Dum

Lib. II. c. 17.

cap. 31.

De rebus
ecclsi.Lib. VII.
epist. 63.Eius varie
editions.Lib. II. Bibl.
Caf. c. V.
n. 14.Ibid. pag.
1003.

Dum autem dicit laudatus IOANNES *diaconus* in eius vita, quod co-
dicem *Gelasianum* pro exponendis evangelicis lectionibus in unius libri
volumine coarctavit, eius studium singulare ac industriam declarat, qua
usus est in omnibus rite ad pietatem disponendis, ad sensum nimirum in
lectionibus scripturæ sacræ expressum, iuxta librum, quem *Comitem* vo-
cant, ac S. HIERONYMO tribuunt: „Cuius libri ordinem (inquit MICROLO-
GUS) & S. GREGORIUS diligentissime observavit, sive dum lectionibus &
evangelii missales orationes in *sacramentario* adaptaret, sive dum antiphonas
ex eisdem evangelii quam plurimis diebus in antiphonario articulet.“
Ubi, præter librum *Sacramentorum*, notat etiam Antiphonarium, Graduale
nimirum, ut etiam vocari solet, ad cantum in missa: de Responsali enim
adhuc dubium est, in quo officia canonica nocturna ac diurna habentur.
De quo WALAFRIDUS STRABO: „Ordinem autem cantilenæ diurnis noctur-
nisque horis dicendæ B. GREGORIUS plenaria creditur ordinatione distribu-
isse, sicut & supra de *Sacramentorum* diximus libro: cum multi ante sive
post eum orationes, antiphonas, vel responsoria composuerint.“ S. GRE-
GORIO a nonnullis fuit exprobratum, ac si *Kyrie eleison, Alleluia*, & ora-
tionem dominicam in liturgia adiecerit: qua de re extat S. GREGORII epi-
stola ad IOANNEM episcopum *Syracusanum*, ab AMALARIO etiam inserta libro
IV. de *Officiis* c. 33. in qua contra aliquorum murmurationem rationem
reddit, quasi ecclesiæ *Cpolitana* consuetudines per omnia sequeretur. Un-
de nempe usus istos assumpsit, seu potius restituit, ac rite ordinavit. „Qui
(inquit) aut veteres nostras reparavimus, aut novas & utiles constituimus:
in quibus tamen alios comprobamur imitari.“ Et postea: „Tamen si
quid boni vel ipsa (*Cpolitana*) vel altera ecclesia habet, ego & minores
meos, quos ab illicitis prohibeo, in bono imitari paratus sum.“

XX. Nemo tamen unquam novitatem S. GREGORIO obiecit in li-
turgicis, prout ea composuit, quin potius digessit ac compilavit, seu *cen-
tonizavit*, quemadmodum ab eo tempore, quo ordo *Romanus* ubique gen-
tium receptus est, undique sub eius nomine perlata, ac descripta hodieque
Miss. passim reperiuntur, sed variis modis interpolata, aucta, ac immutata.
Iam memini, librum *sacramentorum*, qui in bibliotheca *Vindobonensi* serva-
tur, illum ipsum LAMBECCIO esse existimatum, quem Summus Pontifex
HADRIANUS I. CAROLO M. ad petitionem ipsius dono misit. Qui ab
ista sibi assertionem temperasset, si in diversis Miss. legisset eundem titulum,
quo editus ex authentico libro bibliothecæ cubiculi scriptus dicitur. Pro-
posuit sibi vir doctissimus, uti ad calcem additamento IV. testatur, com-
modiori tempore & loco in peculiari quadam dissertatione fideliter indi-
care,

care, quantum pervetustus ille codex Mss. Cæsareus, qui ad Imp. CAROLI M., ut ait, bibliothecam cubicularem olim pertinuit, discrepet ab edito *Hugonis MENARDI* ex missali Mf. S. ELIGII. Sed ex his duobus neutrum omne ferre punctum asseverare ausim, qui utrumque oculis usurpavi illum *Viennæ*, hunc vero *Parisis* autographum ipsum codicem S. ELIGII; qui sic dictus memoratur auctoribus novi tractatus diplomatici ex Congr. S. *Mauri* PP. TOUSTAIN & TASSIN, quod ad usum esset ecclesiæ parochialis S. ELIGII *Corbeia*. Atque codice isto inter tot alios, insignem præsertim *Gelonensem*, qui in eadem extat bibliotheca *San-Germanensis*, iterum utendum sibi existimarunt, qui novam editionem operum S. GREGORII pararunt sodales ex Congregatione S. *Mauri*. Fa-^{T. III. pag. 349} tentur in præfatione, cum ad librum *sacramentorum* a S. GREGORIO collectum, correctum, ordinatum, auctum, novis typis edendum se accingerent, quem potissimum tot ex codicibus, aut editis, aut manu exaratis, qui penes ipsos sint plurimi, edendum eligerent, diu sollicitos quærivisse, & maturo consilio deliberasse.

Offerebat se primo, quem *Angelus Rocca* ex vetustissimo bibliothecæ *Vaticanae* exemplari, ut in præfatione testatur, excudendum curavit, quique in collectione operum S. GREGORII multoties est recusus. At de laudati codicis antiquitate dubios fecerunt, quæ observavit *Hugo MENARDUS* in præfatione sua. Ad codicis etiam integritatem non pauca desiderari, deprehenderunt, omissasque fuisse præsertim *Benedictiones*, constare ex his, quæ in festo S. PAULI apostoli leguntur: *Præfatio & benedictio, quæ superius*, quod nimirum argumento sit, olim benedictiones in libro *sacramentorum* extitisse; cum tamen in toto volumine ne unam quidem nunc legere liceat.

Iacobi PAMELI editionem T. II. *Liturgicon* ecclesiæ latinæ plurimi factam a viris eruditissimis intellexerunt, tanquam fontibus propiorem, si additamenta parenthesibus vel uncinis inclusa omittantur: eam sic expurgatam, aiunt, convenire cum duobus vetustissimis codicibus olim bibliothecæ *Reginæ Sueciæ*, scriptis sub CAROLO M. vel LUDOVICO PIO eius filio. Collata est hæc PAMELI editio cum uno ex laudatis codicibus, compertumque, eum a PAMELI edito, etiam sepositis omnibus, quæ intra parentheses includuntur, sæpe discrepare, non in verbis tantum, sed etiam in Collectis aliisque orationibus, imo in officiis integris. Sancti ELIGII codicem, ab *Hugone MENARDO* evulgatum, ac notis observationibusque illustratum, maxima apud eruditos auctoritate valere, cum minime fugeret; perpensis omnibus æquiori lance, nullum ipsi vel ob antiquitatem vel ob integritatem præferendum duxerunt: inde potissimum,

simum, quod nulli alteri aptari potuissent *Menardiana* observationes & notæ, quas melioribus formis recudere, rei tum sacræ, tum literariæ non parum intererat. Id equidem factum bene, non inficior. An vero, quod editionem operum S. GREGORII attinet, codex S. ELIGII præferendus fuerit, alia est quæstio. Optasset Cardinalis THOMASII, ut a PAMELIO editum *sacramentarium* in editione operum S. GREGORII fuisset prælatum, quod illud magis conforme ac simile censeret primogenio textui sancti pontificis, quam alia a ROCCA & MENARDO evulgata.

*Præf. in
Sacram.*

„Sed mirum est (sunt verba THOMASII) quam inter se dissideant, ut difficile sit litem decidere, nec ego tantorum virorum iudex esse possum, aut volo; illud tamen pro veritatis amore filere non debeo, PAMELIO præ reliquis me adhærere: moveor enim ex antiquissimorum manuscriptorum codicum consensu, moveor ex multorum fectorum missarumque defectu in eius editione, (si tamen quæ virgulis, vel quæ tanquam aliunde accita PAMELIUS ipse adnotavit diligenter, dempseris) moveor ex illius brevitate, quæ *Gregorianam* correctionem iuxta IOANNIS diaconi narrationem magis redolere videtur; nec minoris dixerim GRIMALDI abbatibus, sive ALCUINI, magistri CAROLI M. iuxta MICROLOGUM testimonium.“ Notat nihilominus P. VEZZOSI in præfat. in Tom. VI. opp. V. THOMASII p. XXXII. THOMASIO *Pamelianum* codicem, quamquam omnium, qui in lucem prodierunt præstantiorem, adeo interpolatum, novis adeo ritibus turbatum visum, ut non multum a viris doctis, *sacerarumque* antiquitatum amatoribus fieri mereretur. Rei argumentum petit inde, quod de germano vulgando GREGORII *sacramentario* & cogitaverit, & operi manum admoverit THOMASII ad PAMELII exemplum, variantibus vetustissimi alterius *Gregoriani* codicis sua manu adscriptis; idque faciendum etiam a P. HERMANNO SCHENK, bibliothecario *San-Gallensi* literis expetierit. Quæ vero mihi rem non omnino evincere videntur. Ipsum MABILLONIUM PAMELII textum *Menardino* præferendum confirmasse, testatur MURATORIUS, nec dubitandum esse vult: „Nimis enim multa (inquit) sunt in *Gregoriano sacramentario* MENARDI, quæ S. GREGORIUM auctorem nequaquam agnoscunt, & a vetustis *Romana* ecclesiæ moribus recedunt.“ Quæ de Præfationibus & benedictionibus episcopalibus dicemus paullo post, forte aliquid ad dirimendam hanc litem facere queant.

*Dissert. de
reb. liturg.
c. 6. T. I.
p. 65.*

Cui iam etiam intercessit MURATORIUS, ex *Vaticano* & *Ottoboniano* codicibus edito iterum *Gregoriano sacramentario*, quod reliquis antefereendum existimat. Quod tum ex characterum forma, quos exhibet, ac maiore simplicitate, tum etiam, quod ex Msc. *Vaticano* exscriptum sit,

sit, facile concesserim tam quoad S. ELII sacramentarium, quam etiam PAMELI, quæ non directe ex ipsis fontibus Romanis prodierunt: cum alibi gentium varæ accessiones mutationesque factæ in omnibus antiquis codicibus deprehendantur.

Et ex capite non solum editio *Angeli Rocæ* commendatur, verum etiam novissima veteris missalis *Romani Lateranensis Romæ 1754.*, licet ex codice non adeo vetusto, sæculi XI. nimirum, ut testatur editor, ac præterea pro monastica *Lateranensis* ecclesiæ congregatione compositum dicat illud sacramentarium: unde etiam quasdam mutationes, additiones & detractiones tulit. Nihilominus ecclesiæ *Lateranensis* consuetudines magni facere debet, quisquis veteres *Romanæ* ecclesiæ ritus accurate indagare cupit, ut MABILLONIUS monuit, iuxta ac iam *Petrus Abaelardus* ad S. BERNARDUM scribit: „Antiquam certe *Romanæ* sedis consuetudinem nec ipsa civitas tenet, sed sola ecclesia *Lateranensis*, quæ mater est omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum suarum in hoc eam sequente, nec ipsa etiam *Romani* palatii basilica.“ Missale hoc in duas partes divisum est, quarum prima, quæ, ut ab editore recensetur, dignoscitur aliquantum vetustior esse ex characteris specie, & ex iis, quæ in ea leguntur: orationes autem, Præfationes, & evangelia, & mysticas in sacro faciendo preces complectitur; altera vero, quæ primæ assuta & coniuncta est, quæque recentior esse non solum ex characterum diversitate, sed etiam ex iis, quæ in ea continentur, agnoscitur, *lectiones, Epistolæ, antiphonæ ad Introitum, Responsorialia in gradibus, versiculi ad offertorium, & postcommunem*; adeo, ut in hoc uno codice inveniantur, quæ apud veteres erant in quatuor voluminibus disposita, quibus ad rem divinam peragendam utebantur. Unde patet, non solum ea, quæ S. GREGORIUS M. singillatim in *sacramentario* & antiphonario digessit, hic iam esse confusa, sed etiam intermixta, quæ ipse non tractavit.

A sæculo decimo demum codices nonnunquam in *Gallia & Alemannia* reperi, in quibus simul, quæ antiphonario seu Graduali sunt propria, orationibus missalibus sunt interiecta; aliàs autem lectiones sparsim subinde deprehenduntur, ubi etiam non habentur illa, quæ ad antiphonarium pertinent: quæ ipsa aliquando ad oram pagellarum tantum sunt addita, uti de codice *Ottoboniano* notat MURATORIUS, non autem in *Vaticano*, quod maioris puritatis est indicium. a)

Commentar. in ord.
Rom. §. 6.

De

a) In antiquissimo missali speciali monasterii S. Galli mille ann. pro nonnullis missis

sv votivis reperi lectiones ad calcem ordinæ adiectas.

De *Ottoboniano* vero codice hæc VezzosiUS in præfat. ad T. VI. oppo-
 nit **pag. XLII.** V. THOMASII adnotat: „Hunc librum quum sæpe in *Vaticana* bibliothe-
 ca, in quam illatus modo est, inspexissem, superiori regio - *Vaticano*
 longe antiquiorem crediderim. Eiusdem etiam rei iudicium esse posset,
 quod exercitativissimus in hisce iudiciis efformandis THOMASII, quum in
 bibliotheca reginæ *Sueciæ*, in qua sua ætate uterque reponeretur, utro-
 libet pro arbitrio uti posset, *Ottoboniani*, non regio - *Vaticani* varian-
 tes lectiones sibi notaverat ad marginem editi a PAMELIO *exempli*.“ Ad-
 stipulari his ipse *ἀντιγράφος* possum.

Additiones
 ab aliis fa-
 ctæ.
pag. 478.

T. IV. Spi-
 rit.

Cap. 60.

Lib. II.
 Bibl. Cas.
 a. 5. n. 33.
 p. 402.

XXI. Citat THOMASII, in præfatione ad codices *sacramentorum*,
 antiquissimum missale Msc. bibliothecæ *Vallicellana* ex *Gelasiano* & *Gre-*
goriano compositum, ex eoque in appendice *Missalis Laterani*. mox lau-
 dati missa de S. *HIERONYMO* descripta est: ubi similiter, ut in hodie-
 nis missalibus fit, ordine ponuntur cantus, orationes lectionesque. In
 indice librorum monasterii *Centulensis* ad an. 831. apud *DACHERIUM* no-
 tatur: *Missalis Gregorianus & Gelasianus modernis temporibus ab ALBI-*
NO ordinatus. Vener. THOMASII pluribus demonstrat, quod hæc de
 suo, quod *Gelasianum* vocat, in tres partes diviso, intelligi nequeant:
 quod in ipso non habeantur eæ orationes & missæ, quæ tum temporis
 in *Gregoriano sacramentario* passim extabant. Sed nec cum citato *Val-*
licellano ea verba indicis *Centulensis* conveniunt, quod apud *MICROLOGUM*
 de eodem opere refertur: „Fecit tamen idem *ALBINUS* in sancta eccle-
 sia non contemnendum opus. Nam *Gregorianas* orationes in libris *sa-*
cramentorum collegisse asseritur, paucis aliis adiectis, quas tamen sub-
 obelo notandas esse indicavit. Deinde alias orationes sive Præfationes,
 etsi non *Gregorianas*, ecclesiasticæ tamen celebritati idoneas collegit,
 sicut prologus testatur, quem post *Gregorianas* orationes in medio eius-
 dem libri collocavit.“ Antequam in hoc loco edisserendo pergam, de-
 beo ponere, quod ex *Ferreulo* *LOCRIO* in chronico *Belgico* ex mona-
 sterii S. *VEDASTI* antiquis monumentis desumptum testimonium refertur
 apud *LAMBECIUM* de *RADDONE*, eius monasterii abbate undecimo, quam
 dignitatem adiit an. 795. „Missale implicatum satis (ut ferebat condi-
 tio temporis) examini venerabilis *ALCUINI* subiecit; cuius descriptæ etiam
 nunc extant apud nos ad *RADDONEM* epistolæ, atque aliquot versus,
 quibus opera eiusdem posteritati commendat.“ An forte hinc ab *ALCUI-*
NO ansa est arrepta, ut ipse in simili opere elaboraret; an vero aliis
 suspicio enata, ut aliquid eiusmodi operis *ALCUINO* tribuerent, non
 auctum decernere. Certe quod a *MICROLOGO* ei tribuitur opus liturgi-
 cum,

cum, sibi in cod. Msc. *Corbeienſi* (qui nunc est *ſan-Germanenſis*) adſcribit RODRADUS preſbyter factus an. 853. ut prima habet præſatiuncula, ſequiturque altera verſibus:

Hunc ego HRODRADUS ſanctorum indignus alumnus

Compoſui librum Chriſti ſub honore dicandum

Officiis ſacris Agni dum victima digna

Religione pia ſacram mactatur ad aram &c.

In duas potiſſimum dividitur partes codex, ut habet MENARDUS præſ. ad lib. *ſacrament.* In prima continentur ea, quæ ipſe RODRADUS eſtimat tantum fuiſſe a S. GREGORIO collecta, exceptis nonnullis, quæ dicit ſe ad diſtinctionem virgulis iugulaſſe: in altera comprehendit ea, quæ a S. GREGORIO prætermiſſa ait ipſe RODRADUS, ſe ex iis, quæ a probatiſſimis & erudiſſimis magna diligentia exarata ſunt viris, collegiſſe, adiectis Præſationibus & benedictionibus episcopaliſibus &c. Præſationem excipit ſeries capitulorum ſecundæ partis, atque ipſa ſecunda pars. Omnia hæc reperi nuper in Mſc. PP. *Theatinorum Monachii*, in cuius fronte legitur, recentiori quidem, quam codex ſit ſcriptus, antiqua tamen manu: *Miſſalis LIEMARI archiepiſcopi, quem ſcripſit in uſum ſucceſſoris ſui, vixit circa annum Chriſti 1060.* Præſationem unacum ſerie capitulorum edere in lucem operæ pretium eſt, a) quia præſertim

a) „Incipit præſatio Libri II.

Hucusque præcedens *ſacramentorum* libellus a beato papa GREGORIO conſtat eſſe editus, exceptis hiis, quæ in eodem in quadrageſima & in aliis quibusdam locis virgulis ante poſitis lectoris invenerit iugulata ſolertia. Nam ſicut quorundam relatu didicimus domnus apoſtolicus in eiſdem diebus a ſtationibus penitus vacat eoquod de ceteris ſeptimana ſtationibus vacando fatigatur eiſdem requieſcat diebus ob id ſcilicet ut tumultuatione populari carens & eleemoſynas pauperibus diſtribuire & negotia exteriora liberius valeat diſponere, Miſſam vero prætitulatam in natali eiſdem beati GREGORII virgulis antepoſitis iugulatam a ſucceſſoribus ſuis cauſa amoris imo venerationis ſuæ eidem ſuo operi non dubium eſt eſſe interpolitam. Præſatus ſane *Sacramentorum* libellus ſcilicet a plerique ſcriptorum vitio depravatus qui non ut ab auctore ſuo eſt editus haberetur pro capto

tamen ingenii ob multorum utilitatem ſtudii noſtri ſuit cum ſilo artis corrigere. Quem cum prudens lector ſtudioſe perlegerit verum nos dicere illico comprobabit. niſi iterum ſcriptorum vitio depraveretur. Sed quia ſunt & alia quædam quibus neceſſario ſancta utitur eccleſia quæ idem pater ab aliis iam edita eſſe inſpiciens prætermiſit idcirco operæ pretium duximus ea velut flores prætorum vernantes carpere & in unum congerere atque correctæ & emendatæ ſuiſque capitulis prænotatæ in huius opere codicis ſeorſum ponere ut in opere cuncta inveniret lectoris induſtria quæcunque noſtris temporibus neceſſaria eſſe perſpeximus quæquam pluriſima etiam in aliis libellis *Sacramentorum* inventiſſimus inſerta. Hanc vero diſcretionis gratia præſatiunculam in medio collocavimus, ut alterius ſinis alterius quoque exordium eſſe libelli. ita videlicet ut hinc inde ordinabiliter eiſdem poſitis libellis nove-

præsertim differunt capitula, atque adeo ipsa secunda pars & prima quoad officia dominicarum, quæ omiſſa eſſe a S. GREGORIO in ſuo ſacramentario, nemo ſibi perſuaſerit, & tamen ſupplentur tam in codice RODRADI, quam GRIMOLDI apud PAMELIUM, & apud MURATORIUM, in

rit quiſque quæ a beato GREGORIO quæ vere ſint ab aliis edita patribus. Et quoniam excludendos tantarum quæſitores diverſarumque institutionum ſanctarum nequaquam dignum vel poſſibile eſſet, cenſuimus ſaltem eorum omnium condignis deſideriis in evidenti huius operis ſatiſfacere. . . Si cui autem placeat ea quæ ſine ſaſtu arrogantiae ſummo ſtudio pioque colligimus amore ſuſcipere precamur ut non ingratus noſtro exiſtat labori. Sed potius una nobiſcum gratias agat omnium bonorum largitori ſi vero ſuperflua vel neceſſaria ſibi illa iudicaverit utatur tantum præfati patris opusculo quod minime reſpuere ſine ſui diſcrimine poteſt & ea quærentibus utenda dimittat. Non igitur ingratum & faſtidioſum ſed potius ſtudioſum ac devotum illa collegimus in quibus cui animo ſedebant poteſt reperire. unde & debita ſua vota & officium divini cultus digne ac placabiliter dño valeat exhibere. Noverit itaque nos perſpicacitas lectoris non alia inferuiſſe huic operi niſi ea quæ a probatiſſimis & erudiſſimis magna diligentia exarata ſunt viris. Ex multis igitur multa colligimus ut multorum utilitati proſpiceremus. Precamurque ut eum diligenter tranſcribatis. quatenus eius textus & eruditorum aures demulceat & ſimpliciores quoque errare non ſinat. Nihil enim ut ait beatus HIERONYMUS proderit emendaſſe librum niſi emendatio librariorum diligentia conſervetur.

Benedictio cerei in ſabb. S.

Ordo ad catechumenum faciendum

Ordo baptiſmatis.

Miſſa in octava dñi

In vigilia epiphaniæ

In octava epiph.

Miſſa in converſione S. PAULI

In decollat. S. IOHANNIS bapt.

In nat. ſci ADRIANI

In nat. ſci GORGONII

In exaltatione S. Crucis

In natali S. MATHEI apli & evang.

In nat. S. LUCÆ evang.

In vigilia apoſt. SYMONIS & IUDÆ.

In cathedra S. PETRI

In natali S. MATTHIÆ apli

In annuntiat. S. MARIÆ V.

Miſſa in natali S. GEORGII M.

In nat. S. MARCI evang.

In inventione S. Crucis

In natali SS. NEREI & ACHILLEI

Miſſa in vigilia aſcens. Dñi

Miſſa in ieiuinio menſis IV. fer. IV.

In VI. feria.

In ſabbato in XII. lect.

Miſſa in Nat. SS. PRIMI & FELICIANI

In nat. S. BASILID. CYR. NAB. & NAZ.

In nat. S. PRÆDEXI V.

In nat. S. APOLLINARIS

In nat. S. IACOBII apoſt.

Ad vincula S. PETRI

In natali SS. MACHABEORUM

In inventione S. STEPHANI

Miſſa in vigilia aſſumt. S. MARIÆ

In octava S. LAURENTII

In natali S. BARTHOLOMÆI

Miſſa pro pastore noſtro

Miſſa pro episcopo

Pro episcopis & ſibi commiſſis

Pro imperatore

Pro rege

Item pro rege

Item pro rege tempore ſynodi

Miſſa pro congregatione.

In natali apoſt. SYMONIS & IUDÆ

Miſſa in vigilia omnium SS.

In feſtivit. omnium SS.

In octava ſci ANDRÆ apli

In translatione S. THOMÆ

Miſſa in natali unius apoſtoli

Miſſa plurimorum apoſtolorum

Miſſa unius mart.

Miſſa plurimorum mart.

Miſſa unius confeſſoris

Miſſa plurimorum confeſſorum

Miſſa unius vel plurimarum

Miſſa in dedicatione eccleſiæ

in cuius codd. etiam series capitulorum suo loco habetur, præfatio autem tantum in codice *Ottoboniano* ab eodem, ut notat, antiquario scripta. Atque MURATORIUS, auctoritate *Micrologi* ductus, ALCUINUM facit auctorem. Quam nihil moratus PAMELIUS, vetustissimorum Mss. fidem secutus, GRIMOLDO adscribit. MENARDO vero perinde est, si singulis, ALCUINO, RODRADO & GRIMOLDO simile tribuatur opus. Quod inde probabile fit, quia apud PAMELIUM & MURATORIUM, & in codice *Monacensi* inter se diversa

Missæ in anniversario
Missæ de sca Trinitate
De sapientia postulanda
De gratia S. Spiritus postulanda
De caritate postulanda
De suffragio Angelico
De Cruce
Missæ de S. MARTA
Missæ in veneratione S. Mart. & omnium SS.
Item alia
Pro pluvia postulanda
Pro serenitate
Pro tempestate
Pro contentione
Missæ contra iudices male agentes
Contra obloquentes
Missæ in tempore belli
Missæ propria sacerdotis
Item alia
Item alia
Item alia
Item alia
Missæ pro alio sacerdote
Missæ pro cuncto populo Cathol.
Missæ pro pace
Missæ pro iter agentibus
Pro navigantibus
Pro adversantibus & calumpniantibus
Pro pœnitentibus
Pro confitentibus
Pro omnibus elemosynam nobis facientibus
Missæ pro offerente oblationem
Pro infirmis
Pro peccatis ac neglig.
Item alia
Item alia
Pro fratribus nostris absentibus
Missæ pro amico fideli
Item alia
Pro familiaribus
Missæ pro mortalitate

Pro peste & fame
Missæ pro temptatione carnis
Pro temptationibus cogitat.
Pro petitione lacrimarum
Missæ pro caritate
Pro humilitate
Pro concordia
Missæ contra paganos
Pro peste animalium
Pro homine in tribulatione posito
Item alia
Pro quacunque tribulatione
Missæ pro salute vivorum & mort.
Item alia
Item alia
Item alia
Item alia. Item alia
Missæ pro defuncto nuper baptizato
Missæ pro pœnitent. postulanda & inimicis
Missæ pro episcopo
Item alia
Pro episcopis
Pro sacerdote
Item pro sacerdotibus
Item alia
Missæ pro diacon.
Missæ in die deposit.
In anniversario
Pro congregat.
Pro Fratribus
Pro uno laico
Pro laicis
Pro una femina
Pro feminis
Pro parentibus
Pro omnibus fidelibus defunctis
Pro omnibus in cimiterio posit.
Item alia
Ordo visitation. infirm.
Ordo in agend. mortuorum
Benedictio salis & aque."

Pag. 273.

diversa est secunda pars. Imprimis autem notabilis est, ut conferenti patebit, diversitas codicis *Monacensis*, licet præfatio ubique una fere sit, quæ potest esse ALCUINI opus. Atque etiam in RODRADI, & GRIMOLDI libris varietatem iam notavit non modicam MENARDUS. MORINUSQUE de sacris Ordinibus agnoscit, non idem esse opus RODRADI, & GRIMOLDI. GRIMOLDUS proprie ad nostram spectat *Alemanniam*, non obstante controversia *San-Gallenses* inter & *Augienses* monachos. Iod. MEZLERUS de Viris illustribus *S. Galli* inter alios hunc etiam ex albo monachorum *Augiensium* expungit, atque in canonicum & clericum sæcularem transformat; Io. EGON autem Prior *Augiensis* suis vindicat, qui ex monacho *Augiensi* abbas *S. Galli*, & archicapellanus LUDOVICI *Germanici* sit factus.

Pag. 33.

T. II. P. II.
P. 233.

Apud P. HERRGOTT de *veteri disciplina monastica* habetur eius nomine inscriptio ad capitula monachorum *San-Gallensium*: „Præstantissimo & ineffabili dilectione nominando REGIMBERTO præceptori GRIMALTUS, „Tattoque supremi auditorum vestrorum discipuli sempiternæ felicitatis „salutem.“ Apud CANISIUM in veteribus lectionibus inter poemata *Walafri* STRABONIS occurrit unum de GRIMALDO magistro. Cui idem WALAFRIDUS *Hortulani* inscribit, qui postea apud eundem CANISIUM inter carmina WALAFRIDI sequitur, atque etiam in præfamine eiusdem ex MEZLERO epitaphium, in templo S. OTHMARI, quod condidit:

Hic manet interius divina legis amator

GRIMALDUS humilis, templum hoc qui condere iussit.

Alemannici
Sacramen-
tarii.Epist. 149.
n. 16.

XXII. Paullatim eo delabitur sermo, quo tota nostra collimat tractatio, ad illustrandam veterem liturgiam *Alemannicam*, quæ est inclita *Germaniæ* nostræ provincia, cuius fines supra determinavimus, atque sollicite totam peragravimus ad vetera in rem nostram colligenda monumenta. Inter ea autem primo loco recensendi sunt *Sacramentorum* codices antiquissimi, quos reperimus. Orationes illi solum plerumque continent, seu Collectiones & Præfationes unacum *Romano* Canone, qui omnium primo apud diversas nationes est receptus, atque oratione dominica concluditur, prout iam S. AUGUSTINUS notavit: „Omnis aut pene omnis frequentat ecclesia, ut preces accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud, quod est in Domini mensa incipiat benedici, Orationes autem cum benedicatur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur. Quam totam petitionem fere omnis ecclesia dominica oratione concludit.“ In uno *sacramentario Gallicano*, quod ex codice *Bobiensi* edidit MABILLONIUS in *Musæo Italico*, propheticæ, apostolicæ & evangelicæ simul continentur lectiones, & in antiquissimo codice *San-Gallensi*

Gallenſi 1000. annorum ſeparatim quoad quasdam miſſas votivas. Lectiones quidem nunquam defuerunt in liturgia, ſed peculiaribus antiquitus deſcriptæ libris, uti lectionarium *Gallicanum Luxoviense* vetuſtiſſimum, papyro *Ægyptiaca* litteris *Merovingicis* conſcriptum, argumento eſt. Reliqui libri liturgiæ *Gallicæ* a THOMASIO & MABILLONIO editi his carent, Collectionibus & Præſationibus, ſeu Contellationibus vel Immolationibus contentæ, quæ tamen plures ac diverſæ ſunt ante vel poſt nomina, poſt Sanctus, ante vel poſt myſterium, ſeu poſt precem, poſt Aios, poſt benedictionem. Sic tamen, ut in miſſali *Francorum* magis ſervetur ordo Romanus, qualis eſt in noſtris codicibus, in antiquiori quidem *Rhenaugiensi*, & *ſan-Galleuſi* conformius ſacramentorum *Gelaſiano* & *Francico*, in altero *ſan-Blaſiano* iuxta *Gregorianum ſacramentarium*, unde, ut mox videbimus, eſt expreſſum. Prius autem ex diverſis fontibus, quos fere in notis indicavimus, ſingulari quadam ratione eſt compoſitum. A ritu Romano abeuntem miſſalem librum memorat BERNO *Augienſis* in ſuo monaſterio. In noſtri quoque monaſterii archivo habetur Miſſalis longe aliter ordinatus, quam *Romana eccleſiæ* habeat uſus. Idque auctoritate S. GREGORII tuetur, eam licentiam S. AUGUSTINO *Anglorum* apoſtolo concedentis, ac ſubdit: „His ita inſtruimur exemplis, nil nos delinquere, ſi ea, quæ ex auctoritate pontificum, qui illum ſanctum virum tempore præceſſerunt, inſtituta ſuſcepimus, & vel ex *Gallicanarum eccleſiarum* aut *Hiſpanicarum* uſu mutuavimus, ſideli devotione ſervamus, imitantes ipſius beatiſſimi Papæ prædicandam humilitatem.“ Ut tamen, quod res eſt, dicamus, orationes liturgicæ & Præſationes in noſtro illo antiquiſſimo ſacramentario ex *Romanis*, quæ extant SS. LEONIS, GELASII & GREGORII ſunt depromtæ, præſertim ex *Gelaſiano*, de quibus RADULPHUS *Tun-* *Propoſ.* *grenſis* teſtatur, quod in antiquiſſimis noſtris miſſalibus multæ conti- *XXIII.* neantur.

Quodve diſcrimen *Gregoriani* a *Gelaſiano* ſolum notatur in numero & varietate earum orationum, quas Collectas vocant, Præſationum item, idem in noſtro deprehenditur. Illarum eſt antiquiſſimus uſus ac denominatio a collecta, ſeu *συναγωγή* fidelium, atque revera ſpirant auream eccleſiæ ætatem elegantiffimæ perinde ac devotiſſimæ orationes illæ, licet librariorum vitio frequenter ſint luxatæ ac depravatæ. Quemadmodum etiam ordinis ac miniſterii ſacri diverſitas haud raro ex incuria & imperitia ſacris operantium provenit. Unde tot habentur in Capitularibus regum *Francorum* & conciliis mediæ ævi decreta de libris & ordine liturgico, maxime in minoribus ac ruralibus eccleſiis, episcopis in hac re ſingulari iniuncta cura, „Ut (quemadmodum habet Capitulare incun-

T. I. Conc.
Germ. pag.
416.

De Sacram.
dis. c. 1.

tis, ut videtur, sæc. IX.) discutiant diligenter per suas parochias presbyteros, eorum fidem, baptismi & missarum celebrationes. Sæculo undecimo VALERIANUS epistola ad sanctum ANSELMUM in *Germania* maximam notavit diversitatem, & carpit in celebratione missæ. „Dominici etiam corporis mysterium (inquit) aliter *Romana*, aliter *Gallicana* ecclesia, ac diversissime nostra tractat *Germania*. Ex antiquis Patribus ordinem habemus sacrificandi: & valde admiror, unde hæc novitas surreperit in domo Domini.“ Studuerunt tamen semper pii præfules, ut in suis ecclesiis ad antiquam observantiam reducerent ritus sacros, ac cultum divinum. Quam in rem inter alios insignis est in nostra *Alamania* canon in synodo *Augustana* superiore ætate an. 1548. constitutus. *Divinus cultus observetur peragaturque his modis & ritibus, qui per manus sanctorum Patrum nobis traditus, & per maiores nostros in sacrificio altaris &c.* Confert huc sedulum liturgicum studium, ac antiquorum rituum indagatio; quod modo agimus, quantum consequi potuimus, vetustissimis tam in rem monumentis documentisque e tenebris protractis.

Eorum ætas.

XXIII. Quos hic primum proferimus in lucem venerandæ vetustatis duos libros *sacramentorum*, ut modo tetigimus, alter ex bibliotheca *Rhenaugiensi* & *san-Gallensi*, alter ex nostra *D. Blasii*. Ille caractere, ac sermone barbaro solocismis refertus est, qualis obtinuit, donec sub stirpe *Carolingica* reflorescerent litteræ. Ad quam ætatem referendus est codex noster alter *San-Blasianus* cum *Solodorensi* & *Petershusano*, qui non solum cœvi, sed & eadem scriptoris manu exarati videntur: *Solodorensis* notam chronicam habet ex nomine ADALBERTI abbatis, cui scriba monachus librum dedicat, abbas S. FIRMINIO, hic S. PETRO, PETRUS Christo, quæ diligentius examinabimus dum monumenta nostra edemus. Accedit *Rhenaugiensis* alter, diversus ab eo, quem deinceps antiquissimum indigitabimus. Defunt in antiquissimo *Rhenaugiensi* & *san-Blasiano* verba illa in Canone & omnibus orthodoxis &c. quæ in *Solodorensi* per rubricam sunt addita, uti etiam imperatore nostro, quæ itidem defunt in *Rhenaugiensi* & *san-Blasiano*. In oratione hæcenus consueta in die pasceves in *san-Blasiano* habetur *Oremus pro christianissimo rege nostro*. In *Solodorensi* autem, *Petershusano* & secundo *Rhenaugiensi*, *Pro christianissimo imperatore nostro*. Quomodo etiam in celebri *Vindobonensi* habetur, quem LAMBECIUS autographum ADRIANI CAROLO M. transmissum existimavit, ex *Angia* divite *Vindobonam* translatum. Idem etiam in codice *Remensi* RODRADI & RATOLDI apud MENARDUM & PAMELIUM habetur, qui sæc. IX. sunt codices. In præconio tamen ceteri

cerei paschalis sabb. S., quod in *San-Blasiano* desideratur, in antiquissimo *Rhenaugensi* habetur: nec non & clementissimo rege nostro ill. coniugeque eius ac filiis cunctoque exercitu *Francorum*: in *Solodorenfi*: & gloriosissimo rege N. eiusque nobilissima prole. Habetur vero postea inter votivas missa imperatoris vel regum. Sequitur missa pro rege quotidiana. Sed, ut verum fateamur, formulæ hæc sunt generales, quæ a scribis servari potuerunt, quin suis præcise convenirent, adapterenturque temporibus. Alicubi tamen veluti in secundo *Rhenaug.* in missa tempore synodi, estque missa pro regali prosperitate, bis nominatur *Ludovicus*, qui *Ludovicus* haud dubie est *Germanicus*, quem alias munificum fuisse in hoc monasterium adhuc diplomata testantur. Nota autem, in eodem codice *Rhenaugensi*, deletis prioribus litteris, in oratione *parascev.* pro imperatore, paullo recentiori manu superscriptum esse *Ad Christianorum benignus imperium.* In nostro imperium *Romanum* nominatur: *Respice ad Romanum propitius imperium.* Quod in primo illo antiquissimo *Rhenaugensi* codice sic habetur: *Oremus & pro christianissimis imperatoribus nostris vel rege nostro ill.* Prius enim ex antiquissima consuetudine adhuc superstiti imperio orientali usque ad finem sæculi octavi est; alterum pro statu tunc præfenti sub regibus *Francorum* est additum, qua ratione mox subditur: *Respice propitius ad Romanorum, atque Francorum benignus imperium.* Quemadmodum etiam in antiquissimo *Gelasiano sacramentario* habetur: *Oremus & pro christianissimo imperatore vel rege nostro ill.* Et: *Respice propitius ad Romanum sive Francorum benignus imperium.* Quum vero sæculo octavo desierit imperium orientale, arguere licet, antequam penitus collapsum fuerit, codicem etiam *Rhenaugiensem* fuisse scriptum. Haud secus ac *Muratorius* pugnat contra *Basnagium*, adversus antiquitatem *sacramentarii Gelasiani*, argumentum repetentem ex mox allatis verbis. „Si (inquit) post imperium ad *Francos* reges translatum exaratus fuisset codex; tantummodo dictum fuisset: *Respice propitius ad Romanum benignus imperium; tunc enim imperii nomen Franciam quoque complectebatur.* Et sane huius rei argumentum habes in *San-Blasiano* codice, de quo mox diximus, ac cœvis, altero *Rhenaugensi*, & *Peterskufano*, scriptis iam novo in *Carolo M.* fundato occidentali imperio. E contrario ex benedictione cerei paschalis primi antiquissimi *Rhenaugensis* conicitur, ante erectum imperium occidentale illum esse scriptum sub regno *Francorum*. Sic enim habet: *Nec non & clementissimo rege nostro ill. coniugeque eius ac filiis, cunctoque exercitu Francorum.* Inter missas etiam duæ sunt, una pro regibus, altera pro sterilitate regis. Sed, ut diximus, ex his ætas codicis asserere figi non potest.

Anni eccle-
siastici ex-
ordium.

De emen-
dat. tempor.
lib. II. p.
170.

XXIV. In hoc autem secum, ac cum cæteris antiquis *sacramentariis* conveniunt ambo nostri, quod annum ecclesiasticum veteri more a vigilia Natalis Domini auspicentur. Fuit hoc moris olim in *Germania*, plarisque septentrionalibus, etiam adhuc superstitioni gentiliū addictis. „Veteres Saxones (inquit SCALIGER) & Dani principium anni civilis semper a xxv. *Decembris* capiebant, idque nocte, quæ sequitur xxiv. in qua antiquitus Christiani, hodieque pervigilia natalitia faciebant. Eam noctem *Modraneft* vocabant, quasi dixeris *μυκρομένης*, & quasi illa esset parens omnium reliquarum noctium &c.“ Eundem vetustissimum morem *Romanorum* OVIDIUS designat:

*Bruma novi prima, veterisque novissima Solis,
Principium capiunt Phæbus & annus idem.*

Licet vero apud *Germanos* iam tempore S. BONIFACII a Cal. *Iannarii* annus inciperet, ut ex eius epistola ad ZACHARIAM P. patet (ubi de superstitionibus agit his Calendis fieri suctis, atque etiam in missali *San-Gallenfi* eo die extat *missa prohibendo ab idolis*) a Natali tamen Domini annum ecclesiasticum coeptum esse in *Germania*, martyrologium *Morbacense* & *Corbeienſe* apud MARTENIUM declarant, atque vetustissimi quique codices *Sacramentorum*. Quod multis sæculis obtinuit, licet postea intermissum apud nos in concilio *Colonienſi* an. MCCCX. iterum sit fixum, ac statutum, ut ex nunc de cætero annus Domini observetur, & in Nativitate Christi innovetur a quolibet anno, prout sacrosancta Romana ecclesia id observat, quæ est omnium ecclesiarum, caput & magistra. Id tamen dilucidius, quod inter sacramentarium & antiphonarium S. GREGORII habetur, hic etiam observatur in antiquissimo nostro antiphonario (quod quidem in msc. *Rhenangienſi* positum est ante ipsum librum *Sacramentorum*) ut ab adventu Domini, uti & in *Gothica* & *Gallicana* veteri liturgia, officia incipiant. Quod etiam in missali veteri *Lateranensi*, *Romæ* nuper edito, observatur, & in Capitulari evangeliorum *Vaticano*: licet alias Capitularia evangeliorum, uti & epistolarum, ac pleraque sacramentaria a vigilia Natalis Domini ordiantur.

Notæ quæ-
dam singu-
lares anti-
quissimi sa-
cramentarii
Alemanici.

XXV. Ad ritum *Romanum* pertinet, ut tres missæ in Natali Domini celebrentur, uti in nostris codicibus habetur. Ritu enim *Gallicano* unam tantum fuisse, observat MABILLONIUS & RUINARTUS in notis ad S. GREGORIUM *Turonensem*. Utrique ordini communis olim erat die prima *Iannarii* *Missæ prohibendo ab idolis*, ut in nostro inscribitur *San-Gallenſi*, nam in antiquissimo *Rhenangienſi* desideratur secunda hæc eius diei missa: unaque octava Nativitatis Domini notatur, ut in *Gelasiano* Circumſcriptionis tantum

tantum in Contestatione seu Præfatione iniecta mentione. Cum *Gelasiano* etiam antiquissima nostra *sacramentaria Alemannica* conveniunt in numero orationum post Introitum & Communionem, quas S. GREGORIUS detraxisse dici potest iuxta IOANNIS *diaconi* testimonium. Quod post festa præcipua plures subiungantur orationes, commune est nostris codicibus cum aliis, ut in observationibus notavimus. Titulum non raro habent *Romano* more *ad vespervas, ad fontes, ad S. andream, ad apostolos*. Id autem est singulare, ut alicubi observavimus, quod notentur horæ canonicæ singulæ, per quas dictæ orationes fuerunt distributæ. Prout etiam in antiquissimo codice *san-Gallenſi* separatim eas invenimus. Præterea initio libri secundi codicis *Rhenaugienſis*, quæ distinctio ei singularis est, orationes *ad matutin. ad primam &c. Quotidianæ* vero plurimæ *Pro peccatis &c.* etiam in nostro *San-Blasiano* & aliis similibus notantur. Quales in quodam *San-Gallenſi* codice notavi cum hac rubrica. *Incipiunt orationes Ambrosianæ*. In alio item cod. *Incipiunt orationes Ambrosianæ de adventu*. Orationes autem votivas ac missas, quæ *Gelasiano* aut *Gregoriano* conveniunt, in *Rhenaugienſi* singulis locis observavimus. Id vero hic notandum, unde coniecit THOMASIVS, codicem a se editum *Gelasianum* esse, dum in missali antiquissimo *Vallicellano* Dominica II. post octavas paschæ reperit: *Alia missa S. GELASII*, cum orat. *Tibi placitam Deus populo tuo tribue salutem &c.* super obl. *His nobis dñe mysteriis conferatur &c.* Ad communion. *Sacramenta, quæ sumpsimus &c.* hanc S. GELASII missam eodem die in nostro *Rhenaugienſi* antiquissimo legi, eandem quoad omnia, sicut in edito sacramentario *Gelasiano*, ubi oratio *Tibi placitam*, secundo loco habetur. Oratio prima autem, item *secreta, & postcommunio*. congruit in codice *San-Blasiano*. Idem THOMASIVS notavit ex *Tolosano* codice, relato a MORINO in appendice de pœnitent. p. 55. scribi sabb. S. cum XII. lectiones leguntur: *Sequuntur lectiones secundum Gelasium*. Oratio, *antequam legatur prima lectio*, illico post Benedictionem cerei. Deinde descriptis XII. lectionibus secundum GELASIVM sequitur: *Item lectiones secundum Gregorium, lectio prima in Genesi. In principio &c. Oratio. Deus, qui mirabiliter*. Idem discrimen in nostris *sacramentariis* habes: cum *Rhenaugienſis* iuxta ritum GELASII post duas orationes benedictionem cerei mox sequentes, alteram adhuc ante lectionem ponat tam in sabbato paschæ, quam pentecostes. In *San-Blasiano* autem & aliis *Gregorianis* a lectione *Genesis* incipitur; ut adeo contineat *S. Blasianus* ordinem, prout apud nos servabatur, postquam ADRIANUS P. *sacramentarium* S. GREGORII misit, *Rhenaugienſis* autem (& qui cum eo convenit *san-Gallenſis* in plerisque

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

N

præter

præter additionem festorum, ut suis locis annotavimus) qualis antea fuerat, ritum *Gelasianum* iuxta *Thomastianum sacramentarium*, quod *Gelasianum* inscribit, tantum quod illud in tres, nostrum in duos solum dividatur libros: cum S. GREGORIUS *Gelasianum* in unum coarctasse dicatur. Ad finem libri primi cod. *Rhenaug.*, ubi demum Canon habetur, qui in *san-Blasiano* & aliis *Gregorianis* initio statim post titulum & Præfationem ponitur, postquam orationes plures generales *Post communionem* essent positæ, sequitur novus titulus. *Item benedictiones super populum*, atque indiscriminatim plures ponuntur orationes secundum veterem morem *Gallicanum*, quem ZACHARIAS P. in epistola ad S. BONIFACIUM carpit. Nihilominus in cod. *san-Blasiano* benedictiones solemnes episcoporum secundum festa distributæ ponuntur, de quibus postea agemus.

Dies Rogationum.

Cum vero in ecclesia *Romana*, teste ANASTASIO, primum a LEONE III. institutum sit, *Ut ante tres dies ascensionis Dominica letania celebrarentur*, in *Rhenaugiensi* nostro habentur, ritu *Gallicano*, cum ieiunii frequenti mentione in precibus; licet aliqua in codice manco desiderentur. De illis vero nihil occurrit in codice *san-Gallensi*, qui alias *Rhenaugiensi* similis est. Quin imo nec in *san-Blasiano*, & quos cum illo contulimus, *Vaticano* & *Ottoboniano* MURATORII, licet iam inter *Rhabani* MAURI homilias, qui an. 822. archiepiscopus *Moguntinus* renuntiatus est, habeantur inter alias *de rogationibus*. *Moguntina metropoli* tunc, uti etiamnum, maior *Alemannia* pars coniuncta fuit.

Quinque Dominicae ante Natale Domini.

De Off. lib. III. c. 40.

In *sacramentario* porro *Rhenaugiensi*, quemadmodum in *Gelasiano* & *lectionario* a V. THOMASIO editis, sunt quinque adventus Domini hebdomadæ, cum in *sacramentario Gallicano*, quod MABILLONIUS T. I. *Musæi Italici* edidit, tres tantum missæ Adventui adscribantur. „In antiquis libris missalium & *lectionariorum* (inquit AMALARIUS) reperitur scriptum: Hebdomada quinta ante Natalem Domini. Totidem enim lectiones habentur in *lectionario*, & totidem evangelia a tempore memorato per dies Dominicas usque ad nativitatem Domini.“ Atque, teste MAR-

De antiq. eccl. rit. lib. IV. c. 10.

TENIO, in codice *Remensi* ab annis circ. 900. scripto, in *Gellonenfi*, & *Colbertino*, & altero *Colbertino*, cuius character annos 800. repræsentat, in pontificali EGBERTI *Eborac. ep.*, & quibusdam aliis quinque leguntur Dominicæ ante Domini Natalem.

Officia Fer. V. in Quadrages. Lib. VI. c. 41. 36.

Quæ in *sacramentario Gelasiano* desiderantur officia feriarum quarum in Quadragesima, habentur quidem in nostro *Rhenaugiensi*, at diversæ ubique sunt orationes a *Gregorianis*, prout in *san-Blasiano* & aliis habentur. Id etiam DURANDUS observavit. A quo nempe statutum refertur: *ut ferie quinta Quadragesimales ieiunio & officio celebrarentur, sicut.*

sicut alia feria, quod non fiebat antea. Ea primum a GREGORIO II. ad initium sæculi octavi instituta esse, adnotavit PAMELIUS. Quæ vero causa fuerit, quod feria V. soluta fuerit a ieiunio, in ep. 2. KAROLI M. ad ALBINUM abbatem indicatur, recenseturque in notis ad *Missale Luteran.* „MELCHIADES vero... constituit, ut nulla ratione in prima vel quinta feria ieiunium quis de fidelibus agere præsumeret. Nam cur in prima feria ieiunium ipso tradente solvatur, non est necesse texendo replicare. Quintam vero arbitrati sumus propter magna mysteria, quæ in ea continentur, ab eo esse solutam.“ Forte tamen rectius dicitur causa intermissi officii superstitio quorundam Christianorum, qui ea die feriabantur, quod vetuit concilium *Narbonense* an. 589. ut quinta feria, nisi aliqua festivitas in eam incidat, feriari & cessare non liceat.

Singularis est ritus, sacramentario antiquissimo *Rhenaugiensi* & *San-Gallensi* communis cum sacramentario *Gelasiano*, annunciandi ante communionem proxima festa. In sacramentario *Gelasiano* id præcipuum antiquitatis argumentum habetur, quod martyrum solum festa habeat. In *Rhenaugiensi* nostro præter festa SS. BENEDICTI, AUGUSTINI, MARTINI & SILVESTRI nullum occurrit, in *San-Gallensi* præterea habetur S. GREGORII, & LEONIS pontificum, quod etiam in aliis rebus magis ecclesiæ *Romana* accommodatum est.

Nota item in nostris codicibus commemorationem S. PAULI proximo die post festum S. PETRI, pridie nimirum Kal. Iulii, quam institutionem S. GREGORIO M. tribuit *Micrologus*, sicque illius sacramentaria habent. Dedicatio ecclesiæ S. Mariae ad martyres III. Id. Maii, cuius institutio circa an. 610. BONIFACIO IV. tribuitur, tantummodo in sacramentario *San-Gallensi*, non vero in *Rhenaugiensi* antiquissimo, habetur. In quo nullum est recentius, pariter ac in *Gothico THOMASII* & MABILLONII, quam festum S. LEODEGARII episcopi *Augustodunensis*. Deest tamen festum hoc in cod. *S. Galli*, quod alias festis abundat. S. LEODEGARIUS anno DCLXXVIII. est interfectus impij EBROINI consilio sub THEODERICO rege, quo adhuc vivente tertio anno a martyrio, cum indies miracula ad eius tumulum inclarescerent, pia inter episcopos, qui in ipso palatio versabantur, facta est contentio de eius corporis translatione, quæ in basilicam eius nomini extructam facta est. Atque ipsius honori ineunte sæculo octavo iam monasteria sunt extructa, imprimis *Murbacense*. De quo monasterio intelligit MABILLONIUS in observationibus de S. LEODEGARII translatione & reliquiis, quod vitæ LEODEGARII scriptor testatur, in finibus *Alamanicie gloriosum caput incliti martyris servari, ac miraculis illustrari in quodam*

pag. 43.

Festa San-
ctorum,Et alia ci-
ca festa.Ser. II. Be-
ned. p. 706.

quodam monasterio, quod non aliud est sine dubio a *Murbacensi*. Nam istud monasterium in finibus *Alamannia* situm est ad pedem *Vogesi* in *Alsatia*; monstrantque usque hodie S. LEODEGARII caput *Murbacenses*, quod a primo loci conditu penes se habere asserunt, ob idque ecclesiam suam in S. LEODEGARII honorem consecratam esse. Atque inde cultus S. LEODEGARII celeriter *Alemaniam* pervadere potuit, cura ac pietate cumprimis S. PIRMINII inter primos nostros apostolos, qui an. 727. ex *Augia* pulsus, *Murbacense* hoc monasterium annuente ipso THEODERICO rege fundavit.

Martyrologium ad calcem non est *Alemanicum*.

Ad calcem *sacramentarii* huius antiquissimi adicitur *martyriologium circuli anni*, sed maiori parte mutilum, in quo multis diebus nulli assignantur sancti, etiam de quibus in ipso *sacramentario* missæ habentur ac festa. Nec raro alia notantur festa in martyrologio, quam in *sacramentario*, ut in notis observavi. Nec ullus sanctus in martyrologio *Alemaniae* nostræ peculiaris est. Sed præter eos, qui communi cultu in ecclesia celebrantur martyres & confessores, etiam in *Italia*, *Hybernia*, *Scotia*, *Belgio*, *Gallia* præsertim celebrati habentur. *Rhenaugienses* vocant hoc *sacramentarium* S. FINTANI, qui ex *Scotia* vel *Hybernia* oriundus huc secessit iuxta MABILLONIUM an. 800. postquam *Franciam*, *Alemaniam* peragrasset atque *Italiam*. Assertius est medio demum sæc. IX. a S. FINTANO *sacramentarium* hoc *Rhenaugiam* esse allatum.

Mus. Ital. T. I. P. II. p. 276.

Liber poenitentialis.

Demum hic observandum de codice nostro *Rhenaugensi*, quod in *sacramentario Gallicano* rarissimum & pene singulare MABILLONIUS existimavit, in fine haberi librum poenitentialem, atque etiam alia contineri, ex quibus pateat, non fuisse monasticum *sacramentarium*. At vero nostrum S. Blasii, Romæ descriptum quidem ex bibliotheca cubiculi, ea tamen solum complectitur, quæ ad missæ celebrationem pertinent pontificalem quidem etiam, quo spectant positæ ad finem ordine benedictiones episcoporum, quibus carent gemini *Solodrensis*, *Petershusanus*.

Liber II. Sacramentarii Rhenaug.

Liber II. in antiquissimo *Rhenaugensi* non solum ritum baptismi, sed etiam consecrationis olei sacri, ac chrismatis Fer. V. Cœnæ Domini aliaque complectitur, quæ ad publicos ecclesiæ ministros spectant. In codice *San-Gallensi* deest integer liber II., qui inscribitur in cod. *Rhenaug.* Incipit liber II. de extrema parte, ubi primo occurrunt orationes ad matutinos, ad vesper. Sequitur oratio ad Primam, Tertiam, Sextam, Nonam. Ordo baptisterii orditur a missis, quæ per scrutinia celebrantur. Ante missas varias pro vivis & defunctis, quas votivas nominamus, prima legitur in dedicatione basilicæ annivaria, quam

quam sequuntur orationes *ad clericum faciendum, item missa Consecratio presbyteri, Pro regibus &c.* reconciliatio poenitentis ad mortem, commendatio animæ, ad lavandum corpus, sepeliendum &c. Nec illud omiserim, uti in *sacramentario Gallicano T. I. P. II. Musæi Italici* post libellum poenitentialem (seu ut inscribitur *Iudicius poenitentialis*) de singulis apostolis, quomodo symbolum apostolorum ediderint, additur recensio, ita in *Rhenaugiensi* adiungi *Breviarium apostolorum ex nomine vel locis ubi prædicaverunt, orti vel obiti sunt.*

XXVI. Hactenus-quasdam res sparsim in *sacramentariis* nostris con-
 tentas notavimus, quibus tum inter se, tum cum aliis conveniunt, aut quoad Præ-
 differunt; atque diversus diversis temporibus & locis fuit earum usus, fationes.
 & ad ampliorem sacrorum Christianorum, missæ præsertim sacrificii, celebrationem pertinent. Ad cuius nunc sacrationis mysteria progredimur in ipsa oblatione sacrificii, panisque & vini symbolis a sacro mysterio consecrandis. „Quæ cum accepit (inquit S. IUSTINUS) laudem & gloriam omnium parenti filii spiritusque sancti nomine tribuit, gratiasque diu agit, quod ab eo his dignus sit habitus: quibus rite perfectis, precibus & gratiarum actioni populus omnis, qui adest, benedicit, dicens Amen.“ Frequens est apud SS. PP. præparationis alicuius seu Præfationis mentio, apud S. CYPRIANUM, CYRILLUM *Hierosolymitanum*, CHRYSOSTOMUM, AUGUSTINUM, aliosque sanctos Patres. Supra retulimus Canonem concilii *Milev.* II. anno 416. ubi inter alia Præfationes ab omnibus celebrari debere, statuitur, ne tamen aliæ dicantur in ecclesia, nisi quæ a prudentioribus tractatæ vel comprobatæ in synodo fuerint; dum nimirum hæc etiam festivitatis aptari cœperunt. Suntque, qui, dum de actis & passionibus Sanctorum in missa recitandis fit apud veteres sermo, de his Præfationibus intelligendum putent. Fuit non solum in *Africa*, sed alibi etiam in his magna diversitas, tum præsertim in officio *Ambrosiano*, ubi ad singulas missas variantur Præfationes.

Earum multas PAMELIUS S. AMBROSII nomine insignivit, & S. GELASII, de quo in Libro pontificali perhibetur, fecisse etiam & Sacramentorum Præfationes, eique REMIGIUS *Altisiodorensis* communem illam tribuit, quæ instar aliorum quotidiana habetur: *Hanc exhortationem*, inquit de hac missæ parte agens, quæ sequitur, GELASIUS papa composuit. De eo A-
 NASTASIUS bibliothecarius in cat. *Roman.* Pontif. hæc habet: *Fecit autem*
Sacramentorum Præfationes canto sermone: quare quidem in vulgato per
 V. THOMASII *Gelusiano sacramentario* Præfationum copia desiderata est,
 ut pluribus detrahis per S. GREGORIUM tamen adhuc multo plures fu-

peressent, quam in veteribus *sacramentarii Gregoriani* codicibus reperiuntur. Neque vero tot in *THOMASII sacramentario Gelasiano* habentur, quot in nostro *Rhenaugiensi* antiquissimo per singulas fere missas, diversis ex fontibus hauftæ.

Inter alias utrinque notanda venit, quæ etiamnum de SS. Trinitate canitur, atque PELAGIO II. tribuitur, qui in epistola ad episcopos *Germaniæ & Galliæ* eorum numerum ad novem iuxta usum *Romanæ* ecclesiæ determinaverit. Sed dubia est ea epistola, aut certe intentum effectum haud habuit, ut in sequentibus amplius liquebit: id ex nostro hoc *sacramentario Rhenaugiensi* patet, quod duobus sæculis eo pontifice posterius est, qui vergente sæculo sexto sedit *Roma*, proximus S. GREGORII antecessor, cum magnus hic habeatur Præfationum numerus sub *contestationum* nomine: quæ *immolationes* etiam vocari solebant, præsertim in officio *Gallicano*, in quo aliud habetur genus Præfationum mox initio liturgiæ, quæve exhortatio erat ad populum, ad rem sanctæ agendam, quam prophetia, aliæque lectiones, & collectiones sequebantur. Sic in uno *Gothico* missali singula ea nomina, Præfationis, Contestationis, Immolationis notantur.

Et Cano.
nem.

T. I. Lit.
p. 131.

XXVII. *Romano* ritu Præfatio ad *canonem* proprie dicitur, qui licet varius fuerit in officio *Gallicano*, in eodem tamen etiam *Romanus* habetur, uti in *Ambrosiano*, ab auctore librorum de *sacramentis* inter S. AMBROSII opera maximam partem recensitus, & a MURATORIO editus ex bibliotheca *Ambrosiana*, idem ac in missalibus *Romanis*, paucis exceptis. Nihilominus, quæ fere apud auctorem libb. de *sacramentis* recitantur verba, *Ergo memores gloriosissima ab inferis resurrectionis* &c. post consecrationem dici solita, eorum loco apud MURATORIUM aliam legere est orationem, cum cætera convenient quoad sensum salutem, præter ea, quæ singularia sunt missæ in Coena Domini ad ipsum diem spectantia, ut in aliis summis festivitatis usitatum est; sed olim frequentius fiebat, ut ex nostris etiam *sacramentariis* patet. Quæ respicere videtur VIGILIUS P. in epistola ad PROFUTURUM, dum ita scribit: „Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere divisum: sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero paschalis, aut Ascensionis Domini, vel Pentecostes & Epiphaniæ, sanctorumque diei fuerit agenda solemnitas, singula capitula diebus apta subiungimus, quibus commemorationem sanctæ solennitatis aut eorum facimus, quorum natalitia celebramus: cætera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter & ipsius canonicæ precis textum direximus subter adiectum, quem Deo propitio ex apostolica traditione suscepimus.“ S. CYPRIANUS

De univ.
eccl.

MUS

ius eadem etiam voce in hac re utitur: *Constituere audent aliud altare, PRECEM alteram illicitis vocibus facere.* Et INNOCENTIUS I. epistola ad *T. 1. pag. 857.* DECENTIUM: „De nominibus vero (inquit) recitandis, antequam PRECEM sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet, quam superfluum sit, ipse pro tua prudentia recognoscis, ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandæ, ac tunc eorum nomina, quorum sunt, edicenda; ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quæ ante præmittitur, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus.“ Morem orientalem attingit, quo ante Canonem nomina recitabant, quem etiam postea receptum in *Galliis & Hispaniis* ex liturgia *Gallicana & Mozarabica* constat.

Ritum illum, omnibus liturgiis præterquam *Romanæ* communem, mox ad oblationem in Missæ solemnibus nomina recitandi ac diptycha legendi, quem INNOCENTIUS I. improbaverat in epistola ad DECENTIUM, attinet *collectio post nomina*; palam autem fit ex Missali *Gothico* morientium simul ac viventium commemorationem fuisse factam, ac recitata nomina. Sic nempe habet in vigiliis Epiphaniæ *collectio post nomina* *T. VI. Opp. Præsentem itaque oblationem ita inlabere, ut medelam viventibus, de. V. Tbomas. fundis refrigerium præset. Et quorum texuit recitatio præmissa sortem, P. 250.* inter electos iubeas adgregare. Infra in natale sancti CLEMENTIS *epi. pag. 260.* *scopi* quædam etiam inserta leguntur nomina; est vero *collectio post nomina* sequens: „Nominum serie relata defunctorum, fratres Karissimi, omnipotentis Dei misericordiam supplices exoremus: ut interventu sancti CLEMENTIS antistitis & martyris sui, defunctis absolutionem, viventibus tribuat salutem. Memores etiam sumus fidelissimorum suorum SINCINI atque THEODORÆ: ut quibus per beatum martyrem fidem se credendi inferuit, eis paradisi regna participet.“

Ego autem hæc studiose commemoro, quia singulare prorsus est in Canone sacramentarii antiquissimi *Rhenaugiensis*, ut ante consecrationem mox post commemorationem vivorum memoria etiam mortuorum subiciatur, licet post consecrationem repetatur, iisdem, quæ in *Gelasiano* habentur, verbis: *Memento etiam Domine & eorum (nomina) qui nos præcesserunt &c.* Deest vero in *Gelasiano* ante consecrationem expressa *Romani* pontificis & episcopi mentio, quæ in nostro more solito notatur: in *Gelasiano* autem illo aliquid desiderari in contextu, innuere videntur illa verba *unacum omnibus orthodoxis atque apostolica fidei cultoribus*, quorum institutio S. GREGORIO M. tribuitur, desiderantur autem

autem non solum in nostris antiquissimis *Rhenaugienfi* & *san-Gallenfi*, sed etiam *san-Blasiano*, S. GREGORII ex bibliotheca cubiculi Romæ descripto. Quod vero coniunctam vivorum & mortuorum memoriam attinet, nullum uspiam neque in *Gregoriano*, neque *Gelasiano sacramentario*, eius rei habetur vestigium: quem ultimum alias fere per omnia sequitur noster codex, habet tamen præter sanctos martyres, in *Gregoriano* memoratos, confessores, quales forte etiam in *Gelasiano* adiuncti fuerunt cum aliis martyribus, multique adhuc in Canone *Ambrosiano* adduntur. In Canone autem *Gallicano*, uti in nostro, confessores adiiciuntur iidem, S. AMBROSIO excepto, sed plures in nostro occurrunt: præter S. HILARIUM enim & MARTINI, AUGUSTINI etiam, GREGORII, HIERONYMI, & BENEDICTI nomina recensentur. In utroque *Rhenaugienfi* & *san-Gallenfi* eadem, quæ ipsa in cod. *Remensi* apud MENARDUM n. 42. leguntur, ac præterea DIONISII, RUSTICI, ELEUTHERII MM. REMIGII episcopi memorantur nomina. In *sacramentario Gelasiano* cum locus mancus sit, legitur tamen ELEUTHERII nomen, pariterque alii martyres, focii haud dubie, notati fuerunt, aut etiam confessores, qui in nostris, ac multis aliis, ut suo loco observabimus, appositi sunt.

Id vero singulare est in codice *San-Gallenfi*, quod in inferiore ora antiqua pariter manu ad memento vivorum adscribatur: *Memento Domine famuli tui REMEDII episcopi*, post mentionem papæ & antistitis. REMEDIUM hunc *Curiensem* episcopum esse existimo, non *Remensem* S. REMIGIUM, etsi etiam passim in antiquis monumentis sic scribi apud

In Sacram. MENARDUM comperiam, ubi de celebri huius sancti festo agit, atque
n. 489. pag. etiam in capit. AHYTONIS *Basileensis* ep. S. REMEDII, S. MAURICII, &
417. S. MARTINI festa iunguntur. Inter epistolas S. BONIFACII 107. legimus:
Cap. 8. Postea traxerunt me ad altare sancti REMEDII, & fecerunt me iurare &c.
Bibl. PP. In diptycho *Leodiensi*, quod WILTEMUS edidit, REMEDIUS cum GREGO-
T. XIII. RIO, GERMANO, MEDARDO memoratur. Quæ omnia *Remeusem* sanctissi-
P. 116. mum episcopum spectant, etiam in Canone recitari consuetum, sed eo loco, ubi sancti recensentur, hic autem ubi antistitis post papam memoria fit.

An forte in monasterio *S. Galli* antistiti *Constantienfi* hunc iunxerint ex reverentia tanti viri? Cuius extant *Alemannicæ* ecclesiæ veteris canones apud GOLDASTUM T. II. P. II. Rer. *Alem.* quos NOTUNGUS episc. *Constant.* continuavit. Certe character congruit illi temporis sæc. IX. quo vixit REMEDIUS. An forte ex coniunctione monasterii *Fabariensis* id fuit factum?

T. I. Rer. In EKEHARDI lib. de casib. monast. *S. Galli* habetur querela HARTPERTI
Alem. p. 36. episc. *Curienfis*: quoniam meæ sedis semper erat illa abbatia, quonsque
SALOMONIS episcopi technis inde est subducta. Loquitur de FABARIA.

XXVIII. In laudato modo *S. Galli sacramentario*, quod fere cum *Rhenaugiensi* antiquissimo congruit, extra ordinem recentiori manu cum aliis nonnullis millis de SS. Trinitate, præcipue vero monasterio *S. Galli* propriis, suppletur festum omnium Sanctorum, quod ADONE & USUARDO testibus, GREGORIUS IV. imperante LUDOVICO Pio circa annum 830. instituit, atque etiam in *Pameliano*, & S. ELIGII *Menardiano* sacramentario habetur, & in nostro *San-Blasiano*, quod post *Rhenaugiense* antiquissimum edimus, cum altero *Rhenaugiensi*, *Solodorenfi* & *Petershusano* cœvis collatum. Cuius tanta est cum utroque posteriori etiam quoad scripturam similitudo, ut ab uno eodemque scriptore exaratum haberi possit. Elegantissimo charactere omnia tria sunt descripta nitidissimo pergameno. Imprimis magnifice compactum est *Solodorense* panno quidem holoserico violacei coloris, argenteisque & auratis SS. Trinitatis, & quatuor evangelistarum, ac quatuor ecclesiæ doctorum imaginibus circumdatum; nostrum vero *San-Blasianum* holoserico nigro cum repagulis argenteis, eiusdemque metalli laminis figuratis: ad quatuor angulos, evangelistæ cum insignibus, opere fusorio: in medio includitur tabula elephantino opere anaclyptico ea ex parte, qua pro more eorum temporum aspectui fuit expositus liber a sinistro latere. Repræsentat Christum in cœlos assumptum in limbo: ad latus figura virilis & muliebris cum diademat, sc. caput viri radiatum, matronæ velatum desuper luna crescens. Donarium regium hoc innuere videtur.

Notæ Sacramentarii S. Blasiani, geminique Solodorensis & Petershusiani.

TAB. I.

Omnia hæc, quæ recensuimus *sacramentaria*, pro cœtibus monasticis descripta videntur: quod in codice *Solodorenfi* firmatur ex eo, dum in fabb. S. post lectiones consuetas & Benedictionem additur: *Alius incipit ordo eiusdem diei orat. apud Canonicos celebrandus*. Inter festa Confessorum eo in codice ad *Alemanniam* nostram pertinent SS. PIRMINII & GALLI. De *Petershusano* iam supra diximus. *San-Blasianum* vero nostrum, licet ad calcem habeat benedictiones solennes episcopales, nihil eorum tamen præterea continet, quæ ad ministeria ecclesiastica pertineant, ne quidem, quæ in *Lateranensi* monachorum ord.

pag. 181.

S. BENEDICTI missali iuxta antiquam monasticam consuetudinem notantur. Ac forte ante susceptum ordinem S. BENEDICTI apud fratres ad *Albam* iam in usu fuit, licet festum S. BENEDICTI contineat, quod celebre alibi etiam fuit per ecclesiam, non solum occidentalem, sed etiam orientalem. Missale hoc etiam ante susceptum patrocinium S. *Blasii* apud nos fuisse, inde coniicitur, quod festum eius ad calcem appositum sit recentiori manu, quæ eadem, in ora codicis, post festum Purificationis adnotavit hæc verba: *De S. Blasio quere in fine*. Inde vero firmatur, patrocinium hoc ex monasterio *Rhenaugiensi* ad nos pervenisse,

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

O.

fe,

se, quod iam in antiquo cod. sæc. IX. illius monasterii suffragium S. BLASII habeatur, quomodo ad hunc usque diem apud nos in horis canonicis minoribus cani solet: *Dñe Iesu Christe verus Deus noster per orationem servi tui BLASII festina in adiutorium nostrum.*

Sed ut redeamus ad nostrum *sacramentarium* seu Missale, illud pro *Germania*, nostraque *Alemannia* compositum esse, festa probant, ac primo S. BONIFACII, in cuius natali *Walafridus* STRABO singulare carmen cecinit. Memoratur etiam in RHABANI, NOTKERI & aliorum martyrologiis. De cultu eidem solemniter paullo post martyrium impenso legi epitolæ 70. 74. & 78. inter *Bonifacianas* possunt. Quarum prima CUTHBERTI, archiepiscopi *Cantuariensis*, ita habet: „Unde igitur post incomparabile toto orbe apostolicæ electionis & numeri mysterium, aliorumque tunc temporis evangelizantium discipulorum Christi ministerium, hunc inter egregios & optimos orthodoxæ fidei doctores, & amabiliter habemus, & laudabiliter veneramus. Unde in generali synodo nostra, ubi & de cæteris omnibus, quæ vestræ modo sanctitati paucis depromimus, & plenius inter nos conferebamus, eius diem natalitium, illiusque cohortis cum eo martyrizantis insinuantes, statuimus annua frequentatione solemniter celebrare.“ Scripta est ad S. LULLUM discipulum & successorem S. Martyris in sede *Moguntina*, quem eadem erga magistrum pietate accensum in suo archiepiscopatu, atque adeo *Alemannia*, potissimum partem agitalle, dubitandum non est. Ad eum tunc etiam pertinuit *Wirzburgensis* diocæsis, unde festum SS. KILIANI ac sociorum venire potuit, quod in nostro *sacramentario* pariter habetur, notaturque in antiquissimis martyrologiis apud MARTENIUM & BOLLANDISTAS, & quidem in *Richenaugiensi*. Habetur item festum S. APRÆ *Augustinæ* martyris, quod etiam in vetustioribus quibusque martyrologiis notatur.

Inter missis votivas primo loco occurrunt septem illæ pro singulis diebus per hebdomadam *De SS. Trinitate*, *De sapientia* &c. quas ALCUINO tribuunt veteres, habenturque etiam in codice *Vindobonensi*, quem LAMBECIUS ad *Augiæ Maioris* seu *divitis* monasterium pertinuisse, ex Calendario cognovit, ubi anniversarius dies, obitus, & interdu ordinacionis illorum abbatum adnotatur, atque insuper regum, aliorumque hominum bene de eo cœnobio meritorum dies emortalis vario charactere signatur. De harum missarum institutione sic scribit DURANDUS: „Hæresibus pullulantibus, & Trinitatem impugnantibus, ex institutione ALCUINI, magistri CAROLI magni, rogatu BONIFACII archiepiscopi *Moguntini* statuentis Prima feria missa de Trinitate dicebatur, secunda feria de Sapientia &c.“ Quod melius cum temporum rationi-

bus

T.VI.Iunii
app. p. 10.

Lib. IV. Ra-
tion. c. I.
p. 28.

bus ALBINI senioris, abbatis *Cantuariensis* combinari possit, licet etiam *Flacus* ALBINUS seu ALCUINUS medio iam sæc. VIII. sub EGBERTO episcopo scholis *Eboracensibus* præfuisse legatur apud MABILLONIUM T. II. Annal. lib. XXIII. n. 37. observa demum, PAMELIUM post *sacramentarium* S. GREGORII & GRIMOLDI ex codice *Colonienſi* subſcribere niſſas easdem cum aliis sub titulo *sacramentorum liber tertius incerto auctore, conſcriptus quantum apparet ab* ALCUINO abbate. Sed in ſequentibus miſſis non congruit cum noſtris votivis codicis *San-Blasiani* & aliorum, quos cum eo contulimus, *Rhenaugiensis* nimirum & *Petersbusiani*.

XXIX. Omnes hi tres codices eandem habent inſcriptionem, paucis variantibus lectionibus, quas in margine notavimus: „In nomine Domini incipit liber *sacramentorum* de circulo anni expositus a sancto GREGORIO Papa Romano ex authentico editus libro bibliothecæ cubi-
culi ſcriptus, qualiter miſſa *Romana* celebratur &c.“ Apud PAMELIUM hic tantum habetur titulus: „In nomine Domini incipit liber *sacramentorum* de circulo anni a S. GREGORIO papa editus, qualiter miſſa *Romana* celebratur. Hoc eſt imprimis &c.“ In pluribus vetuſtiſſis *San-Gallensibus* codicibus niſſiam bibliothecæ cubiculi, nec etiam S. GREGORII mentionem reperi. Nimirum ſecuti ſunt librarii *San-Gallenses* vetuſtiſſimi exemplaris formam, de qua ſupra egimus: quemadmodum alii alia exemplaria, ubicunque fuerunt deſcripta gentium. Codicis antiſſimi *Ottoboniani* inſcriptio apud MURATORIUM congruit *Pameliano*; codicis autem *Vaticani* apud eundem MURATORIUM titulus convenit noſtro *ſan-Blasiano*: ſicque habet etiam editus ab Angelo Rocca, & ab Hugone MENARDO, atque a LAMBECIO memoratus *Vindobonenſis*, qualesque reſert MURATORIUS, *Aquileienſis*, & *Alutinenſis* ſæc. IX. *Veronenſis* vero ſæc. X., ut nomen OTTONIS regis, & WULFGANGI in benedictione cerei declarant. OTTONIS nimirum III. *Germania* regis, nondum imperatoris, quo tempore *Ratisbonenſis* episcopus fuit WULFGANGUS ab anno 974. uſque ad an. 994. Eundem titulum habet ſupra citatus *Monacenſis* ſæc. XI. liber miſſalis LIEGMARI archiepisc. in uſum ſuorum ſucceſſorum ſcriptus an. 1060. Quin imo eundem titulum reperi in Mſc. *Einfidlenſi* ſæc. XII. aut incunte etiam XIII. ſcripto. Differunt tamen inter ſe eiſmodi codices, quales varios alibi etiam in *Galliis* & *Germania* vidi: qui adeo ſinguli ex ipſo authentico libro bibliothecæ cubiculi deſcripti dici haud poſſunt, pro locorum & temporum diverſitate paſſi variationes, licet ad *Romanum* ritum & obſervantiam expreſſi ſint ſolemnium orationum formulæ, eaque antiqua forma, quæ

Inſcriptio
& forma a
miſſalibus
plenariis
diſtincta.

T. I. p. 176.

solum Collectas cum Præfationibus & Canone complecteretur, lectionariis & antiphonariis separatim scriptis, iuxta S. GREGORII, ac antecessorum etiam exemplum, quorum loco postea ad privatarum potissimum missarum commoda missalia plenaria sunt conscripta, quibus omnia continentur, quæ ad celebrationem missæ pertinent. Cuiusmodi nunc nostra sunt missalia. Non ausim tamen asserere, hanc esse primariam nominis missalis plenarii notionem, prout in Capitulari CAROLI M. memoratur, & unacum lectionario & antiphonario in sermone synodali ex Msc. *Neresheimensi* in Ed. conc. *Ven.* ad an. 1009. notatur: *Missale plenarium, lectionarium, & antiphonarium unaquaque ecclesia habeat.* Cum de parochianis presbyteris ibidem agatur, adeoque de ruralibus etiam ecclesiis, hinc eum, quem indimus, sensum commode haberet, quo successu temporis in uno volumine hæc sunt compacta, distincta quidem primum inter se, ita ut separatim Collectæ, antiphonæ &c. & lectiones ponerentur, uno tamen in volumine. Sed tamen potuit olim etiam plenarium Missale distingui ab eo, quod dominicarum forte & præcipuorum festorum officia, aut selectas tantum missas contineret. Tale ante mille circiter annos scriptum ex bibliotheca *san-Gallensi* iam memoravimus. Quin imo typis impressi etiam extant libri missales speciales. Manuscriptum autem habuimus in nostra bibliotheca sæc. XIII. qui fuit ecclesiæ in *Menzschwand*, ubi missæ tantum festivæ & dominicales habebantur (ac una solum missa in natali Dni) cum notis etiam musicis in *Introitu* &c. Alium similem sine notis sæc. XIV. parvum, ubi folia laminis plumbeis sunt gravata in primis foliis, ut suapte apertus se sisteret. Sed hi iam more nostro sunt scripti. Unum tamen vidi codicem sæc. XIV. adhuc, ubi in uno quidem volumine collectarius, antiphonarius, & lectionarius seorsim unus post alterum collocantur.

Quia vero *Alemannicam* liturgiam damus, collectionibus liturgicis excerpta inferemus proprie dicti missalis plenarii, in linguam *Germanicam* conversi ex codice *Einsidl.* sæculi XIV. uti notatur his verbis: „Completus est iste liber sabbato ante Domini ascensionem sub anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo primo, dono autem datus monasterio *Einsidlen-* si an. 1627. a nobili *Ioan. VERNERO de Raitnewo* Ord. equitum S. IOAN. in *Rordorff & Dezingen.*“ Notatur etiam obitus CONRADI III. ducis. Imprimis insignis visus est hic codex abbati CALMETO ac nepoti eius FANCHETIO, uti notarunt in *Itinere Helvetico*; nec nos perlustrando tot bibliothecarum pluteos similem reperimus: quod Canon valde detritus sit, argumento est usus frequentioris huius missalis in missa, privatæ personæ nimirum nobilis, ad quam pertinuit. Dicemus de huiusmodi libris liturgicis paullo post.

XXX.

T. XI. pag.
1076.

pag. 52.

XXX. Ab his differunt, qui, ut diximus, ex authentico bibliothecæ cubiculi editi scriptique dicuntur. Qualis noster est, de quo agitur, eique similes, quos citavimus eandem inscriptionem habentes. In qua id constanter habetur: „Item dicitur *Gloria in excelsis Deo*, si episcopus fuerit tantummodo die dominico, sive diebus festis, a presbyteris autem minime nisi in paschate.“ Quod tamen in *Alemannia* nostra firmum saltem usum non habuit. Fuit hæc occasio *BERNONI Augiensis* libelli de quibusdam rebus ad missæ officium pertinentibus scribendi. Ubi ad hunc ipsum titulum & inscriptionem *sacramentarii* respicit. „Nunc (inquit) stilus ad movendam quæstionem se vertat, ad quam totus hætenus sermo habitus intendebat, videlicet cur non liceat omni die dominico vel natalitiis Sanctorum presbyteros illum hymnum canere, quem nato in carne Domino angeli cecinere dicentes: *Gloria in excelsis Deo*. Quodsi concessum est illum cantare in pascha secundum pratitulationem missalis, non multo minus licitum puto in Nativitate Domini, quando primum cœpit audiri ab hominibus in terris, qualiter ab angelis canebatur in cœlis.“ Certe in *Alemannica* ecclesiæ canonibus ex pontificum epistolis spuris, nimirum *Isidori MERCATORIS*, tale habetur capitulum ex epistola, *TELESPHORO P.* afficta: „Nocte vero sancta Nativitatis Domini Salvatoris missas celebrent, & hymnum angelicum in eis solemniter decantent, quoniam eadem nocte ab angelo pastoribus est nunciatus . . . Ab episcopis autem idem angelicus hymnus pro tempore & in loco in missarum solemnibus recitandus est.“ Videtur ergo secundum hæc solis alias episcopis competiisse hymnus angelicus in missa. Quod an uspiam in *Alemannia* iuxta hoc capitulum locum habuerit, me latet. Laudatus *BERNO TELESPHORUM* pro se citat, ex alio, quod ei tribuitur, decreto: „Ut ante sacrificium hymnus diceretur angelicus, hoc est, *Gloria in excelsis Deo*.“ Tum *SYMMACHI*: „Ut omni die dominica vel natalitiis martyrum *Gloria in excelsis* hymnus caneretur.“ Liber pontificalis quacunque origine sit editus, media certe ætate auctoritatem habuit. Nihilominus *Roma* tempore *BERNONIS* saltem presbyteri adhuc morem servasse videntur, *Gloria in excelsis* canendi solum in paschate, unde tamen exemplum duci non vult: „Nam (inquit) si ideo, ut sæpe dictum, illum angelicum hymnum prohibemur in festivis diebus canere, eoquod *Romanorum* presbyteri non solent eum canere, possumus simili modo post evangelium Symbolum reticere, quod *Romani* usque ad hæc tempora divæ memoriæ *HENRICI* imperatoris nullo modo cecinerunt.“ Sed forte solum ad inscriptionem *Sacramentorum* libri, qua de nunc agitur, respexit, ut ex sequentibus colligitur: „Super hæc omnia (inquit) cum in capite libri missalis, quando presbyteri *Romani*

De eo, quod habet, *Gloria in excelsis* a presbyteris non nisi in paschate dici.

Cap. 2.

Gloria in excelsis Deo canere, & non canere soleant, legimus, solummodo prætitulatum, nusquam autem vel a beato GREGORIO, vel aliquo sanctorum Patrum nobis interdictum puto, quin omni die dominica, vel in Sanctorum natalitiis liceat nobis sæpe dictum hymnum canere ad augmentum laudis divinæ. In superioribus iam, repetitis vicibus, ad hoc provocaverat, ut proferant contradictores in medium, ubinam sit a sanctis Patribus, vel ab ipso sanctissimo P. GREGORIO interdictum. Amplius ergo aliquid, ac certis ex documentis & scriptis S. GREGORII petit BERNO, quam solam inscriptionem libri *Sacramentorum*, uti expositus a S. GREGORIO P. Romano dicitur in nostro aliisque similibus codicibus. Auctoritate etiam concilii *Toletani* IV. utitur, ecclesiarumque *Gallia & Hispania*, atque ea occasione affert, quod iam supra retulimus. „In nostri quoque monasterii archivo habetur missalis longe aliter ordinatus, quam *Romanae* ecclesiæ se habeat usus.“ In *sacramentario* ecclesiæ *Gallicanae*, a MABILLONIO T. I. *Musæi Italici* ex msc. *Bobiensi* edito, post missam *Romensem* quotidianam refertur *Gloria ad missam decantanda* iisdem omnino verbis, prout hodie habetur promiscuo ecclesiæ *Romanae* usu. De usu huius hymni, ritu etiam *Gallicano & Hispanico* bene MARTENIO scrupulum exemit P. VEZZOSIUS præfat. in T. VI. Opp. V. THOMASII p. L. de quo plura postea, cum de singulis missæ partibus peculiariter agemus ad veterem liturgiam *Alemannicam* illustrandam. Id unum ex supplemento ad librum IV. AMALARIJ de Officiis div. in MABILLONII *Analectis* p. 96. addo iam (quod hodieque observatur in festo Innocentium singulare) notari, ceu ex authentico *Gregoriano*: „Hinc & in authentico *Gregoriano* tantum *Alleluia & Gloria* ad missam tolli propter luctum matrum sive ecclesiæ.“

De Præfationibus singularibus eiusdem sacramentarii.
De Lit. R.
T. I. p. 65.

XXXI. De Præfationibus etiam codicis nostri *San-Blasiani*, eique similibus ac supparium, quos cum illo contulimus, aliqua sunt observanda. Hoc primum argumentum fuit MURATORII, cur PAMELII *sacramentarium Menardiano* S. ELIGII antiquius censeret. „In oculos (inquit) primo statim incurrunt innumera, ut ita dicam, Præfationes illæ, quæ ad singulos ferme festos dies, & ad omnes totius anni dominicas, vel ad ipsas vigiliis, & ad privatarum necessitatum missas adiunguntur. Atqui tantam Præfationum copiam a S. GREGORIO profectam, atque probatam a credendo nos vetera monumenta deterrent.“ Refert deinde responsionem, quæ tribuitur PELAGIO II. ad interrogationem episcoporum *Germania & Gallia*, quoad ordinem Præfationum, quem sancta *Romana* ecclesia hæcenus haberet. Rescripsit nempe Pontifex: „Sacrum ordinem *Romanum*, sacraque constituta nostrorum antecessorum relegentes invenimus, has no-

vcm

venem Præfationes in sacro catalogo recipiendas, quas longa retro veritas in *Romana* ecclesia hætenus servavit. Unam in Albis paschalibus, aliam de Ascensione Domini, tertiam de Pentecoste, quartam de Natali Domini, quintam de Apparitione (id est Epiphania) sextam de Apostolis, septimam de sancta Trinitate, octavam de Cruce, nonam de ieiunio & Quadragesima tautummodo dicendam. Has Præfationes tenet & custodit sancta *Romana* ecclesia. Has tenendas vobis mandamus." Suspecta fuit Cardinali BONÆ hæc epistola, quod in GREGORII proximi successoris post PELAGIUM *sacramentariis* plures reperiantur Præfationes. Atque eo ex capite etiam PAGIUS abiudicavit PELAGIO II. eam epistolam. Quod cum idem sentiat MURATORIUS, aliter tamen rationem init. „Decepti namque (inquit) ab editione MENARDI tam BONA, quam PAGIUS, sibi persuasere, tot in *Gregoriani sacramentarii* editione *Menardiana* Præfationes ab ipso GREGORIO M. pontifice esse profectas: quod tamen cum veritate pugnat; quippe brevi palam fiet, dumtaxat paucas illas, quibus nunc utimur, Præfationes a S. GREGORIO esse receptas atque probatas. Ratio ergo cur suppositionis arguenda sit epistola nuper memorata, ea est, quod revera ante PELAGIUM II. atque ante annum 590. ecclesia *Romana* compluribus usa sit Præfationibus, uti constat ex *sacramentario Leoniano*, & *Gelasiano*, atque ex ANASTASIO scribente Sacramentorum Præfationes a S. GELASIO elaboratas fuisse: quæ verba non novem tantum, easque brevissimas Præfationes indicant, sed quidem multas, quales in *Gelasiana* liturgia reperimus. Itaque falso ea scripsisset PELAGIUS II." Hæc MURATORIUS, qui putat, Præfationes tot in *sacramentario Menardi* ex ALCUINI collectione esse: quique in *Gallicanis & Germanicis* ecclesiis pietate præstabant, eiusmodi proprias Præfationes ad maiorem quibusdam diebus venerationem conciliandam in liturgiam *Gregorianam* intulisse. In nostro quidem *San-Blasiano* codice, & quos cum illo contulimus cœvos, copiosæ Præfationes non sunt, aliæ tamen quædam habentur tam in quibusdam festis, quam etiam de communi sanctorum, nec non in missis votivis, illis præsertim, quæ ALCUINO tribuuntur. Ex novem vero illis desiderantur duæ, nempe de Quadrages. & de S. Cruce, quæ legitur quidem in missa votiva ALCUINI Fer. VI. non vero in festo Invent. S. Crucis, quod antiquissimum est, atque etiam in *sacramentario Gallicano*, quod MABILLONIUS in *Museo Italico* edidit, habetur. De apostolis autem ea, quæ hodie usitata est, in nostro *sacramentario* ponitur in festo S. PAULI, sed in aliis festis plerumque propriæ habentur. Qualem unam in vigilia & Natali S. ANDRÆ notat MURATORIUS, in missa item de S. ANASTASIA. Alias novem tantum illas, quæ adhuc in usu *Romanæ* ecclesiæ

ecclesiæ sunt, in suis *Vaticano, Ottoniano, Mutinensi & Veronensi* invenit; licet ad calcem codicis *Vaticani & Ottoniani* plures simul collectas repererit, edideritque, veluti etiam PAMELIUS ad calcem Tomi II. *liturgicon*. Idem propositum habuit CASSANDER, sed se temporis angustia & valetudinis incommoditate impeditum dicit. Editæ sunt cum aliis nonnullis liturgicis in parvo libello: „Præfationes, quæ vocantur numero CXIII. non tam vetustate quam pietate venerandæ, per totius anni circulum olim cantari solitæ, nunc autem prorsus oblitteratæ, Colonia apud Ioannem SOTEREM anno MDXXX. opera Fr. Galteri Ruyss a Gravia ex volumine ornatissimis litteris descripto & venerabilem antiquitatem contestante,” ut auctor dicit. Nosque ex cod. *San-Gallensi* sæc. XI. similem collectionem Præfationum excerplimus, quas non quidem illic seorsim positas reperimus, quomodo usuenisse plerumque notat MURATORIUS, dubitatque, an non in codice *Eligiano* idem deprehendatur. Sed non ita se habet, notassetque haud dubie MENARDUS, qui id de codice *Theodericensi* expresse dicit, tres in partes dividi, quarum ultima *Præfationes* continet. Idem notat, atque etiam simul causam prodit auctor præfationis, quæ secundo libro ALCUINI, RODRADI ac GRIMOLDI præfigitur. Quæ quidem in codice RODRADI habentur, desiderantur tamen in codice GRIMOLDI & *Monacensi*. Unde coniici potest, ad duos codices posteriores præfationem istam minus quadrare. Ita vero habet: „Præfationes vero, quas in fine posuimus codicis, flagitamus, ut ab iis, quibus placent, cum charitate suscipiantur & canantur. Ab his vero, qui eas intelligunt, nec tamen delectant, nec non & ab his, qui eas volunt, nec intelligunt, poscimus, ut nec assumantur, nec canantur.” Putem rationem haud postremam fuisse, cur pleræque usu exciderint, quod incuria librariorum depravatæ fuerint, ut non raro animadvertimus, atque in antiquissimo codice *S. Gallensi*, perita aliqua manu vidimus integritati restitutas. Id pene e memoria excidit, in *sacramentario* nostro in festo Assumptionis B. M. singularem haberi Præfationem, communem potius de SS. Virginibus, quam de B. M. V. de qua ea, quæ hodie habetur in concilio *Placentino* an. 1095. sub URBANO II. est præscripta. Et te in veneratione beatæ Mariæ virginis &c.

T. XVII.
Conc. Edit.
Venet. pag.
826.

De canone,
rubricis ad
canonem, &
benedictionibus
episcopalis
ad calcem

XXXII. Canonem quod spectat missæ, quæ sunt singularia in *sacramentario* nostro iam notavimus. Cætera ad verbum respondent nostro, quo hodieque utimur, nullo etiam, qui sæculis illis addi solebant, adiuncto sancto, qualis est in *Solodorense* ante consecrationem memoria GORDIANI & EPYMACHI, atque hæc insuper verba: Et quorum solem-

solemnitas hodie in conspectu tue maiestatis celebratur dñe ds noster toto sacramenta.
Ec. In codice nostro *san-Blasiano* notabiles imprimis sunt rubricæ ad rii S. Blasiani.
 oram positæ, quibus actiones & ritus a sacerdote observandi unacum
 depictis aliquoties ipsius sacerdotis imaginibus exprimuntur: quæ sane
 singularia sunt codici nostro. Id autem ei commune cum *Rhenaugiensi*
 altero illo, quem cum nostro contulimus, quod commemoratio seu
memento mortuorum recentiori manu addatur, deletis prioribus literis,
 quas existimo respexisse ad antiquum morem diptychorum. In codice
Solodorensi hoc ita explicatur rubrica: *si fuerint defunctorum nomina*
recitanda, dicat sacerdos: Et eorum nominum. Post: *in somno pacis.* Ite-
 rum rubrica occurrit his verbis: *Deinde cum recitata fuerint, dicat sacer-*
dos N. Ipsis. In *san-Blasiano* hæc tantum leguntur: *Memento etiam*
Domine Et eorum, qui nos Ec. In cod. *Solodorensi* postea SS. martyri-
 bus STEPHANO & LAURENTIO proxime iunguntur CYRIACUS, NAZA-
 RIUS. Qua de re pluribus postea dicemus suo loco.

Quædam adhuc de Benedictionibus episcopalibus, quæ separatim ad
 calcem ponuntur, sunt memoranda. Diversæ hæc sunt ab orationibus
 ad benedictionem in antiquissimo codice *Rhenaugiensi* indistincte positis,
 cum hic tribus constanter orationibus pro festorum varietate distinguantur,
 prout etiam de ordine *Ambrosiano* apud MURATORIUM notatur. T. IV. antiq. Ital. p. 339.
 „Sacerdos se volvens ad populum dat benedictionem, prout competit
 diei. Una habetur communis, videlicet: *Benedicat vos divina maiestas*
Ec. Nunc (subdit MURATORIUS) una tantum habetur.“ Ex antiquis-
 simis libris ordinis *Gallicani*, & ex concilio *Tolet.* IV. patet, benedictionem
 ab episcopis esse datam ante communionem. In missali *Gothico*
 nullæ fere occurrunt missæ, in quibus non legantur benedictiones, ve-
 rum a nostris diversæ. Uti etiam in missali veteri *Gallicano* aliæ sunt
 breviores. Concilium mox laudatum *Tolet.* IV. c. 18. scisgit. „Post
 orationem dominicam & coniunctionem panis & calicis benedictio in
 populum sequatur.“ In missa *Mozarabica*: „Particulam, quæ dicitur
regnum, præmissa oratione, ponit super calicem, mox addita alia, imi-
 tit in illum. Post hæc dicit: *Humiliate vos benedictioni*: & certis qui-
 busdam formulis benedicit populo.“ In missa ab ILLYRICO edita ita
 præscribitur: „Non mittat episcopus in calicem partem oblata, ut pres-
 byteri solent, sed expectet, donec finita benedictione episcopus commu-
 nicare debeat.“ Notat MABILLONIUS in ordine secundo *Romano*, quæ
 de his benedictionibus habentur, intrusa esse. „Sed (subdit) hæc verba,
 ut in his partibus mos est, dicta esse consideratione loci, ubi descri-
 Comment. in Ord. Rom. p. 32.

MART. GERBERT. DE LITURGIA ALEMAN.

P

ptus

ptus est iste ordo *Romanus*, satis intelligitur. Non ergo inferendum erat *Benedictionale* novæ GREGORII operum editioni, quod a ritu *Romanorum*, atque adeo ipsius GREGORII mente alienum est. Tametsi in codice bibliothecæ Cæsareæ *sacramentario Gregoriano* subiectum reperitur, utpote descriptum ad alterius ecclesiæ usum, quam *Romanæ*. Idem de nostro *San-Blasiano*, eique similibus codicibus dicendum est. Uti etiam in S. ELIGII, RODRADI, & GRIMOLDI parte secunda apud PAMELIUM & MENARDUM, qui multas supplevit benedictiones ex benedictionali a LAMBECIO edito, nec non ex codice pervetusto S. THEODERICI prope *Remos*. Similesque notavit in codice *Gemeticensi*. Etiam CASSANDER cum Præfationibus edere benedictiones propositum habuit. Falsus vero est LAMBECIUS, quod in cod. Msc., quo usus est MENARDUS, eas desiderari dicat, ubi nempe ipsi *sacramentario* præter morem inferuntur. In RODRADI, seu GRIMOLDI, & ALCUINI præfatione studiose præfationis auctor dicit, se has in secundam partem reiecisse seorsim a *Gregoriano*. In liturgia *Leoniana* & *Gelasiana* nullum benedictionum eiusmodi habetur vestigium. Nullæ etiam habentur in codice ab *Ang. Roccha* edito. Nec quidem in *Mutineni* apud MURATORIUM, licet in calce *Vaticani* & *Ottoboniani* ab eodem MURATORIO editi extent, plures in uno, quam in altero, atque interdum diversæ a MENARDI codice.

Lis. Rom.
T. I. p. 81.

„Si (notat MURATORIUS) easdem complexum fuisset *Romani* cubiculi *sacramentarium*, unde exempla olim desumpta, nulla inter codices antiquos esset diversitas.“ Videtur ad has benedictiones referendum, quod iam in concilio *Epaonensi* habetur: „Ut cives superiorum natalium Paschæ, ac Nativitatis Domini solemnitate episcopos, nec interest, in quibus civitatibus positos, accipiendæ benedictionis desiderio noverint explendos.“ Perseveravit hætenus in multis *Galliæ* Cathedralibus benedictionum episcopalium usus, ut se vidisse PAMELIUS *Parisiis* in præfatione T. II. perhibet, & in Itinere liturgico MOLEON passim indicat, non obstante severa adeo ZACHARIÆ ad S. BONIFACIUM de his benedictionibus, ut quidem videtur, censura. „Pro benedictionibus autem, quas faciunt *Galli*, ut nosti frater, multis vitiis variantur. Nam non ex apostolica traditione hoc faciunt, sed per vanam gloriam adhibentes sibi damnationem.“ Notantur etiam tales benedictiones in indice evangeliorum dominicalium & festorum apud veteres *Anglo-Saxones* T. I.

pag. 63. seq.

antiquit. *Teutonicarum* Io. SCHILTERI. Est cod. *Fischingensis* monasterii in *Helvetia* scriptus 1587. qui sic inc. *In Christi nomine Amen. Benedictiones solennes, quibus populus catholicus a pontificibus in missa sacrificio benedicitur.* Ubi est magnus eiusmodi benedictionum numerus de festis

festis Domini, & Sanctorum, dominicis, de communi item Sanctorum cum aliis benedictionibus. Eiusdem XVI. aut XV. sæculi est codex nostræ bibliothecæ msc. benedictionum episcopaliū. Apud MARTENIUM in ampliore editione de ritibus eccl. Tomo I. p. 653. ex msc. monasterii S. GREGORII in valle *Gregoriana* annorum circiter 300. habetur ordo missæ abbatialis pompa pontificali, in quo benedictio episcopalis præscribitur ad ea verba: *Et pax eius sit semper.* „Ubi diaconus conversus ad populum dicat: *Humiliate vos ad benedictionem.* Clerus: *Deo gratias.* Hic abbas resumtis mitra annulo & baculo, conversus ad populum dicat benedictionem pontificalem diei convenientem: qua dicta iterum remotis ab eo mitra, annulo, baculoque, conversus ad altare dicat: *Et pax eius sit semper vobis.*“

CAPUT II.

De aliis Libris ad Liturgiam spectantibus.

I.

uos hucusque descripsimus antiquissimos libros nostros sacramentorum, seu missales, alios adhuc necessario flagitabant ad concelebrandum sacrum missæ sacrificium. Mentionem fecimus, quam curate sit actum, resurgente cumprimis ecclesia ac litteris sub stirpe *Carolingica*, quam hæc cura episcopis inculcata, ut presbyteri missalem & lectionarium sive ceteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant. Quemadmodum habetur in Capitular. CAROLI M. cap. 103. apud

Varia aliorum codicum liturgicorum genera.

BALUZIUM, qui recte notat, hos duos libros sæpe coniungi apud veteres, quia utroque opus erat ad celebrandas missas, citatque epist. 114. inter *Bonifacianas* IATTONIS, ubi petit mitti sibi de pergameno bono ad unum lectionarium perscribendum, & ad unum missalem Gregorianum. Polypticon S. REMIGII *Remensis* notat Missalem Gregorii cum evangelis & lectionibus. Antiphonarius ob eandem causam plerumque adiicitur. Paulo ante adduxi locum ex admonitione synodali anti-

T. L. pag. 724.

qua, de cura pastoralis, qua inter alia præcipitur, ut *Missale plenarium*, & *lectionarium* & *antiphonarium* unaquæque ecclesia habeat.

Superius dubium movi de notione missalis plenarii in hoc loco, an, ut videtur DUCANGIO, BALUZIO & aliis, intelligatur, quod omnes tres antedictos libros complectitur, seu singula, quæ ad missam pertinent. Quod quidem alicubi ita fumatur, facile largior, habetque sic vox significatum convenientem. Eius denominationis usum iam a sæculo nono repetit VEZZOSIUS Præfat. in tom. V. opp. Ven. THOMASII p. XIII., usus auctoritate LEONIS IV. qui in homilia de cura pastoralis vult, ut *Missale plenarium*, & *antiphonarium* unaquæque ecclesia habeat: quæ tamen omnia de libris ad liturgiam missæ accipi possunt. Nuspiam certe vidi eius ætatis missale eiusmodi plenarium, quod plene unico volumine ea omnia contineret, sufficeretque, quæ ad missæ sacrum faciendum requirebantur: scilicet unacum suo psalmo antiphonas ad Introitum, ad Offertorium, ad Communionem, responsoria Gradualia; cum Collectis item seu orationibus, lectionaria, epistolæ, evangelia &c.

T. I. Gen.
diplom. pag.
316.

Eiuscemodi libri differte distinguuntur in actis *Murensibus* apud P. HERRGOTT: „Sunt etiam hic missales libri V., ex his tres pleniter scripti sunt. Quartus vero habet Graduale cum orationibus. Quintus tantum orationes habet. Et duo lectionarii. Unus cum lectionibus habet & Evangelia. Est & evangelicus liber & quatuor Gradualia &c.“ Sæculo XI. floruit insignis ac beata sanctimonialis DIEDMUNDIS apud *Wesfontanum* monasterium, notatique sunt inter alios plurimos libros ab ea conscriptos, sequentes ad cultum divinum spectantes, quorum aliquos elegantissime exaratos meis vidi oculis: „Liber missalis cum graduale & sequentiis, qui datus est episcopo *Treverensi*. Liber missalis alius cum epistolis, evangeliis, graduale & sequentiis. Liber missalis alius cum epistolis & evangeliis per totum annum & graduale & sequentiis & baptisterio integro. Item liber missalis cum epistolis & evangeliis. liber officialis: liber alius officialis cum baptisterio, qui datus est episcopo *Augustensi*. Liber cum evangeliis, & lectionibus. Liber cum evangeliis. Liber cum epistolis.“ Quibus in catalogis singula librorum genera, prout distingui, aut coniungi in voluminibus solebant, exprimuntur; sed ante sæculum XII. vix ullus inter tot liturgicos libros oculos subiit ita plenarius, ut simul cum Collectis tam lectiones, quam Introitum, Graduale &c. id est, antiphonarium seu gradualem complecteretur. Et tamen iam apud REGINONEM occurrit inquisitio illa de his, quæ episcopus

pus

pos vel eius ministri in suo districtu vel territorio inquirere debeant per vicos, pagos atque parochias seu dioeceses, atque quaestio decima est: si missalem plenarium, lectionarium & antiphonarium habeat. Nam si ne his missa perfecte non celebratur. Putat editor conciliorum Germania pro plenarium forte legendum psalterium, ut in capitulis WAL-
 TERII Aurelian. c. 7. habetur. Sed ad celebrationem missae non per-
 tinet. T. I. p. 418.

Fuit psalterium semper praecipuus liber ad alteram divini officii partem requisitus (unde & nomen habet) nocturnae diurnaeque psalmodiae, quod frequentissime, ornatissimeque in antiquis codicibus reperitur. In capitulari CAROLI M. an. 789, ubi de scholis, atque emendatis libris curandis agitur, cavetur: *Et pueros vestros non sinite eos vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est, evangelium, vel psalterium, vel missale scribere, perfecte atatis homines scribant cum omni diligentia.* In excerptionibus EGBERTI, archiepiscopi Eboracensis, statuitur, ut is, qui voluerit sacerdotalem auctoritatem accipere, primum sibi comparet psalterium, lectionarium, antiphonarium, missalem, baptisterium. In libro polyptico S. REMIGII Remensis apud BALUZII memoratur liber evangeliorum, psalterium, antiphonarium, breviarium. Nec aliud est baptisterium recen-
 T. II. Capit. p. 1159.

situm in excerptionibus EGBERTI, quam quem ipsum hoc polypticum notat librum de ordine baptismi, ac insuper Martyrologium, Poenitentiale, Passionale, canonum volumen, homilias quadraginta sancti GREGORII. In catalogo librorum monasterii Schirensis an. MCCXLVII. notat CONRADUS Collectarium, Lectionarium, Officiale, Breviarium, Psalterium, Graduale, Passiones vel vitas Sanctorum in uno volumine, item Passiones & vitas Sanctorum in altero volumine. Missalem librum, item missalem librum de Sanctis, & librum missalem defunctorum: item sermones, quorum initium est: *Hodie scietis.* Librum matutinalem: qui omnes sunt liturgici. Pezrus ex codice annorum septingentorum monasterii Weichen-
 Hist. litter. Ord. S. Ben. P. I. p. 551.

stephensis notavit sequentes in dissertatione *Isagog.* in T. I. novi thesauri Anecd. „Hæc est noticia librorum ecclesiae S. Stephani. Imprimis, qui pertinent ad divinum servitium. Unus Missalis cum Graduali & Sequentionario ad capellam abbatis. Duo Missales cum Graduali & Sequentionario ad capellam abbatis. Duo Missales cum Graduali, & Sequentiis, & epistolis, & evangeliiis adscriptis. Item unus Missalis. IV. Lectionarii. Unus officialis. Unus epistolaris. Unum evangelium. Duo nocturnales absque cantu. Unus ab adventu Domini usque ad exitum pentecostes. Abhinc usque ad adventum. Item Nocturnalis cum psalterio, & ymnario, & officiali. Item dimidius Nocturnalis. Duo an-
 p. XXIV.

tiphonaria cum ymnario. Duo psalteria in choro cum gradali. Ymnarius unus. Unum gradale ad scholas. Unum baptisterium.^a Similis catalogus DIEDMUNDI sanctimonialis in quodam PLENARIO monasterii *Wessofontani* notatur; monasterii item *Mettensis* codex sæculi XIII. apud eundem. P. PEZIUM, ac passim apud P. ZIEGELBAUR de Bibliothecis *Benedictinis Germaniæ*, & alibi. a)

p. XX. LII.

Ex actis *Murensibus* iam etiam aliqua exscripti, ubi notantur inter alios complures, ad divinum officium pertinentes, codices etiam *Cursarii*. Quæ speciminis loco adduco, ut constet, quam varios in libros distracta fuerint olim divina officia. Forte quæ RADULPHUS *Tungrensis* prop. XXII. de NICOLAO III. refert, pertinent ad eum ordinem, qui nunc obtinet fere: „Fecit in ecclesiis urbis amoveri antiphonarios, gradualia, missalia, & alios libros officii antiqui quinquaginta, & mandavit, ut de cætero ecclesiæ urbis uterentur libris & breviariis *Fratrum minorum*, quorum regulam etiam confirmavit. Unde hodie in *Roma* omnes libri sunt novi, & *Franciscani*.“ De præcipuis ordine aliqua differemus, postquam iam copiose de primario libro liturgico, *sacramentorum* dicto, egimus.

Antiphonarius, seu Gradualis.

II. Orditur antiquissimus codex *Rhenaugiensis* ab hoc titulo: *Incipiunt dominicales anni circuli. Dominica V. ante natalem Domini &c.* Licet autem non dominicarum solum officia contineat, pauca tamen festa habet, nec singulas per quadragesimam ferias: passim etiam primis tantum verbis notat textum. Forte omnium antiquissimus hic est antiphonarius liber diversus ab eo, quem ordinasse S. GREGORIUS dicitur, Antiphonarium *centonizans cantorum constituit scholam*, seu, ut de

a) Plerique huc pertinent, quidam etiam ad usum singularem monialium in catalogo librorum ecclesiæ in *Stedereborch* apud LEIBNIZIUM T. I. *Script. Rer. Brunsw. p. 370.* „Liber Genesis, biblia, tria calendaria, in quibus continuatur de passione Sanctorum, liber de pastoralis cura . . . tres libri de homiliis, duo antiqui & unus novus liber, qui vocatur de divinis officiis. Duo libri Dominæ de *Peyna*, unum plenarium, & unus liber, in quo continetur PAULUS & actus Apostolorum. . . liber qui vocatur *Smaragdus*, in quo continentur homiliæ totius anni, qui legatur per totum annum in singulis septimanis, nisi in natalitiis Sanctorum, tunc legetur in *Kalendaris*. Et unus liber, in quo legetur in

pascha, & in assumptione sanctæ MARIE, & liber antiquus de actibus Apostolorum, & liber de singulis quaternionibus compositis, in quo continetur de S. CHRISTOPHORO: & *Maria sabbat ad monumentum* . . . Quinque gradualia in choro Dominarum, tria matutinalia in choro Dominarum: duo antiphonaria in choro Dominarum. Et unus liber, qui vocatur *fos virginum*; & liber qui vocatur *Ephrem*; & liber: in principio, & evangeliorum secundum MARCUM; & liber de ordine totius anni, & liber de miraculis sanctæ MARIE; & liber *Ave Maria*, & liber Domini BODONIS; liber sancti IACOBI, speculum ecclesiæ, libes de canticis.“

de eo IOANNES diaconus in eius vita refert, *more sapientissimi Salomonis propter musicæ compunctionem dulcedinis, antiphonarium centonem cantorum studiosissimus nimis utiliter compilavit.* Compilationi huic antiquiores antiphonarii struem ac materiem præbere potuerunt. Nomen hoc, quod in nostro codice non habetur, a cantu *antiphono* est, qualis in missa fuit tam ad Introitum, quam offertorium, & communionem, excepto Gradali seu Graduali responso.

Habentur vero hodieque antiquissimi codices, plerumque oblonga forma, pro folis cantoribus in gradibus ambonis responso canere solitis. Quod deinceps vocabulum illis libris est attributum, quibus omnis pro officio missæ cantus continetur, paullatim cessante cantu *antiphono* proprie sic dicto. Sic liber hic Gradualis dictus memoratur apud *Micrologum*, ut hodieque fit ad distinctionem antiphonariorum, quibus psalmodiæ antiphonæ continentur de nocturnalibus officiis & diurnalibus, quæ vulgo *curfus* vocantur: ut apud AMALARIIUM habet primi capitis inscriptio, *de ordine antiphonarii*, qui eandem notionem sequitur, atque nostro more Gradualementem ab antiphonario distinguit in prologo.

Aliter sumitur antiphonarius liber sub S. GREGORII nomine in eius operibus, atque a Iosepho CARI, quo sub nomine latet Cardinalis THOMASIVS, qui librum edidit sub titulo: *Antiqui libri missarum Romanæ ecclesiæ, id est, Antiphonarius S. Gregorii Papæ &c.* Ithoc nomine cantum missæ intelligit per annum, ut sunt Introitus &c. Eodem etiam modo apud PAMELIUM notatur. Ex AMALARIO colligimus Romæ etiam mutationem nominum hic esse factam. „Notandum est (inquit) volumen, quod nos vocamus antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus *Gradale*, illi vocant *Cantatorium*: qui adhuc iuxta morem antiquum apud illos in aliquibus ecclesiis uno volumine continetur. Sequentem partem dividunt in duobus nominibus: pars, quæ continet responsorios, vocatur *Responsoriale*: & pars, quæ continet antiphonas, vocatur *Antiphonarius*. Ego secutus sum nostrum usum, & posui mixtim responsoria & antiphonas secundum ordinem temporum, in quibus solemnitates nostræ celebrantur.“ Primum ergo volumen huc spectare videtur, quod dicimus *Gradale*, illi vocant *cantatorium*, ut inquit AMALARIVS, atque hinc coniici datur, antiphonarii nomen usu etiam Romano fuisse immutatum; nisi velis omnia tria volumina ad officium divinum horarum canonicarum referre.

De ord. Antiph. in prolog.

III. Cardinali THOMASIO visum est omnia complexum esse antiphonarium ab ADRIANO I. P. ad CAROLUM M. missum per duos cantores Romanos

Ab ADRIANO P. missum & in Alemannia re-

lictus cum
altero.

Lib. II. P.
I. c. 1. pag.
274. seq.

Romanos PETRUM & ROMANUM, quorum alter correptus morbo in monasterio *S. Galli* confedit, exemplumque eius antiphonarii ibi reliquerat, ut exposui de Cantu & Musica sacra. Eius rei gnarus, desiderioque inflammatus authenticum nanciscendi ADRIANI antiphonarium, animatus THOMASIVS A MABILLONIO, ad P. Hermannum SHENK, monasterii *S. Galli* bibliothecarium epistolam scripsit, quæ est prima inter alias plures ad eundem doctissimum virum tomo IV. Opp. THOMASII editionis a P. Antonio P. XXXIX. Francisco VEZZOSI Romæ curatæ: ubi expetiisse se dicit a MABILLONIO certior fieri, sicubi nactus fuisset aliquod exemplar Msc. antiqui *Romani* antiphonarii, ab HADRIANO Papa ad CAROLUM M. transmissi, eius sibi rescripto spem natam esse, & ipsum HADRIANI Papæ authenticum antiphonarium in isto monasterio *S. Galli* reperiendi. a)

PAG. 171.

Eius egomet rei desiderio incensus non semel nec segniter omnes bibliothecæ *san-Gallenfis* forulos, manuscriptis adhucdum post varios licet funestos casus refertissimæ, sum perscrutatus, perhumaniter ac liberalissime, perinde ac olim cantor ROMANUS, habitus a suavissimis sodalibus non uno foedere iunctis; at quale ex descriptione AMALARII expetierat THOMASIVS ADRIANI P. antiphonarium plenarium, ut ita dicam, reperire haud fuit, fuissetque dubio procul iam communicatum, si fata tulissent, cum THOMASIO: a quo quidem utriusque generis antiphonarii ex codicibus *san-Gallenfis* antiphonariis sunt editi, recusi tomo quarto & quinto operum edit. *Vezzosiæ*, ac tomo quarto quidem responsoriale, post illud, quod ex codice *Vatic.* edidit iuxta veterem usum Canonorum basilicæ *Vaticanæ S. Petri*. Tomo quinto primo loco, ante celebre *Mutinese* ecclesiæ *S. Ioannis Baptistæ* inter alias res pretiosissimas a THEODELINDA regina *Longobardorum* donatum, legitur *Antiphonarius ordinatus a S. Gregorio per circulum anni* ex msc. *san-Gallensi*, qui ad missam pertinet, laudatque in præmissis codicum indiculo alia monasterii eiusdem antiphonaria Msc.

a) „Hinc meas (pergit) ad te preces expono, ut huius vetusti antiphonarii *Romani* integrum fideleque exemplum mihi communicare non abnuas: rem enim gratam facies, non mihi modo, verum & eruditissimis quibusque . . . ut autem perspicue noveris, quod mihi antiphonarium expectatur, scias velim, HADRIANUM papam misisse CAROLO magno antiphonaria duo per *Romanos* cantores, quorum alter in itinere febris correptus exceptusque liberaliter in *S. Galli* monasterio, unum antiphonarium eisdem reliquit monasterio, id quod luculentius, latiusque traditur in vita B. NOT-

KERI *Bulbuli* in Actis Sanctorum editis ab HENSCHENIO, Tom. 1. *Apriliis*. Porro hocce *Romanum* antiphonarium HADRIANI papæ in tres erat partes distinctum, quarum prima Graduale pro missarum solemnibus, secunda Responsoriale, id est responsoria, tertia Antiphonarium, antiphonas scilicet pro nocturnis diurnisque officiis, ut testatur AMALARIVS in prologo libri de ordine antiphonarii: quo item in libro capp. 15. 60. 61. 62. 63. scribit dupla nocturnalia officia, certis quibusdam solemnitatibus in illo antiphonario extitisse.“

Mss. quorum collationes cum PAMELIO abunde amanterque eruditissimus P. *Hermannus* SHENK transmisit. De quibus aliisque eiusmodi antiphonariis plura edisserit P. Vezzosi in præmissa ampla ad tonum quintum præfatione. Recte vero observat p. XIX. a MABILLONIO & aliis promiscue sumi Gradalis & Antiphonarii nomina: accommodate omnino ad usum primævum ecclesiæ cantus antiphoni in missa ad Introitum, Offertorium & Communionem, alterna modulatione ad versiculos psalmi ad Introitum notari hodieque soliti; cessante vero cantu antiphono, congruum erat mutari nomen.

IV. Inde vero, quod, ut nunc vidimus ex AMALARIO, secundum volumen divisum sit in duas partes, facile ratio patet, quare primo volumini aliud nomen apud *Romanos* inditum sit: cum enim pars, quæ continebat antiphonas, vocaretur antiphonarius, hoc posterius nomen cum altero confundi non debebat, quod pertinet ad horas canonicas, atque inter opera S. GREGORII nominatur *responsale*, idem, quod AMALARIO, ac hodie vocatur antiphonarium: nec incongrue, cum magnam partem antiphonarum contineat pro officio diurno & nocturno, quod cantu alterno seu antiphono celebratur potiori parte cum responsorio; dum plerumque promiscue iisdem omnia continentur libris: veluti iam AMALARIUS dicit, se mixtim posuisse responsoria & antiphonas secundum ordinem temporum, *secutus*, inquit, *morem nostrum*.

Quod hodie antiphonarium proprie dicimus, seu responsale.

Multa autem AMALARIUM suo fecisse marte, conicere est ex controuersia, quæ ei acris admodum cum AGOBARDO, *Lugdunensi* episcopo fuit de antiphonario. Scripsit de correctione antiphonarii AGOBARDUS, atque ipso opere etiam correctionem suscepit. *Antiphonarium*, inquit, *correximus*, *amputatis*, *quæ vel superflua, vel levia, vel mendacia, vel blasphemata videbantur*. Displicuit AGOBARDO, quidquid non ex sacris scripturis fuit desumptum. AMALARIUS scripsit de ordine antiphonarii, atque in prologo de correctione antiphonarii generatim loquitur, in contextu autem operis rem singillatim aggreditur. Ubi in eodem studio ab ipso prolixè laudatur sacerdos Dei ESISAGARUS *adprime eruditus, & studiosissimus in lectione & divino cultu, nec non & inter priores primus palatii excellentissimi HLUDOVICI imperatoris*, præsertim in congruentibus inveniendis ad responsoria versibus, quod in responsalibus illius temporis maxime desiderabatur. *Huc prospexit*, inquit, *memoratus vir & gloriosus presbyter ESISAGARUS: quæ de re certavit, ut ex diversis libris congregaret versus convenientes responsoriis, quos nos & alii multi cupiunt frequentare in nocturnali officio*. Nempe in ecclesia sua *Metensi*, quæ in hac re a multo tempore tunc erat illustris.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Q

Nota

T. II. Conc.
Germ. pag.
283.

Prol. de ord.
antiph.

Nota sunt PIPINI & CAROLI M. studia ritum *Romanum* in omnibus divini operis partibus inducendi; atque huc revocari potest, quod in capitulari *Aquisgran.* an. 789. sub CAROLO M., legitur etiam monachis, utique S. BENEDICTI, quibus secundum regulam sui erant peculiares ritus, præscriptum: „Monachi, ut cantum *Romanum* pleniter & ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beatæ memoriæ genitor noster PIPPINUS rex decertavit, ut fieret.“ Postea sub eodem adhuc CAROLO M. an. 812. VUALA abbas *Corbeiensis* in *Franciam* antiphonarium detulit, ut ex AMALARIO discimus; qui ipse etiam id *Romæ* egit: „Nam (inquit) quando fui missus *Romam* a sancto & christianissimo imperatore HLUDOVICO ad sanctum & reverendissimum papam GREGORIUM, de memoratis voluminibus retulit mihi idem papa: antiphonarium non habeo, quem possim mittere filio meo Domino Imperatori, quoniam, quos habuimus, VUALA, quando functus est huc legatione aliqua, abduxit eos hinc secum in *Franciam*. Quæ memorata volumina contuli cum nostris, invenique ea discrepare a nostris non solum in ordine, verum etiam in verbis, & multitudine responforiorum & antiphonarum, quas nos non cantamus. Nam in multis rationabilius statuta reperi nostra volumina, quam essent illa. Mirabar quomodo factum sit, quod mater & filia tantum a se discreparent. Inveni in uno volumine memoratorum antiphonariorum ex his, quæ infra continebantur, esse illud ordinatum prisco tempore ab ADRIANO apostolico.“ Ad finem prologi refert, unde illud dignoverit esse ADRIANI, eius nimirum inscriptum nomine. *In nomine Domini nostri Iesu Christi incipit responforiale de circulo anni temporibus ter beatissimi & apostolici Dñi ADRIANI papæ per indictionem septimam.* Item in fine: *Hoc opus summus reparat pontifex Dominus ADRIANUS sibi memoriale per sæcla.* Ad hunc ritum normamque exacta esse (interpolata quidem, locisque ac temporibus accommodata) credi fas est vetera *Alemannica* responsalia, cuiusmodi ex cod. *san-Gallensi* editum iam memoravimus: *A beato olim GREGORIO papa Romano coactum, sed nonnullis accretionibus aliquantulum immutatum, ad ritumque monasticum ex parte accommodatum*, ut ad exemplum a se editum annotavit Ven. THOMASIVS, estque iam etiam ab AMALARIO agnitum: qui quoniam alia item reperit volumina in bibliotheca *Corbeiensi*, tria nimirum de nocturnali officio, quartum, quod solummodo continebat diurnale, ut initio prologi attestatur, difficulter ex iis, quæ refert de *Romanis* antiphonariis in suo opere, discernitur, in quibusnam cum ADRIANI responsali conveniat, quod sub Responsalis nomine vulgatum est

est in novissima editione operum S. GREGORII ex vetustissimo codice *Compendiensi*. Quod saltem cum hodiernis convenit antiphonariis seu responsalibus. Nec ego in Mss. *Alemannicis* codicem reperi, quem collectioni meæ inferendum duxerim, plerumque peculiaribus monachorum moribus accommodatis, aut non antiquis adeo, ut cum edito per THOMASIVM ex codice *San-Gallensi* contendi queant. Frustra autem in bibliotheca *Augia divitis* perquisivi, qui in rotulo antiquo notatur libellus, a REGINBERTO monacho *Augiensi* conscriptus *Lib. Cantus Gradalis & nocturnalis*.

V. Responsale antiphonatio iunximus ob materiæ & nominis cognitionem, Sanctique GREGORII auctoritatem, cui responsalis etiam solet tribui. De quo IOANNES diaconus: *Gelasianum codicem pro exponendis evangelicis lectionibus in unius libri volumine coarctavit*. Quæ verba superius explicavi, ad rem autem præsentem produnt S. pontificem, reliquas liturgiæ particulas sic ordinasse, ut ad explicationem evangelicæ lectionis conspirarent singula: prout nempe invenit iam digestas eiusmodi lectiones. Antiquissimus est liber, qui *Comes* nuncupatur, ex plerorumque sententia, quod præsto semper fuerit sacris templi ministris. Probat Cardinalis BONA, a primis iam sæculis certas selectasque fuisse lectiones ex canone paschali HYPOLITI Mart., & S. AUGUSTINI sermonibus in IOANNEM, S. HIERONYMO contemporanei, qui libri, *Comes* inscripti, auctor est habitus. Is certe medio ævo constanter ipsi tribuitur ad præfationis fidem sub eius nomine ad CONSTANTIVM, a DACHERIO *T. XIII. Spicil.* editæ, & a THOMASIO recusæ, quæ tamen in PAMELI codice desideratur, ac spuria est; licet ob mentionem huius libri factam in antiquissima charta *Carnutiana* collegerit MABILLONIUS, auctorem Comitum HIERONYMO cœvum vel superiorem esse. Ita vero habet charta illa anni 471. *Item codices evangeliorum quatuor, apostolum, psalterium, & Comitum.*

Exhinc mihi vero nomenclaturæ ratio elucescere videtur, ut nempe ad codices evangeliorum epistolarumque apostolicarum veluti *comes*, seu index accederet. Facit huc citatus a DUCANGIO codex evangeliorum msc. Bibl. ecclesiæ *Bellovacensis* sæculi IX. quibus subditus legitur *Comes* hoc titulo: *In Christi nomine anni circuli liber Comitum incipit auctus a THEOTINCHO indigno presbytero, rogatu viri venerabilis HECHIARDI comitis Ambianensis. Ita tamen ut sancta evangelistarum dicta, nec non & apostolorum & prophetarum immota atque inconcussa servarentur.* Comes ergo coniunctas simul habet lectiones ex sacra scriptura, evangelia & epistolas, seu lectiones veteris vel novi testamenti, ex epistolis PAULI potissimum secundum

Liber Comes inscriptus, & alii Lectionarii pro missa.

Rev. liturg. lib. II. c. 6.

T. V. opp. p. 319.

Lib. VI. de re diplom.

Lit. Gall.
lib. I. c. 3.
m. 8.

ordinem *Romanum*, cum in *Gallicano* tres sint lectiones iuxta *sacramentarium Gallicanum*, & GREGORIUM *Turonensem* lib. IV. c. 16. prophetia ex veteri, epistola & evangelium ex novo testamento; ut tamen etiam quandoque passionem martyrum lectas colligat MABILLONIUS ex HILDUINI episcopi ad LUDOVICUM augustum epistola *Areopagitica* præfixa, pariter ac in officio *Mozarabico*.

Cum *Romano* magis convenit *Ambrosianum* officium, cuius elenchum *antiquarum lectionum Beati PAULI apostoli ad missas*, ad usum (ut videtur) *ecclesiæ Mediolanensis* dedit Ios. CARI, seu THOMASIVS append. ad antiq. libr. missales *Romanæ* ecclesiæ, & post eum GEORGIUS ex eodem vetustissimo codice epistolarum S. PAULI quadratis seu uncialibus litteris, ac per cola & connumata distinctis versibus perscripto. A THOMASIO ibidem editus est *Comes*, ab ALBINO ex CAROLI Magni imperatoris præcepto, emendatus ex antiquissimo codice *Carnutensis* ecclesiæ cum appendicibus. *Lectionarius* item liber lectionum, quæ ad missas *Romani* ritus leguntur, ex antiquis Mss. codicibus collectus. *Comes* ille ALBINI perinde ac *lectionarius* lectiones evangelicas non notat, etiam eius appendix apud THOMASIVM l. c. p. 314. estque in ea sententia VEZZOSIVS, *Comitem* ad hoc solum pertinere, hinc etiam *apostolum* dici, quod frequentiores sint lectiones in missa ex epistolis apostolorum D. PAULI imprimis, nec aliter differre *comitem* ab *apostolo*, quam IULIUS a CÆSARE distinguitur, ut in præf. T. V. p. XXI. &c. loquitur, distinguendumque existimat *comitem* a capitulari evangelicarum lectionum, alias brevium evangeliorum dici solitum, de quo plura ibidem præfatur ad vetustissimum ecclesiæ, ut videtur, *Mediolanensis* lectionarium, a THOMASIO postremo loco p. 424. editum. Eius autographum, quod *Romæ* vidi, mihi haud multum ab ævo sancti GREGORII M. remotum est visum vetustate. Superat autem eius ætatem codex Novi Test. *Fuldensis*, quem cum aliis S. *Bonifacianis* recenset SCHANNAT ad calcem collectionis primæ *Vindemiarum litterariorum*, probatque eum codicem an. 547. relictum a VICTORE episcopo *Capuensi*, quod bis manu autographa est annotatum. Cuius etiam VICTORIS præfatio in *Harmoniam IV. evangelistarum* primo loco occurrit. Post *Harmoniam* sequitur tabula, indicans lectiones in ecclesia recitari solitas, quæ ex epistolis B. PAULI potissimum desumtæ, distribuuntur per integrum anni circulum, ordiendo a Dominica prima Adventus. Epistolæ D. PAULI, ut & canonicæ reliquæ non per capita, sed iuxta præcedentem tabulam in singulas lectiones numerice distinctæ sunt, quarum prima vocabula minio passim descripta sunt. Hæc SCHANNATUS: plura nos, si licebit, ad monumenta liturgica, quæ inter tabula illa lectionum locum præcipue meretur, ex qua

qua constat iam ante S. GREGORIUM lectiones fixas fuisse. Iam notarunt *san-Maurenſes* in admonitione ad homilias S. GREGORII in Evangelia T. I. p. 1431. Evangeliorum sectiones, quæ a S. GREGORIO exponuntur, & inter missarum solemnias certis diebus iam tunc legebantur ex more, easdem esse, quæ fere hodie iisdem diebus recitantur.

Capitulare evangelicarum lectionum ad missam nos edimus ex codice *Rhenangienſi* nongentorum circiter annorum, eodem titulo, quem passim reperi. Cuius tituli origo habetur in inscriptione antiquissimi Calendarii apud MARTENIUM: *Incipiunt capitula lectionum evangelii anni circuli.* In codice eiusdem ætatis *ſan-Gallenſi* sic habetur: *Incipiunt lectiones evangeliorum per anni circulum.* Vocabatur etiam *plenarium*: quod tunc congruere nomen puto, quando toto contextu evangelia habentur perſcripta, capitula autem ad lectiones in ecclesia separatim notantur. In codice bibliothecæ nostræ sæculi circiter XIII. reperi titulum, *Incipit brevium de Sanctis per totum annum*, estque evangeliorum tantum, cuiusmodi alios antiquiores habemus sæculi circiter decimi.

T. V. nov.
Coll. d. p. 66.

Quorum unus pretiosa argentea capſa inclufus opere insigni anaglyptico in proceſſionibus circumferri ſolet uſu antiquiſſimo, eratque mos ornandi hos libros auro, argento, lapidibus pretioſis. Cuiusmodi vidi apud S. Gallum HARMOTI forte, de quo apud RATPERTUM de caſibus Sancti GALLI, atque apud MABILLONIUM in vita TUNONIS, epiſcopi Ratisbonenſis legitur: *Erant etiam in eo evangeliorum libri plenarii auro & gemmis teſti, ſcripti, piſti, ac omnimodis ornati. E quibus unus eſt cubitalis, opere, pretio, pondere ſiquidem talis, ut ei non facile inveniri poſſit æqualis.* Hodieque apud S. Emeranum ſervatur codex SS. evangeliorum, aureis ſcriptus characteribus, & gemmis ornatus pretioſis, ab imperatore ARNULPHO dono datus. Apud Scotos autem ibidem ad S. Iacobum monachos codex ſæculi IX, quo uſus S. ANSCHARIUS, oſtenditur etiamnum inter ſacra cimelia, uti *Würzburgi* S. KILIANI, *Franconiæ* apoſtoli ac martyris an. 687. & in *Anglia* S. AUGUSTINI, *Anglorum* apoſtoli, qui non minus a ſacro tantorum virorum uſu, quam antiquitate commendantur; ſed his antiquitate præſtat codex bibliothecæ regiæ ſæculi VI. uti auctores novi tractatus diplomatici perhibent, atque hæc verba *legenda diem natali Domini* uſum illius in Sacris declarant.

Sed ut ad nos redeamus, atque etiam de lectionibus epiſtolarum *Alemannicis* ſeu vernaculis dicamus, cuiusmodi paſſim etiam codices antiquos ſeparatos reperimus; in bibliotheca Cæſar. notantur a LAMBECIO epiſtolæ ſacræ, & alia veteris & novi teſtamenti ſelecta fragmenta, quæ loco epiſtolarum cum dominicis, tum aliis quoque feſtis diebus per totum

annum in ecclesia catholica publice solita legi dicit, antiqua lingua *Germanica* magna ex parte rhythmica an. 1210. exarata. Recentior est versio, atque non huius publici usus, *Germanica* lectionum sacrarum missæ in codice *san-Gallenfi*, & in missali *Germanico* plenario *Einsidlensi*, ex quo pericopas damus.

Pro horis
canonicis.

VI. Pro horis canonicis similia extant breviaria lectionum, veluti apud THOMASIVM ex Msc. *san-Gallenfi* ordo librorum catholicorum, qui T. IV. opp. in ecclesia Romana ponuntur ad legendum. Nosque ex codice *san-Blasii* append. p. 316. no mille saltem annorum schediasma eiusmodi edemus inter monumeta liturgiæ *Alemannicæ*, quod inscribitur *De auctoritate sacra scriptura*, quæ legitur in ecclesia in circulo anni. Ubi consequenter, quæ ad officium divinum a Cœna Domini usque ad pascha pertinent, distinctius denotantur. De lectionibus brevibus, quæ etiam capitula vocantur, olimque pariter peculiaribus in codicillis, aut seorsim saltem cum aliis partibus officii canonici scribebantur, dicemus paullo post.

Homiliarii
libri.

VII. In bibliotheca *Einsidl.* est codex sæc. IX. vel X. cum titulo *epistolæ & evangelia cum expositionibus*. Mox: *Incipit præfatio libri comitis*. Qui non est ille sub S. HIERONYMI nomine, de quo modo diximus. Atque inter alia institutum fontesque his verbis prodit: „Cernens in ecclesiis plurimos divinarum scripturarum mysticos sagaciter perquirere sensus, earumque typicos malle decerpere fructus, hunc ex multis unum allegoriarum fontibus plenum curavi colligere librum, & de magnorum tractatibus prolatisque sermonibus Patrum, id est HILARII, HIERONYMI, AMBROSII, AUGUSTINI, VICTORIS, FULGENTII, IOHANNIS, CASSIODORI, EUCHERII, TICHONII, FAGULI, BEDÆ, PRIMASII, & de caute legendis PELAGII & ORIGENIS, quasi de magnis fluminibus pelagique gurgitibus immodicos rivulos pariter derivator pariterque extiti brevior &c.“ In antiquissimis codicibus *Alemanniæ* frequentissime collectiones homiliarum deprehendi.

Cap. 31.

Refertur in vita S. CÆSARII *Arelatensis*, quod per *Italiam* & *Hispanias* homilias sacras distribui curarit, ut proiectis rebus frivolis & caducis, iuxta apostolum bonorum operum fierent sectatores: Pertinet huc (quas GENNADIUS de viris illustr. c. 67. refert) SALVIANUM presbyterum *Massiliensem* composuisse homilias episcopis factas multas; sacramentorum vero quantas nec recorder. Hoc est, ut MABILLONIUS explicat, sermones inter missarum solemnias ab episcopis iuxta *Gallicanum* ritum recitari consuetos.

In

In nostra Alemannia, quem viderim, antiquissimus est codex bibliothecæ san-Gallensis, litteris maiusculis seu uncialibus perscriptus, ob vetustatem oculos paulatim fugientibus: cum tit. *Varie humilia & tractatus* S. AUGUSTINI. Incip. capitola de humiliis. Et post hæc: Incip. *humilia sanctorum martyrum.* a) In simili manuscripto Ottoburano mille annorum litteris adhuc quadantenus Merovingicis ita habet titulus: „In nomini dni nri Iesu Christi incipit Omelias anni circuli, quæ legenda sunt. Item de adventum, & de nativitate dni, de epiphania, de quadragesima, sive de pascha dni. sive de ascensa dni, sive de pentecoste vel de omnes festivitates, quas celebrare debemus. Imprimis omelia domini GREGORII de adventum. Dns ac redemptor noster paratos nos invenire desiderans &c.“ In cod. sæc. IX. vel X. monasterii Weingartensis eiusmodi habetur volumen inscriptum: *In nomine sanctæ Trinitatis in hoc codice continentur omelia sanctorum Patrum in diebus dominicis vel aliis festivitibus per circulum anni.* Plura ingentia eiusmodi volumina Mss. Augiensia imprimis ornant.

Quæ inter duo eminent, quæ iussu CAROLI M. digesta ab ALCUINO SIXTUS Senensis vult, recte autem PAULO diacono tribuuntur, de quo SIGEBERTUS id ad an. 807. testatur; ut tamen ALCUINUS emendaverit, quemadmodum in eius elogio MABILLONIUS probat. Idem circa homiliarium hoc observat, multas homilias in vetustis illis codicibus deesse, quæ subinde ab aliis adiectæ sint E. g. HERICI, & quorundam aliorum. Concilii Turonensis III. iussu CAROLI M. celebrati canon secundus huc pertinet: „Ut omnes episcopi studiose operam dent lectioni: sanctum evangelium & epistolas beati PAULI, non solum crebro lectitent, sed etiam quantum possint, memoriæ studeant commendare: sanctorumque Patrum opuscula super eadem exposita devote frequentent.“ Quod vero hic Io. Andreas SCHMIDIUS in dissertatione de lectionariis orientalis & occidentalis ecclesiæ &c. p. 28. de Gallica & Theotisca translatione notat, non reperi.

Analecl. T.
IV. p. 633.

T. VII. ed.
Labbe. pag.
1232.

Præmittuntur versus ad CAROLUM M. cuius subsequitur epistola b) ac operis

a) Syllabum eius codicis edidi in Itinere Alemannico p. 88. seq.

b) †: Summo apici rerum regi dominoque potenti

Dat famulus supplex verba legenda suus.

Ampla mihi vestro & humili devotio seruo

Præceptis parere tuis celeberrime regum
Quem dedisti omniscians rector miseratus
ab alio

Christicolum populis defensorumque patrumque

Sit licet effectus modicis pro viribus impar

Iugens ardenti tamen est sub corde voluntas

En iustus Patris Benedicti mira patransis
Auxilio meritisque piis vestrique fidelis

Abbas dominique mei, & si iussa nequivi
Explere ut dignum est tamen o pietatis

amator
Escipe gratauter decus & mirabile mundi

operis titulus, quæ hic edere operæ pretium est post **MABILLONIUM** & **CHOLINUM**, apud quem hic habetur titulus: *PAULUS diaconus*

*Utere felix
Munere Christi
Pluribus annis
Luxque decusque
Magne tuorum*

*CAROLE princeps
Arbiter orbis
Atque togate
Dardanideque
Gloria gentis.*

Incipit

Qualemcunque tui famuli rex magne la-
borem
Quodque sacro nuper mandasti famine
condi.
Nunc opus acceptans rutilo comitare fa-
vore
In quo si quid labis erit vitique no-
centis
Illud vestra sagax nimium sapientia purget
Utque legi per sacra queat domicilia
Christi
Nullius titubante fide si sensibus altis
Enixe ut cupio vestris utcumque placebit
Firmum oro capiat vestra sanctione vi-
gorem.

Sequitur: „CAROLUS Dei fretus auxilio rex *Franconum & Longobardorum* ac *Patricius Romanorum* Religiosis lectoribus nostræ ditioni subiectis. Cum nos divina semper domi forisque clementia sive in bellorum eventibus sive pacis tranquillitate custodiat etiam rependere quicquam eius beneficiis tenuitas humana non prævalet. Tamen quia est inestimabilis misericordie Deus noster, devotas suæ servituti benigne approbat voluntates. Igitur quia curæ nobis est ut nostrarum ecclesiarum ad meliorem semper proficiat status, oblitteratam pene maiorum nostrorum desidia reparare vigilantibus studio litterarum satagimus officinam, & ad pernoctanda studia liberalium artium, nostro etiam quos possumus invitamus exemplo. Inter quæ iam pridem universos veteris ac novi instrumenti libros librorum imperitia depravatos Deo nos in omnibus adiuvante ex amussim correximus. Accensi præterea venerandæ memoriæ *PIPI* genitoris nostri exemplis, qui totas *Galliarum* ecclesias *Romana* traditionis suo studio cantibus decoravit. Nos nihilominus solerti easdem curamus intuitu præcipua-

rum insignire serie lectionum. Denique quia ad nocturnale officium compilatas quorundam casto labore licet recto intuitu minus tamen idonee reperimus lectiones. Quippe quæ & sine auctorum suorum vocabulis essent positæ, & infinitis vitiorum anfractibus scaterent. Non sumus passi nostris diebus in divinis lectionibus inter sacra officia inconsonantes perstrepere solacissimos, atque earundem lectionum in melius reformare tramitem mentem intendimus. Idque opus *PAULO* diacono familiari clientulo nostro eliminandum iniunximus scilicet ut studiose catholicorum Patrum dicta percurrere veluti elatissimis eorum pratis certe quosque flosculos legeret & in unum quæque essent utilia quasi fertum aptaret. Qui nostræ celsitudini devote parere desiderans, tractatus atque sermones diversorum catholicorum Patrum perlegens, & optima quæque decerpens in duobus voluminibus per totius anni circulum congruentes cuique festivitati distincte & absque vitiis nobis obtulit lectiones. Quorum omnium textum nostra sagacitate perpendentes, nostra eadem volumina auctoritate constabimus, Vestræ religioni in Christi ecclesiis tradimus ad legendum.“

„In nomine omnipotentis Dei incipiunt omeliæ sive tractatus beatorum *AMBROSII*, *AUGUSTINI*, *HIERONYMI*, *LEONIS*, *MAXIMI*, *GREGORII* & aliorum catholicorum & venerabilium Patrum legendi per totius anni circulum tam in singulis dominicis diebus quamque & in reliquis divinis festivitatibus id est nativitate dñi nec non epiphania seu pascha, ascensione quoque Domini sive pentecoste vel etiam festis apostolorum, virginum, martyrumque seu confessorum ieiuniorumque diversorum,

Incipit ab hebdomada quinta ante natale Domini homilia in evangelium secundum IOHANNEM. Cum sublevescit oculos Iesus, & vidisset, quia multitudo maxima venit ad eum &c. De qua re superius mentionem fecimus, agentes de antiphonario antiquissimo *Rhenanensis*, quod ab eadem dominica incipit, atque id AMALARUS notavit de Missalibus & Lectionariis, ea solere a dominica Adventus incipere; licet Capitularia nostra evangeliorum a natali Domini ordiantur; codex tamen *Vaticanus* Dominico GEORGIO monente incipit a dominica prima adventus. Nec prætereundi sunt silentio sermones seu homiliae in lectiones apostoli de tempore & sanctis sæc. IX. vel X. Quod singulare est, cum alias in evangelia tantum habeantur homiliae.

*Monit. ad
append. mon.
num. ad ibi
surg. Rot.
Pont. 1. 117.
p. 234*

VIII. Sunt porro libri peculiare, quibus continentur ordo baptizandi, quæque coniuncta esse solebant, ministrandi sacramenta; inungendi item infirmos cum ritu sepeliendi, seu obsequio circa mortuos, cum variis exorcismis & benedictionibus &c. Ordinatione monachi &c. Qualis extitit in bibliotheca *san-Blas.* an. 800. supparque in cod. *Rhenan.* Msc. habetur; in *Wessfontanis* codicibus sæc. XI. vel XII. etiam sicut in nostris iudicium aquæ frigida &c. occurrit, uti alias frequenter: talesque puto esse, qui in actis *Murenjibus* notantur tres benedictionales libri ex his unus habet obsequium mortuorum. Unde etiam vocantur libri obsequiales. Apud THOMASIVM in appendice tomi quarti ex cod. Vatic. in obsequiali huiusmodi sequens legitur titulus: *Incipiunt diaconia secundum Romanos*, quæ vox Græca latine respondet. In missali *san-Blas.* Msc. sæc. XIV. vel XV. hoc inveni nomen in off. fabb. Pentecost. post lectiones. *Tunc itur ad fontem consecrandum cum aliis sicut habetur in obsequiale.*

Obsequiale,
Benedictionale, & Poenitentiale-

*T. I. Geneal.
dip. om. p.
316.*

Mox

quorum omnium ordine suo adnotatio inferius continetur. Scriptura est sæculi circiter noni, homiliae sat amplæ sine distinctione responsorii, aut altero finiendi indicio, quemadmodum hodie singulas lectiones uti cum benedictione incipimus, ita cum deprecatione *Tu autem domine*, finimus, quæ in simili codice eiusdem ætatis singulares occurrunt festivitati congruentes, veluti I. „Tu autem domine qui pro nobis incarnari dignatus es miserere nobis. II. Tu autem dñe qui pro nostra salute per virginem nasci dignatus es miserere

nobis. III. Tu autem dñe qui hodierna die pro salute humani generis in carne manifestari voluisti miserere &c. Extat adhuc inter Mss. *san-Galestia* autographus codex, quem inscribit IOANNI diacono monacho sancti MAXIMI post eius Canoniæ abbati EKKAARDUS presbyter insignis & ultimus sancti Galli monachus, continetque benedictiones super lectores per circulum anni. De adventu dñi In primo nocturno Sancta prophetiæ benedicat vox ISAIAE & sic porro.

Mox in iisdem actis *Murenſibus* notantur *Item duo pœnitentiales*, atque in ſermone ſynodali, qui ex codice mſc. monaſterii *Neresheimenſis* in editione conc. *Veneta* ad an. 1009. reſertur, ſacerdoti cuique præcipitur, ut *martyrologium & pœnitentiale habeat*. De tali iam diximus, qui in antiquiſſimo ſacramentario *Rhenaugiensſi* reperitur. Separatum habemus inter MSS. *ſan-Blasiana*, qui convenit edito *HALITGARII* apud *MORINUM* in *app. de Pœnit.* & apud *CANISIUM & MENARDUM*. Ubi ſub nomine *Pœnitentialis Romani* venit, ſed fuit varius vel maxime, & confuſus, ut in epiſtola *EBBONIS* ad *HALITGARII* notatur, nosque experti ſumus noſtrum cum aliis conferendo. Subditur *pœnitentiale RHABANI* in noſtro codice. In antiquo codice *ſan-Gallenſi*, quo habetur *pœnitentiale Rhabani MAURI*, extant etiam fragmenta quædam aliorum *pœnitentialium*, nempe *VINNII* & *CUMEANI*, abbatis *SCOTTI*, unde editus extat T. XII. Bibliothecæ PP. cum *S. COLUMBANI* duobus ſimilibus minus diffuſis. In pervetuſto codice *S. Galli* præſatiuncula habetur, quæ ſolebat ſupplementi loco regulæ *S. BENEDICTI* aliquando ſubiungi, ad definiendos variarum pœnitentiarum modos in iis maxime, quæ a *S. COLUMBANO* eiusque diſcipulis inſtituta fuerant; ut *MABILLONIUS* notat in obſervationibus variis ex mſs. codicibus *Germanicis*. In pœnitentiarum tamen meſſura ad ſanctorum Patrum ſtatuta provocat: *Meſſuræ noſcendæ ſunt pœnitentia, quarum ſic ordo a ſanctis traditur Patribus*. *CUMEANUS* frequenter citat concilia & decreta pontificum: in cuius pœnitentiali ſæpe ipſa verba etiam pœnitentialis *S. COLUMBANI* occurrunt, atque in Mſc. *S. Galli* prima pars *Pœnitentialis* eadem eſt *S. CUMEANI*. *S. COLUMBANI* pœnitentiale etiam regula fratrum *Hybernienſium* inſcribitur in Mſc. veteri bibliothecæ noſtræ & alibi.

Officiales
libri, bre-
viaria &c.

Can. 8.

IX. In concilio *Toletano* IV. c. 26. libellus *officialis* notatur: „Quando preſbyteri in parochiis ordinantur, libellum *officiale* a ſacerdote ſuo accipiant, ut ad eccleſias ſibi deputatas inſtructi ſuccedant; ne per ignorantiam etiam divinis ſacramentis offendant.“ Ad quem obſervat *Garſias LOAISA*: „*Sacramentorum manuale* nunc appellatur; & in eo etiam decreta Patrum de *sacramentorum* uſu, & ritibus contineri apparet ex concil. *Mogunt.* cap. 22. ubi de libro officiorum fit mentio, & duæ regulæ ex eo de clericis vagis adducuntur.“ Concilio *Toletano* octavo vocatur ſupplementum. Librum *officiale*, qui nos atineat, habes apud *THOMASII* in appendice tomi quarti p. 342. ex codice *ſan-Gallenſi*. Quam huiusmodi libros ad ſuum inſtitutum accommodos exiſtimaverit, ex epiſtola tertia, & quarta ad *P. Hermannum*

num

num SHENK bibliothecarium *san-Gallensem* eidem tomo cum aliis infer-
tis, colligere licet.

Provocat AMALARIUS ad libellum suum *officiale* in prologo de ordine antiphonarii: „Scripti olim in libello, qui vocatur *officialis* de tempore septuagesimæ, & de mysterio eiusdem numeri, & de cæteris officiis, quæ aguntur in ecclesia per annum, sive sint nocturnalibus; nunc dicturus Deo miserante de ordine antiphonarii, cupio summam aliquid scribere, quasi quoddam manuale, de solis nocturnalibus officiis, & de his, quæ vocantur vulgo cursus.“

Omnia hæc eodem redeunt, ad officium nimirum, quod canonicum vocatur, seu cursum nocturnum, diurnumque. Citat GREGORIUS *Turonensis* librum e suis unum *de cursibus ecclesiasticis*, extatque alius eius generis apud SPELMANNUM *de cursuum ecclesiasticorum origine*: in quo de variis officii canonici generibus, tam in oriente quam occidente, apud clericos & monachos agitur. Hucque referendum, quod B. WALARICUM cursum tam monasterialem quam *Gallicanum* magno studio indefinenter celebrasse, qui contemporaneus vitam illius scripsit apud SURIUM, testatur, refertque *Fr. PITHOEUS* in notis ad libros capitularium. Libri huc spectantes hinc vocantur *Cursarii*, veluti in actis *Murensibus* apud P. HERRGOTTUM: *Lectionarius autem vetustus & cursarius antiquior* (al. antiquorum) *liber regule venerunt de cella S. Meginardi*. Et postea: *Sunt etiam duo cursuarii, & tres benedictionales*. Geneal. dipl. T. I. pag. 303. pag. 316.

Huc pertinet liber *Responsalis*, seu antiphonarius, de quo iam diximus: in quo cursus ecclesiasticus tam pro nocturnis, quam diurnis horis in ordinem digestus est eodem modo, quo in codice *san-Gallensi* habetur, qui a THOMASIO est editus, atque passim etiam alias *officialis* est vocatus. Complectitur autem varias divini officii particulas etiam a responsoriis & antiphonis distinctas; ut adeo generalior hæc sit appellatio, atque etiam usus, prout in veteribus Mss. reperi, grandibus plerumque, ac pluribus voluminibus. In cod. sæc. XII. *Einsidlensi* similem librum ad officium diurnum cum eodem titulo inveni. „Incipit liber officialis per circulum anni. Capitula de adventu Domini. *Venite ascendamus &c. Deus pacis &c. alia Erit in novissimis diebus &c.*“ Notantur sic ad laudes & per horas diei, de dominicis, diebus etiam ferialibus, & de festis per annum capitula. Postea sequuntur lectiones breves ad horas, etiam Completorium, ac diebus privatis *ad nocturnum*. *& ad cursus diurnos*. Postea *Incipiunt orationes de adventu Domini &c. de festis, dominicis, feriis seu cottidianis diebus*. *Ad cursus quando volueris*.

volueris. Maiori plerumque numero. Pro suffragiis etiam. Tum aliarum preces. Et sic in plurimis Mss. hæc distincta reperi, vario ordine. In cod. *Rhenaugiensi* sæc. X. etiam sub S. GREGORII nomine notatur liber eiusmodi *officialis*: „In nomine Domini incipit liber officiorum expositus a S. GREGORIO papa de festis diebus vel dominicis seu Cottidianis de circulo anni. *Incipit ab orationibus.* Deinde: Incipiunt lectiones super diversos cursus per circulum anni.“ Antecedit in eodem codice peculiaris liber hymnorum cum titulo: *In nomine Domini incipit liber hymnorum per circulum anni in dominicis, festis, sive in natali sanctorum.* In catalogo REGINBERTI *Augiensis* sæc. IX. plures notantur eiusmodi libri: lib. 27. „hymni ad divers. . . tam dominicis, quam privatis diebus, & hymni festis diebus per circulum anni, & lectiones memoriter recitandæ. lib. 37. habentur excerptiones de corpore psalmodiarum factæ cum hymnis & lectionibus, responforiis, versibus per anni circulum, ac diversis orationibus. lib. 39. Liber psalmodiarum cum capitulis, Præfationibus ac capitulis. Et in fine eiusdem hymni diversi per diversas festivitates, ac privatis diebus, & nonnulla alia.“ In simili codice *Rhenaug.* post psalterium: *Incipiunt hymni* S. AMBROSII, quos S. BENEDICTUS in diversas horas canendos ordinavit. In aliis hæc simul collecta habentur, qualis in eadem *Rhenaugiensi* bibliotheca inscribitur liber hymnorum, canticorum, lectionum brevium, & orationum per annum.

Cum passim hæc in veteribus codicibus aut seorsim, aut in iisdem codd. distinctim perscripta reperiantur, nuspiam tamen versiculos illos, ac responforia brevia, per cursum canonicum sparsa, collecta compemus, neque etiam V. THOMASIUS: hinc ipse ex AMALARIO potissimum, & HONORIO *Augustodunensi* conquesta edidit T. IV. opp. p. 346. solertissimus auctor, imprimis etiam in hymnario, quod post psalterium & cantica editum extat T. II. p. 351. ed. opp., vel eo etiam nomine summe æstimando labore & studio, quod hymnos quosdam S. AMBROSIO asseruerit, restitueritque, qui diligentiam editorum ex congreg. S. Mauri fugerunt. Ex duobus spissis voluminibus bibliotheca *san-Gallensis* sæc. circiter X. primum officii divini semestris hoc ordine continet: *In nomine Domini incipit martyrologium per circulum anni.* Nos calendarium vocaremus, quo etiam natales confessorum magnam partem *Alemannorum* notantur. Post epacta incipiunt hymni per adventum Dñi. Initio etiam notæ musicæ appinguntur. Postea *Incipiunt lectiones nocturnales per circulum anni. Dominica quarta ante natale Domini.* Lectiones autem sunt ex scriptura, & homiliæ SS. Patrum in evangelia, quæ

quæ concurrunt. Antiphonarium quod sequitur, incipit quidem in natali sancti NICOLAI episcopi ad vespervas, totum cum notis musicis etiam per integrum nocturnum officium; sed illud præter ordinem esse appositum, argumento est metrum elegiacum, quod postea legitur ante officium Dom. I. de adventu Domini. Carmen istud iam THOMASIVS ex eodem codice edidit cum antiphonario integro, post cuius partem semestrem primam *Incipiunt lectiones de adventu Domini.* Postea *Incipiunt orationes de adventu Domini &c.* Preces ad Primam iuxta Romanum cursum. Ad alias horas, orat. ad vespervas in quadragesima. Deinde ad Primam iuxta cursum monachorum, ad Completorium. Demum officium defunctorum.

Nullum vero pleniorē inveni in antiquis codicibus, quam in eadem bibliotheca quemdam sæc. XIII. ubi primo occurrit psalterium cum canticis communibus, deinde hymni copiosi per ordinem, cantica tertii nocturni, capitula per officium, orationes, lectiones, ac demum antiphonæ, responsoria &c. cum notis musicis, Quod propius accedit libris nostris, quos breviaria vocamus; cuiusmodi vix in bibliotheca ulla Mss. defunt, cum fuerint quotidiani usus singularum clericorum, ac monasticarum congregationum.

Sed in omnibus manuscriptis adhuc eum desideres ordinem, qui nunc in impressis reperitur, ut, quam copia rubricarum distractionibus animi pandit portam, ea apertior ampliorque fuerit, attentione abrepta ex tot libris; etsi id etiamnum haud abs re causari liceat in ordine breviarii. Dum distincti erant olim libri, nonnullis ex capitibus minus impedit officium divinum potuit fieri, quam in breviariis hodiernis, in quibus tamen instaurandis multum a multis fuit laboratum, incumbente ea cura prælatis ecclesiasticis. Iuvat hic adscribere, quæ in breviario *Constantiensi* an. 1509. sub HUGONE de *Landenberg* habentur. „Cum iuxta maiorum decreta sedes, quæ uniuscuiusque sacerdotalis dignitatis mater est, sit ecclesiasticæ magistra rationis: siquidem nos HUGO Dei & apostolicæ sedis gratia episcopus *Constantiensis* ex nostra pastoralis cura atque providentia ob Dei omnipotentis laudem & subditorum nostrorum salutem clerum nobis creditum in persolvendis horis canonicis ad unitatem & concordiam reducere cupientes, libellos, quos breviaria vocant, per quosdam clericos honestos, & exercitatos ad hoc, per nos specialiter deputatos diligenter ac laboriose bene correctos, & in erratis emendatos (quibus præfatus noster clerus secure uti possit, & valeat) per circumspectum virum *Erbardum RATDOLT* civem *Augustensem* calcographum accuratissimum, cum cursus

Virginis MARIÆ intemeratæ & vigiliarum mortuorum additione denuo imprimi volumus & iussimus. Atque in huius rei & nostræ auctoritatis testimonium in fronte cuiuslibet harum litterarum seriem unacum armis nostris depingi curavimus.“

Psalterium.

Cap. 57.

X. Psalterio peculiarem locum tribuimus, quod inter libros officiales frequentissime ornatissimeque scriptum manus ac oculos subiit, dum perquirendis antiquis monumentis liturgicis distenderemur. Quod etiam memoriter tenendum fuit, ut ex S. GREGORII pluribus epistolis, aliisque documentis antiquis, & canonibus ecclesiasticis discimus, unde in regula MAGISTRI *psalterius* doctus in hac re dicitur, quod tamen etiam pertinet ad discrimen in litteris peritorum ab imperitis. In BURCHARDI commo-
nitione ad sacerdotes psalterium primo loco occurrit: *Nunc ergo o fratres, qui voluerit sacerdotis nomen habere, imprimis propter Deum cogitet, ut discat ea, quæ necessaria sunt . . . id est psalterium, lectionarium cum evangelii Sacramentorum librum &c.*

A perpetuo illius usu, atque memoria haud dubie est, quod cum ubique locorum in celebrandis divinis officiis *Romanus* ordo invaluerit, in *Galliæ* tamen non tantum, sed aliarum passim nationum ecclesiis antiquum psalterium ex secunda reformatione S. HIERONYMI fuerit conservatum, quod a *Romano* in multis differt. Vulgavit Ven. THOMASIVS Psalterium iuxta duplicem editionem, quam *Romanam* dicunt, & *Gallicam*, cum canticis ex duplici item editione, quæ unaque hymnarium atque orationale totum secundum conficiunt in operum editione, a P. *Ant. Franc. Vezzosi* curata, qui in præfatione pluribus agit de editione *Thomasiana Romani* Psalterii (iuxta editionem primum ab HOLSTENIO adornatam) ac *Gallicani*, contra VALLARSII ad *Gallicani* Psalterii annotationes in editione nova operum S. HIERONYMI, a quo utranque factam ad LXX. interpretes correctamque, THOMASIVS in sua præfatione monuit: ita ut *Romana* dicatur, quæ a S. Doctore *Romæ* iussu DAMASI curata est, altera vero in *Bethlehem*, PAULA matrona, & EUSTOCHIO virgine eius filia instantibus: utraque in ecclesiis frequentata. Psalterii *Thomasiani* prostat etiam editio in *Alemannia* nostra an. 1727. agente Domino PASSIONET apud *Helvetos* nuncio apostolico.

Psalterii *Gallicani* meminit HONORIUS in prologo enarrationis psal-
morum, *Walafrid. STRABO* cap. 25. de rebus ecclesiasticis, & RADULPHUS *Tungrensis* de canonum observ. prop. 8. ac RODERICUS *Toletanus* archiepiscopus lib. VI. c. 26. de eiusdem usu in *Hispaniis* recepto loquitur, tempore quidem GREGORII VII. Operæ pretium foret quoad

Germa-

Germaniam nostram celebre cumprimis psalterium discutere, quod S. RUPERTO primo in usu fuisse dicitur, *Salisburgensi* episcopo ac abbati *S. Petri*, quo in monasterio adhuc ostenditur in codicillo minutissimis litteris perscripto, tum alia etiam eius ævi, quo adhuc *Germania*, adeoque *Alemannia* nostra regno *Francico* coniuncta fuit: cuiusmodi psalteria adhuc habentur in bibliothecis, cum signis quodque ORIGENIS ☩ ✕ — Cantica solent subdi cum symbolo, quod ATHANASIO tribuitur, atque symbolum apostolorum, & oratio dominica passim in eiusmodi psalteriis habentur. *Rbenaugiense* inscriptum est. *Incipit corpus Christi Saphariacum*, id est liber carminum. Ubi post psalterium sequuntur hymni: quæ ut mox vidimus, non raro iungi solebant, cum aliis distincti essent libri, de quibus modo egimus, *officiales*.

Plures LAMBECIUS in bibliotheca cæsarea notat psalterii codices, inter alios autem cumprimis OTFRIDI monachi *Weissenburgensis* in quarto, ut vocant, maiori, antiqua *Theotisca* paraphrasi prosaica singulis cuiusque psalmi latinis versiculis subiecta. Quod potuit esse usui etiam sacro ad faciliorem intelligentiam, hodieque opportunum foret in lingua *Germanica*, aliisque vernaculis pro psallentium monialium usu.

XI. Idem de lectionibus dici potest, quæ sunt ad instruendos commovendosque audientes, in officio divino non solum ex utriusque testamenti paginis, verum etiam scriptis SS. Patrum sermonibus, seu homiliis, vitis ac passionibus præsertim Christi martyrum, de quibus iam locuti sumus. Singularis vero fuit in hac re cautio *Romanæ* ecclesiæ, de qua in Concilio *Romano* GELASIUS P. „Gesta sanctorum martyrum secundum antiquam consuetudinem singulari cautela in sancta *Romana* ecclesia non leguntur: quia eorum, qui conscribere, nomina penitus ignorantur, & ab infidelibus aut idiotis superflua, & minus apta, quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur.“ In primorum pontificum gestis hoc sæpe laudatur studium, ac notariorum institutio per regiones urbis *Romæ*, qui gesta martyrum colligerent. Sed nihil de illis certi & asserti habetur: cuiusmodi est *Smyrnenfis* ecclesiæ epistola de martyribus ibi sub *Marco AURELIO*; *Viennensis* item ac *Lugdunensis* ecclesiæ, nec non DIONYSII *Alexandrini* epistolæ, quæ omnia apud EUSEBIUM habentur cum aliis eodem pertinentibus. Apud S. CYPRIANUM imprimis TERTULI hac in re laudatur diligentia, & ipsius S. CYPRIANI in eadem re elucescit industria. PONTIUS S. CYPRIANI diaconus scriptorque eiusdem martyrii a maioribus id acceptum perhibet. Quod ex TERTULLIANO colligitur: *Habes tuos census, tuos fastos*. Ex laudata S. CYPRIANI

Acta Mar-
tyrum, ac
fasti.

Epist. 12.

De Corona
militum.
cap. 13.

epi-

epistola illustratur his verbis: *Dies eorum, quibus excedunt, annotatæ, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus.* Idem ex eiusdem epistola 12. constat, omnes per ordinem, uti celebrari debebant, in fastis descriptos fuisse, ut eorum commemoratio annua fieret.

Origo martyrologiorum & Calendariorum.
De diptychis veterum. c. 13.

XII. Sunt hi fastorum ecclesiæ seu calendariorum ac martyrologiorum natales. Eorum primam originem ex diptychis (seu tabulis, ex quibus nomina intra missarum solemnias legebantur) late deducit *Christianus Aug. SALIG*, post *RENAUDOTIUM* commentar. ad liturg. *Coptic. & Franc. Mariam FLORENTINIUM* admonit. II. præv. ad martyrologium occident. quos citat etiam *Sebast. DONATI* lib. I. de' dittici degli antichi profani e sacri cap. 18. dell' origine de' Calendari, de' martirologi e delle canonizzazioni da' Dittici. Ex diptychis multis Kalendarium, ex Kalendaris multis martyrologium compositum fuisse putat laudatus *SALIG*, differre autem a Kalendario martyrologium, quod hoc loca oppidorum non unius provinciæ aut regionis, sed totius christiani orbis adponat. Mihi vero potius discrimen, quod *FLORENTINIUS* apud eundem statuit, probatur. „Martyrologii codex (inquit) nomenclator erat, in quo nomen locus & dies passionis notabatur, ut martyrum nomina in sacrificio missæ recitarentur, vel ut litaniæ fierent. Indiculus vero seu Kalendarium ferias in honorem vel Dei vel sanctorum tantummodo indicabat, & in magnis urbibus, ut *Romana* erat ecclesia, in quibus conventus vel stationes fierent, præsignabat, qui aut in sacrificio missæ aut divinis officiis recitabatur.

Admonit.
V. Præv. ad martyrol. occident.

Martyrologia Alemanica.

XIII. Sunt antiquissima martyrologia, quæ medium quoddam tenent. Cuiusmodi manum illud quidem in antiquissimo *Rhenaugiensi sacramentario*, quod edimus, ad calcem habetur *Martyrologium circuli anni*, simplicissimum, atque ad primævum institutum exaratum, ut per ordinem conscriberentur, quo eorum anniversaria commemoratio celebrabatur. Cumque festa sanctorum non agerentur singulis diebus, hinc nec in nostro martyrologio singulis notantur diebus. Non adeo copiosa sunt festa in recentiori eiusmodi martyrologio *san-Gallensi*, paullo ante citato, ex quibus multa sunt nationalia *Germaniæ, Alemanniæ*, quæ propria item monasterio *S. Galli*, & ordini *S. BENEDICTI*. Nec tamen etiam, ut est calendariorum missalium mos, illi solum sancti occurrunt, qui in ipso *sacramentario* vel antiphonario officium habent.

Imo

Imo quod maxime observandum, habentur in *sacramentario Rhenaugiensi*, ad cuius calcem reponitur hoc martyrologium, multi festi dies, qui in martyrologio non notantur, ac etiam non raro differunt. Sic VI. Kal. *Ianuarii* in martyrologio *Rhenaugiensi* notatur natalis *Iob. Apostoli & Iacobi Alfei fratrum Domini*, cum ad eum diem in *sacramentario* solum festum S. IOANNIS Ap. & Ev. occurrat, & VIII. Kal. *Aug.* nat. S. IACOBI, uti hodieque celebratur. Præter martyres autem alii etiam sancti ex *Italia, Gallia, Britania, ac Belgio* recensentur, quos inter III. Kal. *Febr.* B. ALDEGUNDÆ V., & translatio S. GERTRUDÆ virg. in *Nivialcha* IV. Id. *Febr.* MABILLONIUS obitum S. GERTRUDIS ad an. 658, S. ALDEGUNDIS autem ad an. 684. reponit, quæ est ex omnibus in hoc martyrologio notatis sanctis recentior. Vid. MABILLON. T. I. ann. Bened. & sequente mense *Martio* XVI. Kal. *April.* PATRICII episcopi, & S. GERTRUDE virg. Apud *Bollandistas* ad diem 17. *Martii* S. PATRICIUS & S. GERTRUDIS *Nivellensis* seu de *Nivialcha* simul ponuntur. Et V. Kal. *Martii* KYRIANI sacerdotis & Mart. in *Nivialcha*. S. KIERANUS ad hunc diem habetur apud *Bolland.* T. I. *Martii* p. 389. *Hiberniæ* cum S. PATRICIO apostolus. Codex *Msc. Altempsianus*, USUARDUM continens *Britannicarum* insularum patronis auctum, hoc ipso die S. KYRIANUM habet, corrupto nonnihil a librariis nomine, aiunt *Bollandistæ* p. 392. sequente mense *Martio* XVI. Kal. *April.* PATRICII episcopi *Hiberniæ* apostoli. Ex *Scotia* similiter S. BRIGITÆ festum Kal. *Febr.* Eam se baptizasse S. PATRICIUS in sua confessione apud MARESHAMUM in præfat. monastici *Anglicani* gloriatur: „Fili *Scotto- rum* (inquit) & filæ regulorum monachi & virgines esse videntur: & etiam una *Benedicta Scotta*, genitiva nobilis, quam ego baptizavi.“ Confessionem illam non procul a beata morte sua fecit, quam sæculo V. adolescente, incertum, quo præcise anno, oppetiit. Ex *Gallia* plures notantur natales sanctorum GENOVEFÆ, HILARII, REMEDIJ, VEDASTI, & AMANDI. (qui ex his iunior obiit in monasterio *Elnanensi* an. 679.) GERMANI, MEDARDI, ANIANI, discipuli S. MAURI. Deest reliqua a medio *Iulio* pars, adeoque S. LEODEGARIJ memoria, cuius festum in *sacramentario* habetur. Legitur vero etiam in martyrologio & quidem IV. Non. Iul. In *Galliis* S. MARTINI *episc.* Quo nimirum die celebratur *Turonis* ordinatio & translatio & dedicatio S. MARTINI, ut habetur in martyrologio *Morbacensis* monasterii a MARTENIO edito. In *Richenau.* in append. T. VI. mensis *Iunii* similiter notatur ordinatio & translatio S. MARTINI ep.

Habentur in eodem append. duo alia martyrologia, quæ ad *Alemanniam* spectant *Rhenaugiense*, & *Augustanum*. Invenique præsertim
 MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN. S poste-

T. I. Ann.
 nal. p. 746
 & 570.

posterius hoc sapius cum nostro congruere, prout patebit conferenti nostrum cum his *Alemannicis* martyrologiis, ac insuper cum *Romano* ab *Herib.* ROSWEIDO edito, extatque etiam T. XVI. Bibl. PP. p. 812. sed illa pleniora sunt, singulisque diebus assignant suos sanctos, paucos licet, ac saepe etiam unum tantum, uti habet nostrum, ac antiquissimum *Romanum* a ROSWEIDO editum. Hoc licet singulis diebus, paucis exceptis, assignet Sanctum unum, duos etiam vel tres, nihil tamen etiam, quam nomen habet.

Lib. VII. ep.
29. vst. cū.

Quod congruit iis, quæ S. GREGORIUS ad EULOGIUM episc. *Ale-*
xandr. scribit. „Nos pene omnium martyrum distinctis per dies singulos passionibus, collecta in uno codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione missarum solemniam agimus: non tamen in eorum volumine, quis qualiter sit passus indicatur: sed tantummodo locus & dies passionis ponitur. Unde fit, ut multi ex diversis terris atque provinciis per dies (ut prædixi) singulos cognoscantur martyrio coronati. Sed hæc habere beatissimos prædicamus.“ Ubi observandum ac finem, quotidianis diebus in eorum veneratione solemniam agendi, cui alius accessit deinceps, quem etiam subindicare S. GREGORIUS videtur, factumque est, ut plures uno die sancti conscriberentur, atque eorum gesta infererentur, quale etiam *Romæ* receptum fuisse USUARDI martyrologium, ex antiquis editionibus constat, idemque passim in nostra *Alemannia* ex Mss. collegi, & apud nos insignis extat codex. Specimen eius rei aliquod in nostro antiquissimo *sacramentario* habet *Breviarium apostolorum ex nomine vel locis, ubi prædicaverunt, orti vel obiti sunt*, quod præmittitur ipsi martyrologio, pariter ac antiquissimo, quod S. HIERONYMO tribuitur, editumque etiam a MARTENIO ex Msc. monasterii *Antisiodorensis* ab annis circiter mille. Convenit* in utroque titulus cum nostro, etiam in breviario apostolorum. a) Ipsum

a) In antiquissimo codice *Fuldensi* paullo ante citato ex SCHANNATI *Vindem. litter. coll. I.* p. 218. post libros sacros N. T. sub titulo: *Quibus locis apostoli iaceant*, designantur urbes, in quibus non apostolorum tantum, sed & evangelistarum aliorumque Sanctorum corpora in veneratione sicc. VI. habebantur. Notat paullo post alterum S. BONIFACII codicem idem ibid. p. 224. in quo eadem notitia paululum a priori diversa habetur. Utraque autem differt quoad locorum designationem ab

iis, quæ S. GREGORIUS lib. I. hom. 17. in evangelia T. I. pag. 1504. opp. edit. *San-Mauriana* de nonnullis saltem apostolis enarrat: de extremi quippe iudicii conventu fermocinatus: „Ibi (inquit) PAVLUS cum *Iudæa* conversus, quam post se traxit, apparebit. Ibi PAULUS conversum, ut ita dixerim, mundum ducens. Ibi ANDREAS post se *Acchaïam*, ibi IOHANNES *Asiam*, THOMAS *Indiam* in conspectum sui regis conversam ducet.“ Coniicere ex hac diversitate licet, breviarium apo-

Ipsam martyrologium suis diebus Sanctos designat paucos quidem, ac per nomina tantum & loca. Qualia etiam sunt *san-Gallense*, quod memorat BOLLANDUS, præter laudata *Rhenaugiense*, *Richenaugiense*, *Aug-* T. VI. *In-*
gustanum S. Udalrici, quæ ibidem edita sunt cum aliis similibus. Hæc *nii app. p.*
autem, quæ notavimus, nostræ *Alemannia* sunt, veluti etiam *Murbacen-* 111.
se mox laudatum, ac NOTKERI *Balbuli* cum *Rhabaniano*, a CANISIO edi-
tum, sed id generis, quo etiam gesta recensentur. Ipsum porro *Rhaba-*
ni MAURI martyrologium ex Msc. *san-Gallensi* deprompsit CANISIUS, pœ-
nitentiale vero eiusdem *Rhabani* ex Msc. *Weingartensi*. Accessit in edit.
BASNAG. an. 1725. martyrologio RHABANI *responsoria ad RADLEICUM* a
MABILLONIO primum in analectis in lucem protracta. Prostant autem
hæc T. II. P. II. p. 314. antiq. lect. NOTKERI autem T. II. P. III. p. 89.
quod ut plurimum cum ADONIS *Viennensis* martyrologio convenit. Edi-
dit etiam CANISIUS post ADAM. WALASSERUM martyrologium *Germani-*
cum, hic *Dilingæ* an. 1562. ille *Augustæ Vindel.* an. 1573. Vetusissimum
est, quod cum commentario imprimi fecit ibidem an. 1687. M. FRIDER.
BECKIUS. Quo propius vero martyrologia ad simplicitatem diptycho-
rum, in quorum vicem legi cœperunt, accedunt, eo sunt antiquiora.

XIV. Parvorum martyrologiorum vices subiisse calendaria, observa-
vit FLORENTINIUS, qui ad calcem martyrologii *Hieronymiani* calendarium *Calendaris.*
ex pervetustis *Lucensibus* membranis dedit. Quod pariter vice versa dici *pag. 1049.*
potest. Fuitque una eademque martyrologiorum ac calendariorum origo;
horum autem antiquiora, quam martyrologiorum prostant exempla. An-
tiquissimum habetur a BUCHERIO editum, & a RUINARTO recusum ad cal-
cem Aët. primorum martyrum Select. sub LIBERIO pontifice *Romæ* concin-
natum, sæculo IV. mediante. Ad idem sæculum suum refert MARTENIUS,
aut saltem ad initium sæculi V. in hoc *Bucheriano* præferendum, quod *T. P. Amp.*
etiam stationes assignet antiquas, ac suum singulis per anni circulum die- *coll. p. 66.*
bus legendum evangelium repræsentet. Huic simile est, quod cum do-
ctissimis notis FRONTO edidit ex msc. codice S. GENOVEFÆ, ubi erat Ca-
nonicus, litteris aureis ante annos 900. scripto. Sed adhuc antiquius
isto

stolorum, quod inter monumenta liturgi-
ca passim legitur ad *sacramentarium*, pro-
ut est a S. GREGORIO digestum, non per-
tinere. Nostram antiquissimo *sacramen-*
tario Rhenaugiensi annexum breviter nar-
rat, quibus in locis ac regionibus fidem
annunciavit apostoli, mortem oppetierint,
& sepulti sint. Id præmittitur etiam in

Lucensi, quod vulgatum est a FLORENTI-
NIO, & *Gelonensi*, quod DACHERIUS edi-
dit martyrologium T. II. *Spicil.* p. 25.
collatum cum *San-Remigiano*, *San-Gallen-*
si & aliis duobus. Addit item martyrolo-
gium WANDALBERTI diaconi & monachi
Pramtensis sæculi IX.

isto est, atque ad sæculum quintum refertur a RUINARTO p. XVII. præf. Act. sinc. quod MABILLONIUS edidit in *Analectis* cum notis p. 163. seq. ex codice, cuius scriptura Romana est, litteris maiusculis exarata, sæculo septimo non inferior, cum titulo: *Hic continentur dies nataliciorum martyrum, & depositiones episcoporum, quos ecclesia Carthagenis anniversaria celebrat.* Unde *Africanum* appellavit MABILLONIUS, cum tamen præter AUGUSTINUM ubique celeberrimum, ut observavit iam RUINARTUS, & paucos martyres episcopos illustriores nullus in eo Calendario ex aliis ecclesiis etiam *Africanis* episcopus memoretur: nec etiam aliquot ecclesiæ *Hipponensis* festivitates ab AUGUSTINO memoratæ in isto Calendario inveniantur.

Nimirum eiusmodi Calendaria ad usum ecclesiarum, quibus destinata erant, fuerunt accommodata. Quod etiam patet ex eo Calendario, quod nos edimus ex msc. codice, *sacramentario Petersbusano*, quod *san-Blasiano* coævum est ac simillimum, sed *san-Blasianum* nullum præfixum habet calendarium. In isto calendario VI. Cal. *Septembris* litteris maiusculis notatur festum GEBHARDI episcopi & Confessoris, *Constantiensis* nimirum hoc nomine secundi, fundatoris dicti monasterii, qui ad finem sæculi decimi episcopus *Constantiensis* fuit, atque ipsi *sacramentarium* hoc iam familiare fuit: traditum quoque acceperunt *Petersbusiani*, ipsius manu in eo descriptum esse fundationis instrumentum. Multo igitur vetustiori manu scriptum est ipsum *sacramentarium*, quam calendarium, quod non solum ex GEBHARDI festo, sed aliis etiam *Alemannicis* SENESII, THEOPOMPI, S. VERENÆ, PIRMINII, quo pertinerit, indicium præbet. Notatur porro xi. Kal. Iunii dedicatio oratorii *sancti Marci*, quod ad vicinum *Augiense* monasterium spectat.

T. II. Bibl.
Cesl. p. 299.

Promiserat LAMBECIUS ex *sacramentario* S. GREGORII, cuius sæpe meminimus, quodque ad *Augiense* monasterium pertinuit, Calendarium ecclesiasticum edere. *Weingartenses* ostentant duo calendaria missalia, a regina *Angliæ* donata. Passim inter manuscripta *Alemanniæ*, præsertim in libris liturgicis, occurrunt calendaria vetusta missalibus accommodata, ac etiam alia lingua *Teutonica*, cuiusmodi apud SCHILTERUM habetur sæculi XIII. Multo vetustius est, quod sub nomine martyrologii *Germanici* cum commentario edidit *Augustæ* 1687. *Fridericus BECKIUS*.

T. I. antig.
Tenton. ad
calcem pag.
70. a Scher-
zio add.

Necrologia.

XV. Calendarium illud, seu martyrologium *Augiense*, cuius modo ex LAMBECIO meminimus, id singulare habet, quod festa passim versibus, uti in martyrologio *Dacheriano* V. BEDÆ, notantur; ac vires etiam necrologii pro more subiit ad conservandam nimirum memoriam

moriam fundatorum, & benefactorum principum, episcoporum, abbatum, fratrum confœderatorum, ac familiarium ordinis, quorum nomina potiora calendariis inscribebantur. „In monasteriis (inquit Card. BONA) viguit olim hic mos, & in plerisque adhuc manet, ut mitterent sibi invicem fratrum, amicorum, & benefactorum nomina, ut diptychis inscriberentur.“ Eandem necrologiorum originem ex usu diptychorum agnoscit MABILLONIUS. „Diptychorum (inquit) exemplo inventum est apud monachos necrologium seu liber pro mortuis, in quo adscripta sunt nomina fratrum cuiusque loci ac benefactorum, eorumque, qui ex condito in societatem suffragiorum admissi erant. Hi ex nomine, quo quisque die obierat, recitabantur post martyrologium & regulæ lectionem ad Primam; tum solitæ preces pro eis fiebant. Hinc dicti *conscripti in regula* seu *in martyrologio* aut *in libro vitæ*: apud sanctum GALLUM fratres *conscripti* appellati; atque adeo in uno codice martyrologium, regula & necrologium ad commodum lectoris simul compacta erant. Mos iste apud nostros ab ineunte Ordine invaluit, id est, a sæculo sexto.“ Servantur adhuc amplii codices in utroque monasterio *S. Galli* & *Augiensi* fratrum conscriptorum, litteræ item societatis *san-Gallenses* inter & *Augienses* monachos initæ: quales etiam *Augiensium* cum *san-Blaſianis* in Itinere *Alemannico* descripsimus unacum indice alphabetico monasteriorum confœderatorum tum ex ampliore illo codice, cum ex rotulis etiam. Codex ille *Augiensis* ineunte sæculo nono videtur scribi cœptus. Ad idem etiam sæculum refertur Calendarium necrologicum *Augiense*, etsi alicubi nota indicet annum 928. quandoquidem non una temporis serie conscribi solebant, aucta pro opportunitate. Necrologium illud inter monumenta liturgica edere operæ pretium ducimus post *Sebast. DONATI*, qui consimile *Lucense* vulgavit ad calcem operis *de' dittici degli antichi*. Inter varia Necrologia a *Ioan. Frid. SCHANNAT* in *Vindemiis litterariis* edita, primo statim loco collectione prima legitur Necrologium ecclesiæ metropolitanæ *Moguntinæ*, tum *Laureshemensis* monasterii, *Mollenbecani* item, ac *Lucidæ vallis*, quæ ex parte ad nostram *Alemanniam* pertinent: veluti etiam, quod collectione secunda cum aliis habetur Necrologium ecclesiæ collegiatæ *Wimpinensis* in *Suevia*.

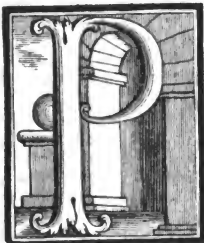
Lib. II. Rer.
liturg. c. 14.
n. 2.

Annal. Be-
nedict. T.
III. n. 52.
p. 76.

CAPUT III.

De aliis Monumentis & Auctoribus ad Liturgiam Alemannicam facientibus.

Libri peculiarium precum missæ, quas ab ILLYRICO edita.

L

ræter illos vero libros, de quibus iam tractavimus, quæ publicæ ac solemnes continentur liturgiæ, sunt etiam minus solemnes & privatæ variis ritibus implicatæ. In liturgiis orientalibus, prout hodie extant successu temporum variis modis interpolatæ, hæc frequentius ac manifestius deprehenduntur, unaque serie & contextu exhibentur, quæ in veteribus libris liturgicis occidentalibus per peculiare libellos ac tractatus sunt expositæ. Celebratus Sacramentorum, seu de missæ of-

ficio ordo, qui ab editore iam missa ILLYRICI dicitur, varias & prolixas continet orationes privatas, a sacerdote recitandas, dum interim chorus canendo occupatur solemni cumprimis ac magnifico apparatu instructa missa episcopali. Cætera vero ea omnia desiderantur, quæ in libris Sacramentorum, seu missalibus, & antiphonariis seu gradalibus & lectionariis continentur: Introitus, Collectæ, epistolæ, gradualia, evangelia, offertoria, Præfationes cum ipso Canone, nisi quæ sub ipso etiam Canone privatim fuerant dicenda iuxta hunc missæ ordinem.

Qui quidem cum Romano ritu plurimum convenit, & ad eius normam compositus est, sed in ipso tot ac tantarum privatarum precum numero & ordine ab eo abit, & in nonnullis etiam ritibus discrepat. „Neque (inquit MABILLONIUS commentario in ordinem Romanum) orationes illæ primo ecclesiæ Romanæ instituto conveniunt, imo in his nonnulla penitus adversantur. Quale est id, quod ad Canonem legitur.“ Deinde cum summa reverentia incipiat, *Te igitur*, & ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos psalmos usque dum *Te igitur* absolvatur. „Contra vero in nostris libellis antiquioribus præscribitur, ut, pontifice Canonem recitante, summum in choro teneatur silentium, & ministri persistent inclinati & silentes per totum Canonem, subdiaconi usque ad hæc verba, *Nobis quoque peccatoribus*. Adde, quod in illa missa præscribitur

T-II, Mus.
Ital. pag.
CCXLVI.

bitur initio versus *Introibo*, cum psalmo *Iudica*, qui apud antiquos in usu non erant.“ Patebit suo loco, istud etiam fuisse privati usus, antequam solemnem liturgiam ordiretur sacerdos, sicut aliæ preces in illo ordine de officio missæ, quo nimirum ipsi etiam ritus ac ceremoniæ explicantur. Quare huc illum retulimus, ubi de eiusmodi libris ritualibus agendum potissimum instituimus; in antiquissimis autem libris liturgicis desiderantur.

II. Hoc vel solo iam vana redditur omnis illa contentio, qua tantam ei antiquitatem tribuerunt non solum heterodoxi cum illius editore *Flacco ILLYRICO*, verum etiam Catholici, ac novissime quidem auctor *Adamadversionum* in regulas & usum critices *P. HONORATUS a S. Maria, Carmelita discalceatus* ex provincia *Aquitaniæ*. Qui tamen propriis se confodiunt armis: *ILLYRICUS* enim, hanc in Occidente, præsertim in *Gallia*, & in *Germania*, antequam *Romanus* ordo admissus esset, usui fuisse, opinari se dicit in epistola præliminari ad principem *Palatinum*. *PEYRATUS* vero tractatu de iuribus regis *Galliæ* ipsam pro antiqua *Gallicana* indubitanter agnovit, eidemque sententiæ subscripsit *COINTIUS* in *Annalibus Francorum*, qui ambo eam ad primam regum *Francorum* stirpem revocant. Quam sententiam Cardinalis *BONA* solidis argumentis refutavit ex illis, quæ certo nobis de missa veteri *Gallicana* constant. Eaque *MABILLONIUS* firmat testimoniis ex *S. GREGORIO Turonensi* & *CÆSARIO* adductis.

De eius antiquitate & usu.

Lib. V. dist. III. art. 4.

Lib. II. c. 13. p. 561.

De Lit. Gall. lib. I. c. 5. p. 37. seq.

Atque insuper confirmari potest universim ex toto processu missæ *ILLYRICI*, quæ ordinem omnino *Romanum* sequitur in orationibus & lectionibus. Idque secundum sacramentarium *Gregorianum*, non vero *Gelasianum*, in quo primum duæ saltem habentur orationes, uti etiam in antiquissimo nostro sacramentario *Rhenaugiensi*. Cum tamen in Missa *ILLYRICI* expresse una designetur his verbis: *Finita angelica laude, missalem dicat orationem sacerdos, deinde lectio recitetur*. Convenit *Leoninum sacramentarium* in orationum numero, imo adhuc superat *Gelasianum*. Et tamen *HONORATUS a S. Maria* contendit, liturgiam *GELASII* P. eandem esse, ac missam latinam, ut vocat missam *ILLYRICI*, quam vult omnium antiquissimam esse liturgiam tam *græcarum*, quam *latinarum*; licet in hoc non adstipuletur *ILLYRICO*, ut quemadmodum *Græci* unam dumtaxat habent missæ formulam, quam in dies singulos repetunt; haud aliter nullum discrimen dierum fuisse in liturgia *Latinorum*. Quod ipsum tamen etiam apud *Græcos* falsum demonstratur ex eorum euchologiis, aliisque libris liturgicis, quibus, quæ sunt festis

stis pecularia, habentur ordine. In hac autem missa ILLYRICI suis locis hæc ipsa indigitantur *Introitus, oratio, lectio, graduale, sequentia, evangelium, offertorium* &c. iis ipsis nominibus, quibus nunc utimur; quædam, uti *sequentia*, ante sæc. IX. nuspiam leguntur omnino alia, certe singula, prima ætate non ita expressa leguntur, ad quam eam refert HONORATUS ad sæc. IV. vel initium V.; imo hanc missam fontem esse dicit omnium liturgiarum ecclesiæ, ut ad initium sæc. V. nulla alia in occidente liturgia perspecta fuerit, nisi missæ huius *latine*. Sed verba sunt ac coniecturæ meræ: cum tota, ut cuilibet intuenti patebit, quæ a medio ævo ubique hucusque habetur missæ *Gregoriana* forma ac ritus; in ea lateat. MABILLONIUS ecclesiæ *S. Petri in Hornbach*, MARTENIUS cognomini Ord. S. B. *Salisburgi* usitatum eam fuisse, inde coniciit, quod similem repperit, & quidem in codice 600. tantum annorum, *Salisburgensis* ecclesiæ ordinem missæ. Sed cum alii aliarum ecclesiarum extent eiusmodi ordines, potuit alterius esse ecclesiæ, S. PETRO sacræ in *Alemannia* nostra, unde primum editus in lucem prodiiit.

Comparatur
cum aliis fir-
milibus et-
iam Ale-
mannicis.

III. Antea iam Card. BONA, & Hngo MENARDUS, ille ex *Italia*, hic ex *Gallia* produxit missas similes *Illyricianæ*. Atque Card. BONA sua missa, quam unacum missa ILLYRICI edidit ad calcem libb. de rebus liturgicis, ex cod. Msc. bibliothecæ Card. CHISI id cumprimis egit, ut commonstret, *Gallicanam* veterem non fuisse missam ILLYRICI, sed in *Italia* etiam usitatam, atque aliis ecclesiis communem. Codicem autem CHISI sæculi decimi facit, quo vergente ante annum 986. scriptus etiam est codex RATOLDI apud MENARDUM, ac multis annis post, regnante videlicet HENRICO primo *Francorum* rege, similis missa, a se ex codice *Tiliano* edita. Medio autem inter hæc tempore existimavit scriptam missam ILLYRICI, quod multa in illa deprehendantur, quæ non habentur in missa RATOLDI, continentur tamen in missa *Tiliana*. Quæ omnia in notis ad *sacramentarium S. GREGORII* articulatim exposuit. COINTIUS in annalibus ecclesiasticis *Francorum* missæ huic latinæ antiquæ (quam ILLYRICUS ex *Palatina* bibliotheca primum publicavit an. 1557.) locum dedit, atque e regione eius missam posuit veterem, quam Hngo MENARDUS ex codice *Tiliano* publicavit an. 1642. hancque epitomen illius existimat, atque adeo ex illa factam. Quod si etiam concederetur, non tamen obtineret COINTIUS, quod petit, esse illam *Gallicanam* veterem. In qua etsi, quod ipse etiam non inficias it MENARDUS, multa sint, quæ redoleant antiquitatem; ordo tamen, ut ita dicam, *Romanissimus* est, qui

T. II. p. 488.

qui, sepositis paullisper prolixis illis apologiis & orationibus, in rubricis manifeste apparet in tot aliis similibus tum *Italia* (qualem ecclesiæ *Mutinenfis* edidit MURATORIUS T. I. lit. *Rom.* p. 68. &c.) cum *Gallicæ* & *Germaniæ*, quales edidit MARTENIUS T. I. c. IV. art. 12. de antiquis ecclesiæ ritibus, auctas postea editione *Antwerpiensi* in fol. Ubi præter *Salisburgensem* & *Moguntinum* talis etiam habetur ad liturgiam nostram *Alemannicam* spectans ex Msc. codice, annorum circiter 700., monasterii S. GREGORII in valle *Gregoriana* diocesis *Basileensis*. T.I. p. 594.

Nos ex pluribus eiusmodi ordinibus missæ, quales in bibliothecis *Alemannicis* passim invenimus, etiam sequioris ævi, antiquiorem in nostra collectione liturgica edimus ex codice *san-Blasiano* ann. circiter 800. Qui quidem non ita abundat apologiis & orationibus, quæ prolixum magis ac solemne reddunt officium in Missa *ILLYRICI*, pro privato nimirum usu alicuius ecclesiæ insignioris, qualis esse potuit *Salisburgensis* inter *Germaniæ* primarias, præsertim post *Laureacensem* eo translata metropolitica dignitate; aut in nostra *Alemannia Argenteratensis*. In præcipuis tamen omnes conveniunt, in eo præsertim, quod palmare est *HONORATI* de *S. Maria* argumentum de formula communionis sub utraque specie, cum formula *corpus & sanguis D. N. I. Cb.* ut passim alibi legitur. Quod autem singulariter habet missa de presbyteris & diaconibus communionem in manus accipientibus, idem habes in ord. VI. *Romano* apud MABILLONIUM. Atque in conc. *Tolet.* IV. an. 633. adhuc distinctio communionis cleri, & fidelium in missa notatur, *Ital.* p. 75. veluti etiam in ord. II. *Romano* apud eundem MABILLONIUM. Ibid. p. 50.

IV. Ab his liturgicis libris, qui missæ ordinem unacum privatis Rubricæ & precibus continent, gressum facimus ad rituales ipsos libros, quorum rituales libri antiquiores. est per omnes liturgiæ officiique divini partes magna copia, ac amplissimus usus. Parce in primæ ecclesiasticæ ætatis monumentis rituum & cæremoniarum liturgicarum occurrit mentio; nec sunt ulli ad hoc peculiare libri, qui saltem ad nos pervenerint, uti nec quidem libri ipsi liturgici. Quorum vetustiores, qui ætatem tulerunt, rubricis destituuntur, ita vocatis, quod rubro colore perscribi soleant, pro antiquissimo quidem usu librorum titulos ac distinctiones scribendi, etiam in ecclesiasticis Canonibus, uti in civilibus legibus. Conspicius est equidem in antiquissimo *Gallicano* lectionario hic color, sed non ad hunc usum, qui fuit, posteaquam ritus etiam in libris liturgicis notari solebant, posterior usu, quo peculiare rituales eiusmodi libri conscribi coeperunt.

MART. GERBERT. DE LITURGIA ALEMANNICÆ.

T

Nihil

Apud Ma-
bill. T. II.
Mss. Ital.
pag. 585.

Nihil horum in nostris antiquioribus liturgiis comparet, in quibus color ruber frequenter quidem, sed ad distinctionem tantum festorum ac formularum liturgicarum adhibetur, non vero ad ea, unde postea rubricæ nomen habuerunt. Cuiusmodi pauca quædam ad Canonem in ora paginæ notata sunt in *sacramentario* nostro *san-Blasiano*: id quod ei plane singulare est. Nihil præterea in illo, uti etiam cæteris antiquis liturgiis reperias, quoad ordinem ac ceremonias missæ, uti nec in antiquissimo *Rhenanensi*, exceptis fere iis paucis, quæ ad baptismum spectant, & subinde aliis nonnullis. Ita ut a sæculo decimo demum paulatim libris liturgicis allini rubricæ coeperint: magisque ac magis fixæ ac firmatæ sunt ceremoniæ ipsæ, quæ a prima institutione variis mutationibus, accessionibusque auctæ ad nos pervenerunt. „Maiores vero nostri (sunt verba *Augustini Patricii* PICOLOMINEI epist. ad INNOCENTII VIII. in librum sacrarum ceremoniarum, quibus *Romani* pontifices uti consueverunt) duces & doctores christiani populi ab initio nascentis ecclesiæ sacros ritus divino afflati Numine nobis tradiderunt: quos deinde crescente fidelium multitudine illorum successores *Romani* pontifices, salva rerum substantia, auxerunt, ornaverunt, atque mirum in modum ampliaverunt, adduntque indies: mutantur & variantur permulta, quæ non tam priscis institutionibus adversa sunt, quam tempori & rebus, quæ aguntur, accommodata, atque decora. Quo fit, ut cum propter rei vetustatem pauca admodum ex priorum observantiis reperiantur, & quæ deinde a posteris literis mandata essent, tum propter varias confusasque scribentium sententias parum usui & utilitati nostris temporibus esse videantur; cæremoniis non tam scriptis, quam iam pridem consuetis hæcenus magna ex parte usi sumus.“ *Romana* ecclesia, uti in precum sacrarum formulis, ita etiam in ritibus ac ceremoniis suis in alias orbis christiani partes per Occidentem propagandis semper fuit sollicita. „Nimirum (sunt *MABILLONII* verba in præfatione ad liturgiam *Gallicanam*) hæc semper fuerunt summorum pontificum ardentissima studia, ut *Romanæ* ecclesiæ ritus aliis ecclesiis approbarent, ac persuaderent, rati, id quod res erat, eas facilius in una fidei morumque concordia, atque in *Romanæ* ecclesiæ obsequio perstituras, si eisdem ceremoniis eademque sacrarum forma continerentur. Ea mens fuit INNOCENTII I. in epistola ad *Decentium* EUGUBINUM, eadem etiam omnium cuiusque regni aut provinciæ præcipuorum antistitem, quibus hæc imprimis cura fuit, ut ad uniformem modum omnes sibi subditæ ecclesiæ componerentur.“

Antiquissimo *san-Gallensi* codici mille prope annorum, quem inter collectanea nostra edimus, præmissa est ea INNOCENTII I. epistola, qua ad
con-

conformem cum ecclesia *Romana* in sacris usum hortatur. Quæve in eodem sequuntur, ad eandem formam sunt exacta, ad regulam simul monasticam composita primum: „Instructio ecclesiastici ordinis, qualiter in cœnobiis fideliter Domino servientes tam iuxta auctoritatem catholicæ atque apostolicæ *Romanæ* ecclesiæ, quam iuxta dispositionem & regulam sancti Benedicti, missarum solemnibus vel natalitiis Sanctorum, seu & officiis divinis anni circuli die nocteque auxiliante Domino debeant celebrare, sicut in sancta ac *Romana* ecclesia a sapientibus ac venerabilibus patribus nobis traditum.“ MARTENIUS T. V. ampliff. Coll. & MURATORIUS T. II. lit. *Rom.* similem instructionem, seu, ut apud illos notatur, *Breviarium ordinis Rominse*, iuxta normam nimirum *Romanæ* ecclesiæ ediderunt, ac MARTENIUS quidem ex antiquissimo codice *Murbacensi*, quod etiam ad nostram pertinet *Alemanniam*, trans-*Rhenanam* nimirum, nosque aliud adhuc ex msc. *san-Blasiano* edimus *Breviarium ordinis ecclesiastici* non inconsulto aut superfluo opere, quod primum nobis ipsis visum est; sed cum conferremus inter se Mss., talem invenimus diversitatem, ut ad oras paginarum commode variationes revocare ordo non ferret.

Vicissim vero alicubi tantam scripturæ etiam similitudinem deprehendimus, ut quod supra de calygrapho, cuius manu *san-Blasianum*, *Solodorense*, & *Peterbusanum* descripta sicut, notavimus, multo tutius afferere possimus de scriptore, qui breviarium ecclesiastici ordinis, quod MURATORIUS in liturgiæ *Romanæ* tomo secundo vulgavit, nosque edemus geminum ex codice *san-Blasiano*. Dedit quippe MURATORIUS æri incisum specimen codicis *Vaticano-Palatini*, quod dum conferebam cum autographo *san-Blasiano*, unam eandemque manum certo deprehendo. Tantum quod notetur ad calcem codicis *Palatini* apud MURATORIUM Codex *S. Nazarii in Laurissa*, quæ in nostro desiderantur. Ea vero verba declarant, illum etiam codicem ad *Alemanniam* pertinuisse, monasterium scilicet *S. NAZARII Lauresheimense* in *Palatinatu* diocesis *Wormatiensis*, ad quod constat ex *Rhabani MAURI*, *NOTKERI Martyrol.* aliisque chronographis an. 765. per *CHRODEGANGUM* episcopum *Metensem* corpus *S. NAZARII*, cum aliis *Roma* allatum, translatum fuisse. Cui geminum item est *Murbacense* iam etiam laudatum.

Usi ad nostram liturgiam *Alemannicam* aliis etiam sumus variis Mss. ritualibus tum nostris, cum etiam ex aliis bibliothecis variis, nobiscum communicatis, quibus vel continetur ordo operis Dei per annum, vel quoad peculiare partes liturgiæ, quæ aut suis locis memoramus, aut etiam integra in collectione liturgica præsentamus.

Vid. Bailler
Vies de
Saints F.
IV. 12,
Index

Ordo Ro-
manus ex
codd. Ale-
mannicis.

V. Ad edendum item ante incendium monasterii comparaveramus anti-
quissimum ordinem *Romanum* missæ pontificalis ex codice *Tigurino* an. cir-
citer 900. cum variis appendicibus, quales etiam in codice *san-Gallensi*
sæc. X. vel XI. & nonnulla cum ipso ordine missæ pontificæ in codice
Einsidensi eiusdem ætatis habentur, cum quo *Tigurinum* contulimus,
ac cum edito a MABILLONIO. Est præterea eiusdem ætatis codex *san-
Gallensis* cum hoc titulo: „In nomine Domini incipit *Romanus* ordo;
qualiter sacerdotes officium sacerdotale caute in missa observent. Pf.
Quam dilecta. Benedixisti. Inclina. Credidi. Pater noster cum precibus &
oratione pro peccatis, ut interior & exterior summo sacerdoti placere
valeat &c.“ Videtur hinc, quod priori in fine, id alteri in principio
deesse.

T. IV. p.
XLVI.

Huc pertinent fragmenta ordinis *Romani* apud THOMASII in ap-
pendice Responsorialis & antiphonarii T. IV. opp. ed. *Vezz.* p. 307.
ex vetustissimo *Palatino* signato num. 487. in bibliotheca *Vaticana*,
in quo continentur vetustiores, germanioresque libelli ordinis *Romani*.
De officiis in noctibus a Cœna Domini usque in Pascha p. 314. Ex ve-
tusto Msc. codice membranaceo monasterii *S. Galli* in *Helvetiis*: Or-
do a Dominica mediana usque in octabas paschæ p. 321. Ex ordine
Romano membranaceo scripto sub OTHONE I. imp. in bibliotheca *Valli-
cellana* collato cum alio codice Msc. monasterii *S. Galli*, qui continet
succinctam officii seriem etiam *de festis sanctorum*, *qualiter apud Roma-
nos celebrentur*. Desiderantur vero, quæ porro venerabilis vir a biblio-
thecario *san-Gallensi* epistola septima expetierat: „De gradibus *Rom.*
ecclesiæ. Ord. IV. temporum. De vestibus pontif. Item de vestimen-
tis aliis *Romani* episcopi. Unde supra incipit: *Imprimis etenim ve-
stietur &c.*“ Inter codices catalogi REGINBERTI monachi *Augiensis*, ac
bibliothecarii sæc. IX. sub HEITONE, ERLEBALDO, & RUDHELMO, duo
notantur, alter post varias leges *Alemannorum* &c. „Ordo ecclesiasti-
cus *Romana* ecclesiæ, & qualiter missa celebretur, & de officiis divi-
nis in noctibus a Cœna Domini usque in pascha, & qualiter in sancta
Romana ecclesia reliquiæ conduntur, & quomodo in sancta *Romana*
ecclesia ordinationes fiunt.“ In altero habentur expositiones diversæ su-
per missam, ac ordo *Romanus*, *qualiter missa celebratur*. Passimque alibi
adhuc eiusmodi servantur monumenta.

Præf. in
Ord. Rom.

Vel hinc saltem elucescit, quem locum in illustranda veteri litur-
gia *Alemannica* ordo *Romanus* habeat, quo veluti ex fonte ritus nostri
antiqui sint derivati, quam hinc e re fuerit, hic operam impendere.
„Cogitabam enim apud me (ut cum CASSANDRO loquar) si huius ar-
gumenti

gumenti lectione plerique hodie delectentur, eamque utilem esse docti & pii viri iudicent, nihil in hoc genere præstantius inveniri posse, quam ipsum ordinis *Romani* libellum, quem omnes, qui de ecclesiasticis ritibus & officiis divinis scripserunt, tanquam principem & caput agnoscunt, summamque ei auctoritatem deferunt, sic, ut omnia huius generis scripta nihil aliud sint, quam huius libelli commentaria." Hæc CASSANDER præfatione in ordinem *Romanum*, a se primum typis editum *Coloniae* an. 1561.

Testatur editum tunc fuisse opusculum quoddam titulo CAROLI M. & aliorum incertorum auctorum de vetustis ecclesiæ ritibus & ceremoniis. Perlustranti autem Mss. libellos occurrit liber, qui omnia ea, quæ hisce duobus fragmentis confusa & disiecta continentur, aptissimo & perpetuo ordine integre emendateque complectitur. Erat autem ipse ille ordo *Romanus*, in quo epistola CAROLI M. ad ALCUINUM de ratione Septuagesimæ & Sexagesimæ & Quinquagesimæ recensetur. Cuiusmodi duæ etiam editæ sunt, in notis ad missale vetus *Lateranense* ex Msc. collectione Canonum Cardinalis LABORANTIS. Patetque, recte iudicasse pag. 31. & CASSANDRUM, quæ sequuntur, alio pertinere. Sed in tota re ab eius 42. sententia discedit MABILLONIUS præfatione T. II. *Musæi Italici*, qui ordinem *Romanum*, prout etiam post octo annos est editus ab HITTORPIO, farraginem tantum esse putat ex diversis ordinis *Romani* libellis confarcinatum. Quod revera ex omnibus veteribus, quæ vidi, Mss. palam est. CASSANDRO tamen unus perpetuo & apto ordine continue digestus & absolutus est habitus, Nihilominus apte distinxit alios duos, quos edidit, suntque primigenii ordines *Romani* de missa pontificali, qualiter etiam T. XIII. bibliothecæ Patrum prostant, subiunctis omnibus, quæ apud HITTORPIUM habentur, a CASSANDRO autem sunt prætermissa.

Quæ si rite inter se distinguantur, multo rectius de ætate iudicari potest. De qua primum vilius sensit HITTORPIUS, visumque est a magistris *Romanæ* ecclesiæ tum esse conscriptum, cum, STEPHANO pontifice, PIPINO primum, deinde CAROLO M. procurante divina officia *Romana* cum *Romano* cantu in *Galliam* sunt introducta. At postea re maturius perpena altius usque ad GELASII tempora assurgendum existimavit. Quod ipsum etiam MABILLONIO est visum, ad GELASII vel ad GREGORII M. saltem tempora esse revocandos antiquiores ordines *Romanos*. Hic primus diversos libellos a se invicem distinctos edidit. Ac primo loco quidem tres antiquissimos de missa pontificali (qui sunt illi ipsi, quales in nostris Msc. *Alemannicis*, quæ recensuimus, conti-

nentur) ex codice *S. Galli* in primo ordine supplevit, quæ in *CASSANDRI* & *HITTORPII* editione deerant. Extat quoque *Georgii FERRARIJ* editio *Romæ* an. 1691. excusa, ac *GREGORIO XIV.* dicata locupletior, ut testatur *Christ. HOFFMANNUS* in collectione nova scriptorum & monumentorum T. I. p. 392. Omnium tamen, addit, in his scriptis edendis studium superasse *MABILLONIUM*, qui antiquos libros rituales plerosque nondum editos complexus est, quos beneficio *TELLERII*, *CASANATÆ*, *COLLOREDI*, *Ioannis CIAMPINI*, *Iosephi Mariæ THOMASII* ex nostra etiam *Alemannia* acceperat. Omnia articulatus recenset a *MABILLONIO* edita T. II. p. 16. &c.

In cum
commenta-
tores *AMALARIUS* &
BERTHOLDUS Con-
stantiensis.

T. II. Mus.
Ital. p. 549.

VI. Secundus ordo apud *MABILLONIUM* primus est apud *CASSANDRUM*, & *HITTORPIUM*, ac *Onuphrio PANVINIO* visus est ordo *Gelysianus*, qui a *GREGORIO M.* fuerit emendatus, ut testatur *MABILLONIUS*, qui in priori plura deprehendisse sibi visus est antiquioris ritus, & hunc ordinem antiquissimum existimat, utpote quem per partes explicavit *AMALARIUS* ecloga in ipsum ordinem edita, quam *BALUZIUS* ex veterimo codice *S. Galli* vulgavit in appendice *Capitularium*, ac ipse etiam *MABILLONIUS* in appendice ad libellos ordinis *Romani*. Tres eiusmodi codices nactus fueram, omnes a se, & ab editis diversos, unum in nostra bibliotheca servamus antiquissimum, alterum in *Turicensi* codice suppari, tertium in *Einsidensi* 700. annorum, edere autem ordinem hunc operæ pretium duxi ex nostro codice *san-Blasiano*. *AMALARIJ* nomen in codice *san-Blasiano* ad marginem adlitum est; in *san-Gallensi* id profert mox post ipsum ordinem *Romanum* cum hac epigraphe: *Explicit ordo ecclesiasticus Romanæ ecclesiæ, sequentia AMALHERE abbas edidit.*

T. IV. Hist.
eccles. Hel-
vet. p. 45.
T. II. pag.
654.

Utinam in nostras etiam manus perveniret *BEROLDI* seu *BERTHOLDI Constantiensis* hac in re opus (cuius extat insigne chronicon ad continuationem *HERMANNI contracti*, ac alia, quæ *GRETSERUS* edidit, & *Sebastianus TENGAGELIUS*) atque *HOTTINGERUS* citat, & *FABRICIUS* in *bibliotheca latina*. Illudque *CASSANDER* sibi visus est habuisse in manibus, & sæpe citat sub nomine expositoris ord. *Rom.* sic autem de eo opere in epistola ad lectorem liturgicis præmissa testatur: „Imprimis vero vir quidam diligentissimus, & ut ea ætas ferebat integritatis & puritatis in obeundis divinis ministeriis observantissimus, adeo ut inolefcentes iam abusus nondumque universalis consuetudine & *Romanæ* sedis auctoritate, cui plurima imo omnia deferrebat, confirmatos libere notarit, & reprehenderit, qui se sub annum *Domini* 1089. scripsisse testatur. Eum suspicor esse *BERNOLDUM* presbyterum

terum *Constantiensem*. Nam & libelli argumentum, & ætas a TRITHEMIO commemorata satis conveniunt, quod tamen cum certo non constet, sub nomine Expositoris *Rom.* ordinis adducendum eum putavi.⁶⁶ At id ipsum quis dicere queat de expositione missæ iuxta ordinem *Romanum*, primum a Io. COCHLEO, deinde a Melch. HITTORPIO variis ex codd. *Germanicis* edita. Idem testatur CASSANDER alterum opusculum liturgicum, quod sub nomine *Micrologi* extat, fuisse, qui BERNOLDO presbytero *Constantiensi* adscriberent, sed illud iam IVONI Carnotensi assertum est a doctis. At hætenus nihil compertum habetur de Msc. BERTHOLDI, ex quo dum CASSANDER plura adducit, facile in eius notitiam veniri queat, quod alicubi ad inferiorem *Rhenum Colonia* forte delitescere verisimile est. Eius meminit HONORIUS *Augustodunensis* in libro de illustribus ecclesiæ scriptoribus, sed sic, ut ordinem ipsum *Romanum* a BERTHOLDO *Constantiensi* conscriptum dicat his verbis: BERNOLDUS *Constantiensis* ecclesiæ presbyter ordinem *Romanum* sub quarto HENRICO composuit. Succinit TRITHEMIUS, qui eum BERNOLDUM nominat: „BERNOLDUS presbyter ecclesiæ *Constantiensis* in *Suevia* natione *Teutonicus*, vir devotus & in scripturis sanctis studiosus & eruditus, atque in disciplina sæcularium litterarum sufficienter instructus, ingenio clarus, & comptus eloquio, reliquit studii sui nonnulla opuscula, quæ tamen ad notitiam nostræ lectionis minime venerunt. Hic ad utilitatem ecclesiasticæ reipublicæ composuisse dicitur volumen, quod prænotavit ordinem *Romanum*.“ Certe nec ipsum hoc BERNOLDI seu BERTHOLDI opusculum oportet oculos TRITHEMII subiisse, alias a *Romano* ordine distinxisset, longe antiquiore, ut ex superioribus constat, atque ex illis, qui ætate superiores ordinem *Romanum* citarunt, uti citatur in *sacramentario* RATOLDI, ab ISAACO *Lingonensi* Tit. I. c. 35. qui sub CAROLO *Calvo* floruit. Diversos vero libellos fuisse iam AMALARIUS notat, ac sæpe citat per complura capita libb. de officiis, idemque dudum antequam vivere potuit BERTHOLDUS (HENRICI quarti demum temporibus sæculo XI.) Eclogam in ordinem *Romanum* scripsit. Hinc palam fit, quam falso persuasum habuerit IOAN. DALLÆUS ordinem *Romanum*, qui circumfertur eundem esse BERTHOLDI librum, adeoque sæculo XI. in lucem productum. Sic DALLÆUS & post eum BASNAGIUS antiquitatem monumentorum liturgicorum elevare student, quæ causæ suæ illegiosæ circa cultum sacrificiumque eucharisticum officere intelligunt, fidamque a PASCHASII *Ratberti* ætate epocham superant.

De scriptor.
eccles. c. 13.
De scriptor.
eccles. c. 338.

T. VII.
Conc. Ed.
libb. p. 605.

De cultibus
latinor. reli-
gios. lib. III.
c. 6. IV. c.
28. V. c. 4.
IX. c. 12.

VII. Citatur etiam ordo *Romanus* ab antiquiore AMALARIO *Trevirensi* De aliis e-
piscopo, iusdem

AMALARIUS, episcopo, sub CAROLO M. Hic epistolam dedit ad universos regni archiepiscopos, ut per eos communicaretur etiam cum episcopis provincialibus seu suffraganeis. Quærit autem, qualiter doceant & instruant sacerdotes Dei & plebem commissam de baptismi sacramento. Prodierrunt hac occasione varia in eo argumento opuscula ad CAROLUM M. per scripta. Huiusmodi editum est in analectis MABILLONII ex Msc. *Augiensis*, ODILBERTI archiepiscopi *Mediolanensis* responsio ad CAROLUM M.

P. 76. Apud SIRMONDUM THEODULPHI *Aurelianensis* de ordine baptismi, provocati a MAGNO archiepiscopo *Senonensi*. Huius etiam MAGNI habebat

T. II. Ca. SIRMONDUS brevem libellum de mysteriis baptismi ad CAROLUM imperatorem teste BALUZIO. Atque inter eius schedas repertum est breve scriptum, ab anonymo editum in quadam synodo, de his, quæ Dominus imperator episcopos ea tempestate interrogaverat. Eademque occasione IESSE episcopum *Ambianensem* scripsisse, putat idem BALUZIVS, epistolam seu libellum de ordine baptismi, quem se ex antiquissimo Msc. *San-Gallensi* transcripsisse dicit.

AMALARIUS vero *Trevirensis* libellum, cuius occasione hæc diximus, primus edidit CANISIUS, atque ex coniectura ALCUINO tribuit. Cuius nempe in codice *Einsidlensi* brevis epistola præmittitur eiusdem argumenti. Sed confundi non debet cum opusculo, quod anonymum quidem habetur in codice *San-Blasiano*, ex quo illud edimus iam AMALARIO restitutum fide Msc. *Petaviensis*; atque a SIRMONDO animadversum, verba, quæ de suffraganeis habentur in fine opusculi, non convenire ALCUINO, optime autem AMALARIO *Trevirensi*. Quamvis sint, qui ex diversa notione suffraganei, quæ ibi datur, contrarium elicuerint: quod enim vero falsè facit AMALARIUS ob lacescitum tunc ius metropoleos *Trevirensis*. Sed rem iam extra omnem controversiam ponunt epistolæ tum ipsius AMALARIUS, cum PETRI abbatis *Nonantulae*, quæ leguntur in codice *Turicensi*.

Sub nomine *Trevirensis* huius archiepiscopi apud HITTORFIVM editi sunt libri, qui sunt opera alterius AMALARIUS, de quo mentionem fecimus, quatuor nimirum de officiis, quos passim citat ipse AMALARIUS sub nomine libri officialis in libro de correctione antiphonarii, quo de ipsi controversia gravis fuit cum AGOBARDO archiepiscopo *Lugdunensi*. Triplex vero a FLORO diacono *Lugdunensi* intentata ei est lis, agitata etiam in conciliis apud THEODONIS villam, & *Carisiacensi*, de Corpore Christi tripartito, quomodo scilicet in sensu mystico ob divisionem sacræ hostiæ interpretatus fuerat AMALARIUS, eoque recidebat altera accusatio universim de allegoricis interpretationibus, tertia autem erat de ipso ordine *Romano*.

„Quid

„Quid igitur (sunt ipsius FLORI verba) novellus iste præceptor de myste- T. II. Conc.
riis suis faciet, qua ratione tot vanitatum suarum commenta defendet? Germ. p. 70.
Scripturæ sanctæ auctoritas deest, ecclesiæ in talibus generalis traditio &
regula nulla est, doctrina Patrum repugnat. Libellum *Romani* ordinis
tantæ auctoritatis habet, ut eum pene ad verbum nitatur exponere, & ta-
men statim sibi contrarius, asserit hunc *Romano* archidiacono, cuius tra-
ditionibus gloriatur, ignotum.“ Recensuerat antea alia eiusdem AMALA-
RII scripta, Officiale primum: „Tanquam (sunt FLORI verba) de sacris pag. 69.
officiis prudentissime & sufficientissime disputantem. Qui tantis vefaniis
& erroribus confertus, ut quibuslibet etiam imperitis, palam ridendus
conspuendusque videatur. Protulit quoque antiphonarium velut a se dige-
stum atque correptum, cui talia pro suo sensu inseruit, ut pro eius im-
pudenti audacia frons legentis pudore ac rubore feriat. Novissime vero
novum digessit volumen, & apud *Lugdunum* ornate indui, ac vittis seri-
ceis distingui fecit: quod ad palatium ferens, vel principi vel magistro
consilii dicitur oblaturus. In quo vere tam inepto eloquio, tam absur-
dis sensibus, tam exquisitis & inauditis fantasiis involvitur, ut putes eum
limphatico more bachari. Vocat huius insulsiſſimæ garrulitatis librum *Em-
bolim* opusculorum suorum.“ Necdum posterius hoc opus lucem aspexit.
Ad vulgatos autem IV. libros de officiis supplementum edidit MABELLO-
NIUS in analecli, quod sic habet in fine: „Explicit liber *Symposii* AMALA-
RII presbyteri venerabilis de divinis officiis, quem misit ad LUDOVICUM
„& LOTHARIUM reges, filios CAROLI M. imperatoris, quem librum in
„hoc corpore transcribi curavit ADEMARUS indignus monachus in hono-
„rem Dei & S. BENEDICTI.“ Ipse vero ADEMARUS in chronico diaconum
eum vocat, ubi præter regulam canonicorum etiam liturgica ei tribuit o-
pera de officiis &c. Epistola autem FLORI diaconi *Lugdunensis* inscribitur
de libris AMALARII *eborepiscopi Lugdunensis*. Nec dubium adeoque est,
eundem esse AMALARII, qui sub LUDOVICO Pio in ecclesia *Metensi* me-
ruit, ut sæpiſſime in libro de correctione antiphonarii prodit. In libris
de officiis non raro ecclesiam suam indigitat, aliquando ei vocatur *noſtra*
perita ecclesia. Quod de *Metensi* ecclesia tunc floreſcente etiam intelligi po-
teſt. Indicat vero FLORUS in epistola ulcerosa sane, contra virum de li-
turgia bene meritum, etſi pluſculum in allegoriis elaborarit, *Embolim*
in ecclesia *Lugdunensi* edidiſſe. In codice mſc. *Einfidlenſi* habetur præter-
ea epistola AMALARII ad GENTRADUM de Quadrageſimæ observatio-
ne cum nonnullis aliis etiam, a DACHERIO in Spicilegio editis, qui notat
in quibusdam Mſs. epistolam istam librum de officiis claudere,
quo loco in codice *Einfidlenſi* habetur.

T. II. Bibl.
Labb. pag.
1454

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

V

VIII

De Aleman-
nicis litur-
gicis scri-
ptoribus.

VIII. Sed iam de gentilitiis scriptoribus aliquid est commemorandum, quibus in illustranda veteri liturgia *Alemannica* utimur. Magnam hi partem occupant in collectionibus scriptorum liturgicorum, quæ in *Germania* nostra typis prodierunt. Prima prostat sub titulo: *Speculum antiquæ devotionis circa missam & omnem alium cultum Dei*, ex antiquis & antea nunquam evulgatis per typographos auctoribus a Ioanne COCHLEO laboriose collectum. Ex vetustis bibliothecis ecclesiarum ac monasteriorum *Moguntia*, *Misna*, *Wormatie* &c. *Mogunt.* 1549. Altera *Venetii* quidem prodit an. 1572. sub titulo *Speculum missæ*, sed protulerat a Ioanne COCHLEO primum laboriose collectum; a Fr. Nicolao AURIFICO *Senensi Carmelita* recognitum, auctum & locupletatum.

Locupletissima vero est, quæ cura Melchioris HITTORPII primum *Coloniae* 1568. lucem aspexit collectio, seu de divinis catholice ecclesie officiis ac ministeriis varii vetustiorum aliquot ecclesie Patrum ac Scriptorum libri. Hos inter maior pars Scriptorum est *Alemannicorum*, aut eo pertinentium. Qualis iure censetur *Rhabanus MAURUS* archiepiscopus *Moguntinus*, cuius varia ad hunc censum pertinent opuscula, veluti homilia, liber de sacris ordinibus, Sacramentis divinis, & vestimentis sacerdotalibus, imprimis autem libri de Institutione Clericorum, quibus eadem cum aliis plurimis ordinatus continentur, ex quibus partes liturgicas separatim in multis Mss. *Alemannicis*, *san-Gallensi*, *Tigurino*, *Einsidlensi* &c. reperimus cum aliis liturgicis tractatibus. Integrum vero opus in suam collectionem transtulit HITTORPIUS post AMALARIUM, postea animadvertens, scripsisse eos libros ante episcopatum, eosdemque antequam AMALARIUS de divinis officiis scribere inciperet, ab ipso editos, quippe qui HEISTULPHO eos dedicaverit.

Huic proxime subiungit *Walafridi STRABONIS* monachi & abbatis divitis *Augia* librum de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum. Ac mox subnectit libellum BERNONIS eiusdem monasterii abbatis, de quibusdam rebus ad missæ officium pertinentibus. In quo meminit epistolæ, quam PEZIZ T. IV. anecd. edidit ad ARIBONEM archiepiscopum *Moguntinum*: de eo, qualiter adventus Domini hoc anno celebrari debebat, quando natiuitas Domini secunda feria eveniret, cui mox subditur eiusdem Ratio generalis de adventu Domini secundum auctoritatem HILARI episcopi. Et postea Dialogus, Qualiter quatuor temporum ieiunia per sua sabbata sint observanda.

Volumen de officio missæ, quod inter eius opera recensetur, est micrologus, in quo refertur decretalis GREGORII VII. qui obiit an. 1085. circiter 37. annis post BERNONIS mortem. Librum hunc in codd. *Weingartensi*

tenſi & Weiſſenaugiſi ſupparibus auctori reperi, ſed ut in editis habetur compoſitum ex 62. capitibus, cum *Henricus* WARTHON in ſupplemento UſſERII 71. in Mſc. inveniſſet, ac quidem ſub nomine IVONIS *Carnotenſis*. Cuius auctoris in eadem collectione HITTORPIUS primum edidit ſermones de eccleſiaſticis ſacramentis & officiis ac præcipuis per annum feſtis, & HILDEBERTI *Cenomenſis* episcopi verſus de myſterio miſſæ. Subdit RADULPHI *Tungrenſis* de canonum obſervantia librum, quem auctor inſcripſit *Religioſis patribus Dominis Priori de Wintesbem & ſuis comprioribus, fratribusque ordinis S. Auguſtini diœceſis Traieſenſis*, remotioris quidem a noſtra *Alemannia*, ut tamen paſſim *Aleman- nicorum* liturgicorum rituum ſpeciatiim mentionem iniiciat.

Prætermittit librum de officiis divinis ſive de antiquo ritu miſſarum, *gemma animæ* inſcriptum, qui in prioribus editionibus mancus habetur, integer poſtea editus, ſuoque auctori reſtitutus HONORIO *Auguſtodunenſi*: cuius etiam *ſacramentarium* PEZIUS primum edidit ex cod. *Gemnicenſi*, T. II. anecd. atque in diſſertatione *Iſagogica* T. I. paſſim notat libros huius inſtituti Mſs. in *Germania* bibliothecis, quas ipſe adiit in *Auſtria & Bavaria*. Unde etiam prodiit ex Mſc. *Eyſtatenſi* expoſitio miſſæ, qua collectionem ſuam claudit HITTORPIUS.

Eiusmodi expoſitiones nonnullas nos etiam edimus. Ac primo quam in *Tigurino, Einſidlenſi, & ſan-Gallenſi* codd. reperimus, Inc. *Dominus vobiſcum ſalutat ſacerdos &c.* Ubi aliam expoſitionem citari invenio ad illum Canonis locum *Quam pacificare, cuſtodire & adunare digneris*. His verbis: *KRALOS legit, ſed alterum modum exponit*. De CRALONE abbate agit caput ſeptimum lib. EKKEHARDI *Iunioris* cœnobitæ *S. Galli de caſibus monaſterii S. Galli in Alemannia*. a) An is forte fuerit, qui aliquam miſſæ expoſitionem ediderit? Aliam in eodem codice *ſan-Gallenſi* miſſæ expoſitionem reperi cum hac inſcriptione: *Hæc a cœnobio Dionyſii venit*. Quæ eadem etiam eſt in codice *Einſidlenſi*. Copioſior autem eſt, quam ex Mſc. noſtræ bibliothecæ ſæc. XII. edimus.

a) EKKEHARDUS fuit unus ex Scriptoris vite S. WILBRADII ſub CRALONE abbate *S. Galli*. Ita vero ſæc. V. ord. S. BENED. p. 62. invenio: „Tempore igitur, quo venerabilis CRALO congregationem *Sancti Galli* rexit, fuit in ea quidam frater nomine EKKEHARDUS &c.“ Et poſtea pag. 66: „Poſt hanc igitur viſionem aliquot diebus exactis CRALO, qui id temporis cœnobio *Sancti Galli* præerat, in animum

induxit (credo divina inſpiratione) viſionem ancillæ factis exequi.“ Apud GOLDASTUM *T.-H. Rer. Aleman.* p. 141. habetur confœderatio inita ſub CRALLONE *ſan-Gallenſi*, & ALAUUIGO *Augienſi* abbate inter duo illa tunc florentiſſima monaſteria: „Anno incarnationis dominicæ DCCCXLV, anno autem domini ORRONIS ſereniſſimi regis VIII.“

mus, nempe „opusculum de actione missarum collectum quam maxime, & in ordine digestum ex verbis sanctorum Patrum CYPRIANI, AMBROSII, AUGUSTINI, HIERONYMI, GREGORII, FULGENTII, SEVERIANI, VIGILII, ISIDORI, BEDÆ, AVITI.“

Et Cano-
num colle-
ctoribus.

IX. Nec hic omiserim canonum collectiones pro nostra *Alemannia*, seu in ea factas, in quibus inter primaria capita ea esse solent, quæ liturgiam attinent. Primum locum merentur S. BONIFACII, *Germanorum* apostoli ac martyris statuta canonica XXXVI. quæ in Spicilegio edidit DACHERIUS, ac adnotavit quidem, nonnulla reperiri in posterioribus Conciliis *Carolinis*, vel libris Capitularium; longe tamen verisimilius recte iudicat, ANDEGISUM & Patres Concilii *Moguntini*, ea ex S. BONIFACIO sumpsisse. Conciliorum *Germanicorum* ex schedis SCHANNATII editor Ios. HARZHEIM S. I. in præfatione Tomo primo præmissa *Germanos* canonum collectores recenset, quos inter ad nostrum censum veniunt præter S. BONIFACIUM, SIMPERTUM abbatem *Murbacensem*, ac episcopum *Augustanum* HATTO, seu HAYTO *Basileensis*, cuius Capitulare ad presbyteros diocesis *Basileensis* a DACHERIO in Spicilegio, & in Conciliis *Germanicis* nuperrime editum est. Teste EGONE de Viris illustr. *Augia divitis*, HATTONIS Regulæ vivendi, clero & sacerdotibus suæ diocesis *Basileensis* præscriptæ, adhuc in *Augia* manu exaratæ servantur. Iam supra nobis est memoratus REMEGIUS seu REMIGIUS, episcopus *Curienfis*, cuius canones ecclesiasticos ex pontificum *Romanorum* quidem supposititiis epistolis potissimum edidit GOLDASTUS Tomo I. Rerum *Alemannicarum*. BENEDICTUS levita seu diaconus *Moguntina* ecclesiæ, iussu AUTGARII archiepiscopi sui circa an. 845. Capitula CAROLI M. & LUDOVICI Pii ab ANSEGI-
so prætermittit collegit, quæ BALUZIUS edidit. BURCHARDI *Wormatiensis* editi sunt XX. decretorum libri, quos in usum diocesis potissimum *Wormatiensis* collegit. Quod contestatus est, illos BRUNICHONI præposito eiusdem ecclesiæ inscribendo, mox exordio epistolæ nuncupatoriæ, ut utile aliquod opus non minus ex sanctorum Patrum sententiis, quam canonicis scripturis, vel ab comprobatis pœnitentium exemplis, ad necessarium ecclesiæ nostræ deservientium usum, vigilantibus studio colligerem. Et id quidem vel ea ratione maxime flagitare videbaris, quod canonum iura atque pœnitentium formæ in nostra quidem diocesi adeo confusa sint, atque inter se discrepantia, ut aut ex toto neglecta, aut omni pene auctoritate destituta, vel modice in ecclesiastica disciplina institutis apparere possint.

CAPUT IV.

Firmamenta Causæ catholicæ adversus Obiecta Novatorum ex Liturgia.

I.

am singillatim partes ipsas liturgiæ considerare; monendus est tamen antea lector, ad quid studiosius attendere debeat, quemve inde referre fructum. Dudum hic negligentia ac inconsiderantia multorum Theologorum est notata, quod minus graviter hoc se in studio exercuerint, minusve dextre isto sint usi armario ad proterendas adversariorum vires, propulsandosque insultus. Ipsi nos provocaverunt adversarii, atque classicum cecinerunt, exemplo scilicet veterum hæreticorum, qui Chri-

Vis monu-
mentorū
liturgico-
rum contra
adversarios.

stum filium Dei adoptivum, non naturalem, esse contenderunt. Res ipsa loquitur, quam vano conatu *Christophorus LILIENTHALIUS* in tractatu historico theol. de *Canone missæ Gregoriano*, Lugd. Batav. an. 1740. edito, contendat, sacratam hanc precem a sæculo quinto saltem (Canonem inquam in *Gelasiano* a) sacramentario ad verbum fere expressum, constanterque semper in sacra liturgia adhibitum, atque a Concilio *Tridentino* Sessione XXII. c. 6. erroris expertem declaratum) in multis abire a doctrina catholica. Sic *Matthias Flaccus ILLYRICUS*, Centuriatorum *Magdeburgensium* coriphæus, per missam veterem vulgo suo nomine *ILLYRICI* dictam, de qua in superioribus passim locuti sumus, domesticis veluti nos aggressus est armis infelicitè. Mox enim palam fuit, quæ in nos hinc emiserunt tela, in adversarios recidere. Quod cum eius affectu adverterent, omni studio oblitterarunt opus, corralis undique exemplaribus. Quamobrem tanta facta est libri raritas, ut vix unum exemplar *BONA*, *MENARDUS*, *COINTIUS*, *MARTENIUS* comparare potuerint, ut nostram inde agerent causam, unde eam vano consilio labefactare adversarii con-

a) Et si quidem multa sacramentario *Gelasiano* vulgato proximis sæculis sint adiecta, hanc tamen principalem liturgiæ par-

tem primigeniam esse, paucis exceptis, nullus dubito.

contenderunt. Atque ab eo maxime tempore sedulo religionis nostræ negotium hoc tractari cœpit. Prodieruntque omnium fere christianarum nationum liturgiæ veteres, illis exceptis regionibus, ubi verus exultat cultus, cessavitque sacrificium. Hac effectum est opera, ut in luce meridiana claresceret, nihil novum esse susceptum in observantia christiana, quod non semper & ubique apud omnes obtinuerit, idque palam & in conspectu omnium publicis ecclesiæ conventibus, fidelibus populis pariter ac sacrorum præsulibus, idem sequentibus, & probantibus. Quæ nulla est maior in eandem fidem consensus, ac omnium in eandem sententiam una voce suffragium. *Obsecrationum quoque, habemus in eodem*

T. I. Epist. argumento COELESTINI P. ad episcopos Galliarum monitum, sacerdotalium sacramenta respiciamus, quæ ab apostolis tradita, in toto mundo, atque in omni ecclesia catholica uniformiter celebrantur, ut legem credendi lex statuat supplicandi. Quam vero unanimis ecclesiæ vox in fide credendorum auctoritatem habet, ea ipsa etiam est in disciplina populi Dei, quæ eadem quoad substantiam semper fuit in ecclesia, variante licet quodam veluti exteriori habitu & apparatu pro temporum, & locorum circumstantiis. Quæ ipsa ad ornatum ecclesiæ facit varietas, quæ se palam ostentat mundo, ac conspicuam reddit spectabilemque ac venerandam.

II. Ad hoc appositi sunt augustissimi illi ecclesiæ catholicæ in officio divino concelebrando ritus ac cerimonix. Solentque Ecclesiæ *Romane* id obicere adversarii, eam exteriori cerimoniarum apparatu & pompa fidelium animos allicere, sibi conciliare. Quod pium & sanctum, si Dei causa fiat, ac imprimis necessarium apud rudem plebem, quæ nisi rebus, quæ feriunt sensus, haud facile commovetur. „Ad dispensationem sacramentorum (inquit S. AUGUSTINUS) eloquentia quædam est doctrinæ salutaris, movendo affectui discentium accommodata, a visibilibus ad invisibilia, a corporalibus ad spiritualia, a temporalibus ad æterna.“

III. Maxime hoc opportune venit, quando sacra solemnia alia, quam vulgari celebrantur lingua. At hoc est, quod ægre habent adversarii. Nihilominus ipsos *Romanos* primum sacra celebrasse *Græca* lingua, *Casp. CALVOR* conicit ex liturgia S. IACOBI *græce* scripta, ac vestigiis liturgiæ *Græca* in *Kyrie eleison* &c. In antiquioribus liturgiis *Hispanica, Gothica, Gallicana* vel in ipsa forma quædam vestigia liturgiæ *Græca*prehenduntur, etsi omnes sint *latine* scriptæ: quæ nimirum lingua

Quoad formam ac ritus exteriores.

Epist. LV. n. 13.

Rituale ecclesiasticum. P. II. §. IV. c. 12.

lingua cum ipso imperio Romano undique pervagata fuit; sola *Germania* atque adeo *Alemannia* nostra linguam suam vernaculam conservavit; sacra tamen semper in latina fecit lingua. Primum monumentum habetur versio 4. Evangeliorum *Gothica* ULPILÆ, qui sæc. IV. fuit *Gothorum* episcopus, cui etiam ritus missalis *Gothici*, quod tamen latinum est, tribuitur. Deinceps usque ad sæculum VIII., cui adscribitur Abrenunciatio diaboli & professio fidei ab HOLSTENIO primum edita, ut iam memoravimus, nihilque amplius quod ad rem sit, notare potuit diligentissimus Io. G. ECCARDUS singulari diatraba ad versionem *Theotifcam* hymni *Te Deum laudamus* initio sæculi noni factam; ubi alia antiquiora monumenta *Theotifca* prosequitur. Quid vero? Nulli nos operæ pepercimus, quo ex antiquissimis, quæ conquirere multo labore potuimus documentis, undique collectis, ac in lucem protractis, liturgiam veterem *Alemannicam* illustraremus, nec ullum vero alterius quam *latine* linguæ in sacris christianis invenimus usum. Omnia, quæ edimus, a mille annis monumenta, quæ quidem ad officium, ceremoniasque solennes pertinuerunt, hac sunt concepta lingua: quædam enim, & quidem recentiora paucorum sæculorum, ad privatam tantum commoditatem devotionemque accommodata fuisse palam fecimus. Alia autem veluti catecheses, oratio dominica, symbolum & his similia etiamnum uti vernaculo teruntur. Facit ipsa linguæ latinæ dignitas non modicum ad splendorem & maiestatem liturgiæ, atque illius conformitatem rite ac congrue servandam. Incommodo autem, quod minus est, ut promiscue a plebe non intelligantur, libris ac instructione pastorum obviatur.

*Helmst.
1713. ed.*

IV. Huc auctores præsertim medii ævi commodi sunt in mysticis rituum rationibus reddendis. Quamvis iuxta illas prima non semper constiterit rituum institutio; semper tamen ad ornatum & splendorem fuerunt, atque nullo non tempore in omni religionis cultu locum habuerunt. Ante sæculum duodecimum haud fuerunt, qui ceremonias ecclesiæ Catholicæ cavillarent: exinde prodierunt *Petrobrusiani*, *Henriciani*, *Waldenses*, ac *Thaboritæ*, quos novatores sequi maluerunt, quam communem ecclesiæ usum, ornatus & splendoris in cultu divino inimici, quem tamen in nostra *Alemannia* a prima efflorescentis religionis christianæ ætate obtinuisse, prolata docent monumenta.

Cerimoniarum ecclesiasticarum quando impugnari coepit.

V. Statu ecclesiæ pressio sub imperatoribus ethnicis, & adhuc longè vestes, vasa go tempore post in nostra *Alemannia*, nec Romanum nec Christi ius sacra. gum ferente, si quæ apud nos scintillæ de vera fidei luce emicuerunt, parvæ illæ fuerunt sine externo splendore facile iterum disparentes. At quando

quando sub dominatu *Francico* ecclesia Christi apud nos fundata est atque consolidata, prout iam undique terrarum ornatu pulcherrimo stetit, eodem apud nos a suis primordiis instructa est, & exornata cum insigni apparatu præprimis rerum omnium ad divinum officium pertinentium, sacrarum vestium unice cultui sacro destinatarum, pretiosorum ex auro, argento, gemmis, vasorum, sacrarum ædium magnifice exstructarum, ad religionis munia splendide obeunda. Dum ecce, his iam ita cum insigni pompa se habentibus, illi, quorum mox meminimus, decorem omnem domus Dei exorsum habentes insurrexerunt. *Ecclesie synagoge reputantur: sanctuarium Dei sanctum esse negatur; sacramenta non sacra censentur, dies festivi frusturantur sollempniis*, ut de *Henriciana* hæresi S. BERNARDUS ad ILDEPHONSUM comitem S. ÆGIDII perscribit. Et de *Waldensibus* RAINERIUS: „Item ornatum ecclesiæ dicunt esse peccatum; & quod melius esset vestire pauperes, quam ornare parietes. Item de altari dicunt, quod damnum sit, pannum putrescere super lapidem. Et quod Christus non dederit apostolis stolam, nec casulam, nec infulam. Item conficiunt in picario pro calice. Et dicunt, quod corporale sit, ut pannus braccarum. Item de lumine dicunt, quod Deus, qui est vera lux, non egeat lumine; & ad hoc tantum valere in ecclesiis, ne clerici ibi pedes lædant. Item thurificationem reprobant. Aquam benedictam dicunt esse ut simplicem. Imagines & picturas dicunt esse idololatricas.“ Vides, quam sedulos horum in obscuris angulis latentium ac oblatrantium se se sectatores præbuerint neoterici, qui omnem ecclesiæ ornatum ac decorem sustulerunt cum ipso Deo debito sacrificii cultu. Quem *Alemannia* nostra ab ipsis initiis suæ fidei tam religiose adornavit, servavitque, ut illa prodent, quæ ex antiquissimis monumentis proferemus in lucem.

Epist. 241.

*Bibl. PP.
T. XXV.
166.*

Sacrificium.

VI. Quorum vero hæc omnia in principali sacræ liturgiæ parte referuntur? ad ipsum nimirum iuge sacrificium; quæ proferimus in lucem antiquissima *Alemanniæ sacramentaria*, idem nobis exhibent, quod constanter hæcenus in ecclesia obtinuit, quoque immolatur ritu. Cum quidem quoad substantiam omnes in hoc conveniant tam *græcæ* quam *latine* variæ antiquæ liturgiæ; tum vero, quæ in nostra *Alemannia* ab antiquissimis temporibus usitata fuit liturgia, eadem prorsus est, prout hodieque servatur, atque servata fuit perenni situ in ecclesia *Romana*, quæ ab apostolis fundata, ab apostolicis temporibus semper floruit. Superant monumenta nostra *Paschasii* RATBERTI epocham, a quo tempore innovationem factam esse adversarii contendunt. Quæ vero ad hæc

ad hæc ipsa monumenta liturgica illustranda proferemus, & ab aliis in hoc eodem argumento sunt allata, liquido prodent, eandem iugem observantiam fuisse in ecclesia catholica ubique & semper ab ipsis nimirum apostolis traditam. „Sed & suis discipulis (sunt S. IRENÆI verba, apostolicorum virorum discipuli) dans consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum, qui ex creatura panis est, accepit, & gratias egit dicens: *Hoc est Corpus meum.* Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, & novi testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat, primitias suorum munerum in novo testamento.“ Alia alibi in eandem sententiam idem proferet significanter, imprimis in ipsis illis fragmentis, quæ primum in lucem edidit *Christophorus PFAFFIUS, Tubingensis* academix Cancellarius *Lutheranus*, nihil non agens, quo genuinum perverteret sensum. At *Ernestus GRABIUS* in nota ad laudatum mox S. IRENÆI locum non suam solum, sed aliorum etiam *Anglorum* theologorum protestantium ingenue aperit mentem ac votum contra LUTHERI & CALVINI conatus, sacrificium christianum e medio tollendi, tristi quidem apud eorum sectarios eventu, quem cum aliis deplorat GRABIUS, & infectum cupit: „Ut (verba sunt GRABII) postquam multi pii doctique ex parte *Protestantium* viri hunc LUTHERI & CALVINI errorem, ac veram apostolicæ ecclesiæ doctrinam bene agnoverunt, huius quoque sanctissimas formulas liturgicas, quibus dictum sacrificium Deo offertur, ab illis male a suis coetibus proscriptas in usum revocent, & hunc summum divinæ maiestati honorem debite reddant.“ Sanctissimis his formulis, quibus etiamnum utitur catholica ecclesia, refertæ sunt antiquissimæ nostræ *Alemannicæ* liturgiæ, ac singulis in missis sacrificii vel oblationis nomine quid agatur in altari christiano, declaratur.

Fuerunt quidem ex *Protestantibus*, ut *Musæus* cum suis, qui nomen sacrificii commemorativi, vel etiam eucharistici admitterent, etsi missam catholicam reiicerent; alii vero oblationis ritum ad solum panem & vinum in mensa seu altari referunt, *Lutherani* etiam, quibus ex adversa *Calvinistarum* parte id semper est obiectum, quod, admissa reali præsentia, sacrificii rationem immerito excludant. Nebulas hic omnes ac fucos dispellunt liturgiæ nostræ formulæ, ac oblationis christianæ rectum sensum usumque declarant. Veluti mox in Natali Domini secreta oratio seu ad oblata, quæ semper ad hoc solet esse composita: *Oblatio tibi sit Domine, hodierna festivitatis accepta, qua &*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANNICÆ.

X

nostra

Lib. IV. ad.
vers. barf.
c. 32.

nostra reconciliationis processit perfecta placatio, & divini cultus nobis est indicta plenitudo. Qua vero ratione in sola symbolorum panis & vini oblatione divini cultus plenitudo consistere queat, aut novi præ veteris testamenti cultus præstantia in tot victimarum generibus, Deo per se minime nisi in figura placitarum, quod mox in subiuncta *Contestatio* seu *Præfatione* in eadem missa discrimen exprimitur: „*Ut tui laudis hostiam iugiter immolantes, cuius figuram ABEL iustus instituit; agnus quoque legalis ostendit: celebravit ABRAHAM, MELCHISEDECH sacerdos exhibuit: sed verus agnus & æternus pontifex hodie natus Christus implevit.*“ Sacrificium laudis, ne quem hoc moretur nomen, proprium est ad laudis, honoris, ac cultus Deo debiti præstationem, quoad refertur ad Deum; quoad nos vero, ad conciliandos nobis divinæ oblationis seu hostiæ effectus, quæ in altaribus christianis offertur, ut in missa vigiliæ Theophan. exprimitur: *Ut eum præsentibus immolemus sacrificiis, & sumamus, quem venturæ solemnitatis pia munera præloquuntur*, atque notanter etiam distinguitur immolatio Christi a communione, seu ab usu iuxta *Lutheranorum* placita. Et in missa sequenti, quæ sint nostra in altari oblata dona explicatur: *Ecclesia tua, quasumus Domine dona propitiatus intueri, quibus non iam aurum, thus, & myrrha profertur; sed quod eisdem muneribus declaratur, immolatur & sumitur Iesus Christus.* Quibus hodieque ecclesia utitur orationibus. Veluti etiam, quæ in sequenti missa occurrit: *Oblatum tibi Domine sacrificium vivificet nos semper & muniat. Quæ est propitiatio seu sanctificatio nostra ac pro peccatis placatio.* Seu, ut in missa Dom. V. post Epiphaniam habetur: *Hostias tibi Domine placationis offerimus, ut & delicta nostra miseratus absolvas, & nutantia corda tu dirigas.* Sequitur *Contestatio*: *Tibi istam immolationem offerre, quæ est mira prorsus & ineffabilis divini gratia sacramenti, quæ offertur a plurimis, & unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur.* Has ex primis paginis antiquissimi sacramentarii *Alemannici* exempli causa adduximus formulas, quibus aliæ, quæ per decursum sequuntur, sunt similes prorsus, oblationis, immolationis, verique sacrificii non solum vocibus refertæ, sed vero etiam sensu e. g. in missa sabb. infra Quadragesimam: *Suscipe Domine sacrificium, cuius te voluisti dignanter immolatione placari, præstaque ut cuius (huius) operatione mandati, beneplacitum tibi nostræ mentis offeramus affectum.* Hæc nempe sunt, quæ ex nostra parte gerimus, ac conferimus ad divinum cultum in sacrificio, cuius effectum placationis & propitiationis hostiæ intuitu speramus. Ut fer. VI. hebd. I. Quadrag. *Hæc in nobis sacrificia Deus & actione per-*

permaneant, & operatione firmentur. Et statim in sabb. His sacrificiis Domine concede placatus, ut qui pro propriis oramus absolvi delictis, non gravemur externis. Et fer. VI. sequenti: Respice propitius ad munera, quæ sacramus, ut & tibi grata sint, & nobis salutaria semper existant. Sic ambo non raro connectuntur. Ut fer. II. hebd. II. Quadrag. Hæc hostia, Domine, placationis & laudis tua nos propitiatione dignos efficiat.

Cuiusmodi hoc sit novi testamenti sacrificium laudis, seu honoris cultusque latreutici soli Deo debiti, luculenter exponit Contestatio Hebdom. XII. post Pentecosten: „Ut Te, postposito vetusti ritu sacrificii Te homo novis, quibus (sic) instituisti sacrificiis semper honoret Domine Christe salvator & mediator noster omnipotens, qui ad hoc mortuus es, ut iura dissolveres mortis: tertia die ad superos resurrexisti, quia fuisti solus inter mortuos liber, neque enim poteras mortis Dominus detineri a morte, quia mortis & vitæ totam obtines potestatem. Quis te talem non timeat, aut quis te tantam maiestatem non prostratus adoret? Nos enim adoramus supplici corde genuflexo obsecrantes, ut erigas miseros ad te de luto fecis clamantes, ut de tantis nos absolvas, quibus involvimur, propitius peccatis, præsentis sacrificii oblato munere sanctificans.“ Iam vero in ipso Canone: *Qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis & incolumitatis sue.* Quibus eadem sententia pluribus verbis circumscribitur, non iam in eo liturgiæ loco, ubi panis & vini oblatio fit, sed consecratio, ac etiam offerimus in missa divinæ maiestati *hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam* &c. peracta iam consecratione.

VII. Est hoc alterum caput controversiæ cum una tantum factione, Calvinistarum scilicet, de reali præsentia in Eucharistia; ut tamen altera etiam, Lutherana, circa modum & momentum in consecratione huius sacramenti catholicum dogma laceßat de transmutatione panis & vini in corpus & sanguinem Domini. Hoc vi verborum Domini, *Hoc est corpus meum. Hic est calix sanguinis mei.* quæ id suapte præferunt, fieri tenet catholica veritas, composita ad hoc prece, quam Canonem vocamus, ubi verba Christi pronuntiantur a sacerdote, postquam precatus est: „Ut nobis corpus & sanguis fiat dilectissimi Filii tui Domini nostri Iesu Christi: Qui pridie &c.“ Hic (sunt verba AMALARI) credimus naturam simplicem panis & vini mixti verti in naturam rationabilem scilicet corporis & sanguinis Christi.“ AMALARIUS inter alios

Quoad realem præsentiam extra usum, seu transubstantiationem.

Lib. II. de off. c. 24.

recensetur ab adversariis insurrexisse in *Paschasium* RATPERTUM, cum primum ille, ut ipsi dictitant, dogma de transubstantiatione protulerit. Transubstantiationem autem AMALARIUS aperte profitetur ad laudata Canonis verba, quæ tempore *Paschasii* RATPERTI cum toto ritu Romano, imo iam antea vigente adhuc ritu *Gallicano*, cum Canone dudum communi usu in liturgia obtinebant in *Gallia* & aliis orbis christiani partibus, nominatim *Alemannia* nostra. Unde edimus *sacramentarium Paschasio* RATPERTO vetustius, in quo tamen eadem verba habentur, quæ aperte transmutationem istam significant, nullo fucō, aut perversa interpretatione, haud magis ac verba Christi in alienum sensum detorquenda, contra ac ab omnibus ubique semper sunt accepta, ipso *Paschasio* RATPERTO ad publicam hanc totius ecclesiæ provocante credulitatem. „Nemo tamen est (ait) in aperto, qui hoc esse contradicat, quod totus orbis credit, & confitetur. Videat, qui contra hoc venire voluerit, quid agat contra ipsum Dominum, & contra omnem Christi ecclesiam.“

De Sacram.
Corporis &
Sanguinis.

Levia sunt, quæ contra antiquitatem liturgiarum occidentalis ecclesiæ tam *Romanæ* quam *Gothicæ* ac *Gallicanæ* profert BASNAGE in hist. eccles. lib. XVI. c. 10. p. 15. iam a VEZZOSIO explosa præfat. in T. VI. opp. Ven. THOMASII: ubi etiam transubstantiationis dogma ex antiquissimo *Gelasiano* p. XXXVI. no adstruit: in annotationibus item ad missale *Gothicum*, in quo atque etiam in missali veteri *Gallicano* verbum transformationis immutationis-que ex *græcis* liturgiis, in quibus frequenter occurrunt, venisse verisimillimum est. Veluti etiam invocatio illa Spiritus S. in missa S. LEUDEGARIJ M. iam a MABILLONIO notata lib. III. lit. *Gullic.* p. 227. ut descendat hic benedictio tua super hunc panem & calicem in transformatione Spiritus sancti &c.

p. 245. 323.

334. 388.

ib. p. 323.

Dubium hic moveri solet de orientali ecclesia ex liturgiis eius orbis christiani plagæ, in quibus similis precatio ac invocatio sancti Spiritus ad transformanda panis & vini symbola in corpus & sanguinem Domini, etiam post iam enunciata verba Christi, habentur. Quæ ad ea sunt referenda, quæ etiam in nostro Canone verba Christi consequuntur: *Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus & sanguinem sumpserimus omni benedictione celesti & gratia repleamur.* Unde ut ante, sic & postea benedictiones sequuntur, iam facta per verba Christi consecratione. Quod ipsum mox allata Canonis verba iterum declarant, & quæ sequuntur: *Hæc commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri &c.* Tum etiam orationes illæ, quæ ante communionem sacerdotis recitantur, (quæ quidem in antiquo-

tiq̄ioribus *sacramentariis* non habentur, sed tamen modo una modo altera in ordinibus missæ etiam *Illyricianæ* reperitur) tum ipsa verba, quæ ad distributionem corporis & sanguinis Domini adhibentur, qualia etiam in missa *ILLYRICI* leguntur. Licet hæc & similia in ipsis, ut iam notavi, antiquioribus *sacramentariis* non ponantur ordine; Orationes tamen seu Collectæ, præsertim quæ post communionem dicuntur, id contestantur, non panem tantum & vinum corporis & sanguinis figuram esse, quæ sumpsimus, quibusque sumus *repleti cibo potuque cælesti: divinis vegetati alimentis: repleti donorum participatione cælestium: divino munere refecti*, & quæ sunt aliæ solemnes formulæ, cuiusmodi ante etiam retulimus de oblatione & sacrificio, quæ tum eo ipso eandem præsentem cœlestem victimam Deo dignam probant, cum etiam aperte id enunciant e. g. secreta oratio in Epiphania: *Quibus non iam aurum, tibus & myrrha profertur; sed quod eisdem muneribus declaratur, immolatur, & sumitur Iesus Christus*. Et præclara illa Contestatio seu Præfatio Dom. V. post. Epiph. cuius etiam supra partem retulimus, quæ insignem adeo explicationem sacri huius mysterii continet in sequentibus verbis: „Singuli accipimus Christum Dominum, & in singulis portionibus totus est: nec per singulos minuitur, sed integrum se præbet in singulis. Propterea ipsi, qui sumimus communionem huius sancti panis & calicis, unum in Christo efficimur corpus.“ Quam eandem *PAMELIUS* in missa *Ambrosiana* refert, & *MURATORIUS* in *sacramentario* *Murat. c. Ottoniano* S. GREGORII, licet in aliis *Gregorianis* cum eiusmodi Præfationibus omittatur. Insigni miraculo, in vita S. GREGORII eius scriptores referunt, panem visibiliter in carnem Christi fuisse mutatum intra sacrificium: Cuiusmodi plura exempla Gezo T. III. Anecd. apud MABILLONIUM & BIEL exposuit. in Canon. lib. 21. habent. Quæ quidem qualiacunque sint, omnia certe hæcenus prolata contra *Lutheranos* simul realem præsentiam extra usum demonstrant; singulariter autem rubrica illa, quæ ad diem Parasceves etiam in antiquissimo nostro *sacramentario Alemannico* legitur: *Ingrediuntur diaconi sacrarium & procedunt cum corpore & sanguine Domini, quod ante die (sic) remansit*: quod *Græci* per Quadragesimam frequentant in missa præsanctificatorum; ordinarius vero fuisse in missa pontificis *Romani* antiquissimus ordo *Romanus* manifestat: asservata ad locum stationis solemni processione portabatur Eucharistia, ritu etiam *Gallicano* & quidem in *turribus*, ut ex liturgia S. GERMANI constat, & S. GREGOR. *Turon.* lib. I. *de glor. martyr.* c. 86. testatur. Id quod successu temporis cum debita pompa alias etiam cœpit frequentari.

Mus. Ital.
n. 2. p. 8.

Reliqua Sa-
cramenta.

VIII. Quæ vero contra reliqua Sacramenta sunt a Novatoribus obiecta, nullum nobis aptius ad ea diluenda, quam ex libris his liturgicis potest esse argumentum. In quibus nempe singulorum ritus & observatio exhibetur: ac quidem Confirmationis simul cum Baptismo, prout olim administrari solemne fuit in vigilia Paschæ, Pentecostes, tum etiam allicubi apud nos in Epiphania, ut palam est ex vetustissima instructione ecclesiastici ordinis, quam ex codice *san-Gallensi* edimus. Quod vero inde, quia cum Baptismi ritibus referuntur etiam, qui ad Sacramentum Confirmationis spectant, illud negandi abiiciendique occasionem sumperint Novatores, ex ipsa Sacramenti natura, institutioneque divina refellitur, cuius tam frequens habetur in scripturis exemplum, quam sæpe Spiritus sanctus cum impositione manuum datus perhibetur, res nimirum sacra seu invisibilis cum signo visibili.

Idem de Sacramento Poenitentiae habetur pro remissionis peccatorum gratia, cuius ritus similiter in libris liturgicis continetur, veluti etiam articulata peccatorum confessio, ac tum publica cum privata Poenitentiae actio: atque ex formulis precum, nominatim in missa ab ILLYRICO edita, eadem peccatorum confessio etiam sacerdotis comprobatur. Unde tum *Protestantium* error refellitur, distinctam peccatorum confessionem, ac iudicium super iis ecclesiæ haud admittentium; cum etiam eorum, qui a publica hac poenitentium actione ad secretam, prout illius frequentia posterioribus temporibus invaluit, argumentum sumunt.

Sacramenti extremæ Unctionis, sacrorum Ordinum, & Matrimonii in facie ecclesiæ ritus ac ordines pariter in libris antiquis liturgicis habentur, cum sacris verbis ac orationibus, quibus administrabantur, quibusque sacer effectus a Deo promissus, signo scilicet visibili invisibilis gratia declaratur.

Quod vero in aliis scriptis ecclesiasticis non tam frequens, uti de Sacramentis, Baptismo præsertim & Eucharistia, ita de aliis his Sacramentis occurrit mentio, in causa est, quod aut non tam necessaria pro omnibus, aut non tam frequens fuerit administratio, dum tamen ex publicis liturgicis libris satis comprobantur sacro ritu in ecclesia fuisse administrata.

Mysteria
Trinitatis,
Incarnatio-
nis, & gra-
tiæ expli-
cata.

IX. Mysteria nostræ salutis, prout per annum decurrunt festivitates, eximie explicantur in veteribus *confestationibus* & Collectis. Celebrando festo SS. Trinitatis crediderim ansam dedisse insigne eo de mysterio Confestationem in missa *Domin. oct. Pentecost.* quæ hodieque canitur, nuper a CLEMENTE XIII. singulis dominicis, ut medio ævo obtinebat, cani præcepta: „Qui cum unigenito Filio tuo & Sancto Spiritu unus es Deus, unus es Dominus: non in unius singularitate personæ, sed in unius

Tri-

Trinitate substantiæ. Quod enim de tua gloria revelante te, credimus, hoc de Filio tuo, hoc de Spiritu sancto sine differentia & discretione sentimus. Ut in confessione veræ sempiternæque Deitatis, & in personis proprietatis, & in essentia unitas, & in maiestate adoretur æqualitas. Quem laudant &c.“

Non minus luculenta leguntur de mysterio Incarnationis, redemptionis ac gratiæ imprimis, contra Socinianos, Remonstrantes, Arminios, aliosque minus digne theologo christiano & catholico de virtute gratiæ Christi sentientes. Quoad primum unam hic *contestationem* ex missa in vigilia natalis in nocte notamus: „Cuius divinæ nativitatæ potentiam ingenita virtutis tuæ genuit magnitudo, quem semper filium & ante tempora æterna generatum, quia tibi pleno atque perfecto æterni Patris nomen non defuit, prædicamus, verum etiam honore, maiestate, atque virtute æqualem tibi cum sancto Spiritu confitemur, dum trino vocabulo unicam credimus maiestatem, quam laudant &c.“ Quoad alterum rem omnem complectitur brevi sermone Contestatio in Quinquagesima eiusdem antiquissimi sacramentarii Rhenavergensis eiusmodi: „Ut modulum terrenæ fragilitatis aspiciens non in ira tua pro nostra pravitate nos arguas: sed immensa clementia tua purifies, erudias, & consoleris: quia cum sine te nihil possumus facere, quod tibi sit placitum, tua nobis gratia sola præstabit, ut salubri cum conversatione vivamus.“

Per quadragesimalia officia præsertim pro fructu ieiunii ac aliorum bonorum operum meritis orationes sunt compositæ, ut & tibi grata sint nostra ieiunia, & nobis proficiant ad medelam, mox ser. IV. Cap. de ieiuniis. Et seq. dominica prima in Quadragesima, ut quod a te obtinere abstinendo nititur, hoc bonis moribus exequatur. In Gregoriano vulgato habetur bonis operibus. Sabbato ante Dominicam IV. Quadragesimæ sic rogat ecclesia: Et ad te nostras etiam compelle rebelles propitius voluntates. Iisdem propemodum verbis, quæ in san-Blasiano habet secreta Dom. V. post Pentec. Sabbato S. post lectionem II. de Noë hæc legitur oratio: „Deus incommutabilis virtus & lumen æternum, respice propitius ad totius ecclesiæ tuæ mirabile sacramentum, & opus salutis humanæ, perpetuæ dispositionis effectu tranquillius operare: totusque mundus experiatur & videat, deiecta erigi, inveterata renovari, & per ipsum redire omnia in integrum, a quo sumpsere principium. Per &c.“ Notatu dignæ sunt pleræque, post reliquas prophetias etiam in sabbato Pentecostes, orationes. Veluti post lectionem *Temptavit Deus ABRAHAM: Concede nobis & nostræ voluntatis pravitatem*

tem frangere, & tuorum præceptorum rectitudinem in omnibus adimplere. In paschalibus missis de gratia præcipue regenerationis per baptismum, in pentecostalibus vero de gratia sanctificationis per Spiritum sanctum pulcherrimæ habentur Collectæ, refertæ salubri de gratia Christi doctrina, veluti in dominica Paschæ: *Vota nostra, quæ præveniendi aspiras, etiam adiuvando prosequere.* Dom. III. post octav. Paschæ. *Deus qui fidelium mentes unius efficit voluntatis, da populis tuis id amare, quod præcipis, id desiderare, quod promittis, ut inter mundanas varietates ibi nostra fixa sint corda, ubi vera sunt gaudia.* Dom. IV. post oct. Pasch. *Deus a quo bona cuncta procedunt, largire supplicibus, ut cogitemus te inspirante, quæ recta sunt, & te gubernante eadem faciamus.* Notabilis imprimis est oratio in Dominica octava Pentecost. contra philosophiæ fallacias: *Timentium te Domine salvator & custos, averte ab ecclesia tua mundanæ sapientiæ oblectamenta fallacia, ut spiritus tui eruditione formandos prophetica & apostolica potius instituta, quam philosophiæ verba deleſcent, ne vanitas mendaciorum decipiat, quos eruditio varietatis illuminet.* Habetur in eadem missa allata de SS. Trinitate Contestatio, quamvis nihil aliud de festo SS. Trinitatis, quod ea die nunc celebratur, occurrat. In dominicis post Pentecosten eadem fere de gratia materia habetur in orationibus: E. g. Hebd. IV. post Pentecosten: *Deprecationem nostram, quæsumus Domine, benignus exaudi, & quibus supplicandi præstas affectum, tribue defensionis auxilium,* Hebd. X. *Largire nobis Domine quæsumus, semper spiritum in cogitando, quæ recta sunt propitius & agendi, ut qui sine te esse non possumus, secundum te vivere valeamus.* Et seq. Dom. XI. *Pateant aures misericordiam tuam Domine precibus supplicantium, & ut petentibus desiderata concedas, fac tibi eos quæsumus, quæ sunt placita postulare:* Hebd. XII. orat. 2. *Deus, qui iusta postulantes exaudis, qui si qua in nos bona sunt opera, & ipse insinuas, & insinuata consumas, quæsumus, ut & cor nostrum ad expugnandas dilates passiones, sensusque nostros ad impugnationum certamina superanda conserves, dum digne vitiiis nostris irascimur, pietatis tuæ veniam consequamur.* Hebd. XV. *Ut mereamur assequi quod promittis, fac nos amare quod præcipis.* Et hebd. XX. *Fac nos Dne, quæsumus, prompta voluntate subiectos, & ad supplicandum tibi nostras semper excita voluntates.* Hebd. XXII. *Dirigat corda nostra, Domine quæsumus, tuæ miserationis operatio: quia tibi sine te placere non possumus.* In Præfat. seu Contestatione eiusdem hebd. XXII. hæc inter alia habentur verba: *Quia non vis invenire, quod damus, sed esse potius quod coronas.* Hebd. XXVI. orat. 2. *Crea*

in

in nobis fidelium corda filiorum &c. Hebd. XXVII. secreta. Omnium nostrorum ad te corda converte, ut a terrenis cupiditatibus liberi in celestibus desideriis transeamus. Incipit prima illius domin. oratio a verbis: *Excita Domine* &c. ut ceteræ pleræque per adventum: *Excita Domine potentiam tuam* & *veni* &c. *Excita* . . . & magna nobis virtute succurre &c. Universim magnam partem liturgicæ orationes factas se potissimum eo tempore commonstrant, quibus Pelagiana hæresis doctrinam catholicam de gratia labefactare conata est. Quamvis etiam eadem doctrina antiquiores orationes sint refertæ, atque earum auctoritas a doctoribus catholicis prolata a S. AUGUSTINO, & a COELESTINO P. in laudata iam ad Gallos epistola.

S. AUGUSTINUS sæpe hoc adversus Pelagianos & Semipelagianos utitur argumento. Sic VITALEM Semipelagianum provocat epist. 207. *Exere* ^{Ibid. n. 27.} *contra orationes ecclesiæ disputationem tuam* &c. Et ut imprimis necessitatem gratiæ ad bene operandum astruat: *Nemo est*, ait, *tam imperitus, tam carnalis, tam tardus ingenio, qui non videat, Deum facere, quod rogari se præcepit.* His autem petitionibus plenæ sunt ecclesiæ preces: etiam quod singulariter observat S. Pater pro infidelibus, ut credant: ut catechumenis baptismi desiderium inspiret; ut iustis perseverantiam largiatur. In libro de peccatorum meritis, cum articulatim quid ecclesia pro fidelibus potissimum oret, recensuisset, modum etiam divinæ illustrationis ac illapsus sic explicat: „Cur autem ab illo illius adiutorium deprecamur, quam ut aperiatur, quod latebat, & suave faciat, quod non delectabatur? Quia & hoc ab illo esse deprecandum, eius gratia didicimus, dum antea lateret; eius gratia dileximus, dum antea non delectabatur.“ In libro de Prædestinat. Sanctorum, dum eos doctores tractatoresque ecclesiæ ^{c. 14.} excusat, qui ante exortam hæresin breviter hæc & transeunter attigerunt, addit: „Frequentationibus autem orationum simpliciter apparebat Dei gratia: quid valeret; non enim poscerentur a Deo, quæ præcepit fieri, nisi ab illo donaretur, ut fierent.“ In libro de dono perseverantiæ, cum S. CYPRIANUM in orationem dominicam cap. 6. citasset, sequens caput sic ipse auspiciat: „Si ergo alia documenta non essent, hæc dominicæ oratio nobis ad causam gratiæ, quam defendimus, sola sufficeret: quia nihil nobis reliquit, in quo tanquam in nobis gloriemur. Siquidem, & ut non discedamus a Deo, non ostendit dandum esse, nisi a Deo, cum poscendum ostendit a Deo. Qui enim non infertur in tentationem, non discedit a Deo.“ Et postea: „Manus igitur Dei est ista, non nostra, ut non discedamus a Deo. Manus, inquam, eius est ista, qui dixit: *Timorem* ^{Hier.} *meum dabo in cor eorum, ut a me non recedant.* Propter quod & posci a XXXII.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

Y

se 40.

se voluit, ne inferamur in tentationem: quia si non inferamur, nulla ab eo ratione discedimus. Quod poterat nobis etiam non orantibus dari, a quo accipimus hæc beneficia. A quo enim, nisi ab illo accipimus, a quo iussu est, ut petamus? Proflus in hac re non operosas disputationes expectat ecclesia, sed attendit quotidianas orationes suas. Orat, ut increduli credant; Deus ergo convertit eos ad fidem. Orat, ut credentes perseverent; Deus ergo donat perseverantiam usque in finem.“ Eadem prosequitur capite 23. eiusdem libri. Ipsam igitur orationem clarissimam gratiæ testificationem vocat in epistola 177. (al. 95.) n. 4. ad INNOCENTIUM P. Eadem in iam laudata ad episcopos *Galliarum* epistola edisserit COELESTINUS Papa his verbis: „Cum enim sanctorum plebium præfules mandata sibi met legatione fungantur, apud divinam clementiam humani generis agunt causam, & tota secum ecclesia congemiscente postulant & precantur, ut infidelibus donetur fides, ut idololatræ ab impietatis suæ liberentur erroribus, ut *Iudæis* ablato cordis velamine lux veritatis appareat, ut hæretici catholicæ fidei perceptione resipiscant, ut lapsis poenitentiae remedia conferantur, ut denique catechumenis ad regenerationis Sacramenta perductis cœlestis misericordiæ aula referetur.“ Quæ omnia, ut in antiquissimis nostris *sacramentariis* continentur, hodieque in die Parasceves ordine fiunt orationes. Ad hanc COELESTINI P. auctoritatem provocat Card. NOALLIUS archiepiscopus *Parisiensis* in instructione pastorali circa prædestinationem & gratiam, additque: „Magister itaque cœlestis petentibus apostolis, ut se doceret orare, edicit, & omni simul ecclesiæ, ad quæ pertineret voluit data apostolis documenta, edicit, inquam, ut petant, ut morum nostrorum integritate Dei sanctificetur nomen; illius regnum, cui subiecta sunt omnia, cito adveniat, fiat illius voluntas sicut in cœlo & in terra: panem quotidianum det nobis, id est, cibum tum animæ, tum corpori necessarius, illius liberalitate nobis impertiatur. Quemadmodum necessaria donari nobis petimus, sic etiam impendentia mala procul ut avertat, oramus: Ne nos scilicet inducat in tentationem, nos a malo liberet, id est a peccato, quod solum malum est, & malorum omnium fons & origo. Quæ a peccato libertas perseverantiam includit finalem, ut ipsa tradit ecclesia in ea oratione, quam ore ministrorum suorum usurpatam voluit, & fidelibus in verendis mysteriis proponit: *Fac, Domine, me tuis semper in hæreere mandatis, & a te nunquam separari permittas.* Unanimis est circa eam orandi formam Orientis Occidentisque consensus, & iam mille & amplius abhinc annis hanc liturgiæ *Basilianæ* orationem laudaverunt divinæ gratiæ defensores, & imprimis PETRUS diaconus, & ii, qui cum eo ob quæstiones fidei ex Oriente *Romam* missi fuerant, in sua epistola ad episcopos in *Sardinia*

exules: *Dona Domine virtutem ac tutamentum: malos, quæsumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva: omnia enim potes, & non est, qui contradicat tibi: cum enim volueris, salvas, & nullus resistit voluntati tuæ.* Ad eandem omnipotentem Dei voluntatem attendit ecclesia, cum hanc orationem recitari voluit: *Ad te nostras etiam rebelles compelle propitiis voluntates.* Non quod inviti iustificemur, & salvemur, sed quia Deus voluntates nostras e rebellione revocat ad obsequium; easque traducit ad amorem rerum, quas oderant prius." Hactenus NOALLIUS in instructione pastorali seu mandato, quod integrum refert *Cass.* IUVENIN ad calcem tractatus de gratia, ubi idem etiam versat argumentum, atque inter alios P. HENR. a S. *Ignatio* in appendice ad Theologiam moralem abbreviatam sanctorum, sive *Molinismi* profligati cap. VIII. Quæ sane, aliæque quam plurima si ductore S. AUGUSTINO sepositis partium studiis expendissent ii, qui sæculo postremo actum esse de humana libertate exultabant, admissa semel divinæ voluntatis in hominum corda potestate suprema, nunquam arbitramur, tam funesta excitanda fuisse dissidia in Ecclesia, *Gallicana* præprimis & *Belgica*. Profecto neque AUGUSTINUS magnus ille gratiæ vindex, ita divinæ potentiæ iura tuebatur, ut illa humanæ libertatis conculcata vellet, prout perspicue L. I. cont. 2. ep. *Pelag.* cap. 20. n. 38. tradit, idem argumentum de oratione versans: ubi: „Quid est (inquit) quod ESTHER illa regina orat & dicit, *da sermonem concinnum in os meum, & verba mea clarifica in conspectu leonis, & converte cor eius in odium impugnantis nos.* Ut quid ista in oratione dicit Deo, si non operatur in cordibus hominum voluntatem? . . . Antequam mulieris sermonem poscentis audisset, occultissima & efficacissima potestate convertit, & transulit ab indignatione ad lenitatem, hoc est a voluntate lædendi ad voluntatem favendi: secundum illud Apostoli: *Deus operatur in vobis & velle.* Numquid homines Dei, qui hæc scripserant, imo ipse spiritus Dei, quo auctore per eos ista conscripta sunt, oppugnavit liberum hominis arbitrium? Absit: sed omnipotentis in omnibus & iudicium iustissimum, & auxilium misericordissimum commendavit." Quibus ultimis verbis S. AUGUSTINUS mysterium gratiæ, ut alibi frequentissime, exponit, prorsus illius methodi ignarus, quam quidam recentiores ad conciliandam cum humana libertate divini auxilii vim atque *inevitablem* invita sacra antiquitate in scholas invexerunt. Audiant isti, quæ laudatus S. Doctor *Enchirid.* cap. 58. n. 25. scribit: „Quis tam impie desipiat, ut dicat, Deum malas hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? sed cum facit per misericordiam facit:

cum autem non facit per iudicium non facit; quoniam *cuius vult misereatur, & quem vult obdurat.* Innumeris aliis testimoniis, quæ in hanc rem ex eodem S. AUGUSTINO, ab antiquis æque ac recentioribus summis pontificibus præcipue ob purissimam de gratia Iesu CHRISTI doctrinam summis encomiis celebrato, adferri possent, superfedemus, ne a scopo nobis præfixo longius aberrare contingat.

Cultus San-
ctorum.

X. Quoad cultum vero, invocationem & intercessionem Sanctorum, festaque in honorem eorum instituta, quæ in omnibus veteribus liturgiis habentur cum Collectis, quibus solemnis eorum invocatio continetur, ac fiducia de salutari apud Deum intercessione, nihil opus est singillatim referre. Quodlibet enim Sanctorum festum eius rei argumenta præbet. Cum primum in lucem produxit veterem latinam missam *Flaccus ILLYRICUS*, is cum suis affectis insultandi inde ansam arripuit, quod nullas eiusmodi peculiare contineret Collectas ac festa de Sanctis, haud aliter scilicet, ac alia etiam Nativitatis Christi, Paschæ, Ascensionis Domini ac Pentecostes, quæ inde ab apostolicis temporibus celebrata fuerunt: quod nimirum communis ac generalis sit missæ ordo ille. In quo ipso tamen passim Sanctorum sit memoria, ac invocatio ad eorum obtinendam intercessionem. Quæ una ex præcipuis causis fuit, cur eam postea tam studiose suppressere conarentur; nostri autem in aliis etiam antiquis monumentis liturgicis in lucem proferendis studia impenderent. Cuiusmodi cum nulla supra sæculum V. ascendat, eo sæculo tandem componi cœptas eiusmodi Collectas persuadere conantur. At non sequitur, nullas omnino fuisse solemnes liturgiæ formulas, eoquod nullæ ad nos ex prioribus sæculis sint perlatae.

Ex Canone etiam missæ adversus nos argumentantur, quia ibi communio tantum Sanctorum ac memoria habetur, nempe in sacratissima parte sacrificii, ubi ipse sanctus sanctorum Christus Iesus æterno Patri offertur hostia. Unde etiam antiquissima consuetudo revocata est, ut nulli præter beatissimam M. Virginem, nisi martyres nominentur, qui profusione sanguinis peculiari ratione sacrificio Christi cruento coniuncti sunt; quod singulari ratione exprimitur in *secreta* oratione missæ in natali S. LEUDEGARII his verbis: *Sacrificia tibi, Domine, veneranda probati martyris tui LEUDEGARII passione suppliciter immolamus, ut eius orationibus placeant, pro cuius meritis offeruntur.* In eo vero sacramentario antiquissimo plures confessores in Canone nominantur, quam festa habeantur in ipso sacramentario: dum contrarius e diametro usus postea invaluit. Ad quam formam iam redacta est ex usu ecclesiæ Romanæ liturgia

lurgia nongentorum annorum, quam ex codice *san-Blasiano* edimus. Antiquissima tamen *Rheuaugienfis*, quos nominat confessores, in prima tantum habet Sanctorum commemoratione ante consecrationem, nullum autem in altera post consecrationem, quamvis id etiam passim usu obtinerit multis post sæculis.

XI. Id vero singulare est antiquissimæ nostræ liturgiæ, quod mortuorum duplex fiat commemoratio in Canone ante & post consecrationem. Duplici nimirum argumento contra adversarios orationis pro mortuis in sacratissima liturgiæ parte. Quemadmodum etiam in particularibus missis pro defunctis *infra actionem* haud infrequenter peculiaris oblatio habetur proxime ante consecrationem. Et quidem in missa pro defunctis desiderantibus pœnitentiam & minime consecutis his verbis: *Hanc igitur oblationem, quam tibi offert famula tua ill. pro anima famuli tui ill. cuius depositionis diem ill. celebramus.* Unde comprobatur antiquissimus usus, quo pro defunctis missæ celebrari sunt curatæ. Prout exemplum apud GREGORIUM occurrit de muliere quadam: „Per annum integrum assidue orationi vacabat, celebrans quotidie missarum solemnias, & offerens oblationem pro anima viri, non diffisa de Domini misericordia, quod haberet defunctus requiem in die, in qua Domino oblationem pro eius anima delibasset.“ Scilicet, ut ex S. GREGORIO iam in principiis theologiæ liturgicæ retuli: *Pro quo iam velut mortuo hostias hebdomadibus singulis CURABAT OFFERRE.*

Preces & sacrificia pro defunctis.

De Gloria Confess. c. 65.

Señ. I. c. 2. s. 25.

Y 3

DISQ.

DISQUISITIO III.

DE PUBLICA IN ECCLESIA, SACROQUE CUM
APPARATU, CELEBRATIONE LITURGIE
IN MISSA.

CAPUT I.

*De sacris ædibus, earumque ad celebrationem Missæ
apparatu.*

Sacrarum
ædium no-
mina apud
nostrates.

I.

alafridus STRABO in libro de Exordiis & Incrementis rerum ecclesiasticarum, singulare caput septimum inscribit: *Quomodo theotifce domus Dei dicatur.* Et postquam quædama notasset nomina, quæ tum ex latina cum græca lingua, præsertim in religionis christianæ rebus, derivata essent, quoad græca præsertim vocabula aptam huius rei originem prodit. „Si autem (inquit) quæritur, qua occasione ad nos vestigia hæc *Gracitatis* ad-
venerint, dicendum & *Barbaros* in *Romana*

republica militasse, & multos prædicatorum græcæ & latinæ locutionis peritos, inter has bestias cum erroribus pugnatu-
ros venisse: & eis pro causis multa nostros, quæ prius non noverant, utilia didicisse, præcipueque a *Gothis*, qui & *Getæ*, cum eo tempore, quo ad fidem Christi licet non recto itinere perducti sunt, in *Græcorum* provinciis commorantes nostrum id est theotifcum sermonem habuerint. Et (ut
hillo-

historiæ testantur) postmodum studiosi illius gentis divinos libros in suæ locutionis proprietatem transtulerint, quorum adhuc monumenta apud nonnullos habentur. Et fidelium fratrum relatione didicimus, apud quasdam *Scytarum* gentes, maxime *Tumitanos*, eadem locutione, divina hæcenus celebrari officia.

Singula nunc hæc non discutio, tantum quod propositum est, dixeratque a *Græcis* inter alia STRABO, *Kyrch* a *Kyrios* nos accepisse. Sicut itaque, ait, domus Dei basilica, id est, regia a rege, sic etiam *Kyrica*, id est dominica, a Domino nuncupatur. HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, provinciæ scilicet *Lugdunensis* in *Gallia* (unde sub SS. POTHINO & IRENÆO, *Græcis* origine, lucem aliquam veræ religionis apud nos il-

Apud Pes.
T. III. P. I.
Anecd. p.
285.

luxisse supra diximus) idem etymon prodit c. 31. de ecclesiâ. „ Ipsa (inquit) *Kyrica* vocatur, id est dominicalis: *Kyrios* græcè, latine *Dominus*: ipsa etiam appellatur basilica, id est regalis domus.“ BEVEREGIUS in Can. XV. *Ancy.* provocat ad laudatum WALAFRIDUM, ut hanc saltem vocem, ecclesiâ in genere significantem, a *Græcis* mutatos esse *Germanos*, statuat: uti etiam antiqui *Saxones* ecclesiâ quamlibet *Kyrik* vocarint. „ Unde (subdit) in *Scotia* & Septentrionalibus *Angliæ* partibus *Kyrk* nobis vulgo, sed magis corrupto nomine *Church*, duplici aspiratione nuncupatur. Quum autem hæc communis fuerit maioribus nostris ecclesiæ cuiuslibet templive denominatiô, veri nobis simillimum videtur, prima christianæ religionis semina a *Græcis* heic dispersa fuisse. Neque enim existimandum est, quod *Latini* græcum nomen ecclesiis imponerent.“ BINGHAMUS illud non adeo planum existimat, a *Græcis*, non autem *Latinis*, prima christianæ religionis fundamenta in *Britannia* iacta esse, inde statui posse quod nomina κυριακός, & *Kyrk*, sibi affinia sint: forte quod a *Saxonibus* ea vox inferri potuerit *Britanniæ*; quamvis imbuti christiana religione, dum in *Angliam* transfretarunt, non legantur: ea vox tamen haud dubie christianæ originis est, quam indigitavimus, ipseque BINGHAMUS & apud eundem FELLUS confirmat notis in S. CYPRIANUM, apud quem eadem vox latina *Dominicum* pariter, ac apud S. HIERONYMUM, & in actis sinceris MM. apud RUINARTUM occurrit, ut iam in principiis theologiæ §. 60. notavimus.

p. 270.

Io. CIAMPINI *Veter. monument.* P. II. c. 24. tractat de ecclesiâ S. Mariæ in *Domnica urbis* (*Roma* scilicet) sive in *Dominica* aut *Kyriaca*. Refellit autem MARTINELLUM in sua *Roma* ex ethnica sacra, opinantem eam ecclesiâ a nobili matrona CIRIACA nomine in propria domo constructam fuisse: CIAMPINI vero nobiscum græcæ & latinæ appellationis eandem agnoscit rationem p. 141. Id quod iam probaverat

P. I.

P. I. c. 17. p. 144. non solum ex S. CYPRIANO, ex conciliis *Ancyra-
no* can. 15. *Neocaesariensi* can. 5. *Laodicensi* can. 28. in quibus eadem vox
græca in autographis, latina vero, *Dominicum* nempe, in versionibus la-
tinis legitur.

Inde passim auctores vocem nostram *Dom* derivant, veluti a κυριακόν,
Kyrck. „Et in vernaculis nostris linguis (inquit FELLUS loco mox ci-
tato) nostratum *Church*, & *Germanorum Dobm* ex hoc fonte liquido
Lib. III. c. 5. deducuntur.“ GRETSEUS de funere christiano: „Est autem (inquit)
κυριακόν, ad verbum *Dominicum*. Unde *Germani* habent voculam suæ
linguæ *Dom* seu *Thom*, *Thum* pro templo cathedrali.“ Quodsi inge-
niosæ interpretationi Godofr. SIBERI in peculiari dissert. in *templorum
condendorum ac dedicandorum ritus*, locus detur, qua censet, Christum,
dum arcana apostolis credita ἐπὶ τῶν δαυμάτων edi vellet lucæ XII., non
tecta aut fecellus indicasse, sed instar vatis δέματα illa, & splendida ædi-
ficia præsignificasse, quæ posteritas exstruxit, haberemus etiam græcam ori-
ginationem, perinde ac vocis *Kyrck*. Qua de re, quidquid sit, SCHAN-
NATUS S. WILLIBALDI verba, in vita S. BONIFACII de repertis S. *Mar-
tyris* codicibus & ad domum remissis, non aliam quam sacram S. BONI-
FACII ædem, in qua corpus eius depositum fuerat, intelligendam exi-
stimat ad calcem collect. I. Vindem. liter. p. 217. Apud *Walafridum*
STRABONEM certe ecclesia etiam dicitur *Domus* (uti templum quæ vox
pariter in nostram vernaculam abiit) sicque GOLDASTUS *Dom* nostrum
a Domo derivat, sed Bartholomæo SCHOBINGERO in additionibus ad
T. III. Rev. Alem. p. 90.
Ioach. VADIANI farraginem antiquitatum idcirco notatur. „Collegia etiam
monasteria dicta, hodie *Münster*, antiquitus *Dominica* appellata, non
a domo (quod pace GOLDASTI nostri dictum volo) sed a Domino,
quod in iis propter Dominum coibant. Hinc *Germani* episcopalia, &
cathedralia templa adhuc *Tom-Kyrck*, & canonicos *Tomberren* appel-
lant.“ In eadem sententia est B. RHENANUS citatus ab HOSPINIANO de
origine templorum in hæc verba: „*Germani* etiamnum episcopalia tem-
pla, quæ certe primaria sunt, & reliquis antiquiora *Dom* vocant &
illorum canonicos *Domberren*, quasi dicas: *Dominicales*, seu *Domini-
canos dominos*: sicut & *Templariis* olim a templo datum nomen. Ex-
tat adhuc in *Tribonis* inter *Elcebum* pagum, qui *Sletstadio* originem
ac nomen dedit, & *Argentoratium* prope *Mollesheimium* sacellum quod-
dam vetustissimum, etiam gentilium *Romanorum* monumentis spectabile,
quod vernacula simplicitas *Dompbieter* appellat, hoc est *Dominicum
Pæri*.“

Quod

Quod vero VADIANUS primum dicit, est notandum de germanica nostra voce *Münster*, ac gallico *Monstier* eiusdem originis, qua ecclesiæ etiam seu basilicæ denotantur, estque frequens medio ævo vocis latinæ in eundem sensum usus, ut iam ad conc. *Rotomagense* an. 1072. observavit *Angelus* GODIN: „apud GREGORIUM *Turonensem*, FREDEGA-
T. XII. Conc. Ed. Ven. p. 219.
 RIUM, ABBONEM *Floriacensem* & plerosque alios (inquit) rerum nostrarum scriptores ævi antiquioris, penes quos, quemadmodum a sensu contrario in chartis & diplomatibus antiquis ecclesiæ nomine monasterium seu collegium, aut certe beneficium ecclesiasticum tum sæculare tum regulare venire consuevit, per synecdochen a nobiliori parte sumpta denominatione, æde nimirum sacra cultui divino dicata, qua potissimum constant.“ Interdum autem monasterii nomine sacra ædes monastica, nonnunquam ecclesia cathedralis, sæpius vero paræcialis designatur. Quod MARSHAMUS in præfatione ad *Monasticum Anglicanum*, idem GRETSERUS de *Germania* nostra observavit, certum esse, germanicum nomen *Münster*, quo multis in locis ecclesiæ cathedrales appellantur, a monasterio descendere, quia primi illi Canonici vitam monasticam profitebantur. Huiusmodi septem in *Germania* nostra, ac novem in *Anglia* enumerat MABILLONIUS. Proprie ergo dicta erant monasteria ædes ipsis ecclesiis
Præfat. in fac. III. §. III. n. 26. De collegiis, monasteriisque Germaniæ veteribus.
 contiguæ, ubi episcopus cum suo clero habitabant. „Nam (inquit VADIANUS) & ædes episcoporum, quæ unacum collegiis contiguæ basilicis erant, monasteria dicta sunt, non minus quam cœnobîa, nomine etiam monasterium vulgo durante.“ Hinc intelligitur, quod in vita OTTONIS episcopi *Babenbergensis* apud CANISIUM refertur: „Quomodo monasterium cathedralis ecclesiæ ad usum restauraverit & ornaverit,“ ut habet inscriptio, & pag. 51.
 mox sequitur: „In diebus ipsius semper honorandæ memoriæ OTTONIS cathedralis ecclesiæ monasterium, quod sub antecessore suo, Domino permittente, usque ad solos muros superstites conflagratum erat incendio, multis sumptibus ab eo ad pristini decoris nobilitatem reparatum est.“ Clerus ergo, qui in his monasteriis habitabat, ad ecclesiam cathedralem spectabat, distinctus ab illo, qui in maioribus urbibus aliis ecclesiis præerat, quæ etiam *cardinales* vocabantur, uti habetur in Capitulari CAROLI
T. I. Conc. Germ. pag. 427. c. 25.
 M. „Ut præpositi cardinalium ecclesiarum obedientes sint episcopis suis, & episcopi eos a suis, vel aliis iustis utilitatibus expellere non præsumant absque culpa, iusta ratione, & nulla eis per violentiam imponatur.“

Haud obscure hic designatur titulus beneficii curialis ad exemplum urbis *Romana*, in qua tituli sunt basilicæ, quibus certi sacerdotes & ministri adscripti sunt. Quales in concilio *Romano* sub SYMMACHO an. 499. sexaginta sex presbyteri titulati subscripserunt. De quibus agit MABILLON. GERBERT. DE LITURGIA ALEMAN.

T. II. Muf. LONIVS Commentario in ordinem *Romanum*, ubi distinguit quadruplicem
Ital. p. XII in urbe *Romana* ecclesiarum classē, patriarchales, titulares, diaconias, oratoria, seu cœmeteria. Titulos autem appellatos dicit parœciales ecclesias, quibus animarum cura addita erat, singulisque singuli primo presbyteri hanc curam gerentes, deinde plures, quorum, qui principalior erat, Cardinalis dicebatur. Tituli habebant diœceses seu parochias sibi præfixas ac definitas. Vide etiam de titulis BARONIUM notis ad Martyrol. *Roman.* diebus 26. *Iulii* & 5. *Augusti*, eundemque die 6. *Iulii*.

Alia ædium
 sacrarum
 nomina.

II. De Martyrio, Memoria, basilica, oratorio & Confessione (quibus nominibus sacræ ædes veniebant) earumque origine *Romæ* præsertim a prima ecclesiæ ætate idem BARONIUS erudite tractat ad an. LVII. **SELDEN.** de Iure nat. & gent. p. 301. DUCANGIUS in glossar. &c.

Quædam vero eorum nominum totas ædes significant, quædam etiam earum singularem designant partem, veluti *confessio*, seu quod idem sonat *martyrium*. Attamen hac voce venit quoque insignis ecclesia, a CONSTANTINO M. in memoriam passionis dominicæ in monte calvarie extructa, vocata *Martyrium magnum*. *Romæ* vero ecclesiæ SS. PETRI & PAULI hoc nomine insignitæ sunt, apud EUSEBIUM lib. II. c. 25. a CASSIO, qui sub ZEPHYRINI pontificatu vixit, *Apostolorum trophæa* dicta: ad quæ etiam OPTATUS Milev. L. II. contra *Donat.* provocat: „Præsentēs sunt ibi (inquit) duorum memoriæ apostolorum.“ Rationem huius appellationis ex S. AUGUSTINO reddit laudatus CIAMPINI monum. vet. P. I. c. 19. variaque in eandem rem colligit testimonia de Memoriis martyrum a primis ecclesiæ sæculis constitutis, ut ex epistola *Smyrnesium* de martyrio S. POLYCARPI apud EUSEBIUM L. IV. c. 15. constat: ac S. CYPRIANUS ad clerum suum scribens monet: *Dies eorum, quibus excedunt fratres nostri, annotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus.* Concilia autem martyrum vocata fuisse docet BARONIUS in martyrol. ad diem 23. *Iunii*. item ad diem 6. *Iulii*. Martyrium nil aliud nisi locum, in quo martyr tumulatus est, designare, etiam laudatus observat CIAMPINI *Walafridum* etiam STRABONEM citans, qui de exordiis & incrementis rerum eccles. c. 6. dicit, martyria vocari ecclesias, quæ in honorem aliquorum martyrum fiebant. Voci martyrium quidem respondet latina Confessio, ut tamen passim pro altaribus sumatur apud eundem ex libro pontific.

Celebris *Romæ* est *confessio*, ubi corpora SS. Apostolorum PETRI & PAULI requieverunt, tabernaculum vario opere exornatum, quod ONUFRIUS describit, atque cur ita vocaretur, hanc reddit rationem, quod nullus

nullus peregrinus in basilicam admitteretur, quin prius libellum fidei suæ edidisset, quod ad Confessionem beati **PETRI** fieri solitum affirmat. „Verum (inquit **MABILLONIUS**) cum Confessio ipsa in intima basilicæ parte locata esset, prius in basilicam advenis concedebatur ingressus, quam fidei professionem emisissent. Simplicius est, ut Confessio inde appellata dicatur, quod sit locus confessoris seu martyris.“ Atque ita id nomen alibi etiam gentium occurrit, veluti in actis **S. THEODOTI Ancyran** apud **RUINARTUM**: „Ad hoc ergo se. concluderat in parva *Adā MM.* domuncula prope Confessionem Patriarcharum, quæ pauperis cuiusdam *P. 342. 343.* erat **THEOCHARIDIS** nomine. Et postea: „Vespere vero facto, qui cum **THEODOTO** erant, ibi manserunt, ipse vero progressus ad Patriarcharum Confessionem, cum obstructam illam ab impiis reperisset, ne quis christianorum illuc posset ingredi, foris iuxta concham se proiecit in orationem, aliquamdiu sic perseverans, Inde vero progressus abiit ad Confessionem Patrum.“ Unde colligi potest, aliis item quam martyrum ecclesiis hoc nomen fuisse commune.

Occurrit etiam Confessionis nomen apud **RATPERTUM** in ecclesia apud **S. Gallum**, & **ERKEHARDUS** in eodem argumento de altari meminit Confessionis. Notatque **GOLDASTUS** ex *Beletbo*, Confessionem esse locum in templo, ubi sacerdos, priusquam cantat missam, confessionem pronuntiat. Quod certe primo huius vocis usus haud congruit, ut ex sequentibus magis patebit, quando peculiariter de altari agemus, ubi, quia reliquæ martyrum recondabantur vox etiam *confessio* locum habebat. Apud **RATPERTUM** tamen ab altari expresse distinguitur, ubi narrat, quibus ornamentis templum Dei in honorem **S. GALLI** constructum decorare & sublimare coeperit **HARMOTUS** abbas. „Principio vero (inquit) tumbam **S. Galli** cum reliquis altaribus variis, & analogio atque Confessione ita innovari, maximaque ex parte totum ex integro fecit ædificari, sicut hodie videtur & cernitur. Præterea coronis argenteis, aliisque diversis luminaribus pariter cum multimodis variorum ornamentorum splendoribus ipsam magnopere studuit insignire basilicam, Absidam quoque post altarium **S. GALLI** ita honorifice pictura deaurata, sicut in præsentem videmus, ipso composuit tempore.“

In vita **S. OTTONIS, Sueviæ** Comitis, episcopi *Babenbergenfis*, seu *T. III. P. II.* *Bambergenfis*, apud **CANISIUM** legitur: „Ipse pavementum stravit, columnas ecclesiæ, quas ignis afflaverat, opere gipseo & firmavit, & ornavit: chorum **S. Georgii** exaltavit, picturas quoque non ignobiliore prioribus effecit; & ne ultra similes formidare debeat eventus, totum monasterium & turres cupreis tabulis contextit, sphaeras quoque & cruces turrim deauravit.“

*De casibus
monast. S.
Galli c. 9.
Goldast. T.
I. Rer. Alem.
p. 106.*

*T. III. P. II.
pag. 31.*

Suo loco commemorabo, quæ idem *Pomerania* apostolus OTTO, do-
lia grandia valde terræ altius imergi præcepit, ita ut ora doliorum ad
genu hominis, vel minus de terra prominere: cortinis velisque op-
panfis cuppam circumquaque cingentibus, ubi honeste viri feminaeque
baptizabantur. Conveniunt, quæ *Ioannes CIAMPINI* P. II. Monum. anti-
q. c. 4. nec non de ædificiis sacris a *CONSTANTINO M.* exstructis cap. 3.
de baptisteriis, rituque veterum baptizandi edisseruit. Adhærere sole-

T. I. Rer. A-
len. P. 21.

C. 6.

bant ecclesiis baptisteria, veluti etiam *secretarium*, quod apud *RATPER-*
TUM memoratur, atque in *Romano* ordine *paratorium*, ac etiam *sacra-*
rium vocatur, quo sensu a *WALAFRIDO* definitur (*Sacrarium dicitur,*
quia ibi sacra reponuntur & servantur) loco iam sæpius laudato, quo
pleraque nomina definit secundum diversas ecclesiarum partes, in qui-
bus tamen pleraque a nobis recensita desiderantur, aliæ principales
deinceps recurrent. „Quia vero (inquit) longum est singulas sacra-
m ædium partes exponendo percurrere, multiplex est in eis, æque ac in
cæteris structuris nominum & specierum diversitas.“

Contigua, ut etiamnum, erant cœmeteria, ad quæ per atrium defe-
rebantur defuncti, unde forte, aut etiam a more expellendi fer. IV.
Cinerum poenitentes veluti *ADAM* ex paradiso, *paradisi* nomen atrio eccle-
siæ adhæsit. Sic ad hodiernum usque diem apud nos nonnunquam vo-
catur usu *Romano*, ut ex *ANASTASIO* in vita *PAULI I. P.* patet & aliis
quos citat *Robertus SALA* ad lib. I. c. 20. rer. liturg., Card *BONA T.*
II. p. 78.

T. III. Rer.
Germ.

Apud *PISTORIUM* ampla habetur descriptio, in chronico veteri *Au-*
gustano mox capite primo *De situ antiqua ecclesiæ, & structura, alta-*
ribusque ante destructionem eius, ecclesiæ nimirum *SS. Afræ & Udaltri-*
ci sæc. XII. extructæ, & capite secundo, *De capellis circa hinc inde*
monasterium. Quales etiam erant in ipsa ecclesia, uti apud *Ekkehar-*

De cap. mo-
nastr. S. Galli
cap. 3. p. 26.

DUM fit mentio capellarum, quæ erant in basilica *S. Galli*, ubi antea
capellæ nomen alia no-ione veniebat, pro vasis nempe, instrumentis &
ornamentis omnis generis ecclesiasticis, quæcunque in capella seu sacello
necessaria sunt ad sacra peragenda.

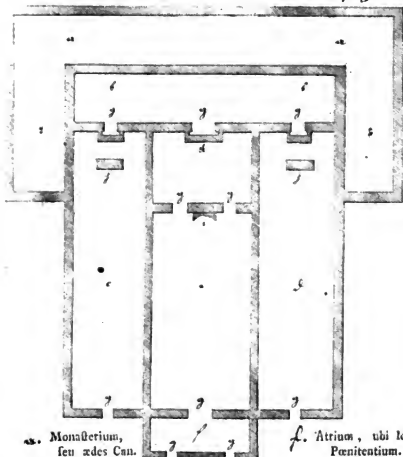
Ex veteri illa structura forte adhuc in ecclesia *SS. Afræ & Udalrici*
Augustæ superest, aut ad antiquam formam restituta capella *S. Afræ* sub-
terranea: qualis est etiam *S. Verena Zurzachii*, & aliæ memoriæ mar-
tyrum super eorum sepulcra instructæ, parvorum instar cœmeteriorum,
vel cryptarum subterranearum, de quibus post *Ant. BOSIUM*, *Ioannem*
SEVERANUM, *Paulum ARINGHUM* legi potest *Ernesti SAL. CYPRIANI de*
ecclesia subterranea liber.

III. Apud

Ernoldi NIGELLI descriptio templi Argentoratensis sac.
 IX. apud MURATOR. Script. Rer. Ital. T. II. P.
 II. p. 76.

Dextera pars sedis Pauli nam munere gaudet :
 Fulcitur lxxa nomine quippe Petri.
 Egregius Doctor hinc , claviger inde polorum :
 Inter utraque micat mater opima Dei.
 Michael mediam sibi , seu crux , vindicat aulam ;
 Ultima Iohannis unguine lxxa nitet.

Tab. II. pag. 183.

a. Monasterium,
 seu xdes Can.

b. Area.

c. Pars Ecclesie pro
 muliebri,

d. Pro virili sexu.

e. Navis Ecclesie.

f. Atrium , ubi locus
 Paenitentium.

g. Portx.

h. Altaria.

i. Cathedra, pone altare, ad
 latus utrumque ambones.

k. Presbyterium.

III. Apud TRITHEMIUM sequentem habes descriptionem veteris ecclesiae in *Alemannia* monasterii *Hirsaugiensis*, quæ intra annos 830. & 837. extructa fuit: *Erat autem ecclesia pro consuetudine illius temporis admodum pulchra sine columnarum substitutione fabricata ampla satis ligneo tabulatu superius cooperta, quatuor duntaxat altaribus redimita. In ornatoribus ecclesiis fornices erant ac camerata opera. „Camera (inquit WALAFRIDUS STRABO loco sæpe citato) dicitur a curvitate, quæ solet in his ædificiis fieri, quæ cementitio opere desuper concluduntur. Hæc etiam a concavitate superiori ad similitudinem cuiusdam animalis testudo nominatur.“* MABILLONIUS, ubi in liturgia *Gallicana* ecclesiarum seu basilicarum formam variasque earum partes præsertim ex GREGORIO *Turonensi* explicat, prout erant illis temporibus quando *Alemannia* nostra regno *Francico* coniuncta erat, firmata sæc. VI. & VII. in religione christiana: „Non una (inquit) fuit apud maiores nostros ecclesiarum seu basilicarum forma. Aliæ quippe in modum crucis, aliæ recto parietum & porticum seu alarum ordine, aliæ in orbem constructæ erant: quædam laquearibus, vel tabulatis, nonnullæ fornicibus instructæ; omnes in absidem seu arcum definebant, atque orientem spectabant.“

Primæ in nostra *Alemannia* ecclesiae ut plurimum lignæ fuisse perhibentur, veluti *Königshofen* in chron. p. 274. & 549. *Beatus RHENANUS de Argentoratenſi* a CLODOVÆO extructa testantur. SCHILTERUS tamen in notis ad chronicon *Königsh.* antiquiorem adhuc ecclesiam cathedralem *Argentoratenſem* statuit sub *Romano* dominatu, cui altera sub *Francico* regno successerit a CLODOVÆO primum forte lignea, ut tamen iam circa annum 769. chorus ex lapide, qui hodieque superest a PIPINO ædificari cœptus, a CAROLO M. autem perfectus fuerit. Antiquissimi templi *Argentoratenſis* orthographiam cum adhærentibus ædibus canonicis æri incisam damus, mecum communicatam ab *Andrea SILBERMANN* ex collectaneis mſs. *Danielis SPECKLINI* architecti *Argentoratenſis* sæc. XVI. quam ex veteri delineatione accepisse idem testatur *SILBERMANN*, qui a multis annis summa cura rudera veteris *Argentorati* indagat. Lignea etiam fuit ecclesia ad ripam *Danubii*, cuius *EUGËPPIUS* abbas in vita S. *SEVERINI* meminit. Putat tamen *GOLDASTUS* circa an. CCCC. cœpisse lapidea templa a Christianis exædificari. Quale fuit illud *Brigantii* ad lacum *Bodanicum* a SS. *COLUMBANO* & *GALLO* repurgatum, ut legitur apud *WALAFRIDUM* & *WETTINUM* &c. Quale & illud *Kirchbergense*, cuius *Thomas LYRER*, & *Felix FABRI* originem tradidere.

IV. *Dan. SCHOEFFLINO* teste, qui non semel *Germaniam*; sæpius autem *Alemanniam* peragratus est, vetera monumenta omnia diligenter ru-

Structura
veterum A-
lemanniæ
ecclesiæ
rum.
T. I. Chron.
Hirsaug. p.
3. &c.
De exordiis
&c. seu ve-
bus eccl. c. 6.

Lib. I. c. 8.

Rer. Germ.
pag. 290.

Vld. Gold.
T. III. p. 31.

Tab. II.

Quarum
præstantio-
res recen-

sentur, quæ ætatem tu-
lerunt. spatius, indubitatus *Carolingica* ætatis ædificium superest nullum, quam *Aquisgranensis* basilica a CAROLO M. exstructa, perinde ac *Turicensis* in *Helvetia*, ut ex STUMPFIO HOSPINIANUS de orig. templorum memorat. A-

P. II. c. 22. *quisgranensis* ecclesiæ apparatus *Walafridus* STRABO descripsit: describitque etiam *Ioannes* CIAMPINI inter vetera monumenta, musiva potissimum opera in vetustis ecclesiarum ædificiis conspicua; ubi singulari dissertatione publica ædificia, in quibus, tribus primis ecclesiæ sæculis, Christi fideles sacras synaxes peragebant tempore persecutionis, prosequitur, a) vel

a
P. I. c. 17. uti etiam *Iosephus* MEDE peculiari disquisitione ex *Anglico* in germanicam linguam ab *Hen. BENTHEMIO* translata, sed ad tantam antiquitatem non affurgunt nisi rudera quædam cultus gentilitii: ex quo in *Alsatia* integrum superest ævi *Romani* templum *Othmarsheimense*, nostris additum

T. I. p. 505. sacris hodieque, a SCHOEFFLINO adumbratum in *Alsatia illustrata*. Cui accedit altera rotunda decem intus ornata columnis *Hugrhusii* in valle *Willerana*, *Alsatia* itidem. De ecclesiis ad DAGOBERTI I. ævum relatis superest nihil, quas inter *Spirensis* & *Wormatiensis* cathedrales ecclesiæ censebantur.

De *Spirensi* (quæ hodie grandi mole nova exsurgit) agit LEHMANNUS in chronico *Spir.*, cuius ecclesiæ chorus a CONRADO II. Imp. in sepulturam imperatorum est destinatus sæculo XI. quo pleræque cathedrales ecclesiæ in *Alemannia* augustiora sunt reddita: *Wormatiensis* iam anno 872. fulmine tacta, ut SCHANNAT in hist. episcopatus *Wormat.* perhibet, anno demum 1016. dedicata est præsentem HENRICO II. qui etiam conditor ecclesiæ cathedralis *Basileensis* habetur, an. 1019. dedicatæ. An. 1015. WERNERUS episcopus *Argentinenfis*, *Habsburgici* nominis auctor ex castro cognomine a se in *Ergovia* condito, prima fundamenta posuit basilicæ, quæ hodieque admirationi est, cum turri, biennio post perfectam anno 1275. ecclesiam instrui cœpta ab ERVINO a *Steinbach*; cui tamen anno demum 1439. coronis, globus & crux est imposita. Citius eius æmula turris *Friburgensis* spacio 28. annorum a CONRADO duce *Zaringensi* circa medium sæculi duodecimi exstructa est cum navi, cui sæculo demum decimo quarto (quo etiam insignis *Ulmensis* ecclesia cum turri ædificata est) chorus, prout hodie cernitur, accessit, & sæc. XVI. altare summum picturis *Holbenianis* comptum. Quæ omnia hodieque conspicua sunt.

De navi ecclesiæ.

V. Antequam ad describendas singulas sacrarum ædium partes progrediamur, ad rem est, ex Constitut. apostol. lib. II. c. 57. ecclesiæ formam antiquam

a) Idem alio in opere tractat de sacris ædificiis a CONSTANTINO M. constructis.

antiquam adumbrare. „Cum autem Ecclesiam Dei congregaveris (alloquitur auctor episcopum) velut magnæ navis gubernator, cum omni prudentia & disciplina iube fieri conventus, præcipiens diaconis, sicut nautis, ut loca fratribus, quasi vectoribus adhibita omni cura & decencia, disponant. Ac primo quidem ædes sit oblonga, ad Orientem versâ, ex utraque parte pastophoria versus Orientem habens, & quæ navi sit similis. In medio autem situm sit episcopi solium, & utrimque sedeat presbyterium, & adstant diaconi expediti, ac leviter induti; assimilantur enim nautis, ac iis, qui lateribus navis præsunt. Eorum cura, ad alteram ecclesiæ partem laici omnino quiete & ordinatim sedeant: mulieres quoque separatim & ipsæ sedeant, ac sermone abstinentes. Medius autem lector, in quodam loco excelso stans, legat libros Moysis &c.“ Ubi animadvertes allegoriam a nave acceptam. *Navis* ecclesiæ est maior pars a forma navi simili sic dicta, in Oriente etiam *ναῦς*, fidelibus destinata: cautumque fuit, ne laici ad sacra adyta ulterius penetrarent, veluti in capitulari sub S. BONIFACIO de loco laicorum in ecclesia: „Laici secus altare intra cancellos tam ad vigilias, quam ad missam stare penitus non præsumant.“ In descriptione ecclesiæ SS. *Afræ & Udalrici* apud PISTORIUM cancelli ita describuntur: „Cancelli vero vulgo dicti, seu testudines parvæ ductæ erant inter choros & ecclesiam, sequestrantes clerum a populo, & in eorum cacumen duæ cruces, in quibus permaximæ reliquiæ: sub eis altaria, & primo inter duas ianuas chori, S. *Afræ* altare Plebani continens Eucharistiam pro populo.“ Cancellorum formam diversimode *Walafridus STRABO* describit: „Cancelli videntur dici, quia minoribus columnis fiunt. Cancrī enim vocantur maiores columnæ & maximæ quadræ: vel cancelli dicuntur a cubitu, qui græce *ancos* dicitur. Solent enim plurimi non altius construi, quam ut stantes desuper inniti cubitis possint.“

Rem ipsam nos consideramus, videmusque totum id nomine cancellorum sumi a STRABONE, quod fideles continebat in ecclesia, atque ad hodiernum usque diem in nostra *Germania* disposita habentur scamna per duos ordines ac latera pro viris ac foeminis, veluti semper separata habent loca, atque in conventu ecclesiastico seorsum masculi & seorsum foeminae stant. „Quod accepimus a veteri consuetudine (sunt AMALARIJ verba (qui paullo post plagam etiam designat) Masculi stant in australi parte, foeminae in boreali.“ Quod in ecloga in ordinem Romanum repetit, atque iisdem verbis mystice etiam sumit HONORIUS AUGUSTODUNENSIS. Plenius vero *micrologus de eccles. obser.* c. 9. & RADULPHUS TUNGRENSIS de *Can. observantia* propof. 23. apud DURANDUM, qui

mos

Baluz. T. I. p. 153.
T. III. pag. 659.

Lib. III. de off. c. 2.

De Rit. eccl. L. I. c. 18.

mos apud nos perennat, sed non ea, qua apud veteres religione, in oriente præsertim, ubi etiam portis separatis (ut in *Argentoratensi* præsentamus) ingrediebantur, ac egrediebantur, constitutis ianitoribus ad introitum virorum, diaconissis vero ad mulierum, custodiendi causa, ut

Lib. II. c. 57. habetur in Constitutionibus apost. atque ex S. CHRYSOSTOMO discimus, distinctionem hanc parietibus ligneis factam fuisse. Id obtinebat etiam in

Hom. 75. in Massib. occidente pro sacratis virginibus, ut memorat S. AMBROSIIUS ad *virginem lapsam* c. 6. *Nonne vel illum locum tabulis separatum in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosa matrona, & nobiles certatim currebant tua oscula petentes.* Notatur talis locus in antiquissima ecclesia S. CLEMENTIS ROMÆ.

Abſida & eius partes.

VI. Id saltem semper servatum est etiam in Occidente, ut navis ecclesiæ ab altera sacratione parte bemate, abſida seu choro seiungeretur, intra cancellos (ut in antea laudato capitulari vocatur) populo inacceso loco. *Rugas* (quæ vox in ordinibus *Romanis* occurrit) vel regias esse putat MABILLONIUS vel cancellorum aditus seu portas, vel cancellos ipsos, eosque acolythi observabant, ut habetur in Ordine primo. Non uno autem tantum in loco positæ erant *rugæ* tum cancellis intermixtæ, tum in & extra Confessionem, tum in vestibulo altaris, tum ad ingressum presbyterii iuxta monumenta a MABILLONIO allata: eiusque opinione portæ, porticellæ, fenestellæque erant, unde *Italica* vox *Ringieres*, quæ fenestellas ciborum hodie quoque significat, derivetur. *Rugarum*que paria erant portæ seu porticellæ bipatentes, ut passim in cancellis. Illustrat hoc, quod *Walafridus* STRABO dicit de abſida: *Abſida græce, latine Lucida dicitur, quia lumen acceptum per arcum intramittit. Exedra est abſida quadam separata modicum quidem a templo vel palatio.*

Comment. in ord. Rom. pag. XXI.

Est hoc iuxta antiquissimam consuetudinem episcoporum sedendi in secretario, de quo supra (nos sacristiam dicimus) ut sacras vestes sumerent cum ministris, unde etiam vestiarius est dictum, alio nomine salutatorium; atque hic etiam negotia ecclesiastica tractabantur. Sedes seu sella ibi erat pro dignitate episcopi, vel ut postea vocari cœpit, *faldistorium*; *Cliothedrum* seu *Cleothedrum* (a κλειό claudio ἐδρα sella) Græci appellant, vel exedram.

Num. 8.

In antiquissimis ordinibus *Romanis* oratorium notatur, orationi fundendæ accommodatum, extra secretarium ante altare legitur positum in ordine I. Hinc patet alius huius exedræ usus, ac cathedræ episcopalis in medio abſidæ in presbyterio constitutæ ad verbum Dei prædicandum, & celebranda officia divina. Erat ea sedes elevatior ipso altari, unde in ordine

ordine Romano dicitur: *Surgens pontifex a sede descendit ad altare*. Soliusque pontificis in medio erat thronus hic pone altare in medio absidis seu conchulæ bematis, episcopis a dextra sedem habentibus, presbyteris a sinistris. Quare quando de officio episcopi fit mentio in ordinibus Romanis dicitur: *Pergit ad dexteram altaris ad sedem suam*. A throno elevatiore ac sedibus formulæ distinguuntur pro clero in choro inclinatorium, quod nos formulam dicimus, ut habetur in libello supplicii monachorum *Fuldensium* ad CAROLUM M., suntque scamna ac sedilia in choro pfallentium, unde nomen inditum est.

In anteriore parte navem versus erat analogium ac ambones. Exstat de *Ambonibus veteris ecclesiæ Io. Christ. Ulichii* programma, in quo, quod iam ab Hospiniano est annotatum, de origine partium templorum c. 3. repetit, veteres appellasse sacros hosce ambones seu cathedras corrupte *ein Lettner*, cum a priscis nominati sint *Lettner*, quod ex eo loco sacræ lectiones sint factæ: modernos autem communiter nominare *eine Cantzel*, quæ vox a cancellis originem trahit, quibus chorus munitur & quodammodo præcluditur, continebatque non ambones solum, sed alios etiam suggestas episcoporum & presbyterii: unde cathedræ nomen est ad prædicandum, cui respondet vox Germanica *Cantzel*. Attamen dicitur a *Walafrido Strabone* analogium, quod in eo verbum Dei legatur & annuntietur. Pulpitum, quod sit in publico statutum, ut qui ibi stant, ab omnibus videantur. Ambo ab ambiendo dicitur, quia intrantem ambit & cingit. Sed primitivum nomen est ἀμβων ab ἀναβαίνων ascendendo, nimirum per gradus, unde S. AUGUSTINO in Epist. ad MAXIMUM dicuntur absidæ gradatæ, atque etiam Gradale, seu Graduale dicitur, quod in ipsis gradibus a cantoribus caneretur. Supra vero ad pulpitum legebantur epistolæ & evangelium, unde duo erant, a dextris ad epistolam unus, ad sinistram alter ad evangelium. Occurrit etiam tertius in ordinibus Romanis versus populum ad prophetiam legendam. Aut si unus etiam tantum fuit, ad distinctionem saltem duo aditus patebant, unus pro diacono, alter pro subdiacono.

De rebus
eccl. cap. 6.

Hæc omnia optime congruunt ac conspicua sunt in ecclesia S. CLEMENTIS Romæ, cuius ichnographiam exhibet in *Museo Ital.* MABILLONIUS, T. I. cap. 2. atque in veteribus Monumentis Io. CIAMPINI, & secundum longum & latum describit: simillimaque est a *Ioanne FABRICIO* adumbrata veteris ecclesiæ christianæ forma, græcis nominibus explicata, orationeque illustrata de templis veterum Christianorum.

Altaria.

VII. Altare etiam positum in medio suos habebat, uti etiamnum; gradus, non tamen inde, ut STRABO dicit, *altare quasi altæ aræ nominatur*. Neque, uti nunc apud nos fit, muris absidis adhærebat altare sed liberum erat medio in presbyterio, cui ciborium, qui arcus erat, vel corona supertendebatur. Apud EKKHARDUM aliquoties occurrit *ciborium* S. OTHMARI *argento vestitum*, super altare nimirum eius sepulchro superstructum. Qualis altaris seu aræ super sepulchrum S. GALLI WALAFRIDUS STRABO meminit de miraculis S. GALLI lib. II. c. 4.

quod inscribitur: *Quo miraculo palla super lectum sancti incensa redintegrata sit*. Observat MABILLONIUS, lecti nomine aliquando altare, aliquando tumulum sancti significari. Pro prioræ significatione refert luculentum documentum ex actis S. ANSTRUDIS abbatissæ *Laudunensis*, ADALSINDAM, quæ ei successerat, cœlitus admonitam *ut lectum citius faciat edificari*. Quod cum ab alia sanctimoniali, cui id revelatum fuerat, audisset, intellexit lectum illum significare altare. Altero significato dicit frequentius apud auctores mediæ ævi sumi, refertque etiam GREGORII *Turonensis* testimonium lib. I. de miraculis S. MARTINI c. 35. ubi lectuli S. MARTINI pro tumulo meminit. Subdit nihilominus: *Omni- nino dici potest lectulum hoc loco esse mensam ipsam altaris, cuius summa pars altare appellatur*. Atque ita etiam apud WALAFRIDUM I. c. sumi debere, verba sequentia demonstrant, ubi diaconus quidam nomine STEPHANUS, dum in eiusdem Patris sancti (GALLI) ecclesia custodis fungeretur officio, quadam vespere incensam oratorio inferens candelam, posuisse eam narrat super candelabrum iuxta beati viri sepulchrum, quæ a rectitudine status vergens in partem, ardens cecidit super aram sepulchri. Processu temporis ecclesiæ super tumulos aliorum etiam Sanctorum sunt extructæ; ab ineunte ecclesiæ ætate super tumulos martyrum fieri solemne fuit aras, seu mensas, qualis imprimis celebris est S. CYPRIANI in loco, qui *Mappalia* vocatur, sæpe S. AUGUSTINO memorato. „In eodem loco (ait Serm. 310.) mensa Deo constructa est: & tamen mensa dicitur CYPRIANI, non quia ibi CYPRIANUS est epulatus, sed quia ibi est immolatus: & quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascat, sive pascatur, sed in qua sacrificium Deo, cui & ipse oblatus est, offeratur.“

Huiusmodi altaria frequentius *martyria*, seu *confessio* vocari solebant, cuius nominis iam ex EKKHARDO meminimus. Vocabantur item memoriz. Extatque capitulare CAROLI M. *de falsis nominibus Sanctorum*: „Ut falsa nomina martyrum, & incertæ Sanctorum memoriz non venerentur.“ Quam in rem BALUZIIUS observat ex canone quinquagesimo Concilii *Africani*, ex quo sumtum est hoc caput, *memoriam*

T. I. Capit.
p. 709. c. 41.
T. II. pag.
1128.

riam accipi pro altari, in quo positæ sunt reliquiæ martyrum. Formam altaris ecclesiæ *S. Petri* apud *Burdegalam* describit *GREGORIUS Thuronensis* lib. I. *de Gloria martyrum* cap. 33. „Huius altare positus in altum pulpitis locatum habetur: cuius pars inferior in modum cryptæ ostio clauditur, habens nihilominus & ipsa cum Sanctorum pignoribus altare suum.“ Multa eiusmodi altaria edita, & super cryptas locata superesse in ecclesiis *Gallicanis*, notat ad hunc locum *MABILLONIUS*, quod alicubi in nostra *Alemannia* observavi.

De Liturg. Gall. lib. I. cap. 8. n. 6.

A prima autem huius rei origine venit, ut deinceps nulla, etiam quæ portatilia (*Græcis ἀνυψίσια* dicta) vocantur, altaria sine reliquiis consecrarentur, quale *S. WULFRANNI*, *Frisonium* apostoli describit *IONAS* apud *SURIUM*: „Altare quoque consecratum in quatuor angulorum locis, & in medio reliquias continens Sanctorum in modum clypei, quod secum, dum iter ageret, vehere solitus erat. Hinc in ordine *Romano* tabulæ itinerariæ appellantur. Apud *EUSEBIUM* lib. IV. vitæ *CONSTANTINI M. c. 5.* imperator hic fieri curasse dicitur tabernaculum in speciem ecclesiæ, quo in palatio, & quoties ad bellum proficisceretur, uteretur, *ut ne quidem*, sunt verba *SOZOMENI*, *in solitudine constitutus, tam ipse quam eius exercitus sacra ade careret, in qua Deum laudare, preces fundere, & sacra mysteria percipere possent.* Exemplum id *CAROLUS M.* alique imperatores & reges sunt æmulati. Ven. *BEDA* de SS. MM. *EDWALDIS*, cum apud *Saxones* antiquos, ut Christo eos adiungerent, venissent, narrat, hymnis & psalmis semper & orationibus vacasse, & quotidie sacrificium Deo victimæ salutaris obtulisse, habentes secum vascula sacra & tabulam altaris vice dedicatam. Quod profert cum aliis documentis *MABILLONIUS* contra *ROCUM* ministrum, auctorem historiæ eucharisticæ, qui ante sæculum undecimum nullum huiusmodi tabularum usum fuisse dixerat, nec ante sæculum octavum plura in una ecclesia fuisse altaria.

T. II. p. 294.

Lib. I. hist. eccl. c. 8.

Lib. V. c. 11.

Pref. in Sac. III. O. S. B.

Epistola *S. GREGORII M.* ad *PALLADIUM Santonensem* in *Galliis* episcopum est huius argumenti. Construxerat *PALLADIUS* ecclesiam, in qua tredecim altaria collocaret, miseratque *Romam* *LEUPARICUM* presbyterum, ad petendas sacras reliquias, in quatuor altaribus nondum dedicatis ponendas. Annuitque Pontifex, reliquiasque summa cum reverentia fuscipi & in altaribus poni monet epistola 49. lib. VI. ubi in notis ostenditur longe etiam ante *GREGORIUM* plurima erecta esse altaria. Idem ostendit laudatus *MABILLONIUS*; licet sæc. VIII. auctum altarium in ecclesiis numerum fateatur. Unde in capitul. *CAROLI M.* cavetur. *De altaribus, ut non superabundent in ecclesia.* Altarium situm ac ordinem in antiqua ecclesia SS. *Afræ & Udalrici* designat *SIGISMUNDUS* religiosus in chronico *Augustano* apud *PISTORIUM*, ubi

T. III. script. German. p. 650.

Epist. 12. imprimis tria principalia memorat veluti *trichora altaria* iuxta S. PAULINUM, quem immerito corrigit locum SALMASIUS. In statutis S. BONIFACII cavetur, *T. 1. Conc. Germ. p. 73.* ut nullus presbyter in ecclesia consecrata aliud altare erigat, nisi quod ab episcopo sanctificatum est, ut sit discretio inter sacratum & non sacram. Idem lib. VI. Capitulum c. 199. refertur. Princeps altare, Germanis publicum sacrumque κατ' ἐξοχήν Fron-altar dictum, ubi asservari Eucharistia, missaeque publica celebrari solet, in medio semper erat: & licet antiquissimus usus fuerit sub ciborio suspendi frequenter in columba sacram Eucharistiam, usitatus tamen fuit praesertim in nostra Alemannia ex latere sacrarum peculiare ad hoc destinari, ut adhuc dum passim cernuntur aediculae sacramentarum operose admodum & eleganter, pro conditione equidem architectonices Gothica, instructae. De quibus mox plura.

VIII. Iam in concilio Laodicensi decretum fuerat, *Non oportere in domibus oblationes ab episcopis sive presbyteris fieri.* Notabilis est S. BASILII locus: „Quemadmodum scriptura nullum vas commune permittit deferri in sancta, ita neque sancta in communi domo perfici, cum ex Dei iussu testamentum vetus quidquam eiusmodi fieri aperte non sinat. Cum autem dominus dicat: *Plusquam templum est hic:* apostolus item: *Numquid enim domos non habetis ad manducandum & bibendum? Quid dicam vobis? Laudo vos? In hoc non laudo. Ego enim tradidi vobis, quod & accepi &c.* Hinc erudimur non debere neque communem coenam in ecclesia edere, aut bibere, neque dominicam coenam in domo contumelia afficere, praeterquam si quis necessitate cogente locum aut domum puriorem delegerit in tempore opportuno.“ Eius rei in vitis PP. S. AMBROSIO, & AUGUSTINO item habentur exempla, sed rara: quodque ex concilio Laodicensi retulimus, idem apud nos saepe est cautum, tam de loco, quam etiam de altari sacro, veluti in Capitulari CAROLI M. sub regni eius exordia. *Nullus sacerdos nisi in locis Deo dicatis, vel in itinere positus in tabernaculis & mensis lapideis ab episcopo consecratis missas celebrare praesumat. Quodsi praesumpserit, gradus sui periculo subiacebit.* Idem adhuc praecisus sub eodem CAROLO M. ineunte saec. IX. est constitutum Cap. 9. prout novissime in edit. conc. *Germanic.* habetur: *ut nullus sacerdos in domibus vel aliis locis, nisi in ecclesiis Deo dicatis, celebrare missas audeat.* Excipitur tamen (prout etiam antiquioribus temporibus nonnunquam singularibus ex causis in privatis domibus sacra sunt celebrata) causa infirmitatis in capitulis AHYTONIS episcopi *Basileensis.* „Quarto decimo, ut in tuguriis, ecclesiis non consecratis, vel in domibus, nisi forte visitandi gratia in infirmitate detentis, Missarum

Missae ut in locis sacris fierent, cautum.
C. 58.
Reg. brevium tractate
Int. 310.

a. 14.

T. I. p. 421.

T. II. p. 19.

rum myſteria non celebrentur. Quod qui fecerint propter inobedientiam degradandos ſe ſciant.“ Alia cauſa, quæ etiam primis præſertim eccleſiæ temporis locum habuit in perfecutionibus, exprimitur in concilio *Parieſi* an. 829. & in capitulis *HERALDI*, reſerturque in *Collect.* *ANSEGIS* abbatis, & *BENEDICTI* *Levitæ* apud *BALUZIUM* lib. VI. c. 208. *T. I. Capit.* „Placuit, ut miſſarum celebrationes in locis non conſecratis & incon-
gruentibus facere omnino non debeant, niſi cauſa hoſtilitatis vel longin-
qui itineris. Et id in altaribus ab ipſo epifcopo conſecratis fieri, ſi neceſſitas compellat. Sacerdotes tamen, qui in locis illicitis & non conſecratis miſſas cantare præſumunt, gradum ſe ſciant amiſſuros. Melius eſt enim Miſſam non audiri, quam eam, ubi non licet, nec oportet celebrare, aut audiri.“ Nominatim autem in *Capitul. Ingilbeimenſi* oratoria privata excipiuntur, quæ certatim tunc nobiles etiam ex clero ſibi in ſuis domibus inſtrui curarant. „Qui in domo ſua oratorium habuerit, orare ibidem poteſt. Miſſas tamen in eo celebrare non audeat, nec agere cuiquam permittat, ſine permiſſu vel dedicatione epifcopi loci illius. Quodſi fecerit, domus illius ſiſci viribus addicatur. Comes vero, qui hoc cognovit, & non prohibuit, publica pœnitentia multetur, vel honore privetur.“ In Decreto *GRATIANI* P. III. de Conſecr. Diſt. I. multa in hanc rem accumulantur, ac quidem ſub nomine concilii *Triburienſis*, c. 12. & 30. quod in concilio *Moguntino* eam in rem anno 888. eſt ſtatutum. „Miſſarum ſolemnia non ubique, ſed in locis ab epifcopo conſecratis, vel ubi permiferit celebranda eſſe cenſemus. Concedimus etiam, ut ſicubi (quod noſtris exigentibus culpis per plurimum eſt factum a *Nortmannis*, ſeu alio qualicunque modo) eccleſiæ fuerint incenſæ in capellis miſſas interim liceat celebrare, donec ipſæ eccleſiæ reſtaurari queant. In itinere vero poſitis, ſi eccleſia deſuerit, ſub divo ſeu in tentoriis, ſi tabula altaris conſecrata, cæteraque miniſteria ſacra ad id officium pertinentia adſunt miſſarum ſolemnia celebrari permittimus.“ In libello demum *Inquiſitionis* apud *REGINONEM* de his, quæ epifcopus vel eius miniſtri inquirere debeant per vicos, pagos, atque parochias ſuæ diœceſis, XXI. eſt: *Si per domos extra eccleſiam miſſam cantet.* Nihilominus *S. GREGORIUS* etiam ultro voluit, ut *IOANNES* epifcopus *Syracuſanus* *VENANTIO* patricio permetteret in domo ipſius miſſarum myſteria peragi, ac ipſe etiam, ſi voluerit *VENANTIUS*, celebra-
ret.

IX. Altaria vero in ipſis templis, quod ſpectat, iam mentionem in-
ieciſſimus Ciborii, quod pompæ & ornatus cauſa expandi ſolebat. Agit
de hac voce pluribus *DUCANGIUS* tum in gloſſario, cum in ſua

Constantinopoli christiana num. 57. De S. GEBHARDO II. *Constantiensis* episcopo narratur sæc. V. Ord. S. BENED. pag. 841. „In ecclesia monasterii cryptam fecit ab occidentali, in qua aquæ puteum fodit, & altare S. MARTINI in ea collocavit, quod postea GEBHARDUS III. destruxit. Super cryptam sanctuarium fecit, ubi altare principale in S. GREGORII honore constituit, super quod ciborium nimis speciosum fabricavit. Cum igitur columnas quatuor de ligno ilicis fecisset, figuram vitis in eo fabricari disposuisset, opidanos *Constantienses* induxit ad ferendas suppetias in earum ornatum, quod & fecerunt. Unde columnas argento vestivit, easque super bases lapideas decentissime sculptas constituit: supra ipsasque columnas arcus quatuor posuit, quas a parte una exaurato argento, ex altera autem deaurato cupro vestivit. Super arcus autem & columnas tabulam posuit magnitudinis tantæ, ut totum operiret ciborium, in medio fenestram habens rotundam, & ipsum in circuitu intrinsecus aurato cupro operatam: inferius autem marginem habebat prominentem. Ipsa autem tabula erat per totum ex inferiori parte aurato cupro decenter operata, habens quatuor evangelistarum imagines elato (cælato) opere in transversum; cui per quatuor partes erant laminæ affixæ argentæ, & in unoquoque latere conscriptus erat versus unus litteris aureis descriptus, qui sequitur:

Hoc opus exiguum diversis artibus auctum

Fert Tibi, GREGORI, supplex devotio servi

Præfulis indigni, quem tu cum plebe fidei

Coniungas turmis precibus pater alme supernis.“

Adhuc pretiosius describitur in vita B. TUTORIS episcopi *Ratisbonensis*, munificentia ARNOLPHI apud S. *Emeramum* instructum: „Speciali autem suo patrono EMERAMO pro gratiarum actione contulit totum palatii ornatum: in quo erat ciborium quadratum, cuius auro tectum tabulatum fastigium ferto gemmarum redimitum: Corpus vero ad geminæ speciem dilectionis, similitudinem habens superioris & inferioris, sustentatur aureis octo columnellis, quæ & ipsæ tot virtutum seu beatitudinum instar exponunt.“

In formam ferti seu coronæ fuerant. Quales etiam ornandi templa ergo passim solebant suspendi, veluti habes in chronico *Moguntino* CONRADI episc. apud URSTISIUM: „Erat corona magna pendens in choro ad similitudinem eius, quæ adhuc pendet ad S. ALBANUM, & una in medio templi atque aliæ tres minores ante altare S. *Martini*, omnes ex argento diligentius fabricatæ.“ Alias super singula erant suspensæ coronæ ac ciboria: „super illa tria altaria (ut habet chronog. *Centulensis* lib. III.

*Ad O.S.B.
sæc. V. pag.
109.*

T.I. p. 568.

T.IV. Spic.

lib. III. c. 3.) habentur tria ciboria ex argento & auro parata, in quibus tres dependent coronæ, singulæ per singula ex auro gemmisque paratæ, cum aureis circulis aliisque ornamentis.“ PAULUS DIAC. lib. III. de gestis *Longob.* c. 33. de GUNTRAMNO rege narrat, ciborium solidum ex auro, miræ magnitudinis & magni ponderis fecisse, multisque illud pretiosissimis gemmis decoratum ad sepulchrum Domini *Hierosolymam* transmittere voluisse. Sed cum illud minime potuisset, idem supra corpus B. MARCELLI M. poni fecit.

Super altaria Sanctorum, quorum corpora seu reliquæ sub illis condita erant, frequentius erant ciboria, qualia in vita S. GREGORII apud CANISIUM memorantur: *Super corpora beatorum PETRI & PAULI singula ciboria fecit, missarum ibi solemnia celebrari decrevit.* GREGORIUS *Turonensis* sepulchrum S. DIONYSII nobis describit lib. I. de glor. MM. c. 72. cum eiusmodi ciborio, columba aurea decoratum.

Nec ad ornatum tantum erant eiusmodi columbæ, sed in iis etiam Columbæ. reliquæ condebantur, ut ex HERMANNO monacho lib. III. de miraculis S. MARIE c. 28. & *Ant. BELLOTTE* observavit S. *Andr. SCHMIDIUS* singulari dissert. de columbis in ecclesia *græca & latina* usitatis: ubi præter notissimum illum in tumulis martyrum & aliorum columbas sculptendi morem varium earum usum ostendit in baptisteriis, sacro ambone, imaginibus crucis, altari, ubi verosimiliter rem derivandam conicit ex *ἐπικλησι* seu invocatione Spiritus S. super sacra dona, in *gracis* liturgiis præcipue usitatam. Iam MABILLONIUS notavit locum ex libello supplici clerico-rum & monachorum *Antiochiæ* ad synodum *Cpol.* sub MENNA contra SEVERUM, quod sibi appropriarit columbas aureas & argenteas, *in figuram Spiritus sancti super divina Javacra & altaria appensas*, ut habetur in conc. V. Oecumen. Act. V. Atque aliunde constat de more ponendi T. V. Conc. columbas tam in Oriente quam Occidente in baptisteriis, teste S. PAULINO epist. 32. De hac re legendum citat laudatus SCHMIDIUS rituale baptismi HILDEBRANDI, ipseque locum affert ex ÆGIDIO monacho *Aureavello* in OSBERTO episcopo *Leodiensi* c. 18. & ex ANASTASIO bibliothecario in HILARO P. R. „qui fecit ad S. IOANNEM intra sanctum fontem lucernam auream cum nixis vel lychnis luminum decem pensantem libras quinque: cervos argenteos tres, fundentes aquam, pensantes singulos libras triginta: turrem argenteam cum delphinis pensantem libras sexaginta. Columbam auream pensantem libras duas.“ Potissimum autem locum columbæ in ipsis habebant altaribus; ubi locus inde *Peristevion* est appellatus a *græco* vocabulo *περιστέα columba*, ubi sacra Eucharistia recondebatur, uti discimus ex vita S. BASILII sub nomine AMPHI- C. 6.

LOCII

LOCHII scripta. Earundemque fit mentio in celebri testamento PERPETUI ep. *Turonensis*, & in consuetudinibus *Cluniacensibus* lib. I. c. 8. & II. c. 9., apud MARTENIUM de ant. mon. rit. p. 175. & D. de MOLEON in Itinere liturgico. Qui idem hodieque observavit columbas suspensas in ecclesia S. IULIANI *Andegavis*, & in monasterio S. MAURI apud *Fossam novam*, ad S. LIPERCUM in dioecesi *Carnotensi*, ad S. PAULUM *Senensi*, MABILLONIUS de lit. Gall. lib. I. c. 9. in ecclesia S. MAURI prope *Parifios* vasculi loco ad recondendam Eucharistiam esse auratam columbam testatur. Idemque apud *san-Germani* & S. *Benigni* monasteria obtinuisse etiam laudatus notavit MARTENIUS. Talesque columbas in thesauro servatas referunt idem MARTENIUS & DURANDUS in Itinere literario.

P. II. p. 75.

Esan. 1724.

p. 67.

Idem tamen passim observarunt, in *Belgio* servari Eucharistiam in separatis armariis, ad latus altaris sæpe magnifice extructis, quod etiam in *Alemannia* haud raro observavi veluti in insigni monasterio *Salemitano* opere miro ex lapide turricula seu pyramida in altum surgente: cuiusmodi notat MARTENIUS ex marmore P. II. p. 183. ubi dicit, communiter Eucharistiam in *Belgio* non servari in altari summo. Idem notat De MOLEON passim in ecclesiis *Gallie*, etiam in collegiali S. IULIANI *Andegavensi*, sicut in cæteris sex collegialibus eiusdem urbis, cathedrali *Rotbomagensi*, & aliis etiam *orientalibus*, ac *Roma*, usumque illum olim communem fuisse putat.

p. 413.

T. II. Mus.
Ital. pag.
CXXXIX.

De Missa
pontif. pag.
40.

C. 3.

N. 8. p. 8.

XXI. p.
1075.

MABILLONIUS *Roma* usum antiquiorem obtinuisse colligit ex ordinibus *Romanis*, ut in *secretario* seu sacristia servaretur: quo ex loco pontifici ad altare accedenti capsula Eucharistiam continens sit prælata. Contrarium tamen Dom. GEORGIUS ex ord. *Rom.* II. & AMALARIO astruit, ante pontificem ad missarum solemniam prodeuntem non fuisse prælatam, sed ostensam tantummodo, dum e *Secretario* ad altare accederet, ubi in ciborio asservari consueverit. Facit huc vexatissimus canon conc. *Turon.* an. 567. *Ut corpus domini in altari, non in armario, sed sub crucis titulo componatur*, ut habet GRABII editio: cum *Labbeana* loco in armario habet in *imaginario ordine*, quod difficile de ciborio seu conditorio Eucharistiæ explanatur. Facit huc etiam *capsæ* nomen in ord. I. *Rom.* Et licet ibi rem loco mobilem designet, qualia sunt nostri temporis ciboria, quod tamen in altari non fuerit, ceu loco proprio, haud exprimitur. In sermone synodali, qui ex cod. Msc. monasterii *Neresheimensis* editus in nova Ed. conc. *Ven.* habetur: *Super altare nihil ponatur, nisi capsæ & reliquiæ, aut forte quatuor evangelia & buxida cum corpore domini ad infirmos, cetera in nitido loco recondantur.* Distinguitur hic capsæ a byxide

byxide cum corpore Domini, idque adhuc apertius apud BURCHARDUM ^{Lib. III.}
in Decreto, ubi idem ex conc. Remensi his verbis habetur: Nihilque ^{c. 97.}
super eo (altari) ponatur, nisi capsula cum Sanctorum reliquiis, & qua-
tuor evangelia, Quod in RATHERII Veronensi episc. synodica sic legitur: T. III. conc.
Super altare nihil ponatur, nisi capsulae, & reliquia, aut forte quatuor ^{serm. p. 7.}
evangelia, & pyxis, cum corpore Domini ad viaticum infirmis. Cetera,
in nitido loco recondantur.

X. Dubitet quisquam, an capsulae cum reliquiis ad idem pertineant, Reliquiae
an disiunctive sumi debeant. Hinc saltem patet, iam tum nihil reli- sub altari-
gioni fuisse habitum reliquias super ipsum altare collocare, cum ante- bus.
riore ætate sub altari positæ fuerint, ut passim in Actis sinceris apud
P. RUINART legitur. S. AMBROSIIUS in epist. ad MARCELLINAM de in- p. 222. 373.
ventione SS. PROTASII & GERVASII ita se ad populum dixisse refert: 378. 454.
Succedunt victima triumphales in locum, ubi Christus hostia est, sed ille 467. 471.
super altare, qui pro omnibus passus est, isti sub altari, qui illius redem-
ti sunt passione. Eiusdem rei testis est S. AUGUSTINUS de civitate Dei. Lib. VIII.
Et S. PAULINUS: c. 27.

*Quæ cineres reverenda tegunt altaria sacros
Pulveris & sancti virtutum balantia fragrant.*

Et ad SEVERUM:

*Divinum veneranda tegunt altaria fœdus
Compositis sacra cum cruce martyribus.*

Et: *Sancta Deo geminum velant altaria honorem
Cum cruce apostolicos qua sociant cineres.*

Quibus tamen ex verbis eodem loco cum divino fœdere (quod sacra
evangelia interpretor) & cruce super altare reliquias collocatas fuisse,
quis colligat. Sed in eadem epistola ipse se explicat PAULINUS:

*Ecce sub accensis altaribus ossa piorum
Regia purpureo marmore crusta tegit.*

Omnium autem clarissime PRUDENTIUS Hymno 3. de S. EULALIA:

<i>Sic venerarier ossa libet</i>	<i>Iam pace iussis reddita</i>
<i>Ossibus altar & impositum</i>	<i>Altar quietem debitam</i>
<i>Ille Dei sita sub pedibus.</i>	<i>Praestat beatis ossibus</i>

Et hymno 5. de S. VINCENTIO:

<i>Sed mox subactis hostibus</i>	<i>Imamque ad aram condita &c.</i>
----------------------------------	--

Plura in eandem rem vide apud MILLONII præfatione in sæc. II. Num. 45:
ord. S. BENED. quomodo etiam paulatim elevari tumuli cœperint sæc. VII. seq.

ut tamen humo recondentur. S. SERVATII Tungrorum episcopi cum

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Bb

reli-

reliquiæ iussu CAROLI M. levarentur e tumulto, ab anonymo in sancti vita memorantur ante altare posita. Necdum enim præsumi fas erat, ut quidquam super altare poneretur præter sacrificium, quia mensa est Domini exercituum. In GEZONIS abbatis *Derthonensis* libro de corpore & sanguine Christi c. §8. apud MURATORIUM memorabilis in eandem rem habetur historia, quæ *Alemanniam* nostram propius concernit: „Est ecclesia Beatæ WALBURGIS, in qua miracula fieri solebant. Contigit autem aliquando, ut eiusdem S. WALBURGIS reliquiæ super altare per aliquot dies manerent, sed mox miracula cessaverunt. Tandem vero ipsa virgo cuidam ex infirmis apparens: Idcirco (inquit) non sanamini, quia reliquiæ meæ sunt super altare Domini, ubi maiestas divini mysterii debet solummodo celebrari. Quod cum ille custodibus referret, tulerunt capsam, & protinus miracula fieri cœperunt.“

Prospectum saltem est, ut reliquiæ honorifice locarentur, ubi frequens esset divinum officium. *Sanctorum reliquiæ*, ut habetur in conc. *Epaoensis* sub SIGISMUNDO rege *Burgundia* an. §17, quo tunc pars *Alemannia* spectabat, „in oratoriis villaribus non ponantur, nisi forsitan clericos cuiuscunque parochiæ vicinos esse contingat, qui sacris cineribus psallendi frequentia famulentur. Quodsi illi defuerint, non ante proprii ordinentur, quam eis competens victus & vestitus substantia deputetur.“ Sequitur mox canon: *Altaria nisi lapidea chrismatibus unguine non sacrentur*. Reliquias in altaribus consecrandis adhibitas superius iam prodidimus, quæ in omnibus Deo & Sanctis eius dicatis ædibus adhibebantur, & iuxta laudatum canonem, non nisi ubi congruus divini officii fuit cultus. A quo exemplo institutoque non exorbitat, si quando viri apostolici ac religiosi reliquias secum in itineribus, aut etiam in suis cellis privatis habebant orationis causa. Quomodo in vita S. GALLI legitur, coram suspensis in baculo seu cruce reliquiis orationi se dedisse, & de S. MEINRADO in eius vita refertur, in sua cella habuisse reliquiarum capsas, quas morti tradendus deosculabatur: *strenue ergo orationem complevit, capsasque singulas reliquiarum manu suscipiens, & deosculans commendabat agonem suum domino, & Sanctis, quorum reliquias complectebatur reverenter.*

C. 25. T. V.
Conc. ed.
Vingt. pag.
71.

Sac. IV. O.
S. B. P. II.
p. 67.

Cruz super
altare.
T. I. Conc.
Germ. pag.
422.

XI. Capitulare sub CAROLO M. incerti anni sæc. IX. ineunte, dum statuit inter alia, ut unusquisque secundum possibilitatem suam certare faciat de ornatu ecclesie sue, nominat cum capsâ crucem. In testamento S. EVERARDUS legat de paramento capellæ ciborium, cum cruce aurea & capsâ aurea. Idem crucem auream cum cristallo super ciborium. In

testa-

testamento PERPETUI *Turonensis* pariter crux aurea legata legitur pro ecclesia. Iam retulimus *Turonensis* II. concilii canonem tertium: *ut corpus Domini in altari non in armario (imaginario ordine) sed sub crucis titulo componatur.* Scilicet iuxta S. PAULINUM epist. XII. ad SEVERUM:

*Cuncta salutiferi coeunt insignia Christi
Cruz, corpus, sanguis martyris, ipse Deus.*

Et in Natali XI.

*- - - Nam reddita fulget in ipso
Quo fuerat prius apta loco, & velamine clausi
Altaris faciem signo pietatis adornat,
Ergo eadem species formam crucis exerit illam.*

Apud SOZOMENUM illustre habetur documentum de Crucifixi imagine in *Lib. II. c. 1.* altari taumaturga, quod etiam ab AMALARIO refertur ex historia Tripartita lib. I. de off. c. 14. De PROBIANO podagra laborante, eius virtute liberato. a)

XII. Varie cruces ad sacrum ministerium divinumque officium etiam et alibi extra altare a CONRADO episcopo, in veteri chronico *Moguntinensi* apud URSTISIUM recensentur magni pretii ac molis: „Erant cruces argentæ *Script. Germ. P. 568.* portatiles miræ pulchritudinis, quarum duæ in Palmis, duæ in Paschate, duæ in hebdomada Paschæ, duæ in Rogationibus, duæ in Ascensione Domini ferebantur: decem per totum. Erat & una crux tantæ longitudinis, ut totum brachium magni viri, in qua erant Sanctorum reliquiæ multæ & magnæ. In medio vero continebat de ligno dominicæ Crucis ad quantitatem digiti. Ad longitudinem vero palmæ virilis: vestita erat hæc crux auro purissimo & gemmis pretiosis multis. Erat & alia crux lignea auro optimo vestita, in qua imago erat aurea Domini crucifixi, quæ imago cuiuslibet communis hominis magnitudinem excedebat, concava, sed multum spissa. Cuius venter plenus erat reliquiis & gemmis

a) „Cum enim dudum paganus esset factus, postea Christianus aliquatenus dogma sequebatur: totius vero salutis causam, id est, sacratissimam crucem nolebat adorare. Hanc habenti sententiam divina virtus apparens signum monstravit crucis, quod erat positum in altario eius ecclesiæ & aperte palam fecit, quia ex quo crucifixus est Christus, omnia quæ ad utilitatem humani generis facta sunt, quod modo præter virtutem sanctæ crucis

gesta non essent.“ Hoc facit, quod S. GREGORIUS de miraculis S. IULIANÆ c. 43 narrat: „Pendeat autem super altare crux holocrysa, eleganti opere facta: & erat tam præclara visu, ut eam putares ex auro esse mundissimam. Advenientibus vero barbaris a quodam esse aurea existimata direpta est & sinu recondita. At qui eam fultulerat tanto subito pondere prægravatur, ut eam penitus sustinere non posset.“

gemma pretiosissimis. Dicebatur autem nec *Romanum* imperium meliores habere. Hæc crux poterat dissolvi membratim in iuncturis primo in talo &c. & hoc ideo, ut commodius & securius posset in arca sibi ad hoc deputata specialiter reservari. Hæc raro ponebatur, nisi forte præsentente rege, vel alio magno principe, & in festis Paschæ, vel Natalis Domini, & pontifice hoc iubente. Cum autem hoc fieri oportebat, tunc in loco valde eminenti in templo super trabem, ubi nulli alieno patebat accessus, a ministris fidelibus locabatur &c.^a Legi meretur Io. CIAMPINI de *Cruce stationati investigatio historica*: quæ nimirum cruces in processione ad stationem præcedebant, uti eo exemplo, hodie in aliis processionibus fit. Erant autem illæ gemmatæ, quarum ectypa exhibet.

*Peter. Mo-
ument. P.
II. c. 6.
Tab. X. &
XI.*

Luminaria. XIII. Idem CONRADUS eodem loco in recensione thesauri *Moguntini*: „Erant (inquit) candelabra magna duo, quæ iuxta altare ponebantur argentea, & alia minora, quæ super altare ponebantur, quibus rotæ supponebantur latæ propter stillicidia candelarum, nescio quot.“ Insigne est S. PAULINI testimonium in hunc antiquissimum ecclesiæ usum.

Nat. III.

*Cara coronantur densis altaria lychnis
Lumina ceratis adolentur odora papyris
Noctæ dieque micant. Sic nox splendorque diæ
Fulget & ipsa diæ cælesti illustris honore
Plus micat innumeris lucem geminata lucernis.*

*Remarq.
XX. sur les
Rubr. de
Messrs T.
III. p. 732.
&c.*

Nostris temporibus DE VERT usum cereorum ac lucis primævum tantum ad dispellendas tenebras in nocturnis officiis fuisse contendit, atque PRUDENTIUS in hymno S. LAURENTII tyrannum adloquentem inducit:

<i>Hunc esse vestris orgiis</i>	<i>Moremque & artem proditum est</i>
<i>Hanc disciplinam fœderis</i>	<i>Libent ut auro antistites</i>
<i>Argenteis scyphis ferunt</i>	<i>Fumare sacrum sanguinem</i>
<i>Auroque nocturnis sacris</i>	<i>Adflare fixos cereos.</i>

Et HIERONYMUS contra VIGILANTIUM, morem hunc ecclesiæ carpentem, in hæc verba loquitur: *Cereos non clara luce accendimus, sicut frustra calumniaris. Subdit tamen. Per totas Orientis ecclesias, quando legendum est evangelium accenduntur luminaria iam sole rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum letitiæ demonstrandum.*

Nominat laudatus DE VERT nonnullas *Galliæ* ecclesias, in quibus post ascensum sacerdotis in altare extinguuntur cerei, ac iterum ad evangelium accenduntur. Estque constans hætenus in ecclesia etiam occidentali usus, ut peculiariter ad evangelium lumina deferantur. Idque in anti-

antiquissimis ordinibus *Romanis* præscribitur, ut duo *acolythi* duo *cereostata* portent ad *evangelium*. Sed numero adhuc plura erant, nec etiam per reliquum missæ officium extinguebantur lumina. „Candelæ (inquit *AMALARIUS Ecloga* in ord. *Rom.*) primo inluminantur extra ecclesiam & per acolythos portantur in ecclesiam. Primo candelæ procedunt, & postquam ventum fuerit ad altare postponuntur.“ Non ergo fixi in altari erant, sed eo manibus portabantur, ut mox idem dicit, ac subdit: „Eadem candelæ usque *Kyrie eleison* acolythorum manibus tenentur, & tunc ponuntur in pavementum & stant fixo gradu... stantque tunc per se & inluminant ecclesiam.“ Et paullo post: „Post primam namque orationem ponuntur candelæ ante altare non iam altrinsecus, ut antea, sed mixtim per ordinem, unaquæque post alteram usque ad novissimam.“

Dixerat antea: „Quot diaconi sunt, tot candelabra portantur, septem nimirum iuxta morem *Romanum*.“ Quod idem *AMALARIUS* expresse dicit lib. III. de Officiis cap. 7. *Numerus cereostatorum non pertransit septenarium numerum*, ut in antiquis etiam missæ ordinibus habetur, veluti *Salicosano* apud *MENARDUM*. Sed verba *AMALARI* innuunt, non excedere numerum septenarium, licet minor esse potuerit pro festorum ratione, uti in ecclesia *Turonensi* notat *D. de MOLEON* festa septem, quinque aut trium candelarum. Idemque observavi passim in antiquis ordinibus, veluti in *San-Blasiano* sæculo XIV. qui ad sæculum usque XVI. usu obtinuit *In Maior-maioribus, & Maioribus festivitatis VII. In Minoribus festivitatis V. In Maiori pleno officio III. super gradum*; sed præterea tres super altare accendi iubentur tam ad missam, quam horas maiores; idque similiter in omnibus recensitis festis præscribitur, ut tantum in festis summis V. in altari accenderentur cum aliis ad numerum XXIV. præter stellam cum sex lampadibus. In huiusmodi festis iuxta ordinationem *S. ALDERICI* apud *BALUZII* 90. usque lampades & decem cerei ad nocturnos ardebant. In paschali nocte præsertim ab antiquissimis temporibus ex luminibus ingens fuit illustratio, unde etiam *D. de MOLEON* usum, qui hodieque perdurat, esse putat, ne eo die cerei ad evangelium portentur, quod aliunde lux maxima fuerit. Veluti innumera fuisse aliis etiam festis diebus, ex *S. PAULINO* discere licet. a) lam

a) Nat. III.

Hic scyphulis incensa velutens

Lumina cum fert festa dies.

Et in Nat. XI.

Vel circumfixa per omnes

Ordine dimenso quasi candelabra columnas

*Depillas extare gerunt qua cuspidè cevas,
Lumina ut inclusi reddantur odora papyris.*

*At medio in spacio fusi laquearibus altis
Pendebant per aëria cavi retinacula lychni*

Bb 3

Iam tum perpetuum lumen arsisse in ecclesiis, etiam in villis, colligi videtur ex S. EPIPHANIO, qui ad IOANNEM episcopum scribit, se prætereuntem per villam quandam vidisse ibi *lucernam ardentem*, ac didicisse esse ecclesiam. De oratorio S. MEINRADI eremitæ ex eius vita idem discimus, ac præterea candelas habuisse in sua cella haud dubie ad sacrificium missæ, quasque a parricidis post mortem ad suum corpus incendi petierat: atque, ut vivens vir Dei rogaverat, candelas sumserunt, unam ponentes ad caput, cum alia currebant ad ipsam capellam, lumen inde allaturi, quod in eodem altari iugiter ardebat. Ex iisdem actis discimus etiam, quales fuerint eiusmodi lychni pensiles in lucerna vitrea fune suspensa: „Finita iam missa funem, quo lucerna dependebat incaute laxando submisit, sicque lux ipsa decessit. Tum vero mirum in modum sub plumbo, cui papyrus imponebatur, cerneret ignem eius unius digiti mensuram ex oleo consumpsisse, & eidem plumbo super se posito nihil omnino dispendii vel læsionis intulisse.“ Referri hic merentur, quæ idem habet de *Pharo* eiusmodi, ut vocari solebat. „Frater quidam, qui in eadem ecclesia custodire fungebatur officio, cum *Pharum*, quæ ante altare S. Galli pendebat, pro incendiendis luminaribus ad inferiora deponere debuisset, incaute funem, quo ipsa *Pharus* dependebat, retraxit. Qui statim e manu dilapsus, paxillum, cui infertus erat, de pariete extraxit. Quumque eadem *Pharus* sub nimia celeritate solo appropiasset, repente substitit, & absque ullo humanæ retinaculo artis in aere suspensa remansit. Custos igitur miraculi stupore percussus allato igni lampades omnes accendit, & plurimis hoc factum cernentibus absque pinguedinis effusione seu diminutione lucernarum altius ipsam *Pharum*, quam pendere solebat, retraxit.

Votiva porro erant ac pretiosa dona etiam coram sacris reliquiis suspendi solita. De ablatis per *Longobardos Romæ* huiusmodi queritur GREGORIUS III. in litteris ad CAROLUM MARTELLUM: *Omnia enim luminaria ad honorem ipsius principis apostolorum, & quæ a vestris parentibus, vel a vobis oblata sunt, ipsi sustulerunt.* De his decoribus a pontificibus Romanis auctis passim liber pontificalis. Apud Græcos sequioris ævi notatur *καυθηλατήρις*, a candelis accendis, licet etiam alia munia subierit, ut observavi de Cantu & Mulica sacra ex euchologio, & CODINO apud GREUSERUM T. XV. Opp. p. 93. *Mediolani* peculiare erant *Cicendelarii* ad culto-

Qui specie arborea, lentis quasi vitrea
virgis
Brachia iactantes, summoque cacumine
rami
Vireosculi gestant tanquam sua poma ca-
liculos,

Et quasi vernantes accensq lumine florent
Densa que multicomis imitantur sidera
flammæ,
Distinguantque graves numerosa luce se-
nebras &c.

custodienda luminaria templi, lampades, lychnos, candelabra, aliaque huiusmodi vasa ad lucem ferendam in æde sacra. Qualis fuit BEROLDUS sæc. XII. cuius librum de ordine & cerimoniis ecclesiæ *Mediolanensis* editit MURATORIUS, ubi ipse BEROLDUS sic habet: „De cætero vero sexdecim custodes adnotantur sub cimeliarcha suo præscripti, quorum octo maiores, & quatuor minores sunt, ita tamen, quod quatuor maiores vocantur cicendelarii, & quatuor ostiarii, & hi octo maiores iacent in secretario ad custodiendum thesaurum ecclesiæ. Sed tamen bini per hebdomadam unus cicendelarius &c.“

T. IV. av.
sig. Ital. p.
861. seq.

XIV. Sed ut ad nos, atque ad id, quod caput est, altare scilicet seu mensam eius, in qua fit consecratio revertamur, eius iconisimum triplicem in sacramentario nostro *san-Blasiano* 900. annorum cum ipsa sacerdotis imagine picta habes tomo secundo. I. ad ea verba Canonis *Quam oblationem tu Deus &c.* II. ad illa: *Supplices te rogamus omnipotens Deus &c.* III. ad finem orationis *libera nos quesumus Dñe &c.* planum quidem ac omnibus hætenus recensitis ornamentis destitutum, vestitum tamen. Quod olim fieri solebat demum ad ipsam celebrationem missæ, ad offertorium potissimum, ut suo loco dicemus, observatque D. De MOLEON in *Itinere liturgico*, in capellis cathedralis ecclesiæ *Andegavensis* altaria nuda esse, vestrisque primum ante ipsam celebrationem missæ pariter ac in ecclesia *Lugdunensi* S. Ioannis, & S. Martini *Turonensi*. In sermone synodali, qui ex cod. *Neresheimensi* in edit. Conc. *Veneta* habetur, præscribitur in eam rem: *Altare coopertum sit mundis linteis*. Puritatem hanc linteaminum horumce passim ad sensum mysticum explicant, qui medio ævo de rebus liturgicis scripserunt. Rem vero ipsam BURCHARDUS in Decreto ex conc. *Remensi* pluribus commendat verbis hisce: „Observandum est, ut mensa Christi, id est altare, ubi Corpus dominicum consecratur, ubi sanguis eius hauritur, ubi Sanctorum reliquiæ reconduntur, ubi preces & vota populi in conspectu Dei funduntur, a sacerdote honoretur, & mundissimis linteis & palliis diligentissime cooperiatur.“ *Rhabanus MAURUS* de ordine sacrament. & vestiment. sacerdot. adhuc rem magis explicatam dat: „Immittiturque super altare corporale, h. e. pallium, quod significat linteum, quo corpus salvatoris involvebatur, quod ex lino puro textum esse debet, & non ex serico, vel purpura, neque ex panno tincto, sicut a SILVESTRO Papa constitutum est.“ Corporale tamen distinctum est ab aliis linteis, quibus tegitur altare. Sic in laudato sermone synodali habes: *Corporale mundissimum sit; altare coopertum de mundis linteis*. Variis coloribus iisdem, quibus sacræ sacerdotales vestes exprimentur

Vela ac
pallia alta-
ris.

pag. 79.

pag. 51.

pag. 126.

T. XI. pag.

1075.

Lib. III.

cap. 97.

Cap. 19.

T. XI. Conc.

p. 1075.

muntur altaris opertoria, duo in mensæ seu altaris lateribus adumbrata fubrufo & cæruleo colore in albo, sicut ipsa *alba* exprimitur, atque duo linteamina in modum crucis super altare pendentia desuper ipsum corporale, quod videtur in altari expansum.

Quidquid vero licentiæ pictoris demus, constat varii coloris præter sacra linteamina ac ipsum corporale opertoria quædam altarium fuisse, qualia hodie antependia vocamus, olim autem totum altare quaquaversum liberum tlexerunt. Ut nihil dicam, quod de CONSTANTINO M. perhibet THEODORETUS lib. I. hist. c. 31. sacrum altare ecclesiæ *Hierosolymitanæ* tunc exstructæ regalibus velis & aureis donariis gemmarum fulgore distinctis ornatum fuisse. Propius ad rem est, quod PALLADIUS narrat de quibusdam matronis Romanis: *Et primum quidem omnia sua serica superbumeralia tegumenta dedit altaribus, quod & veneranda fecit Olympias.* Inter epistolas S. BONIFACII habetur GUTBERCTI ad LULLUM archiepiscopum *Moguntinum* gratiarum actio: „Similiterque mihimetipsi coopertorium variatum ad tegendum scilicet propter frigus meum corpus misisti, quod videlicet omnipotenti Deo & B. PAULO apostolo ad induendum altare, quod in eius ecclesia Deo consecratum est, cum magno gaudio dedi.“ In actis monasterii *Murensis* apud P. HERGOTT notatur: *sericum pallium, quod in festivis diebus iacet divisum super altare B. Mariæ.* Et postea: *Pallia* ad altaria de serico VII. ad primare altare. Vocabantur *Maforium* seu *Mavors*, ut notat Dom. GEORGIUS ex charta *Cornutiana*: ubi ad ornatum ecclesiæ Q. THEODOVIUS donat *Mafortem Rhodomelinum*, id est pomi instar rubentem. Item *Mafortem* e teleo porphyro tramosericum opus marinum; item alium holosericum Luritatum. Explicat rem anonymus de miraculis S. GIBRIANI, qui narrat de comitissa RICHILDE. „Accessit ad memoriam sancti, positisque genibus & oratione fusa surgens, tam ulnis cordis quam corporis, virtutifera membra, non sine fletu & singultu, deosculata, & diutissime amplexata est, seque eius patrocinio humiliter commendavit; sed & *Mafortem* sericum non minimi pretii pro benedictione obtulit, deprecans, quotiescunque missa ad eius altare celebraretur, ipsi mensæ sacratæ ob memoriam sui superponeretur.“ Apud ANASTASIUM, ut notavit MABILLONIUS in ord. *Rom.* in GREGORIO IV. recensentur *vela*, quæ sacrum altare circumdant. Notanturque trabes nonnunquam argentæ ad sustinenda vela, & quidem nonnullæ super columnas altaris in PASCHALI I. Quæ columnæ aut ciborii sunt, aut ipsius altaris, quod etiam columnis instrui solebat.

Gen. dipl.
T.I. p. 304
pag. 315.

Bolland. T.
VII. Maii
p. 628.

XV. Inquit laudatus MABILLONTIUS, quid sint *regulares*, qui super *rugas* Imagines; positi erant, & ex quibus vela & imagines dependebant; probat eorum vela eccle- sententiam, qui *virgas ligneas, vel æreas, quibus vela adducebantur, reduc-* siæ, picturæ, cebanturque, hoc vocabulo designari volunt. Nimirum ex illis regularibus de- aliaque pa- pendisse imagines prodiit variis in locis ANASTASIUS. *Fecit tres regulares argenteos super rugas, per quas ingrediuntur ad altare: ubi imagines in frontispicio constitutæ sunt.* Alia habes testimonia eiusdem apud MABIL- LONTIUM. Quales autem imagines esse consueverint, passim idem ANASTA- sius declarat: veluti in vita SIXTI III. VALENTINIANUM augustum eius hor- tum XII. portis, & apostolos XII. & Salvatorem gemmis pretiosissimis ornatum, quem voti gratia super confessionem B. PETRI apostoli posuit. Idem de SYMMACHO P. perhibet votum solum basilicæ S. PAULI *Ostiensis*. Alia ex eodem ANASTASIO GE- De Missæ Pontif. lib. I. ORGIUS testimonia conserit c. 29. ut probet, imagines quoque seu thora- ca, vultus & effigies Sanctorum auro & argento confatas, & intra con- fessionis cubiculum, & super altare antiquitus fuisse collocatas. Quamvis de ipso altari id non probent testimonia illa, nisi forte in tabulatu ac columnis ciborii: uti in chronico *Fontanellenſi* ANSEGIS abbis perhi- betur altare in honore perpetuæ Virginis MARIÆ decorasse tabula lignea, quam imaginibus argenteis diversis cooperuit. Idem in *Flaviniacensi* mo- nasterio in honore Sanctæ Trinitatis basilicam ædificavit: *Ante cuius aram tabulam argenteis imaginibus decoratam collocavit, ipsique aræ crucem argenteam posuit, universamque basilicam variis picturis decorari iussit.* In actis *Murensibus* apud P. HERRGOTT *Geneal. diplomat. T. I. p. 314.* recen- sentur *lignæ crucis & figuræ Sanctorum diversis temporibus factæ.*

Est hoc intelligendum de imaginibus sculptis, prout a WALAFRIDO distinguuntur peculiari cap. 8. *de imaginibus & picturis* in opusculo *de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum.* Ubi sic inſit: „Nunc iam de imaginibus & picturis, quibus decus ecclesiarum augetur, dicenda sunt aliqua. Quia & earum varietas nec quodam cultu immoderato colenda est, ut quibusdam stultis videtur: nec iterum speciositas ita est quodam respectu calcanda, ut quidam vanitatis assertores existimant.“ Tangit postea etiam, quæ circa hanc rem tam in Oriente quam Occidente, flo- rente *Francico* regno, quo tunc *Alemania* nostra comprehendebatur, fuerunt agitata, atque rectum definit cultum ex ipso catholico de invo- catione & veneratione Sanctorum dogmate, distinctioneque a latria facta soli Deo debita: „Et huic quidem ut Deo (inquit) Domino, iudici, Crea- tori, Omnipotenti & Salvatori supplicamus: illos vero, ut Dei amicos, Domini famulos, patronos, vere honoratos, & pleniter salvatos in adiu-

MART. GERHART. DE LITURG. ALEMAN.

C c

to-

torium vocamus. Tales esse preces fidelium, qui publicas ecclesiæ orationes considerare norunt, dubitare non poterunt. Cum itaque talis sit Christiani perfectio sensus, non sunt omnimodis honesti & moderati imaginum honores abiiciendi &c.“ Et demum sic concludit: „Sic itaque imagines & picturæ habendæ sunt & amandæ, ut nec despectu utilitas adnulletur, & hæc irreverentia in ipsorum, quorum similitudines sunt, redundet iniuriam: nec cultu immoderato fidei sanitas vulneretur, & corporalibus rebus honor nimie impensus, arguat nos minus spiritualia contempnari.“ Legi apud eundem merentur, quæ de utilitatibus ex picturis redundantibus ibidem tractat.

Ut de S. GEBHARDO, episcopo *Constantiensi*, conditore monasterii *Peterbusani* prope eam urbem, refertur ex chronographo *Constantiensi* in actis Ord. S. BENED. sæc. V. pag. 841., quod nimirum inter ædificia admodum pretiosa tam in choro, quam in ecclesia & circa altare „præsertim muri basilicæ fuerint ex omni parte pulcherrime depicti ex sinistra veteris testamenti materias habentes. *Venetiarum* namque episcopus modicum plenum graici coloris, qui *Lazurius* dicitur, contulit: quam picturam CONRADUS abbas ex toto deleverat, quoniam antiquitas iam abstulerat decorem.“ Iam supra retuli tabulam ab eodem positam ad altare tantæ magnitudinis, ut totum operiret ciborium, habentem quatuor evangelistarum imagines, elato seu cælo opere in transversum.

Antiquitas apud *Gallos* non altaria, sed parietes decoratas fuisse, *MABILLONIUS* probat lib. I. c. 8. de Liturgia *Gallicana*, ubi etiam recenset, quas *Sulpitius SEVERUS* in baptisterio depingi curaverat imagines S. MARTINI & S. PAULINI adhuc viventis. Quod Sanctus improbaverat de sua imagine, ipse tamen etiam memorat in Nat. IX. picturas porticibus ecclesiæ appositas; Natali vero VI. maius adhuc aliorum in hac re deprædicat studium:

*Cedo alii pretiosa ferant donaria, meque
Officii sumtu superent, qui pulchra tegendis
Vela ferant foribus, seu puro splendida lino
Sive coloratis textum fucata figuris.*

Hi læves titulos lento poliant argento,

Sanctaque præfixis obducant limina lamnis &c.

Vela ecclesiæ pingendi usum improbare visus est S. EPIPHANIUS in laudata iam ad IOANNEM *Hierosolymitanum* epistola, credo potius ob distortam imaginem. „Inveni (scribit) ibi velum pendens in foribus eiusdem ecclesiæ tinctum, &que depictum, & habens imaginem quasi Christi, vel Sancti cuiusdam. Non enim satis memini, cuius imago fuerit. Quum
ergo

ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem scripturarum hominis pendere imaginem, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent, & efferrent. Illique contra murmurantes dicerebunt: Si scindere voluerat, iustum erat, ut aliud daret velum, atque mutaret. Quod quum audissem, me daturum esse pollicitus sum, & illico esse missurum. Paululum autem morarum fuit in medio, dum quæro optimum velum pro eo mittere: arbitrabar enim de *Cypro* mihi esse mittendum. Nunc autem misi, quod potui reperire, & precor, ut iubeas presbyteros eiusdem loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum est: & deinceps præcipere in ecclesia Christi eiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi. Qui adeo studiosè optimum velum quæsit, ornatum se ecclesiarum magni facere ostendit. Hincque antiquus usus ecclesiarum parietibus vela obtinendi probatur. Quod de palliis altarium modo diximus, habetur quoque ex *OPRATI Milevitani* testimonio, quo eius rei usus constans demonstratur. *Quis, quid, fidelium nescit, ligna linteamine cooperiri? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum.*

Primas in nostra *Alemannia* ecclesias ut plurimum ligneas fuisse, supra meminimus. De earum ornatu nihil legitur. Facile tamen de eo conici potest ex cultu templorum inde ab antiquissimis temporibus ubique gentium adhibito: tum etiam ex iis, quæ sunt literis deinceps commendata. Cuiusmodi exempli causa in ecclesia *Moguntina* fuisse *CONRADUS* episc. *Apud Ursif.* in chronico describit: „Erant ibi purpurarum pretiosarum tantæ copiæ, *P. 567.* ut diebus festivis totum monasterium, cum sit tamen longum & latum, intrinsecus tegetetur, & tamen adhuc superfuerunt. Erant tapetia & dorsalia mira picturæ varietate distincta, quæ operis subtilitate & pulchritudine animos intuentium admiratione delectabant. Præter ista erant & alia, quæ super pavementum templi, & scamna, & coram altaribus sternebantur. Eiusmodi etiam ornamenta in actis Murensibus apud *P. HERRGOTT* notantur peculiariter pro festivitibus: „Missalia linteæ in solemnitatibus super altaria ponenda: duo ad primare altare, unum ad *S. MARIAM*: unum ad *S. PETRUM*: unum ad *S. Crucem*. Sunt & hic duo offertoriola & linteum analogium super evangelium ponendum in festivis diebus, & *V. confanones*, & unum sericum super sedile sacerdotis ponendum, & quatuor vela, & tria tapetia, & adhuc de aliis paliis, quæ vocantur bancalia &c.“ In append. *Ord. Rom. IX.* apud *MABILLONIUM* p. 159. aliquid in hanc rem de usu *Romano* habetur: „In memoriam posterorum scribimus nos canonici basilicæ *S. PETRI*, in quibus noctibus lectorium eiusdem basilicæ de consuetudine ornatur, mappula & facula librarum duarum a consensione traditis,

General. dipl. T. I. P. 315.

videlicet Dominica *de Gaudete* Nativitas Domini &c.⁶ Sed adhuc semel CONRADUM nostrum audiamus de aliis ornamentis. „Nunc (inquit) de ornatu & thesauro ecclesiæ, & primo de pertica audiatis. Erat pertica argentea concava deaurata, quæ tantum præcipuis festis, ut in Passione, Pentecoste, in dedicatione ecclesiæ, in festo patroni gloriosi confessoris beati MARTINI, in Nativitate salvatoris, ante altare dependebat: in qua vascula suspendebantur, quædam eburnea, quædam argentea, formarum diversarum, omnia reliquiis plena. In horum omnium medio fulgebat smaragdus suspensus catenis aureis duabus, habens quantitatem & spissitudinem dimidii peponis magni, & per omnia similitudinem habens peponis, & ipse concavus &c.“ Pergularum fit mentio subinde in libro pontificali ad exedram seu mensam designandam, in qua sacra donaria exhibebantur diebus solemnioribus.

Picturæ in ecclesiis passim in carminibus meminit PAULINUS Nolanus, multaque in actis synodi Nicænæ II. occurrunt inter alia S. NILI responsum ad Olympiodorum, ex quo probatur, rectam fuisse etiam apud Christianos consuetudinem ornandi ecclesias non modo sacris, sed etiam variis animalium figuris. Testimonium illud describit Io. CIAMPINI P. I. c. 27. *veterum monumentorum*, in quibus præcipue musiva opera seu picturæ antiquissimæ sacrarum ædium illustrantur ac etiam æri incise repræsentantur. De pictura sacra duobus libris tractavit Cardinalis Federicus BORROMÆUS, qui sunt vol. VII. symbolarum literariorum recus. De imaginibus crucifixi GRETSEUS de cruce, ARINGIUS in *Roma subterranea*, & Iac. BOSIUS in cruce triumphante & gloriosa, CIAMPINI de sacris ædibus c. 4. multa ad rem collegerunt, hic præsertim de operibus antiquis musivis, quæ sæpe iis congruunt, quas S. PAULINUS descripsit picturas E. c. Christi Domini in specie Agni in abside ecclesiæ *Fundana*, ab ipso PAULINO extractæ:

*Sub cruce sanguinea niveo stat Christus in agno
Alite quem placida sanctus perfundit biantem
Spiritus, & rutila genitor de nube coronat.*

Æt. IV. Quibus versibus SS. Trinitatis imago describitur, quam idem PAULINUS
pag. 244. clarius describit in camera basilicæ Nolane:

*Pleno coruscat Trinitas mysterio
Stat Christus agnus; vox patris cælo tonat
Et per columbam Spiritus sanctus fluit
Crucem corona lucido cingit globo:*

Epist. XII.
ad Severinum,

Et paulo post:

Sanctam fatentur crux & agnus victimam.

Item:

Item: *Ardue flori feræ crux cingitur orbe corona
Et domini fuso tincto cruore rubet.
Quæque super signum resident cæleste columba
Simplicibus produunt regna patere Dei.*

Ubi semper cum cruce columba S. Spiritus symbolum comparet, quem morem GRETSEUS lib. II. de cruce c. 20. S. PAULINO antiquiorem ex OSORIO probare nititur, qui S. THOMÆ apostoli crucem describit, in civitate Malipure eiusque colle, in quo sacellum, inventam, ac lapidi incisam, in cuius fastigio columbæ imago residebat, sed hoc nihil nunc ad nos. In synodo Trullana ad finem sæculi VII. aut initium VIII. cautum est can. 82. ut loco Agni Christus in cruce, in hominis. figura pingetur.

Card. Feder. BORROMÆUS lib. I. de pictura sacra c. 6. de nuditate, ad concilium provinciale Moguntinum contra licentiam impudentiamque pictorum provocat, in quo can. 41. *procaces imagines, & nimio artis lenocinio ad mundana potius vanitatis speciem, quam ad pietatis communitio-*
nem effigiata, in templis proponi omnino vetantur.

CAPUT II.

De sacris Vasis.

I.

specialis semper cura inde a prima ecclesiæ ætate Vasa sacra.
fuit in servandis custodiendisque rebus ad sacrum ministerium pertinentibus. S. LAURENTII acta apud AMBROSIIUM, AUGUSTINUM & PRUDENTIUM documento sunt, quantum ecclesiæ persecutores his ecclesiæ thesauris diripiendis inhiarint. Fuitque hoc præcipuum *Donatistarum* flabellum, ac varia hic accusatio-
Can. 13.
num capita. Unde in concilio *Arelatenſi* an. 314. decernitur: „De his qui scripturas sanctas tradidisse dicuntur, vel vasa dominica, vel

nomina fratrum suorum, placuit nobis, ut quicumque eorum ex actis publicis fuerit detectus, non nudis verbis, ab ordine cleri amoveantur.“ Alienum est ab instituto nostro hic enarrare, quæ tum iniustus accusatio-

nibus, cum iustis retorsionibus agitata sint, tum aliis etiam eiusmodi causis, quidve in hac re variis ecclesiasticis canonibus sit constitutum.

T. I. Conc.

Germ. p. 36.

Ad propositum nostrum est, quod in capitulari GREGORII II. quod datum est MARTINIANO episcopo, GEORGIO presbytero, & cæteris in *Bavariam* ablegatis, inter primarias episcopi curas statuitur: *Ministeria atque ornatum ecclesiæ, vel quidquid est vel fuerit in patrimonio eiusdem non minuere studeat, sed augere.* Quæ verba in

T. XII. bibl.

PP. p. 121.

T. I. conc.

Germ. p. 423.

t. 9.

epistola eiusdem GREGORII II. habentur, inter *Bonifacianas* 124. In capitulis sub CAROLO M. ineunte sæculo IX. scitum habetur: „Ut unusquisque secundum possibilitatem suam certare faciat de ornatu ecclesiæ suæ, scilicet in patena & calice, planetam & albam, missale, lectionarium, martyrologium, poenitentiale, psalterium, vel alios libros, quot potuerit, crucem, caplam vel, (vela) ut diximus iuxta possibilitatem suam.“ In relata schismatis *Donatistarum* causa mentio fit *brevis auri*

Lib. I. c. 16.

& *argenti*, quod *commemoratorium* vocat OPTATUS *Milevitanus*: „Erant enim ecclesiæ ex auro & argento quam plurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat, quæ quasi fidelibus senioribus commendavit commemoratorio facto.“

Lib. III.

c. 97.

Superius inter partes sacrarum ædium mentionem iniecit secretarii seu vestiarii, ubi sacra huiusmodi servabatur supellex. In Decreto BURCHARDI ita ex conc. *Remensi* refertur: *Expleta missa calix cum patena & sacramentorum liber cum vestibus sacerdotalibus in mundo loco sub ferra recondantur.* Eadem autem religione, quo recondita in eodem loco, iterum deprompta inde sunt. Cuius rei in ordinibus *Romanis* frequens est mentio. In ordine I. recensentur varia eiusmodi aurea & argentea vasa, quæ „Acolythy de ecclesia salvatoris per manum primi mansionarii sumunt, & baiuli portant. Diebus vero festis calicem & patenam maiores, & evangelia maiora de vestiario dominico exigunt sub sigillo vestiarii per numerum gemmarum, ut non perdantur.“ In Ord.

Num. 3.

Num. 4.

III. „Sed hæc cura erit acolythorum, ut sacri ministerii vasa per manum primi mansionarii, qui est custos dominicalis vestiarii, accepta, deferantur per baiulos.“ Vocat hunc *thesaurum summi sacramenti, missæ secretarium* RUPERTUS *Tuitiensis* lib. I. de div. off. c. 17. de ministerio altaris.

Nominat paullo post sacrarium, unde sacrifiæ vocabulum est, mutato paululum usu nominis hodierno ab antiquiore, pro thesaurario (ut idem RUPERTUS ibidem vocat) seu thesaurorum custode: quo nomine per scripta est PAULI sacerdotis & GEBHARDI virorum religiosorum ecclesiæ *Ratisbonensis* ad MARTINUM presbyterum, & thesaurorum S. AMBROSII custodem,

T. I. Mus.

Ital. P. II. Ratisbonensis

p. 95.

ad MARTINUM presbyterum, & thesaurorum S. AMBROSII

custodem,

stodem epistola: quod ecclesiæ munus item, & cicendeliarum supra memoravi. Nomen autem custodis ac munus hodie perseverat in cathedra- libus collegialibusque ecclesiis, ac monasteriis etiam mulierum, ubi ab antiquo tempore *custrix* thesauri ecclesiæ curam gerit, ut DUCANGIUS notat. Inter varia autem *custodum* munia apud eundem distincta primum hoc notatur, cui templi cura incumbit, quod in nostra *Alemannia* anti- quissimum est, cum apud *Walafridum STRABUM* (in vita S. OTHMARI, ab- batis *S. Galli*) presbyter custodis officium gessisse legatur.

cap. II.

II. Uti vero ethnici persecutores insidiabantur eiusmodi ecclesiæ the- sauris, ita postea facti christiani, eosdem instruere studuerunt pii prin- cipes. Quod S. HIERONYMUS ex ZACHARIÆ prophetia illustrat: „Quod (inquit) eadem regalis potestas, quæ prius sedebat in insidiis cum divi- tibus, & quasi ex senatus consulto Christi nomen conabatur extinguere, nunc expensis reipublicæ ecclesiarum basilicas extruat, & exaltet sum- ma vestigia, ut non solum laquearia & tecta fulgentia auro decoret, sed parietes diversi marmoris vestiatur crustis, & divinos libros, quos prius tradebat incendio, nunc deauratos & purpuratos, & gemmarum varieta- te distinctos in custodiam *Romani* verterentur status.“ CONSTANTINUS apud EUSEBIUM, SOCRATEM, SOZOMENUM & in libro pontificali ob pretiosa donaria imprimis laudatur. Iterum postea IULIANUS apostata sacrilegas in- tulit manus, quod THEODORETUS de vasis sacris ecclesiæ *Antiochena* in ærarium publicum illatis commemorat, quorum vasorum FELIX comes *magnificentiam conspicatus* (CONSTANTINUS enim & CONSTANTIUS *am- bitiose fabricari ea iusserant*) ecce, inquit, quibus vasis *Mariæ* filio mi- nistratur. Sed non diu grassari permissus est IULIANUS, iterumque imperato- res Christiani, ac postea reges imprimis *Francorum* eandem munificen- tiam ad ornatum ecclesiæ exhibuerunt, atque alii etiam, qui facultatibus pollebant, sunt æmulati, ecclesia vero religiose accepit. Ritus offerendi vasa sacra aurea & argentea illustravit Iustus FONTANINUS *De disco argen- teo votivo veter. Christian.* C. XXI. & seqq.

Pretiosa ex auro, argen- to, gemmis.

Comment. in C. VII. Zachar.

Lib. III. bist. eccl. c. 12.

Ad rem nostram illud propius pertinet, quod apud EKKEHARDUM in vita B. NOTKERI *Balbuli* narratur de PETRO *Veronensi* episcopo ad S. Gal- lum grave pondus auri ferente: Quid ergo de auro PETRI sit, sunt EK- KEHARDI verba, calix sit, capsula cavea evangelii, omnia pretiosissimis gemmis ornata. CONRADUS episcopus thesaurum ecclesiæ *Moguntina* mul- tis describit, atque inter alia recensentur „thuribula X. argentea deaura- ta, & unum aureum habens auri marcas tres, & accerræ XI. inter quas una erat de lapide integro onychino concavo habens similitudinem ver-

Goldst. ver. Alem. T. I. p. 232.

Ursifius script. ver. Germ. pag. 568.

mis

mis horribilis, id est, ut bufonis: concavitas eius patebat in dorso, ubi & circulus argenteus cum litteris *græcis* ambiebat. In fronte huius acerræ quia caput habebat simile vermi monstroso, erat lapis topazius valde pretiosus magnitudinem habens dimidii vitelli ovi: in oculis eiusdem acerræ duo robini: quos carbunculos vocant. Adhuc eadem acerra habetur hic, sed gemmæ non. Item erant duæ grues argenteæ concavæ, quæ solebant poni iuxta altare hinc & hinc inpositis carbonibus & thure & thymiamate boni odoris fumum per guttura & rostra emittebant. Erant autem grues tantæ magnitudinis, cuius vivæ. Erant ibi libri, qui pro ornatu super altare ponebantur, ut evangeliorum, epistolarum, plenariorum &c. aliqui vestiti ebore sculpto, alii argento, alii auro & gemmis. Erant pelves 4. argenteæ, urcei diversarum formarum, quos manilia vocant, eoquod aqua sacerdotum manibus funderetur ex eis, argentea &c.

Libri etiam
liturgici.

III. In actis *Murenf.* apud P. HERRGOTT *Geneal. dipl. T. I. p. 314.* habes: *Adhuc sunt hic duo plenaria, unum ex auro & lapidibus preciosis optime factum est; alterum autem cum argento, & duo aurei calices, & quatuor argentei &c.* Cum vero successu temporum eiusmodi supellex ac pretiosa vasa in aliam plerumque formam sint redacta, aut variis casibus perierint, passim saltem adhuc quædam inter cimelia servantur libri liturgici cum pretiosis tegumentis, gemmis, auro, argento, ac tabulis eburneis, quales supra p. 105. descripsimus *Solodorensem* & *S. Blasianum* libros sacramentorum, qui præcipue sic ornari consueverant. FLODOARDUS HINC MARUM *Remensi* ecclesiæ donasse refert librum quoque sacramentorum, sed & lectionarium, quos scribi fecit, ebore argentoque decoratum.

Lib. III.
cap. 5.

Huc referenda sunt diptycha, tabulæ eburneæ, cuiusmodi meminit etiam pretiosi metalli charta I. RUDESINDI *Dumienfis* episcopi æra 930. apud YEPEZ in chronico ord. S. BENED. ut GEORGIUS habet: *diptagos* (diptychos) *argenteos imaginatos & deauratos*, ac recte notat, per tabulas eburneas diptycha non semper significari. Exempli causa sit S. EVERARDI testamentum, qui de ornamentis Capellæ suæ legavit filio suo maiori natu tabulas eburneas auro paratas, BERENGARIO vero filio secundo legavit tabulas ad canendum, auro & argento paratas. Subdit GEORGIUS: *Licet ergo tabulæ eburneæ, quas EVERARDUS filio maiori reliquit, diptycha sacra esse possint, hæc tamen ad canendum destinata ad sacra diptycha referri non possunt.* Harum mentio fit apud AMALARIIUM. In *Centulensi* thesauro, idem notat, etiam repositæ erant tabulæ eburneæ ex auro argentoque paratæ I. maior II. minores II. ex cupresso, I. argento parata.

RICUL-

De sacro.
ministr. c. 10
p. CXXVI.

RICULPHUS episcopus *Helenensis* an. 915. dedit ecclesiæ suæ tabulas eburneas duas. Hæc autem & de sacris diptychis, & de tabulis ad canendum accipi possunt. Sed hæ tabulæ eburneæ aliquando ad pacem dandum ante sacram communionem inferviebant.

Superius meminimus eiusmodi ornatus in libris evangelicis, atque paullo ante cavæ evangelii ex auro. Apud GREGORIUM *Turonensem* de Mirac. S. MARTINI lib. IV. c. 10. memorantur inter alia viginti evangeliorum capsæ, omnes ex auro puro ac gemmis pretiosis ornatae, qualis ex argento deaurato miri operis anaglyptici est in nostro thesauro. *Codices quoque evangeliorum*, inquit RUPERTUS *Tutienfis*, auro, argento, lapidibusque pretiosis non immerito decorantur &c. Ipsæ etiam litteræ aureæ erant ac argenteæ in purpureo pergameno. In testamento EVERARDI comitis legitur lectionarium de epistolis & evangelis cum auro scriptum. In libris sacramentorum præcipue Canon ita scribi solebat, uti est in codd. *Solodorenfi* & *Petersbusano*, atque in nostro primæ paginæ præcipuorum festorum sunt purpureæ cum auro argenteoque monogrammate, integram replente paginam. Alias haud infrequenter sunt integri libri aureis argenteisque litteris scripti, psalteria, evangelia, lectionaria, codices scripturæ sacrae, quales adhuc servari passim in cimeliis scriptores tradunt, ac multa in hanc rem colligunt auctores novi operis diplomatici *Gallici* ex Congreg. S. Mauri T. II. p. 100. &c. a)

De off. dia.
lib. II. c. 33.

a)

IV. Quædam illic sic adornata recensentur in usum principum, alia in Ministeria; usum sacrum, ad quem rite pretiosa quæque consecrantur, publicum ornamenta, præsertim ministerium altaris ac aliorum sacramentorum, quibus inæstimabile pretium, sanguine Christi partum, continetur. Hæc vocantur *ministeria*, voce antiquis iuriconsultis usitata ad significanda vasa escaria & potatoria, unde commode ad usum eucharisticum est traducta, consecratis ad id ministerium vasis, seu initiatis, ut vocat S. AMBROSIVS ea vasa, quæ iam corpus aut sanguinem Christi continuerunt. „In his tribus generibus (inquit) vasa ecclesiæ, etiam initiata confringere, conflare, vendere licet. Opus est, ut de ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne

Ministeria;
ornamenta,
ac utensilia
diversi generis.
lib. II. de
offic. c. 28.

a) ANASTASIVS bibliothecarius in vit. summorum Pont. passim huiusmodi cimeliarum meminit, quædam affert ex eo, aliisque antiquis scriptoribus Jo. CIAMPINI P. I. *vet. monum.* c. 16. de voluminibus evangeliorum in orientali & occi-

dentali ecclesia, auro, unionibus, pretiosisque lapidibus ornari solitis: quale adhuc servari in bibliotheca *Cottoniana* olim miraculo servatum ex BOLLANDO narrat CIAMPINIUS p. 132.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

D d

ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra ecclesiam primum quæsitæ sunt vasa, quæ initiata non essent &c."

Ad. Sinc.
p. 411.

Lib. III. hist.
s. 10.

c. 7.

Habes hic etiam vocabulum *ministerium*, quo vasa sacra designantur, ac universim sacra supellex plurali numero, veluti in actis S. PHILIPPI episc. *Heracleensis* apud RUINARTUM: *Postero die stationarius, ministeriis omnibus ecclesiæ inventis, atque signatis, egrediebatur.* Sic etiam habetur apud GREGORIUM *Turonensem*: „Inter reliquos thesauros *ministeria* pretiosissima detulit.“ Recensetque „sexaginta calices, quindecim patenas, viginti evangeliorum capsas, omnia ex auro puro, ac gemmis pretiosis ornata.“ In pœnitentiali HALITGARII describitur: „Si quis de *ministerio* sanctæ ecclesiæ qualecunque opus quidlibet fraudaverit, vel neglexerit, VII. annos pœniteat, III. in pane & aqua.“ Ubi *ministerium* sanctæ ecclesiæ, ut MENARDUS annotavit, sunt vasa sacra, seu aurea, seu argentea. In concilio *Triburiensi* c. 18. habetur: „URBANUS papa omnia ministeria sacra fecit argentea.“ Quæ ex libro pontificali sub nōmine DAMASI sunt deprompta. S. AMBROSIIUS aurum inter ecclesiæ a S. LAURENTIO pauperibus erogatum etiam vasa sacramentorum comprehendit loco mox citato. „LAURENTIUS (inquit) qui aurum ecclesiæ maluit erogare pauperibus, quam persecutori reservare: pro singulari interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Nunquid dictum est S. LAURENTIO: Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere.“ S. PAULINUS vasa mystica appellat:

*Multa etenim suberant alia, ut novistis in ipso
Ornamenta loco, quæ sumeret, ut crucis auro
Parceret: Intus enim latitabant mystica vasa
Sumendis mandata sacris.*

Lib. XXV.
s. 13.

Ornamenta ecclesiæ generaliter omnia comprehenduntur in donatione facta ab ADELGASTRO, SILONIS regis *Hispaniarum* filio, monasterio *Obonensi* apud *Astures*, prout habetur in annal. *Beued.* apud MABILLONIUM ad an. 785. „Ad ornamenta vero ecclesiæ octo vestimenta, tres mantos seu casulas, sex stolas, & quinque manipulos, quatuor corporalia, & quinque pallas, & sex sabanas seu manutergia, duas litteratas, & quatuor sine serico: unam cappam sericam, & tres calices, duos scilicet ex argento, & unum ex petra; unum missale, unam crucem ex argento, & duas ex ligno; quatuor frontales ex serico, duas tampanas ex ferro. De libris lectionarium, responforium, duo psalteria, unum codicem dialogorum, & unam regulam de ordine sancti BENEDICTI &c.“

Sed propior ad rem est recensio, quæ in ordine *Romano*, a nobis ex codd. *Alemannicis* etiam eruto habetur. Ordo autem III. apud MA-

BILLONIUM n. 4. hæc enumerat sacri ministerii vasa: *Aquam manus, patenam cottidianam, calicem; scissos, & pugillares, & alios aureos, & gemelliones argenteos, colatorium argenteum & aureum, & alium maiorem argenteum, amas argenteas, cantatoria & cætera vasa aurea & argentea.* Referre etiam hic iuvat, quæ vocantur *utensilia ad missarum solemniam* in Constitut. *Hirsingienf.* S. WILHELMII apud P. HERGOTT c. 84. De vet. diffe. monast. p. 450.

„Dignum videtur, & necessarium hic inserere, qua diligentia, quoque studio ad dominici corporis & sanguinis consecrationem serviatur. Primum propter hoc ipsum factum est unum armariolum ante faciem maioris altaris optime compaginatam & intrinsecus pannis undique vestitum. In quo nihil aliud reconditur, nisi illa utensilia, quæ necessaria sunt ad missarum solemniam, dumtaxat in conventu generaliter agendarum: id est præcipue duo calices cum patenis diversæ quantitatis, & duo corporalia, unum duplum, sicut omnia corporalia solent esse ad privatas missas, alterum simplum. Minor calix cum duplo corporali ad matutinalem missam; maior cum simplo ad maiorem. . . . Item ibi est patena mediocris & argentea, & eiusdem metalli scutella habens operculum eiusdem metalli fabrilis opere colligatum. Ibi ampullæ ad subministratorem vini & aquæ. Nam & in ampulla vinum ante consecrationem solet offerri. Ibi urceus argenteus cum appendicio suo ad manuum ablutioem. Ibi linteola plura, sine quibus singula sacrata vasa nec lavantur, nec quoquam portantur.“

V. Primo loco in ordine Romano occurrit *aquamanus*, seu, ut in ordine III. legitur, *aquamanile*, hoc est vas manuale. In libro ponticali indifferenter *aquamanus*, *aquamaniles*, seu *aquamanilia* scribitur. In concilio Carthaginensi IV. can. 5. de subdiacono in editionibus Labbeana & Veneta sic legitur: *De manu vero archidiaconi urceolum cum aqua & mantile, & manutergium.* Annotatur vero in margine *aquamanile*, ac *manutergium*, *aquamanilem*. Prout nempe sacramentarium Gelasianum apud MURATORIUM, & alias vulgatum habet: *De manu vero archidiaconi accipiat urceolum cum aqua, & aquamanile, ac manutergio.* Similiter legitur in Gregoriano apud eundem & alibi. In ordine vero septem ecclesiasticorum graduum, quem idem mox subdit, omittitur *cum aqua*, & aliquid explicationis gratia additur: *De manu vero archidiaconi accipiat urceolum cum aquamanili, id est cum bacilibus, ac manutergium.* *Baciles*, seu *bacilia* dicuntur a *baca*, *bacca*, quæ vas vel urceolum significant, ut videre est apud DUCANGIUM. Apud P. HERGOTT aliquoties occurrunt in veteri Disciplina monastica etiam *baciles manuales* pro usu privato mo-

nachorum in suis cellis. Pro sacro vero ministerio S. ISIDORUS usum designat his verbis in epistola ad LUDIFREDUM *Cordubensem* episcopum, ubi dicit, pertinere ad subdiaconum urceglum & aquamanile, ac manutergium tenere episcopo presbyteris & levitis pro lavandis ante altare manibus. Et

Script. Rer. CONRADUS in recensione thesauri *Moguntini* apud URSTISIUM: *Erant pelles quatuor argenteae, urcei diversarum formarum, quos manilia vocant, eoquod aqua sacerdotum manibus funderetur ex eis, argenteam quendam habentes formam leonum, quendam draconum, avium & gryphonum, vel aliorum animalium quorumcunque.*

Ad thus
adolendum.

VI. Paulo ante retuli, quæ idem in thesauro *Moguntino* recenset pretiosa thuribula, acerras item ac grues concavas tanta magnitudinis cuius vivæ. Quæ solebant poni iuxta altare hinc & hinc, & dorso posant, impositi carbonibus, & thure vel thymiamate boni odoris fumum per guttura vel rostra emittebant. BENEDICTUS episcopus S. BONIFACIO inter alia

Epist. 111.

munuscula etiam thymiamata transmissit: *Parvum munusculum Sanctitati vestre direxi sabanum unum, & facitergium unum, & modicum thymiamata.* Et THEOPHYLACTUS ad eundem: *Diraximus vobis parvam benedictionem ex largitate B. PETRI apostoli: propter Deum grato animo dignemini suscipere costum, cinnamomum & styracem.* GEMULUS item diaconus ad

Epist. 147.

eundem S. BONIFACIUM: *Ad vicem charitatis cum magna reverentia diraximus cinnamomum uncias quatuor. Costum uncias quatuor. Piper libras II. Coczumberem libram unam.* Coczumbrem ad eundem sacrum thymiamatis usum fuisse, ex sequenti epistola discimus: *Transmissimus aliquantum Coczumbri, quod incensum Domino offeratis temporibus matutinis & vespertinis, five dum missarum celebratis solemnia, miri odoris atque fragrantie.* Eadem sacra munuscula in aliis etiam Bonifacii epistolis

Epist. 148.

occurrunt, de quibus recensendis superfedemus. In ordinibus Romanis thymiaterium vocatur vas, quo mittitur incensum. AMALARIUS thuribulum vocat ecloga in Romanum ordinem de portatione seu presentatione thuribuli. Ut habetur peculiaris titulus in auctiori nostro ex codice *Tigurino*, ubi sic legitur: „Aliquociens portatur unum, aliquociens duo, aliquociens tria, ut unum sit ad altaria suffumiganda per ecclesias circumstantes, & alterum viros ad fumigandos, & tertium vadat ad feminas.“ In ecloga AMALARII vulgata a BALUZIO & MABILLONIO habetur: „Intrant cum eo (episcopo) non amplius, quam septem diaconi, totidem subdiaconi, totidem acolythi cum turibulis non amplius ternis.“

Ad oblationes faciendas.
General. diplomat. T.I.
p. 315.

VII. In actis *Murenfisibus* recensentur duo offertoriola inter varia lintea & serica pallia apud P. HERRGOTT, quæ alibi ex solido metallo notantur,

ut

ut in vita S. BENEDICTI *Anianensis* sæc. IV. Ord. S. BENED. *offertoria argentea*. In chronico *Fontanellensi* *offertorium aureum cum patena sua aurea opere mirabili*. Et infra: *Offertorium argenteum eiusdem calicis, habens effigiem mirifici operis: alia offertoria argentea cum patenis argenteis eorundem*. Unde patet, ut MABILLONIUS observavit, *offertorium* cum patenis fuisse calicis appendicem, patenam vero offertorii. Ubi similia loca citat, quæ cum aliis habentur apud DUCANGIUM in Glossario, itidemque varia testimonia de *offertoriis* lineis & sericis. Subdit MABILLONIUS: „Itaque *offertorium* ad excipiendas panis oblatas, patena ad easdem consecrandas adhibebatur. Nisi dicas in patena repositam fuisse hostiam, quæ sacerdoti signanter deputata erat; positam alias in *offertorio* ad communionem fidelium. In *offertoriis* vero lineis, quæ solidis successerunt, excipiebantur itidem oblatæ: simulque calix & patena, dum sacerdoti offerebantur, iisdem *offertoriis* inolvebantur. Id etiam nunc in usu, ut patena velo obvoluta teneatur a subdiacono, diacono porrigenda: & in quibusdam ecclesiis calix, imo etiam ampullæ cum velis ad altare deferantur, ut in *Remensi*. *Offertoria* hæc idem esse videntur cum fanone, quatenus ad hunc usum pertinuit ad offerendas scilicet oblatas, quas panis rotulas vocat Iso, S. Galli monachus, quæ vulgo oblatæ dicuntur.“ Cuius locum in *Principiis theologia sacramentalis* retuli. Figuram autem habes in iconismis, quos ex *San-Blasiano* vetustiori sacramentario T. II. exhibemus. Neq. aliud videtur esse maior illa, quæ fig. 3. exprimitur cum agno, prout nimirum intra ferrum oblatorium seu characteratum etiamnum mos est alicubi coquere, ut postea dicemus.

Hæc igitur oblata cum fanone reverenter fuit ad altare delata. In veteri expositione missæ apud COCHLEUM & HITTORPIUM ex variis Mss. *Germania* edita, atque in HITTORPII codicibus immediate ordini *Romano* subnexa (cuius ordinis est expositio, ut iam HITTORPIUS notavit, & forte auctore BEROLDO *Constantiensi*) sic præscribitur: *Oblata denique Corpus Christi designans non nudis manibus sed fanonibus multo labore studioque candidis offertur*. In ord. Rom. *Populus dat oblationes suas, id est panem & vinum, & offerunt cum fanonibus primum masculi, deinde feminae*. In ecloga AMALARIi cum fanonibus offerunt. De fanone amictu dicemus capite seq. Hodie velo oblongo in missis solemnibus subdiaconus calicem cum patena, eique superposita hostia ad altare defert, olim autem solemniori ritu vinum etiam & aqua in spis vasibus fuerunt oblata, ut postea dicemus, præsertim in principalibus festis, uti præscribitur in Constitutionibus *Hirsaugiensibus* apud P. HERRGOTT: „Item in eisdem festis duo sacerdotes ab eo acceffiti apportant oblationem, unus hostiam

p. 207.

c. 16.

Lib. III. de Liturg. Gall. n. 14. p. 185.

§. 42.

Apud Cochleum p. 49.

De veteri dist. monach. p. 123.

& vinum, alter vero colam auream vel argenteam, & ampullam aquæ, de qua vinum est miscendum. Adhuc autem ab Armario diaconus aliquis illuc dirigitur, & accepta cola de manu eiusdem sacerdotis, sicut & ille eam de Subdiacono accepit, qui infra-missam vel ad processionem eam in manu suspensam portavit, aquam calici per eam infundat, tunc cum vinum & hostiæ a priore fuerint oblatae.

In CONRADI episcopi *Moguntini* chronico alius colarum usus designatur: *Erant colæ argenteæ novem, per quas vinum poterat colari si necesse fuisset: præter eam, quæ attinebat calici aureo, & hæc aurea erat.* In vulgato a CASSANDRO & HITTORPIO ordine Romano idem usus exponitur: *Ornato vero altari Archidiaconus sumit amulam pontificis cum vino de subdiacono & refundit super colum in calicem.* Aliter dictum *Colatorium*, ut CASSANDER adnotat: Est autem *Colatorium* vasculum quoddam subtilissimis foraminibus ab imo fundo perforatum, per quod vinum ex amulis in calicem refundebatur. Extat inter opuscula *Io. Dom. AULISII* epistola de colo *Mayeriano* inscripta, quale nimirum *Marcus MAYER* prope *Romam* effossum vasculum pertusum formis excudi fecit. Vocabatur etiam *Syon*, *sipbon*, quæ in idem recidere vult *Georgius*: *sipbonis* vox, qui est tubus seu fistula in fontibus, degenerasse in *Syon* videtur, indidemque venisse, ut nonnunquam scyphus vocetur colatorium; qui tamen in ordine *Rom.* inter ea vasa habetur, in quæ vini oblationes ex maiori calice refundebantur. Amula vero est vas, in quo vinum offertur iuxta expositorem ordinis *Romani*, quem CASSANDER *BEROLDUM Constantiensem* esse putat. In antiquissima charta *Carnotiana* vocatur hamula oblatoria, iungiturque colum & thymiaterium. Idem forte est caucis argenteus intus deauratus, quem *S. BONIFACIO ÆTHILBERTUS* rex donavit, ut constat ex epist. 40. In Constit. *Hirsing.* notantur ampullæ ad subministrationem vini & aquæ. CONRADUS in chronico *Mogunt.* apud *URSTIS.* script. Rer. *Cuilibet calici erant speciales ampullæ argenteæ.* Plurales etiam numero in ordine *Rom.* habetur apud CASSANDRUM: *Tunc venit subdiaconus ferens in brachio dextro patinam, & in sinistro calicem, in quo recipiantur amula populorum.* Addit his verbis *AMALARIUS* in ecloga: *Et super calicem corporale, quod accipiens diaconus ponit super altare. Similiter & calicem post receptas amulas.*

Corporalia
ac pallæ.

VIII. Subdit *AMALARIUS*: *Non licet fieri de altero panno corporale, nisi de lineo*, cui hic potius, quam inter sacras vestes ob usum eius locum damus. Dubium quis moveat, an de eodem corporali intelligendus sit idem *AMALARIUS*, dum ante verba Canonis *Per quem hæc omnia*

nia &c. rubricam ponit: *Hic archidiaconus erigens se penit, & involvens calicem mapula levat illum contra dominum papam.* Eidem de officii ecclesiasticis memortatur: *Archidiaconus qui elevat calicem de altari, involvit sudario scilicet ab aure calicis ad aurem.* Per aurem puto intelligere anfas calicis, quarum fit mentio in ipso ordine Romano. Sed non adeo liquet de corporali, an illud per mappulam seu sudarium intelligat. Quod quidem alia etiam habuit nomina, uti de *Chrismale* testatur *Rudolphus GLABER*, „quod a quibusdam corporalis appellatur, plurimum expertum est prestare remedia, si fides exigentium non fuerit dubia. Nam contra incendia sæpius elevatum aut extinguendo compescuit, aut retrorsum pepulit, seu in partem alteram reversit.“

Hæc eadem virtus in Constitutionibus *Hirsang.* apud P. HERRGOTT tribuitur corporali, altaris officio servienti, cum alias *chrismale*, alia etiam officia præstiterit, & a sacerdotibus fuerit gestatum, ut alibi videbimus, non tamen nisi in cultu divino, ut *IOANNES Abrincensis* dicit. At in Concilio *Salegunstad.* an. 1022. c. 6. prohibetur, ut nemo corporale ad extinguendum incendium in ignem proiciat, his verbis: „conqueitum est in sancto concilio de quibusdam stultissimis presbyteris, ut quando incendium videant, Corporale, dominico corpore consecratum, ad incendium extinguendum temeraria præsumptione in ignem proiciant. Ideoque sanctum est sub anathematis interdictione, ne ulterius fiat.“

Corporale in laudatis Constitutionibus *Hirsaugiensibus* duplum & simplex distinguitur, & quidem duplum sicut omnia corporalia solent esse ad missas privatas, destinaturque minor calix cum duplo corporali ad matutinam missam, maior cum simplo ad maiorem. Duplum forte fuerit, quod plicatur iuxta *HONORIUM Augustodunensem*, seu *genimam anime*, & *INNOCENTIUM III.* qui vocat corporales pallas, quas diaconus super altare disponit. Pars autem, inquit, quæ plicatur, ponitur super calicem, signat sudarium, quod fuerat super caput eius, separatim involutum in unum locum. Hoc puto sudarium indigitari seu mappulam apud *AMALARUM*, quæ nobis palla est, sed non plicabilis, ut olim erat. Plicabile autem est corporale, quod in altari extenditur. „Duplex est enim palla (inquit laudatus *INNOCENTIUS*), quæ dicitur corporale, una, quam diaconus super altare totam extendit, altera quam super calicem plicatam imponit.“ Quætionem hanc inter alias movit *S. ANSELMO WALLERAMUS Nymburgensis* episcopus: Præterea, inquit, inter consecrandum nonnulli ab initio calicem operiunt, quidam corporali, alii panno complicato in sudarii. Usus in hoc *Germaniæ* declarat, qui cum dictis ex *AMALARIO* congruit, ab *Anglicano* diversus. Involvimus tamen & nos vitalem

Lib. III. c. 26.

Lib. V. bl. flor.

De oct. dist. monast. p. 450.

De offic. eccl. p. 62. T. III. Cone. Germ. p. 56.

c. 57. lib. II. de myst. miss. c. 56.

Opp. S. Anselmi p. 138.

lem hostiam, non, sicut vobis mos, a principio; sed in fine cum Ioseph & Nicodemo. Anglicanum usum in responsione tuetur S. ANSELMUS tam in tempore, quo tegebatur, quam etiam illum, quod panno operiatur sacrificium. Stephanus DURANTUS ex RADULPHO Tungrensi propos. ult.

De ritib.
recl. L. I. c.
12. n. 8.

observat, Romanos, Italos, & Alemannos duobus corporalibus uti, quorum utrumque pure lineum esse debet; Gallos vero uno tantum. Calicem olim non in medio corporalis situm fuisse, sed ad dextrum hostiæ

Voyage Li.
urg. p. 286.

latus eadem linea in nostris iconismis patet. Citavit iam de MOLEON eam in rem ordinem Rom., AMALARUM, MICROLOGUM, & RADULPHUM Tungrensem: additque calicem non palla, sed corporali fuisse tectum, ut hodieque sit apud Carthusianos, & in ecclesia Senensi, idemque alibi ex antiquo Pontificali Rotbomagensi ostendit. Et MABILLONIUS

p. 200.
De Lit. Gall.
lib. I. c. 5.
n. 10.

ritum eundem ex IACOBO de Vitriaco probat: Dum corporale deponitur de calice, ante oculos habeat depositionem Christi de cruce. Quin in eandem rem locum ex GREGORIO Turonensi affert: „Tum (inquit) ut appareat, non modo sacras oblationes, id est panem & calicem, sed & altare palla eadem fuisse coopertum: tum pallam illam ex serico factam: tum denique pallam, pallus, & pallium hoc loco idem esse.“ Necdum

Thes. anc.
T. V. p. 95.

is viderat missam S. GERMANI a MARTENIO editam, ubi hæc habentur. „Palla vero linostima in illius indumenti tenet figuram, quia in gyro contexta a milibus non fuit divisa, tonica scilicet Christi. Corporalis vero palla ideo pure linea est, super quam oblatio ponitur, quia corpus Domini puris linteaminibus cum aromatibus fuit obvolutum in tumulo.“

c. 59. Reg.

Diximus supra de sericis, a palla seu corporali distinctis altarium operimentis, aut alio etiam ex panno factis, quale fuisse censemus, quod S. BONIFACIO dono datum ibidem commemoravimus; nec eiusdem generis fuisse videtur ac corporale pallium albis stigmatibus variatum, quod PETHELMO antistiti dono transmisit S. BONIFACIUS episc. 11. pallium altaris dictum in epistola 35. S. BENEDICTUS de puerorum oblatione agens, iubet manum pueri offerendi involvi in palla altaris, scilicet cum oblatione panis & vini, ut ex utrisque una Deo fieret oblatio, ut notat MABILLONIUS, ac verisimile est, eandem indigitari, qua tectus, ac obvolutus fuit calix, quæ fuit olim palla corporalis. Et licet ex RADULPHO Tungrensi observarit DURANTUS, Romanos & Alemannos duobus corporalibus uti; constat tamen etiam apud nos corporali tectum fuisse olim calicem ex Msc. pontificali CHRISTIANI Moguntini archiepiscopi apud MARTENIUM. Ubi initio oblationis hæc est rubrica: *Hic operiet solum calicem corporali & dicat: Veni sanctificator &c.* Ante oratio-

tionem vero dominicam: *Hic ponens cooperit utrumque corporali dicens: Oremus preceptis salutaribus* &c. De prima velatione quæstio fuit mota S. ANSELMO, dum nimirum altare primum fuit velitum, ut postea dicemus, habeturque ritu *Ambrosiano* oratio *super syndonem*, a) quod ipsum est corporale ex lino ab antiquissimis temporibus, in *Gallia* pariter confectum, ut ex canone *Remensis* concilii patet, qui apud REGINONEM lib. I. de disciplina eccles. c. 118. & in BURCHARDI decreto refertur, ad nostram attinente *Alemanniam*: „Corporale, super quod sacra oblatio immolatur, ex mundissimo & purissimo linteo sit, nec in eo alterius generis materia pretiosior aut vilior misceatur, & nunquam super altare remaneat, nisi in tempore missæ, sed aut in sacramentorum libro ponatur, aut cum calice & patena in mundissimo loco recondatur, vel quando abluatur a sacerdote, diacono, vel subdiacono, primo in ecclesia in loco & vase ad hoc præparato abluatur, eoquod ex dominico corpore & sanguine infectum sit. Post hæc a lavandario in nitido loco paretur.“ Qua religione hæc apud nos facta sit lotio, vide constit. *Hirsaug.* c. 33. Apud citatum BURCHARDUM, insuper ex concilio *Meldenſi* canon refertur: *Ad corporale lavandum & ad pallas altaris propria vasa habeantur, in quibus nihil aliud fiat.* CONRADUS in chronico *Moguntino* apud URSTISIUM in recensione thesauri *Moguntini* memorat *Peram* ad corporalia filis aureis infertis, miri operis & decoris. Habebant etiam calices alii suas peras ad corporalia ex purpura & auriphrigiis adornatas.

Lib. III.
cap. 98.

Decret. lib.
IV. c. 14.
Script. rer.
Germ. P.
569.

IX. Ibidem recensentur calices XII. argentei omnes deaurati eiusdem ponderis cum patenis. Hinc colligi videtur alias patenas maioris ponderis fuisse, quia nimirum amplæ erant ad recipiendas oblatas, uti etiamnum de hodierno usu apud *Cluniacense* monasterium scribit de MOLEON in *Itinere liturgico*, ad offertorium descendere aliquot gradus de altari facerdotem, & ibi recipere singulas hostias eorum, qui sunt communicaturi, super patenam cum osculo exterioris marginis; quod idem de monasterio *Portus regii* prope *Parisiis* notat. ULRICUS in consuetudinibus *Cluniacensibus* dicit, fer. V. in Cœna Domini recondi solitam patenam inter scutellas aureas, & adhuc scutellas inter tabulas argenteas, quæ

pag. 149.

pag. 219.
Lib. I. c. 12.

a) Pertinet huc quoque ISIDORI *Perisota* locus lib. I. ep. 122. „Pura illa sindon, quæ sub divinatorum donorum mysterio expanſa est, IOSEPHI *Arimateensis* est ministerium: ut enim ille Domini corpus sin-

done involutum sepulturæ mandavit, per quod universon mortalium genus resurrectionem percipit; eodem nos propositionis panem in sindone sanctificantes, Christi corpus sine dubitatione reperimus.“

quæ factæ sunt ad textum evangelii. DUCANGIUS scutellam definit genus patenæ in modum cavitatis scuti. Eius usus peculiaris fuit in ecclesia ad eulogias benedicendas, & ex illis distribuendas, quemadmodum in patenis hostiæ accipiebantur, frangebantur item, & distribuebantur.

Unde etiam ad signum imminientis communionis palam ostendi solebant. Quo eodem pertinere putat de VERT rubricam hodierni missalis: *tenet ipsam super altare erectam*. Refertque ex antiquo Necrologio Ecclesiæ B. V. *Parisiensis*, cantorem eius ecclesiæ testamento reliquisse *Vas argenteum ad patenam ibi collocandam, usque dum ad communionem ostendatur*. Quod hodieque ea in ecclesia observatur, ut usque ad orationem dominicam in vase argenteo concludatur, unde protracta elevataque in manu primum a subdiacono usque ad *Panem nostrum*, deinde a diacono teneatur. In ecclesia autem *Turonensi* primum a puero initio Orationis Dominicæ medio in choro palam ostenditur singulis diebus præterquam in missis *de Requiem*. Quod argumento est P. de VERTIO, totam hanc cerimoniam ad communionem significandam, ad eamque vocandos fideles pertinere. In ordinibus *Romanis* notantur quidem sacculi pro oblatione, patena tamen ad *Confringendum* & communicandum. Ac quidem ordine V. expresse duæ notantur patenæ, quod in aliis ordinibus subintelligitur. A duobus subdiaconis regionariis singulæ portatæ fuerunt patenæ, ut ad nutum pontificis oblationum confractio super illas fieret, tum per episcopos, tum per presbyteros atque diaconos. Vidimus nonnunquam in nostra *Alemannia* patenas, pollicem fere profunditatis habentes. Qualis *Delemontii* in diocesi *Basileensi* creditur esse S. GERMANI, qui sæc. VIII. a WALBERTO *Luxovii* abbate monasterio *Grandis vallis* præpositus ab infestis monasterio occisus traditur. Ampliores autem sunt nostris patenæ veteres. „Patenæ propterea amplissimæ erant (inquit MABILLONIUS) quarum unam a SERGIO Papa I. datam viginti libras appendisse, ANASTASIUS auctor est: a quo quandoque communicales absolute vocari existimo.“ CONRADUS sæpe citatus in chronico *Moguntino* describens calicem miræ magnitudinis, de patena dicit: *Huius patena talis erat latitudinis & spissitudinis, quod ipsi congruebat, & ipsa gemmis per circuitum decorata.*

Calix.

X. Pene fidem excedit, quod de eo calice laudatus habet CONRADUS: *Hic calix habebat altitudinem unius ulnæ, & capere poterat dimidium sextarium vini. Nec ab omni homine poterat levari a terra commode. Nullus me in hoc scripto arguat obsecro falsitatis. Prius minorem describit calicem cum patena XVIII. marcarum auri electissimi. In cuius*

cuius pede per circuitum pretiosi erant lapides valde, & in patena circuitu limbus eiusdem operis ambiebat, & ipse quidem gemmis pretiosis non carebat. Calix maior, quot marcas auri habuerit nescio: certum autem est, quod spissitudo eius erat digiti, & per totum tam in pede, quam supra, gemmis erat pretiosissimis adornatus. Habebat etiam idem calix duas ansas, quæ poterant manus replere levantis, sicut solent habere mortarii, in quibus piperata & salsa præparantur. In chr. Fontanellensi apud DACHER. S. ANSEGISUS abbas monasterio contulisse traditur calicem aureum mirifice factum, duas hinc inde habentem ansulas, gemmis pretiosissimis decoratum, qui pensat libram. MARTENIUS in itinere literario memorat calicem S. AUDAMARI, qui servatur in thesauro ecclesiæ eius nomine appellata. Ingens est ex auro cum ansis ac patena itidem aurea pedem ampla per diametrum. In medio agnus representatur cum litteris A. & W. Similem idem notat prope *Monstrolium* in abbazia S. Iosse cum ansis, imaginibus, inscriptionibusque variis. Cuiusmodi idem meminit cum duabus ansulis, variisque figuris S. GERARDI TULLI apud S. Mansuetum, quem mihi etiam videre licuit, uti etiam S. BERNARDI, & S. MALACHIÆ apud Clarevallem, atque sacrum celebrare in calice S. BERNARDI. In eiusdem monasterii thesauro alius S. MALACHIÆ ostenditur calix cum quatuor tintinnabulis, cuius forma hodiernis propius accedit, reliqui enim S. MALACHIÆ & S. BERNARDI non tam alti sunt, cum ampliore, sed minus profundo cratere, ut sunt vere eius generis antiqui calices, quos in *Alemannia* etiam nostra subinde vidi haud raro cum calamis seu fistulis ad sugendum sacratum sanguinem, de quibus paullo post: damus vero iconismum cum sua patena calicis *Weingartensis*, ubi nota inscriptiones ex inscitia artificis (cuius nomen (a) in lyngo habetur) non recte semper aptas esse in imaginibus.

Unde imaginati sunt dicti eiusmodi calices. Sic in testamento S. REMIGII: „Aliud vas argenteum, quod mihi dominus illustris CHLUDOVIGUS (quem de sacro baptismatis fonte suscepi) donare dignatus est, tibi hæredi meæ ecclesiæ supra memoratæ iubeo turriculum, & imaginatum calicem fabricari.“ In chronico *Cestulensi* apud DACHERIUM in thesauro notatur calix unus aureus magnus cum imaginibus, simul & patena. Iam TERTULLIANUS meminit picturarum in calicibus in libro de pudicitia cap. 6. „A parabolis (inquit) licebit incipias, ubi est ovis perdit a Domino requisita, & humeris eius reventa, procedant ipsæ picturæ calicum nostrorum.“ Et aliquanto post: „Si forte patrocinatur pastor, quem in calice depingis &c. At ego pastoris eius scripturam haurio, qui non potest frangi.

E c 2

P a

a) Magister Cuonradus de Hux argentarius me fecit.

P. II. p. 183.

p. 178. 179.

Tab. III. & IV.

Apud Ma: bil. lit. Gall. P. 466.

T. II. Conc.
Germ. P.
197.

PAMELIO & aliis visum est hinc coniici posse, vitreos fuisse calices. Sed æque incertum est, quam id huc referri posse, quod GUTHBERTUS abbas in *Anglia* petiit, qui vitrea vasa bene posset facere, artificem a LULLO episcopo *Moguntino* S. BONIFACII successore, putatque BALUZIIUS in not. ad REGINONEM, sub id temporis referendam admonitionem synodalem LEONI IV. adscriptam, in qua statuitur, ut nullus in ligneo vel vitreo calice audeat missam cantare. Quædam in hanc rem referuntur in concilio *Triburiensi* an. 895. ac quidem etiam nomine S. BONIFACII c. 18. „Vasa, quibus sacrosancta conficiuntur mysteria, calices sunt, & patenæ. De quibus BONIFACIUS martyr & episcopus interrogatus; si liceret in vasculis ligneis sacramentum conficere? Respondit: quondam sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur, nunc econtra lignei sacerdotes aureis utuntur calicibus. ZEPHYRINUS XVI. *Romanus* episcopus patenis vitreis missas celebrari constituit. Tum deinde URBANUS XVIII. Papa omnia ministeria sacrata fecit argentea. In hoc enim, sicut & in reliquis cultibus magis, & magis per incrementa temporum decus crevit ecclesiarum. Nostis enim diebus, qui servi patris familias sumus, ne decus matris ecclesiæ imminuatur, sed magis cumuletur & amplificetur: statuimus, ut deinceps nullus sacerdos sacrum mysterium corporis & sanguinis Iesu Christi Domini nostri in ligneis vasculis ullo modo conficere præsumat, ne unde placari debet, inde irascatur Deus.“ Refertur hoc apud GRATIANUM De Consecr. Dist. I. c. 44. ex parte apud WALAFRIDUM de reb. eccles. c. 24. & apud RADULPHUM *Tungrensem* De canonum observ. prop. XXIII. In BURCHARDI autem decreto ponitur sequens canon ex quodam *Remensi* Concilio, pariter ac apud REGINONEM: „Ut calix Domini cum patena, si non ex auro, omnimodis ex argento fiat. Nec causentur presbyteri, avaritia suadente, de paupertate vel impossibilitate, cum quarta pars ex omnibus, quæ ad ecclesiam pertinent, in fabricis ipsius ecclesiæ sit impendenda. Admonendus est etiam populus, ut aliquid in donariis Domini offerat, sicut ille antiquus populus sub Mose in tabernaculo Domini fecisse legitur. Si quis autem tam pauper est, saltem vel stanneum calicem habeat. De ære autem, aut ex auricalcho non fiat calix, quia ob vini virtutem æruginem parit, quæ vomitum provocat. Nullus autem in ligneo calice, aut in vitreo præsumat cantare.“ Id tamen S. HIERONYMUS in S. EXUPERIO *Tolosano* episcopo in fine epist. IV. ad RUSTICUM monachum laudat: *Nihil illo ditius, qui corpus Domini canistro vimineo, sanguinem portat in vitro.* Sed enim sanctissima, qua id factum, commemoratur occasio. Apud PLATINAM passim in vitis summorum pontificum memorantur

Lib. III. c.
96.
Lib. I. c. 67.

rantur vasa eiusmodi ex pretiosa materia fieri curata. PRUDENTIUS hymno III. *πρὶς Σεφάρον*, qui est de S. LAURENTIO diacono Romano, penes quem pretiosa quæque esse debuerat suppellectilis, urbis præfectum sic loquentem inducit:

Hunc esse vestris orgiis

Moremque & artem proditum est

Hanc disciplinam fœderis

Libent ut auro pontifices

Argenteis scyphis ferunt

Fumare sacrum sanguinem.

XI. In quæstionibus, quas S. BONIFACIUS Germanorum apostolus GREGORIO II. proposuit, est hæc: „An in tanta paucitate sacerdotum, & multitudine ad mensam Domini accedere volentium, duos aut tres calices simul consecrare liceret.“ Respondet autem Pontifex: „In missarum solemnitiis illud observandum est, quod Dominus noster IESUS Christus Sanctis suis tribuit discipulis. Accepit namque calicem dicens: *Hic calix novi testamenti in meo sanguine; hoc facite in meam commemorationem.* Unde congruum non est, duos vel tres calices in altario ponere, cum missarum solennia celebrantur.“ In antiquissimis ordinibus unus quidem tantum pro consecratione sanguinis calix memoratur, scyphus tamen notatur, in quem refundebatur parum de calice, quem scyphum distinguit MABILLONIUS a calice maiore, in quo pariter vinum ex oblatione contentum esset. Certe in Ord. Rom. CAIETANI Cardinalis in die Natalis Domini ac die Paschæ præscribitur, ut parentur tres calices magni, unus pro consecratione, alius cum quo papa bibit vinum, alius pro communicantibus. Posterioris generis calices sunt ministeriales, qui memorantur in libro pontificali, & apud ANASTASIUM in vita SILVESTRI, SIXTI III. & LEONIS III. (horum usum ad communionem populi ICMARUS in vita B. REMIGII ex inscriptione eiusmodi calicis, quem S. REMIGIUS fieri curavit, explicat) & apud AMALARII leguntur:

Hauriat hinc populus vitam de sanguine sacro.

Iniecto æternus quem fudit vulnere Christus.

REMIGIUS reddit Domino sua vota sacerdos.

Cum sufficere non videbatur sanguis sacratus, vinum superfundebatur, iuxta ordinem autem Romanum parum sanguinis in scyphum hunc, seu calicem maiorem infundebatur, de quo sic in Ord. III. „Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto, de quo parum refundit archidiaconus in maiorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia vinum etiam non consecratum, sed sanguine Domini commixtum sanctificatur per omnem modum.“ Quibus verbis hæc adnotat MABILLONIUS comment. in Ord. Rom.: „Ex hac conse-

Calices ministeriales.

T. I. Conc. Germ. p. 14.

Comment. in Ord. Rom. pag. LVIII.

pag. LIX.

quētia (quæ in aliis libellis non habetur, fortasse a posteris intrusa) intelligitur saltem in illo maiore calice, sive in scypho contentum fuisse vinum ex oblatione refusum, antequam sanguis Christi in eum refunderetur. Quin imo Iac. BASNAGIUS in præfat. generali in Monum. CANISI calices ministeriales veteribus ignotos vult, posterioribus tantum sæculis, quibus summus fuerit ecclesiæ saltus, aut communio sub una tantum specie populo destinata, fuisse inventos. At rectius contrarium vel ex ipso nomine Cardinalis CAIETANUS probat in III. Summæ S. THOMÆ: „Huiusmodi consuetudo (sunt CAIETANI verba) perseveravit non solum tempore martyrum, sed etiam tempore pacis ecclesiæ, cum legamus factas non solum patinas, sed etiam calices ministeriales. Quare enim ministeriales dicti sunt, nisi quia non ad offerendum, sed ad ministrandum populo Christi sanguinem deserviebant.“

Sacra ad re-
cendendam
Euchari-
stiam vasa.

cap. 3.

Thes. N.
Anecd. 7.
95.

De Liturg.
Gall. lib. I. c.
7. n. 6. & 7.
Lib. de Glo-
ria MM.
c. 36.

XII. In sacramentario Gallicano, a MABILLONIO ex Msc. Bobiensi edito, oratio habetur ad benedictionem calicis & patenæ & turris simul, quæ iisdem fere verbis in sacramentario Gregoriano ad benedictionem calicis habetur: *Precamur Domine tuam maiestatem, ut hunc calicem patenam & turrem, in quo celebraturi sumus sacrosancta mysteria cælesti benedictione sanctifices* &c. Supra iam retulimus ex testamento S. RENIGII, iussisse turriculum & imaginatum calicem fabricari. Et HUGO abbas Fontanellensis, ut legitur in chronico eius monasterii, dedit monasterio illi calicem aureum & patenam auream, pensantem libras quatuor, uncias duas. Turriculum auream pensantem libras sex. Quodque DUCANGIUS in notis ad PAULUM Silentiarium tradit, superesse adhuc in Gallis apud quasdam ecclesias antiquissimi huius moris vestigia, ut solemnioribus diebus Eucharistia turriculis aureis, vel argenteis inclusa populo spectanda & adoranda proponatur in editiori altaris, seu tabernaculi loco, idem in Alemannia nostra observavi. In veteri expositione Missæ Gallicanæ apud MARTENIUM habes: *Corpus vero Domini ideo deferitur in turribus, quia monumentum Domini in similitudinem turris fuit scissum in petra.* In antiquissimo nostro Capitulari ecclesiastici ordinis, quod inter monumenta liturgica edimus, turres ad oblationes memorantur: „Accipit sacerdos in manibus suis turrem vel patenam cum oblationibus, similiter diaconus calicem, & elevat eos contra capita sua.“ Dixerat, haberi in sacrario præparatas oblationes in turribus tribus aut duabus, aut una, aut si turres non habent, patena. Præterea vero MABILLONIUS in turribus inclusos fuisse calices, qui in secretario reponebantur, ex sequenti GREGORII Turonensis loco colligit: „Tempus sacrificii advenit; acceptaque turre, diaconus,

in

in qua ministerium dominici corporis habebatur, ferre coepit ad ostium, ingressusque templum, ut eam altari superponeret, elapsa de manu eius ferebatur in aera &c. Itaque (inquit MABILLONIUS) ex hoc loco patet, ministerium dominici corporis, id est, calicem & patenam eiusmodi turre fuisse inclusum. Unde in prædicto testamento (AREDII abbat. *Atanensis*) semper turres cum calicibus coniunguntur, & totidem turres numerantur, quot calices." Idem antea obscurissimum canonem 22. conc. *Arausicani* l. versans: *cum capsu & calix offerendus est, & admix-* Lib. I. c. 5.
n. 18.
tione Eucharistiæ consecrandus, hæret: „Quid sit (inquit) capsula hoc loco non liquet. Duo hic significare potest, nempe vel turrim, qua calix includi solebat, & in qua inferebatur a diacono ad altare, ut capite 8. exponemus: vel patenam amplam & profundam, in qua panis consecrari solebat. In ordinibus *Romanis* haud obscurus est capsæ significatus pro Eucharistiæ reconditorio, sic ord. I." Et tunc duo acolythi tenentes capsas cum sanctis apertas, & subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capsæ ostendit sancta pontifici &c. P. VEZ- pag. 2.
zostius in præfat. ad T. VI. opp. Ven. THOMASII *Turrim* describens an- p. LVL
tiquis illis temporibus vas figura turritum, in quo calix atque patena cum Eucharistia servabatur, & ea fortasse, addit, *sui forma distinguebatur* a Capla, *vasse Romanorum more subrefacto, atque sacro eidem officio deputato*. Vidi haud raro vetusta in *Alemannia* nostra ostensoria, in quibus sacrum Christi corpus in Eucharistia adorandum exponitur, in turris formam fabrefacta ad morem vicinæ *Galliæ*. Videtur etiam vox germanica *Monstranz* ex corrupto latino eiusdem esse originis.

Huc pertinet etiam peristerium, columba, de quibus supra, *cuppa ad reponendam in ea Eucharistiam*: pyxis item, de qua in Inquisitione apud REGINONEM de his, quæ episcopus vel eius ministri in suo districtu vel territorio inquirere debeant: *Inquirendum, si pyxis semper sit super altare cum sacra oblatione ad viaticum infirmis*. In thesauro *Moguntino* apud URSTISIUM scripit. *Rer. Germ. p. 569. ex chron. CONRADI* habetur expresse: *Cuilibet calici erant speciales ampullæ argenteæ, & pyxis argentea ad hostias deputatæ*. De S. ADALBERTO missarum solemnia celebrante habetur in eius vita: *Quidquid vero superfuit Deo (de eo) quod ipse & novi baptizati communicarunt, colligere iubet & mundissimo panno involutum sibi servavit pro viatico deportandum*. HENRICUS *Germaniæ* rex *Virdunensi* monasterio dedit inter alia Pyxidem de Onychino, in qua servaretur corpus dominicum, dependens super altare. Eiusmodi vasculum vel mundissimum pannum esse debuerat ad id, quod inter statuta

statuta S. BONIFACII habetur: *ut presbyteri sine sacro chrismate, & oleo benedicto, & sacra Eucharistia alicubi non proficiscantur*, quod alicubi me memini legisse adnotatum. De columbis ad reponendam Eucharistiam iam supra mentionem fecimus, de ciboriis ecclesiarum agentes ex vita S. BASILII sub nomine AMPHILOCHII, ubi S. BASILIUS morte iam instante sacra celebrasse memoratur, consecratumque panem in tres divisisse partes; quarum unam sumserit, alteram in aurea columba super altare pendente collocarit, tertiam servasse secum sepeliendam. Sequenti sæc. V. in Occidente S. PERPETUUS *Turon.* in testamento AMALARIO *presbytero capsulam communem unam de serico, peristerium & columbam ad repositorium dedit, legavitque.* I. Andr. SMIDIUS eiusdem est cum MABILLONIO sententiæ, non de alia re, quam de Eucharistia hic agi, in dissert. de columbis in ecclesia *græca & latina* usitatis p. 5. ubi etiam ULRICI locum affert. lib. I. c. 8. de consuetud. *Cluniac.* sacras hostias in aurea columba super altare pendente iugiter servatas fuisse.

Calami ad
fumendum
sanguinem.

De veteri
missa pon-
tif. disq. de
sacro mi-
nist. c. 18.
n. 3. p. 5.
n. 17. p. 60.
n. 12. p. 75.

n. 9. p. 100.

XIII. In ordinibus *Romanis* frequens est calami mentio, seu pugilaris, cannæ, fistulæ, virgulæ (loca pleraque collecta leges in *Christoph. KOECHERI* apospasmatis historię fistularum Euchar.) quibus etiam nominibus passim in veteribus monumentis occurrit instrumentum, quo sacratu sugebatur ex calice sanguis. Notatque GEORGIUS ex MABILLONIO, in veteri codice bibliothecæ olim *S. Andreæ* nunc *Vaticana* legi, sanctissimum Pontificem GREGORIUM Christi sanguinem hausisse virgula argentea. Inter sacra ministeria seu vasa sacra ad missam pontificalem deponenda notatur ord. I. *Aqua manus, patena quotidiana, calix, scyphi, & pugillares alii argentei, alii aurei.* Ordine III. sic habetur: *Hoc officio iuxta altare peracto, & pugillari, cum quo confirmetur populus.* Fuit ergo hoc commune olim *Romæ*, non soli pontifici proprium. Unde etiam in ordine VI. quo ordo missæ episcopalis habetur, idem præscribitur: *Ipse autem diaconus tenens calicem & fistulam stet ante episcopum, usque dum ex sanguine & corpore Christi, quantum voluerit sumat, & sic calicem & fistulam subdiacono commendet.* Sequitur autem communio ministrorum. In ordine X. feriæ V. in Cœna Domini exceptio habetur pro ipso pontifice: *Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris, & non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmat illo die.* Apud INNOCENTIUM III. lib. VI. mysteriorum missæ inscribitur Cap. IX. *Quod Romanus pontifex alium in communicando morem observat.* Atque sic habet: „Post osculum pacis ad sedem ascendens, ibique consistens universis cernentibus partem maiorem suscipit oblatæ

latæ de patena, quam ei subdiaconus repræsentat, ipsamque videntibus dividens, unamque particulam fumens & aliam mittit in calicem, quem tenet coram ipso subdiaconus, de quo sanguinem haurit cum calamo. Atque hoc servatur *Romæ* usque ad hodiernum diem, de quo more BENEDICTUS XIV. sic loquitur: „*Romanus* pontifex, cum solemnem cele-
brat missam, sanguinem e calice per fistulam exsorbet, itidemque diaconus, & subdiaconus. Nonnulli putant, usum fistulæ introductum, ut cum summi pontifices provectiore plerumque sint ætate, arceatur periculum effundendi sanguinis Christi. Verum Rocca in tractatu de solemnâ communionem summi pontificis Tom. I. operum suorum p. 27. hanc rationem minime probat: si enim eiusmodi ratio firma esset, etiam in missis privatis ad eundem modum oporteret sanguinem a *Romano* pontifice sumi: quod minime fit; neque id opus esset diacono & subdiacono, quorum ætas plerumque haud ita gravis. Itaque adhiberi, ait, fistulam a *Romano* pontifice, ut repræsentetur arundo, cui spongia fuit imposita, quæ aceto imbuta Christi ori admota est; eodemque modo a diacono & subdiacono ebibi sanguinem ad significandam communicationem passionis Christi.“ Hæc BENEDICTUS XIV., qui etsi dicat, se evertere hanc rationem minime velle, fatetur tamen eam esse meram tantummodo cogitationem ex auctoris pietate profectam, nullo alioquin fultam veteri monumento; atque illud esse in causa arbitratur, quam ob rem hoc modo *Romanus* pontifex, diaconus & subdiaconus sanguinem ebibant, ut vetus retineatur usus, quo quondam populo sub utraque specie Eucharistia præbebatur. Quia sanguinis, ut ex LINDANO refert, effusio propter incultioris populi rusticitatem merito timebatur, calicibus canna est ferruminata, affabreque inserta.

Citat porro MACRI vocabulor. eccles., ubi eundem fuisse ait usum fistulæ quondam etiam abbati montis *Casini* ad exugendum sanguinem Christi. Quod CASSALIUS confirmat de veteribus sacris christianorum ritibus c. 81., qui præterea vetustas quasdam affert *Carthusianorum* constitutiones, a GUIGONE compositas, qui S. BERNARDO cœvus fuit. In iis hæc habentur cap. 40. *Ornamenta aurea vel argentea præter calicem & calamum, quo sanguis Domini sumitur, in ecclesia non habemus.* Subdit BENEDICTUS XIV. „Et quamvis cum Rocca consentiat, nos tamen a nostra sententia non recedimus; cum præsertim idem CASSALIUS fateatur, INNOCENTIUM III., ubi agit de communionem summi pontificis, non loqui de causa hauriendi sanguinem per fistulam, quam causam ille Pontifex cæteroquin a symbolicis sacrorum mysteriorum explicationibus minime alienus, non allegoricam agnovit, sed historicam.“

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

F f

Usum

T. X. 177.
p. 229.

Panopl. ev.
lib. IV. c. 56.

Verbo Si.
phon.

*De liturg.
Gallic. lib.
III. p. 186.*

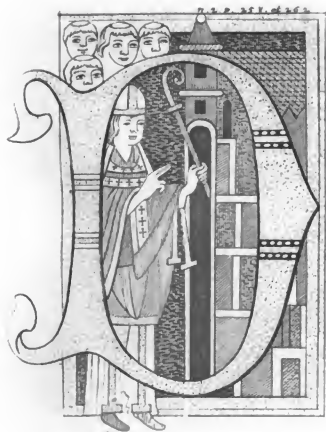
Usum hunc fistula seu Calamo sanguinem Christi hauriendi in *Gallianis* ecclesiis fuisse saltem a sæculo nono, forte exemplo ecclesiæ *Romanae*, dicit MABILLONIUS. Iam meminit Calami *Paschasius* RADBERTUS, qui labente sæculo octavo natus, medio nono obiit, in carmine, quod libro de corpore & sanguine Domini præmittitur, quo testimonio, ac HEDIONIS ex Centuriatoribus *Magdeburg.* Centuria VI. c. 22. nec non testamenti EBERHARDI comitis an. 873. apud DACHERIUM & alios utitur *Ioan. VOGT*, pastor *Bremensis* in historia fistulæ Eucharisticæ, contra QUENSTEDIUM & FRANC. BUDDÆUM, qui fistulas Eucharisticas sæculo demum duodecimo & decimo tertio excogitatas esse asserunt. Ubi etiam S. V. FLODOARDI canonici *Remensis* affert locum lib. III. hist. eccl. *Remensis* cap. 5. eiuscemodi: *Calicem maiorem cum patena sumptorioque fecit ex auro, lapidumque pretiosorum illustravit nitore &c.* quod DUCANGIUS & alii huc quidem interpretantur; *Thomas* REINESIUS autem corruptam hic esse FLODOARDI lectionem arbitratur, & pro sumptorio legi contendit *sustorium*. Agit deinceps de vario fistulæ Eucharisticæ etiam apud *Lutheranos* usu.

PAG. 149.

*Voyage litt.
1724. p. 61.
Diff. Isag.
in I. Tom.
Anecd. p.
VIII.
Tab. V.
n. 1.*

Usum hunc apud *Cistercienses* alicubi adhuc tempore Cardinalis CAJETANI obtinuisse, annotatum legitur ad calcem eiusdem dissertationis: atque etiamnum in monasterio *Cluniacensi* perseverat, teste D. de MOLEON in *Itinere liturgico*, diebus festis & dominicis per ministros altaris. Ubi postquam sacerdos accepit sacram hostiam ac partem sanguinis, communicavitque sacra hostia ministros altaris, hi ad parvum altare, quod ad latus est, vadunt, diacono illuc portante calicem cum duobus candelabris, tenetque Calamum argenteum in medio, eius extremitate in fundo calicis subsistente, unde ministri genuflexi hauriunt sacrum sanguinem Calamo. Quod idem diebus solemnibus & dominicis in monasterio *S. Dionysii* videri fieri, estque passim ab aliis observatum. In thesauro monasterii *Corbeien-*sis P. MARTENIUS & DURANDUS Calamum ad hauriendum sanguinem notant. Et P. PEZIUS in sacrario *S. Petri Salisburgi* amplum calicem cum tubulo ad hauriendum inde sanguinem Domini reperit. Tubulum hunc ex orichalco confectum describit etiam DUELLIUS apud VOGTIUM p. 18. Cuiusmodi nos etiam in *Itinere Alemannico* visos typis æneis exhibemus. Duos etiam exhibet laudatus *Io. VOGTIUS*, ex quibus ornatio cum tribus tubulis CLEMENTIS VIII. Pontif. nomen præfert.

In misc. ordine operis Dei, qui apud nos sæc. XIV. XV. & XVI. usitatus fuit, idem ad Nat. Domini præscriptum reperimus, iuxta constitutiones *Fruaruarienses* apud nos usitatas, de quibus quoad hoc vide P. HERRGOTT de vet. Disc. monast. p. 369. 370. Sic autem habet noster ordo op. Dei: „Interim cultos & focii eius præparent quinque lumina in ecclesia *S. Mariæ*,

n. 3. 255.

S. Mariæ, & palpitum, duosque calices & duas harundines, ponanturque hostiæ, ut sufficere videtur communicantibus." Et paulo post: „Sacerdas communicatis ministris, & percepto sanguine Domini dat calicem diacono, quo accepto diaconus vadit in sinistrum cornu altaris, & tam ipse, quam duo subdiaconi primi communicent de sanguine Domini cum harundine argentea. Subdiaconibus ad tenendam pallam altaris in dextrum cornu redeuntibus cantor officii, si vult, primus communicet cum ministris, quia ipse de calice vinum cum harundine daturus est communicantibus. Hic ordo semper teneatur, quando conventus communicat. Ad *Alemanniam* etiam nostram spectant, quæ apud P. HERRGOTT in *Constit. Hirsaugiensibus* pag. 394. leguntur: „Pro signo fistulæ, sive arundinis, ex qua sanguinem Domini percipere solemus &c.“ Huc etiam facit, quod p. 453. dicitur: „Postquam subdiaconus corpus Domini acceperit, statim ad diaconum cum arundine & ampulla venit, de qua vinum in calicem fundit.“ Ad priorem locum ex constitutionibus *Hirsaugiensibus* pertinet, quod B. RHENANUS in annotat. ad TERTULLIANUM de Corona militis inter alia ad rem affert: „Non possum celare studiosos antiquitatis christianæ, laicos olim canna solitos haurire dominicum sanguinem e calice: quod pridem mihi indicavit Paulus VOLZIUS, abbas *Hugoniani* cœnobii, quod vulgo *Hugonis curam*, & lingua vernacula *Hugeshofum* appellat in valle *Albertina*, vir pius & literatus erutum ex libro signorum, qui frequens extat apud *Benedictinos*.“ Provocat idem RHENANUS ad constitutiones *Carthusianorum* ex PELLICANO, & ad libellum de veteribus thesauris ecclesiæ *Moguntinæ*. In thesauro autem ecclesiæ *Moguntinæ* apud URSTISIUM Chr. CONRADI episcopi p. 569. Script. Rer. German. Erant fistulæ 5. ad communicandum argenteæ deauratæ. Nuperrime in ecclesia quadam rurali argenteam fistulam seu arundinem apud sacristam depositam reperi. Jac. GRETSEUS in annotationibus ad Io. CANTACUZENI historiam ed. Paris. p. 913. morem hunc etiam *Græcis* fuisse, quod Card. BONA negat, clare docere affert, tum alios, tum nominatim MELETIUM, Protosynegolum *Alexandrinum* quæst. II. de Eucharistiæ Sacramento.

XIV. Pertinent huc cochlearia ad instigant communione porrigendam, de qua communione, quatenus apud nos fuerit in usu, dicitur postea, qualisque a multis sæculis est apud *Græcos*, non solum ut apud nos ad infundendam aquam in calicem, aut thus in thuribulum, sed ad communionem laicis dandam, auctoritate & exemplo, ut aiunt IOANNIS *Chrysostomi*; & illius usum frequentant Orientales omnes: unde illius antiquitas satis probatur, ut arguit RENAUDOTIUS. Subditque: „Quid adversus hanc consuetudinem per se innoxiam, quasi de summa republica

Cochlearia ad instigant communionem.

Dissert. de Liturg. Orient. Orig. T. I. pag. LXXXVI.

F f 2

chri-

christiana ageretur, HUBERTUS *Sylvæ-candidæ* conviciorum non effudit, non minus quam adversus cochlearis usum, & ritus quosdam alios indifferentes? "Certe idem aliquando etiam apud nos fuit usus in Occidente, sed canonibus vetitus, ut postea videbimus. Exhibitionem Eucharistiæ ope cochlearis apud *Græcos, Habessinios, & Moscovitos* ostendit *Jo. Vogt* in historia fistulæ Eucharisticæ §. 9. Soli clerici seorsim accipiunt, pro laicis panis consecratus in minutissimas partes a sacerdote diminutus calici immiscetur, particulas has euchologium *μειδας* vocat, *μαργαρίτας* five uniones communiter appellant (quia non dandæ porcis, ut explicat *Leo ALLATIUS*) *λαβίδα* vero cochleare, quo communicantium ori ingeritur Eucharistia. In cumulo auctorum, ad quos provocat laudatus *Vogtius*, demum citantur etiam *IOSEPHI Gorgirenſis* archiepiscopi litteræ ad *Thomam SMITHUM*, quæ leguntur in præfatione libri *de statu hodierno ecclesiæ Græcæ*, attestanturque in communione etiam infantium apud *Græcos* hodieum adhuc panem intinctum cochleari exhiberi.

Flabellum.

XV. Flabelli usum, quo diaconus muscas a sacris, & ab ipso sacerdote olim abigebat, a primis ecclesiæ temporibus fuisse in Oriente, probat *DUCANGIUS*. Eiusdem testimonia etiam de usu Occidentalis ecclesiæ si legissent fratres *RICHARDI*, non negassent, dum ex antiquitate ecclesiastica ritus quosdam veteres publica disputatione excutiendos a) recensuerunt, omnem in ecclesia latina flabellorum usum, eum restringentes in *Asiam*, regionesque calidiores, ubi muscæ alique insectorum genera hominibus per molesta sunt, & magno numero reperiuntur: unde quidem facile largior, frequentiore magisque constantem illis in partibus flabelli usum, quod *επιπίδιον* vocant. Ea voce notat *DUCANGIUS* *CYRILLUM* monachum in vita *EUTHYMII* abbatis vocare *μυσικήν ἐπιπίδα* seu *λειτουργικὸν ἐπιπίδηρον*, atque etiam simili de instrumento, eiusque usu in Occidente agit *UDALRICUS* lib. 2. c. 30. consuetudinum *Cluniacensium* (quæ in plerisque *Alemanniæ* monasteriis fuerunt receptæ) & *HILDEBERTI Cenoman.* epist. 8. ad *ANSELMUM*. Constitutiones *S. BENIGNI* ita præscribunt c. 21. „Unus autem ministrorum, qui semper duo esse debent, stans cum flabello prope sacerdotem, ex quo muscarum infestatio exurgere incipit, donec finiatur, eas arcere a sacrificio & ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit.“ Ordo item *Romanus Iacobi GAIETANI* duplicem eius usum designat, scilicet ad refrigerandum aerem & ad abigendas muscas. Quales certe usus in huiusmodi flabello descriptos refert *MARTENIUS* in itinere litterario. Quod in monasterio *Turonensi* servatur flabellum, ei haud absimile, cuiusmodi matronis solet esse in usu,

pag. 297. &
305.
pag. 212.

a) *Wittenbergæ* an. 1701.

usu, nisi quod amplius sit, atque manubrium 2. ped. habeat. Ex una parte litteris maiusculis hi leguntur versus:

Flaminis hoc donum reguator summe polorum

Oblatum puro pectore sume libens:

Virgo parens Christi voto celebraris eodem,

Hic coleris pariter, tu PHILIBERTE sacer.

Sunt duo quæ modicum confert astate flabellum

Infestus abiicit muscas & mitigat astum &c.

Et in altero latere:

Hoc decus exinimum pulchro moderamine gestum

Concedet sacro semper adesse loco.

Namque suo volucres infestas flamine pellit

Et stridim motus longius ire facit.

Hoc quoque flabellum tranquillās excitat auras

Astus dum eructat ventum excitat atque serenum

Fugat & obscenas importunasque volucres.

In circuitu varia sunt nomina sanctorum. Inveni in Msc. missali bibl. *Barbarina Roma* ministrum cum flabello (radiis veluti e circulo ad centrum coeuntibus) sacerdoti missam celebranti assistentem, ærique incidi curavi, ut cernere est Tab. VI. n. 4.

XVI. Demum etiam hic mentio est facienda de sacro munere, quod huc pertinet, atque inter epistolas S. BONIFACII 103. BREGOVINUS ad LULLUM eius successorem misisse memoratur his verbis: *Tibi indicare curavimus, nos misisse vestre beatitudini parva quædam munuscula; non parva charitate, id est, capsam unam ad officium quidem sacerdotale ex ossibus fabricatam, salutationis tantummodo ac benedictionis causa.* Existimo tabulas has ad pacem etiam dandam comparatas fuisse, quæ solebant esse eburnæ: qualem nobis describit GEORGIUS de missa pontificali, in sacra-
rio insignis ecclesiæ collegiatæ civitatis *Fori-Julii, Venetiis* a se visam an-
1716., figuram osculatorii instrumenti exhibentem, quæ ab Urso *Foro-*
Julienſi duce oblata fuit, nam nomen eius præfert. Alia eius generis
etiam ex marmore vide apud eundem. *Roma* instrumento eiusmodi ebur-
neo vidi in missa etiam privata, quæ præſente pontifice in capella aulæ
pontificiæ celebrata fuit, pontifici a ministro pacem fuisse datam, tem-
pore alias ante communionem consueto.

Instrumen-
tum ad Pa-
cem.

Disq. de sa-
cro ministr.
p. CXXXVI.

CAPUT III.

De Vestibus sacris.

I.

De Tonsu.
32.T. I. Conc.
Germ. p. 55.
c. 4.

e habitu vestibusque sacris aliquid pro illustranda veteri liturgia *Alemannica* dicturus, necesse non habeo in primam originem indagare peculiaris habitus & tonsuræ clericorum, nec non singularium vestium sacris christianis obeundis; quæ res eadem obscuritate, ac prima religionis christianæ in nostra *Alemannia* principia, laborat. Ea tamen cum lustrum accepit sub regno *Francico*, pariter etiam pro dignitate personarum ac rerum sacrarum religio in habitu & vestitu sacro est observata, maxime a tempore *Germanorum* apostoli præcipui S. BONIFACII. Quò præfidente habita synodus circa annum 742. ita in hanc rem constituit. *Sancitum est, ut clerici, qui comam nutriunt, ab archidiacono, etsi noluerint, inviti tondeantur. Vestimenta vero vel calciamenta eis, nisi religionem deceant, habere non liceat.*

Sec. III. P.
I. n. 19.
p. X.T. I. De li-
turg. Rom.
Pont. c. 8.

pag. 84.

Non hic quidem singularis aliqua tonsura capitis in modum circuli seu coronæ exprimitur, qualem triplicem circa ea tempora distinguit *MARILLONIUS* Clericorum, *Romanam*, *Græcanicam* & *Scoticam*. Prout vero tonsuram *Romanam* iuxta can. 40. conc. *Tolet.* IV. describit, ut scilicet omnes clerici vel lectores, sicut levitæ & sacerdotes detonso superius capite toto, inferius solam circuli coronam relinquant, eandem in plerisque monumentis *Alemannicis* tam in clericis, quam monachis reperi, qui, ut laudatus *MARILLONIUS* observat, ob tonsuram abbatum manibus traditam clerici censuebantur, prout figuræ nostræ indiscriminatim fere produnt, atque etiam *GEORGIUS* eiusmodi specimina dat ex Msc. *Rhabani MAURI* Bibl. *Vaticane*, in quo S. MARTINUS, ALBINUS & RHABANUS monachorum more detonsi sunt, scilicet „toto fere capite in coronam atonso (sunt *GEORGI* verba) prout *Romæ* videmus in tessellato opère triclinali *Lateranensis* imaginem *LEONIS III.* & in multis picturis ecclesiæ S. *Marci* effigiem S. *Marci* papæ & sanctorum *FELICISSIMI* & *AGAPITI* diaconorum & martyrum, quæ hoc ipso *RHABANI* ævo confectæ sunt.“ An vero iam tempore S. *BONIFACII* obtinuerit, ut eadem clericorum & monachorum

nachorum fuerit tonsura, ex citato canone non liquet. Tonsuram sæc. X. ex *san-Gallenſi* Mſc. expreſſi in Itinere *Aleman.* Tab. VI. ei ſimilem, quæ hic Tab. V. num. 2. exhibetur. P. Maurus SARTI, cuius olim Romæ in monaſterio S. Gregorii abbatis familiaritate ſum uſus, veterem caſulam diptycham *Veronenſi* eo etiam argumento ad ſæculum nonum revocat, quod tonsuræ clericalis forma alia eſt plane ab ea, quæ decimo, undecimo, & ſequentibus ſæculis in uſu fuit, quod veteres picturæ demonſtrant: quæque ei non diſſimilis fuiſſe videtur ab ea, quam nunc retinent religioſi plerique ordines ſeverioris diſciplinæ. Convenit hæc tonsura cum illa, qualem anonymus quidam deſcribit apud eundem de vet. caſula diptycha. p. 44. Raduntur in ſummitate capitis, capillis remanentibus ſparſis circa tonsuram nec deſcendentibus ſub oculis, neque ſub auribus. Addit P. SARTI olim etiam ſeveriorem fuiſſe tondendi cleri diſciplinam, capillis non modo non infra, ſed vix ad mediam auriculam deſcendentibus, provocatque ad veteres picturas imprimis S. GREGORII M. quæ erat Romæ in monaſterio S. GREGORII. a) Sed promiſſior eſt coma episcoporum *Veronenſium* in laciniis caſulæ *Claffenſis*, raſis barbis, qui mos eſt *latinus* a *Græco* diſtinctus: quam in rem RATHERII *Veronenſis* aſſert teſtimonium de contentu canonum in clericis ſui ævi ſæc. X. ut ſolummodo barbirafio, & vertice cum aliquantula veſtium diſſimilitudine nudo, diſtare eos videas a ritu laico.

II. In orientali eccleſia Theodorus BALSAMON clericis, qui ſuo tem- Et habitu Clericorum.
pore, omnibus Patrum ſanctionibus inſuper habitis, veſtitu ſæcularium genio ſe accommodarunt, concilii II. *Nicæni* canonem XVI. obiicit: ante quod iam conc. *Trullanum* c. 27. peculiarem habitum clericis præſcripſit ſæc. VII; in Occidente vero dudum ante licentia in veſtitu clericis fuit interdicta aut forma præſcripta concilio *Milevitano* c. 13. *Carthag.* IV. c. 45. *Agath.* c. 22. *Matifcon.* I. c. 3. *Romano* demum anno 743. Nec tamen cuiusmodi præciſe fuerint veſtimenta tunc planum eſt. In *Germania* noſtra S. BONIFACIUS M. epiſtola 105. hoc expreſſe habet: *Interdiximus ſervis Dei, ne pompato habitu vel ſagis vel armis ntantur.* Inter pia munuſcula ſeu Xenia invicem miſſa nonnunquam aliquid veſtium tum ſacro altaris cum etiam communi uſui ſervientium habetur. Sic GUNCHEARDUS epiſcopus dedit LULLO epiſcopo *tunicam laneam, & Epiſt. 85. lineam, caligas, & peripſemata, orarium & coculum, & gunnam brevem noſtro more conſutam.* Eſt autem *Guna* ſeu *Gunna* idem, quod ſiſyra

a) Imago illa paſſim expreſſa habetur ſingillatim, latine etiam explicata lib. II. de Pictura ſacra *Fed. BORROMEI* c. 9. cum

ſimili S. PETRI & LEONIS III. P. A. Fr. GOZZI *Symbola litter.* Vol. VII. p. 77.

fya, vestis pellicea & villosa ex ovium vel caprarum aliarumque animantium villosarum pellibus, ut ex Glossario græco-barbaro verbo γῦρα notavit GRETSEUS, recteque observat pro *peripsmata*, omnino legendum perizomata. *Gunnam de pellibus lutrarum fastam* etiam inter Xenia

Lib. II. de
Benedictio-
nibus c. 28.

CUTHBERTUS ad LULLUM episcopum misit. Forte hoc vestimentum sit clericorum in divinis officiis consistentium, postea superpelliceum vocatum, uti etiamnum usu canonicorum in collegialibus & cathedralibus ecclesiis obtinet vestis a Rocchetto distincta, tunica linea a vernaculo *Rock*, aut æquivoco *Anglo-saxonico* Rocc: unde ad nos, ut supra vidimus, forma religionis christianæ potissimum venit, ordine tamen, ac ritu *Romano*, quo tunica linea seu alba semper cum aliis sacris vestibus obtinuit, quæ in ordine *Rom.* I. linea præcise vocatur, atque etiam haud raro *alba*, distincta tamen ab *alba* ad sacrificium missæ adhibita. Quare in admonitione synodali, quæ sub nomine LEONIS IV. habetur, sed anti-

Num. 6.

De liturgia
Rom. Pont.
lib. II. c. 2.

quior est, statuitur, „ut nullus in *alba*, qua in usu suo utitur, præsumat missas cantare. Hoc autem loco (inquit GEORGIUS, qui opere de hac re agit) *albam* idem esse ac *lineam tunicam talem*, non tam mea opinio est, quam *Claudii MOLINETI*, apud quem etiam ita accipitur *albæ* vox in constitutionibus RICULPHI episcopi *Suession.* A. D. 889.“

T. II. Conc.
Germ. pag.
440.
Num. 66.

Gemina sunt verba REGINONIS in libello inquisitionis de ecclesiasticis disciplinis, ubi notatur ab episcopo investigandum: *Si absque alba, aut cum illa alba, qua in suos usus quotidie utitur, missam cantare præsumat.* Et iam antea inquisit. 62. & 63. *Si sine stola vel orario in itinere incedat, si postponens clericalia vestimenta laicalibus utatur indumentis.* In concilio *Triburiensi*, prout a BURCHARDO citatur, de clericis, qui laicalibus vestimentis utuntur, titulus habetur, statuiturque: *Ut laicalibus vestimentis clerici non utantur, id est mantello vel cotto sine cappa: nec pretiosis & ineptis calceamentis, & aliis novitatum vanitatibus, sed religioso & decenti habitu incedant.* Et paullo post: *ut presbyteri non vadant, nisi stola vel orario induti, & si in itinere spoliantur, vel vulnerantur aut occiduntur, non stola vestiti, simplici emendatione sua solvantur, si autem cum stola, triplici.* Stola ergo, seu orarium, fuit usitata in communi etiam habitu clericorum vestis, quale dono dedit GUN-

T. II. Conc.
409.

Pag. 410.

CHARDUS LULLO episcopo & coculum, diminutivum forte ex cotto seu cotta (de qua videri potest DUCANGIUS, & laudatus GEORGIUS) etiam divinis officiis præsertim ætate deserviens. Unam hic afferam NICOLAI III. constitutionem pro canonicis ecclesiæ *Vaticane*, an. 1278. „A vigilia scilicet omnium Sanctorum usque ad sabbatum sanctum, superpelliceas lineas deferant, cappas nigras de sagia simplices, vel si voluerint, fode-

foderatas a cingulo, vel circa ex parte anteriore fixas inferius & apertas. Deinde vero usque ad festum omnium Sanctorum lineis togis superpelliceis, sive cottis absque cappis, quod hactenus, ut accepimus, fieri consuevit &c." In conc. *Aischaffenbürg.* provinc. an. 1292² c. 2. statutur: *Item quod sacerdotes & campanarii, qui sacerdotibus ad altare circa baptismum, deportationem olei sacri, & corporis Domini ad infirmos existunt, & iuxta quod eorum officium requirit, ministrant, super vestimenta sua suppelliciiis sacerdotes, & campanarii camisiis albis utantur, districte precipimus haberi.* In concilio *Mogunt.* an. 1310. titulus habetur de superpelliceis campanariorum, statuitur autem: *Super vestimenta sua superpelliceis sacerdotes & campanarii camisiis utantur.* Iam antea nonien superpelliceorum a primigenia significatione degeneravit, ut ex laudata constitutione *NICOLAI III.* colligitur, ubi etiam cottæ sine cappis indulgentur, caputiis nempe, quæ etiamnum in superpelliceis veri generis apparent, quorum loco bireta invaluerunt, quæ cum aliis capitis tegumentis in concilio *Salisburgensi* anni 1386. recensentur c. 5. *de habitu clericorum*: „Quoniam per decentiam habitus extrinseci oportet clericos intrinsecam honestatem ostendere, districte prohibemus, ne aliqui clerici sine caputo capitis, bireto, a) capello, vel pileo cooperto in ecclesia, seu alias in publico præsumant incedere &c." Pertinet etiam huc sequens canon VI. eiusdem concilii, quo inhibetur: „Ne clerici in publico utantur vario, vel illud deferre præsumant, nisi in dignitatibus fuerint, vel canonici ecclesiarum cathedralium vel in gradu magisterii scientiæ litterarum fuerint constituti." Canonem hunc refert cum aliis *DUCANGIUS* voce *Vares, Varius.* De collaribus vero clericorum tubulatis & planis extat singularis dissert. *Urb. Godof. SIBERII.*

T. IV. Conc.
Germ. p. 7.

T. XIV.
Conc. edit.
Ven. pag.
1492.

T. XV. p.
965.

III. De sacris vestibus ad ministerium altaris amplior est disquisitio. Estque inter doctores disputatio, an vel ipse Christus, vel apostoli saltem, aut primitiva ecclesia peculiari aliquo habitu, an vero vestibus communibus Eucharistiam celebraverint, quod post *Walafridum STRABONEM* eruditiores critici tenent. Cum nomina sacrarum vestium, quæ hodieque obtinent, olim communia fuerint promiscuo in usu. Etsi dubitandum haud sit, ut in reliquo Sacro apparatu, ornatui etiam ac munditiæ imprimis studuisse Sacrorum præfides, dum licuit per temporum iniquitates, & ecclesiæ facultates. Quam in rem *S. Hieronymus* auctoritatem etiam ex veteri

Sacræ altaris vestes.

a) Bireta inter pontificia ornamenta aliquando reposita probat *Iohannes CIAMPINI* *Monum. vet.* P. I. c. 26. p. 240.

Comment.
in Ezech.
lib. XIII.
c. 44.

T. V. The-
saur. novi
anecd. p.
100.

T. II. Conc.
Germ. pag.
454.

T. I. Lit.
Rom. p. 87.

veteri testamento repetit. „Per quæ (inquit) discimus non quotidianis & quibuslibet pro usu vitæ communis pollutis vestibus nos ingredi debere in Sancta Sanctorum, sed munda conscientia, & mundis vestibus tenere Domini Sacramenta.“ In antiquissimis, qui extant, libris liturgicis præscribitur hic sacer ornatus, & quidem in expositione antiquæ liturgiæ, quæ S. GERMANI *Parisiensis* episcopi nomine edita habetur apud MARTENIUM, singulariter cum aliis notatur *Vestimentum parvolum, quod non sit in alio usu, nisi ad frequentandum Sacrificium.* In antiquissima nostra instructione ordinis ecclesiastici, uti in aliis eius generis a laudatis MARTENIO & MURATORIO editis, expresse habetur: *Primitus autem vestiuntur se sacerdotes unacum diaconibus vestibus suis, & procedunt de Sacrario cum cereis vel turribulis &c.* Seu ut in alio ac in editis habetur: *Cum autem hora adpropinquaverit, ut missas introeant, ingrediuntur sacerdotes & levitæ in sacrarium, induent se vestibus, cum quibus missas celebrare videntur.* Ordines Romani antiquissimi habent, Pontificem in secretario mutare vestimenta sua, & pontificalibus ornamentis indui, diaconos interim egredi e secretario, & mutare vestimenta sua. In conciliis est cautum canonibus, veluti iam in *Carthaginensi* IV. an. 398. e.g. *ut diaconus tempore oblationis tantum vel lectionis alba utatur.* Et in decreto BURCHARDI, quod ad nos attinet, ex concilio quodam *Remensi* habetur peculiare caput: *Ut nullus presbyter absque vestimentis sacerdotalibus præsumat missam cantare.* Sic vero sancitur: *Nullus presbyter sine amictu, alba & stola, & fanone & casula ullatenus missam celebrare præsumat. Et hæc sacra vestimenta mundissima sint, & in nitido loco intra ecclesiam collocentur. Nec presbyter, cum his induitur, extra ecclesiam exeat, quia hoc lex divina prohibet.* Qua vero religione susceptæ sint sacra vestes, preces indicant ad eas singulas dici solitæ, & ad communes exuendas, qualis etiam in missa ILLYRICI præscribitur oratio: *Quum se exuerit quotidianis vestibus dicat: Conscinde saccum meum &c.* Cuiusmodi alia in ritu quotidianæ missæ ecclesiæ *Mutinensis* a MURATORIO edita habetur: *Exsue me Domine veterem hominem.* Quæ quidem in aliis plerisque similibus desiderantur, ubi tamen preces ad singulas vestes dicendæ præscribuntur, plerumque verbis potius, quam sensu inter se distinctæ, in RATOLDI codice versibus etiam expressæ; alias vero cum illis, quæ hodieque in usu sunt, qualesque ex cod. *san-Gallensi* edimus, fere congruunt.

Singulari ritu solent benedici vestes sacrae, atque ad sacrum usum consecrari, prout iam in antiquissimo sacramentario *Gelasiano*, & missali *Francorum præfatio linteaminum*, uti etiam *benedictio ad omnia in usum ecclesiæ*, habetur; sed alio referuntur, licet initio vestium sacerdotalium, veteris

veteris scilicet testamenti, exemplum adducatur. In statutis synodalibus ecclesiæ *Leodiensis* tit. V. de sacramento altaris n. 1. præter benedictionis mentionem etiam forma decens sacrarum vestium præscribitur, quod hic exscribendum duximus: „Sacerdotes in vestibus albis, mundis sacerdotalibus & benedictis accedant ad missam celebrandam. Manipulus habeat in longitudine sub brachio duos pedes, stola ad minus usque ad paramentum albæ dependeat, vel prope extremitatem albæ. Alba & Casula integra & non dissuta observetur. Amictus sæpe mundetur. Cingulum mundum & integrum & longum benedictum habeatur. Presbyteri sub albis induti sint superpelliceis, vel tunica linea, quæ vulgariter *Saroth*, vel *Rochet* appellatur.“

T. XIV°
conc. edit.
Venet. pag.
1119.

IV. Nunc de singulis sacris vestibus aliqua distincte dicemus, ac primo, de amictu, qui in missa *Illyricana* *Ephor* dicitur, quod etiam in nonnullis *Mss. Alemannicis* deprehendi. Ord. I. *Rom.* nominat *Anagolium id est amictum*. Anabolagium seu anaboladium græce ἀναβολάγιον, vel ἀναβολάδιον ab ἀναβάλλομαι. Ordo III. amabolagium, redundante uno apice, habet, id est amictum, quod dicitur humerale. Quo nomine hodie etiam venit, atque usum hunc potissimum habet, ut collum & humeros tegat, licet ex ipsa oratione, dum induitur, palam sit etiam ad caput tegendum esse: cuiusmodi nonnulla exempla affert De VERT & De MOLE in itinere liturgico, imprimis ecclesiæ *S. Mauricii Andegavensis*. Et De VERT imaginem *S. Firmini* producit, quæ ad sæculum VII. referatur, sub altari maiori abbatiæ *S. Achillis* prope *Ambianum* re-
pertam cum vestibus sacerdotalibus capite amictu obvoluto in forma stricti caputii, cui solent aptare amictum, qui caputia gerunt vel canonici, vel religiosi, quales laudatus De VERT exhibet. Atque hic passim sensum mysticum venantur scriptores medii ævi, adhucque scriptor. sæc. XV. *Alemannicus Gabriel Biel*: Unde amictus, quo caput tegitur sacerdotis, velamen significat, quo perfidi Iudæi in domo *CAIPHÆ Christi* faciem velabant. *AMALARIUS* tamen ad solum collum respicit: „Amictus (inquit) est primum vestimentum nostrum, quo collum undique cingimus: in collo nanque vox est, ideoque per collum loquendi usus exprimitur. Per amictum intelligimus custodiam vocis.“ *RUPERTUS Tuitiensis* de amictu varium usum notat: „Sacerdos in officio altaris, capitis sui, scilicet Christi, cuius membrum est, personam gerit. Quidam amictu caput suum obnubit, donec super os casulæ illum revolvat, & velut caput, aut coronam illi coarpet.“ Ita exprimitur amictus monachorum vestibus sacerdotibus indutorum *S. MARTINI* apud *Metas* sub *CAROLO Calvo*, ut

Explic. T.
II. p. 255.
p. 87.

Exposit. canonis l. 6.
XI.

De offic. eccles. lib. II. c. 17.
Lib. I. c. 19.

habet BALUZIUS T. II. Capitul. p. 1276. Io. CIAMPINI Veter. monum. P. I. c. 26. p. 239. imaginem repræsentat sedentis in tunica talari casulæque super induti: caput eius quodam integumento circumambitur, duos circulos sive coronas referente: illud vero pro fanone habet, de quo mox plura. Defluit porro ex capite caputium, sed, cum quo ex amictu reliquo cohæreat, definiri nequit. Confer mox dicta de *Cappis*, *Caputiis* &c.

Alba.

V. Albæ caputium tribuit DURANDUS. Est vero linea corpori adstricta, atque ad pedes usque protenditur: cinguloque constringitur. Orâtionî, quæ adhibetur ad albam induendam, nonnunquam titulum præfixum reperi in mss. *Ad poderem*, & ita etiam apud scriptores mediî ævi, qui nonnunquam S. HIERONYMUM citant: isque in epistola ad FABIOLAM secundum vestem sacerdotalem tunicam seu poderem ex lino vocat. „Hæc autem (inquit) adliæret corpori, & tam arcta est, stridis manicis, ut nulla omnino in veste sit ruga, & usque ad crura descendat.“ Quod non omnino cum nostris convenit, qualem etiam *Tullis* vidi, atque in RUINARTI *Itinere Alsatico & Lotbaringico* notatur eadem in monasterio S. MANSUETI alba S. GERARDI sæc. X. episcopi *Tullensis*, nostris fere similis, nisi quod latissima est in inferiore parte, & ei assuta sunt ad extremitates panni pretiosissimi frusta quadratæ figuræ. Videtur etiam colligi ex S. GERMANI missæ expositione, manicas albæ aut non fuisse, aut non adeo strictas, ut adhuc manualibus seu manicis *adinstar armillarum* opus fuerit, ut iam supra recensuimus *vestimentum parvolum*, quod non sit in alio usu, nisi ad frequentandum sacrificium. De quo mox: *Prohibet autem manica tonica, ne appareat vile vestimentum, aut quocunque indignum tactum sordium super divina sacrificia, quo magis immolantes discurrunt. Sequitur: Albas vero, quas Levitæ utuntur, ideo statuerunt Patres, quia in vestimento tincto non sic apparet cito macula, quomodo in albo, & minister altaris ideo utitur, ut observet & caveat omnem maculam, & nullatenus vestimenta ministrantium vel levioze tactu appareant sordida, sed candida sint exterius veste, interius mente. Sirico autem vellere fictur, quia Dominus sacerdotibus ideo exinde habere indumenta mandavit, ut eorum vestis spem resurrectionis ostenderet. Sirico enim de ligno per verme fictur. Vermis post mortem procedit in alate, & post occasum & volatum figurans Christum, qui ex ligno crucis quiescens in sepulchro tanquam vermis clausus in sacco angusto, surrexit de tumulo, & ad cælos summis volatum. Alterius vero velleris alba innocentiam tantum vitæ demonstrat. Hæc ideo excerpsti, quod singularia sint, quæ de serico & vellere interferuntur, tunicisque potius vel superpellicibus seu tunicis subtilibus ministrorum, quam nostris albis conveniunt.*

VI.

Ration. lib. III. c. 3. n. 3.

T. III. opp. posthum. Mabill. p. 485.

T. V. The. sauci nov. anecd. p. 199. & 100.

©

VI. Ei rei lucem aliquam accendit, quod mox subditur in eadem ^{Cingulum.} expositione missæ, *Alba autem non constringitur cingulo, sed suspensa tegit levitæ corpusculum, quia omnis conversatio levitica in desiderio celestis patriæ a terrenis operibus debet esse suspensa, nec cingulo peccatorum constricta.* Aliis discutiendum relinquo, an hinc colligi possit aliud genus albæ ministrorum ritu *Gallicano*, quæ iuxta omnes veteres libros liturgicos cingulo seu zona præcingi solita est ritu etiam *Ambrosiano* & *Mozarabico*, cum quo vetus *Gallicanus* in multis congruit; eadem fere tamen orationes ad cingulum habentur ac in *Romanis* libris liturgicis etiam hodiernis. Zona vocatur in missa *ILLYRICI*, ubi mox sequitur præcinctorium, alibi baltheum cum singulari prece.

VII. Manipulus, qui a ministris & presbyteris post cingulum sumitur, ^{Mappa.} olim, ut etiamnum in missa pontificali, ultimo loco sumebatur post ca- ^{Manipulus.} fulam. Cuius rei causam commodam iuxta systema suum reddit De VERT, *T. III. p. 32.* quod, cum casula antiqua totum ambiat corpus, antea commodum usum habere non potuerit, quam casula complicata in brachiis fuerit, a sudarium istud seu mappa, quo nomine in ordinibus *Romanis* venit; apud *INNOCENTII* III. vero longe aliter sumitur peculiari capite ^{Lib. II My-} „de mappa, quæ portatur super pontificem, quatuor baculis colligata. ^{ster. missa} ^{c. 7.} Propter quod (inquit) ipsi ministri mappularii nuncupantur.“ Quod in pontificali *Romano* *cremiale* vocatur, pontificibus sedentibus super genua poni solitum, mappulam etiam alicubi dici notat De VERT. Apud *S. GREGORIUM* mappulæ fit mentio, clericorum *Romanorum* singularis ornamentum, cum manipuli usus promiscuus fuerit etiamnum pueris chori communis in monasterio *Cluniacensi*, *S. Benigni Divionensi*, & apud *LANFRANCUM*, ut notat De *MOLEON* in *itinere liturgico*, imo etiam ^{T. IV. pag. 123.} sandimonialibus eius usum fuisse observavit De VERT. In vita *S. GREGORII* ^{pag. 130.} *IOANNES* diaconus insidias sancto pontifici structas memorans in publica processione, „Cumque (inquit) magis ex planetarum, mappulatarumque processionibus magnum pontificem cognovissent, immisso dæmone tam fortiter eius equum vexari fecerunt, ut nunquam a fessore, five a stratoribus teneri posse putaretur.“ Mappulæ nomen in missa *ILLYRICI*, & apud scriptores *Alemannicos* mediæ ævi reperitur, veluti apud *WALAFRIDUM* recensetur dalmatica, alba, mappa, orarium, cingulum, sandalia, casula & pallium. Inter donaria pretiosa, quæ anno *DCCCCVIII.* *ADELBERO* episcopus *Augustanus* unacum *MEGINBERTO Sebonensis* ecclesiæ antistite ad festum *S. GALLI* accurrens in monasterium eius nominis attulit, Anonymus apud *GOLDASTUM* numerat *Palliolum etiam, casulam-* ^{T. II. antiq. que Alemann. p. 142.}

G g 3

a) Exemplum a *Cluniacensibus* repetere potuit, qui, ut constat ex *Missali* an. 1733.

non ita pridem communem hunc mutarunt usum, nunc missæ pontificali proprium.

que pretiosi generis, nec non & albam cum cingulo stolaque, ac mappula cumctis bis auro perfectis, eidem applicuit aræ. Solebant enim, ut etiamnum, eiusdem esse operis, ac casula stolaque, ut ex nostra antiqua mappula seu manipulo palam est, quem æri incisum cum stola damus. Unde eius figura antiqua apparet strictior, ut etiam Card. BONA ex antiquis picturis notavit vix duos pollices excedentem cum fimbriis æqualiter defluentibus; sunt vero in aliis duabus figuris nostro more paululum latiores, prout intra Canonem sacerdos in antiquiore nostro sacramentario ter repræsentatur, ac bis cum manipulo non in brachio, sed inter digitos manus sinistræ, unde verisimiliter circa tempus communionis deponi consueverunt. Apud BALUZIIUM & De VERT monachi S. Martini Metenses in habitu sacerdotali repræsentantur cum manipulis eiusmodi, modo in dextra, modo in sinistra, digitos inter, potillimum pollicem & indicem.

Lib. I. Rer.
liturg.

T. II. Capit.
sul. pag.
1277.

Fanon.

De rit. eccl.
in fol. T. I.
P. 595.

De institut.
lib. I. c. 18.

Gener. dipl.
T. I. p. 315.

VIII. In ordine precum pecuniarium sacerdotis ad missam, quem ex codice San-Gallensi edimus, nihil de manipulo habetur, in alio autem codice post casulam, ad Fanonem pariter, ac in simili ordine apud MARTENIUM ex codice circ. 700. annorum monasterii S. GREGORII in valle Gregoriana diocesis Basileensis præscribitur hæc oratio: *Da mihi Domine sensum rectum, ut possim cantare laudem tuam*, in nostro codice habetur, *ut possim implere laudem tuam*. Quæ oratio ad manipulum hoc loco habetur in Salisburgensi Pontificali apud eundem MARTENIUM. *Rhabano MAURO* quartum sacerdotale indumentum est mappula sive mantile, quod vulgo *Phanonem* vocant, quod ob hoc tunc manibus tenetur, quando missæ officium agitur, ut paratos ad ministerium mensæ Domini conspiciat. Quæ verba manipulum designant, uti etiam in admonitione synodali sub nomine LEONIS IV. *ut nullus cantet sine amictu, alba, stola, fanone & casula*. In actis monasterii *Murensis* apud P. HERRGOTT recensentur LXX. albæ cum totidem humeralibus & cingulis, & decem stolæ cum favonibus, seu fanonibus, & adhuc XVI. favones sine stolis. In ordine operis Dei msc. sæc. XII. de festo Purificationis notatur: *In hac die neque fanones, neque cappæ alicui dantur, exceptis, qui in presbyterio famulantur, qui tantum infra missam fanonibus utuntur*. Fuit ergo alias etiam præter ministerii altaris sacerdotis & ministrorum altaris fanonum usus, communis nempe omnium in quibusdam festivitibus. Infra in eodem ordine de Dom. Palmarum: *Infra hanc missam fratres communiter albis induuntur, sed absque fanonibus*. Paulo ante descripsimus fanonem capiti circumsumum ex Io. CIAMPINIO, cui, omisis aliis explicationibus, fanon est velum variegatum, quo papa post albam ornatur, quando solemniter celebrat, & cir-

ca

collum, ac supra caput ad formam cuculli reflectitur, donec planeta induatur. Affert de eo ornatu INNOCENTII III. lib. I. *de mysterio Missæ* c. 13. testimonium, qui illud tamen *orale* vocat. Fanonis variam significationem notavit MABILLONIUS in notis ad Eclogam ANALARII: „Aliquando (inquit) pro sudario, quod ministri sacri gerebant, alii vocabant mappulas, quibus manipulus succellit. Aliquando pro velo, quod super pontificis caput ferebatur instar umbellæ supra p. 270. & pag. 281. ubi mappa super caput vocatur. Denique aliquando pro panno oblongo ad offerendas recipiendasque oblationes, ut hoc loco.“ Nempe ubi dicitur: „Cum fanonibus offerunt, quoniam legimus in passione Domini sudarium usurpatum esse. Aliter quippe fanones de lino efficiuntur &c. In ord. Rom. „Et offerunt cum fanonibus candidis primum masculi &c.“ In veteri expositione missæ apud HITTORPIUM: „Oblata denique corpus Christi designans non nudis manibus, sed fanonibus multo labore studiorum candidis offertur.“ Idem etiam MURATORIUS de ritu *Ambrosiano* habet de senibus & anis decem offerre solitis. „Quum tempus (inquit) offertorii poscit, ex iis duo mares fanonibus, hoc est mappis candidis apte involuti accedunt &c.“ In vita S. WIBORADÆ *San-Gallensis* apud MABILLONIUM sæc. V. Bened. hæc lego: „Fanonem, cum quo solita es offerre, omnia pura & munda aqua lavare præcipias.“ Vocaturque in eadem vita *lintheum oblatitium*. Huiusmodi *confanones* V. dictos puto, in laudatis actis *Muren-sibus* recensitos cum II. offertoriolis. In expositione missæ apud CASSANDRUM aliter accipitur: „Quod autem diaconus calicem cum sacerdote elevans partem eius fanone tegit &c.“ Quod de manipulo accipi potest, uti MARTENIUS in *Itinere litter.* de ecclesia *Lugdunensi* perhibet, subdiaconum hodieque patenam nudam usque ad orationem manipulo tenere, quod apud nos velo fit, cui recte etiam fanonis nomen congruit, quod CASSANDRO e *Germanico* sumtum videtur, qui vela illa ex hastilibus dependentia seu sypara, ut TERTULLIANUS vocat, *Fabuen* appellant. Consentit DUCANGIUS, atque ipsa forma fanonis, qualem T. I. *de Cantu & Musica sacra* ex rotulo bibl. *Barbarina* exhibemus Tab. III. hic Tab. VIII. n. 2. ex collo seu humeris pendentem personæ, quæ ad dextrum papæ latus, velut agmen ducit fidelium oblationem facientium. Qua de re plura *de Cantu & Mus. sac.* lib. II. c. 2. p. 322. &c. Nota demum in ord. XIII. Rom. p. 225. fanonem vocari *orale*, quod post cingulum sumit summus pontifex, velum supra caput reflectitur ad formam cuculli, donec induatur planeta, qua induta replicatur super humeros, & ante pectus. Observa tamen in sequenti ord. XIV. auct. I. GAJETANO nullam mentionem fieri fanonis inter vestes pontificales ad celebrationem missæ, quæ recensentur p.

T. II. Mus.
It. p. 554.

P. II. p. 585.

T. IV. an-
tiq. Ital. p.
854.

In Liturg.
P. 137.

P. I. p. 238.

Liturg. pag.
49.

293. At in tit. decimo quinto de *comestione in Cæna Domini* pag. 487. Et attende quod Papa, dum comedit, sit paratus, ut dictum est supra, usque ad dalmaticam inclusive, habens montum rubeum ad scapulas, fanonem sive orale in capite & mitram aurifrisiatam super fanonem, & anulum pretiosum non pontificalem in digito, & sandalia in pedibus prout in missa dentis chirothecis, pallio & casula.

Orarium
Stola.

IX. Aliud est orale, quam orarium, quo stolam veteres designarunt. *Albertus RUBENIUS* lib. I. c. 13. de re vestiaria vet. fascias in statuis togatis explicans humero sinistro impositas, dextro submissas, oraria existimat, quibus olim senatores utebantur, quibusque oraria diaconorum similia, quod ex conc. *Tolet.* IV. probat & *HONORIO Augustod.*, qui quidquid est rei, paucis explanat in *Gemma animæ* c. 204. de orario: *Primitus sinistro humero imponitur, & trans cor in dextrum latus refectitur.* Apud *MACRUM* in *Hierolex.* voce *Baculus* S. *GREGORIUS M.*, & apud P. *Maurum SARTI* de veteri casula diptycha p. 12. representatur S. *APOLLINARIS* presbyter *Ravennatensis* cum orario, ut videtur, quod super casulam utrique humero impositum, aliter ac sacerdotes gestant, scapulis non collo insidet: quorum figuram, ornatum usumque sacrum & significatum mysticum ex *SIMEONE Thessalonicensi* describit *BEVEREIUS* ad can. 22. conc. *Laodicensis*. Quibus addi possunt *Ephemerides Græco-Moschæ* æri incisæ. *Latinorum* testimonia collegit *Hugo MENARD.* & *Ioannes BONA.* Unde palam fit, mediis ævi scriptoribus mappulas fuisse: prout Io. Diaconus in vita S. *GREGORII M.* lib. II. c. 5. sacerdotes planetatos & mappulatos appellat, passimque eo ornato perinde ac diaconi in antiquis picturis & statuis adumbrati cernuntur. *Rhabanus MAURUS* vestimenta sacerdotalia recensens, „Quintum quoque est (inquit) quod orarium dicitur, licet hoc quidam stolam vocent. Hoc enim genere vestis solummodo eis personis uti est concessum, quibus prædicandi officium delegatum. Bene etiam oratoribus Christi orarium habere convenit, quia cum indumentum eorum officio proprio concinat, & ipsi sedulo ad verbi ministerium cohortantur &c.“ *Nalaf. STRABO* de rebus eccl. c. 10. *Primi ordines in ecclesia utuntur orariis*, quia ad ipsos pertinet docendi officium. Quo etiam auctor de divinis officiis sub nonni.

T. II. p. 325.

De Liturg.

lib. I. c. 24.

bo affluta erat.

Stola vero, ut post

NONNIUM S. *ISIDORUS* advertit,

vet-

teribus dicta erat, quidquid corpus tegeret, eratque talaris vestis. Sed

T. V. *Thes.* hæc nihil ad nos. In expositione missæ *Gallicanæ* S. *Germani* apud *ME-*

NARDUM

NARDUM

NARDUM ita habetur: „Stola autem, quam super alba diaconus induit, significat subtilitatis intelligentiam in divina mytheria, licet veteri (veteres) stola induentes gaudium solemnitate se habere monstrabant. Et pro hac causa in quadragesima pro humiliatione non utetur. De MOLEON ^{pag. 92} in itinere liturgico de ecclesia S. Mauricii Andegavensi observat in missis quadragesimæ dominicis & feriis diaconum supra stolam orarium habere, seu falcem unius pedis latam, ut etiam apud nos mos est, sed vice stolæ; siquidem hoc nomine stolam ab orario discriminare liceat. Sic legimus apud MABILLONIUM in vita S. LIVINI ep. & Mart., quem S. AUGUSTINUS Anglorum apollolus sacerdotem consecravat: *Eique casulam purpuream auro gemmisque compositæ perornatam & stolam cum orario gemmis pretiosis auroque fulgido pertextam in ipso die ordinatiōis suæ pro fœdere æternæ charitatis pius magister dilecto suo discipulo devoto amore contradidit.* Ubi notat MABILLONIUS: *Hic distinguit auctor inter stolam & orarium, quamquam utrumque apud scriptores ecclesiasticos promiscue usurpari solet.* Idem discrimen in hoc testimonio agnoscit GEORGIUS, qui multa de orariis ac stolis erudite, ut alias, congerit. a)

Sec. II. B.
med. p. 456

a

X. Dum vero in veteribus monumentis occurrit mentio stolæ & manipuli cum tintinnabulis, seu campanulis argenteis; ea tintinnabula suo iudicio nihil aliud erant, quam filamenta illa argentea stolarum extremitatibus adfuta campanulæ instar, quæ hodie etiam in usu sunt. Sed aliquid amplius ac aliud testimonia illa præferunt: veluti quod ex vita S. MEINWERCI episcopi Paderbornensis affertur, recensenturque stolæ VII. monasterio Abdinghoffsensi datæ, ex quibus una habuit XXVII. tintinnabula, alia XXI. In expositione brevi missæ Gallicanæ apud MARTENIUM T. V. Thef. Anecd. p. 99. mystica etiam ratio tintinnabulorum in veste sacerdotali additur: *Palleum vero in pascha cum tintinnabulis Eucharistia velatus instar veteris testamenti, ubi tunica sacerdotis plena tintinnabulis signans verba predicationis ostenditur.* Leodii in thesauro cathedralis ecclesiæ servantur adhuc casulæ etiam & cappæ cum tintinnabulis. Sed ad nos redeamus.

Cum tintinnabulis.

XI. In communi etiam usu olim stolas seu oraria gestata fuisse supra retulimus, videturque apud nos hoc presbyteris proprium fuisse iuxta canonem Moguntinum an. 813. Presbyteri sine intermissione utantur oraria.

Oraria habitu communi.

a) Singulare est, quod Cinnacenses stolam collo demum aptarint, dum minister miseretur &c. post confessionem dicebat,

ut ex præfat. cit. Missalis an. 1711. imp. constat. Confer mox dicta de Favone & Orario.

riis

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

H h

riis propter differentiam sacerdotii dignitatis. Quem etiam BURCHARDUS suo decreto inferuit cum alio eiusdem modi ex Conc. *Triburiensi*, quem supra recensuimus. De presbyteris, qui sine orario occiduntur. In Hispania eundem morem sæc. VI. diaconis fuisse discimus ex conc. *Bracaren- si*: Item placuit, ut quia in aliquantis huius provincie ecclesiis diacones absconsis infra tunicam utuntur orariis, ita ut nihil differre a subdiacono videantur: de cætero superposito scapulæ (sicut decet) utantur. In conc. *Bracar.* an. 675. cavetur: Ne sacerdos sine orario Missam audeat celebrare. Forte hoc neglectum fuerat a sacerdotibus, quod oraria etiam diaconis in communi essent habitu, ut hodie solis summis pontificibus. In degradatione CONSTANTINI P. accedens MAURIANUS subdiaconus orarium de eius collo abstulit, ante pedes eius proiecit, & compages ipsius abscidit.

c.
Linea. Sub-
mic.

XII. Inde vero videtur esse, quod in antiquissimis duobus ordinibus Romanis nulla stolæ vel orarii sit mentio inter sacras vestes, quales hæ ordine (præter pallium & mappulam, quæ posterius sumuntur) recensentur, dum præscribitur quomodo subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ipsa vestimenta, alius lineam, alius cingulum, anagolium, id est amictum, alius dalmaticam, & alius planetam, & sic per ordinem induunt pontificem. Editus ord. I. a MABILLONIO habet lineam dalmaticam, uti etiam tertius, ubi primum orarium memoratur, atque linea dalmatica appellatur, quæ & alba. In quinto autem dalmatica minor nominatur, quæ apud auctores mediæ ævi tunica dicitur. Linæ nomen simpliciter, ut in ordine a nobis edito habetur, occurrit in vita S. CYPRIANI a PONTIO scripta: Et cum se dalmatica expoliasset, & diaconibus tradidisset, in linea stetit. Tunica autem usum in sacris S. HIERONYMUS indicat in epitaphio Nepotiani: Apprehensa acunculi manu, hanc (inquit) tunicam, qua utebar in mysterio Christi, mitte dilectissimo mihi etate patri &c. In Msc. ordine operis Dei S. Blasii sæc. XIV. sic habetur: induitur sacerdos alba de auro, & casula similiter, diaconus dalmatica, & duo subdiaconi tunicis. In actis Murenfis, apud P. HERRGOTT recensentur X. casulæ cum quinque dalmaticis, & septem tunicæ subdiaconorum. Hæ alias subtiles sunt vocatæ, atque de his intel-

Script. Rev. ligendus est CONRADUS in chronico Moguntino apud URSTISIUM: Erat
Germ. pag. in casulis, dalmaticis, subtilibus, & cappis sericeis & purpureis auro &
567. gemmis intertextis pretiosus & copiosus thesaurus. Et apud EKKHARDUM
Gold. Rev. de casibus S. GALLI: „Præter casulas sericas, cappas & stolas alba est
Aleu. T.I. illa Philologiæ nuptiis auro insignis: præter quæ dalmaticum & subtile
p. 43. ad illa pæne aures, quæ postmodum IMMONÉ abbate sibi antiphonarium quen-
Senckenb. an. 1730. p. dam

45. a.

dam petitum denegante, acutia sua versipelli refumpserat." EKKEHARDUS nimirum *Hadawiga*, quæ prius donaverat, maritus iterum hæc abstulit. Inter sacras pontificales vestes hæc tunicella, in missa ILLYRICI subtile appellatur. Et ita adhuc vocatur in pontificali *Moguntino* circ. 400. ann. ut a MARTENIO notatur: *Episcopus indutus dalmatica & subtili, vel tantam, si volet, alba &c.* De ministris vero cum sacerdote in ordinario *Argentinenſi* apud eundem MARTENIUM immutata una littera: *Et induantur albis indumentis casulis dalmaticis, subtilibus.* Subtilis nomen passim in monumentis liturgicis reperi pro subdiaconorum sacra ad altare veste, a dalmatica diaconorum distincta. Utraque autem est etiam vestis pontificalis. *Super hanc tunicam* (scilicet subtilem) *pontifex vestit dalmaticam*, inquit INNOC. III. lib. I. de mysteriis missæ c. 40.

T. I. de rit.
eccle. c. 22. p.
331.
pag. 450v

XIII. De dalmaticarum origine in ecclesia inquirens P. COUSTANT. in decretum EUTYCHIANO pontifici adscriptum, ut quicunque fidelium martyrem sepeliret, sine dalmatica aut colobio purpurato nullatenus sepeliret, ex laudato PONTII in vita S. CYPRIANI loco sibi persuasit usum eius in ecclesia antiquiorem esse DAMASO & SILVESTRO, cui hoc tribuit ANASTASIUS, ut diaconi dalmaticis in ecclesia uterentur. Adducit antiquum auctorem quæst. vet. & novi testam. apud AUGUSTINUM in append. T. III. c. 49. qui & dalmaticarum usum episcoporum proprium esse, & a Romanis diaconis per arrogantiam usurpatum esse notat, his verbis exprobrans: *Quasi non hodie diaconi dalmaticis induantur sicut episcopi.* WALAFRIDUS STRABO c. 24. de rebus eccles. perhibet, non ad omnes æque episcopos pertinuisse *Romani* pontificis indultum, cum ipsis hanc vestem propriam constitueret. Refert deinde COUSTANTIUS, qua ratione sub SYMMACHO, GREGORIO M. & ZACHARIA pontificibus facultas induendi dalmaticas singulari privilegio indulta sit aliarum quarundam ecclesiarum diaconis, quodque novum non inconsulto & subito permisit GREGORIUS M. Agit deinceps de colobiis, quorum loco SILVESTRUM P. dalmaticas induxisse etiam apud CASSANDRUM expositor ord. Rom. affirmet, quem ipse BEROLDUM seu BERTHOLDUM *Constantiensem* esse putat, sic vero ille: „Pro candidissimo habitu Colobionem, quo vel apostoli vel apostolici usi sunt, cum culparetur a quibusdam nuditas brachiorum, constituit SILVESTER papa in ecclesiastico ministerio sacerdotes induere dalmaticas, id est tunicas manicatas & candidas, quales testatur ISIDORUS episcopus in Dalmatia primum contextas.“ Videtur huic rei illustrandæ facere, quod in expositione missæ S. GERMANI habetur apud MARTENIUM de

Dalmaticæ:
Rom. Pontif.
epist. T.
I. p. 300 seq.

Tbcl. N. T.
V. p. 99:

H. h. 2

nica,

pag. 101.

nica, ne appareat vile vestimentum. Poterant ergo manicæ hæ colobiis manicarum instar esse usu *Gallicano*, antequam promiscuus esset dalmaticarum usus. „Colobia autem (inquit laudatus *COUSTANTIUS*) sicut & dalmaticæ erant tunicæ talaræ. Hoc distabant dalmaticæ a tunicis & colobiis, quod dalmaticis amplæ erant manicæ, tunicis strictæ, colobiis vel nullæ vel breves.“ *RUBENIUS* de re vestiaria lib. I. c. 18. vult, diaconos angusticlavias tunicas portasse ut equites & alii, presbyteros laticlaviam colobia more senatorum, assertque *HONORII Augustod.* testimonium de missa lib. I. c. 232. Huiusmodi vestitu etiam senatores usi sunt, ex quibus in ecclesiasticum usum transierunt. Iam antea c. 8. dalmaticas diaconorum in prisca ecclesia clavatas purpura fuisse, ex *ISIDORO* lib. XIX. Etym. c. 22. notaverat: quosque *ISIDORUS* clavos in dalmatica vocat, ab *ALCUINO* & *REMIGIO* virgulas, ab *AMALARIO* & *HONORIO* lineas, a *IOANNE* diacono Zonas, a *RABANO* tramites nominari, angustos scilicet clavos in dalmatica diaconorum, ut inferiores presbyteris conferentur, qui latum clavum portant. Quid vero latus, quid angustus clavus pluribus edisserit, quæ ad examen revocat laudatus *Maurus SARTI* monachorum *Camaldulensium* decus de *veteri casula diptycha*. Usus dalmaticarum in *Alemannia* medio ævo ex dictis patet, tantum hic adhuc, ex *Rhabano Mauro* earum descriptionem, quales suo tempore fuerint, afferre iuvat. „Hæc vestis (inquit) in modum crucis facta, & passionis Domini indicium est. Habet quoque & purpureos tramites ipsa tunica, a summo usque ad ima ante & retro descendens, nec non & per utramque manicam, ut admoneatur minister domini per habitus sui speciem, cuius muneris particeps est, ut per mysticam oblationem passionis dominicæ commemorationem agat, ut ipse in eo fiat hostia Deo acceptabilis.“

*De instit.
Cler. lib. I.
s. 20.*

Casula. Planeta.

*s. Tim. IV.
13.*

XIV. Sequitur *Casula* seu *Planeta*, quo nomine præsertim in ordinibus *Romanis* venit, græce *phanolium*: unde disputant, an *pænula* *Φαιλόνης* *S. PAULO* memorata ad hoc genus vestimenti pertineat. *Pænula* prout apud *RUBENIUM* adumbratur de re vestiaria lib. I. c. 6. p. 35. vestis est scapularis, prout a nonnullis religiosis ordinibus usu communi gestatur, sacro autem seu ecclesiastico a sacrorum præsulibus: definit *RUBENIUS* ex *SEBULIO*: *Pænula est lacerna in modum cuculle*. *Lacerna* autem vestimentum militare est, arcendis iniuriis cœli & tempestatum. Itaque *pænulæ* erant, iuxta *RUBENIUM*, vestes cucullatæ fusci coloris cum clavis: *lacrernæ* autem eadem forma erant, sed sine clavis, & varii coloris. Præterea hæc differentia fuisse videtur, quod *pænulæ* ipsi cucullus adfusus erat, separatus autem a lacerna. Nec abluunt iconismini *pænularum* cum capitibus,

pitiis, ad quos provocat ex MEURISII historia *Metensi Io. Bapt. DONIUS* in dissertat. de utraque pœnula, sacra nimirum & profana: estque illa eadem sacrificialis cum *Græcorum* tum *Latinorum* habitus, quem *Casulam* vocamus; græca autem appellatio satis respondet, tum etiam *Græcorum* opinio, quos inter DONIUS citat IOANNEM *Chrysostomum* & THEOPHYLACTUM, qui cum HIERONYMO dial. III. contra *Pelagianos* pœnulam PAULI intellexerunt vulgarem & communem eam pœnulam, quam adversus pluviam & frigus olim gestarunt. Cui quidem usui longe accommodatissima vestis illa esse potuit ea forma, qua adhuc hodieque apud *Græcos* conspicitur, *rotunda scilicet*, ut verbis DONII utar, *aquatoque in ambitum gyro; non autem in duas semirotundas plagas, anteriorem ac posteriorem divisum; quam in speciem paulatim degeneravit, dum sacrificaturi onus illud brachiorum pertesi & commoditati magis quam decori studentes sensim ab utroque latere refecant, donec cubito tenus pertingeret.*

Quod quidem uti alia fere, quæ deinceps in sacro tantum usu permanent, olim commune fuerat vestimentum, ut tamen ab antiquissimis temporibus singulari cultu & religione, quod ex dictis dicendisque patet, in sacris fuerint adhibitæ vestes. In expositione veteris liturgiæ *Galicanae* apud MARTENIUM dicitur „casula, quam amphibalum vocant, quod sacerdos induetur tota unita, per MOYSEM legisferum instituta primitus demonstratur. Iussit ergo Dominus fieri dissimilatum vestimentum, ut talem sacerdos induerit, quale populus indui non auderetur.“ *Sulpitius SEVERUS* de S. MARTINO narrat, in secretario ante missarum solemniam resistentem pauperi propriam tunicam, quam sub amphibalo induebat, donasse. In testamento S. PERPETUUS, qui post sæculum S. MARTINO in sede *Turonensi* successerat, legat ecclesiæ de *Proillio* „similiter calicem argenteum, & urceos argenteos, similiter & AMALARIO ibidem presbytero capsulam unam communem de serico.“ Pro *casulam*, ut vere legi debet, & emendat DUCANGIUS, sunt verba GEORGII, qui subdit: „Quod autem huius testamenti verba præferunt, casulam communem de serico, intelligo de planeta, quæ ministris ecclesiæ inferioribus episcopo inserviebat; nam casulæ episcoporum, præsertim in missa solemnium, ornatiores erant, & in veteribus monumentis episcopales casulæ nominantur.“ Quam in rem testamentum RICULPHI episcopi *Helenensis* an. 915. citat, qui reliquit ecclesiæ suæ casulas episcopales optimas tres, unam dioprasiam, & alias duas de orodonas. S. BONIFACIUS *Germaniæ* apostolus ad DANIELEM episcopum scribit: „Parva munuscula propter indicium puræ charitatis transmitto vobis, id est casulam non holofericam, sed caprina lanugine mixtam, & villosam ad tergendos pedes dilectionis vestræ.“ Licet ergo

*Theaur.
nov. Anecd.
T. V. p. 99.*

*Dial. II. de
vita S. Martini
n. 1. &
2.*

*T. V. Spicil.
p. 106.*

*De Lit.
Rom. Pont.
lib. I. c. 24.*

Epist. 3.

ἰλασθησική, id est, tota serica non fuerit casula, ex serico tamen etiam composita idonea esse poterat ministerio sacro, accommodata forte pro hyeme ad frigus pellendum, tegendosque pedes; ita enim legendum iam illi monuerunt, & aperta ratio suadet. Caterum non nego tempore S. BONIFACII adhuc communi in usu fuisse casulas, sed tamen personis Deo sacratis. Sic enim in synodo *Germanica* sub CARLOMANNO an. 742. congregata ex *Alemannicis* etiam episcopis, præside S. BONIFACIO archiepiscopo, habetur: „Decernimus quoque, ut presbyteri, vel diaconi non sagis laicorum more, sed casulis utantur, ritu servorum Dei.

Casulæ antiqua forma passim servata. An. 1724 p. 153.

XV. In monasterio *Stabulensi*, ut in secundo *Itinere litterario* perhibet MARTENIUS, adhuc servatur casula, stola, manipulus, cappa, sandalia, pecten & cuculla S. REMACLI. Cucullam tabula ænea expresseit laudatus MARTENIUS, quæ ipsa formam habet casularum antiquarum cum caput, refertque quod apud ISIDORUM habetur in lib. Etymolog. *Casula est vestis cucullata per diminutionem a casa, quod totum hominem tegat.* Et THEODEMARUS in epist. ad CAROLUM M. *Cucullam nos esse dicimus, quam alio nomine casulam dicimus.* Animadvertit DONIUS in disert. de utraque pœnula, eius speciem, quæ capitium adiectum habet in tabula tertia cœmeterii PONTIANI apud BOSIUM in Roma subterranea, ubi B. VINCENTII imago etiam gestantis conspicitur. Pertinet quoque hoc capit tegumentum ad argumentum DONII, usumque capitii, seu cucullæ adventum, frigus, pluviamque arcendam, de quo MURATORIUS disert. XXV. T. II. antiq. *Ital.* medii ævi p. 425. &c. tam profano, quam etiam ecclesiastico extra ecclesiam, qualis apud monachos cucullatos perseverat, de quo nobis nunc sermo non est, sed de sacris tantum casulis antiquis.

T. II. Expl. cas. des cerimon. pag. 342-344. Lib. I. de instit. Cleric. a. 21.

Similem casulam in thesauro ecclesiæ *Meldensis* vidimus, de qua & aliis similibus mentionem facit DE VERT. Qui ibidem exempla profert de casulis in usu servorum Dei. In eo, quod de etymologia casulæ ab eius forma ex ISIDORO retulimus, consentiunt scriptores liturgici medii ævi, atque inter hos RHABANUS MAURUS, *Septimum*, ait, *sacerdotale indumentum est, quam casulam vocant, dicta est autem per diminutionem a Casa, eoquod totum hominem tegat, quasi minor casa.* In indiculo superfectionum & paganiarum, qui ad capitulare II. KARLOMANNI, datum anno Christi DCCXLIII. apud LIPTINAS annectitur IV. est *Da Casulis id est fanis.* Quod non indumenti genus, sed ipsum diminutivum casæ profano existimandum est. Eo pertinet, quod legitur in pœnitentiali S. COLUMBANI: „Si quis autem laicus manducaverit iuxta fana, id est, postquam sacerdos illi prædicavit, quod sacrilegium hoc erat &c. “ Et CUMMEANUS: „Si quis ad fanum communicaverit.“ Sed

T. I. Capit. p. 150.

Cap. 36.

Sed institutum prosequor de nostra in sacro ministerio casula. Hæc iuxta mox laudatum RHABANUM supremum omnium indumentorum est, & cætera omnia per suum munimen tegit & servat. In expositione veteris liturgiæ *Gallicanæ* apud MARTENIUM dicitur *to- Tbes. nov. Anecd. T. P. 99.* *ta unita.* Et additur: „Ideo sine manicas, quia sacerdos potius benedicat, quam ministrat. Ideo unita prinfecus, non scissa, non aperta.“ Quia ratione autem usui manuum coaptata sit explicat INNOCENTIUS III. *Mysser. Missa lib. I. c. 42. Gemma an. lib. I. c. 227.* „Cum unica sit & integra, extensione manuum in anteriorem & posteriorem partem quodammodo dividitur.“ Et HONORIUS *Augustanensis*: „Hæc vestis planeta (quod error sonat) vocatur, eoquod errabundus limbus eius utrinque in brachia sublevatur. Hæc in duobus locis, scilicet in pectore, & inter humeros duplicatur: in duobus locis, videlicet in utroque brachio triplicatur.“ Hoc est, quod ordines *Romani* planetam appellant revolutam. Atque planetam seu casulam cumprimis spectant illa verba: „Componant vestimenta eius, ut bene sedeat. Novissime autem, quem voluerit dominus pontifex de diaconibus, cui ipse iusserit, sumit de manu subdiaconi pallium, & induit super pontificem, & configit eum cum acubus in planeta ante & retro.“ In historia *Antisiodorensium* episcoporum recensetur apud DUCANGIUM „Casula coloris ætherii, phrygio palmum habente, superhumeralis & rationalis effigiem ad modum pallii archiepiscopalis honorabiliter prætendebat.“ In itinere litterario MABILLONII & RUINARTI per *Alsatiam* & *Lotharingiam* memoratur eiusmodi casula formæ antiquæ, id est plane rotunda. „Duplex est ab ea parte, quæ collo immittitur, ad infimum usque fascia acu facta, una scilicet supra pectus, altera vero in dorso. In anteriore tribus circiter digitis lata, repræsentatur Christus &c. Posterior fascia uno semidigito strictior est. Hanc casulam a LEONE IX. qui veterem basilicam dedicaverat, monasterio donatam fuisse traditione creditur. Altera est non minus antiqua & eiusdem formæ, quam a CAROLO magno datam fuisse ferunt.“ Plures eiusmodi casulas antiquas adhuc superstites memorat MARTENIUS in *itinere litterario*, imprimis autem De MOLEON in *itinere liturgico*. Et De VERT adhuc innumeras superesse dicit, quarum figuram exhibet, nosque etiam ex nostro *S. Blasii thesauro*, quibus ipsis complures sunt imagines sacerdotum & episcoporum casulis indutorum, sed sine fasciis per modum *rationalis*, quem desectum aliunde supplevimus ectypo episcopi ad ecclesiæ dedicationem procedentis ex veteri libro liturgico: in imagine item papæ, quam ex opere *de Cantu & Musica sacra* huc etiam applicavimus; S. MARTINI item ex codice *Weingartenensi*. Alias eiusmodi casularum iconas, quales in usu erant mille ducentis abhinc annis, ut habetur apud GEORGII ex museo *Raven-*

Mysser. Missa lib. I. c. 42.

Gemma an. lib. I. c. 227.

Opp. Mabill. posth. T. III. pag. 477.

pag. 95. 96. 173. 236. 378. 436.

449. Explic. de cerem. T. II. p. 344.

Tabb. VI. & VII. n. r. T. VIII. n. 2. & 3.

*De Liturg.
suo. Pont.
lib. I. c. 24.*

Ravennate, IUSTINIANO imperante in fornice aræ maximæ ecclesiæ *Ravennatis* S. VITALIS posita, edidere *Hieronymus* RUBEUS in patria historia *Ravennate*, *Nicolaus Alemannus* in notis ad historiam arcanam *Procopii*, & ex eo *Octavius Ferrarius* in *Analectis* de re vestiaria, ac iterum *Cangius* in historia *Byzantina*, *Ioannes Ciampinus* Vet. Monument. musiv. T. II. c. 9. tab. 22. ex pictura S. GREGORII, in monasterio S. *Andree* ad *clivum Scauri* olim extante Cardinalis *Fred. Borromæus* supra citatus, Cardinalis *Baronius* ad an. 604. & *Angelus Rocca* in peculiari disquisitione de S. GREGORIO eiusque parentum imaginibus. Extant etiam antiquissimæ lacinix cum imaginibus episcoporum casulæ *Veronenfis* incomparabile antiquitatis cimelium. Eam illustravit sæpe laudatus abbas *Maurus Sarti*, neque tamen semper olim fuisse putat eandem integram circulatam ad pedes usque demissam. „Retragantur enim (inquit c. 2.) quædam antiquæ imagines, ac præsertim illa *Ioannis XII.* quæ olim tessellato opere picta erat in *Lateranensi* oratorio S. *Thomæ*. Eam multi edidere, atque imprimis diligentissimus *Ciampinus* de sacris *Ædif.* a *Constantino M.* constructis p. 14. tab. IV. Cernuntur ibi plures sacri ministri, pontificem induentes casula gammadia, non equidem rotunda, sed utrinque acuminata. In antiquo etiam musivo *Ravennatenfis* ecclesiæ S. *Martini in caelo aureo*, seu S. *Apollinaris novi*, quod circa annum 570. concinnatum dicitur, quidam sacri ministri cernuntur, casulam utriusque ad latera accisam induti, ad eum fere modum, quo nunc est in usu, multo tamen longiorem, & inferne acuminatam. Tales etiam sunt casulæ, quibus induti sunt apostolorum principes *Petrus & Paulus*, & S. *Laurentius* in vitro antiquo apud *Bonarottium*. Adde casulam S. *Bonifacii Moguntini*, cuius pervetustam imaginem in antiquitatibus *Fuldensibus* edidit *Browerus*. Ea est in sigillo *Henrici* abbatis *Fuldensis* expressa, quod videre etiam licet in *Thuringia sacra* p. 477. Casulis vero brevioribus, quæque vix ad mediam tibiā defluunt, indutos *Ravennates* episcopos *Maximianum* &c. exhibent nobis musiva integerrima in templo S. *Vitalis*, & nostro *Classensi*, quæ facta dicuntur haud multo post medium sæculum VI.“ Hæc ille, cui nec casula, in qua ibidem S. *Apollinarem* exhibet, tantæ longitudinis esse videtur, ut ad pedes usque defluere potuerit; secus ac mihi pace viri amicissimi videtur, ex imaginibus veteribus non omnino rem decidi posse perinde ac ex vestibus ipsis eiusmodi, quas passim reperi non usquequaque tales, sed quis prætenfam antiquitatem præstet? Antiquior ex nostris, ut coniiicitur ex simpliciore mitræ episcopalis forma (de qua paullo post plurimum dicemus) inter Sanctorum imagines S. *Udalricum*, qui anno 995. & S. *Conradum*, qui an. 1125. Sanctorum albo adscri-

*Vet. mon.
musiv. T. II.
c. 9 tab. 22.*

adscriptus est, repræsentat; alteram eiusdem cum cappa operis & ætatis non excedere sæc. XIII. ex scuti etiam gentilitii forma, quæ ibi comparet, colligere est. Inde vero nihil de earum pretio cadit, quin accedit potius, quod sequiore etiam ævo tanti operis præstantia fuerit, ac tam longo tempore vetus retenta sit forma eadem omnino.

XVI. *Senis* servari casulam eiusmodi testatur De MOLEON S. THOMÆ *Canuariensis* (qui vixit sæc. XII.) qua in eius festo missa celebretur. Et MARTENIUS, cui EDMUNDI nomen, pro singulari gratia habuit potuisse se in festo patroni sui ANTISTODORI in casula eiusmodi, quæ fuit S. EDMUNDI, missam celebrare, qui perhibet similes casulas in abbazia *Orvalensi*, & in ecclesia *Bellovacensi* in cæna Domini ad consecrationem chrysmatis, & in Parasceve usitatas fuisse. Quod De MOLEON refert fieri in eadem Parasceve in ecclesia S. *Mauricii Andegavensi*, ubi universim dicit casulas adhuc amplas esse. Testatur porro genealogiam Christi solemniter cani in antiquis casulis in Natali Domini, & Epiphania in ecclesia B. V. *Rotbomagensi*. Pariter dicit in ea ecclesia, uti nonnullis aliis etiam, tam amplas esse casulas, ut brachia tegant presbyteri, adducitque statutum Ritualis *Rotbomagensis*, quod referre operæ pretium est: *Sacramenti vestium ea forma servetur, quam Patrum institutio, & cathedralis ecclesie veneranda præscribit antiquitas, videlicet ut casula seu planeta in tantam hinc inde amplitudinem extendantur, ut brachia tota saltem obtendant; ideoque ex commoda & plicabili materia fiant, ut facile per fimbrias levare possint, nec celebrantem impendant.* Hinc & in nostris etiamnum missalibus rubrica: *Minister manu sinistra elevat fimbrias posteriores planetae, ne ipsum celebrantem impediat in elevatione brachiorum.* In cerimoniali episcoporum præscribitur diaconis & subdiaconis: *Induitur ab iisdem planeta, quæ hinc inde super brachia aptatur, & revolvitur diligenter, ne illum impediat.* Notat GEORGIUS de Liturg. Rom. pont. lib. I. c. 24. in sepulchralibus S. R. E. Cardinalium, & episcoporum imaginibus a XIV. sæc. ad XVI. vita functorum, quæ in multis ecclesiis urbis visuntur, plicas aliquot ad brachia apparere, ex quibus agnoscitur, parumper planetas fuisse decurtatas. Id advertas in pontificali Rom. edito *Venetis* apud *Iuntas* 1572. si spectas imagines ligno sculptas. Casula antiqua ex toto conspicua est in fronte explicationis Missæ HUGONIS Cardinalis impr. in *Oppenbeym* per Ioan. KOBEL 1515. In expositione Canonis Gabr. BIEL, qui mortuus est 1495. Planetæ antiquo more describuntur: *Planeta, qua corpus sacerdotis contigitur.* Et paullo post: *Casula hæc est unica, integra, undique clausa.* Lib. II. c. 8. §. 19.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

Li

Et

60.

Leff. XII.
p. 66.

Panopl. E-
wang. lib.
IV. c. 56.

Et postea: *Ultimum vestimentum est planeta sive casula: quæ quia suprema, rotunda, lata, cætera omnia tegit, & manuum elevatione dividitur.* *Wilb. LINDANUS*, qui obiit 1588. & ex eo *Steph. DURANTUS*, qui circa finem eiusdem sæculi de ritibus eccl. opus *GREGORIO XIV.* dedicavit, ab aliquot sæculis decurtari queritur casulas: *Sane nostra atate* (inquit) *ac superioribus aliquot sæculis casula ab utraque parte concissa* & retro sine errore ullo producitur usque ad talos, adeoque accisa est, atque aliam prope in speciem deformata, ut si cum illa prisca, unde defluxit, atque degeneravit, componatur, vix suum tneatur nomen. Sine errore dicit, quod, ut vidimus, planetam ab errore *πλανήτην* deduxerint. Citat *LINDANUM Maurus SARTI*, quem paullo ante audivimus non undequaque casulas antiquas talares admisisse, quales tamen formam amplissimam ut plurimum servasse largitur iis etiam sæculis, quæ corruptissima solemus appellare. Iterum, de fati immutationeque casularum agens, addit, facile esse id ipsum cognoscere ex picturis & sanctorum episcoporum imaginibus superiorum temporum, ac præsertim sæculi *XIV. XV. & XVI.* inter se collatis, quæ passim occurrunt, quæque etiam ostendunt, quibus veluti gradibus veteres casulæ amplissimæ decrecentes ad hanc nostrorum temporum exiguitatem pervenerint.

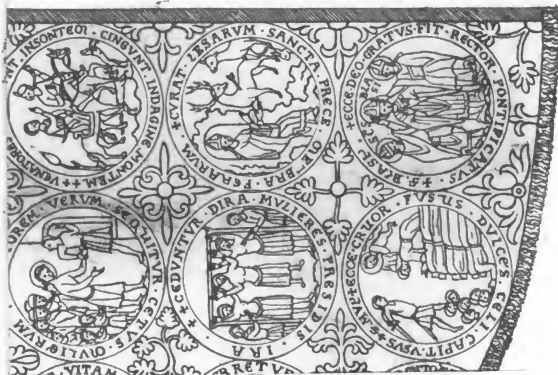
Cappa Pluviale.

Lib. de vitis
PP. c. 8.

De liturg.
Gall. lib I.
c. 7. n. 2.

XVII. Supra mentionem fecimus de casulis cum cappis seu caputis. Aliqua item annotavimus de usu eorum primigenio profano ad arendam tempestatum intemperiem, unde etiam pluvialis appellationem ad nos usque perseverasse existimem in cappa, quæ veterem formam talarem servat, usui sacro deputata, atque a caputis cappa appellata. Estque insignis locus *GREGORII Turonensis* de casula *S. NICETII* episcopi *Lugdunensis*, ubi de eius antecessore *Prisco* sic loquitur: „Et quia movimus *Priscum* episcopum huic fuisse adversum, diacono cuidam huius casulam tribuit. Erat autem valida, eoque & ipse vir Dei robusto fuisset corpore. Cappa autem huius indumenti ita dilatata erat, atque confuta, ut solent in illis candidis fieri, quæ per paschalia festa sacerdotum humeris imponuntur.“ Ita locum hunc restituit in nova editione *S. GREGORII Turon.* *RUINARTUS*, cum in prioribus *cassa* legeretur, quam lectionem licet *MABILLONIUS* retinuerit, rem tamen agnovit: „Diaconus (inquit) cui *Priscus* episcopus dederat, ea promiscue indutus absque religione procedens, deciso cucullo, tegumen ex illo pedibus aptavit. Erat proinde *cassa* illud genus indumenti, quod modo cappam appellamus: cuius pars posterior ex humeris dependens pro cucullo quondam erat ad caput operiendum, qualis est cappa sancti *AUDOMARI* episcopi, in sancti *Bertini*

mona-

monasterio hæc asservata. Casulam processoriam vocat CYPRIANUS episcopus *Tolonensis* in libro de Vita CÆSARII episcopi *Arelatensis* num. 23. qui hanc casulam albamque paschalem pauperi cuidam largitus est. Atque hinc pluvialia dicta fuisse cappas eiuscemodi existimo. In concilio *Trevirensi* an. 1238. sacerdotibus præcipitur: „Quando ad infirmos vadunt cum Eucharistia similiter camisiam habeant, vel superpellicium, vel cappam choralem, & si necesse fuerit, cooperiant se cappa pluviali non manicata, tamen ipsam deponant, cum venerint ad infirmum.“ Quod nomen occurrit in Vita S. ODDONIS *Clunias.* de S. MARTINO in *pallio pluviali* apparente; quod esse poterat ex clericali, vel etiam laicali, aut monastico usu, qualem alibi MABILLONIUS distinguit, atque monachalem imprimis contra PEIRATIUM & COINTIUM vindicat. Quo pertinet, quod in *Aquisgranensi* conventu habetur: „Ut monachi cappas disconsultas (*disconsultas*) præter villosas non habeant.“ Quo tamen haud referendum, quod in constitutionibus *Hirsaugiensibus* apud P. HERRGOTT lib. II. cap. 50. habetur: „Si quælibet persona cum processione suscipitur, fratres omnes induuntur albis, & nisi a domno abbate præcipiatur, nemo unquam, excepto rege, papa, & ipso patre monasterii in cappis suscipitur.“ Cappæ hic ecclesiasticæ intelliguntur, quarum erat semper frequens usus tum in processionibus cum reliquo etiam in officio divino, ac celebratione missæ in præcipuis festis, uti passim exempla prostant apud laudatum P. HERRGOTT in *veteri disciplina monastica*, atque etiamnum apud nos festa quatuor capparum servantur præcipua, quibus invitatorium a quatuor cappa indutis canitur. Et in msc. ordine operis Dei sæc. XIV, qui adhuc sæc. XVI. erat in usu, id notatur quoad celebrationem missæ e. g. in festo S. IOANNIS Evang. ad missam *Seniores casulis ceteri cappis induti* sistuntur. Et RUPERTUS *Tutienfis* abbas: „Cappas quoque (inquit) in maioribus festis superinduimus, ut amplius in Domino gloriemur. . . Quæ cappæ bene ab inferiore parte patulæ sunt, & omnino præter solam necessariam fibulam inconfutæ. . . Fimbriis quoque subterornatæ sunt.“ Illustravimus rem hanc in opere *de Cantu & Musica sacra* etiam ex supplemento Concilii *Germ.* T. IV. p. 641. ubi in actis Concilii *Trident.* anni 1536. de regimine chori in solemnibus & festivis diebus cappatorum fit mentio, id est *cappatorum* a cappis choralibus. Formam antiquæ cappæ parvis operis ac casula est, damus, qualis in nostro monasterio servata cum caputo seu cappa, unde nomen inditum habet; qualesque De MOLEON in itinere liturgico passim etiamnum usitatas perhibet, velut in ecclesia *S. Mauricii Andegavis*, *S. Martini Turonis*, *S. Stephani Senis*, *B. V. Mar.* *Rotomagi.* Vidi passim in monasteriis *Gallia* insignem apparatus cap-

T. III. Conc.
Germ. pag.
559.

Præfat. I. in
Sæc. IV.
Bened. n. 96.
T. II. Conc.
Germ. p. 6.
De vet. disc.
monast. p.
518.

Lib. II. de
div. offic.
c. 24.

Tab.

VIII. n. 1.

P. 80. 125.
162. 379.

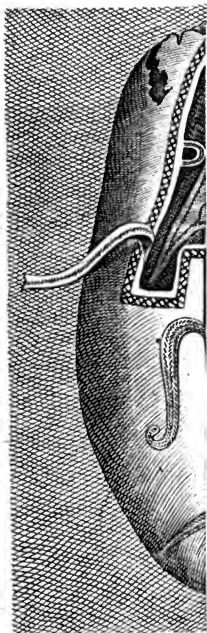
parum veteri more in præcipuis festis præsertim cantorum, quorum hic semper fuit ornatus.

Sandalia.
Pecten. Ca.
Ligæ.

XVIII. Ordo nos ducit ad quædam etiam dicenda de pontificalibus ornamentis. Initium a sandaliis seu calceis facimus, a *Græco sandάλιον* sumpta denominatione ad singulare aliquod calceamenti genus, ornatui in ecclesiastico ministerio deservientis. Quale in iconismo damus, prout casu in ædibus parochialibus *celle* inferioris in insula *Augie divitis* reperimus. Ubi in medio absidis sepulchrum B. EGINONIS episcopi *Veronensis*, qui obiit an. 802. habetur, unde haud dubie extracta fuerunt. Uti alia etiam prostant exempla, veluti in annalibus *Benedict.* apud *MABILLONIUM* in detectione corporis S. CUTHBERTI, ubi præter pallium dalmaticam ex purpura, & linteamina, quibus corpus involutum erat, invenerunt, ficones seu calceamenta, pectinem eburneum, forcipes, altare argenteum, corporalia cum patena & calicem. Pecten S. UDALRICI cum eius corpore repertus etiamnum servatur apud S. *Udalricum August.* De pectine in sacro usu aggregato lege sis testimonia apud *Rob. De SALA* in lib. I. c. 25. *Rer. liturg.* Card. *BONA* T. II. p. 312. *Monastic. Angl.* T. III. p. 314. Sandalia (de quibus hic agitur) a nobis reperta, ærique incidi curata, componuntur uno ex corio absque elevatori solea, cuiusmodi nos calci pedum subiicimus, coriumque molle est, ubique sibi simile, colore, uti videtur, puniceo.

Tab. IX.

Conveniunt maiori ex parte calceis illis, qui inter opera editionis novæ S. GREGORII M. T. IV. p. 326. visuntur S. SILVESTRI I. S. MARTINI I. & HONORII I. apud MACRUM in Hierolex. voce *Mitra* GELASII II., qui cruce sunt signati, ut hodieque mos est pontifici; sic vero comparet etiam S. APOLLINARIS in effigie, quam æri incisam ab abb. *Mauro SARTI de veteri casula diptycha* paullo ante notavimus. Nostra, quæ representamus sandalia, magis accedunt HONORII I. cum compagis ex eodem corio, qui quidem plures ac longiores sunt in HONORII I. calceis quam in nostro schemate, descriptionique respondent HONORII *Augustod. de gemma animæ* lib. I. c. 12. *Est autem genus calceamenti incisi, quo pes partim tegitur, partim nudus cernitur.* Idem sandalia hæc clericorum, quæ a compagis senatorum fluxerint, accurate describit, ut iam RUBENIUS notavit etiam locum *AMALRII* lib. II. de officiis capp. 18. & 25. „Quia (inquit primo loco) usque ad pedes BEDA pervenit differendo de lineis vestibus, congruum est, ut nosmetipsi absolvamus de sandaliis, sive alio nomine compolis (l. compagis) qui supersunt in pedibus.“ Compagi nominantur etiam in ordine *Rom.* V. nam in prioribus ordinibus nihil de hoc pedum ornamento legitur.

*Lib. I. de im.
vis. Cler. c.
12.*

*T. I. p. 37.
apud Baluz.*

*De off. lib.
I. c. 25.*

*T. II. Conc.
term. pag.
42.*

*Lib. V. c.
71.*

*T. I. de rit.
cel. c. 4. a.
12. p. 554.*

Sandalia.
Pecten. Ca-
lignæ.

Lib. XVIII.
N. 62.

Tab. IX.

tur. AMALARIUS & HONORIUS intrinsecus album, extrinsecus nigrum corium notant, quod illustrat RUBENIUS lib. II. c. 5. ex donatione CONSTANTINI, in qua id privilegii clericis Romanis tribuitur, ut calceis senatoriis utantur, candido linteamine illustratis. *σανδάλια λευκά δι ὁδῶν*, cuius rei nihil cernitur in nostris. Carent etiam soleis: quæ olim etiam ex lineo erant, ut explicat MURATORIUS differt. XXV. T. II. antiq. Ital. unde focci dici possunt vernacula etiam nostra dialecto. Apud DUCANCIUM h. v. ex ordine S. VICTORIS Paris. notantur Calceamenta id est caligæ focci & subtalares, Rhabano MAURO etiam solci dicuntur, qui dum dicit (sicut enim sandalia partem pedis inopertam relinquunt) non de eas. Cler. c. parte pedis loquitur, quam etiam caligæ in sacro usu tegunt seu tibia-²² lia, quæ usu profano Bainbergæ dictæ in capitulari DAGOBERTI, LINDEN-^{T. I. p. 37.} BROGIUS ocreas, id est, arma crurum, SPELMANNUS munimenta tibialia ^{apud Bahz.} vocat. In thesauro ecclesiæ Moguntinæ CONRADUS apud URSTISSUM script. Rer. Germ. p. 568. notat Caligas octo, & tot sandalia. INNOCENTIUS III. nomina distinguit, ac rem ipsam: *Inter hæc (inquit) pedes pontificis, in præparatione evangelii pacis caligis & sandaliis calceantur.* Prius autem caligis induitur usque ad genua protensis, ibique constrictis. De sandaliis ita iam antea exposuerat, *sandalia vero de subtus integram habent solem, desuper autem torium fenestratum.* Et mox: *Quod autem sandalia quibusdam locis aperta, quibusdam clausa sunt &c.* Quod etiam nostris sandaliis congruit, pariter ac illud, quod habet RUPERTUS Tuitiensis: *Per lingulas, quibus ipsa pedibus sandalia constringuntur, id ipsum accipimus, quod Ioannes baptista per corrigiam calceamenti signasse probatur.* Et AMALARIUS. *Episcopus habet ligaturam in suis sandaliis, quam non habet presbyter.* Episcopi est huc illucque discurrere per parochiam ad regendam plebem: ne forte cadant de pedibus, ligata sunt. Agit etiam deinceps de diaconorum & subdiaconorum sandaliis. Apud laudatum RUBENIUM citatur PAPIAS, cui compagi calceamenti genus sunt, quo utebantur diaconi Romani, vel quibus a pontifice concessum est. Quo privilegio Messinenses diaconos usos ex S. GREGORII regesto idem adnotat. Quod ceu singulare privilegium more Romano S. ADALBERTO archiepiscopo Magdeburgensi an. 968. a IOANNE XIII. P. indultum legitur: „Cæterum more Romanæ ecclesiæ, tuam duodecim presbyteros, & septem diaconos, & viginti quatuor subdiaconos cardinales, qui sandaliis & lismis utantur habere volumus.“ In collectione ANSEGIS abbatis & BENEDICTI Levitæ id indiscriminatim presbyteris etiam præcipitur: *Unus quisque presbyter missam ordine Romano cum sandaliis celebret.* Nihil de sandaliis habetur in missa ILLYRICI, in Msc. autem Salisburgensi apud MARTENIUM hoc episcopi

Lib. I. de in-
sis. Cler. c.

T. I. p. 37.
apud Bahz.

De off. lib.
II. c. 25.

T. II. Conc.
Germ. pag.
642.

Lib. V. c.
371.

T. I. de rit.
eccl. c. 4. a.
12. p. 554.

scopi proprium est ornamentum: *Postea se incipit sandalia episcopus calciare. & dicit orationem hanc.* In editione ampliore eius operis in folio habetur ordo missæ pontificalis ab abbate celebratæ ex cod. ann. circiter 300. ubi inter ornamenta sacerdotalia & pontificalia primo loco sandalares & caligæ recensentur. In abbatis ordinatione episcopum etiam antiquitus tradidisse baculum & pedules, ex THEODORI pœnitentiali & ordine Romano iam MABILLONIUS notavit Præf. I. in sæc. VI. ord. S. Ben. n. 32. Non tulit WARMANNUS episcopus *Constantiensis* privilegium ferendorum sandaliorum & aliorum ornamentorum pontificalium BERNONI Augiensi abbati, a IOANNE XIX. an. 1033. concessum, ut HERMANNUS *contractus* ad eum annum narrat. „BERN abbas *Augiæ*, missis Romam cœnobii sui privilegiis a IOANNE papa item privilegium cum sandaliis, ut episcopalibus indumentis missas ageret, accepit. Unde permoto a WARMANNO *Constantiensis* episcopo apud imperatorem CONRADUM, quasi sui perversor officii & honoris, accusatus, eo usque ab utrisque coartatur, donec idem cum sandaliis privilegium ipsi episcopo traderet publice in synodo sua, id est in cœna Domini, sequentis anni incendendum.“ Hæc ad annum 1033. referuntur T. III. conc. *Germ.* p. 103. Sequenti sæculo S. BERNARDUS epist. 42. ad HENRICUM *Senonensem* archiepiscopum eos incescit abbates, qui multo labore ac pretio apostolicis adeptis privilegiis per ipsâ sibi vindicant insignia pontificalia. Cui adde PETRUM *Blesensem* in epist. 90. ad GUILIELMUM abb.

Chirothecæ. XIX. Ut sandalia & caligæ pedes, ita chirothecæ manibus ornandis sunt in missa pontificali. Missa ILLYRICI habet: *Ad induendas manus.* *Derit. eccl.* In pontificali *Salisburgensi* 600. annorum apud MARTENIUM, dum or. T. II. c. 8. dinatur episcopus post orationem *Quando induitur sandaliis*, sequitur, *art. II. pag. 404.* *Tbes. nov.* ad *manicas*. Mixtus est is ordo ex *Gallicano & Romano*. In expositione liturgiæ *Gallicanæ* apud MARTENIUM sic habes: „Manualia vero, id *Anecd. T.* est manicas induere sacerdotibus mos est instar amillarum, quas regum *V. p. 99.* vel sacerdotum brachia constringebantur. Ideo autem ex quolibet pretioso vellere non metalli duritia extant, vel ut omnes communiter sacerdotes etiam minoris dignitatis in sæculo facilius inveniant.“ Ex quibus colligitur manicarum usum promiscuum fuisse sacerdotibus ex vellere seu pellibus compositarum, quas etiam INNOCENTIUS III. designat: *Chirothecæ sunt* (inquit) *hædorum pellicula*, quas Iacob manibus Rebecca circumdedit. Nota porro in laudata mox expositione liturgiæ veteris *Gallicanæ*, præter manualia seu manicas, de quibus diximus, manicas tunicas, idque usu peculiari sacris christianis fuisse. Iterum hic repetere iuvat verba:

„Vesti-

„Vestimentum parvolum, quod non sit in alio uso, nisi ad frequentandum sacrificium, vel significat, quod non graventur manus nostræ honoribus sæculi, sed circumdantur subtilia exercitia mandatorum Dei. Prohibet autem manica tunica ne appareat vile vestimentum, aut, quocunque indignum tactum sordium super divina sacrificia, quo manus immolantes discurrunt.“

XX. In thesauro *Moguntino*, quem describit CONRADUS in chr apud Annulus. URSTISIUM script. Rer. Germ. p. 568. *chirotheca valde bonæ XVI. annuli Pontificales boni & magni de robino unus, & impositis aliis gemmis minutis, de smaragdo unus, de sapphiro unus, de Topazio unus.* Damus ectypon annuli pastoralis ex thesauro nostro, qui paullo post Tab. V. scriptum chronicum CONRADI factus agnoscitur anno Christi 1284. ut in n. 3. orbe interiore sculptum notatur cum hac voce *agia*, in exteriore autem circumscriptum habetur *Tetragrammaton*. In lapide lazuli, insculpta est imago S. BENEDICTI, ac in interiore parte similiter annus 1284. Ex argento est deaurato, grossus ac amplior, quam communis, ferat hominis forma, inductis etiam manui chirothecis, nisi largæ fuerint & spissæ. Ad exuvias S. BIKINI episc. *Dorcestrensis*, qui obiit HONORIO I. pontifice Romano, inventus est annulus & crux plumbea, ut apud SURIUM legitur III. Decemb. §. 7. In conc. Tolet. IV. c. 27. statuitur, ut episcopis gradu delectis, dum restituuntur, annulus & baculus reddantur. Episcopo, dum consecratur, dari annulum propter signum pontificalis honoris, vel signaculum secretorum testis est S. ISIDORUS *Hispalensis*. Ea Lib. II. de dem verba leguntur in conc. *Aquisgran.* c. 9. silent vero AMALARIUS, *Ra- eff. eccl. c. 6.* banus MAURUS & auctor sub nomine ALCUINI, tamen de eius usu episcopali sub stirpe *Carolingica* satis constat, qui primum non adeo forte sacer est habitus, aut ad ritum ecclesiasticum relatus. Sæculo tamen nono, quo isti auctores vixerunt, HINCMARUS archiepiscopus *Remensis* ad AVENTIUM *Metensem* episc. solemnitates consecrationis episcopalis referens, traditionem annuli recenset, ut notavit AND. SCHMIDT, qui *annulum pastorem* (perinde ac etiam *baculum pastorem*) quomodo successu temporis ad abbates pervenit id pastoralis curæ insigne, egregie illustravit singulari disert. hist. eccles. *Helmstadii* an. 1705. edita. Ex auctoribus, qui ad nostrum institutum pertinent, HONORIUS *Augustodunensis* & DURANDUS materiam hanc attigerunt sæc. XII. & XIII. Inter libros vero rituales *Germaniæ* nostræ pontificale *Salisburgense* an. 600. apud MARTENIUM habet primo benedictionem annuli *Creator & conservator &c.* Sequitur formula, quando datur annulus: *Accipe annulum discretionis & honoris*

ris fidei signum &c. Ad anulum digito imponendum. *Accipe anulum fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei sanctam videlicet ecclesiam intemerata fide ornatus illibate custodiar.* Alia: *accipe anulum pontificalis honoris.* In pontificali missa ILLYRICI, Ad anulum. *Circumda Domine digitos meos virtute & decora sacrificacione.* In gravissimis ac diris nostræ Germaniæ de investitura controversiis ecclesiam inter & imperium, maxime sub HENRICO IV., potissimum de annulo & baculo res erat, ne profanis manibus per hæc sacra ecclesiæ potestas tribueretur.

Baculus.

Cambuta.

Ad an. 44.

II. 88. 57.

II. 11.

XXI. Quemadmodum vero frequens fuit annulorum apud fideles usus a prima ecclesiæ ætate (ut BARONIUS notat) antequam singulare fieret episcoporum ornamentum, ita etiam in ipsis sacris christianis communis fuit baculorum, quo christiani uterentur sustentaculo. „Quapropter (inquit AMALARIUS Ecloga in ordinem Romanum) quando sacerdos orat, atque celebrat aliorum doctorum officia, baculos tenemus in manibus. Et quando ipsius Christi verba nobis loquuntur, baculos non tenemus in manibus.“ Nimirum ad sacram evangelii lectionem baculi fuerunt depositi, ut idem iam innuerat, atque lib. II. de officiis eccles. c. 18. his adhuc expressius dicit verbis: *Usque ad istud officium baculis sustentabamur: modo, ut oportet servos ante Dominum stare, humiliter stamus, deponentes baculos e manibus.* Fuldenses monachi in libello supplici ad CAROLUM M. queruntur adversus RATGARII abbatem, quod per eum *nec baculum pro sustentatione ferre liceat, nec ad inclinatorium, quod nos formulam dicimus, morando inharere.* In libro de miraculis S. UDALRICI

Alta Ord. S.

Bened. sac.

V. p. 462.

episcopi Augustani, ubi de baculis multiplicibus, qui ad eius sepulchrum depositi fuerunt, nempe sustentacula eorum, qui gratia Dei concedente per merita S. UDALRICI a diversis infirmitatibus sunt liberati porro perhibetur: *quicumque etiam de multitudine vulgi de apportatis baculis in manus suas acceperunt, ut inter sacra mysteria se super eos inclinarent, ut facilius finem mysterii expectarent, repentina invasione febris quassati sunt, comperaque causa eventus, reiectis baculis, eadem hora liberati sunt.* RA-

De canon.

observ. prop.

XXIII.

De consuet.

dist. I. c. 56.

Cap. 26.

DULPHUS Tungrensis refert: ZACHARIAS vir apostolicus, in ordine nonagesimus tertius, constituit, ne sacerdotes ad celebranda missarum solennia cum baculo intrarent, nec velato capite altari adstarent. Quod apud GRATIANUM habetur ex concilio Romano sub ZACHARIA iuxta correctionem Romanam ex Msc. & quidem indiscriminatum, ut nullus episcopus, presbyter, aut diaconus ad solennia missarum presumat cum baculo introire. Et in regula CHRODEGANI interpolata cavetur, ne canonici incompotite ingrediantur ecclesiam: *Nec cum baculis, aut cambutis, aut fustibus in chora*

choro, exceptis debilibus, sed religiose illis standum & psallendum est. Tab. V. n. Cambutta baculus episcoporum iuxta glossas veteres Mss. bibliothecæ Cor- 2. VIII. beienfis apud MENARDUM notis in sacramentarium S. GREGORII, ubi Cam- n. 3. butta sua episcopo in dedicatione ecclesiæ tribuitur. Estque etiam abba- Not. 512. tum baculus insigne, cuiusmodi specimen alibi dedimus æri incisum ex Iter. Ale- cod. San-Gallensi sæc. X. exemplisque abbatum San-Gallensium BURCHARDI VI. & NOTKERI apud BRUSCHIUM in chronologio monaster. Germaniæ ad idem sæc. ostenditur, altius autem repetit laudatus MENARDUS ex actis S. GALLI abbas. Nempe apud Walafridum STRABONEM in vita S. GALLI hoc nar- ratur: „Qui & baculum ipsius, quem vulgo cambottam vocant, per ma- num diaconi transmiserunt dicentes, sanctum abbatem ante transitum suum iussisse, ut per hoc notissimum pignus GALLUS absolveretur.“ In- terdixerat enim ei S. COLUMBANUS, quem sequi in Italiam volebat, mis- sæ celebratione. Est cambuta baculus flexus, sustentamen, iuxta PAPIAM in vocabulario msc. apud laudatum MENARDUM, pedum vel crocia. Virgæ etiam insignis fuit nomen non tamen confundendum cum virga, quæ in co- rationatione regibus ultra sceptrum præsentabatur iuxta sacramentarium Grego- rianum. Revocat hoc in memoriam, quod apud monachum san-Gallensem in vita CAROLI M. lib. I. c. 19. Quidam ex episcopis non contentus epi- scopatu, quem in prima Germaniæ sede retinet, sceptrum nostrum, quod pro regiminis nostri significatione ferre solemus, pro baculo pastorali nobis ignorantibus sibi vendicare voluit. „Auream virgam (vocat BERNEG- GERUS orat. VI.) incomparabilis illius imperatoris CAROLI, quam ad statu- ræ suæ magnitudinem consecrati, festis diebus solemmniter gestavit, ille pro episcopali ferula, seu pedo pastoralis, cambotta, utpote nihilo brevio- rem, neque minus sibi aptam usurpare, absente rege, improbiuscule as- sectavit.“

Refert MABILLONius se in codice pervetusto, qui vitam S. AMANDI Traiectensis episcopi continet, apud Elnonem asservato, vidisse episcopo- rum imagines, qui una manu pedum pastorale gestant, alia baculum in- curvum, & quidem breviorum, quo se ipsi inter orandum sustentabant. Duplex genus pedi pastoralis in figuris deprehenditur sarcophagi Remen- sis in MENARDI itinere litterario incurvi ac longioris quidem, prout pas- sim in casulis & cappa, quas sculptas damus, comparent; deinde cum li- gno transverso in crucis formam, quod pedum archiepiscopale esse vide- tur iuxta primam suam originem ac nativam. Trevirenses singulari reli- gione baculum S. PETRI, sed theca inclusum, colunt, manubrium orbic- ularis instar pomi ex reliqua parte prominet, ut apud BROWERUM de- scribitur, cum integra historia missi a S. PETRO ad EUCHARIUM baculi,

MART. GERBERT. DE LITURO. ALEM. quæ

Kk

quæ

Vid. Io. Ciampini vet. Monu- ment. P. I. c. 15. p. 124

De cursu Gall. p. 434.

P. II. p. 81.

Myft. miffæ quæ in fua origine difficultatem patitur, & tamen hinc INNOCENTIUS III. rationem petit, quare *Romanus* pontifex paſtorali virga non utatur: „Pro eo (inquit) quod beatus PETRUS apoſtolus baculum ſuum miſit EUCHARIO primo epifcopo *Treuerorum*, quem unacum VALERIO & MATERNO ad prædicandum evangelium genti *Teutonica* deſtinavit. Cui ſucceſſit in epifcopatu MATERNUS, qui per baculum ſancti PETRI de morte fuerat ſuſcitatus. Quem baculum uſque hodie cum magna veneratione *Treuerenſis* ſervat eccleſia.“ Lege ſis etiam eam hiſtoriam in rhythmo *theotiſco* de S. ANNONE *Colonienſi* archiepifcopo apud SHILTERUM in calce T. I. theſauri antiq. *Teuton.* p. 23. Sed hoc nihil iam ad nos examinare. Tangit eam rem MACRUS in Hierolexico, & IOANNES CIAMPINI, qui peculiari capite 15. P. I. de antiquo baculorum, quem modo explicavimus, promiſcuo etiam fidelium uſu copioſe agit, ad rem vero præſentem citat MACRUM, qui repræſentat GREGORIUM M. cum baculo in dextera manu, in infima ſua parte acuto, in ſuperiore vero cruce ſuppoſito inſigni. Aliam GELASII II. imaginem idem exhibet v. *mitra* cum baculo in ſiniſtra, in cuius apice globus. In oriente baculus etiam paſtoralis crucis figuram refert. Noſtrum pedum incurvum cum lituo *Romanorum* augurum ſimilitudinem habet; atque inde etiam deducit Tob. ECKARDUS in diſſertat. hiſtor. critica de pedo epifcopali occaſione baculi ſacri, quod in ſecretario templi ad D. SERVATII inter antiquitatis monumenta *Quedlinburgæ* aſſervatur. Ex codice *Rhenaugiænſi* ſiſtimus imaginem epifcopi in pontificalibus, qualis in litera initiali conſpicua eſt, ad ritum dedicationis eccleſiæ, dum pedo ſuo januam eccleſiæ dedicandæ pro more pulſat.

Tab. V.
n. 2.

Cruz pe-
ctoralis.

*Vid. Card.
Bona cum
commentar.
Rob. Sala
lib. I. c. 24.*

XXII. De cruce peſtorali nihil occurrit in antiquis libris liturgicis; quæ vero proferuntur exempla, privatum tantum oſtendunt uſum S. Crucis cum ſacris reliquiis, aut etiam veræ S. Crucis particulis. Ad exuvias S. BIRINI epifcopi, qui obiit tempore HONORII I. papæ, inventus eſt annulus & cruz plumbea ad peſtus, ut legitur apud SURIUM III. *Dec.* Silent auctores, qui de hac materia ſcripſerunt medio ſæc. RUPERTUS *Tuſtinenſis* quidem ſingulare caput 26. lib. I. inſcripſit: „Quod ſigno crucis aurea lamina ceſſit,“ videturque hoc ſingulare ornamentum facere. Sed vide, quo delabitur: „Cruz igitur (ait) aurea lamina ſacratius ornamentum. Nec ſtatim occutrat, decus hoc ideo non eſſe pontificis, quia cum illo toti quoque commune eſt plebi. Nam illa dignitas habet in hoc aliquid, quod nec inferioris ordinis ſacerdotibus commune ſit. Sic enim in fronte ſua chriſticularum ſignifer hoc vexillum baiulat, ut in ſubiectæ plebis frontibus ſoli ſibi ſacro chriſmate pingere liceat.“

XXIII.

XXIII. Videtur hic etiam crucis quandam figuram designare in fronte ^{Mitra, infu-} episcopi, qua scilicet mitram, crucis quandam imaginem in antiquis fi-^{la} guris habentem, gerat, cuius originem passim ab aurea lmina repeti le-
gas, quam POLYCRATES apud EUSEBIUM, & S. HIERONYMUS de Script. ec-^{Lib. III. bibl.} cl. testantur S. IOANNEM, & EPIPHANIUS ex testimonio CLEMENTIS ^{Ale-} xandri-^{c. 31.} ni, ipsiusque EUSEBII IACOBUM apostolum gestasse. Sed hæc nihil
nunc ad nos. Mitra, inquit MACRUS in hierol. ab orientalibus; sed a
Latinis Vitta dicebatur: qui alia explicat nomina ad rem etiam præsentem,
formam item declarat rotundam mitræ SILVESTRI primi, cuius pars ante-
rior exhibetur T. IV. opp. S. GREGORII M. p. 826. quæ in acumine abit
ab ea, quam nos representamus tabula iam notata, penitus autem ab ea,
quam ipse MACRUS sinit in capite GELASII II. observavit vero *Iosephus*
GARAMPIUS amicus meus, pontifices *Romanos* diu etiam, postquam mitræ
usus frequentior esse cœperat, capite plerumque nudo pingi consuevi-^{De nimmo}
se. Diadema GELASII II. lunatum, quale est pontificum veteris testamenti,^{argenteo}
cum mitris eius ævi sæc. XII. scilicet non congruit. Non abludit ab
hac forma diadema in capite personæ habitu pontificali cum mitra & baculo,^{Benedicti}
prout eam ex rotulo *Barberino* exhibemus, ad latus papæ sinistrum stan-^{VIII. c. 5.}
tem: ubi papæ caput prorsus dissimili mitra coniformi sc. ornatur, ea fere for-^{n. 5. p. 120.}
ma, qua in capite GREGORII M. cernitur in fronte huius operis vittæ quidem
species cum tenia, utrinque tamen pone caput disfluente fascia, ut hodieque in
mitris servatur. Quadrum illud, quod pone caput S. GREGORII M. apud
MACRUM in hierolex. v. *Baculus*, erectum conspicitur, idem videtur esse
assumentum nescio quod quadratum, quod ex casula rectum assurgit in bi-
na figura, quam ex rotulo bibl. *Casanatensis Romæ* representamus. Ad-^{Tab. VII.}
hærere autem vesti sacræ, atque adeo capiti inde dignoscitur, quod ad per-^{n. 3.}
sonæ sacræ caput, sese inclinantis ad actum baptismi, reclinum appareat. Mi-
tra dici nequit, cum caput nudum relinquat, quidquid sit.

In *itinerario* MARTENII habes figuram mitræ veteris in sarcophago
iam laudato, nihil simile habentis cum mitris hodiernis, quæ etiam ab a-
liquot sæculis eminentiorem formam acceperunt, quam habuerint antea,
quales passim in casulis & cappa a nobis editis conspicuæ sunt, excepta
casula vetustiore, in qua mitræ similes sunt illis, quas in MARTENII *itinere*
litter. notavimus, qualemque ex msc. *Rhenaugienſi* exhibemus. Casula
nostra eadem etiam in capite S. MAURITII comparet, qui miles fuit. De
illis silent porro veteres libri liturgici & scriptores plerique. Cave au-
tem, ne huc trahas, quod in missa *ILYRICI* habetur: *Postquam infusus*
fuert, dicat hanc orationem. Nempe postquam toto ornato pontificali
vestitus fuerit, ornatum enim sacerdotalem significat, ac potius casulam

seu planetam, ut apud DUCANGIUM hac voce notare licet. Testimoniis ab eo adductis addi potest auctor vitæ LUDOVICI Pii: „Cui etiam obviam HILDEBALDUM archicapellenum sacri palatii, THEODOULPHUM episcopum *Aurelianensem*, IOANNEM *Arelatensem*, aliorumque ministrorum ecclesiæ copiam procedere iussit, infulis indutos sacerdotalibus. Statutum *Senense* hæud adeo antiquum an. sc. 1517. apud DE MOLEON *Itinere liturg.* p. 173. huc facit: „Quando archiepiscopus celebrat in annualibus, debent assistere sibi 12. presbyteri Cardinales induti sacerdotalibus indumentis, ac etiam fer. V. in Cœna Domini cum 12. decanis, indutis sacerdotalibus seu infulis.“ De origine mitræ agit MABILLONIUS Præfat. II. in sæc. IV. *Bened.*

Not. 947. in
Sacram. S.
Greg.
Script. rer.
Germ. pag.
568.
T. III. conc.
Germ. p.
558.
nec existimat MENARDUS ante annum millesimum mitræ usum fuisse in ecclesia. In thesauro ecclesiæ *Mogunt.* descripto apud URSTISIUM a CONRADO, qui vixit sæc. XIII. recensentur infulæ vel thiaræ XVIII. auriphrigiatar. Ubi nota infulam mitræ synonymam. Examinent alii, an nonnulla apud DUCANGIUM loca huc trahi queant. In synodo *Coloniensi* an. 1281. qua habentur statuta SIFRIDII archiepiscopi, abbates intrare iubentur cum albis stolis & cappis choralibus, desuper de serico vel samitto, cum baculis & mitris, prout hoc eorum congruit dignitati &c.

Pallium. Rationale.
Epist. 105.
XXIV. In missa ILLYRICI ante id, quod mox retulimus, habetur orationem ad rationale eiuscemodi: *Da nobis, Domine, veritatem tuam firmiter retinere, & doctrinam veritatis plebi tuæ digne aperire. Quæ conveniunt illis, quæ S. BONIFACIUS fratri, archiepiscopus infula sublimato, Coepiscopo CUDBERTO inculcat quoad usum pallii, archiepiscopalis dignitatis singulare insigne, circulus nimirum ex subtili candidissimaque ovina lana quatuor aut quinque digitorum amplitudine, ex quo duæ propendent fasciæ, ita ut, cum circulus humeris antistitis fuerit impositus, duæ fasciæ a pectore & a tergo dependeant. Unde quidem ad curam ovium præcipuam admonentur primores hi pastores. „Maior (inquit) enim nobis sollicitudo ecclesiarum & cura populorum propter Pallia credita & recepta, quam cæteris episcopis, qui proprias tantum procurant parochias, incumbit.“ Subdit deinde: „Decrevimus autem in nostro synodali conventu & confelli sumus fidem catholicam & unitatem & subiectionem Romanæ ecclesiæ, finetenus vitæ nostræ velle servare: sancto PETRO, & vicario eius velle subiaci: synodos per omnes annos congregare: metropolitano pallia ab illa sede quærere: & per omnia præcepta PETRI canonice sequi desiderare: ut inter oves sibi commendatas numeremur.“ Io Georgius PERTSCH dissert. III. de origine usu & auctoritate pallii archiepiscopalis, *Helmsstadii* an. 1747. imp. S. BONIFACIUM suaforem ac veluti*

uti primum auctorem existimat, ut metropolitani pallia a sede Romana peterent. Dissertatione vero quarta eodem adhuc anno edita longe altius assurgit, ductu Petri de Marca & aliorum, qui antiquitatem & causas, cur a sede apostolica peterentur pallia, exponunt. Rationem hanc reddit RUPERTUS Tuitiensis: „Initium ergo fidei habentes ab apostolica sede regulam hanc metropolitanæ observant ecclesiæ, ut neminem habeant pontificem, nisi ab eadem sede missum, a qua primus illis prædicator fidei missus est. Illa autem missio supradicti Pallii largitio est, quod, ut dictum est, a collo dependens, humilitatem Domini significat, dicentis: *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos.*“ In expositione liturgiæ Gallicanæ apud MARTENIUM amplior habetur descriptio: *Palleum vero, quod circa collo usque ad pectus venit, rationale vocabatur in vetere testamento, scilicet signum sanctitatis super memoriam pectoris, dicente propheta ex persona Domini, Spiritus Domini super me &c. Quod autem collo cingit, antiquæ consuetudinis est, quia reges & sacerdotes circumdati erant palleo veste fulgente, quod gratia præsignabat. Quod autem fimbriis vestimenta sacerdotalia adnectuntur &c. In ordinibus Romanis ritus habetur induendi pallium: Novissime autem, quem voluerit Romanus pontifex de diaconibus vel subdiaconibus, cui ipse iusserit, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, & induit supra pontificem, & configit eum cum acibus in planeta retro. Idque sedulo Romani pontifices inculcarunt pallium mittendo, ne nisi intra missarum sollemnia certis ac præcipuis festis adhiberetur. Ita NICOLAUS P. S. ANSCHARIO indulgit: *Et quia te charissime fili Ansgari, divina clementia nova in sede primum cōposuit esse archiepiscopum, nosque pallium tibi ad missarum sollemnia celebranda tribuimus, quod tibi in diebus tuis uti & ecclesiæ tuæ perpetuo statu manentibus privilegiis uti largimur.* LEO VII. episc. ad GERHARDUM LAURENTIENSEM archiepiscopum festa designat, quibus uti liceat palliis, quod in secretario more Romano induere debeat, & ita ad missarum sollemnia proficisci. INNOC. II. in synodo Rom. an. 1133. Paderborneusi episcopo concessit usum Rationalis in celebrando sacrificio certis ac præcipuis festis, in consecrationibus ecclesiarum & ordinationibus clericorum, sed in proprio tantum episcopatu. Est autem, annotante SCHATENIO, Rationale λεγμενον opus ex auro serico & gemmis forma quadrangula contextum, quod insertum collo humeros & pectus tegit, dependentibus a tergo quatuor fasciis limbisque, haud multum dissimile epomidi, unde & superhumeralis dicitur aliis. Apud DUCANGIUM v. *Rationale* ex historia episcoporum *Altistodorensium* describitur casula quædam pretiosa in hunc modum: „Casula autem coloris ætherei, phrygio palmum habente super-*

Lib. I. de
off. c. 27.Thes. nov.
Anecd. T.
V. p. 99.T. II. Conc.
Germ. p.
172.

lb. p. 607.

T. III.
Conc. Germ.
p. 326.

perhumeralis & rationalis effigiem, ad modum pallii archiepiscopalis honorabiliter prætendebat. Añert hunc locum, ut hinc statuatur, tali forma fuisse veteres casulas, qualis hic descripta est, atque plures hodie dum haberi in secretariis maiorum ecclesiarum veteres casulas, in quibus circa collum limbus alterius coloris, ante & retro pendulus affixus conspicitur. Sed vereor (addit sæpe laudatus abb. SARTI) ne magnus iste antiquitatis promuscondus, non satis intellexerit, cuiuscemodi figuræ fuerit auriphrygium, quo nobilis illa casula ornata erat. Si enim superhumeralis & rationalis effigiem ad modum pallii archiepiscopalis referebat, non limbus erat circa collum casulæ affixus, sed latiore ambitu per humeros in pectus, & dorsum defluebat, vel fortasse humeros ipsos complectebatur. Animadvertit postea ex RATHOLDI missa apud MARTENE (in qua sacerdoti sacra facturo post casulam imponitur rationale *cobarens iunctum superhumerali*) duo quædam ornamenta fuisse superhumeralia, & rationale, casulis sacerdotum adiungi solita: quæ duo certe apertissime distinguuntur loco etiam in figura pontificali, quam ex codice *Rhenavigenji* sistimus, ubi superhumeralia crucibus interstitum arctius collo adhæret; rationale autem seu pallium clavum circa collum & in pectus dependentem habet cum crucibus. Rationale autem, quo papa, ut ex rotulo bibl. *Barberinæ* repræsentamus, ornatur, non crucibus, sed pretiosis lapidibus distinctum est. RUINARTUS in dissert. de pallio archiepiscopali, duplex distinguit pallium *Romanum* scilicet & *Gallicanum*: *Gallicanum* autem idem censet esse cum Rationali.

Tab. V.

n. 2.

Tab. VIII.

n. 2.

T. II. opp.
postb. Ma-
bil. p. 452.

Ufus sacra-
rum ve-
stium pro
suis ordini-
bus.

XXV. *Walafridus* STRABO in libro de Exordiis & Incrementis rerum ecclesiasticarum capite vigesimo quarto de Vestibus sacris inquirens: „Addiderunt (inquit) in vestibus sacris alii alia: vel ad imitationem eorum, quibus veteres utebantur sacerdotes, vel ad mysticæ significationis expressionem. Quid enim singula designent, quibus utimur nunc, a prioribus nostris fatis expositum est. Numero autem suo antiquis respondent: quia sicut ibi tunica, superhumeralis linea, superhumeralia, rationale balteus, feminalia, tiara & lamina, sic hic dalmatica, alba, mappula, orarium, cingulum, sandalia, casula & pallium. Unde sicut illorum extremo soli pontifices, sic horum ultimo summi tantum pastores utuntur.“ In ornatu pontificali observatu dignum est, quod quemadmodum ab episcopo ordines conferuntur, ita is unus præter suas proprias, aliorum ordinum omnium vestes induat. Id tamen notare licet in Ord. Rom. V. (ubi præmittitur recensio vestimentorum singularis tam pontificalium, cum presbyterorum ac ministrorum) presbyteris *Romanis* etiam more episcoporum dalmatica.

pag. 64.

dalmaticam minorem & maiorem & planetam, calciamenta item sicut pontifici in usu fuisse; quod laudatus *Walafridus* STRABO nec quidem omnibus episcopis indultum dicit, quoad casulam unacum dalmatica. „Ipsos tamen (inquit) pontifices eis uti debere, ex eo clarum est, quod GREGORIUS, vel alii *Romanorum* præsules aliis episcopis earum usum permiserunt, aliis interdixerunt. Ubi intelligitur, non omnibus tunc fuisse concessum, quod nunc pene omnes episcopi, & nonnulli presbyterorum sibi licere existimant, id est, ut sub casula dalmatica uterentur.“ Ex dictis autem patet, ad diaconos ipsos pertinuisse istam facultatem, a *Romano* pontifice concessam, induendi dalmaticam; ad hodiernum vero usque diem tempora quædam excipiuntur adventus alicubi & passim Quadragesimæ, ut suo loco dicemus, quibus hoc fas non est. *Dalmaticam*, loquitur de diacono RUPERTUS *Tuitensis*, non nisi festis diebus inducit. Et postea quæstionem instituens, cur in Adventu non utantur consuetis vestimentis sacris diaconus & subdiaconus: „Ex tunc (inquit) usque ad sacram dominici natalis noctem diaconus & subdiaconus imminuti procedunt. Nam neque diaconus dalmaticam, neque subdiaconus induit tunicam.“ Casulis utuntur, quæ hodieque ob veterem earum formam in anteriore parte ante pectus per plicas consui solent. Qua in re id etiam, quod subdit RUPERTUS notandum est. „Utuntur autem interdum casulis, quam vestem sacerdotis esse diximus, cum de habitu eius loqueremur. Quod neminem movere debet. Non enim sic utuntur casulis subdiaconus aut diaconus, ut in ipsis legant vel ministrant, sed lecturi aut ministraturi illas exuunt, manifeste profitentes, illam suam non esse vestem, nec propter suum ordinem sibi deberi, sed propter dominicæ vel alicuius festi reverentiam se accipere accommodatam, ut inopem atque indecentem consolentur expositionem.“ Casularum promiscuum usum in sacrificio in monasticis congregationibus præter ministerium altaris supra indicavi, eoque pertinet ordo *Romanus* VI. hic peropportunos ob recensionem vestitus sacri in ministerio sacrificii solemnibus, quo præter alios ministros etiam presbyteri aderant more antiquissimo, ut paullo post dicemus. Sic autem habet: „Cum tintinnabulum ad tertiam sonuerit, omnes simul fratres in chorum convenire debent humeralibus & albis, apud quosdam autem casulis induti. Sed processionem coram episcopo acturis a custode ecclesiæ in sacrario ornamenta præbenda sunt, presbyteris duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappæ, diaconibus stolæ & dalmaticæ, subdiaconibus vero sibi congruæ vestes, quæ apud quosdam subdiaconales nominantur, & mappulæ in sinistra manu ferendæ; acolythis candelabra, & thuribula portaturis casulæ.“ Nota hic acolythos casula indutos, quibus apud IOANNEM *Ab-*

De rebus
eccl. c. 24.

Lib. I. de
off. dia. c.
16. lib. II.
c. 2.

pag. 70.

pag. 12.

rin-

rincensem albæ tantum assignantur: „Sacerdos in vestiario, cæterique ministri sanctis vestibus iuxta ordinem induantur, scilicet alba stola & dalmatica diaconus: alba & tunica & manipulo subdiaconus: reliqui tantum albis, scilicet duo acolythi, unus qui cantet graduale & deferat candelabrum, alter qui alleluia, & ferat thuribulum.“ Dalmaticæ diaconorum & tunicæ subdiaconorum discrimen apud nos hodie obsolevit, quod olim fuit tam quoad formam quam materiem vestis, quæ linea fuit in tunica subdiaconorum, hincque *Subtilem*, ut supra memoravimus, dictam colligere est ex HONORIO *Augustodunensi*, ubi notat sacerdotes in divinis indui lineis, in quotidianis negotiis laneis, subditque: *lineæ vestes sunt subtiles orationes ad Deum: laneæ vero grossa locutio ad Deum.* Horum atque aliorum etiam ministrorum seu ordinum ecclesiasticorum in vestitu sacro discrimen ad oculum exhibent figuræ, quas MARTENIUS in *itinere litterario* depictas sculptasque dedit ex antiquo sacramentario *Augustodunensi*, nosque utpote, quæ omnia simul uno exhibeant obtutu, recludi hic commodum duximus, ob ecclesiæ *Augustodunensis* coniunctionem olim cum nostra *Alemannica* regno *Burgundico* ad hos usque protenso.*

Gemma anima, seu sacr. ment.
c. 25.

P. I p. 153.

Tab. X.

Eorum ornatus ac pretium.

Script. rer. Mogunt. p. 967.

XXVI. De insigni autem pretio, magnificentia sacrarum vestium longum foret dicere, cum iam supra notaverimus ipsas etiam albas auro intertextas fuisse. Atque de thesauro *Moguntinæ* ecclesiæ antiquo CONRADUS in chronico apud URSTISIUM memorat: „Erant pallæ altarium auro intextæ pretiosæ. Inter quas tres erant præcipuæ, quarum una æstimabatur posse valere marcas C. alia LX., atque aliæ non minoris vel parum minoris poterant æstimari. Erat in casulis, dalmaticis, subtilibus, & cappis sericeis & purpureis, auro gemmisque intextis pretiosus & copiosus thesaurus. Inter quæ sex cappe præcipuæ erant, quarum una æstimata est ad LX. marcas (sic enim & obligari poterat) aliæ quinque minoris erant æstimationis: ex iis duas ego vidi, quarum una vetustate fuit sic consumpta & attrita, quod alicui usui non valebat: data ergo est igni, & reddebat tres marcas auri cum dimidia. Aliæ quæ adhuc recentior videbatur, vendita est cum una palla altaris: quid pro his acceptum fuerit, vel quo deveniret venditum acceptum penitus ignoratur. Deplorat nimirum iacturam & oppressiorem, qua annis iam centum coëpit ruere ecclesia *Moguntinensis*:“ produxit autem chronicon suum ad medium sæculum decimum tertium. Unde patet, quo pertineat hæc recensio, quam per sæpe suis locis indicavimus, isque fecisse mox in exordio ea de causa testatur: *Ut eius miserabilior calamitas, quam patitur,*

pag. 967.

&

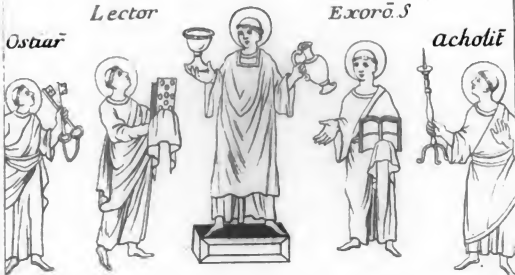
Sub diacon̄

Lector

Exorō. S

Ostiar̄

acholiē

Et flebilior elucescat, prius quibus honoribus claruit, quibus divitiis Et ornatibus referta fuerit, succinte Et breviter differemus. Ex illis autem, quæ huius nunc sunt loci, memorari adhuc meretur casula, qualem etiam anonymus de miraculis S. HUGONIS *Cluniacensis* in bibl. *Cluniac.* pag. 453. memorat: „Regina planetam plane dignissimam mittente, & accipientibus, quia sic rigidam, ut plicari non posset.“ De *Moguntinensi* pag. 403. vero CONRADUS ita differit: „Una inter cæteras erat casulas ante paucos dies violacea latis & magnis aurifrigiis, longa & larga, aureis lunulis & fideribus infertis, quæ tanti erat ponderis propter aurum, ut triplicari non posset, & in ipsa vix aliquis poterat, nisi valde robustus, divina mysteria celebrare. Vestiebantur tamén illa pontifices & prælati festis præcipuis cantaturi. Sed post evangelium cantato offertorio factis oblationibus, illam deponentes flexibiliorē fumentes in illa divina perfecerunt.“ Casulam hanc dicere licet *vestem de fundato*, quales apud ANASTASIUM occurrunt auro intextæ super fundum holosericum. Cum vero casula illa fuerit violacei coloris, forte erat ex illo genere, quas violacei seu purpurei, sed obscurioris coloris papaveratas dicebant, seu de papavere, cuiusmodi dalmaticas & cappas in antiqua charta ad calcem chronici *Upsulensis* IOH. SCHEFFER memorant auctores novi tractatus diplomatici TOUSTAIN T. II. p. 96. & TASSIN ex Congregatione S. Mauri.

XXVII. Missis his, ad singularem ornatum ac splendorem vestium, ut vo- Vestes effi- cantur, effigiatarum me converto, quales insignes sunt casulæ duæ, a) giatæ.

una a

a) Casula I. Tab. VI. representata exhibet primo Salvatorem mundi throno insidentem cum quatuor animalibus mysticis: aliqua item mysteria sc. annuntiationem B. V. M. nativitatē Christi, oblationem Magorum, baptismum Christi, prodigionem in horto, flagellationem denique, ac mortem in cruce: secundæ ex hisce figuris addita est inscriptio: *Ave Maria gratia plena Dominus tecum.*

Cernuntur etiam secundum SS. Librorum ordinem diversæ veteris testamenti figuræ, creatio nempe ADAMI & EVÆ: ABEL a fratre CAIN occisus: MELCHISEDECH panem & vinum proferens: AARON agnum aut hædum immolans: ABRAHAM tres Angelos excipiens hospitio: paratus item immolare ISAAC filium suum: IOSEPH in cisterna detentus: Virga AARON

germinans: ION cum infc. *Selo quod redemptor meus vivit:* Et BALAAM, adiectionis hisce verbis: *Orietur stella ex Jacob:* IOSUK & IUDAS, *Maubabau* sc. Mater SAMSONIS MANUE cum infc. *Pavies filium, qui eris Nazareus Dei:* MOISES cum ELISÆO, *Sunamitidis* filium resuscitante: NAAMAN iussu ELISÆI se lavans, a lepra mundatus: DAVID cum hocce vaticinio: *Reges Tharsis Et insula munera offerent, reges Arabum Et Saba dona adducent:* Item: Dominus tanquam sponsus procedens de thalamo suo: Et SALOMON, cum infc. *Ascendum in palmam, apprehendam fructus eius.*

Occurrunt item quatuor Prophetæ maiores, ISAIAS ac HIEREMIAS cum sequentibus eorum vaticiniis: *Ecce virgo concipiet, Et pariet filium: Sicut ovis ad oc-*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN.

L I

Tab. VI. una cum stola & manipulo : cappa item magna, quam vulgo pluviale
 VII. VIII.
 numm. I.

cisionem ducetur : Faciet Dominus novum super terram, semina circumdabit virum. & : Christus Dominus captus est in peccatis nostris. Sequitur EZECHIEL cum DANIELE. Insc. Converti me ad viam porta orientalis & erit clausa : item : cum venerit sanctus sanctorum, cessabit unctio.

Quarto loco videntur præcipui monasterii huius Patroni, additis cuius figuræ nominibus Sanctorum, qui repræsentantur. Sunt autem sequentes : NICOLAUS & BLASIUS, BENEDICTUS & GALLUS, LAURENTIUS, STEPHANUS, & VINCENTIUS, SEBASTIANUS, & GEORGIUS, REGULA, & FELIX, UDALRICUS & CONRADUS, OSWALDUS & MAURITIUS, PANTALEON, & ERASMUS, VERENA, & AGNES, CACILIA, & GREGORIUS.

Conspiciæ sunt porro Apostolorum, Prophetarum minorum &c. figuræ, quas infimus planetæ circulus comprehendit. Ponuntur autem hoc ordine : MATTHIAS, PETRUS, IACOBUS, ANDREAS, IOANNES, THOMAS, IACOBUS, MARCUS cum initio sui Evangelii, LUCAS pariter cum primis evangelii sui verbis, OTTO I. Imp. HELENA, CONSTANTINUS Imp. Prophetis sequentes adduntur inscriptiones : MALACHIÆ : *Ecce venit ad templum sanctum suum. AGGEO : Veniet desideratus : ABACUC : Cornua in manibus : IONA : Erat Ionas in ventre ceti : ARDIA : Sicut fecisti fiet tibi. OSEM : Vivificabis nos. IOEL : Parce Domine parce populo tuo : AMOS : Quærite bonum & non malum. MICHAË : Ex te Bethleem egredietur dominator Israel. NAHUM : Non indicabit D. B. quæ verba non reperiuntur in eius prophetia. SOPHONIAË : Expecta me dicit Dominus : ZACHARIAË : Percutit postorem & dispergentur overi. ELISABETH : Unde hoc mihi ut veniat mater Domini ? ZACHARIAË : Benedixit Dominus. Reliquorum, IOSIA nempe, EZECHIAË, HESTER, IUDÆ, SIMONIS, MATHÆI, BARTHOLOMÆI, PHILIPPI, & PAULI nomina figuræ adponuntur absque inscriptione alia. Continet autem hæc casula universum figuræ 69. hucusque descriptas.*

Figuris 47. repræsentat casula altera Tab. VII. adumbrata 1) vitam S. NICOLAI, 2) quatuor prophetas maiores. 3) quatuor Evangelistas, ac 4) mysteria incarnationis ac passionis Domini.

Vita S. NICOLAI 28. figuris exhibitæ verbis quoque dilucidatur : ac a. quidem *Nativitas* S. NICOLAI exhibitur.

β. S. Puer a Patre in scholam deductus : *insc : Calitus instructus capit iste schola bene fructus.*

γ. Pauper civis tres filias turpiter prostituere meditans : *insc : Ut facias questum mittit natus inhoneſtum.*

δ. S. NICOLAUS clam pecunias in domum egeni Patris iniciens : *insc : Annum donavit clam patrem latificavit.*

ε. Tres filię a S. NICOLAO dotatæ, & connubio locatæ : *insc : Coniugio gratas facit auri copia natus.*

ζ. S. NICOLAUS præful divinitus promulgatus : *Vox Christi prodit, quem dignum præfule novit.*

η. S. NICOLAUS in præfulem electus : *Est declaratus præful pater iste beatus.*

θ. ac consecratus : *Calitus hic tanto datur unctio debita sancto.*

ι. S. NICOLAUS liberans oppressum a clamone : *Liberat oppressum Nicolaus clamone sessum.*

κ. Uxori CEDRONIS sterili suis precibus obtinens prolem : *Uxor CEDRONIS ditatur munere prolis. Octodecim sequentes figuræ hisce illustrantur verbis :*

Nequitia vestii satana sit splendida vestis. Vix lapis attritus ad struendam fuit aptus.

Redditur agro virtus languore remoto. Arbore succisa fuerant præstigia visa. Ad mensæ munus multis panis fuit unns. Quem mori involcit morti sua debita solvit.

Mundo defunctus caleſtibus est modo iun-ctus.

S. NICOLAE ora pro nobis.
Te mihi Patronum faciat præsent rogo donum.

vocant, a) e nostris cymeliis typis æneis expressæ, auro, argento, variisque ex ferico coloribus textæ, aut acu pictæ, id enim harum etiam rerum periti, qui examinarunt, in dubium vocarunt. Agitata inter eruditos haud pridem fuit hac de re quæstio, ad quam occasione præbuit præcipue locus quidam S. ALDHELMII in libro de laudibus virginis de arte plumaria

*Hos sub spe vana vult ledere sava Diana.
Spercutta plenum nolite tenere venenum.
Adiutor fortis fugat ecce pericula mortis.
Barbarus hic sancto sua comisit NICOLAO.
Ne sis ingratus quia novit adesse vocatus.
Carpit iniquorum consilia sacra latronum.
Reddit contentus sic visa pecunia mentem.
Quid deceat rerum tu turpia munera sperne.
Ut sunt munusculum, demoni proci ire iubetur.*

Prophetis maioribus adiunguntur verba vaticinii cuiusdam: EZECHIELI: *Porta erit clausa.* DANIELI: *Cum venerit Sanctus.* HIEREMIA: *Femina circumdabis virum.* Et ISAIÆ: *Ecce virgo concipiet.*

Cuique ex quatuor Evangelistis adscriptum legitur initium sui Evangelii.

Agnus apocalypticus adparet sine inscriptione: Annuntiatio vero B. V. M. Nativitas Christi, oblatio trium magorum, baptismus eiusdem, flagellatio, coronatio, crucifixio, sepultura, ac resurrectio & descensus ad inferos celebrantur hisce versibus:

Angelus inquit ave quod mundum liberat a va.

*Supra naturam profert elrgo genituram.
Mystica famosa tria sunt munera pretiosa.
Christus secundus sacrum proprio facit nundat.*

*Verberibus casus sanat ignea vulnera latus.
Spina caput pungit, quod Sanctos calvus unguit.*

Ut semper plangas volo stens mea vulnera tangas.

*Exequias Christi celebrant feliciter isti.
Ecce resurrexit quem moles saxæ tenuit.
Fortior hic sortem ligat & subdit sibi mortem.*

a) Magna hæc cappa, seu, ut vocant, pluviale a summo deorsum aperta, duas habet alas, caputium insuper duorum episcoporum figuris sine inscriptione decoratum. Ala dextra continet vitam S. BLA-

SII Ep. M. sinistra vitam S. VINCENTII Levitæ & M.

Vitam S. BLASII 23. figuris representatam sequentes adumbrant versus:

*Ecce Deo gratus fit rector pontificatus.
Curat lazarum sancta prece membra ferarum.*

Quarunt infontem cingunt indagine montem.

De latebra tractus vincitur ut hostia sanctus.

*Clarescit signis Blasius fustisque benignis.
Hic ope divina trahitur de gutture spina.
Quis non miretur quod reddere prædo tenetur.*

*Index horrendus non est iusto metuendus.
Fustibus atteritur famulus Christi quia scitur.*

*Carcere servatur, cui index dira minatur.
Femina devota sit iusto sedula tota.
Nescia mens flecti constans stat in ordine recti.*

*Hostia sit grata caro pedibus lacerata.
Doctorem verum sequitur catervis mulierum.
Caduntur dira mulieres præsidis ira.
Ecce cytor suus dukes cæli caput usus.
Mente manet tutus duro custode solutus.
Hic non terretur, nec verba superba veretur.*

Per vitam mundam premit ut Petrus maris uadam.

Quod petis implebo rata sint tua vota inbebo.

*Est decollatus charis pueris comitatus.
Hic victor fortis recubat post debita mortis.
Has pro te Christe penas latus tulit iste.*

S. VINCENTII vita itidem 23. figuris totidemque versibus illustrata exhibetur, & quandoque fit mentio de S. VALERIO Ep. & M.

*Ordine Levita sua perficit omnia rite.
Per vini ducuntur sancti simul & rapiuntur.*

plumaria opereque textrino, quem locum FONTANINUS de disco veterum Christianorum discutiens, artem plumariam nihil aliud fuisse putat, quam artem ornandi, ope scilicet acus & distinguendi variis imaginibus aliisque florum, fructuum &c. telam iam contextam, ipsamque interdum coloribus

*T. II. antiq.
Ital. dissert.
25.*

variatur. Eundem locum MURATORIUS examinat, ubi ex professo de arte acu pingendi texendique agit, variasque de arte plumaria affert sententias. Ad rem vero præsentem imprimis facit quæstio, quam ad ANASTASIUM agitatur, qui in vicis pontificum toties vela picta, vestes pictas memorat, recte autem existimat non pictoris manu, sed ope textrinae, aut fortassis etiam phrygio opere historiarum eiusmodi fuisse telis ac pannis contextas sive intextas. Ita etiam abbas SARTI sentit, artis plumariæ nomine sequiorem ætatem appellasse utramque artem & acu pingendi & texendi, veterem casulam diptycham versans sic appellatam, quod in ea episcoporum *Veronensium*, Sanctorum item imagines sint expressæ, quorum nomina in ecclesia *Veronensi* sacris diptychis inserta publiceque in sacrificio missæ perlecta fuerunt. „In ea igitur (verbis SARTI) opere phrygio pictæ erant, in totidem orbiculis, singulæ imagines, quæ eam casulam ornabant, episcoporum scilicet *Veronensium* quinque & triginta; tum SS. FIRMI & RUSTICI martyrum eius ecclesiæ; dein SS. Archangelorum MICHAELIS & GABRIELIS. Quæ quidem angelorum nomina haud scio an unquam ad diptycha sint relata, aut quomodo inter vivos vel mortuos referri poterint.“ Sed id nunc nobis non agitur, qui de vestibibus imaginatis tractamus, quas inter certe principem locum casula habet illa *Clusensis*, cuius hodie lacinia tantum quædam supersunt, integram vero adhuc describit Hieronymus RUBEUS in *Histor. Ravennat.* ad an. 515. eamque e serico textam esse testatur, in cuius anteriori parte intra duas lineas sursum, ac deorsum recta deductas, descripta opere phrygio in circulis habet hæc nomina SIGIBERTUS &c. At olim imagines etiam intextas artificiose fuif-

*Lib. III.
pag. 136.
apud laud.
Sarti p. 3.*

Intrepidi perstant fidei robur quoque præstant.

*Ecce catenati sunt sed non mente ligati.
Carcere clauduntur iusti, ferroque premuntur.*

Hi non terrentur dum te pie Christus facientur.

Redditur hic exul pro Christi nomine præsul. (S. VALENTINUS Ep.)

*Hic male tractatus crudeliter est laceratus.
Subditur insignis martyr cruciatibus ignis.
Us sic afflicus velus aurum nempe probatus.*

*Insinuet hic testas ut cogit iniqua potestas.
Nuncius e oculis mentem levas ecce fidelis.*

se

*Martyr sacrandus deportatur medicandus.
Hic victor sortis persolvit debita mortis.
Dicunt tortores divini testis honores.
Defendit corvus ne latus bellua corpus.
Mergitur in flumen sed adest Christi sibi
lumen.*

*Femina qua credit voci monitoris obediit.
Qua facit aptari litæque sibi famulari.
Vir non curavit vaga somnia, qui dubi
tavit*

*Martyrio pulchrum sanctus capis iste se
pulchrum.*

*Claudus curari properat membrisque levare.
Illic credentes puerum duxere parentes.*

se constat, in Oriente præsertim (unde qua ratione ea ars ad nos derivata sit, ostendit laudatus MURATORIUS) ut videre est apud *Ioannem CIAMPINI*, qui duo apud veteres distinguit texendi genera, unum sedendo ac deorsum, id est tramam ad inferiorem partem spatæ (a similitudine gladii sic dicta) loco pectinis nunc usitati, trudendo, unamque simplicem telam tantummodo absoldebant, ut videre est in Tab. XXXV. fig. 2. apud eundem. Alterum vero quod apud nos in desuetudinem abiit, antiquis tamen usitatissimum erat hoc: illi, qui texebant, stabant, telamque producebant ab uno latere ad aliud, tramam sursum, id est ab inferioribus ad superiora ducendo. Agit ibidem de gammadiis, quarum vestium sapius meminit ANASTASIUS, quæ ex sententia *Benedicti MELLINI CHRISTINÆ* reginæ *Suecorum* nihil aliud erant, quam crucium figuræ ex quatuor gammatis compositæ videlicet $\begin{smallmatrix} \text{ } & \text{ } & \text{ } \\ \text{ } & \text{ } & \text{ } \\ \text{ } & \text{ } & \text{ } \end{smallmatrix}$ tam in profanis, quam in sacris vestibus textæ, ut etiam hodie in suis casulis habent *Græci* atque etiam quadantenus in antiquiore nostra casula cernuntur.

Qua de re quidquid sit, quod CIAMPINI examinat, vestes eiusmodi *Stauracine* vocari solent, in quibus cruces intertextæ usu præsertim in Oriente frequentissimæ. Talem stolam duplo, quam sint nostræ, ampliores in nostro thesauro possedimus, ex Orientis partibus olim allatam: quæ ita est conformata, ut apud nos diaconi gestare solent ex scapula per transversum pendentem. In actis Concilii *Nicæni* II. adversus *iconoclastas* imaginum fit mentio in sacris vasis & vestibus, atque edictum seu epistola memoratur *Izidis Saracenorum* Caliphæ: *qua omnem imaginem & picturam, sive ea in tabulis sive in opere musico in parietibus, sive in vasis sacris, aut indumentis & altaribus sit, & quacumque in christianorum ecclesiis reperitur, deleri, expungi & ex toto subverti mandavit.* Decernunt autem Patres, divinitus inspiratum sanctorum patrum magisterium & catholicæ ecclesiæ traditionem sequentes, proponendas venerabiles ac sanctas imagines, tam quæ coloribus & tessellis, quam quæ ex alia materia congruenter in sanctis Dei ecclesiis & sacris vasis, & vestibus &c. exprimuntur. Apud ANASTASIUM passim eiusmodi, ut diximus, vestes sacræ memorantur, a diversis *Rom.* pontificibus suppeditatæ ad ornatum *Romanæ* ecclesiæ. Supraque mentionem fecimus casulæ a LEONE IX. *Metis*, basilicæ *S. Arnulphi*, quam dedicaverat, donatæ, quam descripsit RUINARTUS in itinere *Alsatico & Lotharingico*: circa collum acu depictæ sunt undecim figuræ totidem circulis inclusæ, auro & gemmis ornate. Duplex est ab ea parte, quæ collo immittitur, ad infimum usque fascia acu pariter facta, una scilicet supra pectus, altera vero in dorso. In anteriore tribus digitis lata repræsentatur Christus Dominus thro-

Vet. monument. P. I. c. 13. p. 93. Ib. p. 104.

Ab. V. T. VIII. conc. ed. Ven. pag. 1206.

T. III. opp. posthum. Mabill. pag. 477.

no insidens cum his litteris A Ω. Inferius extat S. PETRI figura cum his litteris S. PETRUS. Tum Seraphim cum hac voce: *Seraphym*. Deinde sanctus PAULUS, & tandem alter seraphim cum suis inscriptionibus. Posterior fascia uno demidigito strictior, in suprema eius parte hæc legitur inscriptio litteris *Romanis*, duas in lineas divisa acu exarata. ✠ *S. Ungorum R. E. GISLA dilecta sibi coniunx mittunt hac munera domno apostolico IOANNI*. Infra hanc inscriptionem decem sunt apostolorum figuræ cum eorum nominibus. Ii sunt SS. PETRUS, PAULUS, ANDREAS, IACOBUS, THOMAS, THADDÆUS, SIMON, IACOBUS, MATHIAS, & alius, cuius nomen legi nequit. Huc pertinent casulæ, quas EKKEHARDUS ab IMMONE abbate fieri curatas memorat: „Unam in qua ascensio Domini auro intexta est, & alteram, quæ diversas figuras desuper in medio & in imagine simili modo præfert intextas: quam tamen, ut adhuc videre est, immatura morte præventus, non perfecit.“ *Domin.* GEORGIUS lib. II. de Liturgia summ. pontif. c. 8. de vestibus effigiatis pluribus agit, in quibus tum veteris cum novi testamenti historiæ Christi, Deiparæ & Sanctorum imagines, facta, & historiæ imo etiam animalium ac planetarum variæ species exprimi tum in vestibus cum aulæis consueverunt.

De casibus
S. Gili a-
pud Go't.
T. I. Rev.
A'ron. p. 43.
Et 62.

Color sacra-
rum ve-
stium.

XXVIII. Postremo aliqua etiam mentio iniicienda est diversi in sacris vestibus coloris. De quibus ita habes in chronico *Moguntino* CONRADI episcopi. „Inter casulas autem sic de quolibet colore duo paria: duæ nigræ aurifrigiatae, & eiusdem operis duæ dalmaticæ & duo subtilia, latis aurifrigiis ornata: & hæc omnia valde bona. Item duæ casulæ de samito albo, & eiusdem fili dalmaticæ duæ: Subtilia duo cum auro ornata: omnia valde bona. Item duæ casulæ de viridi samito & tot Dalmaticæ & subtilia aurifrigiata valde bona. Item duæ casulæ de croceo samito, tot dalmaticæ, & subtilia valde bona.“ Nihil hic de violaceo colore. Paulo quidem post recensentur: *Item multe tunice diversorum colorum videlicet rubei, viridis & violacei coloris, virgulate, crocei, albi, quibus utebantur ministri altarium & acolythi & chrysmatis portatores*. Ne hæc de tunicis subdiaconorum fumeremus prohibet subtilium hoc nomine recensio eo significatu: cum tamen nec casula ulla aut dalmatica violacei coloris nominetur; indicium est colorem hunc in ecclesia *Moguntina*, quæ metropolis est maioris *Alemanniæ* partis in usu tunc haud fuisse, qui teste GEORGIO coniunctus adeo fuit antiquitus cum colore nigro, ut pro uno eodemque ab ecclesia *Romana* sumeretur in divinis officiis, ut alterutrius idem esset usus, diebus maximitæ & pœnitentiæ præstitutis. Sed potius ad hunc usum puto fuisse vestes

De liturg.
Rom. Pont.
lib. II. c. 12.

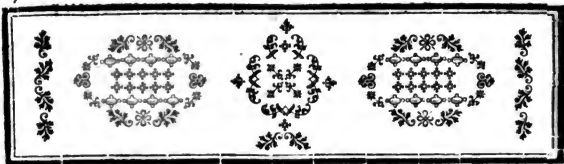
vestes sacras, quas CONRADUS nominat *de croceo colore*, de quo vix in veteribus monumentis fit mentio, rarius etiam viridis, quem cum nupiam memorari dixisset VICECOMES lib. I. de missæ apparatu c. 12., inter alia in contrarium monumenta GEORGIUS etiam viridem dalmaticam S. PIRMINII episcopi *Metensis*, ut opinio est a GREGORIO II. ordinati, memorat ex *Andrea SAUSSAIO* in panoplia Cleric. P. II. lib. IV. act. 3. potuissetque etiam CONRADI nostri adducere testimonium, quod alibi non omittit. Cum CONRADO convenit INNOCENTIUS III. Quatuor autem (inquit) sunt principales colores, quibus secundum proprietatem dierum sacras vestes ecclesia Romana distinguit, albus, rubeus, niger & viridis. Et postquam exposuit, quibus quilibet color festis in usu sit in ecclesia, subdit: *Ad hos quatuor ceteri referuntur. Ad rubeum color coccineus, ad nigrum violaceus, ad viridem croceus. Quamvis nonnulli rosas ad martyres, crocum ad confessores, lilium ad virgines referant. Solertissimus abbas Maurus SARTI* colorum in sacris vestibus usitatorum varietatem in casula sua diptycha distinguit: MICHAELIS archangeli *rubea est vestis. Sancti martyris FIRMI viridis, atque hanc colorum alternationem cernere licet in vestibus caterorum, qui in nostris laciniis supersunt. Unus est INNOCENTIUS casula violacea indutus. Incessit etiam VICECOMITEM, quod nullam viridis coloris mentionem in antiquis monumentis ecclesiasticis reperiri scripsit. Remque concludit insigni BACHTARI monachi loco, ex quo elucescit, quæ fuerit existimatio de eorum mystica significatione inde a quarto Christi sæculo. Sic vero ille in extremo libro de reparatione lapsi ad IANUARIUM: „Et tu ergo lava stolam tuam in fonte lacrimarum: fortasse poteris byssum castitatis imitari. Quid si donaverit tibi (Deus) purpuram, & ut pro nomine eius succum tui cruoris effundas! Coccum autem abundare tibi poterit, si erubueris in iis, quæ antea gessisti. Nec deerit tibi hyacinthus, si livore obcalueris corpus tuum, & in servitutem redegeris. Ac sic cum his coloribus fortasse poteris in tabernaculum Domini misceri quandoque.“*

*De liturg.
Rom. Pont.
lib. II. c. 13.*

*Mysterio-
rum Missæ
lib. I. c. 65.*

*De vet. ca-
sula dije.
c. 5. p. 41.*

DISQUISITIO IV.

DE CELEBRATIONE SACRIFICII MISSÆ.

CAPUT I.

De Missarum generibus, ritibus, lingua, hora.

I.

De missæ
nomine

De institut.
Cleric. c. 32.

Lib. VII.
orig. c. 16.

RABANO Mauro teste: „Missæ est tempore sacrificii, quando catechumeni foras mittuntur, clamante Levita: Si quis catechumenus remansit, exeat foras: & inde missa, quia sacramentis altaris interesse non possunt, qui nondum regenerati noscuntur.“ Sunt quidem, qui vocem missæ derivent ab hebræa voce מִשְׁעָר, quæ opus significat, ut respondeat vocabulo græco λειτουργία, qua κατ' ἐξέχην apud Græcos sacrificium missæ denotatur τελεία λειτουργία dictum, seu perfectum sacrificium a missa præsanctificatorum distinctum. Sed recte missæ origines statuitur dimissio ἀπόλυσις. Missa (inquit S. ISIDORUS Hispalensis) tempore sacrificii est, quando catechumeni foras mittuntur, clamante levita: si quis catechumenus remansit, exeat foras, & inde missa est. Sic S. AUGUSTINUS serm. 297. Ecce (inquit) post sermonem, fit missa catechumenis, manebunt fideles, venit ad locum orationis: Sic missa catechumenorum & missa fidelium, ut postea

ea

ea dicemus, distinguitur a dimissione scilicet catechumenorum vel fidelium, quemadmodum ex adverso etiam *collecta συναξίς* fuit dicta a colligendo.

Hinc congruit missarum & collectarum nomen, item collectam facere vel collectas, prout in actis MM. & in breviculo collationis cum *Donatistis* apud S. AUGUSTINUM habetur, & missam seu missas facere vel celebrare græce *συναξίς ποιῶν*. In libris liturgicis dicitur quandoque *collecta populi* ad S. ANASTASIAM e. c. *Collecta fit*, ut habet ordo BENEDICTI Canonici, *secunda feria, quarta, & sexta, & sabbato per totam quadragesimam*. Iuxta Micrologum specialiter quidem prima oratio in missa collecta dicitur cap. 3. at etiam aliæ orationes collectiones seu collectæ, uti etiam missæ sunt dictæ in quavis synaxi. Sic in concilio *Agathensi*: *in conclusione matutinarum vel vespertinarum missarum post hymnos capitella de psalmis dici & plebem collecta oratione ad Jesperam cum benedictione dimitti*. In capitularibus regum Francorum passim missæ nomen occurrit pro ipso festo die. E. g. Missa S. IOANNIS, S. ANDRÆ, S. IULIANI, S. MARTINI, S. REMIGII &c. In decret. precum quarundam episcop. pro rege sæc. VIII. *Hæc omnia si Deo placuerit pro domino rege & pro exercitu Francorum, & presente tribulatione Missa S. IOANNIS sint completa*. Quæ missa passim in Capitularibus memoratur. In Capitul. LUDOVICI Pii: ut (pontes) *ad missam S. ANDRÆ restaurati fiant*. In Capitulari CAROLI Calvi an. 864. „ut ab ipsa missa S. MARTINI per omne regnum nostrum non nisi istius nostræ novæ monetæ meri & bene pensantes denarii accipiantur.“ Et postea: „Ut nullus deinceps in regno nostro mixturam auri vel argenti ad vendendum facere, vel consentire præsumat. Et nullus a missa S. REMIGII, id est a proximis Kalendis *Ostobris*, aurum vel argentum ad vendendum vel emendum nisi purificatum proferat.“ Iterum: „Qui lucrum de vineis in illis partibus promeruerit, octo dies post missam S. REMIGII in istas partes iam sit perventus, & sibi in istis partibus in futurum provideat, & suo seniori serviat. Et si necesse illi fuerit, ad missam S. MARTINI ad suum conductum in illas partes redeat.“ Antiquæ consuetud. *Germaniæ* Mss. apud MARTENIUM n. 30. ita decernunt: *Diebus dominicis, & festis ab ipsis calendis Ostobris usque in missam S. MARTINI e. c.* In concilio *Salzburgensi* an. 1022. statuitur: ut missa S. UDALRICI confessoris solemniter celebretur. Visum est *Gabr. ALBASPINO* missam dici a nomine *Mess*, quod apud gentes septentrionales significat festum seu congregationem.

Solent hodieque apud nos celebriores nundinæ hoc nomine venire, ratione congruentiori, quam iam VADIANUS annotavit: *Quia multis in*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

MM

locis

De vet. Ger. monast. L. 4

Collas. dict
III. n. 32
n. 35.

Can. 30.

Capitul. T.
I. p. 200.

T. I. Capit.
619. c. 39.
T. II. Capit.
p. 178. c. 10.
T. II. Capit.
p. 185. c.
23.

pag. 189.
c. 31.

T. III.
Conc. Germ.
p. 57.
Lib. II. de
Sacr. eucb.
c. 3.

locis statæ & annuæ nundinæ festis diebus annectuntur, idque ob populî frequentiam ad missas cœbriores confluentis. Itaque dicendum est, successu temporis posthabitu fuisse, quod fuerat præcipuum, locumque dederat huic denominationi. Unde adhucdum vulgo dicitur *Francfurter-Mess*, *Strasburger-Mess*, *Zurzacher-Mess*, præcipuis aliquibus festis Domini vel Sanctorum veluti Paschæ, Pentecostes, S. VERENÆ nundinis eiusmodi affigi solitis, indeque fluxit usus, ut ipsæ eiusmodi nundinæ seu mercatus missæ *Mess* dicerentur, quod alii a vernaculo *Mess*, mensura in metiendis mercibus, gratis derivant. Antiquissimis iam temporibus in Orientali etiam ecclesia statis diebus festis conventibusque sacris nundinas fuisse sociatas, sed improbatas, palam fit ex regulis fufius tractatis S. BASILII, a) responsione nimirum ad interrogationem XL. *de nundinis, quæ sunt in conventibus*, in hanc probe notandam sententiam: „Verum enim vero, nec eas quidem nundinationes, quæ in locis, ubi martyres coluntur, fiunt, nobis convenire ostendit scriptura. Non enim alius cuiusquam rei gratia in martyriis aut locis adiacentibus decet Christianos reperiri, quam orandi causa, & ut Sanctorum constantiam, qui pro pietate ad mortem usque decertarunt, in memoriam revocantes, ad similem æmulationem incitentur, meminerintque perquam horrendæ iræ Domini, qui cum & semper & ubique mitis esset & humilis corde, uti scriptum est, in eos solos, qui circum templum vendebant, enebantque, flagellum intendit, tanquam si mercatura precationis domum in latronum speluncam transmutasset. Neque vero, quoniam alii iam eam, quæ apud sanctos obtinebat, consuetudinem violavere, qui cum pro se invicem orare debuissent, & una cum pluribus Deum adorare, & cum lacrymis implorare, ipsumque pro peccatis propitium reddere, gratias pro beneficiis rependere, ac verbis hortativis sese edificare (quod adhuc nostra etiam memoria usitatum & observatum fuisse novimus) pro his omnibus forum, nundinasque, ac commune emporium & tempus illud & locum afficiunt, continuo nos etiam hos imitari par est, eiusque rei participatione absurda & inepta confirmare: sed nobis eos conventus ad imitandum proponere debemus, qui de Domino nostro in evangelis narrantur, apostolicaque mandata, tanquam quæ ad hanc agendi rationem conducant, perficere. Ita autem scribit: *cum convenitis, unusquisque vestrum*

a) Regulas has unaque breviores vindicat S. BASILIO P. Julianus GARNIER, ex Congregatione S. Mauri in nov. edit. cum pauci quidem fuerint, qui fufiores has ei adiudicant, plures qui breviores: in quibus vero Interrogatione CIII. ad illas

provocat T. II. p. 451. his verbis: *De his enucleate dictum est in latiore responsione.* Habeturque ad rem responsio supra ad Interrogationem XXVII. inter regulas fufius tractatas p. 371.

frum psalmum habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad edificationem sunt."

II. In concilio Chalcedon. Act. XI. Bassianus referens, quomodo sede sua Ephesina sit detractus: *Crastina (inquit) die, missas celebravimus omnes simul, & post missas manus iniecerunt in me.* Idque acerbius tulit de Stephano in eius locum intruso: *Stephanus presbyter meus fuit,* inquit, *quatuor annis missas mecum celebrabat, mecum communicabat.* Consuetudinem hanc adhuc in ecclesia Græca perseverare Robert. de Sa-
la in lib. I. c. 18. Rer. lit. Card. Bona probat. Ex antiquis canonibus discimus, ad præcipua quædam festa ruralem quoque clerum concurrere in civitatem debuisse, veluti ad principem ecclesiam, & ad pontificalem missam clerus civitatenfis conveniebat. Additione IV. Capitul. apud Baluzium habetur titulus c. 92. ut *presbyteri ad tractanda eorum ministeria ad civitatem veniant. Ut presbyteri singillatim sub dispositione episcopi in civitatibus veniant ad tractanda ministeria.* Quod exemplo Romanæ ecclesiæ solemniter olim pompa & celebritate est factum. „Mos est (inquit Amalarius) Romanæ ecclesiæ, ut in consecratione immolationis Christi adsint presbyteri, & simul cum pontifice verbis & manibus conficiant.“ Questionem instituit Innocentius III. de diversis sacerdotibus super eandem oblatam consecrantibus. Cum autem interdum (inquit) uni pontifici multi sacerdotis concelebrant, si forte non omnes simul consecratoria verba pronuntient, queritur an ille solus conficiat, qui primus pronuntiat? Putat autem probabiliter responderi posse, quod si prius siue posterius eadem proferant sacerdotes, referri debeat eorum intentio ad instans prolationis episcopi, cui principaliter celebranti concelebrant, & tunc omnes simul consecrant, & conficiunt. In exemplum adducit missam papalem: *Conseverunt autem presbyteri Cardinales Romanum circumflare pontificem, & cum eo pariter celebrare; quumque consummatum est sacrificium de manu eius communionem accipere.* Idem circa id temporis testatur Iacobus de Vitriaco: *Conseverunt presbyteri Cardinales summo pontifici in sacramento altaris assistere, & cum eo pariter celebrare.* In appendice ad ord.
I. Rom. sic in hanc rem habetur: „In diebus festis, id est, Paschæ, Pentecostes, S. Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor solennitates habent colligendas presbyteri Cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua: & venit archidiaconus & porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente pontifice ad altare, dextra lavaque circumdant altare, & simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox pontificis valentius audiat, & simul

Missæ so-
lemnis cum
Symonistæ

Lib. I. de
off. eccl. c.
12.

Lib. IV.
Myster. missæ
c. 25.

Hist. occi-
dent. c. 38.

pag. 29.

consecrant corpus & sanguinem domini; sed tantum pontifex facit super altare crucem dextra lavaque." Est hic ipsissimus ordo, qui etiamnum in ordinatione sacra presbyterorum solet teneri, præterquam quod presbyteri Cardinales singillatim suas oblatas teneant & quidem tres. Unam pro sua communione, alias duas pro fermento sacro reservasse coniectat MABILLONIUS præfat. in T. II. Musæi *Ital.* ubi ex hoc loco retractat, quæ commentario in ord. *Rom.* p. LIII. circa hanc rem dixerat: „Ex hoc insigni loco (inquit) qui nobis suo loco exciderat, colligimus, presbyteros illos consecrassse tres illas, quas in manibus habebant hostias: tametsi eas non ipsi, sed solus pontifex cruce signabat. An vero etiam sanguinem seorsim consecrarent, iudicat lector ex proxime subiunctis verbis: *cum acolythi acceperint hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros accipientes calices tres, qui priores sunt.* Et si enim de calicibus ministerialibus explicari potest hic locus: congruentius tamen de calicibus consecrandis fortasse exponi poterit, quod aliorum iudicio subiicimus."

T. II. Conc.
Germ. p.
642.

Alia paullo ante occasione retuli privilegium, quod IOANNES XIII. S. ADALBERTO, primo *Magdeburgensium* archiepiscopo concessit: „Cæterum more *Romanæ* ecclesiæ ecclesiam tuam duodecim presbyteros, & viginti quatuor subdiaconos Cardinales, qui sandaliis & lisinis utantur, habere volumus: super hoc vero eisdem presbyteris & abbatibus ecclesiæ *S. Ioannis Baptistæ* in suburbio eiusdem civitatis constructæ, tunicis uti concedimus. Quibus exceptis, & episcopis super altare in honorem beati *Mauritii* dedicatum missam celebrare aliquis nullo modo præsumat." Vetustæ est observantia, de qua etiam in pontificali *Moguntino* apud MENARDUM: „Quod super altare, ubi episcopus in privato vel solemniter missam dicit, illa die nullus presbyter simplex desuper celebrare debet, nec consuevit." Quæ forte originem suam duxit ex illo veteri more concelebrandi in missa pontificali, qui licet in laudato privilegio IOANNIS XIII. non exprimitur, videtur tamen subintelligi. Quod apertius EUGENIUS III. anno 1151. ARNOLDO archiepiscopo *Colonienſi* concessit: „Ut septem idonei presbyteri Cardinales in prædicta ecclesia ordinentur, qui induti dalmaticis & mitris ornati, ad principalia duo altaria eiusdem ecclesiæ cum totidem diaconibus & subdiaconibus, quibus sandaliorum usum concedimus, missarum solemnias in festivis diebus tantummodo administrent."

Exempla plura eiusmodi in *Galliis* notata sunt apud De MOLEON in *Itinere liturgico*: e. g. de ecclesia *S. Mauricii Viennæ* sex presbyteros suburbanos non ita pridem recitasse Canonem cum episcopo, atque etiam simul ritus fecisse, ut habet ex ordinario anno 1524. „Suburbani signa faciunt

pag. 17.

faciant durante missa ad modum piscopi; & sic in omnibus aliis maioribus festivitibus. Nimirum hæc notantur ad festum Nativitatis Domini: in qua, uti & in paschate ac pentecoste observat De Moleon *Lugduni* pag. 47. in ecclesia S. Ioannis archiepiscopum habere sex symmistas, qui simul celebrent. De ecclesia S. Stephani Senis iam supra memoravi duodecim assistere presbyteros in annualibus festis ac die Cœnæ dominicæ, quando non solum verba consecrationis cum Canone pronunciant, sed etiam cerimonias ac signa crucis simul faciunt, sub una tamen tantum communicant specie. In ecclesia vero *Aurelianensi* totidem presbyteri assistentes sunt, pag. 181. functiones tamen nullas obeunt. Eiusmodi missæ solemnitis ritus habetur in missa *LLYRICI*, comitantibus presbyteris cum ministris & clero archiepiscopum in Pallio celebrantem. Missæ *Gallicanæ* archiepiscopalis expositio est apud MARTENIUM ep. I. In qua solemnitis ordo brevi declaratus ostenditur, quatenus in secutura epistola de commune officio, donante Domino pluribus pandatur. Ibi pallii fit mentio. In concilio *Matisconensi* scilicet statuitur canone 6. *Archiepiscopus sine pallio missas non celebrat.* GREGORIUS III. S. BONIFACIO indulget pallium, quando missam celebrat.

III. Quales nos habemus missæ ordines ex codicibus *San-Blasiano* 800. *Missæ publicæ* & *San-Gallensi* 700. annorum, minus solemnites sunt, nec tanto etiam publica. cum privatarum sacerdotis constant apparatu; illis similes, quos MENARDUS cum sacramentario *Gregoriano*, MARTENIUS de Ritibus ecclesiæ, & MURATORIUS de Liturgia *Romana* edidit ritus missæ quotidianæ, publicæ scilicet, quamque STRABO legitimam vocat. „Quamvis autem (inquit) cum soli sacerdotes missas celebrant, intelligi possit illos eiusdem actionis esse cooperatores, pro quibus tunc ipsa celebrantur officia, & quorum personam in quibusdam responsionibus sacerdos exequitur; tamen fatendum est, illam esse legitimam missam, cui intersunt sacerdoti respondentes, offerentes atque communicantes, sicut ipsa compositio precum evidenti ratione demonstrat. „Verum (inquit *Steph. DURANTUS*) quæ sint missæ publicæ, quæ item privatæ non omnes conveniunt. Nonnulli, quos Lutherani sequuntur, commenti sunt missam publicam eam esse, in qua populus communicat. Privatam vero, in qua nullus præter sacerdotem communicat, eamque reiiciendam esse, quasi veteribus & priscis patribus incognitam.“ Quam dum confutasset sententiam, recte dupliciter missam publicam distinguit: „Quandoque (inquit) quia totius ecclesiæ nomine a ministro publico celebratur, eoque nomine omnis missa publica est, & commune sacerdotis & plebis christianæ sacrificium, quod & Canon missæ aperte indicat: *Memento Domine omnium circumstantium.* Et postea:

M m 3

Hanc

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed & cunctæ familie tuæ, hoc est ecclesiæ. Rursus: Unde & memores nos servi tui & plebs tua. Quandoque missa publica dicitur, quia fit in publico loco, & populi conventu, & tum fecernitur a peculiaribus & solitariis. Non igitur locus solus missam publicam facit, sed christiani populi conventus. Quod temporibus persecutionum etiam in cryptis ac privatis domibus usuvenit. Sic apud RUINARTUM in actis S. SATURNINI & sociorum martyrum *Abitinensium* de S. DATIVO refertur: „Cum interrogatus, utrum in collecta fuisset, profitebatur, cum collecta fuisset, se supervenisse, & dominicum cum fratribus congrua religionis devotio celebrasse. Deprehensi fuerant celebrantes dominicum . . . SATURNINUS presbyter cum filiis quatuor, id est SATURNINO iuniore & FELICE lectoribus, MARIA sanctimoniali, HILARIONE infante.“

In ministerio altaris, uti alias semper cautum fuit, ita etiam in capitularibus regum *Francorum* statuitur: *Quod non oporteat mulieres ad altare ingredi*, ut refertur in collecta ANSEGI lib. I. cap. 17. ex Capitul. I. an. 789. citaturque concilium *Laodicenum*. Amplius vero in Capitulari AHYTONIS, episcopi *Basilensis* interdicitur, ut nec oblationes ad altare deferant, quod alias indultum fuit, hodieque ritu *Ambrosiano* servatur. „Sexto decimo, ut unusquisque hoc provideat, ut mulieres ad altare non accedant, nec ipsæ Deo dicatæ in nullo ministerio altaris intermiscantur. Quodsi pallæ altaris lavandæ sunt, a clericis abstrahantur, & ad cancellos feminis tradantur, & ibidem repetantur. Similiter & presbyteri, cum oblata ab eisdem mulieribus offeruntur, ibidem accipiantur, & ad altare deferantur.“ Hoc præcipue spectavit S. GREGORIUS M. epist. ad CASTORICUM episcopum *Ariminensem* prohibens in monasteriis missas publicas fieri: „Ne in fervorum Dei secessibus occasio præbeatur popularibus conventibus, simplices ex hoc animas plerumque, quod ablit, in scandalum trahat frequentior quoque mulierum introitus.“ Quod in concilio *Lateranensi* sub CALIXTO II. repetitum est. Laudatus vero S. GREGORIUS episcopo *Neapolitano* præcipit, ut oratorium in monasterio ædificet absque missis publicis, quod & alibi ab eodem cavetur.

Nomen missæ publicæ in concilio *Agathensi* & aliis occurrit, ex quibus unum hic recentius *Trevirense* an. 1549. memoro, ubi & *summa* dicitur, uti in vernacula nostra appellare solemus *das Hoch-Amt*, officium summum: „In missa publica & summa Prælatio, & oratio dominica non debent privatim dici, aut abrumpi. Ita & symbolum, & epistola & evangelium integre, distincte & clare cantari debent. Neque ferendum est, ut chorus verba sacerdotis v. l. subdiaconi mox in ipso lectionis vestibulo inter-

sum-

24. 413.

II Conc.
Germ. p. 19.

Lib. IV. ep.
43.

Conc. 83.

A. VII. ep. 3.

T. XIX.
Conc. nov.
ed. Ven. p.
1446.

rumpens auspicetur graduale, tractum, vel *Alleluia*, quasi scilicet hoc factis, si adstantes sciant, cuius sit lectio aut epistola.

Hic demum notandum est discrimen missæ matutinæ ac publicæ ritumonastico, ubique tum alibi, tum in nostra *Alemannia* percrebrescens, ut tam edita, quam manuscripta monumenta innumera testantur. Unum affero ex vita S. UDALRICI episc. *Augustani* ob id singulare, quod uno die S. IOANNIS *Baptistæ*, quo, ut videbimus, alias id solemne fuit, tres fuerint celebratæ missæ ab eodem S. Pontifice iam morti proximo. *Nihilominus missam, quam anniversariis solemnitatibus mane diluculo consueverat cantare, potenter & caute finita statim publicam missam iniit, & devotissime Deo iuvante in finem stando gloriose peregit.* Ex libro miraculorum S. COLUMBANI c. 2. constat post matutinam fuisse primam celebratam, alias vero post *Primam*, ut in Msc. ordinis Dei sæc. XIV. præscribitur, & post *Tertiam* secunda publica.

Sac. V. Ord.
S. Bened.
p. 454.

Sac. II. p. 447.

IV. Missæ publicæ privata seu secreta opponitur. In concilio *Lambethensi* an. 1282. peculiare seu familiare alio sensu dicuntur, quam in concilio *Salengunstadiensi* an. 1022. in quo cohibentur, qui *Missas peculiares, hoc est de S. Trinitate, aut de S. MICHAËLE quotidie audiebant pro aliqua divinatione.* Discrimen hic facit luculentum capitulare ecclesiastici ordinis, quod inter monumenta liturgica ex cod. circ. ann. 1000. edimus. „In cœnobiis sive in civitatibus vel in vicis, aut ubicumque sacerdos missas celebravit, sive dominicis, sive cottidianis diebus, vel in aliis solemnitatibus tam Sanctorum, quam & reliquorum martyrum, sive cum clero publice vel etiam cum duobus aut unum ministrum vel etiam si singulorum sacrificium Deo obtulerit.“

Missæ privata, aut etiam plures per diem.
Can. 2.
Can. 10.

Quoad missas quidem privatas antiquioribus temporibus ex libris liturgicis palam est, non fuisse eandem tunc ac hodie rationem, cum omnia fere in variis libris fuerint dispersa, collectæ, lectiones, cantus pro sacerdote, ministris & choro, quæ ab uno sacerdote in altari variis ex libris secundum ordinem commode transigi vix potuerunt. Fuerunt nihilominus antiquissimis temporibus missæ privatæ non raro in privatis etiam domibus, ut apud Card. BONAM videre est, in canon. *Neocæsariensi, Arvernensi*, & capitul. CAROLI M. a 789. vetitæ, quatenus officium seu missam publicam præsertim diebus dominicis impediabant. Apud BURCHARDUM ceu ex dictis AUGUSTINI refertur: *Missæ peculiares in publico non sunt celebrandæ per festos dies: ut per eas populus a publicis missarum solemnitatibus abstrahatur, quia pessimus usus est apud quosdam in dominicis diebus & aliis festivitatis mox missam celebrare, quam quis etji*

De reb. lit.
L. I. c. 14.

Lib. II. apud
Canis. T.
III. P. I.
p. 397.

et si pro defunctis sit, cum audierit, discedat. ● *Admonendus est populus, ut ante publicum peractumque officium canonicè hora tertia celebrandum, ad cibum non accedat: sed ad publicam missam, prædicationem auditurus conveniat.* Additur in Capitulari incerti loci T. XI. Conc. Venet. p. 1388. *Et sacerdotes per oratoria nequaquam missus, nisi tam caute ante secundam horam celebrent, ut populus a publicis solemnibus non abstrahatur, sed diversi sacerdotes, qui in circuitu urbis, aut in eadem urbe sunt, si ve populus, ut prædiximus, in unum ad publicam missarum celebrationem convenient, exceptis Deo sacratis fæminis, quibus mos est ad publicum non egredi, sed claustris monasterii contineri.*

Lib. III.
c. 68.

Apud eundem BURCHARDUM ex concilio *Nanetensi* c. 30. refertur: „Ut nullus presbyter solus præsumat missam cantare. Cui enim dicit: *Dominus vobiscum*, aut *sursum corda*, aut *gratias agamus Domino Deo nostro*, cum nullus sit, qui respondeat? aut in Canone, *Et omnium circumstantium*, quomodo nemo sit? aut quem invitat ad orationem cum dicit: *Oremus*, quomodo nullus sit, qui secum oret? aut ergo ista penitus reticenda sunt, & non erit perfectum sacrificium, verum etiam incurret, quisquis ille est, illam terribilem sententiam, *si quis tulerit de hoc, tollat Deus partem eius de libro vite*: aut si hæc muris & parietibus insulurraverit, ridiculosum erit. Quapropter illa ridiculosa superstitio maxime a monasteriis monachorum exterminanda est. Prævideant autem prælati, ut presbyteri in cœnobiis & in aliis ecclesiis cooperatores habeant in celebratione missarum.“ Solitaria omnino non privata hic prohibentur missæ, ut iisdem verbis contractius & præcisius in conc. *Mogunt.* an. 813. cavetur. „Nullus presbyter, ut nobis videtur, solus missam cantare valet recte. Quomodo enim dicit: *Dominus vobiscum*, vel *sursum corda* admonebit habere, & alia multa his similia, cum alius nemo cum eo sit?“ In concilio provinc. *Ashaffenburgensi* an. 1292. adhuc cavetur: *Verum quia plerumque & maxime in parochiis ruralibus hoc contigit, ut propter clericorum defectum sacerdotes solos oporteat celebrare contra canonicas sanctiones, inhibemus, ne presbyter sine ministri suffragio divina officia & maxime missarum solemnia præsumat celebrare &c.* Ex paullo ante relato *Walafridi STRABONIS* loco videtur posse colligi, id aliquando usurpatum a nonnemine fuisse, ut solitaria celebrarentur missæ: quæ, ut monuimus, a privatis sunt distinguendæ, ac a secretis, quæ etiam *bassæ* vocantur, ab *altis* distinctæ, quod sine cantu, voce secreta seu *bassa* leguntur, quod tamen etiam *cantare* nominabant medio ævo,

T. IV. Conc.
Germ. p. 8.

T. I. p. 326.

Lib. I. c. 86. Constitut. *Hirsang.* habetur: *Sacerdos si privatam missam cantare voluerit,*

rit, innuit converso cum signo crucis, quod est signum cantandæ missæ. Plura ad rem præsentem habes apud P. HERRGOTT de veteri disciplina monastica.

Frequentior, uti ex mox dictis colligere licet, iam esse cœperat missæ privatæ usus, publicis etiam quandoque interdicitis, partim ob frequentiam concurrentium populorum, partim ob cleri penuriam; illud enim privatarum missarum genus, quæ *bassæ* vocantur, in ecclesiis ruralibus non poterat non obtinere. Ad missas tamen eiusmodi privatas unus saltem olim requirebatur clericus: sic in Inquisitione de his, quæ episcopus inquirere debeat per vicos, pagos, atque parochias suæ dioceseos, hæc leguntur apud REGINONEM n. 26. *Si clericum habeat, qui legat epistolam, vel lectionem, & qui ad missam respondeat, & cum eo psalmos cantet.* Apud BURCHARDUM & REGINONEM præscribitur ex Capitulari THEODULPHI: *Unusquisque presbyter, qui plebem regit, clericum habeat, qui cantet, & epistolam & lectionem legat, & qui possit scholam tenere.* In sermone synodali similia habentur, sed præter clericum etiam peritus secularis admittitur: *Nullus extra ecclesiam per domos, aut in locis non cameratis missam cantet. Omnis presbyter clericum habeat aut sacularem, qui epistolam vel lectionem legat, & ad missam respondeat, & cum quo psalmos cantet. Nullus solus missam cantet.* In concilio Moguntino an. 1310. cavetur: *Ne sacerdotes in rure sine ministro litterato celebrent aliquatenus divina.* Alibi defectus notatur, qui in ruralibus præsertim ecclesiis potest contingere: *Verum quia in parochiis ruralibus plurimum & maxime hoc contingit, quod propter defectum Clericorum sacerdotes solos oporteat celebrare contra canonicas sanctiones, inhibemus, ne presbyter sine ministris suffragio divina officia & maxime missarum solemnia celebrare præsumat: Ut modo ex conc. Aschaffenburg. audivimus.* Provocatur ibidem ad Toletanum canonem, pariter ac in concilio Colonienfi an. 1536. ob alias etiam cautelas hic necessarias, atque in laudato ante Conc. Treverensi II. an. 1549. tactas. In concilio autem Moguntino eiusdem anni alia habetur cautio: *Ne deinceps concionis tempore aut sub solemnibus missa, alia specialia missæ celebrentur; sed aut concionem & solemne sacram præcedant, aut in aliud tempus differantur, ne populus in diversis distractus nulli sacro aut concioni satis intendat.* Haud abs re erit, quæ apud CASSANDRUM ex epistola S. FRANCISCI ad sacerdotes sui ordinis referuntur, hic exscribere: „Moneo præterea & exhortor vos in Domino, ut in locis, in quibus morantur fratres, una tantum celebretur missa in die secundum formam S. Romanæ ecclesiæ. Si vero in loco plures fuerint sacerdotes, sic sit per

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Nn

amo-

T. II. Conc.
Germ. pag.
439.

Ibid. p. 471.
lib. II. c. 56.

T. XI.
Conc. pag.
1076.

T. XIV.
Conc. ed.
Ven. pag.
1492.

T. XIX.
Conc. ed.
Ven. pag.
1228.

Ib. p. 1446.
Ib. p. 1420.

Liturgic.
p. 85.

amorem charitatis alter contentus audire celebrationem sacerdotis alterius."

Fuit hic antiquus cœnobiorum usus, etiam postquam sacerdotum numerus fuit auctus, ut certus saltem destinaretur numerus ad missas quasdam privatas legendas præter conventualem, & publicam. In capitulis monachorum ad Angiam directis habetur: *Tertio ut sunt equidem cottidie sex per brevem deputati Fratres sacram offerentes oblationem, incipientes ab abbate omnes per ordinem, sicut & nos aliquando fecimus.* Me haud refragante hæc ad oblationem symbolorum in missa publica seu solemni referri queant.

Laudantur tamen exempla monachorum sacerdotum quotidie missam celebrantium, veluti in vita S. GOARIS conf. *Erat ei sollemnis consuetudo, ut omni die missarum sollemnia celebrans sacrificium Corporis & Sanguiinis Domini pro statu ecclesie offerret.* Et de S. MEINRADO eremita pass. B. P. II. riter in eius vita: *Ipse vero solitis orationibus incubans Missarum devote sollemnia libabat creatori.* Quod ideo refero, ut pateat, missarum sollemnia non statim publicam missam designare, quam S. MEINRADUS in eremo utique celebrare haud potuit. Tantus autem fuit in hac re ardor, ut nec ægroti ab hoc more cessarent, quod in vita S. WUNEBALDI narratur: „Et tunc post hoc non fuit longum, quod ille venerandus vir tam valde infirmus fuit, quod iam ecclesiam adire non poterat, sed in uno latere Canimate (Caminata) eius iussit altare componere, & ibi, quando pro infirmitate poterat, sacra missarum sollemnia celebravit, qui prius, quando ægritudo illa non fuerat impedimentum, aut raro aut nunquam dies transiit, quin Missam non faceret." Et in vita S. UDALRICI episc. Augustani, dum ægrotaret, refertur: *Post expletionem salutaris hostiæ, quam quotidie per se, quamvis viribus corporis valde destitutus esset, Deo persolvere satagebat.*

De eodem autem sano in eadem vita: *Missas autem tres, vel duas aut unam secundum spacium temporis cantare quotidie non desist, si infirmitas corporis, aut aliquod stultum bonum ei non subtraxit.* Nondum id ubique vetitum fuerat, atque conc. *Salgunstadiense* a. 1022. decrevit tantum, ut unusquisque presbyter in die non plures, quam tres missas celebrare præsumat. *Walafridus STRABO* singulari capite 21. de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum inquit: *Utrum semel vel sapius in die offerre conveniat, & communicare?* Inter alia vero, „Revera (inquit) non esse absurdum crediderim, si dum plures in una die faciendæ sunt missæ, unus sacerdos duas vel tres necessitate vel voluntate persuadente celebret potius, quam quasdam dimittat. Ad hoc accedit, quod totius

usus

usus ecclesiæ habet, sæpius missas agere pro vivis, pro defunctis, pro eleemosynis, & aliis diversis causis, quod etiam officia his attributa testantur. In diebus itaque publica celebritate conspicuis, aut illæ diversarum rerum necessitates sunt intermittendæ, aut concurrentibus sibi met publica observatione & privata necessitate utriusque expletio suis est discernenda officii, vel (quod superius commemoravimus) una oblatione diversæ causæ sunt explendæ. Fidelium relatione virorum in nostram usque pervenit notitiam, Leonem P. III. (sicut ipse fatebatur) una die VII. aut IX. missarum solemnia sæpius celebrasse: BONIFACIUM vero archiepiscopum & martyrem semel tantum per diem missas fecisse: qui & non longe ante nostra fuerunt tempora, & ambo tam scientia quam gradu præcipui.“ Apud GRATIANUM De Consecr. dist. 1. c. 53. refertur decretum ALEXANDRI II. a. 1073. *sufficit sacerdoti unam missam in die una celebrare.* Notabilis est canon 7. Conc. *Herbipolensis* a. 1287. de bina celebratione missarum. „Ad nostrum pervenit auditum, quod nonnulli presbyteri, ignari quanti terroris existat illicite tractare divina, quæ sicut gloriam digne sumta, sic & indigne præsumta poenam promittunt æternam, in eadem ecclesia, nulla necessitate urgente, sed ad solum quæstum, missam celebrant bis in die. Quod detestantes omnino sub attestatione tremendi iudicii, in quo ab eis, si contra fecerint, requiratur, hac edictali constitutione singulis presbyteris inhibemus, ut nisi unam, aut duas in casibus a iure concessis, in die cantare aut legere cum sacrificii celebratione præsumant, & si secus fecerint ordinarii arbitrio acriter puniantur.“ Idem in aliis conciliis haud raro fuit decretum.

Subinde apud nonnullos abusus* inolevit missarum bifaciarum, trifaciarum, quadrifaciarum: videlicet cum plures missæ diversæ usque ad Offertorium iterarentur, uno dein canone conclusæ, contra quas *Petrus CANTOR* scribit in *verbo abbreviato*. Econtra missæ *seccæ* dicuntur, dum privatim preces missales dicuntur ex aliqua devotione ritibus ac consecratione omissa. De qua sacerdotale *Romanum Venetiis* sæpe cum approbatione pontificia editum auctore P. *Alberto CASTELLANO*: „Sunt & alii sacerdotes, qui in Quadragesima, vel aliis diebus, in quibus duæ missæ speciales habentur, videlicet una de festo, & alia de dominica vel feria, celebrata altera earum aliam pro devotione sua legunt absque consecratione, quod fieri licet hoc ordine. Data benedictione post missam celebratam & evangelio S. IOANNIS lecto, celebrans deponat casulam, & omnibus aliis paramentis retentis stans in cornu epistolæ versus ad altare detecto capite legat absolute ex missali Introitum alterius missæ, *Gloria in excelsis,*

excelsis, si illud in prima missa non dixit, & secundæ missæ conveniat &c.“ Agit deinde peculiariter de eadem missa sicca in mari & fluminibus, item coram infirmo, vel alia persona celebrari solita.

De missæ
ritibus.

Ad. sincera
p. 409.

Hist. eccl.
lib. X. c. 3.

De Cura
pro mor-
tuis c. 5.

V. Idem quoad substantiam publicæ ac privatz missæ est ordo ac ritus, a quibus etiam, utpote nunquam non adhiberi solitis, ipsa sacra nostra nomen habuerunt antiquissimis temporibus. Veluti in actis S. SATURNINI & sociorum DIOCLETIANI & MAXIMIANI edictum memoratur, *ut ritus sacros, cætusque sanctissimos celebrari Domino probiberet*. Studuitque semper ecclesia *Θσιον*, seu divinum illud, quod in sacris christianis celebratur, augustis ritibus ornare. „Antistitum (inquit EUSEBIUS) absolutissimæ (erant) cærimonix, & accurata sacrificia sacerdotum, & divini quidam augustique ecclesiæ ritus. Hinc psalmos canentium, & reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium, illinc divina & arcana obtentium ministeria.“ Agit is l. c. de ecclesia ex persecutionibus emergente, LICINIO & MAXIMINO e medio sublatis, quum mirum in modum cultus divinus excresceret sanctissimo utique instituto, & pro conditione humanæ naturæ necessario, quo ex corpore pariter ac anima constantes externis etiam indiciis observantiam nostram in Deum, cultumque in divinis officiis declarare, ac supplices Deo fieri nos oportet. „Nam & orantes (inquit S. AUGUSTINUS) de membris sui corporis faciunt, quod supplicantiis congruit, cum genua figunt, cum extendunt manus, vel etiam prosternuntur solo, & si quid aliud visibiliter faciunt: quamvis eorum invisibilis voluntas & cordis intentio Deo nota sit: nec ille indigeat his indiciis, ut humanus ei pandatur animus; sed his magis seipsum excitat homo ad orandum, gemendumque humiliter atque ferventius. Et nescio, quomodo, cum hi motus corporis fieri, nisi motu animi præcedente, non possint, eisdem rursus exterius visibiliter factis, ille interior invisibilis, qui eos fecit, augetur: ac per hoc cordis affectus, qui ut fierent ista, præcessit, quia facta sunt, crescit.“ Discimus ex antiquissimis monumentis, quantum circa huiusmodi exterioris cultus signa curatum fuerit in prima ecclesiæ ætate, E. g. de orantium situ ad Orientem, ne diebus dominicis de genibus, id est, a genuflexis fieret publica supplicatio. e. c.

Singulariter id etiam cautum, ut uniformis esset sacrorum rituum ratio. Qua de re imprimis in antiquis canonibus præcipitur, ut metropolitici conformarentur aliarum ecclesiarum ritus. Ad nos hic pertinet *Epaonenfis concilii canon 27. sub SIGISMUNDO Burgundionum rege: Ad celebrandum divina officia ordinem, quem metropolitani tenent, provinciales*

les observare debebunt. In decreto BURCHARDI habetur similis *Gerunden-*
sis concilii canon. 6. Ut institutiones missarum sicut in metropolitana ec- Lib. III.
clesia fiunt, ita in Dei nomine in omnibus comprovincialibus ecclesiis tam c. 66.
ipsius Missæ ordo, quam psallendi vel ministrandi consuetudo servetur.

Pluribus ac prolixioribus partibus, quam hodie, tunc constabat liturgia, utpote quæ duas aut tres exigebat horas, ut ex CÆSARIO *Arelatenf* notat MABILLONIUS quoad *Gallicanam*, quoad *Romanam* vero ex S. GREGORIO M. ad EULOGIUM episc. *Alexandrinum* ita scribente: *Ecce enim* Lib. VIII.
iam biennium pene expletur, quo lectulo teneor: tantisque podagræ dolori- c. 35.
bus affigor, ut vix in diebus festis usque ad horarum trium spacium sur-
gere valeam, missarum solemnita celebrare. Huius quidem prolixitatis causam notat MABILLONIUS homiliarum usum, quæ etiam *Romæ* statim post evangelium ad missam fiebant, prout testatur idem GREGORIUS in præfatione ad homilias XL. sed antiquissimi *Romani* ordines, alique, quos ad eam formam exactos in *Alemannia* nostra edimus, declarant etiam ceremoniarum apparatus, de quibus in antiquis sacramentariis parum aut nihil occurrit, iisque solis precationibus solemnibus constant, de quibus S. AUGUSTINUS illud apostoli interpretatur: „Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus. Sed eligo (inquit idem ad PAULINUM scribens) in his verbis Epist. 149.
hoc intelligere, quod omnis, vel pene omnis frequentat ecclesia, ut precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa, incipiat benedici: orationes cum benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis ecclesia dominica oratione concludit.“ Pluribus hæc deinceps illustrat S. Doctor, exhibetque nobis formam antiquiorum sacramentariorum (cuiusmodi duo edimus) quam INNOCENTIUS III. ad S. PETRUM usque primumque liturgiæ ordinem revocat prologo in libros VI. mysteriorum evangelicæ legis ac sacramenti Eucharistiæ. Qua de re quidquid sit, antiquissima certe, quæ ætatem tulerunt, sic sunt conformata sacramentaria. a)

In

a) „Primus ergo beatus PETRUS apostolus (sunt INNOCENTII verba) missam *Antiochia* dicitur celebrasse, in qua tres tantum orationes in primordio nascentis ecclesiæ dicebantur. Cætera vero diversis temporibus, & a diversis personis leguntur adiecta, prout christiana religionis cultu crescente visa sunt decentius convenire. Hoc

enim officium tam provida reperitur ordinatione esse dispositum, ut quæ per Christum gesta sunt, & in Christum, ex magna parte contineat, ex quo Christus de cælo descendit, usque dum ascendit in cælum: & ea tam verbis, quam signis admirabili quadam specie repræsentat. Ipsum autem officium consistit in quatuor,

In iisdem explicandis plurimum elaborarunt auctores mediæ ævi, ad excessum usque confectandis undique mysteriis, pio tamen studio, insudantes. Hos inter AMALARIUS in præmio libri III. de officiis ita loquitur de suo instituto: „In quo discamus de officio Missæ, quid rationis in se contineat diversitas illa, quæ ibi agitur: cum satis esset sine cantoribus & lectoribus & cæteris, quæ ibi aguntur, sola benedictio episcoporum aut presbyterorum ad benedicendum panem & vinum, quo reficeretur populus ad animarum salutem: sicut primævis temporibus fiebat apud apostolos.“ Nostris temporibus curatius sagaciusque in rituum quorumvis fontes & origines est indagatum, pariter ad excessum usque, qualis in De VERTIO notatur, de quo PETRUS BÆLIUS derisor ille non solum religionis, sed etiam providentiæ, antequam prodiret, scripserat, præparari opus, quod deiceret DURANDOS, BIELIOS, & INNOCENTIOS, eorumque discipulos, qui scripserunt de mysteriis missæ a) sacrorum autem præfules, quidquid inter eruditos agatur, recte posteriori etiam ætate populis rudibus quæ potissimum exponi debeant, in conciliis declarant. *Docendus populus generatim*, ut habet concilium *Coloniense* a. 1536. *quid agatur in missa, & quibus partibus constet.* Quæ ibi singulatim explicantur. Concilium *Moguntinum* a. 1549. etiam singulariter, quo corporis gestu reverentia exhiberi debeat, docet eo consilio, ut ad ea, quæ ibi aguntur, animum intendere videantur.

T. XIX.
Conc. edit.
Ven. c. 25.
p. 1262.
Can. 59.
p. 1420.

Lingua.

VI. Eo magis rudes indigent hac explicatione, quod liturgia ignota lingua, latina scilicet transigatur. Optandum sane foret, ut, quod in *Galliis* fieri novimus, apud nos quoque obtineret, & in manibus fidelium frequentius essent orationes solennes, ac lectiones etiam aliæ, lingua vernacula expressæ, quemadmodum pericopæ evangelicæ publice prælegi solent, & e suggestu explicari. Maximam spirant pietatem sanctitatemque liturgicæ solennes preces, quæ ut a fidelibus etiam summo profectu sciantur e re foret, quin idcirco aliquid in ipsa liturgia mutandum sit,

prout a concilio *Tridentino* est agnitum: *Et si missa magnam contineat populi fidelis eruditionem; non tamen expedire visum est Patribus, ut vulgari lingua passim celebraretur.* Anathematis poena ibidem decernitur contrarium sentientibus: *Si quis dixerit, lingua tantum vulgari missam celebra-*

Can. 9.

scilicet in personis, operibus, verbis & rebus. Tres autem sunt ordines personarum, celebrantes, ministrantes, & circumstantes. Tres operum species, scilicet gestus, actus, & motus. Tres diversitates verborum, videlicet orationes, modulationes, & lectiones. Tres rerum mate-

ries, scilicet ornamenta, instrumenta, & elementa.^{a)}

a) „Qui feroit tomber les DURANDS, les BIELS, les INNOCENTS, & leurs disciples, qui ont écrit touchant les mystères de la Messe.“

vi debere, anathema sit. Iam supra hac de re egimus contra Protestantes, qui hic maxime insurgunt; cum tamen eadem constanter fuerit observantia. Contrarium equidem aliquando *Sclavis* fuit indultum sub IOANNE VIII, at non multo post ob incommoda varia iterum mutatum est decretum sub ALEXANDRO II. & GREGORIO VII. cuius in eam rem extat lib. VII. *Regesti* epistola 11. ad URATISLAUM *Bohemorum* ducem. Est tamen constans apud *Bohemos* traditio in monte *Strahof* Canon. Reg. S. AUGUSTINI lectum fuisse Sacrum lingua *Illyrica* usque ad sæculi XVII. initium. A quo certe tempore maxime agentibus summis pontificibus uniformis secundum *Romanum* ritum ratio inducta fuit in liturgia.

Apud nos quidem aliquando in monasteriis nostri Ordinis, veluti ex veteribus liturgiis monasteriorum S. Galli, *Einsiedlensi*, *Rhenaugiensi*, *Zwifaltensi*, *Iweingartenensi*, & nostro S. Blasii intelligimus, græce cantari solebant doxologia, ac symbolum, prout in ordine missæ ex codice nostro 8000. annorum edimus, atque etiam in codice *San-Gallensi* *Sandus Agios* ita reperire est, quotannis autem in Parasceve altera doxologia græce cani solet. Varia eiusmodi exempla affert *Petrus RODOTA* lib. I. de Ritibus *græco* in Italia, præsertim in Sicilia & Neapoli, inter alia etiam testimonium ex vita S. ATHANASII, *Neapolitana* ecclesiæ antistitis: „In qua laici simul cum clericis assidue græce latineque communi prece psallunt Deo.“ Usus, de quo diximus, *Benedictinum* inde etiam ex monasterio *Cassinenfi* ad nos venisse puto. Ritu usuque antiquissimo *Romæ* in missa pontificali, ut ex ordinibus *Romanis* antiphonarioque S. GREGORII patet, adest simul *græcus* subdiaconus ad lectionem, uti *latinus*, veluti in ordine *Romano* XI. BENEDICTI notatur.

Lib. I. c. 10.

Sunt, qui ex nonnullis hebraicis & græcis vocabulis, quæ communi usu ubique recepta fuere, alludent ad titulum crucis, ut ecclesia quacunque ætate in Sacris perficiendis usa duntaxat sit hebraica, græca & latina lingua, quæ in crucis titulo descriptæ fuerunt, idque novissime pluribus agit HONORATUS a S. Maria Animadvers. in regulas & usum critices. Apud nos vero synodus *Augustensis* a. 1548. postquam statuisset, ut divinus cultus observetur peragaturque his modis & ritibus, qui per manus sanctorum Patrum, & per maiores nostros in sacrificio altaris &c. observatus fuit, mox subdit in eandem rem: „Lingua latina, cui veluti divino instrumento in ipsa crucis ara sacris usibus dedicato ecclesia occidentalis religionem christianam fert acceptam, in Sacramentorum administratione, aliisque ecclesiasticis officiis per totam nostram diocesim requeatur, & exclusa revocetur. Quæ vero germanica lingua secundum antiquas legendas pronunciari consueverunt, mutare fas non sit, sed & ipsa quoque conserventur.“

Lib. V. diss. IV. art. 2. T. XIX. Conc. ed. Ven. pag. 1307. n. 14.

Hora.

VII. Superest, ut universim adhuc aliquid de hora celebrandi sacrificii dicamus. Qua de re passim auctores medii ævi, qui res liturgicas exposuerunt, proferunt, quod in libro pontificali, ceu a TELESPHORO P. constitutum traditur: „Ut in Natali Domini noctu missa celebretur: cum omni alio tempore ante horæ terciæ cursum nullus præsumeret missam celebrare.“ In inquisitione de his, quæ episcopus inquirere debet per vicos, pagos, atque parochias suæ diocesis, quæ habetur ex REGINONE in editione novissima conciliorum *Germaniæ*, quæstio 33. est de vita & conversatione presbyteri: „Si tempore statuto, id est, circa horam tertiam diei missam celebret, & post hæc ad medium diei ieiunet, ut hospitibus, atque peregre venientibus, si necesse fuerit, possit missam cantare?“ Unde imprimis patet, curate hanc rem etiam per vicos & pagos, seu in parochiis ruralibus requisitam; ut tamen integrum fuerit sacerdoti, imo iunctum post hæc ad meridiem ieiunare, ut hospitibus atque peregre venientibus, si necesse fuerit, posset missam celebrare.

T. II. p. 439.

Cap. 4. n. 23.

Mentionem paullo ante fecimus de missâ matutinali in summis etiam festis celebrari solita; qualem primum, ac deinde publicam, prout ad distinctionem vocari solebat, S. UDALRICUM cantasse, in eius vita GERARDUS memorat, tempus consuetum pro utraque designans. „Desideratissimo atque sanctissimo paschali die adveniente post *Primam* intravit ecclesiam S. AMBROSII, ubi de Parasceve Corpus Christi superposito lapide collocavit, ibique cum pancis clericis missam de sancta Trinitate explevit. Expleta autem missa clerum interim congregatum in scena iuxta eandem ecclesiam sita solemnissimis vestibus indutum antecessit, secum portato corpore Christi, & evangelio & cereis & incenso & cum congrua salutatione versuum a pueris decantata, per atrium perrexit ad ecclesiam S. IOANNIS BAPTISTÆ, ibique *Tertiam* decantavit; indeque cum antiphonis ad honorem diei congruentissime compositis ad tuomum formosissima processione binis & binis secundum ordinem simul ambulantibus missam celebraturus advenit.“ In concilio *Aurel.* III. c. 29. sacrificia matutina missarum, & vespertina memorantur. Quæ vespertina in concilio *Matisconensi* celebrari dicuntur ordine quadragesimali. *Walafridus* STRABO cum aliis distinguit missas, quæ ad *Nonam* & ad *Vesperas* agantur.

Lib. I. Rer.
lit. c. 21.

Id olim præcise servabatur, donec usus ieiunii solvendi circa meridiem, & cænulam sumendi sub noctem inolevit. Quem quidem ab ecclesia tolerari, non approbari dicit BELLARMINUS; saltem horæ canonicæ ita ieiunii accommodantur: quo factum esse Card. BONA observat, ut non profus veneranda vetustas interierit, dum ordo a sanctis patri-

bus

bus præscriptus saltem in publica officiorum recitatione retinetur, quamvis legitimus horarum punctus nullo modo attendatur. Sæc. XIV. adhuc RADULPHUS *Tungrensis* testatur ex antiquitate servari, ut diebus *juniorum missæ in nona dicatur, & aliis diebus ad tertiam.* Ad finem vero sequentis sæculi *Gabriel BæL* testatur: „In ieiuniis professorum nona in multis ecclesiis leguntur statim post missam, tamen ante meridiem & prandii horam. In quadragesima vero nona ante missam leguntur, & vespere statim post missam ante meridiem dicuntur: & hora refectiois ultra meridiem non differtur.“

CAPUT II.

De ordine Missæ usque ad Offertorium.

I.

e præparatione ad sacratissimum missæ sacrificium acturis, verbum saltem iniiciendum est de quibusdam avitæ pietatis vestigiis: qualis e. c. in Oriente, ac alicubi etiam in Occidente sacer secessus notatur, uti de MOLEON ex statutis ecclesiæ S. STEPHANI *Senensis* observatur, hebdomadarium divini officii per totam septimanam in secessu sacro fuisse, quia, ut habent statuta, *medius est & sequester inter Deum & populum.* Et MARTENIUS de ecclesiâ S. CLAUDII refert, hebdomadarium sacer-

De præparatione ad rationem ad missam varia.

Voyage lit. p. 173-174.

Voyage lit. p. 176.

dotem cibis quadragesimalibus uti, dum alii carnibus vescuntur.

Quod in rubricis missalis *Romani* legitur de præmittendo matutino seu nocturno officio seu præparatione, in pluribus conciliis statutum habetur; idemque de aliis horis canonicis publice præsertim immediate præmitti solitis, dici potest, quibus passim solemne est sacerdotem cum ministris in albis assistere, ac officium etiam hebdomadarii facere. In concilio *Monasteriensi* an. 1279. statuitur, ut nullus sacerdos missam dicat de die nisi unam, & prius suas matutinas & *Præmani* dixerit. Et quidem in concilio *Coloniensi* an. 1281. prohibetur sub pœna excommunicationis, ne aliquis sacerdos missam celebrare audeat, nisi prius dixerit matutinas & *Primam* de die. In conc. *Herbipol.* an. 1298. Nullus ante,

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Oo

quam

quam matutinas canonicas, Primam, & Tertiam dixerit, missas celebrare præsumat, præter aliquam necessitatem.

Non ita frequenter in nostris antiquis sacramentariis seu liturgiis, uti in Orientalibus, preces ad præparationem præmittuntur. Quales quidem ad calcem *san- Blasiani* nostri antiquioris annectuntur, sed alia paullo recentiori manu. Quædam item orationes præparatoriæ post ipsum missæ ordinem habentur, prout nimirum pro privata sacerdotis devotione dicuntur. Unde in veteri missa ex codice *RATOLDI Corbeiensis* apud *MENARDUM* sic præmittitur: „Primo antequam episcopus missam celebret, ingreditur quoddam oratorium & secundum cordis compunctionem seipsum libamine orationis Deo offerat. Dicat hanc orationem *Via Sanctorum &c.*“ Missa *ILLYRICI* sic orditur: „Incipit ordo sacramentorum. Inprimis quomodo sacerdos apologetica celebrare debeat, antequam ad missarum celebrationem accedat. Mox antequam sacerdotalibus induatur vestimentis, si locus acciderit, vel tempus permiserit, flexis genibus coram altari cantet VII. psalmos poenitentiales cum letania, qua finita dicat. *Pater noster, qui es in caelis &c. Credo in Deum Patrem omnipotentem.* Post has preces *Exurge Domine &c.* Sequuntur autem plures versiculi cum Resp. His autem precibus finitis dicat sacerdos. *Dominus vobiscum. Oremus, Omnipotens mitissime Deus &c.* Sequuntur nonnullæ orationes diversæ ab illis, quæ hodie ad accessum altaris notantur.

Lotio manuum.

II. „Postea surgens ad induendum se vestimentis sacerdotalibus primo dicat: *Intervenientibus pro nobis &c.* Tunc lavet manus hunc versum dicendo: *Lavabo inter innocentes. Oremus. Largire sensibus nostris.*“ In ordine precum ad missam lotio manuum primum post sumtam stolam ante casulam præscribitur, ab ea vero missa vetus ex codice *Tiliano* orditur, quæ ante orationem apud Christianos fuit antiquissimis temporibus adhibita, ut ex *TERTULLIANO* patet lib. *de Oratione* singulari capite 13. *de lavatione manuum.* Ubi improbat munditias, quas plerique superstitione curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Ad atrium templi positorum fontium passim *S. CHRYSOSTOMUS* & alii mentionem faciunt. Et *S. PAULINUS* in epistola ad *SEVERUM*:

*Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantbarus, intrantumque manus lavat.*

Huius rei vestigium superest in aspersione aquæ benedictæ: sacerdotes autem manuum lotionem adhibent, dum se ad celebrationem missæ accingunt.
Eadem-

Eademque oratio, quam ex missa ILLYRICI notavimus, etiam in *Mozarabico*, ac in omnibus ordinibus precum ad missam ponitur.

III. Sequitur in missa ILLYRICI: „Cum se exuerit cottidianis vestibus ^{Ante vel} dicat: *Conscinde*. Hos psalmos interim dum paratur episcopus, circumstantes clerici cantent: *Quam dilecta tabernacula tua.*“ Orationes ad sacro psal-
 cras vestes præcedunt in codice *Cbistiano* apud Cardinalem BONA hos psal-
 mos, a sacerdote etiam dicendos: „Deinde cantet cum circumstantibus ^{fieri & pro-}
 clericis hos psalmos: *Quam amabilia* &c.“ Prout habet versio *Italica*, ^{Append.}
 olim *Romana* ecclesiæ propria. Et in missa *Tiliana*: „Deinde cantet cum ^{rev. liturg.}
 circumstantibus clericis hos psalmos *Quam dilecta* &c.“ ut hodieque in mis-
 sa pontificali observatur. Nostri autem, quos edimus, ordines precum
 ad celebrationem missæ ita præscribunt: „Episcopus vel presbyter, cum se
 ad missam parat, cantet hos psalmos *Quam dilecta* &c.“ Notatur in *San-*
Blasiano antiquiori quoque psalmus *De profundis*, secus ac in *San-Gallen-
 si*, ac plerisque aliis antiquioribus, ubi nonnunquam eius loco habetur psal.
Memento Domine David. Necdum etiam a RADULPHO *Tungrensi* notatur.
 Noster autem congruit cum INNOCENTII III. decreto: „Celebraturus epi-
 scopus missarum solemniter quosdam psalmos præmittit secundum exhorta-
 tionem psalmistæ: *Præoccupemus faciem eius in confessione, & in psalmis*
iubilemus ei. Dicit autem hos quinque psalmos: *Quam dilecta. Benedi-*
xisti. Inclina. Credidi. De profundis.“ Forte autem alibi omisus fuit ul-
 timus psalmus, quod inter psalmos poenitenciales præierit, ut ex missa
 ILLYRICI observavimus, atque ad finem psalterii, quod Card. THOMASIVS
 vulgavit, notantur „Psalmos inter ante missam, antequam sacerdos sacris
 induatur vestibus VII. psalmi poenitenciales. Cum vero se parat LXXXIII.
Quam amabilia. LXXXIV. Benedixisti. LXXXV. Inclina Domine. CXV.
Credidi.

Myfter. missæ lib. I. c. 47.

IV. „Cum venit ad altare: *Iudica me Deus & discerne.*“ In nostris, psalmos in
 quos edimus, ordinibus post psalmos *Quam dilecta* & nonnullas oratio-
 nes, sequitur rubrica: „Postquam ecclesiam intrat dicat: *Introibo ad al-*
tare Dei cum psalmo *Iudica me Deus* &c.“ Quo de psalmo varia ad-
 notat De VERT, privatim in sacristia dici solito, etiam antequam casula su-
 meretur, aut in ipso processu ad altare. Atque ita intelligi debent ver-
 ba illa *dum intrat in ecclesiam*, egressus nempe secretarium. Quod col-
 ligitur ex missa ILLYRICI, ubi notatur: cum egreditur episcopus de sa-
 crario dicat: *Deduc me Domine* &c. Et mox sequitur: „Ecclesiam in-
 trans dicat: *Introibo in domum tuam Domine.*“ Psalmus autem alius no-
 tatur: Interim cum processione egrediens ad gradus hunc psalmum per

*T. III. Ex-
 plic. de ca-
 rem. p. 2.*

se cum deducenibus eum cantet. *Dominus regit me & nihil mihi deerit.* Expressius autem in ordine missæ *Alutinesi* apud MURATORIUM. Rom. p. 88. „Hac dicta (oratione) ingressio fit ad altare incipiendo ita: ant. *Introibo. Iudica me Deus.*“

Processio cum ministris ad altare sub introitu.

V. Distinguenda autem hæc est processio a solemniori comitatu, quo iuxta ordinem *Romanum* diebus solemnioribus a *Lateranensi* Patriarchio ad ecclesias urbis procedebant: ubi etiam in ordine I. dies distinguuntur pro statione denunciati. Hæc autem ad ipsum altare processio iuxta ordinem *Romanum* fit, postquam pontifex quarto scholæ annuit, ut psallant, nimirum Introitum: „Cui dum annuerit (ut in nostro describitur, quem edimus) statim egreditur ante fores secretarii dicens *accendite*, qui dum incenderunt, statim subdiaconus sequens tenens timiatherium præ foribus ponit incensum, ut pergat ante pontificem, & ille quartus scholæ pervenit in presbyterio ad priorem scholæ vel secundum sive tertium inclinatio capite dicit. *Domine tubete*, tunc illi elevantes per ordinem vadunt ante altare, & statuuntur per ordinem acies duæ paraphonistæ quidem hinc inde. A foris infantes ab utroque latere infra per ordinem. Et mox incipit prior scholæ antiphonam ad Introitum. Subdiaconi de schola levant planetas cum sinu. Quorum vocem diaconi, dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretario, & tunc pontifex elevans se dat manum dextram archidiacono, & sinistram secundo, vel qui fuerit in ordine, & illi osculatis manibus illius procedunt cum ipso sustentantes eum &c.“ Succinctius tota processio describitur in altero, quem ex antiquissimo *san-Gallensi* codice edimus. „Cantantibus antiphonam ad Introitum clericis, dominus apostolicus de sacrario cum episcopis vel presbyteris, & cæteris ecclesiæ ministris, manibus diaconorum sustentatus, præcedentibus ante eum acolythis, cum septem candelabris aureis aut argenteis ardentibus in eis cereis seu & turibulis ad sanctum altare ascendit.“

Myfter. missæ lib. II. c. 1. Cum minori vero apparatu INNOCENTIUS III. processionem missæ episcopalis describit: *Hic indumentis ornatus episcopus ad altare procedit, duobus eum ducentibus hinc inde, sacerdote videlicet & levita, subdiacono præcedente, qui clausum portat codicem evangelii, donec episcopus ad altare perveniat, ibique codicem osculatur apertum.* De hoc paullo post dicemus. Id solummodo hic notamus, solemne olim fuisse librum evangeliorum ita a subdiacono deferri ad altare, etsi in antiquioribus ordinibus *Romanis* nihil de eo habeatur. In constitutionibus *Hirsaugiensibus* apud P. HERRGOTT ita præscribitur, lib. I. c. 87. *Subdiaconus, qui le-*
Burus

Vet. disc. evon. p. 458.

Hucus est epistolam cum sacerdote processurus ad altare, portat textum evangelii, & punit in medio altaris. Hanc ob causam, ut supra vidimus, libri hi insigniter ornari consueverunt, ac pretiosis capsis includi, deferendi etiam ad processiones, ut hodieque fit apud nos.

VI. Dum vero sic sub Introitus cantu processio ad altare fuit facta, An sacerdos olim Introitum per se legerit. Quæri posset, an olim, ut hodie fit, ipse etiam sacerdos Introitum postea legerit. Quod factum negat De VERT usque ad sæculum XIV. In Ordine Romano, postquam ad altare venerit Pontifex, caput inclinaverit, oraverit & faciens crucem in fronte pacem dederit, ita porro legitur: „Et respiciens ad priorem scholæ annuit ei, ut dicat *Gloria*, & prior scholæ inclinat se pontifici, & imponit oratorium ante altare, si tempus fuerit, & accedens pontifex orat super ipsum usque ad repetitionem versus.“ In veteri expositione missæ transcripta ex venerandæ vetustatis codicibus Germanicis fere idem habetur: „Exiens enim de secreto coeli, vel ut episcopus aut presbyter de secretario (templi) venit ad altare: orante & prophante interim choro clericorum. Versus, qui cantatur ad recipiendum Introitum, priorem Christi adventum significat prophetatum. Postquam enim episcopus cum suis diaconis seu presbyteris de secretario veniens ingreditur ad altare, post osculum sibi invicem datum: innuente episcopo sive diacono, *Gloria*, a cuncto clero decantatur, *Patri & Filio & Spiritui sancto &c.* Notabilis porro est locus in antiquissimo capitulari ecclesiastici ordinis, uti edimus: „Hoc tamen sciendum est magnopere, atque tenendum in cœnubiis sive in civitatibus, vel in vicis, aut ubicunque sacerdos missas celebraverit, sive dominicis sive cottidianis diebus, vel in aliis solemnitatibus tam Sanctorum, quam & reliquorum martyrum, sive cum clero publice, vel etiam cum duobus, aut unum ministrum, vel etiam si singulorum sacrificium Deo obtulerit, observare debet, ut semper ad Introitum antiphona cum psalmo & *Gloria* adiungente; si autem ipsa antiphona de psalmo fuerit, pre ipsa verso primo de ipso psalmo debet dicere, & post verso ipsa canit, & post antephona subsequitur *Gloria Patri & Filio & Spiritui sancto*, & iterum antephona est canenda, & pre ipsa adiungit: *Sicut erat in principio & nunc & semper, & in sæcula sæculorum amen.* Et iterum canit ipsa antephona, & item postea dicit alio verso de ipso psalmo, & iterum cantat ipsa antephona.“ Nihil in hoc corrupto loco mutandum duximus, ne forte aliquid contra mentem scriptoris ac sensum poneremus; quoniam ambiguum est, ac obscurum, an sic antiphonatum Introitus ab ipso sacerdote dicendus designetur saltem in privata missa, qualem hic a publica distinguit, cum duobus, uno vel etiam nullo ministro.

O o 3

Ubi

An sacerdos olim Introitum per se legerit.
Expl. T. III.
p. 77. T.
IV. p. 67.

Hittorp. P.
II. p. 582.

Ubi maxime quæri potest, an nec tunc Introitus fuerit a sacerdote, vel saltem a ministro dictus, præsertim cum repetitionibus illis, quæ ad cantum ipsum antiphonum pertinent tam in Introitu, quam Offertorio & Communione. De qua expositor ordinis *Romani* apud CASSANDRUM, quem putat esse BEROLDUM, seu BERTHOLDUM *Constantiensem*. „Antiphonatum (inquit) psalluntur, si rite & secundum ordinem celebrantur. Quod si videtur aliquibus grave & laboriosum hæc singula repetendo continuare, ipsi noverint, præscripta officia non alio tempore, nisi in solemnitatibus atque statutis diebus celebranda esse, quando debet populus ad ecclesiam solemniter convenire, & sacrificare, & communicare, propter quod & ipsa officia sunt instituta.“ Sunt præterea dies, quibus ob litaniam, uti in vigiliis Paschæ & Pentecostes, nulli Introitus dicuntur, veluti ritu *Mozarab.* in omnibus missis vigiliarum, quæ a prophetia incipiunt. Alias vero P. PINIUS de Liturgia antiqua *Hispanica* Introitum apud *Mozarabes* dicit vocari *Ad Missam officium*, quomodo etiam appellatur in missalibus *Carthusianorum*, *Carmelitarum*, & *Dominicanorum*, nisi forte ad totum officium cantus in missa hæc pertineant.

Apud Boll.
T. VI. Iulii
p. 94.

Confessio
cum psalmo
Judica.
apologiz.

Myfter.
missa lib. II.
c. 13.

De rit. eccl.
in fol. T. I.
p. 595.

T. III. p. 13.
T. IV. p. 11.
12.

T. V. antiq.
Ital. p. 335.

VII. Iterum hic recurrit psalmus *Judica* cum antiphona *Introibo*. Qui in Missa *ILLYRICI* ante confessionem primam sacerdotis ponitur: „Et cum pervenerit ad altare imponat per se hanc antiphonam *Introibo* &c. cum psalmo *Judica* &c.“ Qua de re rationem dat congruam INNOCENTIUS III. „Quia iustus accusator est sui, pontifex ad altare perveniens & ad seipsum revertens, antequam ordiatur sacrum officium, de peccatis suis cum astantibus confitetur, psalmum illum præmittens qui manifeste per totum sibi ad hoc dinoscitur pertinere & convenire: *Judica me Deus* &c.“ Et in missa ex codice *Chisiano* apud Card. BONA: „Et ut pervenerint ante altare, incipiant psalmum cum antiphona *Introibo* &c. Deinde inclinati faciant confessionem.“ In cod. Monast. S. GREGORII in valle *Gregor. Basileensis* diocesis apud MARTENIUM hæc exprimuntur: „Et cum processerit ad altare incipiat antiphonam. Confessio dicitur. *Introibo ad altare* &c.“ In pontificali *Moguntino* apud MARTENIUM „Episcopus cum iam primum processit ad altare dicat *Introibo ad altare Dei. Pl. Judica me Deus* & discerne. Episcopus dicat: *Confitemini Domino quoniam bonus* &c. & mitra deposita *Confiteor Deo*.“ VERTIV. p. 11. sus ille *Confitemini* in variis liturgiis apud De VERT notatur, habeturque in impressis etiam *Alemannicis* missalibus, veluti *Curienfi*, *Constantiæ* impresso 1589. cum alia prolixiori confessione. Ex ritu *Ambrosiano* hoc esse desumptum observat MURATORIUS: quod idem recensetur in *Mozarabico*

blco initio missæ apud PAMELIUM: „Post faciunt ad altare exomologe- T. I. liturg.
 sin, & ad altare capite demisso ad hunc modum dicunt: *Per gloriam* p. 642.
nominis tui Christe Fili Dei &c. In liturgia Gallicana pariter occur-
 rit, atque in liturgiis Orientalibus variis in locis.

In Missa ILLYRICI leguntur sparsim apologiæ seu accusationes pres-
 byteri, quæ se indignum tanto mysterio profitetur. In nostro autem
 ordine precum, quem ex cod. *san-Blasiano* edimus, pariter ac in simi-
 li *san-Gallensi* ad finem, eiusmodi apologiæ occurrunt, prout etiam va-
 rias invenimus in nonnullis aliis codicibus *san-Gallensibus*; atque in sa-
 cramentario *Gregoriano* simul post missas ante benedictiones varias col-
 locantur. Ex quibus plures conveniunt cum illis, quæ sparsæ habentur T. III. opp.
p. 128. seq.
 in missa ILLYRICI & aliis. In cod. 700. an. monasterii S. GREGORII in
 valle *Gregor.* in diœcesi *Basileensi* suo hic loco ponitur: „Accusatio sa-
 cerdotis ante altare, antequam missam incipiat. *Domine Iesu Christe re-* T. I. de Rit.
eccles. inf. p.
demtor mundi &c. Item Apologia sacerdotis ante missam.“ Quam iam 196.
 aliæ eiusdem significationis præcesserant.

In codice 300. an. eiusdem monasterii, quo missa abbatis pontifica-
 lis habetur, singularis absolutio est, postquam iam abbas peracta confes-
 sione aliæque cerimoniis altare conscendit: „Post hæc absolvat abbas po-
 pulum dicens: *Auctoritate Dei, qua fungor, absolvo vos ab omni vin-*
culo excommunicationis & a peccatis vestris in nomine Patris & Filii &
Spiritus sancti Amen.“ Paulo aliter habetur in missali *Curienfis* diœce-
 sis, *Constantiæ* 1589. impresso, nomine absolutionis generalis. *Dominus*
nosster Iesus Christus vos absolvat, & ego auctoritate ipsius, qua fungor,
absolvo vos a vinculis excommunicationis minoris, si incidistis: & resti-
tuo vos septem sacramentis & communioni matris ecclesiæ in nomine Pa-
tris &c. Propius accedit hodierno usui *indulgentiam &c.* more veteri de-
 precatório in missa ILLYRICI.

Sequitur in eadem missa post aliquot adiunctas preces, dataque in-
 dulgentia: „Deinde in eodem loco presbyteris illum ducentibus & dia-
 conis præbeat osculum pacis, ipsique post acceptam pacem ab episcopo
 singuli ascendant ad cornu altaris osculantes illud.“ In ordine *Romano*
 sic habes: „Surgens & orans & faciens crucem in fronte sua dat pa-
 cem uni episcopo de ebdomodariis & archipresbytero & diaconibus om-
 nibus. . . . Diaconi surgunt, quando dicunt (*sicut erat*) ut saluent al-
 taris latera, prius duo & duo vicissim redeuntes ad pontificem, & sur-
 gens pontifex osculat evangelia & altare.“

In antiquissimo breviario ecclesiastici ordinis: *Surgens autem ab ora-*
tione osculatur sanctum evangelium super altare positum tam sacerdos,
quam

quam & omnes diaconi. In missa ILLYRICI, cum osculum evangelii iam præcessisset imediate antequam episcopus secretarium esset egressus, hoc loco tantum osculum altaris præscribitur post evangelii salutationem; quæ tamen etiam in ordinibus *Romanis* promiscue sumitur cum osculo, dum in uno, ut latera altaris salutent, in altero vero, ut osculentur, præscribitur. Congruit in ILLYRICO oratio eadem, quæ in aliis ad osculum evangelii ponitur. Tunc salutat evangelium dicens: *Pax Christi, quam nobis per evangelium &c.* In codice *Tiliano* apud MENARDUM osculum ad hanc orationem præscribitur. Omnium autem expressissime apud Card. BONA in missa, quam ex Bibliotheca *Chissana* descripsit in appendice II. *Rev. liturg.* „Quibus expletis subdiaconus apertum librum præbeat sacerdoti osculandum. Osculato autem evangelio, quod eo die laudandum est, dicat: *Pax Christi &c.*“ In Missa veteri ex codice RAYTOLDI abbatis *Corbeiensis* apud MENARDUM: „Mora quidem orationis facta sicut ordinati sunt alter alterutrum presbyteri & diaconi osculenter cornua altaris. Et ultimus episcopus ministrantibus illis osculetur evangelium ab ipsis elevatum & apertum, a subdiacono scilicet in altaris medio positum.“ Nihil hic de altaris osculo, quod explicatur in alio ritu antiquo celebrandæ missæ apud eundem MENARDUM. Diaconus vero post inclinationem utraque altaris cornua deosculans sacerdoti medium altaris osculanti evangelium osculandum offerat. Duplex evangelii osculum, iuxta ac paullo ante in missa ILLYRICI notavi, hic autem explicatius ponitur, altaris item ac etiam crucis in ordine missæ pontificalis pro abbate monasterii S. GREGORII in valle *Gregoriana* diocesis *Balsileensis* præscriptum reperitur apud MARTENIUM in auctiore editione libb. de ritibus ecclesiasticis. Primum „diaconus præbet abbati plenarium ad osculandum. Postea accedat dicens: *Aufer a nobis Domine &c.* Quo dicto abbas osculetur altare, deinde inclinatur se abbas & dicat: *Oramus te Domine &c.* Deinde abbas accedit ad crucem ad osculandum dicens: *Tuam crucem adoramus &c.* Deinde accedit ad librum missalem, & osculatur evangelium officii dicens: *Pax Christi.* In Miss. missalibus *Alemanicis* a sæc. XII. reperi subinde cum notata oratione osculum imaginis crucis. Quæ tamen ad osculum evangelii, postquam crux manu sacerdotis in medio altaris facta esset, præscribitur in missali *Curienfi, Constantiæ* impresso an. 1589. „Tunc surgat & ascendat ad altare & dicat: *Aufer a nobis &c.* Finito isto faciat crucem in medio altaris dicendo: *Isti sancti &c.* Tunc eat versus dexteram aperiendo librum osculando librum & dicendo: *Tuam crucem adoramus &c.* Postea eat ad sinistrum altaris osculando altare & dicendo: *Pax Christi &c.*“

T. III. opp.
S. Greg. p.
244.

pag. 254

T. I. pag.
655.

In omnibus quidem antiquioribus nostris ordinibus processio ad altare cum thuribulis notatur, atque in Romano ordine id etiam præscribitur: *Tunc subdiaconus sequens cum thimiaterio procedit ante ipsum (pontificem) mittens incensum.* In ordine quinto apud MABILLONIUM pag. 66. post *Kyrie eleison* habetur: „Ipsa autem expleta dicatur a pontifice *Gloria in excelsis Deo*, deponentur ab acolythis candelabra, & reponentur seu suspendantur thuribula.“ Et hoc loco, antequam episcopus de secretario egrediatur, habetur in missa ILLYRICI oratio *ad incensum imponendum.* Nihil vero deinceps occurrit de incenso ad altare, sicuti in ordine missæ ex codice *Chisano* Card. BONA. „Cum vero inceperint in choro *Kyrie eleison* acolythi deponant candelabra in pavimento. Diaconus vero accipiat thuribulum de manu acolythi, & accedens osculatur altare, quem subsequitur sacerdos, & inclinatus oret prius huiusmodi. *Ad te plasmator meus &c.* Deinde surgat & osculetur altare dicens: *Omnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem &c.* Et sic accepto turribulo de manu diaconi faciat incensum super altare, & reddat eidem diacono porrigens ei osculum. Diaconus vero faciat incensum circum altare, & reversus odorem præbeat sacerdoti, redditoque thuribulo acolytho stet post sacerdotem, & subdiaconus retro post eum.“

VIII. *Kyrie eleison* numerus novenarius in omnibus nostris antiquissimis ordinibus definitur, etsi secundum ordinem *Romanum* sit ad pontificis arbitrium: „Schola vero, finita antiphona, incipit *Kyrie eleison*, & continuo acolythi ponunt cereostata in pavimento ecclesiæ, tres quidem in dextram partem & tres in sinistram, unum vero in medio in spacio, quod est inter eos, prior vero scholæ custodit ad pontificem, ut ei annuat, quando vult mutare numerum letaniæ.“ In ordine tamen quinto aliter habetur apud MABILLONIUM: „Ipse vero pontifex cantori *T. II. Mus. Ital. p. 66.* annuat, quando excelsiori voce *Kyrie eleison*, sive *Christe eleison* dici debet.“ In mendo cubare superiorem textum in tanto Miss. consensu dicere haud licet. An vero recentiori ætate *Paris de Crassis* loquatur, qui sæc. XVI. adhuc vixit, me latet, dum apud MABILLONIUM dicit, *Comments. Kyrie* in missis pontificiis tamdiu protrahi, quamdiu reverentia papæ a Cardinalibus facienda durat, sed hoc de protractione cantus intelligi potest. Unde etiam neumæ illæ, illisque substitutæ haud raro interpolationes *Kyrie, fons bonitatis &c.* ortum traxere. *Romæ* profecto, quando litanæ agebantur, quæ ternæ solebant missæ præmitti, post septenas & quinas, novenarius etiam numerus prodibat, ter repetito *Kyrie eleison*, ter *Christe eleison*, & ter iterum *Kyrie eleison.* Atque hinc De MOLEON

MART. GERBERT. DE LITURGO. ALEMAN.

P p

&

Voyage R.
burg. p. 24.
Explic. T.
III. p. 53.

& De VERT novenarium numerum *Kyrie eleison* gelictum esse putant ex litanis missæ præmitti solitis.

Lib. IX. ep.
12. alias
lib. VII. ep.
6.

Quid in hac re S. GREGORIUS *Romæ* immutaverit, pariter obscurum est, cui hic etiam æmuli innovationem obiecerunt conformatione ad ritum ecclesiæ *Capolitanæ*: „Quia (ut ipse ad IOANNEM *Syracusarum* perscribit) *Alleluia* dici ad missas extra Pentecostes tempora fecistis; quia subdiaconos spoliatos procedere, quia *Kyrie eleison* dici, quia orationem dominicam mox post Canonem dici statuitis. Cui ego respondi: quia in nullo eorum aliam ecclesiam secuti sumus.“ Iuvat ex eodem, quæ ad rem præsentem sunt, asserere, unde pateat, saltem numerum aliquem determinatum fuisse, quia dicit totidem vicibus etiam *Christe eleison* fuisse dictum, quot nempe vicibus *Kyrie eleison*. „*Kyrie eleison* autem (inquit) nos neque diximus, neque dicimus sicut a *Gracis* dicitur: quia in *Gracis* simul omnes dicunt, apud nos autem a clericis dicitur, & a populo respondetur, & totidem vicibus etiam *Christe eleison* dicitur, quod apud *Gracos* nullo modo dicitur. In quotidianis autem missis aliqua, quæ dici solent, tacemus, tantummodo *Kyrie eleison* & *Christe eleison* dicimus, ut in his deprecationis vocibus paullo diutius occupemur.“ Ex illis, quæ ad finem prioris textus habentur, colligitur, non primum S. GREGORIUM instituisse aliarum ecclesiarum exemplo, ut *Kyrie* diceretur; quin imo constat, ad normam potius *Romanæ* ecclesiæ hunc usum in *Galliis* receptum esse ex canone 3. Conc. *Vasensis* an. 529. „Et quia tam in sede apostolica quam etiam per totas Orientales atque *Italia* provincias dulcis & nimium salutaris consuetudo est intromissa, ut *Kyrie eleison* frequentius cum grandi affectu & compunctione dicatur: placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo & ad matutinos & ad missas & ad vesperam Deo propitio intromittatur.“ Et tamen AMALARIUS sensit, consuetudinem istam primum

Anced. Ma-
hij. p. 97.

a S. GREGORIO in *Romanam* ecclesiam inductam fuisse, supplemento ad librum IV, de divinis officiis: „Quia (inquit) antiqua consuetudo *Romana* etiam ad missam nequaquam recitabat ipsas preces, quæ sunt *Kyrie eleison*, donec dominus GREGORIUS papa ultimum hoc fieri iudicans instituto usus est. Itaque velut in omnibus solemnitatibus ad missas ante sacrificium *Kyrie eleison* proclamatur: sic congruentissime a monachis in vespertinali & matutinali non solum, sed etiam in horarum cæterarum votivo sacrificio profertur in ipsis etiam solemnibus festis.“

GLORIA IN
EXCELSIS.

IX. Dum supra de antiquiore nostro sacramentario *san-Blasiano* ageremus (ubi notatur *Gloria in excelsis* ab episcopis dici diebus dominicis &

& festis, a presbyteris autem minime nisi in Paschate) retulimus, quæ BERNO *Augiensis* contra exceptionem hanc disputavit, contendens „nil *De quibusdam rebus ad missam & spectantibus* nos delinquere, si ea, quæ ex auctoritate Pontificum, qui illum sanctum virum (GREGORIUM M.) tempore præcesserunt, instituta suscepimus, & *c. 2.* vel ex *Gallicanarum* ecclesiarum aut *Hispanicarum* usu mutuavimus, si deli devotione servamus.“ Et *Walafridus STRABO* „statutum est (inquit de rebus ecclæs. c. 22.) ut ipse hymnus in summis festivitatis a solis episcopis usurparetur, quod etiam in capite libri sacramentorum designatum videtur“ ANA●ASII biblioth. a STEPHANO IV. P. statutum persisteret in eius vita, ut omni die dominico a septem episcopis cardinalibus hebdomadariis, qui in ecclesia Salvatoris observabant missarum solemnias, super altare B. PETRI celebraretur, & *Gloria in excelsis* diceretur. Abbas *Casinenfis* id singulari privilegio a ZACHARIA P. obtinuisse in bulla *Casina* legitur, ut diebus festis & dominicis hymno illo uti in missarum celebratione posset. Plura de hoc hymno concessimus in opere *de cantu & musica sacra*. *Græca* is absque dubio est originis, in Orientali ecclesia dictus hymnus matutinus, quo titulo in constit. Apost. lib. VII. c. 47. legitur, S. MARCO adscriptus a vetusto auctore apud *Thomam SMITHUM* in comment. de veteris *græcæ* ecclesiæ hymnis matutino, & vespertino. Eiusdem quoque meminit S. ATHANASIUS ad finem libri de Virginitate. Unde palam est, immerito illum a quibusdam S. HILARIO tribui, qui forte hunc ex *Græcia* in *Latium*, *Gallias*que primus induxit.

Qualis huius hymni usus in liturgia *Gallicana* fuerit non satis constat. In sacramentario, quod ex *Bobienſi* cod. MABILLONIUS edidit, notatur p. 281. *Gloria ad missam decantanda*. Huc eundem hymnum revocat MABILLONIUS in. nota ad sacrament. p. 282. ad orat. nimirum post precem, quam pro ipso hymno habet, retractans quæ prius ad missale *Gothicum* notaverat: „In missali *Gothico* (inquit) p. 190. & 251. habentur itidem collectiones post precem. Id de cantico *trium puerorum* interpretati sumus. At de hymno Angelorum *Gloria in excelsis*, qui hic proxime antecedit interpretandum esse patet ex sequenti notatione.“ Ubi nempe *benedictionem* hymnum *trium puerorum* dicit. Ei tamen nullus locus in expositione veteris liturgiæ *Gallicanæ* apud MARCENIUM assignatur, nec usquam notatur in missali *Francorum*, veteri *Gallicano*, & *Gothico*; cum tamē. eundem, qui hodieque obtinet, quique iuxta sacramentarium *Gregorianum* episcopis proprius est, in *Hispania* fuisse usum eius hymni ex ETHERIO & BEATO adversus ELIPANDUM constet. „Sic *Bibl. PP.* in missa non solum dominicis diebus, sed etiam quibuscumque festivit. *T. VIII.* tibus *Gloria in excelsis* Deo & in terra pax hominibus conclamamus.“ *P. 353.*

Quod liber Pontificalis SYMMACHO P. tribuit, TELESPhORO autem convenit, ut in natali Domini diceretur, qui etiam addiderit ea, quæ sequuntur ad verba Angelorum. Quamquam a pluribus asseratur, quod ea beatus HILARIUS Pictaviensis adiecerit, ut ait INNOCENTIUS III.

Lib. II. my.
ster. missæ
c. 20.

Habetur autem in missa Mozarabica idem hymnus, inter verba *Glorificamus te, & Gratias agimus tibi interiectis his hymnum dicimus tibi, & post unigenite IESU Christe addito altissime*, ut omnino in antiquiori nostro *San-Blasiano* sacramentarii manu paullo recentiori præmittitur extra libri ordinem. In missa *Leutici* adiciuntur verba illa *hymnum dicimus tibi*, & additur oratio ab episcopo dicenda, donec hymnus angelicus finiatur, uti etiam in missa *Tiliana*. Additiones quasdam ei hymno sequiori ævo, ad antiquiores haud dubie *neumas* in eius cantu sustollendas, additas PIUS V. antiquavit, ut GAVANTUS notavit commentar. in rubr. Missal. P. I. tit. 8. Notatur in antiquissimis ordinibus *Romanis* pro missa pontificali & episcopali. In breviario ecclesiastici ordinis sic præscribitur: „Respicens sacerdos ad populum incipit: *Gloria in excelsis Deo*. Et ut veniunt ubi dicunt *Pax hominibus bonæ voluntatis*, iterum aspiciunt ad Orientem usque dum expleta fuerit *Gloria in excelsis Deo*.”

De offic. ec-
clesiæ p. 27.

In instructione ecclesiastici ordinis exceptio hæc habetur: „Diebus autem Quadragesimæ ad missas non cantat *Gloria in excelsis Deo*, usque in Sabbato sancto propter renovationem sanctæ resurrectionis D. N. I. Ch. ut sicut ipsa festa præcellit alias festivitates, ita & ipsa omnes cantelena nova celebrentur, ut magis cum gaudio omnia celebrentur, atque admirentur.” IOANNES Abrincensis: „*Gloria in excelsis* (inquit) in festis, excepto Adventu, & Quadragesimæ tempore, semper post *Kyrie eleison* sacerdos ad Orientem versus incipiat, quod TELESPhORUS papa, ea, quæ angelicam prosequuntur, adiuciendo instituit, & SYMMACHUS P. omni die dominica & natalitiis Sanctorum cantare præcepit, & sic altare incensando secrete cum ministris finiat: post quæ in suo loco iuxta altare resideat, & diacono licentiam sedendi tribuat. Hymnum vero privatum, chorus celebriter canendo expleat.” Vid. decretum LEONIS IX. de Consecrat. dist. I. cap. 55. AMAR. de Off. div. lib. I. c. I. quodquæ hic ad IOANNEM Abrincensem pertinet IOANNES PREVOTIUS testimonium auctoris de Offic. div. sub ALCUINI nomine, de Purificatione S. MARIE huiusmodi est: „Ipsa die non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, si infra Septuagesimam evenerit.” Idemque in missalibus *Rotbomag.* 1513. 1516. 1527. 1576. & 1604. observat. Similia habentur in nostro libro Ordinis ann. 600. inter monumenta nostra. Jam notavi, singulari bulla a COELESTINO P. ut puto V. obrinuisse maiores nostros, ut in festo Purificationis & S. BLASII etiam infra Septuagesimam

pag. 112.

inam liceat *Gloria in excelsis* cum sequentiis canere. Refertur bulla in ord. op. Dei sæc. XIV. ubi alias notatur: „*Gloria in excelsis* Deo in Adventu & post Septuagesimam dimittitur.“ Observat De-Vert, monachos Ord. S. Explic. T. III. p. 60.
 BENED. Bretevilanos in diocesi Bellovacensi simile privilegium accepisse ab INNOCENTIO IV, ut diebus festis infra Adventum *Gloria in excelsis* dicere liceret. In msc. missali nostro sæc. XV. sub CHRISTOPHORO abbate scripto notatur: „Si festum S. ANDRÆ in Adventum incidat, item festum S. THOMÆ, non dicitur *Gloria*.“ Dicit tamen *Micrologus*: „SYMMACHUS papa constituit, ut in dominicis diebus & natalitiis martyrum hymnus *Gloria in excelsis* dicatur: quod & nos observamus in omni dominica, & in festis novem lectionum, excepto infra Adventum Domini, & a Septuagesima usque in Pascha: in iis tamen diebus natalitia apostolorum & festa S. MARIE iuxta Romanam consuetudinem *Gloria in excelsis* recipiunt. In concilio C. 45.
 Colonienſi an. 1307. statuitur: „ut in festo Annunciationis, & in festo Purificationis Beate Virginis MARIE, & beati PETRI ad Cathedram, beati MATTHIE apostoli, quando intra Septuagesimam everint *Te Deum laudamus*, & *Gloria in excelsis* decantentur. Hoc adieſto, quod quandoque *Gloria in excelsis* in quocunque festo decantatur, semper, *Te Deum laudamus* cantabitur, præterquam in tribus diebus, hoc est in Paschæ & in Pentecostes vigiliis, & in sancta nocte Nativitatis Domini, in quibus ante primam missam *Te Deum* non cantabitur. In missali *Basileensi* sæc. XV. habetur hæc regula: „Quando in matutino dicitur *Te Deum*, dicitur *Gloria in excelsis*, & *Ite missa est*. De usu hymni etiam apud Protestantos agit Erhardus REUSCHIUS in programme: „Novi fœderis hymnus angelicus ex historia rituum sacrorum illustratus &c. p. 21.
T. IV. Conc. Germ. pag. 108.

X. Sequitur salutatio populi, antequam ritu *Gallicano* a diacono silentium indicetur, facta, ut habetur in expositione liturgiæ *Gall.* apud MAR-
 TENIUM: „Silentium autem diaconus pro duobus rebus adnunciat, scilicet ut tacens populus melius audiat verbum Dei, & sileat cor nostrum ab omni cogitatione fordida, quo melius recipiatur verbum Dei. Sacerdos ideo datur populo, ut, dum ille benedicit plebi dicens, *Dominus sit semper vobiscum*, ab omnibus benedicatur dicentibus *Et cum spiritu tuo*.“
 Congruit hoc canoni 21. Conc. I. *Bracarenſis*: „Item placuit, ut non aliter episcopi & aliter presbyteri populum, sed uno modo saluent, dicentes: *Dominus sit vobiscum* &c.“ Ritu autem *Mozarabico* non se convertit sacerdos populum salutando. Alia omnia ordine *Romano* præscribuntur.
 Post hoc dirigens se iterum ad populum dicens *Pax vobis* & regyrans se ad Orientem dicit *Oremus*.“ Et in nostro breviario ordinis ecclesiastici, Ord. I. n. 9. p. 9.

ut etiam in aliis : „Deinde aspiciens sacerdos ad populum, dicit *Pax vobis*, & respondent omnes *Et cum spiritu tuo*.“ Apud AMALARIIUM legitur : „Quando dicimus *Pax vobiscum*, sive *Dominus vobiscum*, quod est salu-
 De offic. ec-
 clef. II. 9.
 p. 9.
 tatio, ad populum fumus verfi. Quos salutamus, eis faciem præsentamus : excepto in uno, quod est in præparatione hymni *Te igitur*. Ibi iam occupati circa altare, ita ut congruentius sit ~~quo~~ modo verfos nos esse, quam retro aspicere, ad insinuandam intencionem devotissimam, quam habemus in offerendo sacrificio.“ In codice RATOLDI habetur : „Postea, *Pax vobiscum*, etiamsi non soleat dicere episcopus, nisi tantum diebus festis.“ Nimirum quando dicitur *Gloria in excelsis*, ut hodieque in missa pontificali observatur.

An autem inde, quod olim hymnum illum non dixerint presbyteri, remanserit usus, ut *Dominus vobiscum*, non autem *Pax vobis* dicant, confirmare non ausim. Id certum est, in missa pontificali multa servari, quæ olim promiscui erant usus. In ordine missæ tamen, quem ex codice *Chil-*
 Append. II. siano edidit Card. BONA, qui est sacerdotibus communis, habes : „Deinde
 Rer. liturg.
 versum ad populum cum quo verti debet & diaconus, dicat *Dominus vobiscum*. Quod hodieque servari *Senis* in ecclesia *S. Ioannis*, testatur De-
 pag. 54-
 MOLEON in *Itinere liturg.* ut quoties se sacerdos, etiam cum eo se ad populum vertat diaconus.

Diacono certis temporibus incumbit post salutationem dicere *Flectamus genua*, ac idem olim dicebat etiam *Levate*, sed ad clausulam demum orationis, sub qua præter sacerdotem, qui post factam genuflexionem se erigebat ad orationem dicendam, omnes cum diacono eodem situ corporis genuflexi persistebant, ut adhuc cernere est in missali *Tentonico*, quod
 Voyage lit.
 p. 128.
 finiente sæc. XIV. scriptum est, testaturque de ecclesia & *Martini Turen-*
nensi De-MOLEON.

Prima Col- XI. Sequitur oratio post salutationem populi. „Prima oratio (in-
 lecta seu
 Oratio.
 De offic. ec-
 clef. lib. I.
 c. 15.
 De lit. Gall.
 p. 193.
 quit ISIDORUS) eiusdem missæ ammonitionis erga populum est; ut omnes excitentur ad exorandum Deum.“ In liturgia *Gallicana* præcedit *Præ-*
 Myst. mis-
 sa lib. II.
 c. 27.
 fatio, ubi annotat MABILLONIUS : „Hic alio modo sumitur *Præfatio*, quam in missalibus nostris vulgatis : ubi *Præfatio* Canonem præcedit, hic prima sacerdotis oratio, qua circumstantium animi præparantur ad missam.“ Collectio sequitur. Quæ etiam eodem ritu vocatur *oratio post prophetiam* in sacramentario *Bobien-* : in missali *Gothico-Gallicano collectio post prophetiam*. Nostro usu Collecta, scilicet *super collecta plebe*, atque *Ambrosiano* ritu *oratio super populum* dicitur. „Proprie tamen Collectæ dicuntur (inquit INNOCENTIUS III.) quæ super Collectam populi fiunt, dum colligitur populus,
 ut

ut ad stationem faciendam de una ecclesia procedant ad alteram. " Hinc est, quod in antiquissimo nostro sacramentario *Rbenaug.* duæ hic plerumque orationes occurrant, in altero autem nonnullis saltem diebus, atque tunc prior nominatim *collecta* rite dicitur e. g. in festo Purificationis, feria item IV. Cinerum, de quibus etiamnum aliquid veteris usus servatur in processionibus. Ad rem vero omnino loquitur RADULPHUS *Tungrensis* de hac, qua de agimus, *Collecta*. „Illa namque (inquit) apud Romanos fit super populi Collectionem, dum colligitur, ut procedat de una ecclesia in altam ad stationem faciendam, ut in die Cinerum apud sanctam ANASTASIAM. *Oratio Concede*, quando statio ad sanctam SABINAM. Et apud sanctum ADRIANUM in die assumptionis, oratio *Veneranda*. Et in die Nativitatis MARIE oratio *supplicationem servorum* quando iuxta Constitutionem GREGORII Papæ litania exit a S. ADRIANO ad S. MARIAM MAIOREM. Et has duas collectas, quia non capellares, Fratres sine causa omitunt. Iuxta ordinem autem *Romanum*, ut dicit *Micrologus* c. 4. non nisi unam orationem ante lectionem dicere debemus, ut AMALARIUS a multis in prologo libri sui de officiis se ab ipsis Romanis didicisse fateatur." Agitur autem ibi apud AMALARIUM de aliis collectis, de quibus mox diximus, quando duæ orationes in sacramentariis antiquis occurrunt, sequitur vero una tantum secreta & postcommunio.

*De Canon.
observ. p. 23:*

Alia est questio, quando hæ etiam orationes duplicantur in concursu sc. duorum officiorum, ut sæpe usuvenit in antiquis sacramentariis, solet autem quodvis officium totum separatim plerumque poni, atque id vult AMALARIUS, cuius hæc sunt verba in procemio libb. de officiis: „Postquam scripsi libellum, qui a mea parvitate vocatur de ecclesiastico officio, veni Romam, interrogavique ministros ecclesiæ S. PETRI, quot orationes soliti essent celebrare ante epistolam Missæ per dies festos, in quibus duas solemnitates celebramus: sicuti est in Nativitate Domini ad Missam secundam de nocte, in qua continetur duplex officium in sacramentario, id est unum de eadem Nativitate Domini, & alterum de S. ANASTASIA. Et in dominicis diebus, in quibus frequenter recolimus solemnitates plurimorum Sanctorum: Responsum est mihi una tantum." Idem responsum Rhabano MAURO a ministris Ecclesiæ S. PETRI Roma datum esse, laudatus testatur RADULPHUS, subditque: „Inde est, quod in antiquioribus libris eadem die missæ sunt duplicatæ. Ut in Inventione S. Crucis: in die S. AUGUSTINI, Decollationis IOHANNIS, Omnium Sanctorum, & cæterorum. Ex unitate ergo missæ quotquot sint orationes, prima semper per se est dicenda, etiam si sint tantum duæ secundum *Romanum* ordinem & usus approbatores." De his oratio-

Mystr. tionibus cavet INNOCENTIUS III. ut sacerdotes in missa septenarium numerum non excedant: ac peculiariter postea agit de extensione manuum sacerdotis in missa: *stans ergo pontifex ad orandum manus elevat & extendit astantibus hinc inde ministris, qui manus eius sustentant. Sacerdote coram eo tenente sacramentarium.*

Claufula

Per Dominum &c.

Lib. II. conc. tra Parmenian.

T. I. Conc.

Germ. P. 55.

XII. Cum vero in sacrificio missæ Christus Deo Patri hostia litetur propitiatoria, atque orationes ad Patrem soleant diriigi, perpetuo tamen ecclesiæ usu ad Filium, ac per Filium terminantur iuxta Christi effatum:

Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo dabit vobis. „Paganum vocas cum (inquit OPTATUS Milevitanus) qui Deum Patrem per Filium eius ante aram rogaverit.“

In capitulari, quod in synodo datum est, cui S. BONIFACIUS interfuit, tit. 9. est de regula collectarum, statuitur:

Nullus in precibus nisi ad Patrem dirigat orationem, secundum illud. Si quid petieritis Patrem in nomine meo. Et ut prius eas cum instructioribus tractet. Dudum ante in concilio Carthagin. III. statutum est, ut per Filium terminetur. Qua de re multis agit S. FULGENTIUS in epistola ad FERRANDUM diaconum de quinque quæstionibus.

„Quare ergo (ponitur quæstio) in orationibus sacerdotum *Per Christum Filium tuum Dominum nostrum, qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus sancti* per universas pene *Africae* regiones catholica dicere consuevit ecclesia, tanquam solus Filius cum Patre possideat regnum in unitate scilicet Spiritus sancti, ut regnantes adunare, non simul regnare Spiritus sanctus intimetur?“

Quid respondeat hic loci referre nihil interest, tantum observo desiderari hic vocem *Deus* eo loco, quo in antiquioribus nostris, secus ac in hodiernis libris liturgicis, habetur, scilicet: *Qui tecum vivit & regnat Deus*, ut *Micrologus*, & RADULPHUS *Tungrensis* annotarunt.

„In qualibet autem (inquit ille) conclusione commemorationem sanctæ Trinitatis observare solemus, iuxta quod in emendatioribus sacramentariis expressum invenimus. . . Sciendum autem in illa usitata conclusione *Per Dominum nostrum, Quod Romanus ordo & antiquissima exemplaria nomen Dei interponunt, ubi dicitur: Qui tecum vivit & regnat Deus, quod tamen moderni post nomen Spiritus sancti subiungere solent. Et hæc utique consuetudo etiam apud Romanos usquequaque adeo invaluit, ut antiquæ traditionis executio iam non sine scandalo locum habere possit: quod iuxta apostolum & evangelium in tam levibus causis devitari debemus.*“

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Cap. 6.

De Canon.

obser. prop.

23.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

Quæ eadem habet RADULPHUS, idemque non solum apud Romanos, sed alias etiam nationes servari notat, excepto ritu *Ambrusiano*.

brofano. Addit: „Secundum Romanam auctoritatem nulla oratio *Per eum, qui venturus est*, concluditur, nisi per quam diabolus adiuratur. Quando oratio dicitur omnes adstantes secundum antiquam Patrum traditionem in signum confirmationis *Amen* subiungere debent, ut communem orationem, quam sacerdos pro omnibus Domino obtulit, confirmet. Unde & ipsa secreta *Per omnia secula seculorum* alius dicit, ut præmissa oratio per *Amen* a populo confirmari possit.“

XIII. Reperimus nonnunquam in antiquis codicibus cantum illum vobis. Laudes.
 tivum (laudes seu triumphum vocant) *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat* tribus vicibus, simul & clerus. *Exaudi Christe R. P. NICOLAO summo pontifici, & universali Papæ vita &c.* Ut habetur in cod. *san-Gallensi* 900. annorum. Sic die 22. *Februarii* anni huius 1775. in inauguratione hodierni pontificis (mihi, dum annis 1762. & 1763. *Roma* degebam, familiaris) postquam prius diaconus Cardinalis *Alexander ALBANI* incepisset cantare laudes ter dicendo: *Exaudi Christe*, reliquus ordo Cardinalium, assistentium &c. succinebat: *Domino nostro Pio VI. a Deo decreto summo pontifici, & universali papæ vita.* Prosecutus est itidem ter idem Cardinalis *Salvator mundi.* Respond. reliqui ordines *Tu illum adiuva.* a) Vid. T. I. de *Cantu & Musica sacra &c.* lib. II. P. I. c. 4. p. 385.

XIV. In ordine nostro *Romano*, quem ex variis *Mss. Alemannicis* Sessio post edimus, notatur de pontifice: „Et non sedet antequam dicat post orationem primam *Amen.*“ Uti etiam *AMALARIUS* monet, atque ordo III. Collectam.
 apud *MABILLONIUM*. In ord. II. „Post primam autem datam orationem pontifex sedet versus ad populum, & presbyteri cum eo ad nutum eius, & diaconi stant ante pontificem.“ Lib. III. de offic. c. 9.

Ubi nota in vulgatis apud *CASSANDRUM* p. 99. & *HISTORIUM* p. 2. hæc verba: *Pontifex sedet tribus horis versus ad populum.* Lectionem hanc qualemcunque, vulgarem fuisse, expositiones nonnullæ veteres demonstrant, veluti illa apud *CASSANDRUM*: „Quod autem episcopus aut sacerdos sedet in officio missæ tribus horis, dum epistola legitur, & responsorium cantatur & *Halleluia*, significat tres dies, quibus in templo Dominus sedit duodecim annorum *Hierosolymis* in medio doctorum, audiens & interrogans illos.“ In altera expositione nullæ seu ordinis *Romani*, a *Coch-*

a) Paulo ante, in accessu pontificis ad altare ter idem magister cerimoniarum eisdem acclamavit: *Pater sancte, sic transi-*

gloria mundi, stupam ardentem manu ostentans. Ut in impressa *Roma* relatione legere est.

1.æo primum edita in *Speculo*, ex bibliothecæ *Stolpenfis*, *Dresdenæ*, & *Eychstetenfis* codicibus venerandæ vetustatis, ut idem testatur, quam pariter *Venetis* recudi curavit *F. Nicolaus Aurificus Senensis Carmelita*, uti & *HITTORPIUS* (qui & alios duos codices valde antiquos nactus est) relatis verbis ordinis *Romani* vulgati eadem allegoria explicatur, quam ex *CASSANDRO* retulimus: „Sedet tribus horis, quia Christus, cum esset annorum XII. sedit in templo in medio doctorum tribus diebus.“ At nihil auctores, qui tanto numero medio ævo de rebus liturgicis scripserunt, nec quidem *AMALARIUS*, qui omnia rimatus est, atque ubique allegorias confectatur, de his tribus horis habet vel alibi, vel in sua ecloga in ordinem *Romanum* secundum, cum habeat peculiare caput *De*

T. III. A. sessione *episcopi*. Nec etiam *HONORIUS Augustodunensis*, qui de eadem sessione articulatim omnia prosequitur. Cumque, ut supra notavimus, integræ liturgiæ celebratio, comprehensa etiam homilia, duabus aut tribus horis constiterit olim, sanè commodam interpretationem tres illæ sessionis horæ nullam habent; quod in expositionibus illis præsertim apud *CASSANDRUM*, notari videtur: „Dum epistola legitur, responsum canatur, & *Halleluia*.“ Perinde etiam est, si simul comprehendamus sessionem post evangelium ad homiliam, accipiamusque sessionem a confessione facta usque ad offertorium, ut de hodierno etiam usu ecclesiæ

P. II. p. 93. cathedralis *Verduunensis* notat in *Itinere literario* *P. MARTENIUS*.

Ex quo observa sessionis huius modum in figura typis æneis expressa, superius a me relata, qua episcopus in sede eminentiori comparet, presbyter ad dextram sedet, diacono ad sinistram stante. Hoc idem *HONORIUS* citato loco notat, atque iam *S. Hieronymus* in epistola ad *EVAGRIUM* inquit: „Cæterum etiam in ecclesia *Roma* presbyteri sedent, & stant diaconi: licet paullatim increbrescentibus vitis inter presbyteros absente episcopo federe diaconum viderim, & in domesticis conviviis benedictiones presbyteris dare.“ Qua de re vid. *BARON.* ad annum 402.

Ep. 85.

Lectio.

XV. Nec, quales aut quam prolixæ olim fuerint lectiones, ad spatium illud trium horarum proferri possunt. Iam *IUSTINUS M. Apol. II.* testatus est *Apostolorum commentaria, aut Prophetarum scripta, quoad tempus permittebat, lecta fuisse.* *CÆSARIUS* quidem *Arelatenfis* iis, qui pedes dolerent, aut aliqua tenerentur infirmitate, consilium dedit, ut quando aut passiones longiores, aut aliæ lectiones prolixiores legerentur, sederent. Præter lectiones sacræ scripturæ etiam huiusmodi acta martyrum lecta fuisse, variarum ecclesiarum monumenta vetera docent, veluti de *Africana* passim apud *S. AUGUSTINUM* testimonia habentur, extatque in hanc rem

Serm. 300.
in append.
T. V. S.
Aug.

can. 46. codicis *Africani*. Quem etiam **HADRIANUS** papa adducit in epist. ad **CAROLUM** M. adversus obiecta, quæ contra synodum VII. sunt facta. **RUINART** præfatione in adla M.M. eandem ecclesiæ *Gallicanæ* consuetudinem ex fragmento homiliæ **AVITI Viennensis** probat, atque ex lectionario *Ab. sancti Luxoviensis*, a **MABILLONIO** in Liturgia *Gall.* edito, ubi *acta apostolorum* p. 272. **PETRI & PAULI** epistolæ præmittuntur, & **HILDUINI** epistola ad **LUDOVICUM Pium Arenopagitici** præfixa. Quod **MABILLONIVS** nonnullis locis *De lit. Gall.* ex **GREGORIO Turonensi** confirmat, itemque de ritu *lib. I. c. 9.* *Mozarabico* ex **BRAU-**
lione in vita **S. ÆMILIANI**, quam se scripsisse ait, ut possit in *missæ* eius celebratione quantocivus legi.

Ingens equidem fuisse legitur ecclesiæ *Romana* studium in consignandis, conquirendisque eiusmodi actis, aliunde etiam illuc mitti consuetis, ut ex actis **S. VIGILII** episcopi *Trident.* & M. constat in antiquo codice, quem **OBRECHTUS Argentoratensis** **MABILLONIO** commodavit: „Gesta vero beatissimi martyris, ut moris erat, urbis *Roma* episcopo transmissa est, ut sacris martyrum memorabilibus inderetur.“ Nihilominus, quod in ecclesia *Romana* non lecta fuerint, rationem prodit decretum **GELASII P.** in concilio *Roman.* „Sed ideo secundum antiquam consuetudinem singulari cautela in sancta *Romana* ecclesia non leguntur, quia & eorum qui conscribere nomina penitus ignorantur, & ab infidelibus aut idiotis superflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur.“

Nec etiam ordinarie in ecclesia *Romana*, pariter ac in *Africana*, ut ex **S. AUGUSTINO** constat, tres fuerunt lectiones in missa: præter evangelium una ex veteri, altera ex novo testamento, quarum illa ritu *Gallicano* & *Mozarabico* prophetia, hæc epistola nuncupabatur, interposita in liturgia *Gallicana* Collectione post prophetiam, in *Mozarabica* autem cantu, quem *psallendam* vocant. Suo loco notabimus *Romani* consuetudinem Missalis, in missis quatuor Natalis Domini duas lectiones ex veteri & novo testamento unam post alteram immediate legendi. Quam rem **RADULPHUS Tugrensis**, & alia quædam notatu digna memorat: „*Romani* ex ordine *Ambrosiano* solam lectionem admittunt: nunc de veteri nunc de novo testamento cum responso & *Alleluia*. Et hodie, ut dicunt, ecclesiæ plures civitatis *Mediolanensis* ex more *Romano* sola lectione cum *Alleluia* contenti sunt. In ecclesia tamen maiore semper servatur antedictus decor, quem in *Romano* officio in quatuor missis Nativitatis Domini dumtaxat receptum videmus. Unde aliquæ ecclesiæ *Italiane* in tribus missis ipsius diei Graduale post primam interponunt lectionem, morem beati **AMBRASII** imitantes. Et in vigilia Graduale dividunt,

Q 9 2

primam

De Can. ob-
serv. prop.
23

primam partem post primam lectionem, & versum post lectionem secundam decantando. Fratres tamen nostri has primas lectiones a *Romano* officio amoverunt in sex feriis quartis ante sabbatum ordinationum. In *Romano* duæ sunt lectiones cum duobus responsoriis. Et *Micrologus* cap. quinquagesimo secundo dicit, quod feria secunda & quarta post Palmas duæ lectiones continuantur, ut in Nativitate Domini leguntur.⁶

In nostro ordine *Romano*, quem ex codice *Tigurino* damus, habentur hic quædam, quæ in aliis omnibus tum editis cum etiam Mss., quæ vidi, desiderantur: „Et tunc (post orationem primam) sumantur cereostata de loco, in quo prius steterant, ut ponantur in una linea apud mediam ecclesiam. Interea diaconi si tempus fuerit, levant planetas in scapulas, & stant iuxta pontificem. Similiter & levant subdiaconi, sed cum sinu, & tunc ascendunt subdiaconi regionarii ad altare statuentes se ad dexteram sive ad sinistram altaris. Subdiaconus quidem, qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem episcopos vel presbyteros sedentes, ascendit in ambonem & legit.“ Quod de cereostatis dicit, aliter habet *Remigius Antisiodorensis* de celebratione missæ: „Incipiente autem subdiacono apostolicam lectionem, verso ordine cerei transferuntur ab oriente in occidentem.“

De ascensione in ambonem diximus supra. Notandum tamen, quod relatis ex nostro ordine *Romano* verbis additur in secundo ordine apud *Mabillonium*: „Ascendit (subdiaconus) in ambonem, ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere, qui evangelium lecturus est.“ Ad quæ verba respicit expositio missæ, seu ordinis *Romani*, quam ex mss. *germanicis* *Cochleus* & *Hittorpius* ediderunt, ac supra coniecturam nostram retulimus, forte esse *Beroldi* seu *Berchtoldi Constantiensis*. Sic vero habet: „Ubi autem evangelium legitur, ibi epistola legi non debet, sed in subteriori gradu.“

Demum sequentia ex *Micrologo* observasse iuvat de lectore epistolæ, cum contra fieri hodieque alicubi viderim, ut etiam pueris chori legendam in ecclesiis ruralibus committatur: „Solis subdiaconibus inter inferiores gradus *Romana* auctoritas concedit, ut sacris vestibus induti epistolam legant ad missam. Quod tamen non ex eorum consecratione, sed potius ex ecclesiastica concessione meruerunt obtinere, unde & rationabilius esse videtur, ut ipse sacerdos sibi epistolam legat, quam ut aliquem nondum ordinatum adsciscat ad legendum.“

Responsorium, Graduale &c.

XVI. „Postquam vero legerit (ut habet ordo noster *Romanus*) cantor cum cantatorio ascendit & dicit responsum gradale. Et si fuerit tempus ut

ut dicatur *Alleluia* bene; sin autem Tractum, si minus tantummodo responsum.“ A gradibus ambonis dicitur Gradale, Responsum seu Responsorium a cantu responso, quatenus distinguitur ab antiphona, sive alterno, & Tractu, continuo unoque tractu ad finem perducto. In responso autem ad versus respondeat chorus, ut suo loco in opere de *Musica ecclesiastica* explicavimus. Antiquissimum huius cantus responso exemplum habetur ad calcem *Symposii* S. METHODII M. T. III. Bibl. SS. PP. ed. nov. *Venetæ* p. 742. in psalmo cum ὕμνων, seu versu responso, quem choro virginum succinente S. THECLA præcinebat. Graduale olim plures etiam habebat versus. Sic in ordine officii in domo S. BENEDICTI ante PASCHA, quem ex codice *Augustano* apud S. *Udalricum* edidit *MA-*
BICLONIUS, legitur: „Cantant gradualis duos unumquemque cum quin-
que versiculis.“

Qui nimirum versus in ambone a cantore solebant cani eodem in gradu, quo a lectione lectio. „Non ascendit (inquit in ecloga AMALARIUS) superius, qui responso cantat, quam qui lectionem legit, sed stat in eodem gradu: & si ascendit superius, secundum superius dictos modos intelligitur.“ Nimirum, ut alibi AMALARIUS ac etiam vetus expositio misse seu ord. *Romani* habet apud HITTORPIUM: „Cantor in cantorio sine aliqua necessitate ascendit non superius, sed stat in eodem loco, & solus inchoat responso. Et cuncti in choro respondent.“

Hunc cantum S. AUGUSTINUS sæpe psalmum vocat, apostolum inter & evangelium interpositum. Ac etiam alicubi responso innuere videtur: „Hoc de apostolica lectione percepimus. Deinde cantavimus psalmum exhortantes nos invicem una voce uno corde dicentes: *Venite adoremus & prosternamur ei.*“ Qui potuit esse versus responso. Dicit tamen WALFRIDUS STRABO: „Responso & *Alleluia*, quæ ante evangelium cantantur, deinde adiuncta videntur, postquam antiphonæ ad ingressum dici expirant, quæ & videntur prohibita canonibus *Hispanorum*, qui longo post tempore sunt constituti.“ Respicit canonem 12. concilii IV. *Toletani*, ubi improbatur in quibusdam ecclesiis *Hispaniarum* laudes post apostolum decantari, priusquam evangelium prædicetur, dum canones præcipiunt post apostolum non laudes, sed evangelium annuntiari. BERNO etiam putat tempore huius concilii gradualia frequentari cœpisse, & *Hispanos* rei novitate percussos restitisse. Quod tamen recte CARD. BONA, non indiscriminatim, sed de ritu *Mozarabico* intelligendum vult, quo laudes, id est *Alleluia* cum versu canebatur post primam lectionem. Inter apostolum autem & evangelium tantum responso *Amen* intercessit. Quæ de re quidquid sit, certe ritu veteri *Gallicano* hic responso interpositum fuisse, docet

De verbis
apost. serm.
10.

De rebus
eccl. c. 22.

De quibus-
dam rebus
Eccl. c. I.
Lib. II. Rer.
lit. c. 6.

T. F. Tbes. docet expositio veteris liturgiæ *Gallicanæ* apud MARTENIUM: „Secundum
N. p. 93. hoc etiam ecclesia servat ordinem, ut inter benedictionem & evangelium
 lectio intercedat nisi tantummodo responsum, quod a parvulis canetur.“

Benedictio est hymnus *trium puerorum*, de quo agit: qui ritu *Gallicano* & *Mosarabico*, magis quam *Romano*, frequentabatur sabbatis tantum IV. temporum, ut hodieque sit. De hoc AMALARIUS intelligendus est, dum dicit: „In sabbato quando benedictio datur.“ Et postea:

Lib. de off.

c. 3.

Lib. IV. c.

37.

„Novimus enim ex multis auctoribus, quod dies sabbati, sicut quarta sabbati & sexta, inclusa erat ieiunio apud *Romanos*, & in eo officium mutatum sæpe habemus, sicut in quarta & in sexta sabbati, & præcipue in ea benedictio datur, quia ipsa est, cui benedixit Dominus.“ Notandum tamen ex eodem, benedictionem etiam dici solitam *Benedicamus Domino* in fine missæ. „Quam (inquit) orationem ubique sequitur benedictio & gratiarum actio, hoc enim sonant verba *Benedicamus Domino* & *Deo gratias*.“ Apud Iosephum CARI seu THOMASIUM: „Incipiunt has benedictiones hoc modo: *Benedictus es in firmamento cæli*.“

Ibid. c. 49.

Antiqui libri missæ.

Rom. eccl.

De Sequentiis, quæ neumis seu longioribus modulationibus in *Alleluia* sunt substitutz, diximus in opere *de Musica ecclesiastica*, quæve in veteribus missalibus *Alemannicis* frequentissimæ ad singula fere festa habentur plerumque in calce codicum. Sed pleræque ritu & ordinatione *Românæ* ecclesiæ sunt sublatz.

In missa *ILLYRICI* hic habentur longæ orationes *inter lectionem & evangelium*, id est tempore *Gradalis*, & *Alleluia*, ac *Sequentiæ*. Similes etiam in missa, quam ex codice *Chisiano* Card. BONA edidit in append. altera, ubi etiam litanía & aliæ preces subiunguntur. Sed hæc omnia spatium sessionis trium horarum, de qua paulo ante, non complent.

Evangelium.

XVII. Singulare est in nostro ord. *Romano*, quod in vetustissimis a MABILLONIO editis desideratur. „Ad complecionem autem *Alleluia* vel responsi parant se diaconi ad evangelium legendum; si autem diaconus ibidem non fuerit, presbyter sicut diaconus stat iuxta pontificem, sed non relevata planeta, ubi evangelium legere debet ibi se parat, ubi & diaconus. Sed statim, ubi prælegerit evangelium & venerit ante altare, revestit planetam, & ornat altare sicut diaconus.“ Quod de planeta dicitur explicatius habet in prologo de officiis AMALARIUS, quomodo etiam nunc usus apud nos obtinet, quando loco dalmaticarum casulis utuntur seu planetis, cum sinu, ministri: „Quando versus de *Alleluia* canitur, exiit se planeta diaconus, stolamque post tergum ducit subtus dextram alam una cum planeta, & parat se ad ministrandum, ac in eo habitu perseverat usque dum apostolicus recesserit ab altari.“

Idem

Idem in ecloga pluribus explicat, quæ huc pertinent in ord. *Rom.* exposita, præsertim ad solemnem tam in Oriente quam Occidente evangelii deductionem. „Primi præcipuique subdiaconi munus est iuxta ordinem *Romanum* missæ pontificiæ, evangeliorum volumen, obvolutum, ob-signatumque e secretario deferre, quod nonnisi annuente subdiacono resignatur, super planetam unius acolythi, vel duorum, si grandius erat: resignatum volumen ad altare deferatur, ante quod subdiaconi sese inclinant. Ab altari sumptum diaconus ad ambonem desert præcedentibus duobus subdiaconis cum thuribulis ac thymiaterio, duobus item acolythis cum cereostatis“ quod saltem hodie fit, dum solemniter in processione ad altare & in ambonem cessavit delatio. De quâ in expositione liturgiæ *Gallicanæ* singularia habentur apud MARTENIUM: „Tunc in Adventu sancti evangelii claro modulamine denuo psallat clerus *Aius*. . . Egre-dietur processio sancti evangelii velut potentia Christi triumphantis de morte cum prædictis armoniis & cum septem candelabris luminis. . . ascen-dens in tribunal analogii.“ *Thes. N. T. V. 2. 91.*

Lectricium vocat RUPERTUS *Tuitiensis*, quod est ambo in ordine *Romano*, & quidem eius superior pars proprie est tribunal analogii, ubi lectum fuisse evangelium iam memini. *Analogium dicitur locus altus supra chorum, ubi stant libri sanctæ predicationis*, inquit PETRUS BOHE-RIUS: cui favet S. ISIDORUS lib. XV. orig. c. 4. annotante ad eandem expositionem liturgiæ *Gallicanæ* MARTENIO. *Lib. I. de of. f. c. 36.*

Ad septentrionem canitur illuc etiam converso diaconi vultu, cum AMALARII in ecloga dicat: *Diaconus pronuncians verba evangelii ad meridiem stat versus*. Referenda hic sunt *Micrologi* verba c. 8. „Ad sinistram vero cornu altaris habent librum (sacerdotes) cum legunt evangelium, vel cum sacrificant: ut in dextra parte sint expeditiores ad suscipiendas oblationes, sive ad conficienda altaris sacramenta. Unde ad Aquilonem magis, quam ad meridiem versi videntur, cum annunciant evangelium. Hinc itaque illa usurpatio emeruisse videtur, ut etiam diacones in ambone contra *Romanum* ordinem se vertant ad aquilonem, potiusque se ad partem foeminarum, quam masculorum vertere non vereantur. Quæ usurpatio iam adeo inolevit, ut apud plerosque quasi pro ordine teneatur. Sed quia certissime contra ordinem est, & inhonestâ, a diligentioribus ordinis servatoribus merito refutatur.“ Ad nos attinet hic etiam commemorare morem, quo *Romæ* imperator in missâ pa-pali evangelium cantare consuevit. Narrat vero ALBERTUS *Argentinen-sis* seu MATH. *Neoburgensis* in suo chronico ad an. 1347. CAROLUM IV. cæsarem *Basilea* Natalitia Christi Domini nocte post sacrosanctæ Eucha-ristiæ

ritiæ refectionem correpto exertoque altius gladio clariori voce legisse in missa evangelium: *Exiit edictum a casare Augusto*: quæ aliaque de more stringendi gladium ad lectionem evangelii nec non de baculis *Iuan-nes CIAMPINIUS* annotavit *Vet. monum. P. I. c. 16.*

De offic. eccl. c. 17. De baculis diximus supra, qui deponi solebant, etiam ab episcopis & abbatibus, ut *IOAN. Abrincensis* dicit. *ROBERTUS* vero *Paululus* scrip-
tor. sæc. XII. cuius opus de offic. eccl. extat sub nomine *HUGONIS de S. Viçore*: *Plebs hic baculos deponit, reclinatoria relinquit.* Idem de baculis deponendis notatur in expos. Missæ apud *HITTORPIUM* p. 584.

De rebus eccl. c. 22. Lib. III. c. 3.

Ad finem libri I. de institut. Cleric. *RHABANI Mauri* & apud *Walafr.* STRABONEM in decreto *BURCHARDI* refertur statutum sub nomine ANASTASII P. standum esse, dum leguntur evangelia. Cuius etiam mentio fit in libro Pontificali. Deponebantur etiam coronæ, aut si quid aliud in capite operimentum esset: quod hodieque etiam insulati servant prælati, etsi pedum pastorale inter manus ante pectus teneant.

Lib. III. c. 18.

In ordine nostro habentur hic aliqua, quæ desiderantur in editis ac etiam MÆ, quæ consulimus. *Ceteri vero acolythi sumentes cereostata ponent ea retro altare per ordinem.* Apud *AMALARIIUM* de officiis & in ecloga post lectum evangelium candelas extinguí notatur.

Symbolum.

XVIII. „Postquam (inquit *AMALARIIUS* in Ecloga, de *Credo in Deum*) Christus locutus est populo suo, fas est ut dulcius & intentius profiteatur credulitatem suam. Sicque convenit populo post evangelium, quia Christi verba audivit, intentionem credulitatis suæ præclaro ore proferre.“ Nihil tamen de eo habetur in ordine *Romano* nostro, & in secundo apud *MABILLONIUM*, in quem *AMALARIIUS* commentatur. In veteri liturgia *Gallicana* nuppiam fit mentio symboli, quæ certe haud fuisset posthabita in sacramentario saltem, quod ex *Bobienſi* codice edidit *MABILLONIUS* (ubi *Gloria in excelsis* ad missam dicendum ac alia notantur) & in expositione liturgiæ *Gallicanæ* apud *MARTENIUM*. Symbolum *Nicanum* iam a *MARCO* successore *SILVESTRI*, & *Cypolitani* a *DAMASO* in missa institutum esse *RADULPHUS Tugrenſis* vult cum aliis medio ævo, cum suo demum tempore sub *HENRICO* id susceptum *Roma* testetur *BENNO* circa an. 1014. sub *BENEDICTO VIII.*, primumque in Occidente mentio habetur in concilio *Tolet. III.* „Ut per omnes ecclesias *Hispaniæ* vel *Galliæ* secundum formam ecclesiarum Orientalium concilii *Cypolitani* symbolum fidei recitetur.“ *Walafridus* *STRABO*, ubi huius decreti meminit: „A *Græcis* (inquit) ad *Romanos* ille usus creditur pervenisse. Sed apud *Gallios* & *Germanos* post deiectionem *FELICIS* hæretici, sub glo-

De reb. eccl. c. 22.

gloriosissimo CAROLO *Francorum* rectorē, damnatū, idem symbolum latius & crebrius in missarum coepit officiis iterari.

Iam tum ventilata fuit quæstio de additione in symbolo particulæ *Filioque* in concilio *Gentiliacensi* an. 767. & postea in concilio *Aquisgranensi* an. 809. & paullo post in collatione *Romæ* sub LEONE III. cum legatis CAROLI M. BERNARIO atque LESSE episcopis, & ALARIO abbate habita, quæ re-^{pag. 394.} fertur T. I. Concilii *Germ.*, agebaturque tunc de eo publice in ecclesia cantando. Ubi sic loquitur pontifex: „Quod te fortasse, si non dedigneris^{pag. 396.} audire, non immerito tangit, qui hic, quod hæcenus in ecclesia Dei & sibi quisque sapiens scire, & sine cogitatione delicti insipienter potuit docere, iam deinceps non dico stulte discere, sed nec ipse sapiens sine prævaricatione possit cantare, cantandoque, ut vultis quemquam docere.“ In epistola peregrinorum monachorum in monte *Olivet*i habitantium ad LEONEM III. quam edidit BALUZIUS, ortus habetur huius controversiæ. Cum^{T. VII.} enim monachi illi essent *Franci*, IOANNIS monachi reprehensionem incur-^{Miscell. p.} rerunt ex hac etiam inter alias causa, ut ipsi referunt: „In symbolo nos^{14.} dicimus plus, quam vos, qui ex Patre *Filioque* procedit, unde dicit iste^{pag. 15.} IOANNES inimicus animæ suæ propter hunc sermonem, eoquod hæretici simus.“ In veteri expositione symboli pro catechumenis in sacramentario *Gallicano Bobiensi* nulla adhuc mentio fit de processione ex *Filioque*, nec in missa quadam dominicali, ubi in Contestatione dicitur Spiritus sanctus unus ex Patre procedens. Deest etiam in sacramentario *Gelasiano* vulgato, in quo græce & latine legitur ad traditionem symboli, itemque in psalterio græco msc. *San-Gallen*si, ubi cum canticis & oratione dominica etiam symbolum legitur. Habetur tamen ea additio in symbolo tam latino quam græco, quod in ordine precum ad missam edimus ex codice *San-Blasiano* an. 800. Item in professione episcoporum apud *Vormatiensem* civitatem sub LUDOVICO Pio an. 868. atque etiam in missa *ILLYRICÆ*.

Solent in missa non adeo antiquis, potissimum autem in ordinibus operis Dei, dies assignari, quibus *Credo* seu symbolum fit dicendum. Unam saltem talem rubricam hic exscribam ex missali *Muren*si sæc. XII. quod in actis *Muren*sibus quintum recensetur: *Credo in unum Deum* carminus in omni dominica die & in omnibus solemnitatibus, id est in Nativitate Domini ad tres illas missas. • In octava Domini. In Epiphania. In Ascensione Domini. Item in festivitibus sanctæ MARIE & apostolorum, & in dedicatione ecclesiæ. In octavis autem Epiphaniæ & Ascensionis Domini, & sanctæ MARIE, & apostolorum, & in sabbato Paschæ & Pentecostes. In conversione quoque & in commemoratione S. PAULI, & in cathedra, & in ad vincula S. PETRI, & in nativitate sancti IOANNIS *Bap-*

MART. GERBERT-DE LITURG. ALEM.

R 1

plisse

T. II. Cont.
Germ. p.
110.

tistæ, sive in cæteris natalitiis Sanctorum; nisi, sicut supra dictum est, non est consuetudo, ut canatur.“ Vides rarius olim quam hodie symbolum cantari solitum.

Addere hic iuvat statutum concilii *Basileensis*: „Abusum aliquarum ecclesiarum, in quibus *Credo in unum Deum*, quod est symbolum & confessio fidei nostræ non complete usque ad finem cantatur, aut Præfatio, seu oratio dominica omittitur... abolentes statuimus, ut qui in his transgressor inventus fuerit, a suo superiore debite castigetur.“

Symbolum quoque alternatim, seu per partes, organo interludente, cantare passim fuit vetitum: observat vero ac dilaudat De-MOLEON in *Itinere liturgico* diversas *Galliæ* ecclesias, in quibus duobus simul choris integrum decantatur. Nota demum ex Constitutionibus *Hirsaug.* apud P.

HERRGOTT: „Si *Credo in unum* canitur, cum pervenitur: *qui locutus est* &c. lavat manus. Si vero non canitur, statim finito evangelio.

De veteri
disc. monast.
pag. 461.
Sermo, seu
Concio.
pag. 73.

XIX. Iuxta ordinem *Romanum* VI. apud MABILLONIUM, qui est alter missæ episcopalis, ut etiam apud CASSANDRUM habetur, perlectio evangelio „Episcopus accepto odore incensi & evangelio deosculato ad prædicationem per manus presbyteri & archidiaconi ducendus est. Et interim dum sermonem facit ad populum, subdiaconus circumcundo fratribus evangelium apportet, ab omnibus ordinatim deosculandum. Sin autem episcopus prædicare noluerit, alta voce incipiat canere, *Credo in unum Deum*: & ita omnis chorus incipiens *Patrem omnipotentem* ad finem usque perducatur.“ MABILLONIUS hoc *Romæ* cæptum colligit ex SOZOMENO a

Comment.
in ord.
Rom. pag.
XLIII.

S. LEONE, cuius primum inter pontifices extant sermones. In eius sermone II. de Paschate notatur post sacram lectionem sacerdotis exhortatio. „Sed (inquit) adiiciendum etiam est nostri sermonis officium, ut sicut pia expectatione deprecere vos consuetudinis debitum sentio, ita solemnitati sacratissimæ lectionis subiungatur exhortatio sacerdotis.“ S. GREGORII homiliæ in evangelia ac festa semper ad lectionem evangelicam præcedentem referuntur, uti etiam passim aliorum sanctorum Patrum solitasque homilias fieri in missa catechumenorum, quæ hic ante oblationem terminatur, formule loquendi indicant, præsertim *Græcorum* PP. GREGORII *Nazianzeni*, CHRYSOSTOMI, AUGUSTINI item, qui hoc sermone quodam dilerte dicit: „Ecce post sermonem hi missa catechumenis, manebunt fideles, venietur ad locum orationis.“ Quam in rem notabilis est canon Concilii *Barcinonensis* an. 540. „Cum de ecclesiastica regula tractaremus, antiquos canones relegentes inter cætera hoc censuimus observandum, ut sacrosancta evangelia ante munus illationem vel missam catechume-

norum in ordine lectionum post apostolum legantur: quatenus salutaria
 praecepta Domini nostri Iesu Christi, vel sermonem sacerdotis non so-
 lum fideles, sed etiam catechumeni & poenitentes & omnes, qui ex di-
 verso sunt, audire licitum habeant. Sic enim Pontificum praedicatione
 audita nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus. Quoad evange-
 lium in concilio Arausicano, etiam in Gallis statutum est: *Evangelia* Caus. 18.
placuit deinceps catechumenis legi apud omnes provinciarum nostrarum
ecclesias.

Inter evangelium autem & oblationem in Gallis sermones habitos
 iam ex CÆSARIO Arelatensi annotavit MABILLONIUS, addit de more hoc
 AUDOENI testimonium in lib. II. de vita S. ELIGII c. 22. „Aliquo rur- De lit. Gall.
lib. I. c. 9.
 sus tempore agebatur natalis beati MARTINI. Cumque inter milliarum
 solemnia, evangelica iuxta morem lectione expleta, divina ELIGIUS po-
 pulo praedicaret mandata &c.“ Cui adiungi potest, quod apud Mona-
 chum *san-Gall.* lib. I. c. 20. de gestis CAROLI M. narratur, cum prae-
 cepisse, ut omnes episcopi per latissimum regnum suum in ecclesiastica
 sedis basilica praedicarent, primatemque quemdam ad tale praeceptum con-
 territum, cum nihil aliud sciret, nisi delictis affluere & superbire, post
 evangelii lectionem ascendisse ad gradum, quasi ad alloquendum, popu-
 lum &c. In expositione liturgiæ Gallicanae cernimus tantum Sanctus re- T.V. Thef.
N. Marten-
nii p. 93.
 deunte evangelio antecessisse, tunc sequitur de Omelias memorabilis lo-
 cus: „Omelias autem Sanctorum quæ leguntur pro sola praedicatione po-
 nuntur, ut quidquid propheta, apostolus, vel evangelium mandavit, hoc
 doctor vel pastor aperiore sermone populo praedicet.“

Colligit hinc in nota MARTENIUS, homelias non solum a pastore, ve-
 rum etiam ab aliis compositas lectas fuisse, quod elucescit ex vita S. CÆ-
 SARI. Idque in concilio Vafensi statuitur: *Si presbyter aliqua infirmi-*
tate prohibente per seipsum non potuerit praedicare, sanctorum Patrum ho-
milia a diaconibus recitentur. Ex vita seu miraculis S. OTHMARI disci- Ad a.O.S. B.
Jac. III. P.
II. p. 169.
 mus Constantiæ episcopum, cum propter frigoris subreptionem faucium
 raucedine impeditus, ipse sermonem facere non posset, quemdam archi-
 presbyterum ambonem conscendere ac vice sui sermonem ad populum fa-
 cere iussisse: ita videlicet ut presbyter ipse altiori paululum loco con-
 sistens ea tantum proferret, quæ sibi episcopus in vicino positus dicenda
 insinuaret.

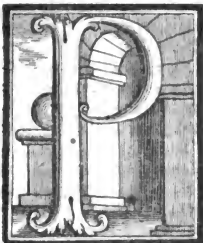
Antiquissimi fere, quos in bibliothecis Alemanniae reperimus, sunt
 homilarii; sed asserere non ausimus, ad hanc potius divini officii par-
 tem, quam nocturni eos spectasse. Singulares vero sunt duo codices *S. Gal-*
lenses ann. 800. in quibus per annum dispersitæ sunt homiliae seu ser-

mones non in evangelii, sed epistolæ seu apostoli lectionem, quæ in missa solum fit. Id congruit illis, quæ mox ex liturgiæ *Gallicanæ* expositione retulimus.

CAPUT III.

De Missa fidelium ab Offertorio usque ad Communionem.

Ad Offertorium missæ fidelium initium.
Lib. III. de offic. c. 19.

Sacrament. cap. 87.

rogredimur ad eam missæ partem, quæ olim fidelium dicebatur, hinc missa incipi in missali *Mozarabico* expresse dicitur a salutatione fidelium. Et AMALARIUS „salutat (inquit) episcopus populum deprecando, ut Dominus sit cum illo. Populus econtra orat pro sacerdote, ut simul cum suo Spiritu sit Dominus cum illo. Hæc salutatio introitum demonstrat ad aliud officium. Postea dicit *Oremus.*“ Idem HONORIUS *Augustodunensis* repetit, dicitque: „Officium quod *offerenda* dicimus ab illo loco

inchoatur, ubi sacerdos dicit *Dominus vobiscum*, & finitur, ubi excelsa voce dicit *Per omnia secula seculorum.*“ Suo loco notabimus ad secretam scilicet orationem referri quod hoc loco dicimus *Oremus.* Dum interim omnia, quæ ad oblationem spectant, perficiuntur.

Unde etiam cantus offertorii nomen habet: „statim autem (inquit INNOCENTIUS III.) canitur offertorium trahens nomen ab offerendo, quia dum offertorium canitur, sacerdos accipit oblationes a populis, vel hostias a ministris.“ In missa ILLYRICÆ tamen aliter præscribi videri posset his verbis: „Tamdiu autem, quamdiu offertorium & versus canuntur, hæc dicat orationes. *Domine Deus &c.*“ Plures olim habuisse versus offertorium, cantu antiphono cantatum, diximus de cantu & musica ecclesiastica, quales in antiquis antiphonariis apud *Iosephum CARI*, seu THOMASII, MENARDUM & alibi notantur, adhuc etiam in ordine operis Dei, qui apud nos usque ad sæc. XVI. in usu fuit. Idque haud dubie factum fuit, dum oblationes susciperentur, uti notat AMALARIUS l. c. *Dein transit*

fit sacerdos ad suscipiendas oblationes. Interim cantores cantant more antiquorum. Iam antea dixerat: Interim poni syndonem in altari.

* Huc in liturgia *Ambrosiana* peculiaris pertinet oratio super syndonem. Pro more scilicet tunc primum ornandi altare, ut iam supra meminimus. Atque in missa *ILLYRICI* & aliis huiusmodi apud *MENARDUM* & *MARTENIUM* præscribuntur singulares orationes: Cum ornatum fuerit altare, antequam oblationes suscipiat. In cod. autem *Tiliano* sic: dum canuntur offertoria, quod congruit antiquissimis nostris ordinis ecclesiastici instructionibus ac breviario, quæ edidimus. In veteri expositione missæ, quam *COCHLEUS* & *HITTORPIUS* ex *Mss. Germanicis* ediderunt, calix nec non patena memorantur: hanc in dextra, calicem autem & desuper corporale in sinistra hic ad altare deferat. Quod convenit ordini nostro *Romano*, quem ex codicibus *Alemannicis* vulgamus.

II. Præscribuntur in hoc nostro ordine *Romano*, ut in vulgatis, oblationes suscipiendæ primum principum per ordinem arcuum, seu, quæ ^{Oblationes factæ a quibus?} prior lectio *MABILLONIO* censetur, archium, ut significet ordinem principem seu præcipuum, a quibus archidiaconus post pontificem amulas vini, post archidiaconum autem diaconus amulas aliorum laicorum suscipiebat, quorum oblationes episcopus hebdomadarius acceperat. Pontifex vero antequam transeat ad partem mulierum, ordine nimirum quo supra, suscepturus oblationes descendit ante confessionem, & suscipit oblata primicerii &c. ac postea primum cleri, novissimeque pontificis. „Novissime omnium (inquit *AMALARIUS* ● *Ecloga*) sacerdotes offerunt & diaconi.“ In capitulari ordinis ecclesiastici, postquam pontifex dicitur cum episcopis & presbyteris accepisse oblationes, itemque episcoporum & presbyterorum, tunc subditur: „Ipse vero pontifex novissime suas proprias accipiens. in manus suas elevans, oculis & manibus cum ipsis ad cælum orat ad Dominum secreta, & completa oratione ponet eas super altare.“ Et ne ququam vacaret ab ipso etiam cantore, iuxta *Romanum* ordinem, subdiaconus amulam aquæ accipiebat. „Sed cantores (ut habet cum aliis expositor ordinis *Romani* apud *CAESANDRUM*, quem *BEROLDUM* putat) propter instantem necessitatem cantandi non habent licentiam huc illuc discurrendi. Unde statutum est eis, ut non sint penitus extorres a sacrificio, sed offerant aquam pro cæteris.“ Quæ ex *AMALARIO* sunt accepta. Id adhuc ^{Lib. III. de misc. off. c. 19.} servatum apud nos usque ad sæculum XVI. docet ordo operis Dei quicubi id etiam notandum habetur in *sabb. IV. Temp.* „Unus ex illis, qui cantaverunt *Benedictus* ad offerendam vadit, & alius ei præparat sicut in XII.

Liturg. p. 60.

R r 3

lectio.

lectionibus.“ Alias autem, qui in præcipuis festis officium faciebat in choro prior, uti ad *Pacem*, ita etiam ad oblationem ibat.

Quam in rem varii usus ac consuetudines in monasteriis apud P. HERRGOTT de *veteri disciplina monastica* videri possunt, hodieque *Cluniaci* observatur oblatio apud S. *Martinum de Campis*, & in monasterio S. *Vedasti*, ut in *itinere liturgico* De-MOLEON observat, & MARTENIUS in *itinere litterario*. Sic vero in elogio S. Odonis *Cluniacensis* refertur apud MABILLONIUM sæc. V. *Ord. S. Ben.* p. 130. „Quotidie suas quisque hostias ex alterutro choro offerebant; tametsi quinque tantum diebus dominicis tres feriatis communicabant: ceteri hostias benedictas in modum eulogiarum ante communem cibum sumebant.“ Occurrit hic, quod in Inquisitione visitationis episcopalis n. 61. notatur: „Si de oblationibus, quæ a populo offeruntur die dominico, & in diebus festis expleta missa eulogias plebi tribuat?“ Passim hoc in *Galliis* servari hodieque vidi in ruralibus etiam ecclesiis, quod primis temporibus in universa ecclesia, successu temporum in monasteriis frequentissimum fuit. In capitulis ad *Augiam* directis n. 3. habetur: „Sunt cottidie sex per brevem deputati fratres sacram offerentes oblationem . . . sicut & nos aliquando fecimus.“ In antiquissimo Capitulari ordinis ecclesiastici de monasticis congregationibus ita præscribitur: „Et tunc si in monasterio fuerit, offert abbas oblationem sive secundus, seu presbyter vel auriclavus in loco suo pro ipso abbate, & præ ipsis devoti vel boni Christiani.“ In breviario vero ordinis ecclesiastici pro monasteriis composito: „In monasterio, ubi populis vel feminis licitum est introire descendens sacerdos a sede sua cum diaconibus accipit oblationes in lentea, quas acolythus ante pectus suum tenere videtur. Diaconi accipient vinum & ponunt in vascula argentea vel calices, quas acolythi tenere videntur. Acceptas autem ipsas oblationes revertentur ad sedem suam & iterum lavet manus. Item in monasterio, ubi non ingrediuntur feminae postquam primitus sacerdos laverit manus, ingrediuntur sacerdotes cum levitis in sacrarium, & accipient oblationes, & procedent de sacrario & offerent super altare, canentibus interim fratribus offertorium.“ Aliquando monachi vetitum erat oblationem facere ad altare veluti in statutis CONRADI archiepisc. *Coloniensis* an. 1260. Item præcipimus & statuimus, quod nullatenus offerant ad altare.

T. III. Conc.
Germ. p.
596.

Fuit id inter feminas olim diaconissarum munus, ut ex S. HIERONYMO in cap. 13. MATTH. discimus, quod in ordine *Ambrosiano* *Veglonissæ*, ut vocantur, seu viduæ obeunt, oblatione altare deferendo. Sunt autem etiam naves vidui, qui idem officium faciunt, de quibus

BEROL-

BEROLDUS apud MURATORIUM: „Tum magister scholarum canit offerrendam cum pueris suis. Post hæc ordo vetulorum & vetularum offert archiepiscopo vel presbytero panem, sed masculi intrant chorum, feminae vero morantur extra. Unusquisque illorum offert tres oblatas & presbyter porrigit subdiacono, & vinum offert diacono, & unus duorum custodum ebdomadariozum suscipit illud de manu diaconi & ponit in calice offerfionis & reddit urceolum illi vetulo. . . Feminae vero eodem ordine offerunt extra chorum.“ De iisdem apud eundem ex Msc. pag. 353. inscripto: *Status ecclesie metropolitanae* &c. additur: Vegloni apparent in ecclesia & processionibus cum eorum cottis, & sacerdotalibus biretibus & vestibus. Mulieres etiam viduali habitu & velatae, in sollemnibus missarum offerunt sacerdoti celebranti panem & vinum ad instar MELCHISEDECH. Sed mulieres nunquam intrant chorum; imo sacerdos celebrans venit usque ad portam chori, ibique earum oblationes recipit. Et vulgariter appellatur schola sancti AMBROSII. „Egregium sane (inquit MURATORIUS de hodierno usu) remotæ antiquitatis pignus ac vestigium ad hæc usque tempora servatum. Nimirum alit eadem ecclesia decem senes laicos (Vecchioni nunc appellantur) totidemque anus: quorum munus est quibusdam sollemnibus sacris interesse. Honesto ac antiquo vestium genere utuntur, & quum tempus offertorii poscit, ex iis duo mares fanonibus hoc est mappis candidis apte involuti accedunt ad gradus presbyterii (BEROLDUS tamen auctor est eos intrasse chorum) & dextera oblatas sinistra amulas cum vino tenent, quæ sacerdos illuc ab altari unacum ministris descendens, & duo argentea vasa deaurata deferens suscipit. Item subinde peragunt & feminae duæ anili ætate venerandæ.“ SIRMONDUS eiusdem loci alibi testis est: „Vidimus (inquit) aliquando ipsi non iniucundo spectaculo in *Armoricis* apud *Leonices* antiqui moris imaginem referentes matronas aliquot: quæ die festo communicaturæ cum in dominicum venissent, adstantique ad altare missam celebraturo sacerdoti suam singulæ oblatam, sed puram & azymam, vel domo allatam, vel e sacratio petitam obtulissent, ubi peracta consecratione ad communionem ventum est ita omnes communicarunt, ut mutuas inter se hostias participarent, nec culpari ulla posset, si de alterius, ut CYPRIANUS loquitur, sacrificio sumeret, cum suam ipsa vicissim alteri concederet.“ Nempe increpat S. CYPRIANUS divitem matronam: „Quæ (inquit) in dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit, sumis.“

T. IV. an-
tiq. Ital. p.
872.

pag. 353.

T. IV. opp.
var. p. 516.

De opere &
eleemos. p.
70.

Pertinet huc etiam, quod in libello S. PIRMINII *Alemannia* apostoli & abbatis apud MABILLONIUM analect. p. 172. monetur populus: *Oblationes*

lationes quæ in altario consecrantur offerte: Et inde post pœnitentiam actam & reconciliationem secundum consilium sacerdotis communicats. Ibidem christiano, qui post baptismum criminalem culpam fecit, præcipitur, ut post actam pœnitentiam tempore, quo ei sacerdos constituerit oblationem suam ad sacerdotem offerat, & corpus & sanguinem Christi communicare faciat. In Capitulari GREGORII II. dat. MARTIANO & GEORGIO in Bavariam delegatis c. 9. cavetur, ut oblationes dissidentium, priusquam reconcilientur, nullo modo in ecclesia recipiantur. In concilio Matifcon. an. 585. c. 4. decernitur: „Ut omnibus dominicis diebus ab omnibus viris & mulieribus offeratur tam panis quam vinum: ut per has immolationes & peccatorum suorum fœcibus careant, & cum ABEL vel cæteris iuste offerentibus promereantur esse consortes.“ In collectione ANSEGISI ex Capitul. HERALDI. „Placuit ut fideles oblationes sacerdotibus cotidie, si fieri potest in ecclesia offerant. Et si cotidie non potest, saltem dominica die absque ulla excusatione fiat. Et ut prædicationem audiant. Et si fieri potest, omni dominica die communicent &c.“ Exempla quædam hodierna etiam religiosarum feminarum ex itinere liturgico de MOLEON & MARTENII litterario iam supra laudavi. vid. Princ. Theol. liturg. §. XII. Vestigium huius rei apud nostrates hodieque superest in nummularum promiscua fidelium oblatione offertorii potissimum tempore.

Qualesque
in missa?

pag. 69.

pag. 72.

T. II. Conc.
Germ. p.
440.

III. In laudato libello S. PIRMINII, Alemannia apostoli, qui a MATTHEONIO inter analecta est editus, aliæ etiam oblationes memorantur: „Et ad sanctam ecclesiam oblationes & ceriolas, & oleum & incensum & primitias & decimas, & omnia bona vestra reddite. (Et postea) Quando ad ecclesiam convenitis, pauperibus secundum vires vestras aut argentum aut aliud aliquid porrigite. Incensum, cereolas & oleum in luminaribus ecclesiæ iuxta quod prævaletis ibidem date: quia Dominus ait: *Non apparebitis in conspectu meo vacui.* Oblationes, quæ in altario consecrantur, offerte, & inde post pœnitentiam actam & reconciliationem secundum consilium sacerdotis communicats.“ Notabilis est hic locus de oblatione communionis quæ fidelium in sacrificio adhuc sæculo VIII. Quid quod in laudata Inquisitione visitationis episcopalis iussu RATHBODI archiepiscopi Trevirensis ad finem sæculi IX. a REGINONE preparata c. 72. & 73. habeatur? „Si offerentes instruat, ut candelam, vel quidquid aliud ad altare deferre placuerit, ante missam, vel antequam evangelium legatur, offerant. Oblationem autem unam tantum oblatam ad Offertorium pro se suisque omnibus unusquisque offerat.“ Atqui hic postremus sacratissimus

mus quidem usus posteriore demum ævo penitus obsolevit. Ob *Encratis* in antiquioribus canonibus prohibitum fuit, aliud poculum extra vinum cum aqua mixtum offerre. „Si quis episcopus aut presbyter, præter ordinationem Domini alia quædam in sacrificio offerat super altare, id est aut mel aut lac, aut pro vino siceram, & confecta quædam, aut volatilia, aut animalia aliqua, aut legumina, contra consuetudinem Domini faciens, congruo tempore deponatur,“ ut habet Can. apost. II. de illa oblatione, quæ proprie ad sacrificium pertinet. Adhuc Io. NIDER, qui sæc. XV. apud nos vixit, inter alias oblationes panis & vini meminit: „Alicubi enim (inquit) offertur panis & vinum, alicubi animalia, alicubi pecunia, alicubi candelæ & similia.“ Oblationes quidem aliæ fuerunt semper in ecclesia factæ in alios etiam usus quam sacrificii. Hinc permittitur in laudato can. apost. novas spicas & uvas, & oleum ad luminaria, & thymiama offerre: additur: *alius vero omnis fructus ad donum mittatur primitiæ episcopo & presbyteris.* Sensu ampliori in mox laudato capitulari sumuntur oblationes: *De redditu vero ecclesiæ vel oblationibus fidelium quatuor faciat portiones.* Pertinet huc, quod in CHRODEGANI *Metensis* regula habetur: „si aliquis uni sacerdoti pro missa sua vel pro confessione, aut clerico pro psalmis & hymnis, seu pro seipso, vel pro quolibet caro suo aut vivente aut mortuo aliquid in elemosyna dare voluit: hoc facerets vel clericus a tribuente accipiat, & exinde quod voluerit faciat.“

De præcepto
I. decal. c. 7.

T. I. Conc.
Germ. p. 36.
Cap. 43.

Quemadmodum in nummulos abiit oblatio illa tam sacra in sacrificio, ita etiam hi in statum aliquod stipendium pro Missis. Obscurum est, an canon concilii Moguntini an. 813. huc revocari possit: *Oblationem quoque & pacem in ecclesia facere iugiter admonetur populus christianus: quia ipsa oblatio sibi & suis magnum remedium est animarum, & in ipsa pace vera unanimitas & concordia demonstrant.* Ego canonem hunc sumo de promiscua oblatione in altari facta, unde aliæ illæ privatæ emerferunt. De quibus WALAFRIDUS STRABO: *sed & in hoc error non modicus videtur, quod quidam se non aliter plenam commemorationem eorum facere, pro quibus offerunt nisi singulas oblationes pro singulis offerant: vel pro vivis & defunctis non simul astimant immolandum &c.* Nobis hic de his non agitur, sed de illis, de quibus expositior ord. Rom. sæc. XI. opinione CASSANDRI BEROLDUS seu BERTHOLDUS *Constantiensis*: „Oblationes vero fidelium intra missæ officium sunt tantum panis & vinum &c.“ Et: „secundum ordinem sanctorum Patrum & secundum ipsius Canonis textum debet omnis populus intrans ad officium: missæ panem & vinum offerre, ut digne ac iuste dicat sacerdos hoc

Can. 44.

De rebus
eccles. c. 28.

Liturg. p.
61.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

S s quod

quod præito est sacrificium obtulisse pro se suisque omnibus. Quoniam sola sacerdotis oratio tantummodo est fidei & devotionis propriæ, non eorum, qui minime offerunt." Vide alia in eandem rem apud laudatum CASSANDRUM.

Preces ad
oblationes.

IV. Pertinent huc varix in Canone preces, atque in ipsis orationibus secretis post oblationem dici solitis huc pro more antiquo semper respectus habetur, olimque erant generales, dum ipsæ fierent oblationes. Sic in missa ILLYRICI: „Tunc convertat se ad suscipiendas oblationes offerentium presbyterorum vel diaconorum, & dicat unusquisque hanc orationem. *Tibi Domino Deo creatori meo hostiam offero pro remissione omnium peccatorum & cunctorum fidelium tuorum.*“ Quæ eadem reperitur in Missa Tiliana apud MENARDUM, & Salisburgensi apud MARTENIUM. Et post alias in missa ILLYRICI preces, quæ ad sacerdotem spectant, sequitur: „Tunc convertat se suscipere oblationes presbyterorum aliorumque. Quando quis oblationem in manum episcopi vel presbyteri offert, dicat: *Tibi Domino creatori meo hostiam pro remissione omnium peccatorum meorum & cunctorum fidelium tuorum vivorum ac defunctorum.*“ Sequuntur alix ipsius sacerdotis Pro semetipso & pro cuncto populo christiano, pro rege & antistite & pro cuncto clero ac pro omni populo christiano. Episcopus vero vel presbyter oblationes accipiens dicat: *suscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offert famulus tuus N. (& postea) ut in conspectum tuum tibi placens ascendat. Qui vivis &c.*

Post acceptas oblationes a clero vel plebe accipiat diaconus de manu subdiaconi oblatam ita dicendo: *Acceptum sit omnipotenti Deo & omnibus Sanctis eius sacrificium tuum.* Veniensque diaconus ante episcopum offert, dicens hoc offertorium: *Suscipe &c.* Et episcopus accipiens oblationem a diacono dicat: *Acceptabilis sit omnipotenti Deo oblatio tua.* Tunc puro corde offert Domino oblatam ita dicens: *Suscipe sancte Pater &c.* Sequuntur alix cum hac rubrica: „Istæ orationes, cum oblationes offeruntur ad altare, dicendæ sunt, & hæc est prima, cottidiana & generalis *Suscipe sancta Trinitas.*“ Sequuntur dux pro semetipso cum nonnullis apologiis sacerdotis. Tum *Pro familiaribus ac fratribus & sororibus. Pro rege & populo christiano. Pro ecclesia catholica. Pro salute vivorum. Pro infirmis. Pro defunctis. Pro omnibus universalis.* Et demum: *Tunc imponat oblatam altari & dicat Sanctifica Domine &c.* Similes impari numero tam in editis passim apud MENARDUM, MARTENIUM & MURATORIUM, quam etiam in miss. Alemannicis passim reperi, habenturque etiam

in

in illis ordinibus præcum, quos nunc primum edimus, alterum ex codice *san-Blasiano* 800, alterum ex *san-Gallenfi* 700. annorum.

V. Dicendum etiam hic est aliquid de ipsis sacris symbolis, imprimis vero de oblatarum forma & figura. „Et quidem (inquit *SIRMONDUS*) si de primis ecclesiæ sæculis agitur, quando ipsæ populi oblationes immolabantur, perspicuum est, alia tum forma non fuisse, quam quæ panum erat oblatorum. Integri enim ac solidi, ut oblati fuerant, consecrabantur, consecratique in partes ad distribuendum cominuebantur.“ Quod nunc non discutio, eo enim usque domestica nōs haud deducunt monumenta in *Liturgia Alemannica* occupatos.

Iconismi, quos cum vetustiori nostro *san-Blasiano* sacramentario dabimus tum in sacerdotis manu, ac in altari forma rotundum, studio paratum, ac cruce in medio insignitum panem repræsentant. Eodemque pertinet maior figura pone tertium iconismum, ubi agnus apparet. Atque iam *S. EPIPHANIUS* in *Ancorato* *στρογγυλούς*, id est, rotundum appellat, quod in altari consecratur. Nec aliter, quod rem ipsam spectat, *Græci* servant, etsi in fermentato consecrant. Aliter autem in Occidente vigente oblationum a fidelibus factarum usu obtinuisse, ex celebri historia in vita *S. GREGORII* de pane, a matrona oblato consecratoque minime coniicitur, sed potius contrarium: nimirum studio paratos ad sacrificium allatos esse panes, eosque rotundos, cum ipse *S. GREGORIUS* coronam vocet. Eodem pertinet oblatio, quam apud eundem *S. BENEDICTUS* dedit pro monialibus, quibus ob incontinentiam linguæ excommunicationem minatus fuerat: quæve post mortem ad vocem diaconi: *Si quis non communicat det locum*, exire e sepulcro visæ sunt: Quæ dum oblatio pro eis fuisset immolata, & a diacono iuxta morem clamatum est, ut non communicantes ab ecclesia exirent, illæ exire ab ecclesia ulterius visæ non sunt.

Plures fuisse oblatas ex antiquissimis ordinibus *Romanis* patet, licet non singulæ nimirum a singulis oblatæ, quas in sacculis portabant acolythi, ac confringi in patena solebant; unde tam exiles haud fuerint, ut hodie solent distribui, non tamen integri panes, aut communes erant, ut videtur in *Gemma animæ* innui. „Fertur, quod olim sacerdotes de singulis domibus vel familiis farinam accipiebant, quod adhuc *Græci* servant, & inde dominicum panem faciebant, quem pro populo offerebant, & hunc consecratum eis distribuiebant. Nam singuli farinam offerentium missæ interfuerunt, & pro his in Canone dicebatur: *Et omnium circumstantium, qui tibi hoc sacrificium laudis offerunt*. Postquam autem ecclesia numero quidem augebatur, sed sanctitate minuebatur, propter carnales statutum est,

§ 2

ut

Oblatæ studio
consecratæ ac pro-
visæ.
Disq. de a-
gno. c. 4.

Joan. diar.
in vita S.
Greg. lib. II.
n. 41.
Lib. IV.
dialog. c. 19.
Lib. II. c. 29.

Cap. 28.

Liturg. p.
60.

ut qui possent singulis dominicis, vel in dominica & summis festivitatis, vel ter in anno communicarent, ne ante confessionem & poenitentiam pro aliquo crimine iudicium sibi fumerent. Et quia populo non communicante non erat necesse panem tam magnum fieri, statutum est eum in modum denarii formari. Et ut populus pro oblatione farinæ denarios offerret, pro quibus Dominum traditum agnosceret. Qui tamen denarii in usum pauperum, qui membra sunt Christi, cederent, vel in aliquid, quod ad hoc sacrificium pertinet. Accuratus loquitur expositor ordinis *Romani* apud CASSANDRUM, laudata S. GREGORII auctoritate: „Oblationum forma atque mensura, cum videatur fuisse antiquitus, prout erat cuique studium atque devotio in religione divina, possumus tamen ex scriptis B. GREGORII certiora quædam capere illius rei indicia, qui scribit in lib. 4. dialogorum quemdam presbyterum cuidam personæ, quam dignam duxit tali mercede &c, quales coronas solebat tunc christiana religio offerre Deo pro se suisque omnibus &c.“ Incessit idem oblatarum minutias, ut vocat, argumento quidem debili ex veteri testamento deducto de pugillo simile, quæ minima sit mensura, ex qua panis fieri iubeatur, *quæ scilicet* (inquit) *mensura legitimo iure constituitur sacerdotibus ad ministerium altaris &c.* Io. Andr. QUENSTEDUS theologus *Wittenbergensis* affert hunc locum BERTHOLDI ex CASSANDRO (quem semi-catholicum vocat) BERTHOLDI autem auctoritate abutitur contra tenues oblatas panis orbiculares perinde ac *Calvinistæ*, qui ab ætate huius presbyteri *Constantiensis* sæc. XI. originem harum placentularum orbicularum Eucharisticarum repetunt, contra apertam BERTHOLDI sententiam, qui non dicit, hostias sua ætate esse inventas, sed usitatas, additque rotundos, minutiorisque formæ panes iam tempore GREGORII M. in usu fuisse, ut idem notat QUENSTEDUS contra *Calvinistas*, inter alia etiam locum memoratum S. EPIPHANII in *Ancorato* versans, quo iam ad finem sæculi quarti panis Eucharisticus *στρογγυλοειδής* id est rotundus dicitur, ut ibidem probat QUENSTEDUS in antiquitatibus bibl. & ecclesiast. Sect. III. n. 2. de elementis seu symbolis externis sacrae coenæ pane & vino, observatque non solum *στρογγυλοειδής* vocare EPIPHANIUM id, quod in S. cæna panis dicitur, sed etiam *ἀναιόητον* *ὡς πρὸς τὴν δύναμιν*, quo ipso tenuitas seu exilitas panis indicatur. Plura autem tam ex Orientali quam Occidentali ecclesia ad rem accumulat Io. Andr. SCHMIDIUS singulari dissertatione de oblatis Eucharisticis, *quæ hostia vocari solent* an. 1702. *Helmstadii* edita cum figuris æneis sacri panis, qualis non solum apud Latinos & Græcos, verum etiam apud Syros efformari solet. Sed nos in nostram *Alemanniam* redeamus.

Apud

Apud B. ISONEM monachum *san-Gallensem De Miraculis S. OTH-*
MARI lib. I. cap. 3. panis rotulæ vocantur, quales nempe in eius sepul-
 chro fuerant repertæ. „Sub capite autem, & circa pectus viri Dei
 quædam panis rotulæ, quæ vulgo oblatæ dicuntur, ita illæ, atque
 ab omni corruptione extraneæ ab eodem episcopo inveniebantur, ut nul-
 la omnino parte colorem vel speciem sui amittentes adspicientium ocu-
 lis infra spacium ipsius hebdomadæ viderentur esse confectæ. Quo vero
 ordine, quove in tempore eo loci pervenerint, nobis quidem incogni-
 tum; Deo autem novimus esse manifestum. Hoc tamen omnes pro cer-
 to scimus, quod per triginta quinque annos nullus mortalium eius sei-
 pulchrum aperuit, antequam præfatus episcopus ministerii sui fretus au-
 ditoritate eiusdem congregationis fratribus hoc faciendum iniunxit. Idem
 tamen episcopus venerabiliter eas adsumens sacro corpori apposuit.“ Nem-
 pe, ut MABILLONIUS præfat. in hoc sæc. ord. S. BENED. adnotat, mos
 erat antiquis, ut sacerdotes cum iis ornamentis instrumentisque sepeli-
 rentur, quibus in re sacra uti solebant. Plures ibi habes observationes in
 rem præsentem, inter alia ex libro III. de vita & miraculis S. WALPURGIS
 cap. 1. puellam quandam ex familia monasterii *Campidonensis*, nomine
 GUNTRADAM, in Partenone *Macheimensi* oblatas a se confectas, & ni-
 tide coctas atque in buxula repositas S. WALPURGI obtulisse.

Antiquissimum hoc fuit monachorum studium. Apud GEZONEM de
 corpore & sanguine Christi c. 57. refertur, S. PACHOMIUM pistoribus præ-
 cepisse, ut cum oblationes coquerent, salutaria meditarentur, nihil vane
 loquentes. Cum ergo hoc in monasterio *Tabenensi* quadam vice viola-
 retur, statim PACHOMIO divinitus revelatum est. Qui protinus THEODO-
 RUM mittens negligentiam hanc, velut divini præcepti transgressionem
 emendari iussit. In eius vita lib. I. c. 47. perhibetur præcepisse fratri-
 bus, qui in pistoria arte laborabant, ut quando facerent oblationes, ni-
 hil loquerentur, sed apud semetipsos salutaria meditarentur eloquia. Huc
 S. ODDO *Cluniacensis* interpretatur illud in reg. S. PACHOMII c. 16. quan-
 do farinam conspergunt aqua, & massam subigunt, nullus loquatur alte-
 ri. Apud UDALRICUM habetur etiam, quæ religione fuerint confectæ
 hostiæ.

Quippe frumentum granatim eligebatur & lavabatur studiose per ipsos
 fratres. Colligebatur deinde in sacculum ad hoc solum reservatum: tum
 portabatur in molendinum a famulo probato, qui molam lavabat utram-
 que, operiebatque sursum & deorsum cortinis, alba indutus, cribrata fa-
 rina: maior ecclesiæ cultos, si sacerdos erat aut diaconus, reliqua perhi-
 ciebat cum sociis, donec in ferramento characterato coqueretur. Similia

Ad O. S. B.
 Jaf. III. P.
 II p. 165.
 Goldast. rer.
 Alem. T. I.
 p. 183.

Apud Mu-
 rat. T. III.
 Anecd. p.
 294.

De Consuet.
 Cluniac.
 lib. III. c.

326 DISQ. IV. DE MISSA FIDEL. AB OFFERT.

De rit. mo. ex BERNARDO Tegernseensi apud MARTENIUM habes atque ex mss. *Germania* consuetudinibus, ubi sic legitur: „Super tabulam singula eligantur grana, mola ex alio frumento mundetur, multipliciter farina purificetur, massa sine fermento conficiatur.“ Et: „Massa sine fermento conficiatur, maceretur ab ipsius, si revestiti sint capitibus coopertis & constrictis.

General. dipl. Ad calcem actorum *Murensium* habes apud P. HERRGOTT: „Accepti iterum in *Waltiswil* in prædio meo duos diurnales persolventes incensum, duos modios tritici, & Gedi S. MARTINO, ut ex ipso tritico fiant oblata ad divinorum mysteria peragenda, & dentur omnibus ecclesiis in provincia, ut in omnibus illis ecclesiis fiat memoria patris mei, & omnium parentum meorum.“ In testamento illustri matronæ ERMENTRUDIS, quod *P. 462. Gc.* in autographo vidi apud S. Dionysium prope *Parisiis* in charta *Egyptiaca*, ediditque MABILLONIUS ad calcem liturgiæ *Galicane*, plura occurrunt ad rem præsentem: „GODERICO & GUNDERICO in supra scriptam villam, quem Basilicæ domni SINSURIANI (SYMPHORIANI) deligavi, ita iubeo ut laborent, unde in ipsa basilica oblata cotidie ministraretur. LENDULPHO cum vinea, quem *Sambucito* colit, ad oratorio, qui est in villa *Latiniaco*, unde ibidem oblata occurrat, dari volo. *Baudulphus* SUMTHALARIUS similiter cum boves ut laborent iubeo, unde oblata ad basilicam sancti SINSURIANI pro requiem DEORODALDI offertur. Simili modo vineæ pedaturæ una sita *Tauriniaco* & quem *Pinpo* colit basilicæ Domni GEORGII &c. VUALACHARIUM cum omni peculiari suo, & cum boves, quos baiolat, ingenium ea conditione esse iubeo, ut ligna tantum ad oblata faciendum ministrare procuret . . . BAUDULPHO & SUMTHAHARIO, cum boves quos baiolant, laborare præcipio, unde oblata ad basilicam Domni SENSURIANI iugiter ministraretur . . . Vineam, quam BABRIMODUS facit, tibi eatenus relinquo, ut diebus festis & omnibus dominicis sacris altaribus mea offeratur oblatio . . . Vineam do, quam posui *Vindonissæ* sub eadem conditione, ut a patribus suis omnibus diebus festis ac dominicis pro commemoratione mea sacris altaribus offeratur oblatio.“ In testamento S. REMIGII vinea in eundem finem legata legitur. *Bartholomæus* SCOBINGERUS in additionibus ad *Ioachimium* VADIANUM apud GOLDASTUM observat, CAROLUM Martellum dotasse monasterium *Augiense* ex bonis fiscalibus circumiacentium locorum pagorumque, imprimis regia villa *Erfmuotingen*, ex culis vinetis voluit præstari vinum in usum sacrificii. Id quod constat ex litteris foundationis monasterii, in honorem B. MARIE Virginis & apostolorum PETRI & PAULI iuxta regulam S. BENEDICTI. Ut annotavit ad vitam S. PIRMINII MABILLONIUS Aët. O. S. B. sæc. III. P. II. p. 144.

1a

In vita S. WOLFGANGI C. 24. in iisdem actis refertur: „Quanta sollicitudine emendaverit, cum quosdam ob vini penuriam missas cum aqua celebrasse audiret.“ Narraturque his verbis: „Sub eiusdem sancti præsulis temporibus accidit, ut vini penuria quidam cum aqua, vel aliis potum generibus missarum celebrarent Sacramenta, quod vir Dei comperiens tantum effudit lacrymarum imbrem, ut crederetur sui corporis amittere sospitatem. Cum autem auctis verborum redargutionibus eos qui talia præsuebant, feriret, & illorum defensiones licet inanes, quod non possent acquirere vinum, audiret, mox omnes huius vitii occasiones abscondit hoc modo. Præcepit namque, ut per singulos menses XII. presbyteri venirent, & de cellario suo vinum acciperent, aliisque dividerent.“ In vita B. OTTONIS *Suevia* comitis episcopi *Bambergensis* ac *Pomerorum* apostoli refertur apud CANISIUM; cum vinum deesset in regionibus illis, vitem plantari fecisse OTTONEM, ut ea tellus vinum saltem sacrificio necessarium procrearet.

Sec. V. O.
S. Bened.
p. 824.

VI. Ordinem missæ iam prosequamur. „Susceptis oblationibus (inquit AMALARIUS) revertitur sacerdos ad altare, disponente diacono oblatas super altare more primorum septem diaconorum.“ Quod sic in ordine nostro *Romano* explicatur: „Archidiaconus stans ante altare expleta susceptione lavat manus suas, deinde respicit ad faciem pontificis, ut annuat ei, & ille refalutato ascendit ad altare, tunc subdiaconi regionarii levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis supra brachia sua porrigunt archidiacono. Et ille componit altare. Nam subdiaconi hinc inde porrigunt. Ornato vero altare. Tunc archidiaconus sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, & refundit super colum in calicem. . . Deinde descendit subdiaconus sequens in schola accipit fontem de manu archipharaphonistæ, desert archidiacono, & ille infundit, faciens crucem, in calicem.“ Fontem intellige aquam hoc loco calici infusam, non ut recentior alicubi est usurpatio, initio liturgiæ. Assignatur hic locus in antiquissimis liturgiis etiam cum eadem, quæ nunc in usu est, oratione, *Deus qui humana substantia* &c. Veluti in missa ILLYRICI, ubi eadem ad verbum fere est oratio *Veni sanctificator* &c. De qua *Micrologus*: Cap. 11. „Composita autem oblatione in altari, dicit sacerdos hanc orationem iuxta *Gallicanum* ordinem: *Veni sanctificator aterne Deus & benedic hoc sacrificium tuo nomini præparatum. Per Christum Dominum nostrum.* Deinde ante altare inclinatus dicat hanc orationem non ex aliquo ordine sed ex ecclesiastica consuetudine: *Suscipe sancta Trinitas hanc oblationem* &c. Quæ utique oratio a diligentioribus ordinis & comprobata

Quomodo
in altari
compositæ.
Lib. III. de
off. c. 19.

con-

consuetudinis observatoribus tam pro defunctis quam pro vivis sola frequentatur." Qua de re vide, quæ paullo ante attulimus.

Cap. 10.

De offic. eccl.
elef. p. 20.
Myster. mis-
sa lib. II.
cap. 49.

Nota hic, quæ dixerat idem *Micrologus*: Ita autem iuxta *Romanum ordinem* in altari componenda sunt, ut oblata in corporali posita calix ad dextrum latus oblatae ponatur. Idem observari vult *AMALARIUS* in fine prologi de offic. eccl. Calix in latere oblatae in altari componatur, non post tergum. Apud *IOAN. ABRINCENSEM*, *INNOCENTII III.* & in ritu antiquo missæ, quem *MENARDUS* ex cod. *Salicofano* edidit, iisdem hic ritus notatur verbis. *DITMARUS* lib. VIII. chr. apud *LEIBNITIIUM* T. I. script. *Brunsw.* p. 420. in synodo *Noviomagensi* constitutum dicit, ut corpus dominicum ad sinistram, & calix ad dexteram sacerdotis poneretur. Uti etiam apud *Græcos* fieri passim observavimus *Romæ*, *Neapoli*, *Venetis*. Idem cernitur in nostro iconismo sacerdotis ad altare stantis, licet primo aspectu aliter videatur pictoris non tam imperitia aut incuria, quam ut sacerdotem & altare simul conspicua redderet, sacerdotem paullo ad partem remotiorem sistendo.

pag. 14.

In ordine nostro *Romano* notatur, postquam, superioribus omnibus peractis, in altari pontifex ipse demum a sua sede illuc accessisset: „Tunc surgit pontifex a sede, descendit ad altare, & suscipit oblatas de manu presbyteri ebdomadarii & diaconorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas, pontifex de oblacionario & dat pontifici, quas dum posuerit pontifex in altare levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii & ponit eum super altare iuxta oblatam pontificis a dextris involutis ansis cum offerturio, quem imponit in cornu altaris.“ In syn. *Tiburtina* ah. 1011. notatur T. III. conc. *Germ.* Oblationarius haud dubie presbyter, aut diaconus, qui acceptas in altari oblationes ordinabat.

Incenfum.
Calix coopertus.
De Canon. observ. prop.
23.

VII. Nihil vero hic de incenso in ordine *Romano* habetur, de quo *RADULPHUS Tungrensis*, „In quibusdam (ait) chronicis legitur, quod *Leo primus*, de quo infra, constituit, ut finito offertorio super oblatam incensum in memoriam mortis Christi ponatur.“ Idem alibi scribitur statutum in concilio *Rothomagensi*. Apud *REGINONEM Prumiensem* lib. I. de disciplina eccl. cap. CC. eiuscemodi est: Tempore quo evangelium legitur, & finito offertorio super oblationem incensum, in mortem videlicet redemptoris, ponat sacerdos. Citat *RADULPHUS Micrologum*, ubi cap. 9. dicitur: „*Romanus ordo præcipit*, ut incensum semper præcedat evangelium, cum ad altare sive in ambonem portatur: non autem concedit, ut oblatio in altari thurificetur. Quod & *AMALARIUS* in prologo libri sui de officiis *Romanos* devitare fatetur: quamvis modo a pluribus

ribus imo pene ab omnibus usurpetur." Notatur tamen in antiquis ordinibus precum missæ, quos edidit ex codd. *san-Blasiano* antiquiore, & altero *san-Gallensi*, pariter ac in missa *ILLYRICI & Tiliæ* apud *MENARDUM*, nec non *Salisburgensi* apud *MARTENIUM*, cum eadem, quæ hodie habetur, oratione, præterquam quod nomen *GABRIELIS* archangeli in antiquis constanter appareat, cui postea nomen *MICHAELIS* substitutum est. Habeturque in constitutionibus *Hirsaugiensibus* singulare caput 91. apud *P. HERRGOTT*: „Quomodo incensandum in festivitate sancti *MICHAELIS*: Tunc enim finito versu offertorii factaque repetitione *Et ascendit fumus*, duo diaconi accedentes ad maius altare, latus ipsius utrumque incensant, copioso imposito thure. Quo facto, accedentes ad posteriora cornua verso ad invicem vultu superiorem altaris partem ingiter incensant, non cessantes donec repetitio offertorii finiatur. Procurandumque prius est, ut sacerdos in ipso sine versus offertorii suam super calicem incensationem consummet &c." Locum singulari huic ceremoniæ dedit offertorium eius diei, *stetit angelus iuxta aram templi habens thuribulum aureum in manu sua &c.* Quem etiam locum *S. AMBROSII* respicit, de ecclesiastico usu adolendi altaria mentionem iniiciens in caput I. *LUCÆ*, ubi vero de *S. GABRIELE* archangelo Christi conceptum *B. Mariæ* annuntiante: „Utinam (inquit) nobis quoque adolentibus altaria sacrificium deferentibus assistat angelus, imo præbeat se videndum. Non enim dubites assistere angelum, quando Christus assistit, Christus immolatur." Alicubi vero, hodieque usu obtinet, ut diaconus altare adoleat, prout apud *MENARDUM* habetur in veteri ritu missæ. In antiquo ritu celebrande missæ ita legitur: „Corporali cooperta (hostia) incensum desuper offerat, & sic diacono præbeat. Diaconus vero in circuitu altaris deferat postea sacerdoti, deinde ministro reddat: ut clero populoque deferat."

*De vet. disc.
mon. p. 461.*

*T. III. opp.
S. Greg. 1.
255.*

Supra meminimus, *S. ANSELMO* propositam inter alias fuisse questionem a *WALERANNO Nwemburgensi* episcopo de vario in *Germania* usu, dum alii ab initio cooperuerunt calicem, alii secus fecerunt. Prius autem illud probatum magis fuit *S. ANSELMO*, ne aut musca, aut aliquid indecens in illum cadat, ut habetur in responsione p. 140. operum nov. edit.

VIII. In ordine *Romano* nihil assignatur de incenso ad oblationem, Lotio manuum de secunda illa manuum lotione, quæ hodie in missa pontificali usata est, uti nec etiam in nostris instructionibus seu ordinibus missæ, quos ex *Miss. Alemannicis* edimus. Hodieque apud *Carthusianos* locum

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Tantum

tantum habet lotio manuum in missis solemnibus cum incenso celebrari solitis. Cessavit autem in aliis, præterquam pontificalibus missis, prior lotio ad ipsum initium offertorii (ut in ordine *Romano* aliisque ad eundem compositis inter monumenta nostra antiquiora notatur, & in missa ILLYRICI) cum ipsæ etiam oblationes publicæ omittantur. Observavit *Metis* MARTENIUS lotionem manuum post Præfationem seu ante Canonem.

Voyage litt.
P. II. p. 111.

In missali *Rhen.* sæc. 11. vel 12. notatur lotio manuum post *Sanctus* cum oratione *Veni S. Spiritus &c.* In *Spiritu humilitatis &c.* In missali impresso *August.* 1555. Post *Sanctus.* „Deinde in dextro cornu altaris stans: & ministro aquam fundente lavat, & tergit manus: secrete dicens ps. *Lavabo.* cum reliquis versibus. Quibus finitis facit crucem &c.“ In missali monasterii *Ursinensis* sæc. XIII. *Sanctus &c.* „Hic ablue tres digitos utriusque manus, & caute a pollutione custodias dicens *osanna in excelsis.*“ Quod De-VERT in quibusdam *Germania & Polonia* ecclesiis observari scribit, atque in ecclesia *Mediolanensi* proxime ante verba consecrationis.

Explic. T.
IV. p. 180.

Aliam lotionem diaconi postea etiam AMALARIUS lib. III. c. 25. inuit. Et ordo *Rom.* V. p. 68. „Infra actionem igitur detur aqua presbyteris ut lavent manus suas. Quando dicitur a pontifice *Nobis quoque peccatoribus* detur diaconibus aqua.“ Econtra diaconi lotionem manuum supra ex constitutionibus *Hirsaugiensibus* sub symbolo apostolico fieri solitam memoravimus. De-MOLEON autem diaconi & subdiaconi lotionem manuum post orate fratres ex *Msc. Vallis cernaii* monasterii ordinis *Cisterc.* adhibitam notat. Iuxta S. CÆSARIUM in append. T. V. opp. S. AUGUSTINI, omnes viri, quando ad altare accessuri sunt, lavant manus suas, & omnes mulieres nitida exhibent linteamina, ubi Christi accipiunt corpus. Et S. CHRYSOSTOMUS hom. LXI. ad populum *Antioch.* & in epist. ad *Ephes.* hom. III. eiusdem ritus meminit. *Dic mihi immundisne manibus ad sacrificium eligeres accedere? Non ut ipse puto; sed nec omnino mallet accedere, quam manibus illotis.* Cum promiscua fidelium in missa communione cessavit etiam manus lavandi usus promiscuus, postquam Eucharistia non amplius in manus est sumta: quamvis non ideo manus lotæ iuxta CYRILLUM *Hieros.* cath. mystag. v. ut sordes corporis abluerentur. „Nequaquam: nec enim corpore sordidati ecclesiam ingressi eramus: sed ablutio illa significat, oportere nos ab omnibus peccatis & iniquitatibus puros esse: cum enim per manus actiones designentur, ablutione earum puritatem & sanctitatem operum denotamus. Nonne audisti DAVID mysteria ista tradantem & dicentem: *Lavabo inter innocentes manus meas, & circumdabo*

De offic. eccl.
lib. III. c. 26.
Voy. liturg.
p. 233.
Serm.
CCXXXIX.
pag. 376.

dabo altare tuum Domine.“ Quæ psalmi verba hodieque sacerdos inter manus lavandas dicit.

IX. Quod in missa ILLYRICI præscribitur in missa *Tiliana* & in ord. *Orate fra-*
Salisburgensi: „Tunc sacerdos humillime se convertat ad circumstantes di-^{tres}
 cens: *Orate pro me peccatore fratres & sorores, ut meum &c.* passim
 in sacramentariis antiquis *Alemannicis* reperitur, non paucis etiam impres-
 sis, variantibus verbis. „Aliqui addunt & sorores (inquit *Gabriel BIEL*) *Leß. XVII.*
 propter sexuum discretionem; sed alii utrumque includunt in nomine se-^{in canon.}
 xus principalioris.“

Orationes etiam responsoriæ variant cum annexis haud raro aliis pre-
 cibus & psalmis. „Audiui dicere (inquit *AMALARIUS*) quod plebs ea-
 dem hora versiculos cantet pro sacerdote. *Mittat tibi Dominus auxi-* *Lib. III. de*
lium de sancto, & duos sequentes.“ In ordine VI. apud *MABILLONIUM* *offic. c. 19.*
 sic habes: „Tunc episcopus dicat ad populum convertens, *Orate pro me.* *Mus. Ital.*
 Hoc cum dixerit, subdiaconi eant retro altare, & ibi stantes cantaturi *p. 47.*
 sunt quindecim gradus & diaconi coram altari similiter.“ In ordine mo-
 nasterii *S. GREGORII* in valle *Gregoriana* dioecesis *Basileensis* an. 700.
 circiter apud *MARTENIUM* in editione auctiori de ritibus ecclesiæ *Ant-*
verpiæ 1736. „Quando sacerdos pro se rogat orare, tunc respondent *T. I. p. 594.*
 ei clerici cum istis precibus & dicunt: *Orent pro te omnes sancti &c.*
 Postea clerici cantent ipsos psalmos, cum presbyter dicit *Per omnia secula*
seculorum Exaudiat te Dominus &c. Ad te Domine levavi &c. Misereere
mei Deus secundum &c. Domine refugium factus es &c. cum istis pre-
 cibus *salvum fac servum tuum &c.*“ Iidem psalmi hoc loco præscri-
 buntur in ritu missæ *Mutinensis* apud *MURATORIUM* liturg. *Rom. T. I.*
p. 88. sed hæc iam ulterius ad ipsum Canonem referuntur, sub quo
 psalmi præscribuntur, interim dum secreto Canonem recitat sacerdos, a
 ministris altaris cantandi, ut paullo post videbimus.

X. Sequitur oratio *super oblata* vel *secreta*, quam respexit saluta- *Secreta, seu*
 tio populi initio offertorii seu missæ fidelium. „Invitatio (ait *Gabriel* *super obla-*
BIEL) per verbum *Oremus* cum salutatione populi præmissa est ante of-
 ferendam, quam respicit secreta.“ In missa ILLYRICI & ordine missæ *leß. XVII.*
Salisburgensi apud *MARTENIUM* ante factam oblationem notatur: „Tunc *T. I. de rit.*
 redeat sacerdos ad altare, & coram altari antequam secretam dicat ac-
 cuset se flebiliter & dicat hanc orationem: *Ante conspectum.*“ Alia sub
 eadem rubrica habetur oratio in nostro ordine missæ, quem ex codice
SAN-BLASIANO edimus.

Alia in liturgia *Gallicana* est Collectio *post mysterium* seu *post secreta*
 oratio sequens illam *post sanctus*, ac demum consecuta consecrationis ver-
 ba.

ba. Quæ ritu *Mozarabico* vocatur *post pridie*. Ad hunc vero locum in eadem liturgia pertinet Collectio *post nomina* facta vivorum & mortuorum memoria post oblationem, ac dato deinde osculo pacis, unde altera est Collectio *ad pacem*. Missale tamen *Francorum* servat ordinem *Romanum*, suoque loco notatur oratio *super oblata*. Et in sacramentario *Ital.* p. 380. *Gallicano*, missæ quædam dominicales, ac quotidianæ eodem ordine secretam habent.

Ritu *Ambrosiano* duæ hic habentur orationes. Una immediate post salutationem *Dominus vobiscum* super *sindonem*. Altera hoc loco proximæ ante Præfationem *Oratio super oblata alta voce dicenda*, ut expresse habetur, sicut contra nostro ritu notatur secrete dicenda in antiquissimo breviario & in instructione ordinis ecclesiastici, quam ex monumentis *Alemannicis* edimus: „Tunc pontifex inclinato vultu in terram dicit orationem super oblationes, ita ut nullus præter Deum & ipsum audiat nisi tantum *Per omnia sæcula sæculorum*.“ Atque ita notatur in omnibus antiquis sacramentariis *Gregorianis*, veluti in nostro antiquiore: „deinde Offertorium, oratio super oblata. Deinde dicitur excelsa voce *Per omnia sæcula sæculorum*.“ RHABANUS *Maurus* omnia hæc complexus, unde missa fidelium incipit. „Postea (inquit) missa cantatur a sacerdote. Primum ergo oratione quæ super oblata nominatur secrete ab ipso sacerdote expleta, salutatur populum, & orat dicens *Dominus vobiscum*.“ Hanc notationem nominis *secreta* alii etiam auctores medii ævi observant veluti AMALARIUS, & HONORIUS *Augustodunensis*, idemque intelligitur, etsi quandoque voce cantandi utantur E. g. expositio missæ seu ordinis *Romani* apud COCHLEUM & HITTORPIUM. *Prima autem oratio super corpus Christi futurum secreta dicitur & secrete cantatur*. Subditur oratio, quæ novatores, qui hoc carpunt, stringit: *Utile est enim omnem orationem specialem sacerdotum secretam esse, ut non cogitent, quomodo placeat compositio oris populo, sed solummodo pensent, quomodo mens possit placere soli Deo, quem orant*.

Præfatio seu
Contestatio.

XI. Quæ sequitur præfatio a primævo ecclesiæ usu est. Ubi nota B. RHENANI verba in TERTULLIANUM de corona militis: „Operæ pretium videtur hic studiosis aperire, quid de hac (Missâ) compertum habeant, qui vetustos sacrarum litterarum interpretes, videlicet ORIGENEM & similes cum iudicio diligenter excusserunt. Et arbitrantur quidem illi missam incœpisse dicente sacerdote *Dominus vobiscum*, & mox: *Sursum corda*. Deinde *Gratias agamus Domino Deo nostro*, & iterum *Vere dignum & iustum est æquum & salutare, nos tibi semper & ubique gratias*

tias agere &c. Relege quæ mox ex RHABANO MAURO attulimus, qui hic etiam missam incipit. Includi tamen debet symbolorum oblatio, ut habeatur iusta missæ fidelium idea secundum IUSTINUM M. qui sub MARCO AURELIO floruit. „Deinde ei, qui præest fratribus, panis affertur, & Apol. II. poculum aquæ & vini, quibus ille acceptis laudem & gloriam universorum parenti per nomen Filii & Spiritus sancti emittit, & Eucharistiam sive gratiarum actionem pro his ab illo acceptis donis prolixè exequitur.“ Inde a prima ecclesiæ ætate tam in Oriente quam Occidente verba illa solemnia adhibita leguntur, quibus iubemur *sursum* habere ad Dominum *corda* *ἀνω τὰς καρδίας*. Clamat sacerdos *sursum* corda, inquit S. CYRILLUS Hierosol. Catech. V. myltag. „vere enim circa illam tremendam horam *sursum* ad Deum corda levare necesse est, non deorsum ad terram, terrenaque negotia deprimere. In hanc igitur sententiam omnibus præcipit sacerdos curas scilicet vitæ huius omnes & domesticas sollicitudines illa hora relinquere & habere apud Deum, generis humani amatorem. Vos deinde respondeatis *Habemus ad Dominum* assentientes ei profitendo.“ Sæpe ex his verbis S. CHRYSOSTOMUS occasionem arripit fidelium mentes erigendi; atque ex *Latinis* S. AUGUSTINUS, isque *de vera relig.* c. 3. morem hunc totius ecclesiæ esse apertius contestatur. Quotidie per universum orbem humanum genus una pæne voce respondere se *sursum* habere corda ad Dominum. S. CYPRIANUS iam hic nomine Præfationis utitur: „Sacerdos ante orationem Præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo *Sursum corda*.“ In breviario ordinis ecclesiastici antiquissimo post hæc, quæ populus sacerdoti respondet, subditur: „Et ingrediatur in Præfationem ita, ut ab omnibus pene audia-
diatur. Deinde cum venerit, ut dicat, *adorant dominationes*, omnes sacerdotes vel levitæ inclinent vultum ad terram. Cum autem pervenerit, ut dicat, *supplici confessione dicentes sanctus* inclinent iterum diaconi, clerus cum omni populo.“ In liturgia Ambrosiana dicitur Præfatio in Canonem, uti etiam Micrologus habet: *Post finitam secretam Præfationem oritur in Canonem.*

De orat. domin.

c. II.

Atque ita distinguitur a Præfatione, qua ordiebatur liturgia Gallicana: aliquando etiam plures sunt eo ritu ante alias Collectiones & lectiones, aut inter priores mixtæ, ut in vigilia Epiphanie. Et in Nat. Domini primum habetur collectio post prophetiam, collectio post precem, id est, post hymnum trium puerorum, ut adnotavit MABILLONIUS; sequitur Præfatio missæ & post Collectiones alias post nomina, ad pacem sequitur immolatio missæ seu Contestatio missæ, ut promiscue vocatur in liturgia Gallicana.

De lit. Gall. P. 190.

In antiquissimo nostro sacramentario idem nomen constanter adhibetur pro *præfatione*, ut passim alibi. In codice vero *Remensi* MENARDUS reperit *Contestada*, quæ ritu *Mozarabico* *Illatio* est seu *Illatio*, quam ISIDORUS quintam notat orationem. „Quinta insertur (illatio) in sanctificatione oblationis in qua etiam ad Dei laudem terrestrium creatura & virtutum cœlestium universitas provocatur & *Osanna in excelsis* cantatur.“

De viris il-
lustr. c. 74.

Notionem vero Contestationis exprimit GENNADIUS de MUSEO *Massiliensi* agens: „Composuit sacramentorum egregium & non parvum volumen per membra quidem pro opportunitate officiorum & temporum pro lectionum textu psalmorumque serie & decantatione discretum: sed suppli-
candi Deo & contestandi beneficiorum eius soliditate sui consentaneum.“

Lib. II. de
mirac. S.
MARTINI
c. 14.

Alio etiam sumit idem nomen eodem in usu S. GREGORIUS *Turonensis*. Factum est autem, ut in die insignis solemnitate beati viri nobis missam dicentibus, cum nos rite sacrosancta solemnia celebrando contestationem de sancti Domini virtutibus narraremus &c.

Nimirum in Contestationibus seu Præfationibus Sanctorum, de quibus missa celebrabatur, præcipua gesta compendio referebantur, ac martyrum passio. Non quidem, ut visum est *Honorio* de S. MARIA, huc revocari debet, quando acta martyrum legi in missa dicuntur, ut supra meminimus factum initio missæ in liturgia *Africana*, *Gallicana* &c. Hic vero succincte præcipua memorabantur ex ipsis quandoque actis expressa, uti exemplum habetur in Missali *Gothico* in natali S. ANDRÆ. Ino in sacramentario *Gallicano* occurrit Contestatio de IOSEPH, patriarcha nimirum, cuius historia tum in missa legebatur.

Lit. Gall. p.
222.
Mus. Ital.
P. II. p. 308.

Liturgia *Græca* unam sibi similem habet Præfationem: *Ambrosiana*, *Gallicana* & *Mozarabica* singulares in singulis missis habebant Contestationes *Romanis* prolixiores: quod etiam usu *Romano* olim usuenit, antequam ad eum numerum redigerentur Præfationes, quo hodie habentur, quod PELAGIO II. S. GREGORII M. prædecessori tribuitur, qui novem instituerit, quæ sunt hodierno in usu, addita in conc. *Placentino* sub URBANO II. an. 1095. decima, ut sunt, qui putent. Qua de re diximus supra in recensione *Alemannicorum* nostrorum sacramentariorum: quorum prius antiquissimum *Rhenanensi* mille annorum magnum numerum habet Præfationum, non tamen in singulis missis; alterum *san-Blasianum* nongentorum annorum pauciores quidem ac illud, plures tamen continet, quam a PELAGIO II. dicuntur institutæ, & determinatæ saltem in epistola decretali ad *Germania* & *Galliæ* episcopos, quæ refertur in decreto BURCHARDI, cui verisimile est *Alemanniam* se paullatim accommodasse. Adhuc tamen HENRICUS Cardin. *Ostiensis* in Expof. super epitt.

Lib. III.
cap. 69.

epist. decret. & summa canonica superfluum numerum Præfationum arguit, ac nomen PELAGII commendat. *Cluniacenses* hodieque pluribus utuntur, ut palam est ex Missali 1733. ed.

XII. Sequitur hic *τησάριον*, quod a Xysto I. institutum perhibetur. Illud etiam tempore LEONIS I. Concilium *Vasense* can. VI. canendum decrevit. In capitulari *Aquisgranensi* an. 789. statuitur c. 70. ut „ipse sacerdos cum sanctis angelis & populo Dei communi voce *Sanctus Sanctus Sanctus* decantet.“ In capitulis HERARDI c. 16. „ut secreta presbyteri non inchoent antequam *Sanctus* finiatur. *Micrologus* c. 11. Hunc autem (inquit) hymnum & ipse sacerdos cum aliis necessario debet dicere, ne ipsum sua prece videatur privasse, qui & suas voces & aliorum angelicis laudibus admitti deprecatus est in Præfatione.“ In breviario ordinis ecclesiastici videtur adhuc contrarius usus designari: „Cum autem pervenerit, ut dicat suplici confessione dicentes *Sanctus*. Inclinent iterum diaconi, clerus cum omni populo, proclamantibus vero cum magna reverentia & tremore *Sanctus* incipit sacerdos Canonem dissimile voce lente, ipsi vero presbyteri diaconi & subdiaconi semper permanent inclinati.“ In instructione ordinis ecclesiastici inclinatio subdiaconis præscribitur. In capitulari *Aquisgranensi* an. 817. habetur c. 73. „De eo ut ad missam inclinati *Sanctus* dicant, & ad *Pater noster* genua flectant.“ Qua de re postea.

Sanctus

T. I. Conc.
Germ. P.
282.

Quod prius vero spectat, in missa ILLYRICI præscribitur: „Quando alii, *Sanctus Sanctus Sanctus* decantant, hæc oratio cursim dicenda est a sacerdote. *Domine Deus, qui non mortem* &c. Hac oratione finita, antequam sacramenta incipiantur, iterum sese Domino comendet, dicens. *Factus memoriam* &c.“ Hæc in nostro antiquiori ordine missæ notatur oratio ante Canonem; prior vero in missa RATOLDI cum hac rubrica: „Dum dicitur *Sanctus* inclinant se omnes, & episcopus dicat hanc orationem interim *Deus qui non mortem* &c.“ In Msc. Missali *Sublacenſis* monasterii an. 1075. sub ipso GREGORIO VII. scripto, quod modo extat in bibliotheca *Vaticana*, præter orationem illam *Factus memoriam* &c. dum canitur *Sanctus*, alia subiungitur: „Aperi Domine os meum ad benedicendum nomen tuum sanctum, mundaque cor meum ab omnibus variis, & nequissimis cogitationibus, ut exaudiri merear deprecans pro populo tuo, quem elegisti tibi, te præstante, *qui cum Patre & Spiritu sancto* &c.“ Vid. MARTEN. de ant. eccl. rit. T. I. p. 389.

In liturgia *Gallicana* semper singularis habetur Collectio *post Sanctus*. In *Mozarabica* propria etiam habetur, ac communis iuxta morem liturgiæ *Græcæ*, *Vere Sanctus* &c. Sic in liturgia *Gallicana* Canon missæ,

fæ, qui trifagion consequitur, & sacri mysterii actionem antecedit, varius pro diversitate missarum, solet incipere *Vere sanctus Vere benedictus* &c.

Canon.

XIII. Debet pariter in missa *Mozarabica* ac *Gallicana* oratio illa *Vere Sanctus* &c. ad ipsum Canonem illius ritus revocari, cui titulus est: *Post Sanctus*. Deinde sacerdos in medio altaris in silentio dicit orationem *Adesto adesto Domine*, cui ipsa consecrationis verba post benedictionem Crucis innectuntur, ut adeo colligi exinde queat, in *Hispania* aut non passim susceptum Canonem seu precem canonicam, quam *VIGILIUS P.* ad *PROFUTURUM Bracarensem* episcop. misit, aut successu temporum eandem esse neglectam. Secus in *Gallia* accidit, ubi ante alia Canon *Romanus* fuit adoptatus, ut patet ex missali *Francorum*, & ex veteri *Gallicano*, quod tertio loco habetur in liturgia *Gallicana* apud *MABILLONIUM*, itemque ex sacramentario *Gallicano*, quod in *Mulæo Italico* edit idem *MABILLONIUS*. Et forte idem etiam fuit in Missali *Gothico*, ubi in fine eadem missa *Romenfis cottidiana* adscripta erat, sed mutila. In hac autem missa in sacramentario *Gallicano* Canon *Romanus* habetur, uti etiam in nostris antiquissimis liturgiis *Alemannicis*, atque in omnibus aliis monumentis supponitur, in breviario, in instructione & capitulari ordinis ecclesiastici, ac ordinibus missæ, uti edimus. In liturgia *Ambrosiana* pariter habetur Canon *Romanus*, ac magna illius pars recensetur, in libris de sacramentis, qui *S. AMBROSIO* intscribuntur, vocaturque *regula ecclesiastica* auctori commentariorum in epist. *PAULI* sub eiusdem nomine, qui certius *S. AMBROSIO* abiudicantur, quam libri de sacramentis; sed quatenus cum *Romano* Canone convenerit, non constat: qui sub nomine *precis* apud *INNOCENTIUM I.* *VIGILIUM*, ipsumque *S. GREGORIUM* venit, licet in eadem epistola ad *IOANNEM Syracusanum* etiam canon appelletur. In ipso vero Canone *Infra actionem* quædam notantur, quo nomine ipse etiam Canon venit. *De rebus actio dicitur* (in *Walafrido STRABO*) *ipse canon, quia in eò sacramenta conficiuntur dominica. Canon vero eadem actio nominatur, quia in ea est legitima & regularis sacramentorum confectio.*

Lib. VII. ep.
64.

Walef. c. 22.

Eius aucto-
res.

XIV. De Canone eiusque origine minus digne sensisse visus est *S. GREGORIUS*, qui eum a quodam Scholastico compositum asseruit. Quod nomen quidam proprium esse putarunt, alii vero rectius appellativum, quo veniebant viri eruditi & litterati imprimis, qui adolescentibus omni litterarum genere erudiendis operam navabant, veluti etiam *BELLARMINUS* inter-

Lib. II. de
Missa c. 19.

interpretatur virum insignem eruditione & eloquentia; S. PETRUM tamen, ac alios pontifices occulte indicari vult. Atque ad originem apostolicam passim revocant post VIGILIUM P. auctores tum medii tum recentioris, ac nostræ ætatis. Quorum magnum numerum citat *Christophorus PFAPPIUS* de liturgiis, eos etiam, qui tribuunt nunc PETRO, nunc IACOBO apostolis, ac S. BASILIO; nunc CLEMENTI *Romano*, aut *Alexandrino*, vel etiam GELASIO, ipsique GREGORIO M. seu etiam MUSEO episc. *Masiliensi*, vel VOCONIO, episc. *Castellensi* in *Mauritania*. Alii diversos diversis temporibus auctores & quidem Romanos pontifices composuisse illum dicunt, iuxta varias illius partes. In antiquissimo sacramentario *Solodorenſi* ad marginem notatur GREGORIUS II. ad commemorationem Sanctorum ante consecrationem; postea GREGORIUS I. (cui, ut paullo post videbimus, verba *diesque nostros* tribuuntur) ad verba autem *supplices te rogamus* LEO magnus. In veteri sacramentario sæc. XI. *Monachii* apud P.P. *Theatinos* vidi in ipso margine passim annotari Auctores, veluti ad illa verba: *Et omnibus orthodoxis... pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt* &c. COSMÆ & DAMIANI, & quorum solemnitas hodie in conspectu tua maiestatis celebratur dñe ds noster toto orbe terrarum & omnium sanctorum tuorum GREGORIUS III. *Diesque nostros in tua pace* &c. GREGORIUS I. *Quam oblationem tu Deus in omnibus* LEO I. *Qui pridie quam pateretur* &c. ALEXAND. I. *Sanctum sacrificium immaculatam hostiam*. LEO M. Sic etiam in Missali *Weingartenſi* in margine notatum reperi: „ALEXANDER primus natione *Romanus* ex patre ALEXANDRO de regione caput tauri passionem Domini miscuit in precatione sacerdotum, quando missæ celebrantur,“ ut habetur in Pontificali, refertque *Walafridus* STRABO, ac subdit: „Quod cum ita de eo in pontificalibus scriptum sit, dubium videtur, utrum ille eam tantum partem actionis, qua passio Domini commemoratur ordinaverit, vel totam a capite usque ad ipsum locum. Sed huic secundæ æstimationi videtur contrarium, quod in ea parte Sancti nominantur, qui & ante illum, & qui post illius tempora longe fuerunt, nisi dicamus, ab illo eos tantum, qui ante illum fuerunt, commemoratos: cæterorum vero nomina suis quæque temporibus ab aliis superimmissa.“ Idem *Walafridus* STRABO primam Canonis prædicti partem ex eo vel maxime antiquam cognosci existimat, quia in eo ordo apostolorum non ita est positus, sicut in emendationibus evangelii invenitur. Quod, ex ipsius sententia, ideo fortasse evenit, quia pars illa prius composita est, quam evangelia ad eam veritatem, quæ nunc habetur apud *Latinos*, corrigerentur. Alias vero ibidem easdem eisdem pontificibus tribuit partes, prout ex *Mo-*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

V v

III-

De verbis ecclesiæ. 24

nacensi Theatinorum sacramentario retulimus, quod & BERNO Augien-
 sis mox capite primo, de quibusdam rebus ad missæ officium pertinen-
 tibus, asserit. Alios vero adhuc pontifices nominat Polydorus VERGI-
 LIUS: „Canonis partem (inquit) *Te igitur*, quæ deinde initium esse
 coepit, GELASIVS dedit, sicuti ante eum SIRICIUS (*Communicantes*) quod
 nunc tertio loco ponitur. Ex quo apparet ipsum Canonem neque de
 uno, neque in eandem formam digestum, qua modo constat. Cuius
 rei vel idem facit, quod ALEXANDER prius qui GELASIVM & SIRICIUM
 longo temporis intervallo præcessit, ob memoriam passionis Christi po-
 suit: *Qui pridie quam pateretur* usque ad illa verba *Hoc est corpus*
meum. Quocirco fati liquet, illud tum Canonis fuisse principium: quan-
 do sicut diximus GELASIVS circiter 360. & eo amplius annos post ALE-
 XANDRUM sedit. LEO deinde adiecit: *Hanc igitur oblationem usque pla-*
catus accipias. GREGORIUS tres subiunxit postulationes: *Diesque nostros*
in tua pace disponas, atque ab aeterna damnatione nos eripi. Et in ele-
ctorum tuorum iubeas grege numerari. Eiusdem quoque primi LEONIS
 est *sanctum sacrificium immaculatam hostiam*. Sic alii alia addiderunt.“
 Confidenter sane auctor laudatus in multis pronunciat, quæ commodis
 auctoritatibus fuissent comprobanda. Walafridus STRABO diligentius egit,
 ac circumspicius, hicque nonnulla movit dubia. „GREGORIUS vero
 (inquit) augmentavit in precatione Canonis *Diesque nostros in tua pace*
disponas. Ubi quidam volunt intelligi, totam ab eo loco Canonis con-
 sequentiam usque in finem per illum fuisse compositam. Cui sensui re-
 pugnare videtur, quod passio Domini, quam ALEXANDER eidem preca-
 tioni inseruit, post hos versus habetur. Unde nonnulli credunt, non
 amplius GREGORIUM, quam illas tres petitiones, id est, pro pace tem-
 porum & ereptione ab æternis suppliciis & consortio Sanctorum obtinen-
 do, prioribus superaddidisse statutis. LEO quoque 47. loco apud Roma-
 nos pontificatum agens, constituit, ut infra actionem sacrificii diceretur
sanctum sacrificium & reliqua: De hoc etiam quæri potest, utrum ab
 eo loco, quæ sequuntur, addiderit, vel ipsa tantum verba, id est, *san-*
ctum sacrificium, immaculatam hostiam, eo loco immiscuerit. Quod quia
 manifeste non legimus, nolumus diffinire. Ex hoc tamen apparet, GRE-
 GORIUM, qui longe post LEONEM fuit, non totum Canonem ab eo lo-
 co, quo sibi inseruit, usque in finem composuisse.“ GREGORIO magna
 consensione auctores tribuunt additionem illam *diesque nostros*, veluti BE-
 DA lib. II. hilt. C. I. AMALARIUS lib. I. de officiis in præmio. ADO
 archiepiscopus Viennensis in martyrologio. HINCMARUS Remensis de præ-
 dest. c. 18. & alii, præter vitæ eius scriptores IOANNEM diaconum lib.

De invent.
 rerum lib.
 V. c. 10.

De reb. eccl.
 c. 22.

II. c. 18. & Anonymum apud CANISIUM T. II. P. III. p. 258. Ea nihilominus verba in aliis etiam quam eius sacramentariis habentur, uti in *Gallitano*, *Gelasiano*, nostroque *Alemannico* antiquissimo. INNOCENTIUS III. GELASIO præcipuas tribui partes dicit in Canone: „Traditur autem (inquit) quod GELASIVS papa quinquagesimus primus a beato PETRO, qui fuit post SILVESTRUM per CIX. annos Canonem principaliter ordinavit.“ *Stephan. DURANTUS*, postquam plura in hanc rem præsertim de scholastico S. GREGORII ipsoque GREGORIO dixisset: „Cæterum (subdit) omnes orationes, ut iam dixi, auctores habent scholastico & GREGORIO vetustiores, præter hanc: *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas* &c. quam verisimile est scholasticum composuisse.“

*Myster.
missa lib.
III. c. 10.*

Lib. II. c. 34.

XV. Qualescunque vero auctores fuerint Canonis, & quibuscunque augmentis ante mille certe annos & supra perfectus sit, deinceps magna religione intemperate fuit servatus, ac semper ceu pars sacratissima missæ habitus, sub quo eximius exterior etiam cultus in situ corporis inclinato, ut iam notavimus, exhibitus fuit. Ordo *Romanus* mox post Offertorium ministrorum dispositam aciem repræsentat, quo ordine deinceps inclinati sub Canone steterint. „Tunc finito Offertorio episcopi stant post pontificem primus in medio, deinde per ordinem, & archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, & cæteri per ordinem disposita acie. Et subd. regionarii finito Offertorio vadunt retro altare aspicientes ad pontificem, stantes erecti usque dum incipiat dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus Sanctus*, quem dum expleverint, surgit pontifex solus, & intrat in Canonem, episcopi vero diaconi, subdiaconi & presbyteri in presbyterio permanent inclinati, & dum dixerit *nobis quoque peccatoribus*, surgant diaconi; cum dixerit *per quem hæc omnia Domine*, surgit archidiaconus solus.“ Hoc ob ministeria accidit, reliqui enim sub integro sic perseverabant Canone, ut habent ordines missæ, notatque A. MALARIUS: „Perseverant retro stantes inclinati, usque dum finiatur omnis præfens oratio, id est usque dum dicatur post orationem dominicam *sed libera nos a malo*. Quod enim inde sequitur, usque *per omnia secula seculorum* expositio est novissimæ petitionis dominicæ orationis.“ Hic referre iuvat, quod etiam posteriore ætate in concilio *Moguntino* an. 1549. circa hanc rem statuitur: „Iam statim ab inceptione Canonis non sedcant, sed ad tremendi mysterii pertractationem intenti, vultu itidem ad altare converso corporibus humi demissis, & mente in cælum elevata, sub silentio redemptionis humanæ beneficium & Christi passionem secum meditantes, salutis nostræ auctori de impenso sanguine, & tolerata

*Qua res-
gione ser-
vetur.*

*Lib. III. de
offic. c. 23.*

*T. XIX.
Conc. ed.
Ven. pag.
1420. n. 59.*

pro nobis morte debitam gratiarum actionem exhibeant.“ Huc tamen referuntur psalmi illi, de quibus supra ad *orate fratres* diximus. „Deinde (ut habet missa ILLYRICI) cum summa reverentia incipiat *Te igitur*, & ministri stantes in gradibus suis cantent istos psalmos ulque dum *Te igitur* finiatur; *Exaudiat te Dominus. Ad te Domine levavi animam meam. Misere mei Deus secundum magnam. Domine refugium. Qui habitat in adiutorio.* Deinde preces: *Salvum fac servum tuum.* Idem in *Tiliano* apud MENARDUM, & *Salisburgensi* apud MARTENIUM præscribitur missæ ordine.

Canon secre-
rete di-
cendus.
a
Nœ. Conf.
lit. 123.

XVI. *Græcorum* more, qui sæpe respondent *amen* ad ipsam consecrationem, apud IUSTINIANUM etiam habetur: *Ut inter ceteras preces & ea, quæ in sancta oblatione dicuntur, clara voce... proferantur.* a) Ritu Mozarabico eiusmodi quoque responsiones *amen* occurrunt, nihilominus in silentio dici præscribitur oratio, sub qua consecrationis verba proferuntur, & ad ea *amen* respondetur. Idem olim alibi etiam in Occidente, ut in Oriente obtinuisse colligi videtur ex *Paschasio* RATBERTO lib. de Corpore & Sanguine Domini: „Respice in Sacramentorum libro, instituentem B. PETRO (ut credimus) quid orat sacerdos in Canone, exceptis his, quæ post communionem dicuntur, ut fiat, inquit, *Corpus & Sanguis dilecti Filii tui Domini nostri IESU Christi.* Qua prece expleta, consona voce omnes *amen* dicimus. Sicque omnis ecclesia in omni gente & lingua confitetur & orat.“ Verum existimo RATBERTUM *amen* agnare, quod hodieque expleto Canone ante orationem dominicam sacerdote inclamante: *Per omnia secula seculorum*, respondetur. MABILLONIUS inde, quod in veteri Gallicano missali collectio post secreta ea dicitur, quæ consecrationi proxime succedebat, argumentum sumit, Canonem missæ submissa voce etiam in ordine Gallicano fuisse recitatum. Ubi in ordine nostro Romano habetur: *secreta intrat in Canonem.* Nec obest canendi vox, hic etiam adhiberi solita, veluti in nostro capitulari ord. ecclesiast. & incipit canere dissimili voce, & melodia, ita ut a circumstantibus altare tantum audiatur. Recentiori ætate contra obstreperantes hic novatores in synodo Augustana constitutum habetur an. 1548. *Canon missæ submissa voce; excepta dominica oratione pacis exoptatione, Dei invocatione & postrema populi salutatione, quemadmodum hactenus a catholicis factum est, summaque religione, ut mysteriis tremendis sua conferatur auctoritas, pronunciatur.*

Comment.
in ord.
Rom. pag.
XLVIII.

T. XIX.
Conc. edit.
Ven. pag.
1302.

Passim a Theologis referuntur, quæ in *Prælo spirituali* narrantur, quoque respicit INNOCENTIUS III. „Cæterum ne sacrosancta verba vilescerent,

β) Ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ προσκομιδῇ κατὰ Φωτῆς.

rent, dum omnes pene per usum ipsa scientes in plateis & vicis, aliisque locis incongruis. decantarent, decrevit ecclesia, ut hæc obsecratio, quæ secreta censetur, a sacerdote secreta dicatur. Unde fertur, quod cum ante consuetudinem, quæ postmodum inolevit, quidam pastores ea decantarent in agro, divinitus sunt percussi." Alludit ad id, quod etiam secreta ipse Canon vocari consueverit. Ut modo ex liturgia *Gallicana* retulimus, & paullo ante ex Capitul. HERARDI. Eius autem denominationis triplicem rationem profert Gabriel BIEL. Dicitur enim (inquit) *Lib. XV.* Canon secretum propter tria: scilicet ratione significationis, operationis, prolationis. Quæ explicat, ad ultimum subdens: „Possunt tamen nihilominus sacri Canonis verba legi, exponi, masticari pia & religiosa voluntate, ac investigari: a quo & ad quid instituta sunt, ac doctrinaliter disputari: sicut in præsentiarum agimus." Iodocus tamen CLICHTO-*Lib. III.* VEUS in eodem argumento exceptionem addit: „At vero hunc tertium librum & præsertim eam partem eius, quæ sacrum missæ Canonem exponit, nemo aggrediatur legere, nisi is, cui idipsum ob susceptos sacros ordines & altaris officium indultum est. Nempe tam sacra augusta & digna habentur sacri ipsius Canonis (ut vocant) verba, quod cum reliquæ ipsius missæ partes alta proferantur voce a sacerdote, & quæ a circumstantibus excipi, intelligique possint, hæc sola suppressius submissiusque dicuntur sermone, quod non liceat in publicum afferri, sed ut cæteris longe sacratiora, occultari, silentioque premi debeant."

XVII. Prima Canonis littera solet in omnibus fere sacramentariis antiquis crucis figuram repræsentare plerumque cum effigie salvatoris cruci cum quatuor clavis affixi, ac perizonio. Solent autem imagines illæ circa pedes esse maculatæ, atque deterfus est aliquantum color osculo, quod tamen sæculo decimo quarto rarius deprehendi. Observavi nihilominus id adhuc in missali *Constantiensis* impresso sæc. XV. In missali *Ursinensis* monasterii sæc. XIII. hæc adduntur: „Hic stans in medio altaris inchoa Canonem *Te igitur clementissime Pater*: Hic deoscula angulum corporalis & patenam illi suppositam simul. *Per Iesum Christum Filium tuum*: Hic deoscula crucifixum dicens *dñm nostrum*. Postea inclina te in medio altaris dicens *supplices te rogamus*." Huius etiam rei meminit MURATORIVS de ritibus *Ambrosianæ* ecclesiæ, postquam prius illud osculum, de quo supra in accessu altaris, memorasset, pariter apud nos antiquatum, addit idem, sequentia sublata fuisse e missa *Ambrosiana*: „Accedit ad altare, & facit crucem in medio altaris, & aperto libro missale osculatur pedes crucifixi:" mox subdit: „Mos quoque fuit post hymnum *San-*

Osculum
initio Ca-
nonis.

Dissert.
LVII. T.
IV. antiq.
Ital. p. 839.

*Myfter. mif-
fa lib. III.
c. 2.*

Etus Sanctus &c. deofculari pedes crucifixi, aut faltem pedem crucis: in omnibus quippe missalibus in principio Canonis, uti & nunc collocari consuevit imago Christi e cruce pendentis. INNOCENTIUS III. postquam memorasset in secreto, hoc est, in Canone recolli memoriam dominicæ passionis, „Propter quod (subdit) inter Præfationem & Canonem in plerisque sacramentariis imago Christi depingitur, ut non solum intellectus litteræ, verum etiam aspectus picturæ memoriam dominicæ passionis inspiret. Et forte divina factum est providentia, licet humana sit industria procuratum, ut ab ea littera Canon inciperet, quæ sui forma signum crucis ostendit & exprimit in figura.“ Refert hæc verba *Gabriel BIEL* sub nomine ALEXANDRI. Additque: *Congruum ergo est, ut oculis sacerdotis passionis Christi memoriale celebrantis crucifixionis imago obiciatur, qua ad de ipsa cogitandum fortius invitetur.* Et mox de usu eius imaginis ad osculandum etiam sic disserit, quoad suam adhuc ætatem circa finem sæc. XV. spectat: „Hoc ergo crucis signum non solum intuetur sacerdos, sed etiam osculatur: ut osculo, quod pacis signum est, ostendat, quia per crucem pacificati sumus & reconciliati Deo Patri, ut dicitur Col. I. *Complacuit per eum reconciliari omnia in ipso pacificans per sanguinem crucis: sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt.* Seruantur autem diversi ritus in ordine osculandi: aliqui primo osculantur pedes crucifixi, & postea pedes maiestatis divinæ in signum, quod per filii crucifixionem ad Patris deducimur maiestatem. Alii modo contrario, primo osculantur pedes maiestatis, postea crucifixi in signum, quod nemo venit ad filium, nisi Pater traxerit eum: quodque omne donum optimum desursum est descendens a Patre luminum. Alii, qui duplicem picturam non habent primo osculantur altare, postea crucem in codice eadem quæ dicta sunt, repræsentantes.“ Duplicem picturam *Gabr. BIEL* hic eam designat, qua passim adhuc in picturis non antiquis adeo Deus Pater repræsentatur senex cum promissa barba Christum cruci affixum inter brachia in gremio portantem, supra Spiritus sanctus in specie columbæ. De huiusmodi imaginum figuratione antiquissima egimus supra disquisit. II. c. 1.

*Expansio
manuum.
De orat.
c. 14.*

XVIII. Idem vero mysterium crucis in expansione manuum, quæ solet sub Canone fieri a sacerdote, iam a TERTULLIANO habemus notatum: „Nos vero (inquit) non attollimus tantum, sed etiam expandimus e dominica passione modulatum, & orantes consistimus Christo: scilicet manibus expansis eum in cruce repræsentantes, conformantesque ut tenebat Dominus manus in cruce. Quod vellem magis a multis sacerdotibus

tibus attendi, quemadmodum faciunt *Carthusiani*; ut tamen ea, quam idem postea TERTULLIANUS notat, servari possit moderatio: *Atqui cum modestia & humilitate adorantes magis commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate & probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto.* Vide eiusdem libri caput ultimum, ubi etiam ad avium exemplum provocat: *sed & aves nunc exurgentes eriguntur ad cælum, & alarum crucem pro manibus extendunt.*

De orat.
cap. 17.

XIX. Ipsum vero, signum crucis ab antiquissimis temporibus in sacro mysterio ad consecrationem fuit exhibitum, uti in aliis etiam sacramentis: „Si regenerari oportet (inquit S. CHRYSOSTOMUS) crux adest; si mystico illo cibo nutriri, si ordinari, & si quidvis aliud faciendum, ubique nobis adest hoc victoriæ symbolum.“ Passim S. AUGUSTINUS idem memorat. De signis crucis in Canone faciendis interrogavit S. BONIFACIUS ZACHARIAM P. sed nec ea epistola S. BONIFACII, nec rotulus superstes est, in quo pontifex inexit, quibus in locis ea facienda sint, ut habetur in eius epistola responsoria: „Nam & hoc flagitasti a nobis sanctissime frater, in sacri Canonis prædicatione, quot in locis cruces facere debeamus, tuæ significemus sanctitati. Votis autem tuis clementer inclinati in rotulo dato prædicto LUL, religioso presbytero tuo, per loca, signa sanctæ crucis, quanta fieri debeant, infiximus.“

Cruces sub
Canone.

Hom. 54.
in Matib.

Crucis signa non notantur in antiquissimo sacramentario nostro *Rhenaugiensi* (uti nec in *Gelasiano*, nec missali *Francorum*) in alio tamen simili, quem cum eodem nostro *Rhenaugiensi* contulimus, *san-Gallensi* eadem inveni. In *san-Blasiano* 900. ann. autem non solum ipse cruces superscribuntur verbis, verum etiam rubrica in margine notantur faciendæ, præterquam initio Canonis ad verba *Hæc dona, Hæc munera, Hæc sancta sacrificia*: ubi sine rubrica cruces sunt superpositæ. In sacramentario autem *Gallicano* apud MABILLONIUM una tantum ibi notatur post verbum *benedicas*. Deinceps, uti hodieque fiunt, ante & post consecrationem habentur, præterquam duæ ad illa verba *sacrosanctum Filii tui Corpus & sanguinem sumpserimus*. In antiquis nostris sacramentariis desiderantur, redundantque in numero illo senario, quem hic observat AMALARIUS in ecloga, anonyma item expositio missæ, quam ex antiquis MSS. ediderunt COCHLEUS & HITTORPIUS: quodque apud hunc subditur, & passim in MSS. *Alemannicis* inveni schediasma inscriptum: „Qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* agenda sint,“ idemque non nullis mutatis apud MABILLONIUM append. in ord. *Rom.* p. 559.

De div. off.
P. II. p.
588.

&

& apud MENARD. ex *Tiliano* not. 88. in sacrament. S. GREGORII, & apud COCHLEUM in *Gemma animæ* cap. 41. & sequentibus legitur. Ubi distinctius de ordinibus crucium agitur; nec non de quinque ordinibus crucium, quæ fiunt ante sextum, quando cum oblata tangitur calix: Ut AMALARIUS in ecloga dicit. Nec hic præterierim, quod in sermone synodali RATHERII *Veronensis* monetur: „Calicem & oblatam recta cruce signate, id est, non in circulo, & varicatione digitorum, ut plurimi faciunt; sed strictis duobus digitis, & pollice intus incluso, per quos Trinitas innuitur, istud signum ✠ recte facere studete. Non enim aliter quidquam potestis benedicere.“

T. III. Conc.
Germ. P. 7.

De Dipty.
chis.

XX. Percurramus iam principaliora Canonis loca; quibus aliqua in antiquis monumentis occurrit diversitas. Antequam autem ad rem progrediamur, quædam de diptychis sunt prænotanda, voce a *Græcis* desumpta, quibus etiam dicuntur *ἱσραὶ, ἀγίας, μουσικαὶ δέλτοι* seu *ἐκκλησιαστικαὶ κατάλογοι*, suntque tabulæ publicæ olim inter missarum solemnias ex ambo- ne prælectæ, quæ continebant nomina offerentium hierarcharum principum & magistratum una communione & confederatione fruentium, Sanctorum porro, martyrum præsertim, ac denique eorum, qui in orthodoxa fide defuncti sunt. Nomen ab usu profano diptychorum præsertim consularium apud *Romanos* acceptum est, cuiusmodi varia adhuc inter cimelia reservantur in nostra etiam *Germania* ab usu profano haud raro ad sacrum translata, quale est *Leodiense* illud a P. Alex. WILTHEMIO illustratum, tabulæ oblongæ scilicet in *Δελτα* formam recisæ, quales in *Iani* GRUTERI inscriptionum *Romanarum* opere passim conspicuæ sunt. Singulare est fragmentum diptychorum, quod in opere de cantu & musica sacra ex rotulo bibliothecæ *Barberina Romæ* adumbratum retulimus: supra Papa in medio sedens repræsentatur, ad cuius lævam episcopus stans, ad dextram offerentes comparent primus cum fanone, cuius ad oblationem erat usus. Verba quæ sequuntur, notis musicis sunt instructa, unde palam fit, ea cantata fuisse. Sunt autem hæc: *Memento etiam Domine famuli tui imperatoris nostri. Nec non & famuli tui comitis nostri cum omni exercitu eorum. Et caelestem eis concede victoriam. Et his qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, præmia æterna largiaris.* Hæc tamen ad sequentem imaginem pertinent seu figuram imperatoris sedentis in dextra, cui ad sinistram itidem assidet Comes cum falcone, utrinque autem ad latus tam imperatoris, quam Comitissæ astat vulgus. Convenit cum hoc quadantenus diptychon *Fuldense* a SCHANNATO editum in *Vindem liter. collect.* l. p. 18. tantum quod mortuorum sit. Huic nomen papæ

T. I. p.
447.

NON

non comparet, sed regum, imperatorum, reginarum item inde a PIPINO & CAROLO M., nomina quoque defunctorum episcoporum, quos inter primus LUL., sequuntur octo nomina, quibus singulis vocabulum *comes* adiectum est BERNHARD comes &c. *Trevirense* vero nomina sanctorum apostolorum, martyrum, pontificum & episcoporum continet. Omnis generis nomina principum, hierarcharum, monachorum item, & abbatissarum complectitur fragmentum membranæ, quam ex bibl. monasterii S. MAXIMINI apud *Treviros* protulit idem WILTHEMUS: quod forte ad alterius generis diptycha pertinet extra missæ sacrificium usitata in monasteriis (unde necrologia orta fuisse iam supra notavi) commemoratio scilicet omnium fratrum &c. Nos iam singula, quibus diptycha proprie sic dicta constant, recensuimus nomina, eo ordine, quo in Canone missæ hodieque occurrunt.

Dipt. Leod.
P. I. c. 7.
p. 29.

XXI. In missali quidem *Francorum*, quod ad nostram. quoque *Alemanniam* referri potest illis temporibus usitatum, quando primum apud nos christiana est constabilita religio, in Canone *Romani* pontificis, pa-riter ac Antistitis desideratur nomen; in nostris tamen antiquissimis *Alemannicis*, omnibusque aliis manuscriptis a me visis constanter papæ nomen notatur: uti in sacramentario *Gallicano*, ac quidem his verbis: *inacum devotissimo famulo tuo ill. Papa nostro, & antistite nostro* &c. Statutum id est in conc. *Vasensi* II. an. 829. „Et hoc nobis iustum visum est, ut nomen Domini Papæ, quicumque sedi apostolicæ præ fuerit in nostris ecclesiis recitetur.“

Memoria
Papæ.

Pa. Lit. Gall.
P. 326.

Mus. Ital.
T. I. P. II.
p. 279.
Can. 4

Provocat circa hanc consuetudinem auctor de div. officiis sub nomine ALCUINI ad PELAGIUM P. his verbis: „Unde constat ab universi orbis communionem separatos esse, sicut B. PELAGIUS docet, qui qualibet dissensione inter sacra mysteria apostolici pontificis memoriam secundum consuetudinem non frequentant.“ Et AGOBARDUS in libello de compactione utr. regim. idem referens de B. PELAGIO P. quosdam episcopos redarguente, eoquod nomen eius reticerent in actione sacri mysterii, id est in solemnibus missarum, etiam verba ipsa profert PELAGIUS: „Ait ad eosdem episcopos: Divisionem vestram a generali ecclesia, quam tolerabiliter ferre non possum, vehementer stupeo. Cum enim beatissimus AUGUSTINUS dominicæ sententiæ memor, quæ fundamentum ecclesiæ in apostolicis sedibus collocavit, in schismate esse dicat, quicumque se a præsulum earundem sedium auctoritate vel communionem suspenderit, nec aliam manifestet esse ecclesiam, nisi quæ in pontificalibus apostolicarum sedium est solidata radicibus: quomodo vos ab universi orbis commu-

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN.

X x

nione

nione separatos esse non creditis, si mei inter sacra mysteria secundum consuetudinem nominis memoriam reticetis, in quo licet indigno apostolicæ sedis per successionem episcopatus præsentî tempore videtis consistere firmitatem.“ Sive hæc ad PELAGIUM I. sive ad II. qui ambo post medium sæc. VI. Romanam sedem tenuerunt, referantur, ad schismaticos illos in *Africa*, ac etiam *Italia*, ob tria capitula damnata, pertinere censendum est.

Constat ex S. AUGUSTINI epist. LIII. n. 3. nomina ecclesiarum, quibus apostolorum epistolæ scriptæ sunt, in codicibus sanctis contenta fuisse, qui nempe ad usum erant sacrificii: „Qui legunt (inquit) in codicibus sanctis ecclesias, quibus apostoli scripserunt, & nullum in eis habent episcopum. Quid autem peruersius & insanius, quam lectoribus easdem epistolas legentibus dicere *Pax tecum*, & ab earum ecclesiarum pace separari, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?“ Agit autem ibi de episcopis *Romanis*, quibus semper præcipuus hic locus fuit, etiam in Oriente, idque scelus fuit ACACII: *ut mente sensuque omni captus primus ipse papæ nomen e sacris diptychis exemerit*, iuxta NICEPHORUM. Contra vero maxima fuit Pontificum contentio, ne ACACII in illis nomen esset, a *Romana* sede exauctorati, quod ex GELASII aliorumque pontificum epistolis constat. In omnibus vero contentionibus cum ecclesia Orientali, quando de pace redintegrandâ actum fuit, hoc semper primum caput fuit, restitutio pontificii nominis in sacris: Ostenditurque idem in appendice ad missale *Lateranense* in ecclesia Orientali post TARASII, subsequentibus temporibus sub PHOTIO, & pluribus eius successoribus usque ad CÆRULARIUM.

Id hodie servant omnes, qui *græcum* sequuntur ritum, & cum catholica ecclesia sunt uniti etiam *Rutheni*: in *Ambrosiana* pariter & *Mozarabica* liturgia, quæ hodie solæ in Occidente servantur diversæ a *Romana*, suo loco constanter papæ nomen habetur. Hoc iam olim ENNODIUS in defensionem SYMMACHI P. adduxit, dum adversarii LAURENTIUM *Mediolanensem*, & PETRUM *Ravennatensem* episcopos a communione papæ se suspendisse obiicerent. „ULLORUM ergo (inquit) tempore, dum celebrarentur ab his sacra missarum, a nominis eius commemoratione cessatum est? an unquam pro desideriis vestris sine ritu catholico & canonico more semiplenas nominatim antistites hostias obtulerunt?“ In synodo *Lugd.* II. œcumenica an. 1224. Act. I. id constitutum, ut in missæ sacrificio *papa cum aliis quatuor patriarchis in diptycha relatus memoretur*: quod pertinet ad ecclesiam Orientalem,

MISS. eccl.
lib. XVI.
c. 17.

De synodo
sub Symmacho.

XXII. Meminimus ex S. AUGUSTINO, hoc singulare visum esse sedium ^{Episcoporum} apostolicarum, seu ad quas epistolæ apostolicæ scriptæ habentur, privilegium, atque notam catholicæ communionis, quod alibi sæpe contra ^{Abbatum &c.} Donatistas idem S. Doctor urget. „De codicibus (inquit) non tantum nostris recitamus ecclesias, quarum nomina hodie legunt, & quibus hodie non communicant: quæ cum recitantur in conventibus eorum, lectoribus suis dicunt *Pax tecum*, & cum ipsis plebibus, quibus illæ litteræ scriptæ sunt, non communicant.“ Ad apostolicas sedes quidem *Alexandrinam & Antiochenam*, nullæ epistolæ apostolicæ habentur, earum tamen nomina in Oriente fuerunt in sacrificio recitata, nisi indigni præfules essent, veluti de DIOSCORO & EUSTATIO ex epistola S. LEONIS ad ANATOLIUM *Chopolitanum* constat. „De nominibus autem (inquit) DIOSCORI & EUSTATII ad sacrum altare non recitandis dilectionem tuam hoc decet custodire, quod nostri ibidem constituti faciendum esse dixerint, quodque honorandæ sancti FLAVIANI memoriæ non repugnet, & a gratia tua christianæ plebis animos non avertat. Nam iniquum nimis est atque incongruum, eos, qui innocentes & catholicos sua persecutione vexarunt, Sanctorum nominibus sine discretionem misceri.“ Aliud diversum exemplum in Occidente in S. GREGORII epistola ad CONSTANTIUM *Mediolanensem* habetur, ubi mutuo id sibi officii præstitisse præfules patet: „Quod autem scripsistis (rescribit GREGORIUS) quia scandalizantur plurimi eorum, quia fratrem & coepiscopum nostrum IOANNEM *Ravennatensis* ecclesiæ inter missarum solemniam nominetis, requirenda vobis consuetudo antiqua est: & si consuetudo fuit, modo a stultis hominibus reprehendenda non est. Si vero consuetudo non fuit, fieri non debet, unde quibusdam scandalum moveri possit; tamen sollicitè perquirere studui, si idem IOANNES frater & coepiscopus noster vos ad altare nominet, quod minime dicunt fieri. Et si ille vestri nominis memoriam non facit: quia necessitas cogat, ignoro, ut vos illius faciatis.“ De hac re mentio fit in SIGEBALDI *Anglorum* regis epistola ad S. BONIFACIUM M. „Notum sit tibi, quod ex eo tempore nomen tuum adscriptum habuissim, cum missarum solemniam celebrarem (ita rex loquitur) simul cum nominibus episcoporum nostrorum.“ Referri huc queat, quod in antiquissimo *San-Gallensi* sacramentario in ora paginæ additur, *memento Domine famuli tui REMEDII episcopi*. Ubi papæ & antistitis nomen suo ordine ponitur, ut in aliis nostris sacramentariis etiam *Gullicano*; in missali *Francico* enim, ut iam notavi, utrumque desideratur. In antiquiori vero nostro *San-Blasiano* post verba: *unacum famulo tuo papa nostro*, recentiori manu adscriptum est *N. & antistite nostro*. Auctor de Officiis divinis sub nomine ALCUINI apud HIRTORIUM de *cap. 285.*

Epist. 43.

Regest. 86. IV. q. 39.

Epist. 49.

re tamquam inolita loquitur: „Sequitur (inquit) *Et antistite nostro*. Sicut enim universalis ecclesia commemorationem apostolici pontificis, ita dignum & religiosum est, ut singulae ecclesiae commemorationem suorum subiungant antistitem, probantes se per illam orationem servare cum iis unitatem.“ Nihilominus auctori saeculi XII. nempe PETRO *Blesensi* res nova est visa in sermone ad synodum: *Quod vero, inquit, quidam addunt de rege Et antistite suo, nova est traditio*. At vero aliquot ante saecula inolita in *Alemannia* nostra consuetudo, qua ratione hodieque obtinet, episcopi nostri memoriam faciendi, perspicuum facit, quod ea de commemoratione apud AMALARIUM (ne quid de STEPHANO *Eduensi*, & HONORIO *Augustodunensi* dicam) & WALAFRIDUM STRABONEM legitur. Sic &

De ord. sa-
crament. c.
19.

RHABANUS MAURUS dicit: „Si episcopus missam celebrat, *pro antistite nostro* dicere non debet, quia ipse antistes est. Si presbyter missam celebrat, ille debet dicere *pro antistite nostro*.“ INNOCENTIUS III. tamen episcopo *Avinionensi* sciscitanti, quid episcopus *Romanus* hic agat, ubi in Canone habetur *unacum papa nostro*, respondit, Quod nos ibi dicimus, *una mecum indigno famulo tuo*. Forte ob superiorem RHABANI rationem in missa ILLYRICI pontificali omittitur *Et antistite nostro*, cum tamen generatim pontificum, imo etiam abbatum mentio fiat: quorum nomen alicubi antistiti adiectum reperitur, alicubi loco antistitis habetur, ut in *Mirbacensi* missali saeculi XIII. postea abrasum, & in mss. *S. Galli*: idemque de veteri sacramentario S. SYMPHORIANI monasterii *Metis* observat MARTENIUS in *Itinere litterario*. Hic idem notavit de antiqua ecclesiae disciplina ex missali

P. II. p.
114.

Lib. I. c. 4. S. GERMANI a *Pratis*, quod ante nongentos annos iam ante dimidium saeculi exaratum existimavit: & *Angelus de NUCE* in missali *Casineni* post papam omisso episcopi nomine. In missa ILLYRICI hic est contextus: *Imprimis unacum famulo tuo papa nostro N. Et omnibus orthodoxis, atque apostolica fidei cultoribus pontificibus Et abbatibus, gubernatoribus Et rectoribus ecclesiae sanctae Dei, Et pro omni populo sancto Dei*. In sacramentario *Sublacen*si scripto an. 1075. sub GREGORIO VII. quod modo extat in bibliotheca *Vaticana*, sic habetur: *Unacum famulo tuo papa nostro ill. Et Imperatore nostro, Et antistitibus, ac abbatibus, Et congregationibus nostris, Et omnibus orthodoxis &c.* P. VEZZOSIUS praefatione in Tom. V. opp. Ven. THOMASII p. XIV. ex msc. bibliothecae *Pallicellanae Romae* saeculi ut videtur XII. eadem annotavit verba: *Unacum famulo tuo papa nostro, Et rege nostro, Et omnibus episcopis, Et abbatibus, Et congregationibus nostris, Et cunctis orthodoxis &c.*

Imperato-
ris. Regis.

XXIII. In sacramentario *Gregoriano* S. ELIGII deest nomen antistitis, habetur

habetur autem regis, utrumque vero apud PAMELIUM, uti & in nostris antiquioribus pariter, ac in missali *Francorum* & sacramentario *Gallicano*, in missa item ILLYRICI, in Canone desideratur, aliis tamen locis præsertim autem sub oblatione *Pro rege & antissite &c.* in missa ILLYRICI oratio habetur. Hoc factum semper in ecclesia iuxta doctrinam D. PAULI I. *Tim.* 2. antiquissima docent testimonia etiam sub ethnicis imperatoribus, uti habetur in *Apol.* 2. IUTSINI M. TERTULLIANUS ad scap. ex-
 Cap. 2.
 preste dicit: „Itaque sacrificamus pro salute imperatoris, sed Deo nostro, & ipsius.“ a) Et in Apogetico etiam ratam orationis formulam designat: „Precantes sumus pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunque hominis, & Cæsaris vota sunt.“ Hæc congruunt illis, quæ in actis S. ACHATII episc.

a

a) Singularis vero est Apogetici cap. 39. locus TERTULLIANI sequens: „Coimus in cœtum, & congregationem facimus, ut ad Deum, quasi manu facta, precationibus ambiamus. Hæc vis Deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministeriis eorum, ac potestatibus sæculi, pro rerum quiete, pro mora finis.“ Ea quæ iam c. 32. edixerat ad illustrandum altitum locum faciunt in eo, quod pro mora finis factam orationem dicit: „Est & alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque *Romanis*, qui vim maximam universo orbi imminentem ipsamque clausulam sæculi acerbiter horrendas comminantem *Romani* imperii comætu, scimus retardari. Itaque nolimus experiri, & dum precamur differri, *Romana* diuturnitati favemus.“ Constat vel ex ipsis apostolicis scriptis, iam tum finem rerum non longe abesse, instareque antichristum fuisse existimatum. Dum igitur orabant pro mora finis, pro incolumitate imperii *Romani* intercedebant, quod ad consummationem sæculi perennaturum credebatur. Sic idem ad SCAPULAM: „Christianus (inquit c. 1.) nullus est hostis nedum imperatoris, quem sciens a Deo suo constitui, necesse est, ut & ipsum diligat, & revereatur, & honoret, & salvum velit cum toto *Romano* imperio, quousque sæculum stabit, tamdiu enim stabit.“ Idem in

libro de Oratione contra hanc precandi formulam obiectionem facit ex illis orationis dominicæ verbis: *Adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua*, sic effatus: „Itaque, si ad Dei voluntatem, & ad nostram suspensionem pertinet regni dominici representatio, quomodo quidam protractum quandam sæculo postulant? Quam regnum Dei, quod ut adveniat; oramus, ad consummationem sæculi tendat, optamus maturius regnare, & non diutius servire. Etiam præfinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem postulassemus festinantes ad spei nostræ complexum. Clamant ad Dominum in visu animæ martyrum sub altari: *Quoniam usque non ulciseris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ. Nam utique ultio illorum a sæculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat, Domine, regnum tuum.*“ Ex illis verbis quomodo quidam protractum quandam sæculo postulant, atque ex silentio reliquorum monumentorum liturgicorum forsitan *Apros* tantum christianis hac precandi formula usos fuisse coniecit Iohannes DAN. KLUGE, qui post Jo. Bapt. OFEN doctoris *Tigurini de mora finis & sine mora orationem, de antiquissimorum hominum christianorum precibus solemnibus pro mora finis ad illustrandum TERTULLIANI apogeticum* cap. 39. commentarium anno 1744. edidit Tremonia.

AB. fincer. & mart. habentur apud RUINARTUM: „Et cui magis cordi est, vel a
P. 152. quo sic diligitur imperator, quemadmodum ab hominibus christianis? Af-
 sidua enim nobis est pro eo, ac iugis oratio. Ut prolixum ævum in
 hac luce ~~con~~ficiat, ac iusta populos potestate moderetur: & pacatum ma-
 xime imperii sui tempus accipiat. Deinde pro salute militum & pro
 statu mundi & orbis.“ In iisdem actis similia de S. DIONYSIO episc.
Alexand. & aliis leguntur. Apud ARNOBIUM item contra gentes lib. IV.
Lib. IV. c. 4. Inter eos vero, qui de liturgia expresse scripserunt, sunt S. CYRILLUS
Hierosolymitanus & auctor libb. de sacramentis. Hic locum videtur de-
 signare in quo consecratio fiat, & pro regibus oretur. „Consecratio
 igitur (inquit) quibus verbis est & quibus sermonibus? Iesu Christi. Nam
Catech. XXIII. reliqua omnia, quæ dicuntur, laus Deo deferatur. Oratione petitur pro
n. 8. populo, pro regibus, pro cæteris.“ Similiter CYRILLUS habet. In Orien-
Hist. lib. VI. te imperatoris nomen semper in sacris tabulis fuit contentum, quam-
c. 31. diu orthodoxus habebatur, unde de ANASTASIO Imp. notat EVAGRIUS,
 nonnullos eundem concilii *Chalcedonensis* adversarium existimantes ex sa-
 cris tabulis exemisse. Vid. *Christ. Aug. SALIO.* de diptychis veterum c. 5.
 Idem arbitratur ex diptychis ortas missas quotidianas pro regibus, pro-
 fertque eiusmodi missas ex GRIMOLDI abbatis libro sacramentorum apud
 PAMELIUM: quales quidem in omnibus sacramentariis complures inprimis
 in *Gelasiano* reperiuntur; nusquam vero princeps in Canone legitur.
 Putat quidem ad diptycha referendam commemorationem CAROLI *Craffi*
imperatoris apud *Augiensis* monachos, institutam a CADALDO episcopo *No-*
variensi apud MABILLONIUM *Analect. f. 427.* ed. recent. aliqualem dip-
 tychorum usum ostendere. Quod tamen exemplum potius est anniver-
 sarii a vivente adhuc imperatore constituti: „ut singulis annis uno die...
 omnes presbyteri intenta mente ac benignissima voluntate missam suam
 cum oblationibus decantarent: ceteri autem fratres cuncti pariter intenta
 mente singuli pro imperatore triginta psalmos adimplere studerent, &
 hæc commemoratio fieret in die consecrationis, id est Epiphaniarum die.
 Post obitum vero Augusti voluerunt & disposuerunt, ut in Calendario
 obitus illius omni tempore de anno in annum in ipso anniversarii die præ-
 dictum servitium in commune fratribus fieret, ac præfatæ commemoratio-
 nis orationes pro anima illius procul dubio perficerentur.“ In *Gallia* re-
 ligiosius semper est observatum, ut iuxta capitulare CAROLI M. impera-
 toris nomen recitaretur in missa, decretaque synodorum *Arelatensis VI.*
Remensis II. Turonensis III. & Cabillonensis II. quæ MARTENIUS refert,
 firma manent. Idem apud nos nuper demum est restitutus usus.

In nostris libris liturgicis Mss. passim additum regis vel imperatoris nomen in hoc loco Canonis reperimus manu potissimum sæc. XIV. Equidem sæc. XIII. post NICOLAUM III. qui eo iam vergente sedit, desideratum hoc in dedicatione post mortem præfati pontificis, facta ab Anonymo ad tractatum magistri IORDANIS *Osnabrugensis* Canonici de *Rom.* Imp. „Nuper itaque, vacante sede per mortem sanctissimi Patris nostri N. tercii, dum ego indignus peccator in civitate *Viterbien.* sacrificium corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi conficerem, habui præ manibus librari, mihi utique ad hoc de capella *Romani* pontificis commendatum. Et cum ad illum locum Canonis pervenissem, ubi sancta ecclesia catholica orare consuevit pro antistite & pro rege ac aliis orthodoxis. Memoriam quidem inveni antistitis, ut oportuit, sed dignitatis regis memoriam non inveni: neque hoc casu, vel scriptoris negligentia factum esse arbitror. Cum evidentia defectum in libris religiosorum & secularium clericorum alia tam in urbe quam extra similiter invenissem.“ In antiquissimo sacramentario *Solodorensi* per rubricam quidem literis tamen antiquis uncialibus post nomen papæ additur: *Et imperatore nostro, & antistite nostro omnibusque &c.*

XXIV. RADULPHUS *Tingrensis* de Canonum observantia propof. 22. *Et omnibus*
Micrologum citat, Quod secundum antiquiores & emendatores sacramen- *Orthodo-*
 tarios in Canone superfluum sequentia verba: Primo ibi & rege nostro, *xis &c.*
 & omnibus orthodoxis, atque catholicæ & apostolicæ fidei cultoribus. Quæ quidem simul solent recentiori manu sæc. XIV. potissimum adijci in sacramentariis Mss., quandoquidem ipsi contextui non inferuntur. At *Micro-*
logus loquitur de illis tantum verbis & omnibus orthodoxis &c. de rege *Microlog.*
 nulla est apud eum mentio. Hæc vero sunt eius verba ac ratio: „Item *13.*
 post nomen Domini papæ sive proprii episcopi adiciunt: *Et omnibus*
orthodoxis, atque catholicæ & apostolicæ fidei cultoribus, sed superfluo.
 Nam ordo statim in sequenti versu, ubi dicitur *Memento Domine famu-*
lorum famularumque, nobis concedit, ut omnium vivorum commemo-
remus, quoscunque voluerimus.“ Desiderantur ea verba in *san-Blasiano*
 sacramentario S. GREGORII ex bibl. cubiculi descripto: eadem & in aliis
 veteribus codd. deesse notarunt Card. BONA lib. II. rer. liturg. c. 11. ME-
 NARDUS not. 34. & P-VEZZOSI T. VI. opp. Card. THOMASII p. 173.
 ad Canonem sacramentarii *Gelasiani*, in quo desiderari mirum videri ne-
 mini debet, siquidem ea verba a S. GREGORIO M. adiecta fuerint, ut
 supra observavimus. In antiquissimo nostro *Rhenangiensi* plerumque ad
Gelasianum expresso ea non reperiri haud mirum est.

Leguntur

pag. 326.
pag. 279.

Leguntur tamen verba illa in missali *Francorum*, in sacramentario *Gallicano*, in Missali *ILLYRICI*, apud PAMELIUM, qui in margine adnotat reperiri particulam illam conformiter in omnibus Miss. codicibus. Habentur etiam in exemplari *Solodorenſi* per rubricam quidem sed manu antiqua cum verbis *imperatore nostro & antistite nostro*, ut modo observavimus. In sacramentario *Gregoriano* ex cod. *Orthoboniano* (non vero in *Vaticano*) apud MURATORIUM, item apud MENARDUM S. ELIGII *Rem. RODRADI*, vers. *Græc. Georgii CODINI* similia adduntur verba. Ea pro genuinis agnoscuntur apud REMIGIUM *Altiſiodorenſem*, & auctorem de offic. sub nomine ALCUINI; meritoque iudicat non subsistere rationem *Micrologi MENARDUS*. „His enim (inquit) verbis *& omnibus orthodoxis &c.* fit commemoratio generalis omnium fidelium viventium; at in sequentibus *Memento &c.* specialis est commemoratio offerentium & quorundam particularium, quorum nomina olim de diptychis legebantur.“

N. 34. in ſacram. S. Greg.

Memento Domine famulorum &c.

T. II. Miss. Ital. p. 560.

XXV. Antiquissima hæc est in ecclesia consuetudo, de qua S. CYPRIANUS epist. ad clerum suum *de lapsis*: „Ad communionem admittuntur, & offertur nomen eorum.“ Et in epistola ad episcopos NUMIDAS *de redemptione captivorum*: „Ut autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium promte & libenter operati sunt, ut semper operentur, in mentem habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus representetis, subdidi nomina singulorum, sed & collegarum quoque, & sacerdotum nostrorum, qui & ipsi, quum præsentessent, & suo & plebis suæ nomine quadam pro viribus contulerunt, nomina addidi.“ Apud MABILLONIUM in append. ord. *Rom.* adiungitur: „Qualiter quadam orationes & cruces in *Te igitur*“ agendæ sunt; ut etiam in cod. *Einsidlensi*. „Ad verba *Memento Domine famularumque tuarum*. Hic nomina vivorum nominentur, si volueris, sed non dominica die, nisi certis diebus. Et omnium circumstantium &c.“ In cod. *Tiliano* apud MENARDUM n. 88. & in sacram. S. GREG. ubi eadem habentur, scribitur: *nisi ceteris diebus*. Nihil autem de hoc apud HITTORFIUM in simili append. Solet etiam in hodiernis missalibus hic interponi eius rei gratia bis littera N. & N. „Porro (inquit CLICHTOVEUS) in hoc loco sacerdos, aut tacita mentis cogitatione, aut submissa vocis expressione debet recitare nomina viventium singillatim, pro quibus intendit in illa celebratione singulariter orare, quod insinuat per litteras illas maiusculas N. & N. significantes ibi esse locum illorum seriatim nominandorum per quadam copulationem.“

Olim

Olim apud *Græcos* fiebat per diaconum, apud *Latinos* autem per subdiaconum, ut habetur in sacramentario S. ELII: „Subdiaconi a regione altaris, ubi memoriam vel nomina vivorum & mortuorum nominaverunt & recitaverunt, procedunt post diaconum.“ Idem notavit MABILONIUS ex FULCINO in chronico *Laubiensi*. FLORUS autem in exegei in Canonem missæ apud BALUZIUM: „Cum primum (inquit) dicitur *memento Domine famulorum famularumque tuarum*, & sic deinde subiungitur, & omnium circumstantium manifestum est, quod quasi quidam locus sit, ubi aliquibus specialiter nominatis, etiam cæterorum, qui assistunt in ecclesia, commemoratio adiungatur: in quo utique loco aut liberum est sacerdoti, quos desideraverit, peculiariter nominare, & nominatim Deo commendare; aut certe illud ab antiquis observatum est, ut ibi offerentium nomina recitarentur.“ Apud PAMELIUM ex codice *Colon.* in margine adscriptum habetur: *Et eorum, quorum nomina ad memorandum conscripsimus, ac super sanctum altare tuum scripta adesse videntur.* Ita MURATORIUS reperit adscripta nomina in margine codicis *Orthoboniani*; in nostris vero manibus singularis fuit membrana, quæ incendio monasterii S. Blasii an. 1768. periit, in qua *Sanctus* cum notis musicis indicium præbuit, nomina, quæ in membrana illa magno numero fuerunt conscripta, ad hunc usum diptychorum pertinuisse, cuius usus in antiquioribus sacramentariis adhuc notatur: veluti in edito ab Hug. MENARDO dicuntur subdiaconi a retro altari, ubi memoriam vel nominaverunt & recitarunt, processisse post diaconum. Pertinet huc *Gelonensis* sacramentarii oratio n. 316. *Prætende Domine misericordiam tuam famulis & famularibus tuis, quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante sancto altario tuo scripta adesse videntur, quorum numerum & nomina tu solus Dominus cognoscis, dextera cælestis auxilii, ut te toto corde perquirant, & qui digne postulant, assequantur, & animabus famulorum famularumque tuarum omnium fidelium catholicorum orthodoxorumque, qui tibi placuerunt, quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante sancto altario scripta esse videntur, remissionem cunctorum tribue peccatorum, indulgentiam, quam semper optaverunt, piæ supplicationis consequantur.* Colligit hinc post BALUZIUM SALIG c. 4. de Diptychis non singula nomina super altari posita lecta fuisse ob maiorem forte numerum.

Traçtat autem hæc BALUZIUS ad c. 25. libri I. Capitul. ab ANSEGISO & BENEDICTO collect. ubi habetur, *ut nomina publice non recitentur ante preces sacerdotales.* Quæ sunt conformia ritui *Romanæ* ecclesiæ, de quo INNOCENTIUS I. in epistola ad DECENTIUM episcopum, quam ex antiquissimo codice *San-Gallensi* edendam duximus in fronte monumentorum litur-

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Y y gi-

*De liturg.
Gall. lib.
III. n. 12.
T. II Capi-
tul. p. 1129.*

*T. I. Li-
turg. Rom.
p. 2.*

gicorum: ubi non vult nomina esse recitanda, antequam precem sacerdos faciat: scilicet ante Canonem, secus ac fiebat ritu *Gallicano* & *Mozarabico*. Huc quoque pertinet decretum concilii *Francfordiensis* de non recitandis nominibus, antequam oblatio offeratur: ubi oblatio latius est sumenda, primum enim post oblationes susceptas recitatio nominum fiebat. Unde Collectio post nomina in missalibus *Gallicanis* facta legitur ante Contestationem seu Immolationem missæ, quæ est Præfatio in Canonem, simul autem tunc vivorum & mortuorum nomina sunt recitata. Atque etiam in antiquissimo nostro sacramentario, quod ex codice *Rhenaugienſi* edimus, post memoriam vivorum mox subiungitur altera mortuorum, licet desit in consimili *San-Gallensi*, & etiam in *Rhenaugienſi* iterum post consecrationem recurrat. Ritu *Gallicano* pertinet huc, ut diximus, *Collectio post nomina* sacra nimirum diptycha recitata ante Immolationem missæ seu Contestationem, ubi simul nomina vivorum & mortuorum fuerunt recitata, sicut in liturgia *Mozarabica*, ad imitationem Orientalis ecclesiæ. Exprimitur id nonnunquam in ipsa Collectione post nomina, veluti in missa in vigiliis Epiphaniæ missalis *Gothici*: *Præsentem itaque oblationem illabere, ut medelam viventibus, defunctis refrigerium præſtet. Et quorum texuit recitatio præmissa sortem, inter Electos iubeas adgregare. Per.* Missæ in natali S. CLEMENTIS episcopi Collectio post nomina sic orditur: *Nominum serie relata defunctorum, fratres carissimi, omnipotentis Dei misericordiam supplices exoremus: ut interventu sancti CLEMENTIS antistitis & martyris sui, defunctis absolutionem, viventibus tribuat salutem.* a) Morem hunc *Gallicanum* vituperasse INNOCENTIUM I. in epistola ad DECENTIUM, iam meminimus. In missali *Francorum* cum Canone *Romano* utraque commemoratio vivorum & defunctorum suis locis habetur; desideratur autem commemoratio mortuorum in sacramentario *Gelasiano* post consecrationem. • In missa vero *ILLYRICI* post multas singulares preces, quæ hic promiscue ponuntur, simul etiam sequitur: „Item pro salute vivorum & mortuorum: *Memento etiam Domine famulorum famularumque tuarum, & beatissima Virginis Mariæ &c.* Hic recites nomina, quorum velis. *Istis & omnibus in fide catholica quiescentibus &c.*“ Pertinent hæc ad Canonem post consecrationem, unde subditur *Nobis quoque peccatoribus*. Primum autem hoc loco ante consecrationem habet: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum cunctorum scilicet consanguinitate &c.*

In antiquiori nostro ordine precum missæ singularis etiam notatur oratio

a) Legatur in missali *Gallicano* apud THOMASIIUM T. VI. Opp. p. 369. prima statim missæ S. GERMANI Coll. Contestationem

proxime antecedens manca quidem haud dubie *Collectio post nonnulla*.

tio infra actionem dicenda: *Memento Dne famulorum famularumque tuarum N. præcipue deprecor pro his* &c. In codice *Theodoricensi* notant editores S. GREGORII: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum* *Præfat. pag.* *omnis congregationis B. Dei genitricis MARIE, sanctorumque confessorum V. MEDARDI & ELIGII.* Et MARTENIUS in sacramentario carthusiæ *Longi-voyage litt.* *pontana: Memento Domine famulorum famularumque tuarum propter pietatem tuam Deus meus in bonum, & deleas peccata mea gravia, & efficias* *P. II. p.* *me toto orbe devotum, & patris mei* &c. Et in sacramentario S. SYMPHORIANI monasterii *Metis* ante consuetum *memento* additur: *Memento quæso mei Dne* &c. atque hoc primum notat *Micrologus* cap. 13. Quid superfluum sit in Canone, disquirens. „Interponere enim (inquit) solent quidam ibi suas orationes, ubi dicitur *Memento Dne* &c. & ante commemorationem defunctorum.“

XXVI. Idem *Micrologus* superfluum esse dicit in Canone *Pro quibus* *Pro quibus* *tibi offerimus*, quæ quidem apud PAMELIUM habentur, atque in margine notat, illud habere omnes mss. codices. Quod ego sane in *Alemannicis* haud reperi antiquioribus, nisi quandoque recentiori manu in ora paginarum additum. Desideratur etiam in editis apud MABILLONIUM in liturgia *Gallicana*, apud MENARDUM in sacramentario *Gregoriano*, apud MURATORIUM in liturgia *Romana*. Nec refert, quod ea verba legantur in missali veteri *Lateranensi*, quod ætatem *Micrologi*, id est IVONIS Carnotensis, qui sæculo XI. vixit, non superat, qui hic ad antiquiora sacramentaria provocat: „Item (inquit) post pauca addunt: *Pro quibus tibi offerimus*, cum in antiquioribus & veracioribus sacramentariis non nisi sub tertia persona offerentes ibi reperiantur scripti,“ ut notatur item apud RADULPHUM *Tungrensem*, qui rationem profert congruam, cur olim, dum oblationes suas fideles fecerunt, ea verba sola sub tertia persona *qui tibi offerunt*, posita fuerint, ac simul, cur ea cessante recte hæc addi potuerint. „Manifestum est (inquit auctor expositionis in Canonem *Rom.* apud CASSANDRUM, quem BEROLDUM, seu BERTHOLDUM *Constant.* putat) non oportere aliquos in ecclesiam convenientes offerendi ministerium, cum præcipue eorum memoria agatur in Canone, quorum fides per hoc maxime cognita dicitur & nota devotio, quia hoc sacrificium laudis obtulerunt pro se suisque omnibus &c. pro quibus hæc dicuntur, & in omnibus sacramentorum libris habentur & recitantur, nisi pro his, qui iuxta præceptum Domini immolant Deo sacrificium laudis &c. prius foras missis per vocem diaconi iuxta ecclesiasticam institutionem omnibus, quorum fides & devotio non probatur per sacrificandi vel communicandi sacramenta. Et melius profecto fuerit, hæc de

Lect. 29.

circumstantibus, sed minime offerentibus vel communicantibus Deo non promittere, quam salutem fidelium vel in offerendo, vel in communicando negligere contra morem priscorum Patrum, qui voluerunt omnia fieri honeste, & secundum ordinem." In sensum vero commodum interpretatur hæc iuxta recentiorum usum *Gabriel BIEL*: *Vel qui tibi offerunt, id est eorum circumstantium fidelium, qui tibi mediate & spiritualiter offerunt. Offerunt enim circumstantes mediate, sacerdos celebrans immediate, offerunt & spiritualiter. Sic etiam spiritualiter dicuntur hoc sacramentum manducare, pro quanto devote se humiliant in conspectu corporis Christi &c.* De diverso hic a Romana liturgia ritu Gallicano iam diximus: ad quem pertinet missale antiquum seu missa S. MARTINI, apud Card. BONA Rer. liturg. lib. I. c. 12. quam etiam multa habere cum ordine Mozarabico communia notat; in hac autem missa oratio post nomina rem singulariter explicat: *Auditis nominibus offerentium fratres charissimi, omnipotentis Dei inenarrabilem misericordiam supplices postulamus, ut nomina nostra, quæ in hunc celeberrimum diem in honorem sancti antistitis sui MARTINI offerimus benedicere & sanctificare ipso & suffragante dignetur: & quod illi collatum est ad gloriam, nobis quoque proficiat ad salutem.* Ubi animadvertes verba quædam ex Canone Romano, alia vero gemina iis, quæ in oblatione secunda habentur. ante Præstationem seu Contestationem, quo loco in liturgia Gallicana collectio post nomina ponitur, quæ in missa S. GERMANI prima missalis veteris Gallici apud THOMASII T. VI. opp. p. 369. sic incipit: *Auditis nominibus offerentium &c.* Ritu autem Romano loco Canonis modo notato fuerunt recitata nomina, unde etiam in diptycho *Leodiensi offerentes* primo loco ponuntur.

Nomina

Sanctorum.

Lib. XXII.

de civit. Dei

l. 19.

XXVII. Sequitur in Canone locus, qui ad articulum symboli, Sanctorum. florum scilicet communionem, pertinet: „Communicantes & memoriam venerantes. Ad quod (inquit S. AUGUSTINUS) sacrificium sicut homines Dei, qui mundum in eius confessione vicerunt, suo loco & ordine nominantur, non tamen a sacerdote invocantur, Deo quippe non ipsis sacrificat, quamvis in memoria sacrificet eorum.“ Notabilis est locus *Walafri* di STRABONIS de reb. eccles. c. 27. „Adio seu Canon (missæ) ex eo cognoscitur maxime per partes compositus, quod nomina Sanctorum, quorum ibi communio & societas flagitur, duobus in locis posita reperiuntur. Non enim verum est, quod quidam dicunt: ideo duos ordines nominum ibi factos, quia posterius positi, nondum coronati fuissent, cum priores in illo Canone sunt positi; cum sciamus IOANNEM Bap-

tistam

tissam ipsis Apostolis non tantum parem tempore, verum & priorem: STEPHANUM vero parem & utrumque ante apostolos coronatum. Ceteros quoque, qui in sequenti ordine numerantur, iisdem fuisse temporibus, quibus fuere, qui prius sunt positi. Unde constat, sequentes ecclesiæ doctores, antiquis Patrum statutis, quæ congrua visa sunt, addidisse, ut sicut religiosorum aucta est multitudo, ita & religionis crescerent instituta. Primam vero partem Canonis prædicti ex eo vel maxime antiquam esse cognoscimus, quia in eo ordo Apostolorum non ita est positus, sicut in emendatioribus evangelii invenitur. Quod ideo fortasse evenit, quia pars illa prius composita, quam evangelia ad eam veritatem, quæ nunc habetur apud *Latinos*, corrigerentur. In prioribus enim editionibus, ut HIERONYMUS testis est, non solum evangelistarum mutatus est ordo, sed etiam verborum, & sententiarum erat confusa commixtio. Putat SALIO de diptychis c. 8. *Walafridum* eum etiam innuere Sanctorum ordinem, quo in duabus columnis seorsim apostoli seorsimque collocati nonnunquam reperiuntur martyres & alii Sancti, veluti in diptycho *Leodiensi* quadantenus cernere est, ubi ingens imprimis est numerus Sanctorum. In diptycho, quod itidem ex profano sacrum est redditum, *Brixiano* scilicet, in altera tabula tres figuræ comparent cum superscriptis nominibus GERONIMU. AGUSTINU. GREGORIU. quæ frequentius inter Sanctos occurrunt in Canone, quando, ut alii etiam quam martyres ponerentur, obtinuit. Ex his in cod. *Solodorensi* adduntur nomina GORDIANI & EPIMACHI iterum lituram passa. Confessores comparent nulli, quorum tamen in antiquissimis nostris *Alemannicis* adduntur passim nomina HILARII, MARTINI, AUGUSTINI, GREGORII, HIERONYMI, BENEDICTI. Hi omnes sunt episcopi præter S. HIERONYMUM & S. BENEDICTUM, qui non solum in monasticis, sed & in cathedralibus antiquioribus sacramentariis inveniuntur, etiam *Ambrosiano*. In *Mozarabico* tamen solummodo episcopi & quidem maiori numero nominantur, sed ante Canonem orationemque *Post nomina*, pariter ac in liturgia *Gallicana*. Ubi tamen in *Missali Francorum* in Canone *Romano* post apostolos & martyres solum HELARII & MARTINI nomina occurrunt: quibus in sacramentario *Gallicano* AMBROSII, AUGUSTINI, GREGORII, HIERONYMI, & BENEDICTI nomina adduntur, iidem excepto S. AMBROSIO, qui in nostris antiquissimis *Alemannicis* ex codd. *Rhenaugiensi* & *san-Gallensi* nominantur. Quæ eadem nomina in alio antiquissimo codice *san-Gallensi* reperi. Ios. GARAMPIUS in memor. de S. CLARA p. 191. adhuc in *missali Perusino* sæc. XI. vel XII. eosdem Sanctos in Canone notavit. Habentur iidem in aliis sacramentariis, variis codicibus *Gallicanis*, quos citat MARTE-

De ant. etcl.
rit. L. I. c. 4.
a. 8. n. 16.

NIUS cum SS. DIONYSIO, RUSTICO, & ELEUTHERIO, quod nomen etiam in *Gelasiano* edito a THOMASIO & MURATORIO habetur cum lacuna ante & retro. Iidem leguntur exceptis SS. DIONYSIO, RUSTICO & ELEUTHERIO in codice S. ELIGII, quem edidit MENARDUS, qui æque, ac mox laudatus MARTENIUS, in notis citat alios codices, in quibus alii quoque pontifices & confessores adiunguntur, prout in nostris *Alemannicis, sancti Gallensibus* præcipuis, nonnunquam nomina SS. COLUMBANI & GALLI occurrunt. Hæc etiam unacum S. MAXIMINI nomine notavit MARTENIUS in *itinere literario* in veteri sacramentario S. SYMPHORIANI monasterii *Metensis*. In *Gladbacensi* vero videntur nomina BONIFACII, LAMPERTI & sanctorum confessorum tuorum SYLVESTRI, MARTINI, AUGUSTINI, GREGORII, HIERONYMI, GALLI, BENEDICTI, NICOLAI OUDALRICI, nec non & illorum, quorum solemnitas hodie in conspectu maiestatis tue celebratur, Domine Deus noster, in toto orbe terrarum, eorum quoque, quorum reliquæ in hac sancta ecclesia Dei condita sunt, & omnium sanctorum tuorum, quorum meritis &c. Et in alio apud eundem fit commemoratio. DIONYSII, RUSTICI, ELEUTHERII, HILARII, MARTINI, AUGUSTINI, GREGORII, HIERONYMI, BENEDICTI, & quorum solemnitas hodie in conspectu tue maiestatis celebratur Domine Deus in toto orbe terrarum, & omnium sanctorum tuorum, quorum meritis &c.

T. III. p.
289.

Similia verba notant editores S. GREGORII in primo *Theod. COSMÆ* & DAMIANI & illorum, quorum hodie solemnitas in conspectu gloriæ tue celebratur triumphus. Apud PAMELIUM in sacram. Colonienſi post martyres hæc adduntur: Et omnium Sanctorum, nec non illorum martyrum, quorum hodie per universum mundum in conspectu gloriæ tue celebratur triumphus. MENARDUS vero not. 42. id observavit in liturgiis *Græcis* SS. BASILII & CHRYSOSTOMI, atque ex cod. *Tiliano* & HITTORPIO in tractatu, qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* agenda sunt,

T. II. Mus.
Ital. p. 360.

uti etiam habetur apud MABILLONIUM in append. ad ordinem *Rom.* nosque inter monumenta liturgica *Alemanniæ* damus ex cod. *Einsidlenſi*. „Si fuerit natale Sanctorum hic dicat: sed & diem natalicii beati illius celebrantes. Et omnium Sanctorum tuorum. GREGORIO III. apud ANASTASIUM, *Walafridum* STRABONEM, BERNONEM, RADULPHUM *Tungrenſem* tribuitur institutio, ut in Canone dicatur: Quorum solemnitas hodie in conspectu tue maiestatis celebratur, Domine Deus noster toto orbe terrarum &c. Quæ reperi in codice sæc. IX. vel X. montis sancti *Ambex*. In *Sublacensi* vero sacramentario scripto an. 1075. sub GREGORIO VII. sic legitur: Nec non & illorum, quorum hodie solemnitas in conspectu gloriæ

De reb. eccl.
c. 22.
De reb. ad
missa offic.
pertin. c. 1.
De can. obf.
prop. 22.

114

tuae celebratur triumphus, & omnium Sanctorum tuorum per eundem Dominum nostrum. Amen.

Deinceps vero hæc omnia sunt sublata, hocque *Micrologus* etiam notat inter ea, quæ sint superflua in Canone: „Aliorum vero Sanctorum nomina annumerare non debemus, nisi quos in Canone invenimus antiquitus descriptos.“ Et INNOCENTIUS III. ex eoque *Gabriel Biel* præsertim confessores excipit. c. 13.
L. XXXII.
in Canon.

XXVIII. Nota vero in missali *Fraucorum* postea de Sancto, cuius festum est, hanc orationem: „*Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed & cunctæ familie tue (quam tibi offerimus in honore Domni beati martiris tui ill. & pro peccatis atque offensionibus nostris &c. In sacramentario Leonino singularis habetur hic coniunctio oblationis virginum sacrarum. Hanc etiam oblationem Domine tibi virginum sacratarum &c. Apud MURATORIUM, & in Gelasiano de Dedicatione observare licet: Hanc igitur oblationem famuli vel famule tuæ illius &c. Ubi etiam Sancti nominantur, in quorum honorem extructa est ecclesia, ac pro ipsis conditoribus oratur. In antiquissimis nostris sacramentariis etiam in votivis missis pro vivis, & defunctis præsertim, singulares hic habentur orationes. In missa ILLYRICI item singulares hic notantur orationes: „Hanc igitur oblationem humilitatis meæ & devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis &c. Quam oblationem tu Deus in omnibus &c. Istud profer in eodem Canone, quando concilium vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris aeterno Domino vivo & vero. Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro huius negotii qualitate, de quo in præsentis disputationis actione ventilatur &c.“* Hanc igitur oblationem &c.
p. 317.
lit. Rom. T.
L. p. 311.

MARTENIUS in secundo *Itinere litterario* anni 1724. ex veteri sacramentario describit orationem satis prolixam: Infra orationem quotidianam S. AMBRASII Mediolanensis archiepiscopi. *Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed & cunctæ familie suæ quesumus dne placatus accipias, quam tibi devoto offerimus corde pro pace & charitate & unitate sanctæ ecclesiæ &c. Et MURATORIUS observat, secundis curis addi in codice Orthoniano: Hanc igitur oblationem ac si indignus pro emendatione vitiorum &c.* p. 40.
lit. Rom. T.
II. p. 5.

Quæ vero hic ad communem orationem Canonis *Romani* habetur rubrica in nostro antiquiori sacramentario: „Hic inclinat se usque ad altare (seu ut habet missale *Ursinense* sæc. XIII.) Hic inclina te vertens ad sinistrum cornu altaris & dicens: *Hanc igitur oblationem &c.*“ reperi non solum in Miss. sed impressis etiam compluribus adhuc missalibus, idemque observat De MOLEON in *itinere liturgico* iuxta veteres etiam scrip-

360 DISQ. IV. DE MISSA FIDEL. AB OFFERT.

scriptores de rebus liturgicis, ex quibus in tractatu. Qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* faciendæ sint, eadem habetur rubrica, cum iam ab uno & altero sæculo præscribatur: „Tenens manus extensas super oblata dicens *Hanc igitur* &c.

Verba consecrationis.

præfat. in liturg. Gallic.

T. I. liturg. p. 302.

Leit. 36.

Voy. littér.
an. 1724. p.
107.

XXIX. Sequuntur verba evangelistarum ac Christi in ultima coena Corpus & sanguinem suum consecrantis. *Qui pridie quam pateretur* &c. hæcque sola extant in missali *Gothico Gallitano*. „Canonem quidem (inquit MABILLONIUS) missæ pro singulis missis diversum, sed brevissimum exhibet missale *Gothico-Gallicanum*: at cum ad hæc verba: *Qui pridie quam pateretur* ventum est; sequentia, quæ consecrationem continere debebant, tanquam eo tempore vulgaria uno &c. comprehunduntur. Morem catholicum hac in re a nostris observatum testatur GREGORIUS in cap. 16. de *Vitis Patrum*. Formam *Ambrosianam* in panis, consecratione adhibitam fuisse non dubitamus. Est autem huiusmodi: *Hoc est enim Corpus meum, quod pro vobis confringetur*. Ut etiam in *Mozarabico* habetur, tantum ut loco *confringetur*, tradetur positum sit. Lego: quod pro multis *confringetur* in libro IV. de Sacramentis sub nomine S. AMBROSII. Unde colligitur, auctorem illum antiquissimum, quisquis sit, ritum *Ambrosianum* descripsisse a Romano hic multis verbis differentem: *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctis manibus suis respexit in cælum ad te sancte Pater omnipotens æterne Deus* &c. Ubi in Canone Romano habetur *Et elevatis oculis in cælum ad Deum patrem suum omnipotentem*.

Hæc quidem apud evangelistas non leguntur, aliunde autem ex omnibus quatuor evangelistis constat, Christum gratias acturum oculos in cælum sustulisse. Sic etiam non reperiuntur in evangeliiis verba in consecratione calicis æterni testamenti, *mysterium fidei*, quæ tamen IVOEN-
TIUS III. & ex eo GABRIEL BIEL apostolos a Christo, & ab apostolis ecclesiam accepisse dicit. In *Mozarabico* non leguntur: ubi hæc est forma: *Hic est calix novi testamenti in sanguine meo, qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. In *Ambrosiano* vero: *Hic est enim sanguis meus*. In *Mozarabico* post consecrationem panis additur: *Quotiescunque manducaveritis hoc facite in meam commemorationem*. In Romano autem post consecrationem calicis *Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis*, pariter ac in *Ambrosiano* aliis tamen verbis: *Mandans quoque & dicens ad eos: Quotiescunque hæc feceritis, toties commemorationem mei facietis*.

Post quæ verba in antiquo *Cisterciensis* ordinis sacramentario MAR-
AN. 1724. p. TENIUS reperit scriptum: „Unde & universalis ecclesia iugem memoriam

Do-

Domini redemptoris sui celebrat. Ipse Dominus tradidit & apostoli generaliter omni ecclesiæ in his verbis, sine quibus nulla lingua, nulla regio, nulla civitas, id est, nulla pars ecclesiæ catholicæ conficere possit, id est consecrare sacramentum Corporis & Sanguinis Domini, quod apostolus manifeste demonstrat ad *Corinthios* ubi dicit: *Ego enim accepi a Domino, quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem &c.* Christi ergo virtute & verbis iste panis & calix ab initio consecratus est: Christi virtute & verbis semper consecratur & consecrabitur. Præclara etiam sunt GEZONIS in libro de Corpore & Sanguine Christi c. 40. verba, quæ hic exscribam: „Et nunc illo præsto est Christus, qui illam ornavit mensam, ipse istam quoque consecrat. Non enim homo est, qui proposita corpus Christi facit, & sanguinem, sed ille qui Crucifixus pro nobis est Christus. Ore sacerdotis verba proferuntur, & Dei virtute consecrantur, & gratia. Hoc est (ait) corpus meum. Hoc verbo proposita consecrantur, & sicut illa vox, quæ dixit: *Crescite & multiplicamini & complete terram*, simul quidem dicta est, sed per omnes mensas ecclesiæ usque ad hodiernum diem, & usque ad eius adventum præstat sacrificio firmitatem.“

Notat quidem De-MOLEON in antiquo ordinario *Rothomagensi* scriptum: „Clero sed libera nos a malo respondente, officium consecrationis perficiat.“ S. GREGORIUS, dum dicit in epistola ad IOANNEM episcopum *Syracusanum* morem apostolorum fuisse, ut ad ipsam solummodo orationem (dominicanam) oblationis hostiam consecrarent, induxit haud dubie AMALARII, ut scriberet lib. I. c. 15. de officio ecclesiastic. „Nisi esset admonitum ex Romano ordine, ut reservaretur corpus Domini a quinta feria usque in sextam, non esset necessarium reservari, quoniam sufficeret sola oratio dominica ad consecrandum corpus, sicut sufficit ad consecrandum vinum & aquam.“ Ita testatur se reperisse in tribus exemplis HIRTORPIUS, secus ac in edito habetur: „Nam (inquit) animadvertit forte, quod ex divi GREGORII verbis collegerat, per dominicanam orationem Corpus Domini consecrari hoc se male collegisse, cum hoc non dicat D. GREGORIUS. Sed quum, eius verba sunt, quod ad ipsam solummodo orationem dominicanam oblationis hostiam apostoli consecrarint, non dubium, quin per ipsa consecrationis verba, quæ Christi verba sunt, & quibus ipsa consecratio perficitur. Ad quam ipsos orationem dominicanam deinde adiecit divi GREGORII sententia est.“

Referenda hic adhuc est, quæ in ordine missæ monasterii *Ursinensis* hæc: circ. XV. habetur „Intentio ante consecrationem, quæ tamen dicitur sine strepitu verborum. *Intendo nunc clementissime Deus consecrare*

MART. GERSBAT. DE LITURG. ALEMANN.

Zz panem

panem in corpus & vinum in sanguinem Domini nostri Iesu Christi in memoriam passionis & mortis eius per verba eiusdem salvatoris nostri Iesu Christi. *Qui pridie &c.*"

Elevatio.

XXX. In Msc. missali eiusdem monasterii *Ursinensis* sæc. XIII. ad verba: *Qui pridie &c.* hanc inveni rubricam: „Hic cape hostiam cum duobus digitis sinistrae manus, & quantum potes eleva dicens: *Accipit panem.* Hic adde digitos secundae manus *in sanctas ac venerabiles &c.* Hic depone hostiam dicens: *Hoc est enim corpus meum.* Hic leva calicem digitis sinistrae manus in medio calicis firmiter circumplexis dicens: *Simili modo &c.* Hic appone manum dextram dicens *in sanctas.*"

Prohibita est hæc elevatio ante consecrationis verba in concilio *Mona-*
steriensi an. 1279. *Coloniensi* an. 1261. & *Leodiensi* an. 1287. statuta vero altera, quæ hodie servatur adorandi causa: „Sacerdos non elevant hostiam ad ostendendum populo, nisi postquam dixerit hæc verba: *Hoc est enim Corpus meum;* & tunc pulsetur campana tribus ictibus ex una parte, ut fideles, qui audierint, ubicumque fuerint, adorent.“ Tres illi ictus haud dubie pertinent ad consuetam hic apud nos trinam pectoris tunctionem, more antiquissimo apud Christianos ad adorationem usitatam. „Adorans autem (inquit S. CYPRIANUS) fratres dilectissimi, nec illud ignoret, quemadmodum in templo cum *Pharisæo* publicanus oraverit: non allevatis in coelum impudenter oculis, nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans divinæ misericordiæ implorat auxilium.“ De elevatione vero immediate post verba consecrationis P. LE BRUN statuta variorum ordinum sæc. XII. & XIII. refert. DUBANDUS in *Rationali* eam fieri dicit: „Ut populus non præveniens consecrationem, sed ex hoc cognoscens illam factam esse, & Christum super altare venisse, reverenter ad terram prosternatur.“ In concilio *Moguntino* an. 1261. quod iisdem verbis repetitur in altero *Mogunt.* an. 1310. præscribitur: „Sacerdos vero quilibet plebem suam doceat diligenter, ut, cum in celebratione missarum elevatur hostia salutaris, quilibet devote flectat genua sua, vel saltem reverenter se inclinet.“ In concilio *Herbipol.* an. 1298. sacerdotibus præcipitur: „Ut quando inceperint in Canone missæ: *Qui pridie &c.* tenentes hostiam non elevant eam, sed ante pectus detineant, donec dixerint *Hoc est Corpus meum,* & tunc elevant eam decenter, ita ut possit videri.“ In synodo *Olmutensi* an. 1342. cap. 17. sic habetur: „Ei, qui in elevatione hostiæ salutaris humiliter & devote a tempore elevationis usque post elevationem flexerit & inclinaverit X. dies de iniunctis poenitentis in Domino relaxamus: ut autem ad præmissa Christi fideles

T. XIV.
Conc. Ed.
Ven. pag.
1120. c. 23.

De orat.
Dom.

Explicatio lit.
art. 8.

T. III.
Conc. Germ.
P. 597.
T. XIV.
Conc. Ed.
Ven. pag.
1485.
T. IV. Conc.
Germ. p. 25.

pag. 340.

fideles commodius se aptare possint & valeant, volumus & mandamus, ut cum ipsa S. Eucharistia elevatur, iteratis vicibus sonitus campanæ pulsetur. Concilium *Frisingense* an. 1440. hæc statuit: „Volumus, & in virtute sanctæ obedientiæ mandamus, ut nullus divina missarum solemnitas sine lumine celebrare præsumat, nec hostiam ante consecrationem in altum quoquo modo elevare, ne adorando hostiam non consecratam populum idololatriam committere contingat.“

MABILLONIO elevatio post consecrationem in *Gallia* post medium sæculi XI. videtur fieri cœpta. Sæculo vero XIII. ineunte idem notat, GUILIELMUM *Parisiensem*, & in *Germania* GUIDONEM Cardinalem statuisse, ut ad elevationem campanula pulsetur. Eodem sæculo GREGORIUS X. in ceremoniali apud MABILLONIUM præscribit: „Ut in elevatione Corporis Christi prosternant se ad terram & adorent reverenter in facies cadendo: & sic prostrati stent usque ad *Per omnia*.“ Dubitat laudatus MABILLONIUS, an in ecclesia *Romana* paullo serius ac in *Gallia*, hoc est post medium sæculi XI. elevatio fuerit cœpta. Ex mss. missalibus epocha hic certa statui non potest, cum rarius rubricas adiectas habeant.

XXXI. In missis liturgiæ *Gallicanæ* recitari solet singularis semper oratio *Post mysterium*, *Post Secreta* e. g. *Hæc facimus Domine sancte Pater omnipotens aterne Deus, commemorantes & celebrantes passionem unici Filii &c.* Et: *Credimus Domine adventum tuum: recolimus passionem tuam. Corpus tuum in peccatorum nostrorum remissionem confractum &c.* Etiam Canon *Romanus* commemorat Christi mysteria, verbis aliquando nonnihil diversis: ut in sacramentario *Gladbacensi* notavit MARTENIUS.

Quodque facere solent *Carthusiani*, ut manus latius extendant, præscriptum reperi in missali *Ursinensi* sæc. XIII. „Hic extende brachia quantumcunque potes dicens: *Supra quæ propitio &c.*“ Sequitur: „Hic inclina te ad dextrum cornu altaris dicens: *Suplices te rogamus &c.* Hic osculare in dextra parte altare coram corporali dicens: *Altaris participatione &c.*“ Meminit DE-MOLEON in itinere liturgico hic alicubi manus cancellatas præscribi. In nostro sacramentario *san-Blasiano*, quod edimus, quove nullum antiquius reperi, in quo rubricæ ad oram antiqua manu annis abhinc 900. appositæ sunt, ad verba: *Suplices te rogamus*, præscribitur: „Hic inclinat se ante altare dicens: *Suplices te rogamus omnipotens Deus.*“ Et mox: „Hic orat apud se quod voluerit, deinde dicit: *Iube hæc.*“ In missali sæculi XII. monasterii *Einsidensis*: „Hic orat apud se inclinat, quæ velit. *Iube.*“ Idemque indulgetur in tr.: „qualiter quædam orationes & oruces faciendæ sunt in Te igitur in codice *Einsidensi*.“

Z z 2

uti

T. XIX.
p. 11.Comment.
in ord.
Rom. pag.
XLIX.UNDE ET
MEMORES
&c. Oratio
pro sacer-
dote.Voyage Hi-
ter. a. 1724.
p. 206.

p. 206

uti etiam apud HITTORPIUM & MABILLONIUM in appendice de ordine Romano habetur.

Atque hinc est oratio illa seu *Memento* singulare pro ipso sacerdote, quod hic nonnunquam in antiquis missalibus invenitur: sed tamen immediate ante *Memento* mortuorum, veluti in missali *san- Gallensi* sæculi XI oratio sequens legitur rubro distincta: *Memento mei quæso Domine, & miserere. Et licet hæc sancta indigne tibi sancte Pater omnipotens, ac æterne Deus meis indignis manibus offerantur sacrificia, qui nec invocare sanctum ac venerabile nomen tuum dignus sum. Qui nec pro peccatis meis dignus sum ut sim vivens. Qui nil aliud dignus sum, nisi ut vivus descendam in inferno inferiore. Sed quoniam Domine in honore, laude & memoria gloriosissimi dilecti Filii Domini nostri IESU Christi offeruntur, sicut incensum in conspectu divina maiestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Memento etiam Domine &c.* Convenit hæc oratio fere cum illa, quam hic notat MARTENIUS in itinere litterario utroque, atque editor S. GREGORIUS ex Congr. S. Mauri in utroque codice *Theodoricensi*, ac *Gemeticensi*, quam pariter MURATORIUS testatur manu licet recentiori additam esse in codice *Othobon.* In *Misc. sacrament. Sublacenſi* an. 1075. hæc habetur: *Memento mei Domine peccatoris, & miserere. Hæc tibi, sancte Pater, licet meis manibus offerantur indigne, qui nec invocare sanctum ac venerabile nomen tuum dignus sum: sed quia per sanctum atque sanctificatum Filium tui nomen offero sicut incensum in conspectu tuo, cum odore suavitatis ascendant. Per eundem Dñm nostrum.* Nostra expressius refert causam, humilitatis scilicet, cur cum mortuis sui commemorationem faciat sacerdos. Aliam notat PRÆFIUS in quodam missali satis verbosam. *Omnipotens sempiternæ Deus dignare suscipere hanc oblationem & hoc sacrificium &c.* Plurès eiusmodi leguntur in missa *ILLYRICA.*

P. II. pag.
98.
an. 1724.
p. 206.

MEMENTO
MORTUO-
RUM, ubi de
diptychis
mortuorum
in missa.
S. Chrysost.
hom. 69. ad
pop. Antio-
chen.

XXXII. Commemorationem mortuorum in sacrificio ab apostolis sanctam S. CHRYSOSTOMUS dicit: „Neque enim (inquit) temere ab apostolis hæc sancta fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio.“ Iam memini in antiquissimo nostro sacramentario bis poni hanc commemorationem mortuorum hic post consecrationem, & prius statim post memoriam vivorum, quod quodammodo est secundum veterem ritum *Gallicanum*, iuxta quem tamen ante ipsum Canonem recitabantur nomina. Huc pertinet oratio secreta antiquissimo nostro sacramentario in missa votiva adhiberi solita: „Pro iis, qui sibi in corpore vivi missam cantare rogant. Auditis nominibus offerentium fratres clarissim rogemus Deum

Deum Patrem omnipotentem, ut oblationem famuli tui ill. inter Sanctorum tuorum dona constituas, per quorum suffragia pia devotione postulamus. Per.“ Apud BURCHARDUM lib. V. c. 51. refertur ex concilio *Aurelianensi*: „Diaconus obliviscens oblationem offerre donec offeratur lintheamen, quando recitatur nomina poenitentium, similiter poeniteat.“ Supra retuli, quæ INNOCENTIUS I. contra hunc usum ad episc. *Eugubinum*. seu *Capuanum* scribit de non recitandis nominibus, antequam precem sacerdos faciat. Ad mutatum iam hunc usum spectat Canon concilii *Cabylon.* II. an. 813. *Visum præterea nobis est, ut in omnibus missarum solemnibus pro defunctorum spiritibus loco competenti Dominus deprecetur.* Hunc usum sequitur ritus *Mozarabicus*, licet primum post consecrationem in liturgiis *Græcis* fiat memoria tam vivorum quam defunctorum. „Postquam vero (sunt verba CYRILLI *Hierosolymitani*) perfectum est spirituale sacrificium, incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam obsecramus Deum pro communi ecclesiarum pace: pro recta mundi compositione: pro imperatoribus; pro militibus & sociis: pro iis, qui infirmitatibus laborant; pro his, qui afflictionibus premuntur, & universim pro omnibus, qui opis indigent, precamur nos omnes, & hanc victimam offerimus. Postea recordamur eorum, qui obdormierunt; primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, ut Deus eorum precibus & legationibus orationem nostram suscipiat. Deinde & pro defunctis sanctis patribus & episcopis & omnibus generatim, qui inter nos vita functi sunt, maxime hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio desertur, dum sancta & perquam tremenda coram iacet victima.“ Modum huius commemorationis generalis in *Africa* S. AUGUSTINUS initio libri *de cura pro mortuis* declarat his verbis: „Non sunt prætermittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana & catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus, sub generali commemoratione suscepti ecclesia: ut quibus ad ista defunt parentes, aut filii, aut quicumque agnati, vel amici ab una eis exhibeantur pia matre communi.“ In missa *ILLYRICI* inter quatuor oblationes pro defunctis prima est pro defuncto, secunda pro defunctis animabus famulorum famularumque, tertia pro omnibus in tui nominis confessione defunctis, quarta generalis post consecrationem pro vivis & defunctis: *suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam pro seniore nostro & cuncta congregatione S. PETRI, meisque parentibus, fratribus, benefactoribus, fidelibus amicis, meisque propinquis, & omnibus circumstantibus, qui se mihi comendaverunt, & qui pro me orant, seu pro quibus debitor sum exorare tam vivis quam defunctis tibi offero, quatenus te Do-*

*Catech. V.
mystag. u. 2.
& 9.*

mino miserante, eis & mihi remissio & indulgentia peccatorum concedatur, & vita aeterna condonetur. Per. Ex ritu Gallicano, quem supra indicavimus, defunctorum simul cum vivis memoriam faciendi, in vicinam *Alamanniam*, ad quam pertinet missa *ILEYRICI*, hoc pervenisse credendum est. In sacramentario *GRIMOLDI* abbatis apud *PAMELIUM* T. II. liturg. p. 463. extat missa pro salute vivorum vel in agenda mortuorum cum hac oratione secreta ad modum collectae post nomina ritu Gallicano: Propitiare Domine supplicationibus nostris & has oblationes, quas pro incolunitate famulorum famularumque tuarum & pro animabus omnium fidelium catholicorum orthodoxorum, quorum nomina ante sanctum altare tuum scripta adesse videntur, nemini tuo consecrandas deferimus, benignus adsume, ut sacrificii praesentis oblatio ad refrigerium eorum, te miserante, perveniant, Per. Dubitat *VEZZOSIUS* ad Canonem Romanum sacramenta-

T. VI. off. rii Gelasiani, ubi deest *Memento mortuorum*, an id aliquid ritus *Gallicani* p. cani indicet.

275.

Sic etiam in *san-Gallensi* sacramentario, quod alias concordat cum antiquissimo *Rhenaugiensi*, prorsus hic deest *memento mortuorum*, cum tamen nec etiam perinde ac in *Gelasiano* ante consecrationem habeatur. In nostro antiquiori *san-Blasiano* recentiori manu adscriptum est pariter ac in coevo *Petershusano*, ubi est ad marginem. Idem reperi in missali *sac. XI.* vel *XII. san-Gallensi*, & *Rhenaugiensi* eiusdem aetatis, ac in *Murbacensi sac. XI.* lineis undecim abrais, ubi forte habebantur ipsa nomina scripta. In aliis autem recensitis, ubi vel non tantum spatium, vel etiam nullum relictum est, puto ex peculiaribus tabulis seu diptychis esse lecta nomina.

De rit. G. R. lib. I. c. 5. n. 12.

Cuiusmodi specimen diptychorum exhibet *MABILLONIUS*, quae quondam in parthenone *AURELIANI* episcopi *Arelatensis* usui erant, ex codice regularum, ubi ad finem regulae *AURELIANI* haec leguntur: *Simulque precantes oramus etiam, Domine pro animabus famulorum tuorum Patrum atque institutorum quondam nostrorum, AURELIANI, PETRI, &c.* In epistolis *S. BONIFACII* de transmissis defunctorum nominibus, inter missarum solemnias legendis fit mentio, societate inter sacerdotes & monachos peculiarii inita. Quo referenda sunt verba in *Msc. sacramentario Sublacensi* an. 1075. *Memento etiam Domine famulorum fratrum nostrorum ac sacerdotum, quorum commemorationem agimus & eorum qui &c.* *MARTINIUS* ex *Msc. ordine Rom.* ad usum ecclesiae *Ambianensis* accommodato an. 1120. longam transcribit nominum seriem: *Memento etiam Domine & eorum nempe FIRMINI confessoris, HONORATI, SAEVIV &c.* Refertque ibi, hoc ipsum in eadem ecclesia Cardinalem *Antonium* de *CREQUY* episcopum *Ambianensem* ordinasse an. 1574. in testamento, ut dia-

De rit. eccl. lib. I. c. 4. a. 8. n. 24.

conus.

conus alta voce suggereret hæc verba sacerdoti: *Memento Domine animarum servorum suorum Ioannis & Antonii de CREQUY.* Idem in ecclesia *Parisiensi* a Cardinale de GONDY; in *Rotbomagensi* vero a Card. GEORGIO de AMBASIA fuit præceptum, teste De MOLEON in *itinere liturgico.* pag. 374.
 Usus diptychorum nec quidem in missis publicis medio saltem ævo fuit communis. In chr. IOAN. diaconi apud MURATORIUM de ATHANASIO episcopo *Neapol.* sæc. IX. legitur: „Ordinavit etiam, ut in ecclesia salvatoris omni die missa cum Diptycicis celebretur.“ Auctor de divinis officiis p. 317.
 sub nomine ALCUINI, sic de hoc usu loquitur: „Post illa ergo verba, quibus dicitur *In somno pacis*, usus fuit antiquorum, sicut etiam usque hodie *Romana* agit ecclesia, ut statim recitarentur ex diptychis, id est, tabulis nomina defunctorum: atque ita post lectionem nominum, subiungerentur verba sequentia *Ipsis*, videlicet, quorum nomina memorantur & ceteris omnibus in Christo quiescentibus &c.“ Quæ eadem verba habentur in veteri expositione missæ Msc., quam edimus ex codd. *Alemannicis.*
Micrologus, prout alia vivorum, alia defunctorum erant diptycha, de utrisque loquitur: „Sciendum est autem, quod *Romana* auctoritas nominum vivorum fidelium internumerare permittit, ubi dicitur: *Memento Domine famulorum famularumque similiter & defunctorum*, ubi iterum dicitur: *Memento etiam & aliorum nomina.*“ Quam vocem postremam idcirco cessante recitatione nominum abundare & quidem gravibus verbis dicit RADULPHUS *Tungrensis*. „Item (inquit) in secundo *Memento*, sic habet: *Memento etiam Domine & eorum nomina, qui nos præcesserunt cum signo &c.* sed hoc antiquæ *Romanæ* traditionis exercitio, iam non sine scandalo locum habere videtur.“ In missali *Francorum* idcirco parenthesi includitur apud MABILLONIUM: *Memento etiam Domine & eorum (nomina) qui nos præcesserunt &c.* In antiquissimo missali *san-Gallensi*, cuius scriptura ad *Merovingicum* characterem accedit, hic notatur: „Si fuerit, ut nomina defunctorum recitentur, dicit sacerdos: *Memento etiam Domine & eorum nomina, qui nos præcesserunt cum signo fidei & dormierunt in somno pacis.* Et recitantur deinde. Postquam recitata fuerint, dicit sacerdos: *Ipsis Domine &c.*“ Et in Msc. missali *Murensi* sæc. XII. „si placet, ut nomina defunctorum recitet, faciat post istud: *Memento etiam Domine & eorum nomina, qui nos præcesserunt &c.*“ In missali *Einsidl.* eiusdem sæc. præcise habetur: *Memento &c.* „Hic nomina defunctorum recitanda sunt. *Ipsis Domine &c.*“ Missale *Monacense PP. Theatinorum* quod an. 1060. scriptum est a LIEMARO archiepiscopo: *Memento etiam Domine & eorum nominum, qui nos &c.* In margine habetur *super dypticos. Post lecta nomina.* Sic in tr. apud HITTORIUM pag. 588.

&

T. I. P. II.
 Rer. Ital.
 De celebrat.
 missæ.

De Canon.
 observ. prop.
 23.

De lit. Gall.
 p. 3-8.

pag. 566.

& MABILLONIUM in appendice ord. *Roman.* atque in *Msc. Einsidlens.* Quamvis quædam orationes & cruces in *Te igitur* agendæ sunt, sequens rubrica adponitur: „Hic orationes duæ dicuntur, una super dypticos, altera post lectionem nominum. Et hoc cottidianis vel in agendis tantummodo diebus. *Memento etiam Domine & eorum nominum, qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno pacis.* Et recitantur deinde. Postquam recitata fuerint, dicat. *Ipsis Domine &c.*“ Quæ eadem habentur in fragmento veteris ordinis *Romani De missa pontificali*, ut quarto loco ponitur apud MABILLONIUM. Congruunt hæc cum eo, quod antea notatum fuit ad memoriam vivorum in tr. qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* agendæ sunt: *Hic nomina vivorum memorantur, si volueris, sed non dominica die.*

T. II. Msc.
Einsid. p. 61.

Adnotantur hic etiam in codice *Othoboniano* apud MURATORIUM T. II. p. 6. nomina. Separatim vero adhuc servantur tabulæ in monasterio *Wessufontano*, memoranturque in historia eius monasterii sæc. III. cap. 2. §. 4. ac postea inferuntur inter Monumenta miscellanea P. II. p. 45. &c. Sunt autem inserta in libro evangeliorum pro celebratione missæ pretiosissime compacto. Diptycha hæc libris etiam scribi solita fuisse, luculentum habes testimonium inter monumenta nostra liturgica de institut. div. off. ex codice ann. 600. post illam Canonis orationem: *Supplices te rogamus. . . benedictione cælesti & gratis repleamur. Per Christum Dominum nostrum.* „Hic duæ orationes dicuntur, una super diptychos. Dypticha græce, latine tabulæ: unde dicitur super dypticos, id est, super nomina in tabulis scripta, quæ nunc potius in libris conscribuntur. Altera oratio post lectionem nominum, & hoc cottidianis, vel in agendis tantummodo diebus.“

Et extra
missam.

XXXIII. Necrologiorum originem hinc iam supra repetivimus, & in epistolis S. BONIFACII M. sæpe de transmissis defunctorum nominibus fieri mentionem paullo ante notavimus. Sic fratrum defunctorum nomina se mittere ALDHERIO abbati scribit epist. 24. Eodem pertinet epist. 52. scripta nomine trium monasteriorum, in qua etiam de nominibus sanctimonialium, hunc in finem transmissis, habetur testimonium: „Nomina nostrarum defunctorum sororum ego CNEYBURG memorialiter te habere O WITBERTS, presbyter fidelis, deprecor, & omnibus circumquaque amicis transmittere, quarum prima fuit QUONGYTH soror mea germana, & ELLU. Et epist. 74. Nomina presbyterorum vestrorum diaconorumque, ac monachorum vel monacharum per monasteria & ecclesias nostræ diocesis direxinus.“ Alias epistolas eiusdem S. Martyris ad abbatem *Casinensem*, & alios in eandem rem iam indicavit SALIG c. 20. de *communione per diptycha* seu necrologia, qualem addit confraternitatem ex GOLDASTO *Rev. Alem. T. II. R. II. p. 180.* inter monasterium *S. Galli & Augiense* in nostra *Alemannia* an.

an. DCCC. constitutam : „ Ut quandocumque frater aliquis obierit, & loco, vel senioribus ibidem commorantibus-adnuntiatus fuerit, eo die presbyteri tres missas & ceteri fratres pro eo psalterium ac celebrationem vigiliæ decantent, communisque oblatio ab omnibus fiat. Item in die septima triginta psalmos, trigesimo autem presbyteri omnes pro eo unam missam & ceteri L. psalmos impleant. Cæterum vigiliis pro defunctis in capite singulorum mensium ex more iugiter celebrent, in quibus vigiliis omnium simul defunctorum fratrum, qui in ipsorum consortio adunati sunt, commemoratio fiat: eoque die commemoretur & nomen nuper defuncti, fiatque oblatio omnium fratrum simul tam pro illo, quam & generaliter pro omnibus. Et post hæc unusquisque presbyter cantet unam missam, & ceteri fratres L. psalmos. Præter hæc quoque semel in anno sub die XVIII. Kal. *Decembris* commemoratio omnium simul fiat pro annuali singulorum videlicet defunctorum memoria, ipsoque die presbyteri ternas missas, & ceteri fratres psalterium decantent, ac celebratio vigiliæ communisque oblatio ab omnibus fratribus fiat.“ Renovato deinde post centum quadraginta annos huic pacto sequens adiecta est clausula: „ Ut hæc saluberrima pactio nullo modo a posteris nostris ignorantia aut negligentia ulterius omittatur, placuit nobis, ut in libello regulæ nostræ litteris commendetur, & frequentius in conventu congregationis recensatur.“ Recitata nempe fuerunt diptycha, ubi capitulum regulæ recitari mos etiamnum est. Damus hic eiusmodi commemorationes mortuorum ex ord. operis Dei monasterii *S. Blasii* sæculi XIV. extra sacrificium missæ post Primam factas iuxta consuetudinem Ord. *S. BENEDICTI.* a) XXXIV.

a) Sprechent nach unserm Orden. Gedenkent de Selen der jarzit huit vallet, oder eines tags dirre wuchen. Gedenköt unser Herren de acpten N. gedenkent unser herren der Priesteren (N) gedenkent unser ungelerten herren (N) gedenkend unser herren, de vrouwen, und der bruoeder, wa si verscheiden sigen in der gehorsamp des gueten herrzen Sant BLES, es si hie, ze Beraw, ze Wislikon, ze Wittnaw, ze Birglon, ze Sitaenkilb, ze Guotnow, ze Schanourw oder ze Tottnow. gedenkent der bruoeder im Spital (N) gedenkent gotzhus diener (N) gedenkent unser Knechten (N) -- gedenkent aller gotzhus luten. gedenkent aller die dem gotzhus mit truwen und mit warheit bi sigend gestanden unz uff ir

ende gedenkent aller der die ditz gotzhus oder dehein unser gotzhus, das dem gueten herren Sant BLESIN undertennig ist, gestitit oder gestüret hant mit ir ligen oder varende guot, der velle oder erbe uns worden sy, der namē an unsern buochen verscriben stant, de Lichnam ruowe in unsren Kilchoffen, ald in keinem gewichten Kilchoff. gedenkent aller gelowbigen Selen, und bittend unsern herren wa die Selen in naiten oder in arbeiten sigen, das ers darufs geruoch erlösen, und in geb die ewigen fröid, unde die ewigen ruowe. Amen. darüber sprech wirer jeglicher den psalmen *de profundis* in der stillen Meesse, der das nit koeenne, der sprech ein *Pater noster*.

Secunda
Sanctorum
commemo-
ratio.

Expositio
missæ lect.

59.
L. de Virgi-
nit. c. 25.

Mss. Ital.
T. I. P. II.
f. 281.

T. III. p. 4.

De rit. eccl.
lib. I. a. 8.
p. 25.

XXXIV. Sequitur iterata commemoratio Sanctorum. Id INNOCENTIO III. & ex hoc *Gabrieli* BIEL argumento est: „Quod Canon non simul ab uno est compositus, sed successivis temporibus particulatim a pluribus. Unde in hac commemoratione suppletur ex magna parte, qui de primitivæ ecclesiæ Sanctis deesse videbantur in commemoratione prima.“ Ac quidem S. ALDELMUS S. GREGORIO hoc videtur tribuere, de S. AGATHA differens & S. LUCIA. „Quas (inquit) præceptor & pædagogus noster GREGORIUS in Canone quotidiano, quando missarum solemnias celebrantur, pariter copulasse cognoscitur.“ In nonnullis Mss. *Alemannieis* missalibus, veluti antiquissimo *Solodorensi* per rubricam, *Monacensi* LIEMARI archiepiscopi manuscripto an. 1060. & *Rhenaugiensi*, ubi Canon manu recentiori sæc. XIV. est suppletus, cæteris, qui hodie leguntur, Sanctis iungitur etiam S. EUGENIA, uti etiam in sacramentario *Gallicano* apud MABILLONIUM. Ubi eadem laudatur in contestatione missæ pro vigilia Natalis Domini. In liturgia sub S. PETRI nomine adduntur BARBARA, & IULIANA. In cod. *Tiliano* EUPHEMIA. In codice *Gemet.* ATHELDRYTHA, & GERTRUDIS, ut annotant edit. S. GREGORII. MARTENIUS vero in itinere litterario an. 1724. p. 206. in Mss. *Gladbacensi* reperit nomina AGNÆ, CECILIÆ, BEATRICIS, EUGENIÆ, MARGARITHÆ, ANASTASIÆ, SOPHIÆ, FIDEI, SPEI & CHARITATIS. Iuxta eundem in vetustissimo cod. regio & *Turonensi* aureis characteribus descripto inferuntur nomina GENOVEFÆ & EUPHEMIÆ, in alio autem *Turonensi* 800. ann. reperitur hæc oratio: Nobis quoque peccatoribus famulis tuis de multitudinis miserationum tuarum sperantibus partem aliquam & societatem largiri digneris cum tuis sanctis apostolis & martyribus & confessoribus, nec non & virginibus cum IOHANNE. . . . PETRO, DIONYSIO & MAURITIO, LAURENTIO, QUINTINO, MARTINO, HILARIO, GERMANO, BRICITIO, GREGORIO, PERPETUO, SULPITIO, FELICITATE, PERPETUA, AGATHA, LUCIA, AGNE, CECILIA, ANASTASIA, EUPHEMIA, SCHOLASTICA. In pontificali etiam ecclesiæ *Vesuntinensis* antiquissimo post nomen S. PETRI additur: SEBASTIANO, VINCENTIO, BENIGNO, CHRISTOPHORO, NICOLAO, MARTINO, ANTIDIO. In sæpe laudato sacramentario *Sublacensi* an. 1075. CECILIA, VICTORIA, ANATHOLIA, ANASTASIA, & cum omnibus Sanctis tuis. *Christ.* PFAFFIUS, cui noti esse potuerunt codices ex spoliis ecclesiarum *Wirtembergie* in *Alemannia*, perhibet de liturgiis posteriori huic Sanctorum indici inferi alicubi HILARIUM, MARTINUM, AUGUSTINUM, IULIANAM, EUPHEMIAM. *Rome* in Mss. monasterii S. GREGORII ad clivum *Scauri* nomen S. BLASII additum vidisse me memini, in hoc ni fallor loco Canonis,

XXXV.

XXXV. In antiquiori nostro sacramentario *san-Blasiano* in festo S. XY-
 STI habetur benedictio Uvæ ad ea verba Canonis. *Per quem hac omnia*
Domine &c. ut in sacramentario S. GREGORII. De qua nihil in *san-Gal-*
lensi antiquissimo (ex quo ad sacramentarium *Rhenanigense* festum S. XY-
 STI supplevimus) uti nec in *Leonino*, ubi plures missæ de S. Xysto ha-
 bentur, nec in *Gelasiano*; sed tamen in hoc sacramentario ad festum
 Ascensionis Domini, quod huc referendum est, legitur: *Inde vero mo-*
dicum ante expletum Canonem benedicas novas fruges. Benedictio vero so-
 lum ad fabas pertinet. *Benedic, Domine, & has fruges novas fabæ.* In
 sacramentario *Gallicano* habetur *Benedictio omnis creaturæ pomorum*, in
 cuius fine eadem Canonis *Romani* ponuntur verba. *Per quem hac om-*
nia &c. Præcedit benedictio Agni paschalis, cuius etiam meminit ordo
Romanus, notatque De-VERT ad hunc Canonis locum, in antiquo missali
Vaticano & sacramentario *Corbeienfi* poni ad hunc locum; vehementer
 vero carpit *Walafridus STRABO* singulari capite: „Quid offerendum sit in
 altari. (Citat vero Canonem apostolorum IV.) offerre non liceat aliquid
 ad altare, præter novas spicas & uvas, & oleum ad luminaria, & thy-
 miamia, id est incensum, tempore, quo sancta celebratur oblatio.“ Ci-
 tat porro, quæ apud DAMASUM seu ANASTASIVM bibliothecarium in vita
 S. EUTYCHIANI P. leguntur: *Hic constituit fruges fabæ & uvæ super al-*
tario benedici. Extat in eandem rem supposititia eiusdem epistola ad epi-
 scopos *Beticæ* provinciæ conformiter ad laudatum canonem apostolorum
 quartum, ac quintum etiam, de reliquis fructibus omnibus non in altari
 offerendis. Huc pertinet canon concilii *Carthag.* III. „In sacramento Cor-
 poris & Sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quam ipse Dominus
 tradidit, hoc est panis & vinum. Et infra: nec amplius in sacrificiis of-
 feratur, quam de uvis & frumentis.“ Ut apud GRATIANUM legitur, no-
 tantque correctores *Romani*, alios codices pro in sacrificiis habere in *san-*
ctuario. Mox subditur canon synodi VI. „Didicimus, quod in quibus-
 dam ecclesiis sacerdotes sacrificio oblationis coniungant uvas, quæ secun-
 dum usum in altari offeruntur, & sic simul utraque populo dispensent.
 Præcipimus igitur, ut nullus sacerdos hoc ulterius faciat, sed in remis-
 sionem peccatorum populo oblationem solam distribuat, & uvas seorsim
 benedictas populus, qui petierit, accipiat, & fructuum gratias agat.“ Da-
 tori scilicet iuxta Græcum textum πρὸς τὴν τῶ δατῆρος εὐχαριστίαν.

Ad hunc Canonis locum collocatur etiam benedictio lactis & mellis;
 quæ antiquissimo ecclesiæ usu baptizatis gustanda erant: *Benedic, Domi-*
ne, & has creaturas fontis, lactis, & mellis in Christo IESU Domino no-
stro. *Per quem hac omnia:* ut cum aliis pluribus videre est apud lauda-

Benedictio
 diversarum
 rerum ad
 PER QVEM
 HEC OM-
 NIA &c.

T. I. Miss.
 Ital. P. II.
 P. 390.

Explic. T.
 IV. p. 239.
 De reb. eccl.
 c. 18.

Can. 14.
 De Consecr.
 Dist. II. c. 9.

T. IV. pag.
239 seqq.
pag. 112.
199 220.
433.

tum De VERT, & apud De MOLEON in *in itinere liturgico* de veteri ac præfenti usu in diversis *Gallia* ecclesiis, *Turonensi* S. MARTINI, S. Crucis & S. ANIANI *Aurelianensi*, & aliis ecclesiis, præsertim *Lotbaringiæ* ex impressis etiam missalibus; quale est etiam *Constantiense* sub OTTONE IV. episcopo circa finem sæc. XV. impressum, ubi in festo S. AGATHÆ hæc verba *Per quem hæc omnia*: benedictio præscribitur, quam in nostro S. BLASII exemplari in separata schedula adhuc recentiori manu adscriptam reperi huiuscemodi: *Deus misereatur nostri* &c. *Gloria Patri. Kyrie eleison, Christe* &c. *Pater noster. Et ne nos* &c. *Adiutorium nostrum in nomine Domini. Qui* &c. R. *Sit nomen Domini benedictum. Ex hoc nunc. Ora pro nobis beata Agatha. Ut digni efficiamur promissionibus. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. Domine Iesu Christe fili Dei, qui es panis vivus, qui de cælo descendisti, Benedic & Sanctifica hos panes, fructus, cereas, aquam, vinum oleum, & schedas, & cetera hic posita in honorem B. Agathæ virginis & martyris tuæ deportatæ: & concede per intercessionem eiusdem virginis & martyris, ut ubicunque contra ignem comburentem missa, vel posita fuerint, illico ignis evanescat, & penitus extinguatur. Qui vivis & regnas cum Deo &c. Benedictio Dei omnipotentis Patris, & Filii, & Spiritus per intercessionem beatæ Agathæ virginis & martyris tuæ descendat super hos panes, & super omnes ex eis gustantes. Amen. Aspergantur aqua benedicta. Per eundem Dominum &c. Per quem hæc omnia Domine semper bona creas. In sacerdotali *Romano* sæpius *Venetis* sæc. XVI. recuso auct. P. CASTELLANO plures habentur benedictiones faciendæ hic sub Canone. Panis in festo S. AGATHÆ contra ignis periculum. In festo S. STEPHANI pabuli pro brutis. S. IOANNIS vini, S. BLASII panis, vini, fructuum, feminum. Conversus ad populum sacerdos dictas peragebat benedictiones.*

Elevatio
minor.

XXXVI. Sequitur *elevatio minor* dici solita ab eo tempore, quo maior mox post verba consecrationis fieri consuevit. „Sacerdos vero (ut habet breviarium ecclesiastici ordinis) cum venerit, ut dicat *per ipsum & cum ipso*, elevat oblationes proprias de altare & mittit in ore calicis, tenente ipso calice a diacono, sublevans eum modice usque dum dixerit *Per omnia secula seculorum Amen*. Sacerdotes vero & diaconi utque in istum locum semper manent inclinati, præter tantum diaconus, qui ipsum calicem sublevatur.“ AMALARIIUS lib. III. c. 26. eccles. offic. & in ecloga calicem tunc involvi sudario dicit, iuxta ord. *Rom.* IV. apud MABILLONIUM, seu tr. „Qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* agendæ sunt,“ ubi ita præscribitur: „Hic archidiaconus erigens se venit,

&

& involvens calicem mappula levat illum contra dominum papam. *Per quem hæc omnia* &c. Hic levat dominus papa oblationes duas usque ad oram calicis, & tangens eum de oblationibus tenente illum archidiacono *Per omnia sæcula seculorum. R. Amen.* Solet hic etiam fieri sonus cymbali præsertim in *Gallia*, ubi incensum adoleri, & genuflecti alicubi testantur De VERT, ac De MOLEON. Hic etiam perhibet *Viennæ* ac *Lugduni* elevationem hanc fieri cum reverentia sub ipsa oratione dominica ad verba *sicut in cælo & in terra.* apud *Lingonas* vero ad verba *Panem nostrum.*

Explic. T.
III. p. 305.
306.
T. IV. p.
226. seq.
Voy. liturg.
p. 11. §8.

XXXVII. Qui sacramentarium sub GELASII nomine a V. THOMASIO editum ei pontifici abiudicant BASNAGIUS, PEAFFIUS, & BUDEUS, hoc etiam usi sunt argumento, quod oratio dominica in eo post Canonem habeatur (uti etiam in antiquissimo nostro, quod cum *Gelasiano* multum convenit) cum id S. GREGORIUS instituisse colligi videatur ex eius epistola ad IOANNEM *Syracusanum*, ubi dicit: „Et valde mihi inconveniens visum est, ut precem, quam scholasticus composuerat, super oblationem diceremus, & ipsum traditionem (orationem) quam salvator noster composuit, super eius Corpus & Sanguinem taceremus.“

Oratio do-
minica.

Ex quibus verbis colligitur, aliquem neglectum hic fuisse, qualis etiam notatur in concilio *Tolet. IV.* in *Hispania*: „Nonnulli sacerdotum in *Hispaniis* reperiuntur, qui dominicam orationem, quam Salvator noster docuit & præcepit, non quotidie, sed tantum die dominica dicant.“ Patet quidem ex sequentibus hæc ad alia etiam officia in publico & privato referri. IOANNES diaconus in libello de ecclesia *Lateranensi* c. 7. „De oratione dominica, quæ in omni officio frequentatur, Hæc (inquit) referens apostolicam institutionem non nisi dominica in officiis utitur oratione.“ Quod DURANDUS sumpsit, ac si in missa & in omnibus horis loco orationis seu Collectæ oratio dominica dicatur. Hincque Dom. GEORGIUS sæc. XIII. hunc singularem usum fuisse ecclesiæ *Lateranensis* intulit, etsi de missa verba ibi non faciat IOANNES diaconus, ubi suis locis in omnibus sacramentariis etiam *Lateranensi* habentur orationes præter dominicam. De hac id singulare habetur in epistola canonica LEONIS VII. ad *Gallios* & *Germanos* intra annum 936. & 939. quibus in cathedra *Romana* sedit, scripta: „Post hæc consuluit: Si dominica oratio in benedictione ciborum debeat usitari. Quod fieri non oportet, quia in sanctificatione Corporis & Sanguinis Domini nostri IESU Christi, hanc solummodo orationem sancti apostoli decantabant.“ Et S. GREGORIUS in laudata epistola ad IOANNEM *Syracusanum*: „Orationem (inquit) dominicam mox post pre-

Can. 9.

Mus. Ital.
T. II. p.
566.

Ration. lib.

IV. c. 17.

n. 27.

De lit Rom.

Pont. lib. V.

n. 4.

cem dicimus, quia mos apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent." Hoc auctores medii ævi de rebus liturgicis passim repetunt, ac nonnunquam in libris liturgicis oratione dominica officium consecrationis perfici dicitur, veluti in ritu antiquo celebrande missæ apud MENARDUM. In concilio *Coloniensi* an. 1146. damnan-

T. III. Opp.

S. Greg. P.

256.

T. III. Con-

cil. Germ.

P. 114.

Epist. 149.

„aperte confessi, quod in mensa sua quotidie, cum manducant, ad formam Christi & apostolorum cibum suum & potum in Corpus Christi & Sanguinem per dominicam orationem consecrant." Ad ecclesiæ catholicæ, qui hodieque obtinet, usum spectat, quod S. AUGUSTINUS ad S. PAULINUM scribit: „Quam totam petitionem omnis fere ecclesia dominica oratione concludit." Idem homilia 58. in MATTHÆUM: „In ecclesia (inquit) ad altare Dei quotidie dicitur dominica oratio, & audiunt illam fideles." Atque ex alio eiusdem Doctoris sermone colligimus pectus tundi solitum ad illa verba *Dimitte nobis* &c. „Nam (inquit) si non habemus peccata, & tundentes pectora dicimus, *dimitte nobis peccata nostra*, ex hoc ipso certe & graviter nullo dubitante peccamus, cum intra Sacramenta mentimur." Sacramenta, uti etiam alibi, consecrationem Corporis & Sanguinis Domini seu sacrificium vocat. Ita etiam aperte S. HIERONYMUS testatur: „Sic docuit Christus apostolos suos, ut quotidie in Corporis illius sacrificio credentes audeant loqui: *Pater noster qui es in cælis*." Ubi indigitat præfationem illam, quæ orationi dominicæ præmitti solet.

Lib. III.

cont. Pelag.

Ritu vero *Gallicano* & *Mozarabico* peculiaris solet præmitti *Collecta* seu oratio ante orationem dominicam. Atque in sacramentario *Gallicano* post *Romanum* Canonem hæc est formula: „Divino magisterio edocti, & divina institutione audemus dicere *Pater*." Haud absimilis *Ambrosiana* est altera: „Divino magisterio edocti, & salutaribus monitis instituti audemus dicere *Pater* &c." Ritu *Mozarabico* populus ad singulas petitiones respondet *Amen*, præterquam ad illam *Panem nostrum* &c. ad quam respondetur *Quia tu es Deus*. Discrimen hoc ecclesiæ *Romanæ* a *Græca* indicat S. GREGORIUS in laudata epistola ad IOANNEM *Syracusanum*: „Dominica oratio apud *Græcos* ab omni populo dicitur, apud nos vero a solo sacerdote." Ritu etiam *Gallicano* non a solo sacerdote, sed & ab adstante populo prolatam fuisse orationem dominicam in missarum solemnibus, colligitur ex GREGORIO *Turonensi* lib. II. de miraculis S. MARTINI, ut notavit VEZZOSIUS ad missalis *Gothici* hanc Præfationem ante orationem dominicam pag. 232. Tom. VI. opp. V. THOMASII: „His precibus te Deus Pater omnipotens deprecamur, quibus nos Dominus noster Iesus Christus Filius tuus orare præcepit dicens: *Pater noster* &c."

Nota

Nota vero, quod in HALITGARII episcopi *Cameracensis* poenitentiali *Lib. VI Romano* cavetur: „Si titubaverit sacerdos super orationem dominicam, quæ dicitur *periculosa*, una vice L. psalmos, secunda vice centum plagis.“ Quod etiam in decreto BURCHARDI legitur. Adnotat vero MENARDUS: „Appellatur hic oratio dominica *periculosa*, quia olim illam in missa cum tanta reverentia & cautela recitabant sacerdotes, ut grande piaculum se admisisse crederent, si inter recitandum vel leviter titubassent.“

Nuspian vero reperi in antiquis monumentis liturgicis, quod in IO-ANNIS XXII. decretali præscribitur: „Et quia de missarum solemnibus ad Deum consueverunt preces effundi devotius, de eorundem fratrum consilio ordinamus, quod in singulis missarum celebrationibus post dictum a celebrante *Pater noster*, responsioneque secuta, antequam in missa ulterius procedatur illud canticum *Latatus sum in iis, quæ dicta sunt mihi*, totum cum *Gloria Patri* a religiosiis clericis & aliis litteratis præsentibus cum devotione dicatur. Et primo dicantur *Kyrie &c.* Et post isti versiculi subsequuntur: *Domine salvos fac reges &c.* Collecta, *Ecclesiæ tuæ quesumus Domine preces placatus admitte &c.* *Hosium nostrorum &c.* Benedicat celebrans consequenter.“

*Extravag.
Comm. lib.
III. tit. 11.*

XXXVIII. In liturgia *Gallicana*, uti ante orationem dominicam, ita postea notatur peculiaris oratio, quæ respondet illi, quæ etiam ritu *Mozarabico* vocatur *Embolis*, seu *Embolismus* orationis dominicæ *Liberati a malo &c.* ab AMALARIO vocata *conclusio orationis dominicæ*, soletque ritu *Ambrosiano*, uti etiam *Lugduni* apud S. IOANNEM, teste De-MOLEON, eodem tenore cum oratione dominica cani. Eadem habetur in liturgia *Romana* adiuncto nomine S. AMBROSII. In antiquissimo nostro sacramentario *Solodorense* post verba atque ANDREA, in contextu sequitur & *sanctis martyribus tuis STEPHANO, LAURENTIO, CYRIACO, NAZARIO, IOANNE & PAULO.* In Missali *Murenfis* monasterii sæc. XII. additur. . . MARIA & *sancto MICHAELE archangelo & omni virtute cælesti & beatis apostolis &c.* In missali *Rhenaugiensi* circa finem sæc. XV. scripto legitur: *Dei genitricæ MARIA & electo MICHAELE archangelo tuo & beatis apostolis &c.* Alias varia Sanctorum nomina subdi solent in antiquioribus monumentis S. ANDRÆ, uti in codice CHRISTINÆ reginæ *Suecorum*: *Nec non & beato DIONYSIO martyre tuo atque pontifice cum sociis suis RUSTICO & ELEUTHERIO & beato CLODOALDO.* In cod. *Tiliano*: *Nec non beatis martyribus tuis GERVASIO & PROTASIO.* In S. ELIGII: *Nec non & beato STEPHANO protomartyre tuo.* In secundo THEODOR. ut notant edito- res S. GREGORII. *Nec non & sanctis martyribus tuis STEPHANO, QUIN-*

*Embolis-
mus oratio-
nis domini-
cæ.
Lib. I. de off.
c. 34.
Voy. liturg.
p. 58.*

*T. III. p.
291.*

TINO,

Voy littér.
P. II. p. 114.

pag. 206.
T. II. P.
183.

De Canon.
observ. prop.
23.
pag. 62.

De ord. Sa-
crum. c. 19.
De celebr.
missæ. T.
XIV.
Bibl. PP.
P. 960.

Benedictio
episcopalis.
T. II. Bibl.
Cesar. c. 5.
P. 2.

P. II. p. 154.

pag. 192.

TINO, atque NICASIO, sed & beatis confessoribus tuis GREGORIO, MEDARDO atque ELIGIO. In S. SYMPHORIANI *Mtensis* monasterii sacrament. apud MARTENIUM: Atque IOHANNE & sanctis martyribus tuis STEPHANO, LAURENTIO, DIONYSIO, NAZARIO, CYRIACO; sed & venerabilibus confessoribus tuis EUCHARIO, VALERIO, MATERNO, MARTINO, MAXIMINO, PAULINO atque BENEDICTO. Et in *Glabacensi* apud eundem in itinere litterario an. 1724. STEPHANO, BONIFACIO, sanctis confessoribus GREGORIO, NICOLAO, BENEDICTO. In cod. *Colonienſi* apud PAMELIUM: Nec non & beato CYRIACO martyre tuo, & sancto MARTINO confessore tuo. Testaturque idem De MOLEON in aliis aliorum aliquot nomina reperiri.

Quod iuxta ordinem *Rom.* hoc solo loco licere asserit *Micrologus* c. 13. atque etiam RADULPHUS *Tungrenſis*. Nempe ut habetur ord. IV. apud MABILLONIUM: „*Libera nos quaſumus Domine* usque: PETRO, PAULO atque ANDREA. Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos commemorat. Deinde infert cum omnibus sanctis.“ Prout etiam habetur in appendice apud eundem, apud MENARDUM, & apud HITTORPIUM: „Qualiter quædam orationes & cruces in *Te igitur* agenda sunt.“ In nostro vero exemplari hæc leguntur: „Et sancto STEPHANO martyre tuo & beatis confessoribus tuis HILARIO, MARTINO, atque BENEDICTO. Hic nominat, quales voluerit sanctos vel quantos commemorat.“ Similem rubricam in missali *Murbacensi* sæc. XIII. reperi. Solos tamen apostolos PETRUM & PAULUM & ANDREAM notant hic RHABANUS *Maurus* & REMIGIUS *Antistadorensis*, qui subdit: „In qua postulatione non cæterorum intercessio sanctorum prætermittitur, sed in istorum commemoratione suffragia expetuntur &c.“ Cur hi soli nominentur varias rationes affert GABRIEL BIEL lect. 80. expof. Can. missæ.

XXXIX. De benedictionibus episcopalibus egimus supra, de nostro antiquiori sacramentario *ſau-Blasiano* tractantes, in quo, uti in aliis, ad calcem habentur. Benedictionale ejusmodi edidit LAMBECIUS ex codice *Vindobonensi*, qui creditur fuisse *Augienſis* monasterii: inde MENARDUS, uti etiam ex codice pervetusto S. THEODERICI prope *Remos*, supplementa edidit ad eas benedictiones, quæ in codice S. ELIGII habentur. Notat passim earum usum De MOLEON in itinere liturgico hodieque in *Gallicia*. MARTENIUS in itinere litterario ex sacramentario *Augustodunensi* etiam imaginem sacerdotis benedicentis, atque personatum ad benedictionem sese inclinantium affert cum hac inscriptione: *Hic benedicit papulum*. In altero itinere an. 1724. refert, *Leodii* in festo S. LAMBERTI titulari se præ-

præfationem missæ pontificali benedictionem hoc loco ante *Agnus Dei* percepisse. Videtur hic ritus ex dimissione non communicantium relictus.

Forte ZACHARIAS P. in epistola ad S. BONIFACIUM magis incompositum contextum, quam ipsum benedictionis ritum vituperat. „Pro benedictionibus autem, quas faciunt *Galli* (inquit) ut nolti frater, multis vitiis variantur. Nam non ex apostolica traditione hoc faciunt, sed per vanam gloriam adhibentes sibi damnationem. . . Regulam itaque catholicæ traditionis, quam a sancta Romana ecclesia, cui Deo auctore deferrio, accepisti, omnibus prædica.“ Hinc putat MABILLONIUS verba in secundum ordinem *Romanum* intrusa esse, quæ pertinent ad hanc benedictionem hoc loco. Quæ tamen etiam in ord. VI. notatur his verbis: „Statimque episcopo dicente *Per omnia sæcula sæculorum*, accipiat benedictionalem librum, & conversus ad populum dicat: *Humiliate vos ad benedictionem*, & clero respondente *Deo gratias*, porrigat episcopo librum. Expleta autem benedictione veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo, eandem cæteris oblaturus.“ Nempe accommodari solebant ordines eiusmodi pro variis ecclesiarum ritibus.

Comment.
in ord.
Rom. p. LII.
pag. 75.

In missâ RATOLDI apud MENARDUM idem notatur ritus: „Post orationem dominicam dum finierit *Libera nos a malo*; annuente episcopo dicat diaconus: *Humiliate vos ad benedictionem*. Et populus respondet *Deo gratias*. Et episcopus dicat hanc benedictionem: *Benedicat* &c.“ In pontificali *Moguntino* apud MARTENIUM eadem præscribuntur cum reliquo ritu: „Diaconus conversus ad populum dicat: *Humiliate vos ad benedictionem*. Clerus *Deo gratias*. Hic episcopus reserantis mitra, annulo & baculo, & conversus ad populum dicat benedictionem pontificalem diei competentem.“

T. I. de rit.
eccl. p. 566.

Ritu *Mozarabico*, ubi idem præscribitur, episcopus solum se convertit ad populum. Arguuntur autem canone 18. concilii *Toletani* IV. qui „post dictam orationem dominicam statim communicant, & postea benedictionem in populo dant.“ Ac statuitur: „Ut post orationem dominicam & coniunctionem panis & calicis benedictio in populum sequatur.“ In missali *Gothico* legitur eiusmodi *Benedictio populi* in prima statim missa, seu parte missæ vigiliæ Natalis Domini, constat autem orationibus quinque: T. VI. Opp. C. THOMASII pag. 233. In veteri *Gallicano* eadem eodem loco notatur benedictio, itemque in expositione antiquæ liturgiæ *Gallicanæ* apud MARTENIUM, qui in admonitione prævia observat discrimen benedictionis episcopi ac sacerdotis simplicis, quod illa tribus orationibus, hæc brevi hac oratione esset completa: *Pax, fides, & charitas, & communicatio Corporis & Sanguinis Domini sit semper vobiscum*. Sunt autem hæc

T. V. Coh.
lect. amp.
p. 96.

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM.

Bbb

S. GER-

378 DISQ. IV. DE MISSA FIDEL. AB OFFERT.

S. GERMANI, qui auctor eiusdem expositionis creditur, verba: „Sacerdotibus mandavit Dominus benedicere populum; sed tamen propter servandum honorem pontificis, sacri constituerunt canones, ut longiorem benedictionem episcopus proferret, breviorē presbyter funderet. Dicit: *Pax, fides &c.*“ Quæ respondent verba ritu Romano pronunciandis: *Pax Domini sit semper vobiscum.* Facit huc canon concilii *Agathensis* an. 506.

T. IV. Conc.
ed. Labb.
p. 1390.
Vid. T. VI.
opp. Tbo-
mas. p. 177.
n. 1.
T. IV. Conc.
ed. Labb.
1408.

quadragesimus quartus: „Benedictionem super plebem in ecclesia fungere, aut penitentem in ecclesia benedicere presbytero penitus non licebit.“ Ab aliis est observatum ad orationem super populum fundendam pertinere sequentem eiusdem concilii canonem quadragesimum septimum: „Missas die dominico secularibus totas tenere speciali ordine præcipimus, ita ut ante benedictionem sacerdotis egredi populus non præsumat.“ Id explicatius legitur in concilio *Aurelianensi* f. a. 611. celebrato, c. 26. „Populus non ante discedat, quam missæ solemnitas compleatur, & ubi episcopus non fuerit, benedictionem accipiat sacerdotis.“ *Aurelianense* III. vero statuit c. 29. „De missis nullus laicorum ante discedat, quam dominica dicatur oratio; & si episcopus fuerit præsens, eius benedictio expectetur.“ Quod quidem WALAFRIDUS de ultima oratione interpretatur. At iuxta veterem ritum ad hanc benedictionem referri potest ante communionem, dum, qui non communicabant, nec interesse communioni solebant: eodemque, iuxta

Can. 47.

Serm. V. de
div. mys.

„Ut ante benedictionem sacerdotis egredi populus non præsumat.“ Quod declarat CÆSARIUS *Arelatensis*: „Ideo qui vult missas ad integrum cum lucro suæ animæ celebrare, usquequo oratio dominica dicatur, & benedictio populo detur, humiliato corpore & compuncto corde se debet in ecclesia continere.“ Et postea: „Quoties dominus clamaverit, ut vos ad benedictionem inclinare debeatis, & corpora & capita fideliter inclinetis.“ Huc etiam referri debent, quæ paullo ante ex decretali IOANNIS XXII. retulimus de psalmo *Latanus*, ac precibus mox post orationem dominicam dicendis, subditurque; *Benedicat celebrans consequenter: quod Avenione* tunc degentem iuxta ritum *Gallicanum* statuisse, dici potest.

L. I. de off.
eccl. c. 14.

De eodem ritu loquitur AMALARIUS: „Simulque hoc notandum, quod orationem illam, quam episcopi sive advocati solent facere super populum cum signo sanctæ Crucis, ille solebat facere eam, postquam comminuebat Corpus Domini ad distribuendum: quam orationem vocat postulationes.“ Sermo illi est de S. AUGUSTINO in laudata ad S. PAULINUM epistola. Non video autem, unde benedictionem tardius ritu *Africano* factam fuisse colligat AMALARIUS. In missa quidem ex codice *Tiliano* apud MENARDUM commixtionis fit mentio primum, ac deinde subdi-

tur:

tur: „Postquam autem benedictio episcopalis expleta est, accipiens partem, quam antea affregit, tenensque super calicem frangat, & dicat *Sancti Sanguinis commixtio* &c.⁶ Sed hic fractio ac commixtio sacerdotis simplicis ac episcopi est distinguenda. Unde in missa *ILLYRICI* ita prescribitur: „Non mittat episcopus in calicem partem oblatae, ut presbyteri solent, sed expectet, donec finita benedictione episcopus communicare debeat.“ Sic etiam explicantur, quæ iisdem verbis, eodemque ordine ac in missa *Tiliana*, in pontificali *Salisburgensi* præscribuntur apud *MARTENIUM* T. I. de rit. eccl. p. 559.

Gabriel BIEL adhuc agit de hac benedictione solemnī episcopis propria, ac reliquis sacerdotibus interdicta: „Hanc (inquit) esse puto, quam episcopus præmissa exhortatione diaconi, *Humiliate vos ad benedictionem*, post sacramenti fractionem ex pontificali legit, cui subiungit, *Et pax eius sit semper vobiscum*. Sequitur *Agnus Dei*.“

XL. Fractio hostiæ ritu *Ambrosiano*, *Mozarabico*, & *Gallicano* etiam, Fractio hoveluti patet in expositione missæ apud *MARTENIUM*, orationem dominicam antecedeat. Idem usus ante *S. GREGORIUM* obtinuisse creditur in ecclesia *Romana*. Aliter tamen habent ordines *Romani*, ac antiquissima nostra monumenta, breviarium, capitulare, & instructio ordinis ecclesiastici. Ex quibus omnibus duplex fractio, ac immixtio particulæ in calicem colligitur. Quæ omnia ex Instructione nostra ordinis ecclesiastici referimus: „Inde ponet eam (patenam) diaconus super altare ad confrangendum, pontifex duas oblationes proprias, quas diximus, ponet in ipsa patena & frangit modicum de ipsa oblatione & mittit in calice, & dicit. *Pax Domini sit semper vobiscum*, respondentibus omnibus, *Et cum spiritu tuo*. Facit populus pacem. Hoc facto dominus apostolicus redit ad sedem suam, diaconus vero tollit patenam de altari, & dat subdiaconibus duobus, & ponent eam ante pontificem & tunc diaconi petunt benedictionem a pontifice, & confrangunt in præsentia ipsius, archidiaconus vero reliquas oblationes de altare tradit acolythis in sacculis lineis, quæ appenduntur ad cervices eorum, ipsi autem acolythi tenent ad confrangendum ante episcopos vel presbyteros, seu & subdiacones, & confrangant separate unusquisque in ordine, cantantibus omnibus semper *Agnus Dei qui tollis peccata mundi*. Tunc archidiaconus levat calicem de altare, & tradit eum subdiacono, ille vero portat ipsum ante dominum apostolicum, & ita pontifex accipit particulam corporis Domini in manu sua, communicat ex eo, & quod remanet, ponit in calice.“ Quibus verbis explicantur, quæ paul-

lō ante ex missa ILLYRICI retulimus, habenturque iisdem verbis in ordi-
ne ann. circ. 700. quem ex codice monasterii S. GREGORII in valle Gre-
goriana diocesis *Basilensis* vulgavit MARTENIUS in ampliore edit. in fol.
De ritibus „Non mittat in calicem partem oblationis, ut presbyteri solent. Sed ex-
eccl. lib. I. spectabit, donec communicare debeat, & accipiens partem, quam antea
c. 4. a. 12. fregerat, tenensque supra calicem frangat & dicat: *sancti sanguinis com-*
p. 600. *mixtio* &c.

Nota hic immixtionem secunda tantum vice præscribi, cum in nostra
instructione bis facienda designetur. Utrumque auctoritatem ex ordini-
bus *Romanis* habet, atque ita conciliatur, ut prima immixtio non ex fra-
cta hostia, sed ex præsanctificata facta fuerit. Quam enim primum frege-
rat partem pontifex, in altari relinquebat, ac iterum fractam particulam
T. de rit. in calicem mittebat: quod ordo *Salisburgensis* apud MARTENIUM post be-
eccl. p. 559. nedictionem episcopalem ponit: „Postquam autem benedictio episcopalis
expleta est, accipiens partem, quam antea affregit, tenensque super ca-
Lib. III. c. licem frangat & dicat: *sancti Sanguinis commixtio* &c.“ AMALARIUS hic
31. aliter idem discrimen notat: „Immissionem panis in vinum cerno apud
quosdam varie acitari, ita ut aliqui primo mittant de sancta in calicem
& postea dicant: *Pax Domini*: econtra aliqui referent immisionem, us-
que dum pax celebrata sit & fractio panis.“ RHABANUS *Maurus* in add.
libri I. de institutione Cler. apud HITTORPIUM: „Immissio (inquit) pa-
nis in vinum varie apud quosdam habetur & agitur. *Itali* primo mittunt
de sancto pane in calicem & postea dicunt *Pax Domini*, aliqui vero re-
servant immisionem, usque dum pax celebrata sit, & fractio panis. *Ro-*
mani vero, cum dicunt *Pax Domini* sit semper vobiscum mittunt corpus
Domini in calicem oblatae particulæ.“ Prius illud attinet immisionem il-
lam particulæ præsanctificatæ, de qua peculiare postea habet caput AMA-
LARIUS. *De parte oblatae, quæ remanet in altari.* Unde ipsi controver-
sia illa mota est de corpore Christi tripartito. Cuius sententia breviter ita
apud GRATIANUM exprimitur: „Triforme est Corpus Domini. Pars obla-
Pars III. ta in calicem missa corpus Christi, quod iam resurrexit, monstrat. Pars
dist. II. c. 23. comesta ambulans adhuc super terram. Pars in altari usque ad finem
missæ remanens, corpus iacens in sepulchro.“ Idem fere habet citato
mox loco RHABANUS *Maurus*.

Nota vero causam huius rei in ord. *Rom. I.* „Quia observant, ut
dum missarum solemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sit.“ IOAN.
Abrincensis aliam reddit rationem: „Tertiam viaticum, si opus fuerit, in
De offic. ec- patina usque ad finem missæ reservet.“ Hanc eandem habet *Microlo-*
clis. p. 23. *T. III. opp.* *gus*, missa vetus apud MENARDUM, & vetus ordinar. *Rotbomagensis* apud
S. Gregor. c. De MOLEON in itinere liturgico p. 290.
17. p. 256.

XLI. Ordines *Romani*, etiam primus antiquissimus, alique nostri ordines operis Dei sub confractione *Agnus Dei* cantum præscribunt. Iuxta mox explicatum ritum commixtio haud raro demum post *Agnus Dei* præscribitur, veluti in sacramentario *Sublacensi* an. 1075. „Dicto ter *Agnus Dei*, dicit: *Fiat commixtio & consecratio Corporis &c.*“ ac etiam in *Germanico Einsidensi*, ex quo Canonem cum aliquot missis speciminis loco inter monumenta theotilca damus.

Agnus Dei deest in nostris antiquissimis sacramentariis *Rhenaugiensi* & duobus *san-Gallensibus*, uti nec in *Gelasiano* reperitur. Ritu *Ambrosiano* dicitur tantum in missis defunctorum. In antiquioribus sacramentariis semel tantum scribitur *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis*. Quodsi vero ter repetitum fuit, singulis saltem vicibus *miserere nobis* dicebatur. Et forte ritu *Romano* tamdiu numero indeterminato repetebatur, donec confractio expleta fuerat. Unde nec hodie ecclesia *Lateranensis* aliud, quam *miserere nobis*, canit. „Secundum antiquam consuetudinem (inquit *DURANDUS*) scholæ cantorum in ecclesia *Romana*, quam adhuc ipsa schola observat, nullatenus variatur, sed tribus vicibus uniformiter dicitur *miserere nobis*. . . Ecclesia etiam *Lateranensis* nunquam dicit *dona nobis pacem*, sed nec schola cantorum.“ Sed postea etiam *Romæ*, præterquam in ecclesia *Lateranensi*, immutata est ea consuetudo. *ONUPHRIUS PANVINUS* scriptor sæc. XVI. hunc usum peculiarrem ecclesiæ *Lateranensis* esse dicit: „Quum missæ in ea celebrantur (ait de *Basil. Lateran.* lib. 1.) non dicitur tertia vice, qua repetitur *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, Dona nobis pacem*, sed tantum *miserere nobis*, idque tertio, quod in coelesti aula, cuius ista typum gerit, sempiterna pax sit.“ De hodierno usu testis nobis est omni exceptione maior *BENEDICTUS XIV.* „Nunc tamen (inquit) cum tertio dicitur *Agnus Dei* pro illis verbis *miserere nobis*, in omnibus ecclesiis dicitur *dona nobis pacem*, excepta *Lateranensi* ecclesia, ubi vetus etiamnum disciplina retinetur dicendi semel, iterum ac tertio *miserere nobis*. Constat enim a seculo septimo ad decimum semper etiam tertio dictum esse *miserere nobis*, ad tollendum vero schisma, seu ad divinam opem implorandam, ut imminentibus ecclesiæ periculis Deus occurreret, loco motis illis verbis, substituta sunt, *dona nobis pacem*;“ quod testatur *INNOCENTIUS III.* Pontifex lib. 6. de *mysteriis missæ* cap. 6. & fuscè probat Card. *LEA*. 81. *BONA Rer. liturg.* lib. II. c. 16. num. 5. *Gabr. BIEL* omnia ad pacem dandam hic refert.

Illuc nominatim referuntur verba *Dona nobis pacem* iuxta *PANVINUM*: hincque, quando *Pax* non dabatur, & tamen *Agnus Dei*, præscribebatur, ter-

Fol. 26. msc.
in archiep.
Lateran.
præf. in vet.
missæ. Later.
p. XXXVII.

De festis
lib. I. c. 8.
n. 71.

Lea. 81.

tia etiam vice *miserere nobis* repeti solebat. Quod in msc. nostro ordine operis Dei ad fer. V. in Coena Domini notatur. Scriptus est autem sæc. XIV. atque sæc. XVI. etiamnum apud nos observatus fuit. Singulariter hoc loco nonnunquam temporibus difficilibus pro pace est oratum veluti in concilio *Salisburg.* an. 1281. statuitur: „Ut per præsentis anni decursum in instanti Adventu Domini inchoandum, in singulis cathedralibus, conventualibus, & parochialibus ecclesiis psalmus: *Domine quid multiplicati.* cum oratione dominica & versu: *Fiat pax in virtute tua. Esto nobis turris fortitudinis.* & Collecta: *Deus a quo sancta desideria* &c. Clerus provolutus in terram genibus, & erectis in cœlum cordibus in missa post tertium *Agnus Dei* quotidie semel dicat.“

T. III. Concil.
cil. Germ.
p. 656.

Osculum
Pacis.
De orat. c.
14.
Contra In-
deos c. 10.

XLII. A primordiis ecclesiæ usum osculi pacis obtinuisse ex TERTULLIANO discimus, tempore passionis dominicæ licet a pacis osculo abstinere-
tur. „Sic (inquit) & die paschæ, quo communis & quasi publica ieiunii religio est, merito deponimus osculum.“ Auctor Constitut. apost. lib. V. c. 13. totam illam ante diem resurrectionis, *sanctam pascha hebdomadam* vocat, per quam *cuncti ieiunantes sint cum timore & tremore.* Alibi item TERTULLIANUS *pascha esse Domini* dicit *passionem Christi.* Priori illo libro reprobat morem aliis etiam ieiunii diebus ab osculo pacis abstinendi, quem obtinuisse probat *Gabr. ALBASPINEUS* lib. I. observat. XVII. quod osculum instar pignoris esset communionis eucharisticæ, a qua diebus ieiunii abstinebatur, non tamen diebus stationum fer. IV. scil. & VI. statis: quod tunc hora nona synaxis solveretur: neque autem a communione abstinebatur. Existimat porro probabilius esse ideo in mortuorum sacris osculum non persolutum esse, quod olim privata essent illa sacra non autem solemnia, hoc est, non essent instituta, ut in illis publice fideles omnes communicarent. Eandem affert rationem pro monachorum Sacris, in quibus pariter osculo parcebatur. Nihil tamen de isto discrimine in monumentis nostris liturgicis annotatum legimus. Videturque mos ille non multum percrebuisse, cum in antiquissimis liturgiis in missis ieiuniorum pacis osculum designetur apertissime, imprimis in liturgia *Gallicana* & *Mozarabica*: singularisque semper habeatur oratio *ad pacem*, mox post orationem *ad nomina*, hoc est ante precem seu Canonem, vel confecta mysteria contra morem ecclesiæ *Romana*, ut ex epistola INNOCENTII I. ad DECENTIUM constat: „Pacem igitur (scribit) asseris ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter se sacerdotes tradere: cum post omnia, quæ aperire non debeo, pax sit necessario indicenda, per quam constet populum ad omnia, quæ in mysteriis aguntur, atque in ecclesia cele-

celebrantur, præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signaculo demonstrantur." In Capitulari *Aquisgranensi* an. 789. urgetur statutum INNOCENTII, ut *Pax detur omnibus, confectis Christi Sacramentis*. Et in concilio *Francofordiensi* an. 794. præcipitur: *Ut confectis sacris mysteriis in missarum solemnibus omnes generaliter Pacem ad invicem præbeant*. Diverfus est hic ritus ab usu ecclesiæ Orientalis, ubi osculum pacis ante confecta mysteria seu consecrationem dabatur. Testimonia eam in rem collegit ALBASPINGIUS ad finem libri II. *Gallici* de Eucharistia, ubi postquam c. 15. alios etiam osculi sancti usus apud Christianos recensuisset extra missam, in qua non tam præparatio quædam erat ad communionem, quam mysterium quoddam ipsius sacrificii missæ, ut deinceps cap. 17. ostendit, demum capite ultimo explicat pluribus mysterium osculi pacis, quod vel in missa, sive in administratione aliorum Sacramentorum, aut quavis alia occasione dabatur. In antiquissimis nostris sacramentariis indicium pacis hic loci post præcem seu Canonem, ac confecta mysteria datæ habemus. Verba *Pax Domini sit semper vobiscum*, eadem quoad sensum sunt, quæ S. AUGUSTINUS notat: „Post orationem dominicam dicitur *Pax vobiscum*, & osculantur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis.“ Unde in sacramentario *Gelasiano* ad Fer. V. in Cœna Domini rubrica habetur: „Non dicis *Pax Domini*, nec faciunt pacem.“

In missa ILLYRICI, ac veteri ordine ann. circ. 700. quem ex codice monasterii S. Gregorii in valle Grégoriana, diocesis Basileensis edidit MARTENIUS in edit. ampliore in fol. de ritibus eccles. extat eadem, quæ hodieque dicitur oratio post osculum altaris: „*Domine IESU Christe, qui dixisti apostolis tuis, pacem relinquo vobis &c.* Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo: *Habete vinculum pacis & charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis*. Et ipsi invicem se pacificando dicant: *Pax Christi & ecclesiæ abundet in cordibus nostris*.“ Non solum in miss. missalibus, quæ pleniorum ritum missæ continent, sed etiam in impressis ante annos ducentos eadem præscripta fere reperi, atque a GABR. BIEL & IOD. CLITHONÆO notata. Unum recensio missale scriptum an. 1418. quod articulatius omnia complectitur his verbis: „Post primam orationem *Domine I. Chr. qui dixisti &c. Amen*. Deinde osculato altari & libro dicat: *Pax Christi & ecclesiæ maneat semper in cordibus nostris amen*. Postea convertens se ad circumstantes dicat: *Habete vinculum pacis & charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis Christi*. Et accipienti a se osculum dicat: *Pax tecum*. Et respondeat: *Et cum spiritu tuo*. In missa tamen pro defunctis, in qua non datur Pax, non debet dicere præscriptam orationem *Domine I. Chr. &c.* nec osculare altare, patenam vel librum.“

T. I. Conc.
Germ. p. 278

ib. p. 328.

Serm. 83. de
Dia.

T. I. p.
600.

In

In missali *Augustan.* an. 1510. adnotatur: „Post primam orationem Domine I. Ch. &c. da osculum altari dicendo: Pax Christi & ecclesie abundet in cordibus nostris. Habete vinculum pacis & caritatis: Da osculum Crucifixo. Ut apti sitis sacrosanctis mysteriis Christi. Pax tibi & ecclesie. Et hoc tantum dicatur, quando minister recipit a sacerdote osculum pacis.“ In missali *Teutonico* sæc. XIV. osculum patenæ assignatur. A libi etiam calicis, corporalis, patenæ & calicis, vel calicis & altaris, item corporalis, calicis & hostiæ. *Petr. le BRUN* in explicatione cerimoniarum missæ multis documentis demonstrat, presbyterum osculo ipsius sacræ hostiæ pacem accepisse a Christo aliis distribuendam. „Facta communionem & finita oratione (inquit Cardinalis Hægo in Explicatione missæ c. 35.) sacerdos Pacem sumit ab Eucharistia vel Corpore Christi, hoc est, osculatur corpus Domini: & postea dat osculum diacono in signum, quod pax spiritualis a Christo data est humano generi. Diaconus dat pacem aliis, & alii inter se.“ Vetitum hoc est in constitut. *RICARDI SARRUM.* episc. sæc. XIII. „In celebratione missæ hostiam consecratam pacem daturus sacerdos ore suo non adveniat (admoveat) quia ante perceptionem ore suo tangere non debet.“ Et nota (inquit *Gabr. BIEL*) quod sub hac oratione sacerdos osculatur altare, vel calicem vel corpus Domini, ut dicit *ALBERTUS*. Vel secundum ritum quarundam ecclesiarum primo osculatur altare, secundo librum, & tertio diaconum, sive ministrum, aut loco tertii osculi imaginem, vel tabulam sibi per ministrum porrectam.“

Præcise epocha statui nequit, quando osculo oris substitutum est osculum instrumenti, seu pictæ sculptæque tabulæ. In itinere liturgico De *MOLÉON* testatur iuxta ordinarium *Lugdunense* S. PAULI circ. 400. annorum diaconum cantoribus, deinde clericos sibi invicem, ac tandem ipsos fideles pacem dedisse. Idem testatur hodieque alicubi omnes in choro saltem existentes ad osculum pacis sese amplecti, quod alias sacerdos tantum ac ministri altaris faciunt. Id singulare est, quod *MARTENIUS* in itinere litter. P. II. p. 56. notat de ecclesia *Narbonensi*, puerulos duos chori accepisse primum Pacem, quam diacono, subdiacono, thuriferariis ac choro dederint.

Semper cautum est in ecclesia de sexuum etiam separatione, ne quid inhonesti hic locum haberet. „Interrogatus sum ab aliquibus (sunt verba *AMALARI*) quare non invicem porrigant sibi oscula viri & foeminae in officio missæ? Quibus, quamvis tunc non responderem, respondendum nunc fore arbitror. Carnales amplexus quibus iunguntur sæpissime viri & foeminae vitandi sunt in ecclesiæ conventu. Ac ideo sequestrantur viri

De offic. eccl.
elef. lib. III.
c. 32.

virī & foeminæ in ecclesia non solum ab osculo carnali, sed etiam sita locali. Ab his personis dantur oscula mutua in ecclesia, quæ nullam titillationem libidinose suggestionis cogunt excitare."

XLIII. In antiquissimo nostro sacramentario post *Pax Domini* &c. Denunciationes olim hoc loco factæ.
 mox sequitur rubrica: „Post hæc commonenda est plebs pro ieiunio primi, quarti, septimi, & decimi mensis temporibus suis, sive pro scrutiniis, vel aurium apertione, sive orandum pro infirmis, vel adnuntianda natalitia Sanctorum. Post hæc communicat sacerdos cum ordinibus sacris cum omni populo.“ Prout iisdem verbis eodem loco habetur in *Gelasiano* sacramentario. At in ordinibus *Romanis* absoluta communione pontificis archidiaconus futuram stationem adnuntiabat. In capitulari ordinis ecclesiastici eadem stationis denunciatio hic adnotatur. In brevuario ordinis ecclesiastici post *Agnus Dei* sic notatur: „Deinde communicentur sacerdotes & levitæ in ordine suo. Postea quidem accipiens diaconus calicem in dextera parte altaris elevans eum in manibus suis pronuntiat natalitia Sanctorum in ipsa hebdomada venientia, ita dicendo: *Illæ ferte veniente nate est, Mariæ, aut Confessoris, aut alius Sancti, qualis evenit secundum martyrologium*, & respondent omnes: *Deo gratias*. Post hæc, canentibus interim antiphonam ad communionem, communicantibus omnibus, dat orationem sacerdos, & dicat diaconus: *Ite missa est*, respondentibus omnibus *Deo gratias*, & completum est.“ Initio libri II. Sacrament. *Gelas.* occurrit *Denunciatio natalitii unius martyris. Item pluraliter*. In ordine *Benedicti* Canonici Fer. IV. cinerum stationis denunciatio ita præscribitur: „Ante communionem stat subdiaconus regionarius iuxta altare dicens alta voce: *Crasina die veniente statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad vellum aureum*. Respondet schola: *Deo gratias*.“

Eodem loco missæ, nempe post illam salutationem *Pax Domini sit semper vobiscum*, denunciationem IV. temporum extra Quadragesimam seu ieiunium quarti, septimi & decimi mensis factam fuisse, post *MENARDUM*, & *BONA* annotavit *VEZZOSIUS* ad sacramentarium *Gelasianum*, in quo post officium *Dominica Pentecosten*, item orationes ad *vesperos in V. Thomæ* & *octabas Pentecosten* leguntur, moxque incipiunt orationes & preces mensis quarti. *T. VI. Opp. V. Thomæ p. 100.*
 Alias eandem denunciationis formulam deprehendi post Canonem missæ ac verba illa *Pax Domini sit semper vobiscum*. Veluti in cod. *Turicensi*, in quo *Ambrosianum*, *Gelasianum*, & *Gregorianum* mixta habentur.

CAPUT IV.

De Communione usque ad finem Missæ, nec non de Eulogiis & Agapis.

I.

Ante communionem olim non communicantes dimissi.

ito osculo diaconus denuo exclamabat: *Nullus cathecumenus, nullus auditor, nullus infidelis, nullus hæreticus. Qui primam orationem perfecistis, disceditis. Pueros recipite matres. Ne quis contra aliquem! Ne quis in hypocrisi! Erekti ad Dominum cum timore & tremore manentes sinamus offerri.* Quibus verbis, quæ in Constitutionibus apostolicis leguntur, ad dignam Eucharistiæ participationem simul monebantur fideles, quod maxime fiebat solemniter acclamatione: *ἀγνα τοῖς ἀγίοις: Sancta San-*

ctis. Diu perduravit ritus, ut non cathecumeni modo & pœnitentes, sed & omnes alii, qui non communicabant, discedere sint iussi, monente diacono: *Si quis non communicat, det locum:* uti testatur D. GREGORIUS M. lib. II. dial. c. 23. „Propter hoc enim certe dicitur missa (inquit vetus expositor ordinis *Romani* apud CASSANDRUM) quoniam mittendi sunt foras per diaconum, qui non participant sacrificio vel communionē sancta. Proinde cum Christus sit iustitia, ecclesia autem iustitiæ forma, utpote super Christum fundata: verum enim vero iustitia dicitur, qua cuique sua tribuuntur: cum hoc, inquam, ita sit, quomodo missa erit, nisi id, quod suum est, ei permissum fuerit, sc. ut diaconus faciat exire, quos non oportet sacris mysteriis interesse.“ Statutum hoc idem legitur in canone apostolico X. nec non in antiquissimis conciliis *Eliberitano* & *Antiocheno*: unde conicere licet, ante communionem olim missam fuisse expletam, quod adductis SS. Patrum testimoniis affirmat MABILLONIUS. Profert is præprinis celebrem locum ex GREGORII *Turonensis* libro II. de miraculis S. MARTINI c. 47. De communionē populi: „Cum expletis missis populus cepisset sacrosanctum Corpus redemptoris accipere &c.“ & ex S. CYPRIANI lib. de Lapsis: „Ubi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit &c.“ Luculentius est eam in

rem

Liturg. pag. 35. &c.

Lib. I. de liturg. Gall. c. 4.

rem IUSTINI M. testimonium: „Distributio (inquit) communicatioque fit *Apol. 1*
 Eucharistiæ cuique præsentī ἀπο τῶν εὐχαριστούντων ἑκάστῳ γίνεται:“ Paulo
 ante autem commemoraverat, diaconos cuique præsentium ἑκάστῳ τῶν πα-
 ρόντων, dare solitos Eucharistiam. „Sciendum est (ait *Micrologus* cap. 15.)
 iuxta antiquos Patres, quod soli communicantes divinis mysteriis interese
 confueverant.“ Ad hunc primævæ ecclesiæ usum respicit *Walafridus De rebus*
 STRABO exhortans: „Ut omnes Christiani, maxime Clerici, per singulos *eccl. c. 20.*
 dies sacris occupentur officiis, imitantes primitivæ ecclesiæ salutare stu-
 dium.“ Loquitur autem de communione sacra, quam in *Alemannia* no-
 stra sæculo IX. adhuc frequentissimam fuisse testatur c. 22. „Sunt qui-
 dam (inquit) qui semel in die communicare, etiamsi pluribus interfuerint
 missis, pro dignitate Sacramentorum sufficere credunt. Sunt vero alii,
 qui sicut in una, sic in omnibus, quibus adfuerint, missis in die commu-
 nicare volunt.“ De qua frequenti communione dicemus paullo post. Diu
 dicta consuetudo illos, qui non communicant, dimittendi vixit in eccle-
 sia; postea tamen fuit abrogata, etsi medio adhuc ævo summe utilis esse po-
 tuisset ea disciplina ob *Manichæos* præsertim, in cœtibus fidelium latentes,
 ob quos potissimum antiquioribus canonibus fuerat firmata.

II. Ex Canone Apost. IV. colligimus, sacerdotali etiam ex genere quos- *Communio*
 dam fuisse, qui communionem sacram neglexerint, unde ibidem statuitur: *Sacerdotii.*
 „Ut si quis aut presbyter, aut diaconus, vel quilibet ex sacerdotali ca-
 talogo facta oblatione non communicaverit, aut causam dicat, ut, si ra-
 tionabilis fuerit, veniam consequatur; aut si non dixerit, communione
 privetur, tanquam qui populo causa læsionis extiterit, dans suspicionem
 de eo, qui sacrificavit, quod recte non obtulerit.“ Ad hunc canonem
 provocatur in Capitulari *Aquisgranensi* an. 789. c. 6. „De presbyteris mis-
 sas cantantibus & non communicantibus. Auditum est aliquos presby-
 teros missam celebrare & non communicare, quod omnino in canoni-
 bus apostolorum interdictum esse legitur: vel quomodo dicere recte po-
 test, si non communicaverit: *Sumpsimus Domine Sacramenta?* Hæc vero
 per singula capita in statutis *Nicani* concilii legere potestis, seu & in aliis
 sanctorum Patrum synodalibus institutis vel edictis.“ Refertur hic canon *Lib. III. De-*
 cum apostolico apud BURCHARDUM ex concilio *Aurelianensi*, atque in in- *creti cap.*
 quitionis libello de his, quæ episcopus, vel eius ministri in suo districtu *78. 79.*
 vel territorio inquirere debent &c. hæc apud REGINONEM quæst. 42. est: *T. II. Conc.*
Germ. pag.
Si missam cantat, & non communicat. Quod crimen IOHANNI XII. in 439
 synodo Romana coram OTTONE M. impactum est, ut notat MABILLONIUS
 præf. in sec. V. Ord. S. BENED. cum aliis eiusmodi, apud FULBERTUM in
 C c c 2 epistola

epistola 88. His obviam itum est a conciliis *Romano*, *Rothomagensi* (quod etiam a BURCHARDO loc. cit. refertur) & aliis. Habetur in eandem rem canon 5. concilii *Toletani* XII. relatus apud GRATIANUM.

P. III. dist.
2. c. 9.

Huc spectat, quod in conc. *Parisiensi* an. 1212. c. 2. cavetur „De sacerdotibus, qui missarum multitudine onerati conductitios alios sacerdotes habent, vel siccas missas faciunt.“ Legi merentur, quæ Caietanus MERATI in GAVANTI comment. in rubricas miss. habet P. I. in rubr. gener. observat. prælimin. ex theologorum ultro citroque sententiâ de missis siccis.

Ministro-
rum.

III. HONORATUS de S. Maria inter primaria argumenta pro antiquitate summa missæ ILLYRICI habuit communionem presbyteris & diaconis datam in manibus. At ostensum est, morem illum adhuc sæc. VII. perdurasse ex can. 17. Conc. IV. *Toletani* an. 633. atque ex ordinis VI. *Rom.* verbis: „Presbyteri vero, & diaconi osculando episcopum Corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi ore accipiant Corpus Christi ab eo.“ Convenit hic ritus cum missa ILLYRICI, ubi sic legitur. „Deinde presbyteris & diaconibus Corpus in manu accipientibus ac communicantibus dicitur singulis. Pax tecum. Et cum spiritu tuo &c. Alia. Verbum caro factum est & habitavit in nobis. Calicem vero cum sacrosancta commixtione dando unicuique dicat: Hæc sacrosancta commixtio &c. subdiaconibus autem ac alio clero communicet hoc modo dicens: Perceptio Corporis & Sanguinis &c.“ Videntur hæc explicari in missa RATOLDI apud MENARDUM: „Et episcopus communicet presbyteros, & diaconos cum osculo pacis, siccò tamen sacrificio: & subdiaconos sine osculo mixto sacrificio. Et diaconi & presbyteri summationem gustent cum calice, tenente subdiacono, de ipso sanguine.“

T. III. opp.
S. Greg.
P. 247.

Voyage Li-
bourg. P. 474.
P. II. p. 41.

Apud Græcos constanter diaconus saltem in missa communicat, ut observat De-MOLEON. Eundem MARTENIUS in *Itinere litterario* notat usum in ecclesia cathedrali *Cadonensi*. *Cluniaci* & apud S. *Dionysium* etiamnum moris est, diaconum & subdiaconum etiam sub utraque specie communionem sumere in solemnibus missis, fuitque apud nos paucis abhinc sæculis adhuc frequentatum: id quod etiam rituale *Rothomagensis* testante De-MOLEON fieri peroptat p. 369.

Fidelium.
Lib. III. c.
76.

IV. Refertur apud BURCHARDUM ex concilio *Rothomag.* canon 2. eiusmodi: „Dictum est nobis, quod quidam presbyteri celebrata missa detrectantes ipsi sumere divina mysteria, quæ consecrarunt, calicem Do-
mini

mini mulierculis, quæ ad missas offerunt, tradant, vel quibusdam laicis, qui diiudicare Corpus Domini nesciunt, id est discernere inter cibum spiritalem & carnalem. Quod quantum sit omni ecclesiasticæ religioni contrarium, pietas fidelium novit. Unde omnibus presbyteris interdicimus, ut nullus imposterum hoc facere præsumat: sed ipse cum reverentia sumat, & diacono aut subdiacono, qui ministri sunt altaris, colligenda tradat. Illud etiam attendat, ut eos propria manu communicet. Nulli autem laico aut sceminae Eucharistiam in manibus ponat, sed tantum in os eius cum his verbis ponat: *Corpus Domini & Sanguis &c.* Antiquioribus temporibus aliter obtinuit, modumque etiam sumendi in manus Eucharistiam CYRILLUS Hierosol. fidelibus exponit: „Sinistram veluti thronum subiiciens dexteræ, utpote regem susceptura, & concava manu suscipe Corpus Christi respondens Amen.“ Ostulum porrigenti dedisse fideles ex S. Hieronymo videtur colligi. „Quisnamne tibi (inquit) invitus communicat? Quisnamne extenta manu vertit faciem, & inter sacras epulas Iudæ osculum porrigit.“ Mulieres linteamina nitida attulisse testatur S. AUGUSTINUS. *Omnes mulieres exhibent nitida linteamina, ubi Corpus Christi accipiant.* De frequenti fidelium communione idem agit ad interrogationem JANUARI. Et S. Hieronymus in apologia ad PAMACHIUM: „Scio Romæ hanc esse consuetudinem, ut fideles semper Christi Corpus accipiant, quod nec reprehendo, nec probo: unusquisque enim in suo sensu abundet: sed ipsorum conscientiam convenio: qui eodem die post coitum communicant, & iuxta PERSIUM: *Noctem flumine purgant.*“

Catech. v.
mythag.

Ep. 62. ad
Joan. Hierosolymit.

Serm. 25.

In ordinibus Romanis hæc populi communio notatur, uti etiam in Alemannicis monumentis reperi, atque ex antiquissimo sacramentario paullo ante notavi. *Post hac communicat sacerdos cum ordinibus suis, cum omni populo; in ordine nostro Romano: Et communicat omnis populus ordine suo.* Pertinet huc locus WALAFRIDI STRABONIS, ad initium huius capitis relatus, de frequentia communionis fidelium sub pluribus nonnunquam in die missis.

Posteriori ævo ipsa communio fidelium invaluit etiam extra sacrificium. Rituale tamen Parisiense an. 1697. communionem Cleri & fidelium intra missam præscribit teste De-MOLEON, qui idem alibi quoque observari notat: optandumque, ut, quantum licet, ritus isti servaretur, ac frequentia communionis fidelium intra ipsa missæ solemnia. Id vero concilium Moguntinum an. 1549. saltem concionatores & parochos inculcare monet fidelibus *sacram Eucharistiam cum celebrante, si non ore, saltem fide & desiderio cordis ad percipiendum spiritalem eius fructum crebro sumere.*

Voyage R.
lurg. pag.
254.
pag. 434.

Singularis pro humilitate S. HENRICI Imp. mos refertur in vita eiusdem
 T. III. P. II. sancti imperatoris apud CANISIUM: „Accidit ut quadam die ad altare S.
 pag. 32. LAURENTII missam attentissime audiret. Qua completa, sicut semper fa-
 cere consueverat, abluiones calicis sumere volebat, sed interveniente ma-
 gno negotio regni, quod vir sanctus proposuit, tunc temporis fieri non
 potuit. Vocato ergo custode ecclesiæ, rogavit eum, ut calicem cum ab-
 lutione in loco, mundo reponeret, quoadusque ipse expeditus aptum tem-
 pus & locum ad sumendam illam inveniret. Excrescentibus autem causis
 & placitis tota die illa beatus Dei famulus se non potuit expedire. Poste-
 ra vero die post matutinas cum paucis secretariis suis clanculo monaste-
 rium introivit, & calicem cum ablutione præcepit sibi afferri, cumque al-
 latus esset & discoopertus, invenerunt abluionem illam in formam veri
 sanguinis transmutatam.“ Moris etiamnum est, ut iam observavimus, in
 nostra *Alemannia* quibusdam in locis, infantium ori guttulas quasdam ab-
 lutionis sacerdotalis ad altare infundere.

Quomodo,
 & quous-
 que sub
 utraque
 specie?

V. Quo tempore communio sub utraque specie communiter obti-
 nuit; solebat more *Romano* parum tantum de sacramento sanguine refundi
 in scyphum seu calicem ministerialem, quem tenebat acolythus, vino ex
 maiori scypho, seu amulis repletum, atque sic ex calamo seu pugillari
 iuxta ordinem *Romanum*, sacro sanguine confirmari dicebantur commu-
 nicantes. „Archidiaconus accepto de manu illius (primi episcopi) cali-
 ce refundit in scyphum, quem supra diximus, & tradit calicem subdia-
 cono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum,
 calicem autem accipit subdiaconus sequens, dans acolytho, quem ille re-
 vocat in paratorio, qui dum confirmaverit, id est, quos papa commu-
 nicat, descendit a sede. . . Ut communicet eos, qui in senatorio sunt: post
 quem archidiaconus confirmat. Deinde transeunt in sinistra, & faciunt
 similiter, presbyteri autem annuente primicerio iussu pontificis commu-
 nicant populum, & ipsi vicissim confirmant.“

Ista ratio etiam in antiquioribus nostris ordinibus præscribitur, atque
 adhucdum habetur in ordine nostro operis Dei, qui scriptus sæc. XIV.
 & usque ad sæc. XVI. obtinuit, ut cum arundine sanguis sumeretur.
 „Hoc modo (ut ibi præscribitur) incedant ministri in communicando.
 Sacerdos communicatis ministris, percepto sanguine Domini dat cali-
 cem diacono, quo accepto diaconus vadit in sinistrum cornu altaris, &
 tam ipse, quam duo subdiaconi primi communicent de sanguine Domini
 cum harundine argentea. Subdiaconibus ad tenendam pallam altaris in
 dextrum cornu redeuntibus, cantor officii, si vult, primus communicet
 cum

cum ministris, quia ipse de calice vinum cum harundine daturus est communicantibus." Et infra: „Interim cultos & socii eius præparent quinque lumina. . . duosque calices & duas harundines, ponanturque hostiæ ut sufficere videtur communicantibus, ita tamen ut impares sint." *Ioan- 16.*
nes VoGT pastor ecclesiæ cathedralis *Bremenfis* in historia fistulæ Eucharistiæ duplicem mutuo sibi adversantem errorem notat; alterum *Georgii* *Cassandri*, alterum *Ioannis Dallæi*. Ille cum in consultatione art. 22. asseruisset ad effusionis periculum evitandum in plerisque locis fistulas insertas fuisse calicibus, qui ministeriales vocabantur; postea tamen huius periculi metum effecisse, ut intinctus in Sanguinem Domini panis Dominicus vulgo exhiberetur, qui mos hucusque per *Græciam & Armeniam* obtinet. Econtra *Dallæus* de cultu latin. religios. verisimilius esse pu- *Lib. III.*
 tat, demum post interdictionem Eucharistiæ intinctæ, ab *URBANO II.* factam, fistulas a monachis excogitatas, & postea fuisse frequentatas. Nos fistularum usum longe ante tempora *URBANI II.* supra, de vasis sacris tra- *c. 28.*
 tantes, ostendimus.

Ritum intinctionis panis Eucharistici, prioribus ecclesiæ sæculis usitatum, satis asserunt auctores, quos suppeditat *Petrus Zornius* in historia Eucharistiæ infantum, quibus ita intincta sub utraque specie olim fuit data, ut & clinicis; ac demum etiam sanis, more hoc in monasteriis primum, deinde & in paræciis recepto, uti laudatus *VoGTius* observat ex *Zornio*, *Christophorique Sontagii* Triphillo adsertionum de intinctione panis Eucharistici, *Iacobi* item *Basnagii* *Histoire de religion des eglis. Reform.* qui panem intinctum decimo adhuc sæculo porrectum fuisse probat, etsi concilium *Braccarense* abrogare voluerit ritum illum, postea in concilio *Turonensi* denuo adprobatur. Notandum autem hic est peculiare caput in *Micrologo* de vitanda intinctione, ubi sic loquitur: „Non est autem authenticum, quod quidam Corpus Domini intingunt, & intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam ordo *Romanus* contradicit, quia & in Parasceve vinum non consecratum cum dominica oratione dominici Corporis immisione iubet consecrare, ut populus plenus possit communicare. Quod utique superfluo præciperet, si intinctum dominicum a priori die Corpus servaretur, & intinctum populo ad communicandum sufficere videretur." Est in hanc rem canon concilii *Claremontani* an. 1095. „Ne quis communicet de altari, nisi Corpus separatim & Sanguinem similiter sumat, nisi per necessitatem, & per cautelam." Clare loquitur *Io. Abrincensis*: „Non autem intincto pane, sed iuxta distinctionem *Toletani* concilii seorsum Corpore, seorsum Sanguine sacerdos communicet, excepto populo, quem intincto pane, non aucto- *Cap. 19.*
Can. 28.
De offic. eccl. p. 24.

auctoritate, sed summa necessitate timoris Sanguinis Christi effusionis permittitur communicare.“ In concilio *Westmonasteriensi* an. 1175. absolute idem prohibetur: *Ne quis quasi pro complemento communionis intinctionem alicui Eucharistiam tradat.* Vicio istud iam sæc. IX. vertit *Græcis* HUMBERTUS, apud quos, ac etiam hodieque apud *Mesocritos* usus est, ut cochleari Eucharistia detur, servata per annum pro infirmis intincta, quibus idem in Occidente non infrequenter indultum, aut etiam Sanguis solum, pariter ac infantibus. Quam in rem scribit PASCHALIS II. ad PONTIUM abbatem *Cluniacensem.* „Novimus enim per se panem, per se vinum ab ipso Domino traditum. Quem morem sic semper in sancta ecclesia conservandum docemus, atque præcipimus, præter in parvulis, ac omnino infirmis, qui panem absorbere non possunt.“ His inter alia argumentis post alios egregie imprimis est usus *Ben. BOSSUET* tum in *Expositione* catholicæ ecclesiæ, cum peculiari libello in hac materia contra *Protestantes* elucubrato.

Ep. 12.

Commen-
tar. in ord.
Rom. pag.
LXI. seq.

P. III. q. 80.
a. 12.

Hæc exempla infirmorum & infantium, item prohibitio intinctionis, periculum effusionis, hæresis eorum, qui alteram sine altera specie non valere sentiebant, iudicio MABILLONII, ecclesiæ pastores paulatim induxerunt ad unius speciei communionem laicis impertiendam. Refert MABILLONIUS testimonia ALEXANDRI *Alensis*, HUGONIS VICTORINI, ROBERTI PULLI, qui de usu suorum temporum sæc. XII. nempe iam inolecente testantur, atque etiam D. THOMAS provide in quibusdam ecclesiis observari testatur, ut populo sumendus Sanguis non detur, scilicet propter reverentiam & cautelam. PETRUS de TARENTASIA, postea INNOCENTIUS V. papa renunciatus an. 1276. eandem rationem reddit in IV. Sent. dist. 2. usum sui temporis referens, ut a solis maioribus, id est presbyteris & ministris altaris sumatur sub utraque specie, quia maiorem cautelam & reverentiam servare sciunt. Usus adhuc communionis sub utraque specie sæc. XIV. sed rariorem attestantur NICOLAUS de LYRA in c. 6. IOAN. THOMAS de ARGENTINA in IV. Sentent. dist. 8. & PETRUS PALUDANUS pariter in IV. Sentent. dist. 11. his verbis: „In quibusdam ecclesiis est consuetudo, quod communicant sub utraque specie, nec est peccatum, quia quando mos erat, crimen non erat. Et ita caute in illis ecclesiis sive monasteriis faciunt, quod nihil effundunt; sed si vulgo indifferenter daretur, esset maius periculum.“

MARTINUS V. dum ob animositatem *Hussiticam* communionem sub utraque specie *Roma* omnino sustulit, pro memoria antiqui ritus diaconi saltem & subdiaconi communionem sub utraque specie in missa pontificali retinendam duxit, ut apud GEORGIUM videre est T. III. de Liturgia *Rom.*
Pont.

Pont. p. 187. 183. & MABILLONIUM laudato in commentario pag. LXII. *Liturg. pag. CXXIX.* Rationem autem singularem adducit CASSANDER ex *Henrico* ^{78.} CALTEISEN, archiepiscopo *Nidrosiensis & Casariensis* contra *Bohemos*: „Sic enim audiui felicissimæ memoriæ D. MARTINUM Pap. fecisse, quod sicut & alii pontifices consuevit in festo Paschæ communicare laicos sub utraque specie. Accidit, ut quidam *Bohemus* baccharius in medicinis inter alios accederet, & sub utraque specie communicaret, qui de hoc mirabiliter gloriabatur, quod communio utriusque speciei facta esset sibi per summum pontificem. Sed tandem in *Vienna* captus & submersus est, quod percipiens papa MARTINUS sic sibi illud, ex tunc subtraxit calicis communionem laicis, nec unquam aliquem communicavit, nisi sub specie panis tantum in detestationem hæresis *Bohemorum*, & factæ sibi illusionis.“ Et AUGUSTINUS Patricius de adventu imperatoris in urbem FRIDERICI III. nimirum, quem alii V. vocant, sub PAULO II. idem tradit generatius: „Communicavit summus pontifex altaris Sacramentum cum imperatore, diacono & subdiacono de pane tantum: de calice autem, etsi consuetudo sit communicantes cum pontifice participare, propter insurgentem tamen *Hussitarum* ac *Boemorum* damnatam hæresim, quæ calicis potationem ad salutem necessariam putat, præter pontificem bibit nemo.“ Nuspiam magis agitata est ea controversia, quam nostra in *Alemannia* tempore concilii *Constantiensis* ac *Basileensis*. Quæ ad rem utrinque fuerunt acitata, succinctim collecta sunt in dissertatione historico-theologica de fatis calicis Eucharistici in ecclesia *Romana* a concilio *Constantiensi* ad nostra usque tempora, quam sub præsidio Io. Andr. SCHMIDII *Helmstadii* an. 1708. solemni eruditorum disquisitioni submisit David ERYTHROPEL auctor, qui in recensione rerum solum versatus, refutatione haud eget. Quæstionem hanc versans non ita multo post motus *Hussiticos* circa finem sæc. XV. GABRIEL BIEL, „In oppositum est (inquit) communis ritus ecclesiæ *Romanae*. Olim quæstio illa poterat esse dubia, sed nunc post determinationem concilii *Constantiensis*, veritatem catholicam determinantis, dicere, communionem sub utraque specie esse de necessitate salutis omni fideli, est hæresis ibidem publice condemnata, & ideo superfluum est; imo nunc velle ad probationem oppositæ veritatis multum nri, cum omni humana probatione maior est ecclesiæ auctoritas, in cuius fidei obsequium intellectum nostrum captivare tenemur.“

T. I. Mæ:
Ital.

Leti. 84. in
Caron.

Haud importune hic locum eiusdem scriptoris *Alemanni* addo, quem ex ALOYSII NOVARINI Agno Eucharistico Excurf. LXI. p. 310. Io. Frid. MEIERUS recenset in commentario histor. theol. de *Eucharistia infantibus olim data* his verbis: „Parvulos olim ad communicandum novarum ve-

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMANN.

Ddd stium

stium ornatu se præparabant, quod reprehendit BIEL Serm. V. in Coena Domini, dum ait: Contra hoc faciunt qui hoc tempore parvulos suos ad communicandum præparant per novarum vestium exornationem, oris, faciei, & manuum lotionem."

Ex missali Mfc. *Benedictoburano* cœvo illis turbis *Bobemicis* exscribam hic ritum singularem communionis fidelium in missa: *De communione fratrum.* „Post primam purificationem sacerdotis fratres dicunt *Confiteor.* Tunc sacerdos dicit *misereatur.* Et *Indulgentiam.* In fine addit: *Pro penitentia salutari dicatis Pater noster, vel Ave Maria.* Dein sacerdos recipit particulas super patenam, & vertens se ad communicantes cum sacramento facit largam crucem. Tunc communicandi ter dicunt *Domine non sum dignus.* Quo expleto sacerdos dicit: *Accipite fratres viaticum Corporis Domini nostri Ihesu Christi, qui vos custodiat ab hoste maligno, & perducat animas vestras in vitam æternam Amen.* Et faciens crucem ante quemlibet communicantem dicit: *Corpus Domini nostri Ihesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam Amen.* Post fratrum communionem accolythus præparatum vino calicem singulis offert flectentibus ad dexteram secundum ordines suos."

De Commu-
nitione laica
& peregrina-
na.

VI. De *κοινωνία λαϊκῶν* concilio *Laodicensi* dicta, vel peregrina, quarum in antiquioribus monumentis ecclesiasticis fit mentio, non est, quod singulariter ad illustrandam veterem liturgiam *Alemannicam* afferam. Quarum illam τὴν μετὰ τῶν πιστῶν κοινωνίαν iuxta S. BASILIUM quidam cum BEL-
LARMINO ad communionem sub una specie referendam existimaverunt. Alii quos inter BARONIUS & PAMELIUS eam communionem olim laicam dictam rentur, quæ more laicorum extra cancellos & septa altaris accipiebatur.

Observ. IV.

GABRIEL ALBASPINEUS vero in observationibus ecclesiasticis putat, laicam communionem etiam sine Eucharistiæ perceptione esse potuisse: ut idem sit, ac esse in ecclesia, & de ecclesia tanquam laicum: ita ut ecclesiasticus, qui laicæ communioni deputabatur, gradu suo perpetuo exideret: sique Eucharistiæ participaret, id faceret laicorum more: atque adeo ipsa Eucharistiæ communio sub una etiam specie fieri potuit, quod in sacrificio, munereque sacerdotali nunquam licuit. Faciunt huc canones, in quibus ab officii communionem clerici segregandi decernuntur, veluti canones conciliorum *Aurelianensis* II. & III. quæ *Alemanniam* nostram propius attingunt. In illo, can. 9. Clerici qui sine episcopi voluntate secularibus cohabitant, ab officii communionem segregantur. In tertio, can. 4. Clerici, qui cum uxores non habuerint benedictione suscepta, coniugia creditur eligenda, qui volentes absque ulla reclamatione in etate fuerint legitima ordinati, cum ipsis mulieribus, quas acceperunt excommunicationem

per-

percelluntur. Quod si inuitus vel reclamans fuerit ordinatus ab officio quidem deponendus, sed non a communione pellendus decernitur, moxque ad alter clericus HONORATUS depositus est ab officio, communione concessa, in monasterium toto vitæ suæ tempore detrudendus: & can. 5. Clericus si furtum aut falsitatem commiserit, communione concessa, ab ordine degradandus. Sæpius ea vox communio laica in scriptis S. CYPRIANI occurrit: quæ alique loca collecta legi possunt in dissertatione theologica de communione veterum laica, quam sub præsidio Io. Michaelis LORENTZ examini sistedebat Ioannes FRANZ auctor Argentorati 1741. Copiosior est Henrici RIXNERI liber de laica & peregrina prisca ac primitiva ecclesiæ communione. Utrunque hanc aliqui cum BELLARMINO confundunt, ac unam eandemque esse existimant. Alii communionem peregrinam habent pro peregrinantium communione clericorum, qui literis forte communicatoris sui episcopi destituti clericis quidem in choro sociati consistebant, ad mysteria tamen sacra obeunda non admittebantur. Exempla literarum communicatoriarum, formulæ antiquioris, medio adhuc ævo occurrunt: ex quibus ad Alemanniam nostram spectat, quæ apud GRATIANUM dist. 83. legitur, qua BURCHARDUS episcopus Wormatiensis HERMANNUM quendam presbyterum, WALTERIO episcopo Spirensi, commendavit anno 1012. indict. decima. Cessit vero communio peregrina in pœnam clericorum matriculæ ecclesiasticæ adscriptorum, his scilicet ab officio ad tempus remotis seu suspensis.

Rarius nomen peregrinæ communionis occurrit, vixque solertissimus ALBASPINÆUS quatuor aut quinque loca notavit, in quibus pro pœna inuritur clericis, qui maximorum facinorum criminibus obnoxii sunt, & ob delicta, quæ anathemate coerceri debeant, ut probra, contumacia, furtum, sacrilegium. Unde recte colligit, verisimile haud esse rem tam sanctam, communionem nimirum sub una specie adhibitam fuisse pro pœna gravissimorum criminum: etsi vero communionem peregrinam pro communitate & confociatione presbyterorum seu aliorum clericorum habeat, qui sine formatis aut commendatitiis literis peregrinabantur, qua interdu puniebantur clerici matriculæ adscripti, addit nihilominus in margine edit. Parisiensis anno 1679. ad calcem operum S. OPTATI Mile. *Gabr. Al. basp. opp. varia p. 11.* significasse auctorem hoc in loco in scholiis, secunda se editione planius & uberius esse dicturum, hancque suam sibi displicere sententiam, sed morte præventus mentem non declaravit suam. Mihi, ut innuimus, genus quoddam pœnitentiæ seu suspensionis fuisse videtur, quo tempore clerici immunes a pœnitentia publica sola depositione plecebantur, communione peregrina medium quoddam seu pœnitentiæ locum tenente: ita

ut cum eos, cum concilio *Agathensi* loquor, *pœnitentia correxerit, re-scripti in matricula gradum dignitatemque recipiant.*

Preces ad
Communio-
nem.
pag. 246.

Serm. 6.
De Ieiun.
mensis 7.

VII. *Parisiis* apud *B. Virginem*, & *AURELIANI*, teste *De-MOLBON* in itinere liturgico, qui communicant de manu sacerdotis ad verba *Corpus Domini nostri IESU Chr.* respondent *amen* iuxta vetustissimum usum ecclesiæ *Græcæ & Latinæ*, uti constat ex epistola *CORNELII P.* ad *FABIUM Antiochenum* de *NOVATIANO* schismatico ita narrante: „Miser homo non ante degustavit, quam ita illi se devovisset. Et qui illum acceperat, pro *amen*, quod dicere debuerat, hoc dixit: *Non deinceps ad CORNELIUM revertar.*“ *S. AUGUSTINUS* sermone VI. ad infantes, auctor librorum de Sacramentis sub nomine *S. AMBROSII* idem testantur. Et *S. LEO*: „Hoc enim ore fumitur, quod fide creditur: & frustra ab illis *amen* respondetur, a quibus contra id, quod accipitur, disputatur.“ Servatur id adhuc ritu *Ambrosiano*, & quidem iisdem solemnibus his verbis: *Corpus Christi. Amen.* quæ solebant olim dici; vel *Sancta Sanctis*, quæ ritu *Mozarabico* hodieque obtinent, ac aliæ solemnes preces ad communionem, cum *Græcis* potissimum monumentis liturgicis congruentes.

Passim in liturgiis invenies varias formulas ad communionem fidelium, quando adhuc obtinuit communio sub utraque specie. In nostris vero antiquioribus sacramentariis desiderantur, haud raro recentiori manu adscripta una ac altera ex orationibus, quæ pro sacerdote habentur in missali *Romano*, prout iam in missali veteri *Lateranensi*, an. 1754. *Romæ* edito, occurrunt, ac unacum aliis, quæ etiam hodie in usu sunt, in missa *ILLYRICI*, ac nostris ordinibus precum missæ ex codicibus *San-Blasiano*, *San-Gallensi*, ac in pontif. *Salisburgensi* apud *MARTENIUM* leguntur; plures vero pro more in missa *ILLYRICI*, & nonnullæ etiam in posterioris ævi missalibus mss. & editis ante annos 200. adnectuntur preces, quæ nunc abfunt a missalibus *Romanis*. De his & similibus ita loquitur *Micrologus*: „Orationem, quam inclinati dicimus, antequam communicemus, non ex ordine, sed ex religiosorum traditione habemus, scilicet hanc: *Domine IESU Christe, qui ex voluntate Patris.* Item & illud: *Corpus & Sanguis Domini nostri IESU Christi*, quod dicimus, cum aliis Eucharistiam distribuimus. Sunt & aliæ multæ orationes, quas quidam ad Pacem & communionem privatam frequentant: sed diligentiores antiquiorum traditionum, observatores nos in huiusmodi privatis orationibus brevitati studere docuerunt, potiusque publicis precibus in officio missæ occupari voluerunt.“ Quæ *RADULPHUS Tungrensis* repetit Prop. 23. de Canon. observantia.

Formula

Formula autem illa *Corpus & Sanguis &c.* adhiberi solebat, quando communio sub una tantum specie iam dari consuevit. Inter opuscula S. THOMÆ est quoddam de officio sacerdotis n. 65. in quo sic ritus communicandi præscribitur. „Quando communicat sanum vel infirmum, debet in porrectione sacræ Eucharistiæ facere signum crucis cum ipsa hostia in facie recipientis, dicens: *Corpus & Sanguis &c.* Cum vero porrigit calicem dicat: *In nomine Domini nostri Iesu Christi*; quia illud est purum vinum cum aqua, & non Sanguis, cum non sit consecratum mystica prece sacerdotis: Sanguis enim datur cum Corpore per modum unionis &c.“ Forte, ut hoc fideles commonerentur, formula illa adhibita fuit, cum primum communio sub una specie inolevit.

VIII. Nota vero eiusdem RADULPHI verba ex eodem fere *Micro-* Antiphona ad Communionem.
go expressa. „Cum distribuit Eucharistiam, dicit: *Corpus & Sanguis Domini nostri Iesu Christi proficiat tibi in vitam æternam Amen.* Omnes debent communicare, & interim cantatur antiphona, quæ de communionem nomen mutuavit, cui & psalmus subiungendus secundum *Micrologum* c. 18. cum *Gloria Patri*, si necesse fuerit. Et hæc antiphona semper habet eundem psalmum cum Introitu, si non habet proprium, ex quo sumpta videatur. *Roma* in antiquis libris huiusmodi versus annotantur. In *Ambrosiano* appellatur transitorium.“ Unus adhuc eiusmodi versiculus seu potius psalmi designatio *Te decet hymnus* habetur in missa pro defunctis; nonnunquam vero in antiphonariis antiquis, veluti in editione S. GREGORII videre licet eiusmodi versus ex psalmo. In ordine autem *Romano*, ac nostris antiquioribus ordinibus ad eum compositis, modus ac ratio exprimitur, nimirum pro communionem fidelium donec esset consummata. „Nam mox ut cœpit pontifex in senatorio communicare, statim schola incipit antiphonam ad communionem, ut psallant, usque dum communicato omni populo annuit pontifex, ut dicant *Gloria*, & tunc repetito versu quiescunt.“ Eadem fere habes in Capitulari nostro ordinis ecclesiastici. Patet vero ratio cur cessante communionem fidelium una remanserit antiphona ad communionem.

IX. Nihil vero in ordine *Romano*, ac aliis antiquioribus monumentis Ablutio. nostris de ablutione occurrit. In ordine VI. hoc solum habetur: *Sedente ve-* pag. 76.
ro episcopo secundum prædictum ordinem tres acolythi genu flexo ante eum T. XI. Con-
aquam manibus ministrant. Quod hodie peculiariter in missa pontificali cil. ed. Ven.
 observatur. In sermone synodali ex cod. Msc. *Neresheimensi*, qui S. p. 1075.
 UDALRICO *Augustano* episcopo tribuitur: „Locus in sacrario, aut iux-

De off. eccl.
p. 24.

ta altare sit, ubi aqua effundi possit, quando vasa sacra abluuntur, & ibi vas nitidum cum aqua dependeat, ibique sacerdos manus lavet post communionem. Io. *Abrincensis*: „Acolythus vero alterum calicem sacerdoti ad mundandos digitos deferat. Subdiaconus autem ad mundandum calicem & patenam diacono serviat. Post mundationem patenæ & calicis acolythus utrumque mantili involutum teneat, usque ad completionem primæ postcommunione.“

Explic. T.
IV. p. 307.

Id De-MOLEON in *itinere liturgico* notat in ecclesia B. M. *Rothomagensi*, *Lugduni*, *Carnoti*, & apud *Carthusianos* esse in usu, ut acolythus peculiare vas afferat, quin presbytero exhaurire opus sit vinum perfusionis, seu ablutionem digitorum. Quod etiam De-VERT observat ex DURANDO, qui dicit perfusionis aquam debere in locum mundum & honestum diffundi. Ordo *Rom.* X. hæc præcipit: „Feria sexta præcedenti (præsentis scilicet Parasceves) & quando celebratur pro defunctis perfusionem facit in calice, & ipse sumit, & postea lavat cum aqua in bacilibus.“

Lib. III. tit.
41. c. 5.

Prima est calicis, altera digitorum perfusio. De prima scribit INNOCENTIUS III. clericis sancti PETRI *Magalon.* ut refertur in decretal. GREGORII IX. „Postulationi vestræ taliter respondemus, quod semper sacerdos vino perfundere debet, postquam totum acceperit Eucharistiæ Sacramentum, nisi cum eadem die aliam missam debuerit celebrare: ne si forte vinum perfusionis acciperet, celebrationem aliam impediret.“ Supra memini, S. HENRICUM Imp. solitum esse quotidie in missa ablutionem sumere, eandemque alicubi apud nos solere infantibus lactentibus sub missa præberi, cum his alicubi verbis: *Hæc ablutio calicis sit tibi salutaris, & ad vitam æternam capeßendam amen.* Quam formulam in *itinere litterario* notat P. MARTENE: passim vero in impressis etiam vetustioribus missalibus peculiare quædam preces præter consuetas reperi adiunctas, e. g. *Lac & mel &c. Lavabu inter innocentes &c.*

P. II. p.
141.

Oratio ad
Postcom-
munion.

X. Sequitur oratio ad *Postcommunionem*, seu ad *complendum*, prout apud WALAFRIDUM notatur ad finem capituli vigesimi secundi de rebus ecclesiasticis, & in sacramentariis *Gregorianis*. Peculiaris illa ad singulas missas in sacramentariis, ac quidem numero plures haud raro in sacramentario *Gregoriano* apud PAMELIUM adnotantur, sicut contra prima oratio plerumque duplicatur in *Gelasiano*, & nostro antiquissimo, ubi plures ordine post Canonem ad finem libri primi eiusmodi orationes præscribuntur *post Commun.* uti etiam in *Gelasiano*, ac inter alias penultimo loco ea, quæ post ablutionem hodie præscribitur. In ordine *Rom.* autem, & in tractatu *Qualiter*

Qualiter quædam orationes & cruces in TE IGITUR agende sunt, pro oratione ad complendum notatur : „Et veniens ad altare salutatur, altius dicens: *Dominus vobiscum*, Resp. *Et cum spiritu tuo*. Deinde dicit orationem: *Quod ore sumpsimus Domine, mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per.*“ Alicubi, ut observat De-
MOLÉON, loco de munere temporali, habetur, ut de Corpore & Sanguine Domini nostri IESU Christi fiat nobis remedium sempiternum in vitam æternam, amen. pag. 66.

De oratione ad complendum nota, quæ dicit Walafridus STRABO: *De rebus eccl. c. 28.*
„Est autem legitimum tempus communicandi ante ultimam orationem, quæ dicitur ad complendum: quia eius petiti maxime pro eis est, qui communicant. Unde etiam eorum, qui per singulas missas communicare volunt, accendi videtur voluntas. Quia per totam missam pro eis quam maxime, & quasi nominatim oratur, qui ibi offerunt, atque communicant. Possumus autem & debemus (ut eadem sancta missarum celebratio non paucis sed multis prodesse credatur) dicere, cæteros in fide & devotione offerentium & communicantium persistentes eiusdem oblationis & communionis dici, & esse participes. Quamvis autem, cum soli sacerdotes missas celebrant, intelligi possit, illos eiusdem actionis esse cooperatorum, pro quibus tunc ipsa celebrantur officia, & quorum personam in quibusdam responsionibus sacerdos exequitur. Tamen fatendum est, illam esse legitimam missam, cui intersunt sacerdos, respondens, offerens, atque communicans, sicut ipsa compositio precum evidenti ratione demonstrat. Statutum est autem in *Aurelianensi* concilio, ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de missa. Quæ benedictio intelligitur illa ultima sacerdotis oratio.“ *Micrologus* idem de veteri more Cap. 21.
dicit, aliud vero de posteriori: „Nam soli communicantes consecrationi sacramentorum antiquitus intererant: quibus & oratio post communionem, quæ pro solis communicantibus instituta est, pro benedictione potuit satisfacere. Apud modernos autem, cum iam populus communicare cessaret; nec tamen a divinis mysteriis se subtraheret, necessario permissum est, ut a presbytero benediceretur, ne tam benedictione, quam communione privatus discedere videretur.“

XI. Ritu *Gallicano* dux hic occurrunt orationes, una, quæ dicitur *Oratio Sub-*
Postcommunio vel *post Eucharistiam*; altera vero vel simpliciter *collectio*, PER POPU-
vel *consummatio Missæ*. In sacramentarii *Gelasiani* libro III. præter duas LUM,
orationes, unam nimirum post communionem. alteramque ad populum, post *Canonem missæ* plures coniunctim orationes post communionem collectæ sunt,

T. VI. opp.
V. Thoma-
si.

sunt, *item benedictiones super populum post communionem*, ut in nostro antiquissimo *Alemannico*. Suntque plures orationes non eius generis, quales supra notavimus, trinas semper pro benedictione episcopali ante communionem fuisse dictas; sed, ut recte advertit Vezzositus p. 177. n. 1. eadem omnino sunt, ac orationes super populum. Huc quoque is post Card. BONA interpretatur conc. *Agathensis* canonem 47. *quo missas die dominico secularibus totas tenere speciali ordine præcipitur, ita ut ante benedictionem sacerdotis egredi populus non præsumat*. Hocque concilium (sed perperam, cum etiam in *Aurelian. I.* similis canon sit) substituendum *Aureliano* notat in laudato WALAFRIDI loco, quem de oratione super populum sumit, *Micrologi* item allatam locum, atque hunc AMALARII lib. III. de off. c. 36. „Hunc morem tenet sacerdos, ut post omnia sacramenta consummata benedicat populo, atque salutet. Deinde revertitur ad Orientem, ut se commendet Domini ascensioni: dicitque diaconus: *Ita missa est.*“ Et RHABAN. *Maurus* lib. I., de instit. cleric. c. 33. „Post communionem ergo & post eiusdem nominis canticum data benedictione a sacerdote ad plebem, diaconus prædicat missæ officium esse peractum, dans licentiam abeundi.“ Hæc autem oratio non in sola quadragesima, ut hodie fit, dicebatur, quem usum spectans HONOR. *Augustod.* in *gemma anima* c. 59. „Statutum quoque est (inquit) ut panis ante missam benediceretur, & populo pro benedictione communionis partiretur, hocque eulogia dicebatur. Sed quia hoc in Quadragesima fieri non licuit, orationem super populum dici ecclesia statuit, ut per hanc particeps communionis sit.“ Nota vero, quæ idem *Micrologus* dicit de oratione *super populum*, qualis quidem ritu *Ambrosiano* solet semper prima oratio appellari, ritu autem *Romano* hodie solummodo in Quadragesimæ feriis frequentatur. Sic vero de hac oratione singulari capite inter alia loquitur *Cap. 11. Micrologus*: „Oratio post communionem pro solis communicantibus solet orari. Populus autem etsi quotidie in Quadragesima conveniat, non tamen quotidie, ut deberet, communicat. Ne ergo populus ita oratione, & communionem careret, adiecta est oratio super populum, in qua non de communicatione, sed de populi protectione specialiter oratur. In dominicis tamen diebus non dicitur, quia genuflexio vitatur, quæ huic orationi a populo antiquitus persolvebatur.“ Nota in libro ordinis an. 600. inter monumenta nostra: „In sabbato XII. lectionum in *Martio* non dicitur oratio *super populum*, quia istud officium frequenter circa noctem dominicam solet finiri, in qua minime genuflectitur.“

Hæc vero etiam ratio iuxta nostrum antiquissimum sacramentarium, *Gelasiano* conforme, haud valet, cum non solum in dominicis Quadragesimæ,

mæ, sed aliis etiam festis per annum, & quidem tempore paschali, ubi semper de genu orare publice vetitum erat, oratio hæc super populum occurrat. MURATORIUS in veteri codice *Ambrosianæ* ecclesiæ, in quo fuerat scriptum missale ritus *Romani*, quæ scriptura aut vetustate temporis exciderit, aut dedita opera a *Græco* amanuensi deleta sit, cum iam textum *Græcum* exhibeat, ut tamen veteris scripturæ non plurima solum elementa, sed & integræ orationes, epistolæ & evangelia appareant, inter cætera notavit ad singulas fere missas Præfationes proprias & postremam missæ orationem *super populum*. Tales item occurrunt passim apud PAMELIUM, quas ille ob rationem ex *Micrologo* allatam *Gregorianas* esse haud exiltimat. Similes orationes super populum etiam extra *Quadragesimam* SCHULTINGIUS ex veteri missali *Anglicano* bibliothecæ suæ ecclesiasticæ inseruit.

AMALARIUS in ecloga ubi sermonem habet de benedictione *post communionem*, „Hanc (ait) orationem AUGUSTINUS postulationem vocat, *post communionem* namque dicit, quia postquam populus communicat, hæc sequitur: super populum vero, quia tunc benedicitur populus, ut nostro sancto convenient evangelio.“ Sensus plerumque harum orationum hoc innuit, ac ipsa etiam diaconi acclamatio: *Humiliate capita vestra Deo*. „Propterea (alibi ait AMALARIUS) iubet per ministrum, ut humiliemus capita nostra Deo, & ita tandem infundit super milites protectionem benedictionis suæ.“ Aliam rationem affert HONORIUS *Augustodunensis* de eulogiis seu pane benedicto, sed eam rationem restringit pro more posteriore ad *Quadragesimam*. „Quia (inquit) hoc in *Quadragesima* fieri non licet, orationem super populum dici ecclesia instituit, ut per hanc particeps communionis fiat.“

XII. Mox subditur in ordine *Romano* post notatam orationem ad *Ite missa complendum*: „Qua finita, cui præceperit archidiaconus de diaconibus, aspicit ad pontificem, ut ei annuat, & dicit ad populum, *Ite missa est R. Deo gratias*.“ Et in breviario ordinis ecclesiastici, cui cæteri eius generis respondent: „Dat orationem sacerdos, & dicat diaconus *Ite missa est*; Respondentibus omnibus *Deo gratias*, & completum.“ Intelligitur hinc, quod AMALARIUS profert: solet vulgus indoctum requirere, a quo loco totius officii missa inchoetur, ut si forte ad totum non occurrerit, possit scire, quibus officiis se præsentare debeat sine retractione? Nobis videtur missam vocari ab eo loco, quo incipit sacerdos sacrificium offerre Deo usque ad ultimam benedictionem, id est, ab offerenda usque ad *Ite missa est*.“ Similia verba occurrunt apud *Rabanum MAURUM* in additione libri I. de institutione clericorum de missa. Atque sic etiam sumenda sunt

MART. GERBERT. DE LITURGO. ALEMAN.

Ecc

cuis-

eiusdem AMALARIJ verba in ecloga illis gemina, quæ MENARDUS not. 100. in sacram. *Gregor.* ex Mss. bibl. *Tbuanae & Corbeiensis* refert, nimirum de benedictione orationum prædictarum. Sic vero loquitur AMALARIUS de benedictione post communionem; „Nostra quippe benedictio postulatio est apud Dominum, ut benedicere dignetur. Episcopus namque data benedictione revertitur ad propria. Postea adnuntiat diaconus. *Ite missa est.* . . . Quid est namque *Ite missa est*, frater mi, nisi ite cum pace ad domos vestras, legata est pro vobis oratio ad Dominum.“ Formula illa habetur in liturgia constitut. apostolic. *Ite in pace* ad dimissionem populi.

Notionem vero nostræ formulæ, quæ constanter ab antiquissimis temporibus usurpata ipsi missæ nomen dedit, optime exprimit sacramentarium *Gregorianum* PAMELII: „Deinde communicat ipse & omnis clerus. Et fiant missæ. In fine missæ (inquit D. THOMAS) diaconus populum licentiat dicens *Ite missa est.*“ Nota vero, quod de Natali Domini dicit BELETH. „In prima missa Natalis Domini non debet dici *Ite missa est*, ne videatur populus licentiam habere redeundi.“ Et DURANDUS: „Prima tamen missa in Natali Domini in quibusdam locis clauditur per *benedicamus Domino.*“ Quod ego passim in ordinibus operis Dei, ac missalibus tam Mss. quam editis, superioris quoque ætatis, notatum reperi, etiam ad secundam missam, ubi eadem occurrit ratio. Plura in eam rem afferunt Le-BRUN, & De-VERT, qui rem clare explicat, quomodo stante eadem ratione diebus ieiunii, ac vigiliarum *Benedicamus Domino* loco *Ite missa est* dicatur, occurrentibus scilicet officiis *nonæ* vel *vespera*. Nihil vero de hoc reperio in antiquioribus monumentis, nec etiam, quod in missis defunctorum loco *Ite missa est* dici solet, *Requiescant in pace*, cum nonnullis additionibus in superioris ætatis missalibus: nonnunquam in præcipuis festis quædam interpolationes fieri solebant inter *Ite missa est*.

Benedictio
populi.

XIII. Quod De-MOLEON, & Le-BRUN testantur de missalibus *Gallcis*, idem passim in *Germanicis* etiam impressis reperi, benedictionem nempe communem presbyteris, quæ hodie pontificibus propria est, *Sit nomen Domini benedictum* &c. cum peculiaribus haud raro formulis, antequam a CLEMENTE VIII. uniformis ratio esset stabilita. „Unde non

Leff. 89. in
Canon.
missæ.

videtur (inquit GABR. BIEL) quod illa verba, *sit nomen Domini benedictum*, reddat benedictionem solemnem, cum communis usus habet, quod etiam sacerdotes hæc benedicendo proferant. Sacerdos igitur missa consummata, benedicit populum, ut qui missarum solemnibus interfuit, licentiatiusque

que est abire ad propria, sine spiritali munere non abscedat, ac recedens ab infestationibus malis præservetur, dicens secundum morem quarundam ecclesiarum: *Celesti benedictione benedicat, & custodiat vos divina maiestas, & una Deitas Pater, Filius & Spiritus sanctus.* Quam eandem apud CLICHOVEUM habes, & quidem ante orationem *Placeat &c.* similem fere refert De-MOLEON p. 200. ex missali an. 1504. S. Crucis *Aurelian.* his verbis: „Erigat se, & cum patena signet se & benedicat populum: *Adiutorium nostrum &c.*

De benedictionibus episcopalibus, quæ tribus constare solebant orationibus, atque ritu *Gallicano*, & *Mozarabico* ante *Pax Domini sit semper vobiscum* fiebant, diximus suo loco, prout ex in antiquiori sacramentario nostro *San-Blasiano* inveniuntur. At in antiquissimo *Rbenaugiensi* & *San-Gallensi* hic loci post Canonem & post communionem sunt plures orationes cum titulo *Item benedictiones super populum* eadem, ac in sacramentario *Gelasiano* habentur cum eodem titulo, ubi additur præterea *super populum post communionem*. Sed respondent potius orationibus *super populum*, de quibus paulo ante diximus.

Non dubito tamen benedictionem hic loci in fine missæ provenire ab illa benedictione, quæ notatur in antiquissimo ordine *Romano* in recessu pontificis ad secretarium: „Descendente autem illo in presbyterio episcopi primum dicunt. *Iube domne benedicere. R. Benedicat nos Dominus. Amen.*“ Et in capitulari ord. eccles. *Deinde redit pontifex ad sacrarium cum omnibus sacerdotibus & candelabris vel omni ornatu, sicut prius exierat, & accepta benedictione de manu ipsius confirmant singulos meros.* In iconibus veteribus nostris *Alemannicis* episcopi, manum dextram ad benedictionem elevantes, repræsentantur plerumque compressis duobus posterioribus digitis, tertio secundoque erectis cum pollice, quæ ratio paullulum a *Græco* benedicendi more differt, quem explicat, atque ex veteribus musivis operibus exhibet Io. CIAMPINIUS *Veter. monument. P. II. cap. 9. & 19. de sacris ædificiis a CONSTANTINO M. constructis cap. 4. sect. 2.*

Quando vero hæc benedictio etiam a presbyteris usurpari cœperit, non liquet. *Micrologus* singulari capite 21. *de benedictione post missam: Prius tamen* (inquit) *ab episcopo, benedictus si adest: sin autem, a presbytero, qui missas celebravit.* Dicit, hoc LEONEM M. & GELASIVM tantum indulgisse episcopo absente, licet DAMASUS contrarium statuissè videatur, si tamen nos (addit) *mendositas exemplaris non fefellerit: Quodcunque illud fuerit.* Opponit autem, quæ S. HIERONYMUS ad RUSTICUM *Narbonensem* scribit hæc verbis: „Si presbyter Christum consecrat, cum in

E e e 2

altario

- altario Dei sacramenta benedicit, benedicere populo non debet, qui Christum etiam meruit consecrare? " Et paullo post: „Hoc in ecclesiis tuis faciant, quod *Romæ*, sive quod in Oriente, quod in *Italia*, quod in *Creta*, quod in *Cypro*, quod in *Africa*, quod in *Illyrico*, quod in *Hispania*, quod in *Britannia*, quod etiam ex parte per *Gallias*, quod in omnibus locis, ubi humilitas perseverat." In concilio *Aurelian.* I. an. 511. statuitur: „Cum ad celebrandas missas in Dei nomine convenitur, populus non ante discedat, quam missæ solemnitas compleatur, & ubi episcopus non fuerit, benedictionem accipiat sacerdotis." Mendose haud dubie legitur hic canon in collect. *REGINONIS* demta particula negativa, quæ tamen in editione *Helmsstadiensis* habetur. At nec ea ex lectione constat, an de hac benedictione intelligendus sit canon in fine missæ, an de ea, quæ veteri ritu *Gallicano* ante communionem obtinebat, seu potius de oratione super populum, de qua supra interpretati sumus, auctoritate veterum & recentiorum doctorum, canonem concilii *Agathensis* anni 506. Idem dici potest de eo, quod in coll. *ANSEGIS* habetur: „Ut intentos habeant animos ad Deum, quando veniunt ad missarum sollempnia, & non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis." Aliam ad rem supra notavi.
- C. 18.
- C. 196.
- Lib. VI.

Apud Ca-
nis. T. III. P.
I. p. 397.

Opp. posth.
Mabil. T.
III. p. 495.

Observe autem, quod apud BURCHARDUM lib. II. refertur ex concilio *Ven.* c. 20. „Ut nullus in diebus dominicis genua flectat: nec a Pascha usque ad octavas Pentecostes. Benedictionem super plebem facere presbyteris non licet in dominicis diebus, vel in aliis festis, populo in ecclesia conveniente." De urbis *Remensis* metropolitana ecclesia refert RUINART in *itinere lit.* per *Alsat.* & *Lotharing.* in fine missæ neminem unquam, nisi archiepiscopum benedicere; sed dicto per diaconum *Ite missa est*, nisi adsit archiepiscopus, omnes in sacristiam reverti. In ecclesia *Altisiodorensi* S. STEPHANI sacerdotem nec benedictionem dare, nec evangelium S. IOANNIS ad altare dicere, perhibet De-MOLEON in *itinere liturg.* p. 159.

Cætera cum
recessu ab
altari.

XIV. „Postquam diaconus dixit *Ite missa est* (ut habet missa *ILLYRICI*) veniat sacerdos ante altare, & osculando dicat. *Placeat tibi sancta Trinitas &c.*" Idem pariter in ordinibus precum missæ *san-Blasiano* & *san-Gallensi*, & aliis similibus apud MENARDUM ac MARTENIUM iuxta hodiernum etiam usum notatur, absque tamen eo, quod sequitur in missa *ILLYRICI*: „Finita missa accedat ad altare, & osculetur illud dicens: *Meritis & intercessionibus beatæ Mariæ semper virginis & istorum atque omnium Sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Deus qui vivit & regnat &c.*"

Œc.^a Concordant dicti ordines precum cum hodierno usu, additis vero non paucis orationibus præsertim in missa ILLYRICI cum hac rubrica: „Expletis omnibus episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus & cæteris, quibus voluerit, cantet hymnum *trium puerorum*: *Benedicite omnia opera* Œc.“ Ubi tamen MICROLOGUS & post eum R-^{C. 22.}
DULPHUS *Tungrensis* falluntur in explicatione concilii *Tolet.* IV. de hoc ^{Prop. 32.}
hymno *trium puerorum* ritu *Mozarabico* non hic loci, ut iam supra observavi, sed in ipsa missa inter lectiones decantando. „Deinde (sunt verba *Micrologi*) sacris vestibus se exuens cantat hymnum *trium puerorum*, iuxta quod Patres in quarto *Toletano* concilio decreverunt capitulo 14. videlicet ut excommunicationi subiaceret, quicumque sacerdos eundem hymnum post missam dicere negligeret. Psalmum quoque *Laudate Dominum in Sanctis eius* in gratiarum actione subiungens cum *Pater noster*, & verbis ad hoc competentibus, concludit eam cum oratione illa. *Deus qui tribus pueris* Œc.“ Oratio hæc quod ultimo loco in missa prima cottidiana sacramentarii *Gallicani* notetur cum hoc titulo: *oratio post benedictionem*, nempe post hymnum *benedicite*, concilio, hic etiam pro gratiarum actione in ea saltem missa quotidiana hymnum illum cum oratione dictum fuisse.

In concilio *Salęgunst.* an. 1022. singulariter de evangelio & missis peculiaribus cavetur in hunc modum: „Quidam laicorum, & maxime matronæ habent in consuetudine, ut singulos dies audiant evangelium: ^{T. III.}
principio erat Verbum; & missas peculiares, hoc est, de Sancta Trinitate, aut de S. MICHAËLE. ^{Conc. Germ. p. 56. & 59.} Et ideo sancitum est in eodem concilio, ut hoc ulterius non fiat, nisi suo tempore, & nisi aliquis fidelium audire pro reverentia Sanctæ Trinitatis voluerit, non pro aliqua divinatione.“ Nuspiam vero aliquid de evangelio S. IOANNIS in antiquis monumentis occurrit ante sæculum XVI. ut DE-VERT, DE-MOËLEON, LE-BRUN, & alii notarunt, dum sacerdos vestes exueret, aut in recessu ab altari dici primum solito, prout id hodie, uti multa ex veteri instituto, servatur in missa pontificali.

In msc. ordine missæ monasterii *Ursinensis*, qui adhuc ad sæculum XV. referri queat, benedictio ante *Placeat* præscribitur, uti etiam in missali sæc. XIII. eiusdem monasterii: „Postea osculatur altare, & erigens se dicit, *Dominus vobiscum. Initium sancti evangelii secundum IOANNEM. In principio.*“ MARTENIUS de antiquis monachorum ritibus primam eius ^{Lib. II. c. 4.}
mentionem occurrere sibi testatur in ordinario *Bursfeldensium*. ^{n. 19.} Sequentia autem præscribuntur in missali Ord. S. BENED. reformatorum nigrorum *Bursfeld. Badensis* ed. 1608. per *Germaniam*: „Subiungitur, nisi sit, pro

defunctis, *Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace amen. Sit nomen Domini benedictum. Ex hoc nunc & usque in sæculum. Oremus cælesti benedictione beneducat nos omnipotens Pater & Filius & Spiritus Sanctus Amen. Placeat tibi &c. Dominus vobiscum. Initium S. evangelii secundum IOANNEM. V. Ostende nobis Domine misericordiam tuam &c. Oratio: Omnipotens sempiternæ Deus dirige actus nostros &c. Ant. Trium puerorum."*

Eulogiæ.

XV. Est hic etiam aliqua *eulogiarum* mentio ingerenda. In constitutionibus apostolicis lib. VIII. caput 31. *Περὶ περισσευμάτων*, seu de iis,

T. II. Bibl. PP. ed. nov. Venet. 1766. p. 507. *quæ supersunt*, aut de reliquis inscribitur, quod apud S. HIPPOLYTUM de *Charismatibus* titulum habet *περὶ εὐλογιῶν*, estque huius sententiæ: „*Eulogiæ*, quæ post sumta mysteria supersunt, de sententia episcopi aut presbyterorum, diaconi distribuunt clero. Episcopo quatuor partes, presbytero duas partes, diacono partem unam: reliquis autem hypodiaconis, lectoribus, psaltis aut diaconissis partem unam.“ In Constitutionibus apostolicis presbyteris assignantur partes tres, diaconis duæ, quæ etiam *sportula* vocabantur, unde & *fratres sportulantes* apud S. CYPRIANUM leguntur, non ii tamen, qui *eulogiarum* sic dictarum erant participes. Hoc nomine primitus ipsa etiam Eucharistia ad absentes missa in signum mutæ communionis veniebat. Quam in rem antiquissimum apud EUSEBIUM legitur testimonium in epistola S. IRENÆI ad VICTOREM Pont. Rom. ob dissensum ecclesiarum *Asiaticarum* de tempore celebrandi Paschatis, ut VICTOREM a rumpenda pace absterret exemplo antecessorum PII, HYGINI, TELESPHORI, SIXTI, qui „pacem (inquit) inter se & concordiam perpetuo retinuerunt; ac nunquam propter istum varium illius festi observandi modum fuere ulli aliquando ab Ecclesia eiectioni; sed presbyteri illi, qui te anteiverunt ætate, tametsi minime illud ita observabant, his tamen episcopis, qui in aliis ecclesiis idem sic observabant, Eucharistiam miserunt.“ Constat etiam fermenti nomine eandem venisse, successuque temporis religioni ductum fuisse ipsam mittere Eucharistiam, seu *εὐλογίας μυσικὰς*, ut in epistola CYRILLI *Alexandrini* ad NESTORIUM vocantur. Pertinet huc concilii *Laodicensis* canon 14. „Sanctas oblationes ad vicem *Eulogiarum* per festivitatem paschalem ad alias parochias mitti minime oportet.“

Lib. V. bist. eccl. c. 24.

Referri huc etiam potest, quam EVAGRIUS notat in Historia ecclesiastica antiquam ecclesiæ *Cypolitane* consuetudinem: „Si quando multæ particulae immaculati Corporis Christi Dei nostri superessent, ut impuberes pueri, qui scholas frequentabant, accerferentur, qui eas manducarent.“ Sic in concilio *Matisconensi* can. 6. legitur statutum: „Quæcunque reliquæ

Lib. IV. c. 36.

quæ sacrificiorum post peractam missam in sacrario superfederint, quarta vel sexta feria innocentes ab illo, cuius interest, ad ecclesiam adducantur, & indicto eis ieiunio, easdem reliquias vino percipiant.³

Neque vero huius generis reliquæ oblationum sunt, de quibus canon septimus THEOPHILI *Alexandrini* hæc sciscit: „Quæ in sacrificii rationem offeruntur, posteaque in Sanctorum usum consumuntur, clerici dividant, & nec catechumenus ex iis bibat aut comedat, sed solum clerici, & qui cum eis sunt fideles fratres.“ De Catechumenis dicemus postea: quod ad præsens vero argumentum attinet, nostramque *Alemanniam*, BURCHARDUS Lib. V. c. 27. in decreto, ceu ex epistola PII P. refert canonem concilii *Nannetensis*, cum subiecta oratione ad oblationes seu eulogias benedicendas: „Ut de oblationibus, quæ offeruntur a populo, & consecrationi supersunt, vel de panibus, quos offerunt fideles ad ecclesiam, vel certe de suis presbyter convenienter partes incisas habeat in vase nitido, ut post missarum solemnias, qui communicare non fuerunt parati, *eulogias* omni die dominico, & in diebus festis inde accipiant, & illa, unde *eulogias* presbyter daturus est, ante in hæc verba benedicat. Oratio simplex *eulogia*: *Domine sancte Pater &c.*

Apud HINCMARUM idem statutum habes Capitulari I. c. 7. In libello inquisitionis: „De his, quæ episcopus, vel eius minister in suo districtu inquirere debet,“ habetur art. 61. *Si de oblationibus, quæ a populo offeruntur die dominico, & in diebus festis expleta missa eulogias plebi tribuat.* In sermone synodali RATHERII *Veronensis*, ac iisdem verbis in altero edito ex codice *Neresheimensi Augustana* diocæsis, cuius auctor S. UDALRICUS creditur, hoc etiam statuitur; „*Eulogias* post missam in diebus festis plebi tribuite.“ HONORIUS *Augustodun.* „Statutum est (inquit) ut panis post missam benediceretur, & populo pro benedictione communionis partiretur: hoc & *eulogia* dicebatur.“

DURANDUS constitutionem hanc tertiam notat, ut „Pro communionem, quæ singulis diebus dominicis fieri solebat, daretur in diebus dominicis panis benedictus sanctæ communionis vicarius, qui & *εὐλογία* dicitur.“ Monachis in refectorio distribuebatur illa, ut ex UDALRICI constit. *Cluniacens.* lib. II. c. 30. probat MABILLONIUS præfat. I. in sæc. III. *Bened.* Et monachi *Fuldenses* in libello supplici ad CAROLUM M. postulant: ut *communicationem fratri panis ante cibum quotidie sumere non respuatur, secundum exempla præcedentium Patrum.* Synodus *Aquisgr.* an. 817. c. 68. statuit, ut *eulogia fratribus a presbyteris in refectorio dentur.* Hæc ibi MABILLONIUS, qui dicit se aliquando vidisse præscarum eulogiarum usum in quibusdam parocciis diocæsis *Remensis*; ego vero in diocæsi *Senensi* & *Tullensi* iter faciens ipse fui particeps factus solemnem assistens sacrificio. Eius rei etiam

PAME-

T. II. Conc.
p. 440.T. III. Conc.
cil. Germ.
p. 7.T. X7.
Conc. ed.
Ven. pag.
1077.
Gemma an.
lib. I. c. 67.
Ration. lib.
IV. c. 53.

PAMELIUS meminit in notis ad S. CYPRIANI sermonem de *eleemofyna*, memoratque apud *Græcos* adhuc fervari hunc ritum benedicti panis, quem *αἰτίσμων* appellant. *Christoph. BROWERUS* ad laudatum libellum supplicem monachorum *Fuld.* ad CAROLUM M. lib. III. antiq. *Fuld.* etiam ad regulam S. BENEDICTI provocat, in qua caput 54. sic inscribitur: *An debeat monachus litteras vel eulogias accipere? sed generatius ibi accipi, textus palam facit: Nullatenus liceat monacho neque a parentibus suis, neque a quoquam hominum, nec sibi invicem litteras, aut qualibet munuscula accipere, aut dare, sine præcepto abbatis sui.*

*Apud Gold-
ast. Rev. A-
lem. T.I.
p. 22.*

Ad nostram vero *Alemanniam* spectat, quod apud *EKKHARDUM* iuniorum de casibus monasterii S. GALLI c. 2. legitur de die solemnî Paschæ: „Communione autem finita, quasi presbyter ille festinus, tanquam populo suo adhuc officium facturus ingreditur, manibus apprehensos ad aram duxit, pixide communionis aperta, fletu perfusus communicavit, & festinans quasi ad suos rediturus reveliri eos, & epulari pace & osculis datis edixit & rediit. Lætati quoque sunt omnes talis viri auctoritate illos communicatos. Diem tandem in læticia & eleemofynis agentibus, partesque presbytero illi sancto, & eulogia per equitem mittentibus &c.“ Est hoc aliud eulogiarum genus, quales potissimum resurrectionis dominicæ die mitti solitas, discimus ex indiculo *episcopi ad alium* in resurrectione Domini eulogias dirigendo in MARCULPHI formulis lib. II. n. 42. Huc spectat can. 14. concilii *Laodicensi*: *Quod sancta nullo modo instar eulogiarum per paschale festum ad alias parochias sint destinanda.* In eodem conc. cavetur *Non oportere ab hæreticis eulogias accipere.* Idem in concilio *Bracar.* II. c. 70. repetitur. Sic narrat *GREGORIUS Turon.* lib. V. hist. c. 14. *MEROVEO* apostatæ se eulogias negasse. Levior causa induxit *CAROLUM M.* ne ab episcopo ipse acciperet, ut narrat monachus *S. Galli* lib. I. c. 13. „Ab alio episcopo cum benedictionem peteret, & ille signato pane primum sibi perciperet, deinde honestissimo CAROLO porrigere voluisset, dixit ei: *Habeas tibi totum panem illum;* & sic eo confuso benedictionem illius accipere noluit.“ Sunt, qui fermentum in vita *MELCHIADIS* ac *SIRICII*, & in epistola *INNOCENTII* ad *DECENTIUM* de his eulogiis potius, quam consecrato pane intelligant, ut videre est apud *SIRMONDUM* disquis. de Azymo c. 5. In S. *PAULINI* epistolis frequens est militatio panis *eulogiæ*, ut vocat in ep. ad *ALYPIUM* & S. *AUGUSTINUM*, qui vicissim eidem misit.

*T.IV. Va-
rior. p. 525.*

Alterius generis sunt, de quibus etiam apud S. *AUGUSTINUM* in ep. *VALENTINI* abb. & in epistolis S. *BONIFACII* passim fit mentio, diversa munuscula sub eulogiarum nomine. De his omnibus copiose agit *GRET-*

SERUS

serus lib. II. de benedictionibus c. 24. &c. Breviser vero ac solide *Gabr.*
ALBASPINÆUS lib. I. observat. 8.

XVI. Nec omitti hic debent *Agapæ* seu convivia quædam sacra Christianorum, ac collectæ eleemosynarum, de quibus in epistola D. PAULI ad *Corinthios*, & in S. IUDÆ catholica epist. v. 12. a) ipsum nomen occurrit, de quo TERTULLIANUS in Apolog. mox laudandus: unde palam fit, quæ iam vitio verterat D. PAULUS, ea in bonum fuisse conversa pio fidelium studio. Ethnicorum nihilominus criminationes incurrisse ex ORIGENE discimus primi statim contra CELSUM libri initio. „Primum (inquit) contaminationis caput CELSO est, a Christianis clancularios conventus haberi solere, legibus vitetos. Nam conventus alios propalam celebrari legitime, alios occulte fieri, eosque damnari legibus. Quæ eo tendunt, ut calumnietur *Agapen*, quam Christiani occulte communis periculi metu instituant, sitque validior omni Sacramento.“ S. CLEMENTIS *Alex.* locum cum aliis in Princ. theol. liturg. S. I. c. 2. §. 26. retulimus: quo a minus sobriis convivationibus id nomen removet: „Has enim (addit epulas *ἀγάπας*) id est charitates non vocavit Dominus.“ Aliter describit hæc epas *Agapas* CONSTANTINUS Imp. Orat. ad Sanctos. *Sobria convivia celebrantur a multis, tum ad mendicorum, qui patria & bonis exciderunt, inopiam sublevandam &c.* In concilio Gangrensi anathemate perstringitur: *si quis contemnat eos, qui agapas ex fide faciunt, & propter Dei honorem fratres convocant, sit anathema.* Legitur canon iste in decreto GRATIANI dist. 42. c. 1. in eum vero sic commentatur ZONARAS: „Antiqui moris olim fuit apud fideles, ut sacrorum mysteriorum participatione refecti, simul ad epulandum postea convenirent, ita scilicet, ut cibis & ditiorum penu ministratis, ad convivium ipsi quoque pauperes ab eisdem advocarentur. . . Quod autem convivia *Agapes* nomine hic canon significare voluerit, quadragesimo synodi *Cartaginensis* canone indicatur, quo in ecclesiis convivia quomodocunque celebrari vetantur, neve episcopis aut clericis convivia instituire liceat, interdicitur.“ Et BALSAMON in eundem canonem: „Aliis canonibus vetitum est fieri *agapas*, id est, fraternitates, & convivia. Quia autem nonnulli, ut est verosimile, eos etiam reprehendebant, qui bono instituto, & propter Dei honorem faciebant *Agapas*, & egentium fratrum miserabantur, & nolebant eis communicare bona opera agentibus, vilipendentes id, quod fit in Dei honorem, statuerunt Patres eos anathematizari. Quare ex hac di-

spo-

a) *Αὐταὶ εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπλάγχις.*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEMAN.

FFF

spositione condemnatur quispiam, qui facit *Agapas*, vel non.“ Sic in concilio *Laodic.* c. 28. statuitur: *Non oportere Agapas in dominicis seu ecclesiis facere; neque in domo Dei manducare.* Et ex concilio *Carthaginensi* BURCHARDUS refert canonem in decreto: *Ut nulli episcopi vel clerici in ecclesia conviventur, nisi forte transeuntes hospitii necessitate illic reficiantur. Populi etiam ab huiusmodi conviviis, quantum fieri potest prohibeantur.*

Lib. XX.
c. 29.

Agente id potissimum S. AUGUSTINO, exemplo vero præeunte *Mediolani* S. AMBROSIO, factum fuit, ut in memoriis martyrum convivia eiusmodi ob abusus abrogarentur. Nihilominus rem ipsam contra FAUSTUM *Manichæum* defendit: *Nec sacrificia gentilium vertimus in Agapes, sed sacrificium illud, quod paullo ante commemoravi, intelleximus, dicente Domino: Misericordiam volo, quam sacrificium.* Sacrificium nempe intelligit, de quo ibidem: *Agapes nostræ pauperes pascunt, sive frugibus sive carnibus.* Item: *Plerumque in Agapibus etiam carnes pauperibus erogantur.* Ab hoc pio usu deflectebant convivia illa, quæ apud magnates sublimioresque personas remansisse ex *Georgio* CUROPALATO de officiis palatii *Copolitani* notat *Ioannes* CIAMPINI; hucque revocat convivorum gratia *Romæ* a fummis pontificibus instaurata triclinia. Taceo ob baptismum celebrari passim solita convivia, & de quibus synod. II. *Moguntina* c. 16, parochos & ecclesiarum ministros monet: „ut mane intra officia divina, aut mox post ea peracta cum multa sobrietate & accurata devotione baptismum administrent, commestationes vero & parum sobria convivia, quæ quibusdam in locis post baptismum fiunt, per civiles magistratus inhiberi, aut saltem ad moderationem christianis dignam reduci volunt Patres.“ Ad rem magis est, quod peculiari capite 119. apud BELETH de offic. div. agitur de parvo prandiolo in Paschate, quando communicatum est: ad instar quoddam primæ *Agapum* institutionis. Eo nomine etiam utitur WARNEFRIDUS de gestis *Longob.* lib. I. c. 26.

Vet. monum. P. II.
c. 21.

Signat adesse dapes Agapes, sed lividus obstat.

Id enim vero de *Agapis* notandum, quod *Gabr.* ALBASPINEUS observat. 18. lib. I. probatum it, in *Agapis* nullam fuisse Eucharistiæ mentionem, nec ibi fumi omnino aut consecrari solitam. Diebus igitur dominicis, postquam iam ante lucem iuxta celebratam *PLINII* ad *TRAIANUM* epistolam convenissent, ad Eucharistiam nempe, rursus omnes die dominico coibant, vespere ad *Agapas* in privatam aliquam domum, ubi post fufas, ut rem ex *TERTULLIANO* potissimum explicat I. C. ALBASPINEUS,

ad

ad Deum preces simul cœnabant, cœnati manus abluebant, candelas ce-
reosque accendi iuebant, Deum precabantur, precibus functi, scriptu-
ram sacram legebant, quo peracto præses unum aliquem a cœtu de fide
sua interrogabat, mox inter se omnes de rebus divinis sermones fere-
bant, pecunias aliquas colligebant in alimenta viduarum, inopum, &
pupillorum, naufragorum, atque martyrum.

Nemo dubitat *Agapas* originem suam ab apostolis ducere, esseque
ἀγπὴν κυριακὴν ab apostolo expositum I. Cor. XI. 20. &c. *Convenienti-*
bus vobis in unum iam non est dominicam cœnam manducare. Graves ve-
ro interpretes, quos inter ex recentioribus MALDONATUS & ESTIUS (qui
studiose imprimis in hoc argumento versatus, antiquorum etiam Patrum
sententiam discutit) negant PAULO de Eucharistia sermonem esse; sed
cœnam ibi dominicam vocari convivium commune, *Agapas* nempe, in
quibus promiscue fideles divites & pauperes epulabantur. Qua de re
quidquid sit, IUSTINUS M. qui sæculo post apostolicum altero circa an-
num scilicet 150. ANTONINO Pio primam suam pro Christianis obtulit pag. 83.
apologiam, ordinem aufferi seriem sacræ synaxis n. 66. & 67. describit, nec
verbo quidem *Agaparum* meminit. PLINIUS vero iunior, auctoris sci-
licet hitorix naturalis ex sorore nepos proconsul in Pontum & Bithy-
niam a TRAIANO missus, ad imperatorem de conventibus Christianorum
referens, tempus expressis distinguit verbis utriusque conventus ad Eucha-
ristiam & convivium: „Christianos nempe statò die ante lucem conve-
nire, carmenque secum invicem Christo dicere, seque sacramento non in
scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulterii
committerent. Quibus peractis morem discendendi fuisse, rursusque coe-
undi ad capiendum cibum, promiscuum tamen, & innoxium.“ Esse hic
de *Agapis* sermonem AUGUSTUS BUCHNERUS probavit in commentario ani-
madversione 724. ad epistolam illam, quæ est lib. X. nonagesima sep-
tima, notatque inter alios BARONIUS ad an. 104. Add. Ioh. VOSSIUS in com-
mentario ad laudatam PLINII epistolam, & Iac. PAMELIUS in not. 24.
ad TERTULLIANI Apologet. c. 2. ubi mentio fit eius PLINII epistolæ,
atque antelucanorum christianorum conventuum, omiſſa tamen altera de
conviviis seu *Agapis* parte, ut tamen idem antiquissimus e latinis Patri-
bus auctor postea in eodem apologet. cap. 39. *Agapas*, seu convivium
vespertinum pluribus describat: „Cœna nostra (inquit) de nomine ra-
tionem sui ostendit, id vocatur, quod dilectio penes Græcos. Quantiscun-
que sumtibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumtum. Siqui-
dem inopes quosque réfrigerio isto iuvamus, non qua penes vos parasti

affectant ad gloriam famulandæ libertatis sub auctoramento ventris inter contumelias faginandi; sed qua penes Deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem disciplinæ æstimate, qui sit de religionis officio, nihil vilitatis, nihil immodestiæ admittit. Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur: Editur, quantum esurientes cupiunt: bibitur, quantum pudicis est utile. Ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur, ut qui sciant Dominum audire. Post aquam manualet & lumina, ut quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere. Hinc probatur quomodo biberit. Æque oratio convivium dirimit. Inde discitur non in catervas casionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiæ, & pudicitæ, ut qui non tam cœnam cœnaverint, quam disciplinam. At in abusum etiam iam tunc venisse, maleque usurpatum nomen *agapæ* ex CLEMENTIS Alexandrini Pædag. lib. II. discimus: „Escæ ventri, ex quibus hæc carnalis, & quæ interitum parit, vita dependet: quam audent nonnulli *Agapen* vocare, effrenata lingua utentes: nempe quædam prandiola, nidorem & ius redolentia. Pulcrum ac salutare verbi opus, sacram *Agapen*, olis nescio quibus, & liquido iure dedecorantes, potuque, delitiis, & fumo illud nomen maledicto prosequentes, falluntur existimatione, ut qui Dei promissum prandiolis se posse emere expectaverint. Quæ enim lætitiæ causa fiunt congregationes, ipsi quoque recensentes & cœnulas, & prandia, & epulas, hanc coetum iure vocaverimus, rationem sequentes. Has enim epulas *agapæ* non vocavit Dominus.“ Brevius nec minus tamen significanter S. GREGORIUS Nazian. in præceptis ad virgines usurpationem pravæ nominis damnat:

Hofis

Sæpe animis & mente pares collegit in unum.
Et lucis speciem præsetulit, atque decorum
Cognomentum Agapæ subiit: mox callidus omnem
Ex animo ad carnes vicinas flexit amorem,
Et flammam, aut flammæ tristissima signa reliquit.

Lib. VII.

C. 29.

Lib. V. c. 1.

Quis vero in animum sibi inducat, cum istiuscemodi epulis coniunctam fuisse S. Eucharistiæ celebrationem? Nihilominus SOZOMENUS & SOCRATES histor. eccles. quarundam ecclesiarum morem memorant, in *Ægypto* præprimis, post cœnam vulgarem exemplo Christi celebrandi Eucharistiæ. Idque

Idque in *Africa* obtinuisse anniversaria die Cœnæ Domini palam fit ex sequenti S. AUGUSTINO a IANUARIO proposita quæstione: „ Quid per quin- *Epist. 54.*
tam feriam ultimæ hebdomadis Quadragesimæ fieri debeat, an offerendum sit mane, & rursus post cœnam, propter illud quod dictum est, *similiter postquam cœnatum est*: an ieiunandum, & post cœnam tantummodo offerendum, an etiam ieiunandum, & post oblationem, sicut facere solemus, cœnandum.“ Revocat autem S. AUGUSTINUS in responsione hunc morem ad id genus observantiæ, *quod per loca regionesque variatur.* Id universæ ecclesiæ in more positum testatus, *quod a ieiunis semper accipitur.* * Ex hoc enim, addit, placuit Spiritui sancto, ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius dominicum Corpus intraret, quam ceteri cibi. Nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Neque enim, quia post cibos dedit Dominus, propterea pransi, aut cœnati fratres ad illud Sacramentum accipiendum convenire debent, aut sicut faciebant, quos apostolus arguit, & emendat, mensis suis ista miscere. Namque Salvator, quo vehementius commendaret mysterii illius altitudinem, ultimum hoc voluit altius insigere cordibus & memoriæ discipulorum, a quibus ad passionem digressurus erat. Et ideo non præcepit, quo deinceps ordine sumeretur, ut apostolus, per quos ecclesias dispositurus erat, servaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset, ut post cibos alios semper acciperetur, credo quod eum morem nemo variasset. Cum vero ait apostolus de hoc Sacramento loquens: Propter quod, fratres, cum convenitis ad manducandum, invicem exspectate: si quis esurit, domi manducet, ut non in iudicium conveniatis: statim subtexuit: Cætera autem cum venero, ordinabo. Unde intelligi datur (quia multum erat, ut in epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem universa per orbem servat ecclesia) ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diversitate variatur. Sed nonnullos probabilis quadam ratio delectavit, ut uno certo die per annum, quo ipsam cœnam Dominus dedit tanquam ad insigniorem commemorationem post cibos offerri, & accipi liceat Corpus & Sanguinem Domini. Honestius autem arbitror ea hora fieri, ut qui etiam ieiunaverit, post refectiorem, quæ hora nona fit, ad oblationem possit currere.

Volui omnia hæc ex Sancto Doctore exscribere, ut plenius de illius sententia constet, quoad eam etiam apostolo memoratam Cœnam dominicam, quam cum Eucharistia coniunctam putavit, perinde ac S. CHRYSOSTOMUS etiam post apostolorum tempora agapas illas, ut tamen post mysteriorum communionem initas existimaverit. „ Statis diebus (in illum apostoli lo- *Homil. 27.*
cum perorat) mensas faciebant communes, & peracta synaxi post myste- *in ep. 1. ad*
riorum communionem, commune inibant convivium, divitibus quidem *Corinth.*

cibum afferentibus, pauperibus autem, qui nihil habebant, etiam vocatis, & omnibus communiter vescantibus." Possunt hæc conciliari etiam cum illis, quæ supra ex PLINIO de duplici conventu fidelium attulimus, atque significantius adhuc, quæ idem alibi in homilia super verba apostoli *Oportet hæreses esse*, in eandem dicit sententiam: „Diebus solemnibus mensas communes & publicas præparabant, & post mysteriorum communionem egregio conventu omnes simul in communia convivia descendebant, & qui divites censebantur, epulas atque obsonia in medium afferebant, & pauperes ac nihil habentes ad publica, & in commune proposita prandia convocabantur, atque una eodem convivio vescabantur. Verum morem hunc etiam imposterum aboleverunt." Sic nempe in concilio *Laodiceno* statutum est canone 28. *Non oportet in dominicis seu ecclesiis agapen facere, aut in Dei domo comedere, vel accubitus sternere.* Idem statuit concilium *Carthaginense* III. can. 45. & *Trullanum* can. 74. ubi tamen diversam interpretum sententiam notat BALSAMON de voce *συναγῆς*, quam ZONARAS pro ecclesia passim canones accipere recte annotavit, eo etiam conviviorum genera in natalitiis martyrum, nuptiis, funeribus, dedicatione ecclesiarum celebratorum refert. Hæc a recto aberrare proclive admodum fuit. Quare S. GREGORIUS *Nazianz.* in libello de Vitæ differentiis „Non insuper (inquit) ad sacrum aliquod epulum vel natalitium, vel funebre, vel connubiale cum plurimis currens omnia partim ipse comedam, partim affectis h. e. rapacibus *Briareis* manibus obiciam, seroque cibis onustus, ac vivum quoddam sepulcrum trahens, aqualiculo misere distento atque vexato, domum redibo, vix præ saturitate spiritum ducens, & tamen ad alias epulas, nondum exhalata ac discussa priore crapula, festinans." De huiusmodi conviviis plura coacervavimus in opere de Cantu & Musica sacra ob cantilationes, & balationes seu saltationes coniunctas, in quas passim SS. Patres invehuntur, atque de paganorum observatione remansisse dolent. a) Eo pertinet canon 9. concilii *Altijsiodorensis* an. 590. *Non licet in ecclesia*

- a) S. AUGUSTINUS omnem movit lapidem ad eliminandas has ineptias, nihilominus S. CÆSARIUS, vel quisquis est auctor *serm.* 265. in append. S. AUGUSTINI T. V. reperit adhuc, quod quereretur: „Isti infelices (inquit) & miseri homines, qui balationes & saltationes ante ipsas basilicas Sanctorum exercere nec metuunt, nec erubescunt, & si Christiani ad ecclesiam venerint, Pagani de ecclesia revertuntur, quia ista consuetudo balandi de Paganorum observatione reman-

„fit." Indultum est aliquid primum in festorum celebratione, ut a convivialibus profanis natalitiis revocarentur Christiani. Faciunt huc *oblationes natalitiae*, TERTULLIANO in libro de Corona militis, memoratæ. Differtius vero, quæ apud ORIGENEM Homil. 8. in *Levit.* leguntur: „Et ut scias, esse in hoc grande, nescio quid, & tale, quod nulli Sanctorum ex sententia venerit, nemo ex omnibus Sanctis invenitur diem festum vel convivium magnum egisse in die nata-

ecclesia choros secularium vel puellarum cantica exercere, nec convivia in ecclesia præparare, quia scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur. Convivia hæc, in lætitiæ signum inita, minus tuentur nomen agaparum in refocillationem pauperum.

Unde etiam, postquam sacra illa convivia, seu *agapæ* cessarunt, id nomen transumptum est ad collectas eleemosynarum: quo pertinent in antiquis nostris sacramentariis orationes, ac misse ad *agapen pauperum* seu *Pro agapen facientibus*. S. CAROLUS BORROMÆUS in concilio provinc. I. curare vult episcopos, „ut retento piæ eleemosynæ instituto tollantur publicæ illæ comessationes, cæteraque huius generis, quæ a sodalitatibus, quas confratrias, vel confraternitates vocant, præsertim intra ambitum ecclesiarum die Pentecostes, & die Cænæ Domini, & certis aliis solemnibus festis diebus pietatis specie fieri solent, non sine bonorum offensione.“ Hæc raro in antiquis calendariis & necrologiis *Alemannicis* nomen *Staupus*, *Stoupus* occurrit. KERONI in Glossar. *Stoupus* dicitur ciphus certæ mensuræ. Vide alia apud DUCANGIUM, veluti in charta *Laurishamensi*: „Undecima vero *huba* villicationi attinet, quatenus inde 8. paraplides, 8. staupi, unum mortarium in Natali Domini, 40. quoque scutellæ in Pascha fratribus ministrantur. In Ephemeridibus monasterii S. Galli 3. Non. *Aprilis*: „Ille instituit in S. die Paschæ *stoupum* cum cifo & maiori leibunculo.“ *Leibunculus* germanice *Leib*, *Laib*, portio panis. Ibidem 8. Id. *Aprilis*: „In cuius anniversario datur minor *stoupus* de balnea *stupa* retro muros.“ Alia loca adnotavit DUCANGIUS ex his ephemeridibus & ex GOLDASTO in Anniversariis *Alem.* T. II. p. 190. & sequentibus. Porro reperio id nomen pro destinatione pecuniarum ex oblationibus vel legatis ad annuus certis anni diebus ac festis elargitiones. In ordine divini officii msc. an. 1260. secundum consuetudinem chori præposituræ *Turicensis* recensentur præcipua festa, quibus thesaurario seu custodi datur *stoupus*, videlicet IIII. denarii monetæ usualis. Et in die Natalis Domini de tribus missis unus solidus eiusdem monetæ: reservata sibi nihilominus in prædictis festis de publicæ missæ oblationibus *staupi* canonica portione &c. Thesaurarius seu custos de oblationibus ad S. Crucem in Parasceve dabit *stoupus* cantori, sacerdoti, diacono, duobus subdiaconis cuilibet IIII. denarios monetæ usualis.“

Magis

„lis filii vel filiæ suæ. Soli peccatores
„super huiusmodi nativitate lætantur. In-
„venitur enim in veteri testamento PHA-
„RAONEM, in novo testamento vero HE-
„RODEM. Uterque tamen eorum ipsam
„festivitatem natalis sui profusione san-
„guinis humani cruentavit. Ille, enim

„præpositum pistorum, hic S. prophetam
„IOANNEM obruncavit in carcere. San-
„cti vero non solum non agunt festivitatem
„tem in die natalis sui, sed & Spiritu
„sancto repleti execrantur hunc diem
„&c.

P. III. Con-
stituit. cap.
de piorum
locorum ad-
ministrat.

416 DISQ. IV. DE COMM. USQ. AD FIN. MISSÆ.

Magis ad rem est nomen ac usus *Largæ*, germanice *Spenn*, *Spendu*, *spenden* (Latinorum *exspensa*, *expendo*, ac Græcorum *σπένδω*, *σπίνδω*, *libo*, *libamen*, sive oblatio usu sacro, haud abludit) pro eleemosyna in anniversariis mortuorum passim adhuc distribuenda tum in numerata pecunia, cum etiam cibo ac potu, pane & vino. Sic e. g. in libro Anniversariorum ecclesiæ *Villinganæ* notatum reperi: *Debet dare largam de panibus. Idem Capellanus (altaris S. OTTILII) providebit duo sepulchra eorum cum pane & vino, & candelis, ut moris est.* In eodem libro: *Ursula MARPACHIN legavit unum florenum Rhenensem annui census. Item panem, vinum, & candelam ad sepulchrum. Alibi: Et debemus dare panem & vinum & candelam ad sepulchrum cum duobus MISERERE &c.* Et sic passim. Hæc & alia eiusmodi ex antiquarum oblationum ac *agapum* more sunt servatæ reliquiæ magis piæ, quam epulæ ac convivia fieri solita.

FINIS PARTIS PRIMÆ.

INDEX

PARTIS PRIMÆ.

Lit. *i.* denotat initium, *m.* medium, *p. i.* post initium, *c. m.* circa medium, *p. m.* post medium, *c. f.* circa finem, *f.* finem paginæ. *p. t.* integram pag.

A.

Ablutio post Comm. olim non sumta. 398. *i.*
 Infantibus alibi ministratur. *ib. c. m.*
 Abſida eccleſiæ, eiusque partes. 184. *m.*
 Abſolutio data in miſſa Pont. 295. *c. m.*
 Acolythi ſeptem ad miſſam Pont. 297. *c. m.*
 Acta Martyrum ante miſſam lecta, 64. *p. i.* & in
 miſſa. 306. *c. f.* 307. *i.*
 Edes ſacræ olim dictæ Martyrium, Memoria, Ba-
 ſilica &c. 178. *p. i.*
 - Earum variæ ſtructuræ. 179. & 180. *i.*
 ARA (S.) Martyr Auguſta. 15. *m.*
 - Eius Capella. 180. *i.* & *f.*
 Africana eccleſiæ liturgia. 61. *m.*
 Agapa olim frequentes, ob abuſus poſtea prohi-
 bitæ, 409. *p. i.* & *c. f.* 410. *i.* quo ritu cele-
 bratæ? *ib. c. f.* 413. *p. i.*
 - Earum nomine etiam veniunt collectæ eleemo-
 ſynarum. 415. *p. i.*
 Aganienſes martyres. 15. *p. i.*
 Agnus Dei in quibusdam ſacramentariis plane de-
 ſideratur; in aliis ſemel tantum præſcribitur.
 381. *p. i.*
 - Eidem cur tertio addatur: *Dona nobis pacem.*
ib. c. f.
 AGRICOLA hæreſin PELAGII in Britanniam invehit.
 30. *c. f.*
 Albæ ſeu linæ tunicæ talaris, 232. *m.* varia for-
 ma. 236. *m.* Eam alii poderem lineum dicunt.
ib. p. i.
 Albigenſium ex Alemannia proſcriptorum 54. *m.*
 errores. 55. *c. f.*
 Alemanni Francis Auſtraſiis accenſentur 48. *p. m.*
 provincias Romanas infeſtant. 14. *m.* DECEN-
 TIUM ſuperant. 16. *c. f.* fuſi poſtea a IULIA-
 NO, *ib.*
 - Eorum ſuperſtitioſus arborum &c. cultus, 24.
i. Lex vero religioni utilis. *ib. c. m.*
 Alemannia veteris limites. 3. *i.* & *u.* arbes.

20. *c. f.* fidei initia. 3. *m.* ſeqq. 9. *i.* Episcopii
 tempore S. BONIFACII. 40. *p. i.* & *c. f.*
 Alemannica eccleſiæ miſer ſtatus ſæc. X. 53. *p. t.*
 Allevia quibus temporibus in Africa cani ſolent.
 64. *p. m.*
 ALPHONSUS VI. Rex Hiſp. ritum Romanum præ-
 ſcribit. 78. *p. i.*
 Alſatia ſuperior quando receperit fidem chriſti.
 9. *p. i.*
 Altare unde dictum? 186. *p. i.* Princeps ubi po-
 ſitum? 188. *i.* Germanis Fron-altar nuncupa-
 tum. *ib.*
 Altaria in eccleſiis plura. 187. *c. f.* cur non ſi-
 ne reliquiis conſecrentur? 187. *p. i.* in qui-
 buſdam eccleſiis nuda, & demum ante iplam
 celebrationem, 199. *m.* & ad Offertorium ve-
 ſtiri ac ornari ſolita. 317. *i.*
 - Eorum varia nomina. 186. *m.* pallia. 199. *p.*
i. & alia pretioſa tegumenta. 200. *i.* mundities
 commendata. 199. *p. m.*
 - Portatilium origo, uſuſque. 187. *c. m.*
 AMALARIUS, Paſch. RATPERTI, ut alii volunt, Ad-
 verſarius profitor transubſtantiationem. 163. *f.*
 AMANDUS (S.) Traieſti Episc. 43. *c. m.*
 Ambones Eccleſiarum. 185. *m.*
 Ambroſiana de liturgia a Romana diverſa 66. *p.*
i. quinam ſcripſerint? 65. *c. f.*
 Ambroſianus ritus varie mutatus, repurgatus, &
 reſtitutus. 65. *m.*
 Amen a populo reſponſum. 305. *i.*
 Amictus dictus Epbor, in miſſa ILLYRICI. 215. *c. m.*
it. Anabologium. *ib.*
 Amphibalum ſeu caſula. 245. *c. m.*
 Ampullæ ad ſubmiſtrationem aquæ & vini. 214.
p. m.
 Analogium in eccleſia ubi poſitum? 185. *c. m.*
 Annulus ſignum honoris Pontif. 255. *c. f.*
 Annum eccleſiaſticum olim Germani a vig Nata-
 lis Dni auſpicabantur. 96. *i.*
 ANSELMI (S.) ad WALKERANNUM de diverſitate ri-
 tuum reſponſio. 77. *i.*

MART. GERBERT. DE LITURG. ALEM. P. I.

(*)

Anti

INDEX

Antiphonarium & Responsale in *Galliam Roma* missum. 77. m.

Apologie variae ante missae initium. 295. p. i.

Aquileiensis ecclesiae antiquissima. 4. c. f.

Aquigranensis ecclesiae structura. 182. p. i.

Arbon Romanorum *Felix arbor*. 34. m.

Argentoratenses episcopi sub *Merovingis*. 49. m.

Armeni qua liturgia utantur? 62. c. f.

ARNALDUS Brix. Turegi errorum semina sparit. 53. f.

AUDOMARUS (S.) *Burgundia* Apostolus. 41. p. m.

Augiensis missale longe aliud, quam *Romanum*. 75. p. i.

Augustani episcopi. 49. m.

AUGUSTINUS (S.) ad defendendam gratiae divinae virtutem frequenter ad orationes Ecclesiae provocat. 169. seqq. Eius locus de liturgia *Africana*. 61. m.

AUGUSTINUS & focii qua in ecclesia primum convenerint in *Anglia*. 58. p. m.

AURELIA (S.) cultus antiquus. 35. p. i.

B.

Baculus olim fidelibus sub sacro commune sustentaculum. 256. p. i.

- Episcopalis variae figurae. 257. c. f.

Bainuariorum lex religioni utilis. 24. c. m.

Basilicenses episcopi saec. VII. & VIII. 257. c. f.

BASNAGII (Jac.) sententia de sacramentarii *Gelasiani* & ordinis *Romani* antiquitate notatur. 82. c. f. 151. c. f.

BEATUS (S.) an a *S. PETRO Vindonissam* missus episcopus? 21. m.

Beguardi & *Beguna* damnantur. 54. c. f. eorum dogmata. 56. i.

Beinberge seu caligae. 253. p. i.

BENEDICTI (S.) regula *S. COLUMBANI* regulae quando iuncta? 45. p. i.

Benedictio populi quandoque ante communionem. 113. c. m. quandoque post Orationem Dominicam vario ritu. 177. p. t. etiam a Presbyteris 401. & 404. variis sub formulis. 402. c. f. olim data, ante cuius expletionem populo discendere vetitum, 378. c. m. viguit saeculo adhuc XVto. 379. p. i.

BLASII (S.) patrocinium in monasterium huius nominis ex *Rhenania* derivatum. 105. f. Monasterii illius situs. 10. p. m.

Bohemi qua olim liturgia usi? 62. c. f. 61. p. i. 65. p. i.

BONIFACIUS (S.) *Francia* & *Germania* Apostolus, 38. c. f. 39. p. i. plura praeter *Fuldense* exci-

tavit caenobia. 45. f. 46. i. Eius in praedicatione focii. 42. c. m.

Breviarium Ord. ecclesiastici 1000. annorum. 74. p. i.

Bucbovinum ab *HILDEBRANDO*, devictis *Hunnis*, in monasterium erectum. 29. p. i.

BURCHARDUS (S.) primus *Wirceburgi* episcopus. 41. i.

Burgundiones conversi. 18. c. f.

C.

Caligae usu profano *Beinberge* dictae. 253. p. i.

Calix olim non in medio, sed ad dextram hostiae situs. 216. p. i. & corporali fuit tectus. ib. c. f. incredibilis paene magnitudinis *Moguntia* adfervatur. 218. f.

Calices aurei. 207. p. m. imaginati, seu imaginibus decorati. 219. p. m. Lignei olim & sacerdotes aurei dicti. 220. p. i. lignei postea vetiti. 220. m. an plures simul consecrare liceat? 221. p. i.

Cambutta baculus episcoporum. 257. i.

Cancelli ecclesiarum descripti. 183. m.

Canon Missae, 336. p. m. secreto dicendus, 340. m. etiam ritu *Gallicano*. ib. p. m. & quare? ib. f. antiquitus oratione dominica finitus. 92. c. f. *Romani* vix non omnibus est communis. 336. p. i. & m.

- Eius auctor *S. GREGORIO* est quidam scholasticus. 336. c. f. aliis alii. 337. p. t. & seqq. ad eius initium, quod ritu *Mozarab.* & *Gal.* est: *Vere Sanctus*, 336. i. pedes Crucifixi deosculati, 341. c. f. & seq. manus extensae, 342. c. f. & cruces fuerunt formatae. 341. p. i. & seq.

- Eundem per partes esse compositum probat *WALAFRIDUS*. 356. f. 357. i. Hoc durante ministri stant inclinati. 339. p. m.

Cantores in *Galliam Roma* missi. 77. c. m.

Cantus *Romanus* quo tempore institutus? 76. f. *Canzel*, vox *Geru*, unde? 185. m.

Capellae unde dictae? 180. p. m.

Cappa, seu Pluviale cum adfuto caputio. 250. & 251. p. t.

- Earum varia genera. 251. c. m. & f.

Capla Eucharistiae reconditorium. 223. p. i. aurea. 207. p. m.

Capla evangeliorum pretiosissima. 209. p. i.

Cardinales ministri in festis olim Pontifici concelebrabant. 275. c. f. 276. i.

CARLOMANNUS Alamannus & *Thuringia* imperans de religione christiana optime meritus. 29. c. m.

RERUM MEMORABILIMUM.

CAROLUS M. ubique ritum *Romanum* introducere nitebatur. 78. m. Eius decretum, ut quisque Presbyter ordine *Romano* celebret. 77. c. f.

Cafula unde dicta? 246. c. m. an eadem cum pænula apostolo memorata? 244. c. f. antiquarum forma diu retenta, & hodieque alibi servata. 249. p. 2.

Celta quinquam dicti? 8. p. m.

Cibaria super Sanctorum aras frequentia. 191. p. i. antiqua. 189. f. *Constantiensis*. 191. p. i. *Ratisbonensis*. 190. p. m.

Cicendelarii ad custodienda ecclesiarum luminaria aliaque vasa pretiosa destinati. 198. f.

Clausula orationum. 104. p. 2. 305. i.

CLEMENTIS (S.) ecclesia *Roma*. 185. f.

CLODOVEUS conversus. 25. f. 26. p. i. *Alemannos* devincit. ib. p. i. 27. m.

Closterbovius Conc. decretum, ut ritus *Romanus* fervaretur. 76. c. f.

Cœmeteria quo in loco fuerint? 180. m.

Colæ argenteæ & aureæ, per quæ vinum poterat colari. 214. p. i.

Collecta unde dicta? 102. f. 230. 303.

Columba Spiritus S. symbolum. 205. p. i.

Columbæ non tam ornatus quam reliquiarum ibi contentarum causa in ecclesiis suspensæ. 191. m. in Ecclesia tam *grata* quam *lazina* ultimatæ. ib. p. m. In iis recondedebatur quoque Eucharistia. 192. p. i. 224. p. i.

COLUMBANUS (S.) quando in *Alemanniam* venerit? 32. p. m. 33. i. solo haliu vas confringit. 11. m. *Zogio* dira impetratur. 34. c. m.

Comites fiscales a CAROLO M. constituti. 28. m.

Communicantes uti olim, ita & hodie alibi respondent *Amen*. 396. p. i.

Communio cum variis precibus. 196. p. 2. 230. i. in pluribus eodem die Missis frequentata a fidelibus sæc. adhuc IX. 387. p. i. sub utraque specie etiam laicis ministrata vario ritu sæc. adhuc XVI. 300. seq. Diacono & Subdiacono hodieque alibi concessa. 388. c. f. alicubi tamen iam sæc. XII. fuit denegata. 192. p. m. & quare? ib. c. m. *Laica* & *peregrina* olim poenitentiae species. 194. & 195. c. f.

- Eandem manibus olim accipiebant ab Episcopo. 388. c. m. Recipientium consellio cum poenitentia iniuncta. 194. p. i. Presbyteri atque causa non recipientes olim communione privati. 387. m.

Conciones post Evangelii lectionem habitæ. 314. m.

Confessorum nomina in Canone memorata. 357. c. m. 358. p. 2.

Consecrationis forma *Ambrosiana* olim adhibita. 360. c. m. & c. f. cui singularis præmittenda præscribitur intentio. 361. f. Eandem ad orationem dominicam ab apostolis factam quomodo intelligat S. GREGORIUS? 361. m.

Constantiani sedes episcopalis *Vindonissa* transferretur. 28. p. i.

Constantienſes episcopi sæc. VI. VII. 48. f.

Coronæ ornatus ergo in ecclesiis suspensæ. 190. f.

Corporalia ac palla. 214. c. f. ab aliis hinteis, quibus altaria tegebantur, distincta. 199. f. duplicia alia, alia simplicia. 215. m. ex lino sint, non ex alia materia. 217. p. i. Eorum magna quandoque virtus contra incendia aliaque mala. 215. p. i. ne tamen contra eadem adhibeantur, postea cautum. ib. m.

CRESCENS (S.) de quo D. PAULUS, num *Gallia* fuerit apostolus? 8. p. i.

Crux CONSTANTINO in *Gallia* apparet. 16. p. m. pretiosa *Moguntinens* ecclesie. 195. c. f. 196. i. super aras positæ cruces. 195. i. portatiles. ib. m. variæ. ib. c. f.

Custodes ecclesiarum. 207. i.

D.

DALLÆUS de antiquitate ordinis *Romani* perperam sentiens notatur. 151. c. f.

Dalmaticæ folis Diaconis olim permixtæ. 264. i.

Earum origo ex mente P. CONSTANT, 243. c. f. 244. p. 2. & figura RHABANI ævo. 244. c. m.

DEICOLA (S.) mon. *Luxov. Lutrenſe* monasterium exstruit. 35. c. f.

Denuntiationes festorum aut ieiunii quandonam & a quo factæ? 385. p. i. 230. f.

Diptycha sunt signa communionis ecclesiasticæ. 346. p. i. ritu *Gall.* & *Mozarab.* ante præstationem lecta, 354. p. 2. Papæ nomen recensent, 346. p. 2. & Episcoporum, 347. i. diœcesis item propriæ. 348. i. nec non & abbatum, ib. m. simulque Regum & Imperatorum, 349. p. 2. 350. i.

- Eorum varia forma. 344. m. genera ib. f. & nomina. ib. c. m.

Diptycha, seu tabulæ lignæ, aureæ item & argenteæ. 208. p. m. vivorum. 344. seqq. & mortuorum. 364.

Dom, eius etymologia. 176. p. i.

Dominicæ quinque Adventus Domini aliquando numeratæ. 98. c. m.

INDEX

E.

- Ecclesia** portatilis CONSTANTINI M. 187. c. m.
Ecclesie & Imperii harmonia sub regimine Francico. 47. c. m.
Ecclesie Alemannica primitus ut plurimum lignee, 181. m. pleræque postea sæc. XI. augustiores redditæ. 182. m.
Elevatio specierum Eucharist. ante earum consecrationem olim facta, sed postea fuit prohibita. 362. p. i. & m. 363. p. i. minor fit ad illa verba: *Per ipsum & cum ipso* alibi cum incenso & pulsu cymbali. 171. i. cur eandem comitetur sonitus campanæ? 362. f.
Embolismo orationis Dominicæ varia SS. nomina olim fuere adiecta, 375. m. pro lubitu sacerdotis. 376. c. m.
Epob amictus seu humerale. 235. c. m.
Epistolæ lectiones lingua vernacula in liturgia. 125. f.
ERINTRUDIS (S.) S. RUPERTI soror. 41. c. f.
Et omnibus orthodoxis: hæc verba in multis codicibus cur desiderentur? 351. c. f. leguntur tamen in missali Gall. &c. 352. i.
Evangelium diverso ritu decantatum, 310. c. f. 311. p. s. etiam ab Imperatoribus. 311. f. 312. i. quo durante gladii exerciti, baculi depositi, & reclinatoria fuerunt relicta. 312. p. i.
Eucharistia non semper & ubique in altari summo fuit servata. 192. m. Eius celebrandæ forma aut non, aut summation tantum quarto sæculo in Oriente scripta. 61. m.
Eulogiæ fidelibus communionis loco distributæ. 406. c. m. quod hodieum alibi fit. 407. c. f. 408. c. m. Earum usus in Gallia adhuc dum viget, 318. p. i. & hoc nomine veniunt diversi generis munuscula. 407. f.
Exomologesis præmissa missæ celebrationi. 294. c. f. & 295. i.

F.

- Faldistorium** in ecclesia unde dictum? 184. c. f.
Fanonis diversus significatus. 219. p. s.
Festa Sanctorum proxima olim ante S. Communionem promulgata. 99. m.
FINTANUS (S.) reclusus *Rhenauigia*. 44. p. i.
Fistulæ seu calami, quo sanguis Christi olim sumebatur, 224. m. usus quo tempore in Gallia obtinuerit? 226. i. Cluniaci hodieum perseverat. ib. c. m.
Flabelli quis usus in sacro? 228. p. m. 229. i.

- Flagellantium** secta proscripta. 54. f. 55. i.
Fleamur genua olim a Diacono dictum, uti & Levate. 302. p. m.
FLOREZII sententia, quod Hispanici ritus fuerit primitivus Romanus. 68. c. f.
Fontes ad templi atrium, 290. f.
Franci fines suos quando potissimum dilataverint? 23. c. m.
Francia regnum unde duxerit originem? 2. i.
Fratricelli in Alemannia persecutionem passi. 14. c. m.
FRIDOLINUS (S.) monachus atque Rauracor auditor, 44. f. *Pistados* venit circa an. 653. 31. p. m. varias in honorem S. HILARII ædificat ecclesias, ib. f. 32. i. fundator cœnobii *Helram*. 44. m.

G.

- G** **Galatia** nomine an Gallia veniat? 2. p. i.
Gallia cur Francia nuncupetur? 1. f. quando ei lux christiana affluerit? 6. f. 7. i. seq.
Gallicana an *Mozarabica* liturgia sit antiquior? 70. i. Eius variz inscriptiones, 71. i. Convenientia cum *Mozarabica*, 69. f. & antiquitas. 70. c. m.
G - Missa ab *Illyriana* longe diversa. 74. p. m.
G - sacramentaria. 73. i.
Gallicanum circa missale variz opiniones. 72. i.
Gallicanus ritus antiquissimis temporibus in *Bri-tanniam* invehctus, 76. p. i. a Romano diversus. 70. m.
GALLUS (S.) cœnobii S. Galli fundator, 35. c. f. *Brigantii* idola comminuit. 34. f.
GERHARDUS e ducibus *Zaringensibus* ortus, episcopus *Constantiensis*. 52. i.
Germania Alemannia dicta, 1. c. f. Romanorum impatiens imperii, 4. i. nunc foedere iuncta, nunc inimica, ib. c. m. Christi fide demum imbuta, 13. c. f. 14. p. i. quæ *Benedictinis* debeat beneficentia? 46. p. i. Eius primævi limites. 3. i.
GERMANUS (S.) *Antiochod.* expugnat PELAGII hæresin, 30. c. m.
Geta ad fidem conversi. 17. c. f.
Gloria in excessu græcæ est originis, diciturque hymnus matutinus, 209. c. m. S. MARCO adscriptus. ib. Eius usus in Hispania, ib. & alibi. 300. c. m. f. 301. i.
GOAR (S.) *Aquitanus* in Germania prædicat evangelium. 41. c. m.

GRABUIS

RERUM MEMORABILIMUM.

GRABUS (*Ernest.*) *Anglus* sacrificium a LUTHERO & CALVINO sublatum deplorat, atque reduci cupit. 161. c. m.

Graduale unde dictum? 309. i.

Gratie divinæ efficacia ex orationibus ecclesiæ demonstratur. 167. seqq. m.

Gravio seu Comes. 29. f.

GREGORII (S.) M. P. singulare in rem liturgicam studium. 83. seq. p. i. Eius ad S. AUGUSTINUM *Anglia* Apost. de diversitate liturgiarum responsio. 75. m.

Gunna vestimenti genus. 231. f. 232. i.

H.

Habitus Cleri a laicali antiquitus distinctus. 231. c. f.

Hanc igitur oblationem &c. hæc oratio olim variabat. 359. p. i. & f.

Hebdomadarius div. Officii cibis nonnisi quadagesimalibus vescerebatur olim. 289. i.

Hieram monasterium exstructum a S. FRIDOLINO. 31. c. f.

Hercynia sylvæ termini. 10. m.

HIERONYMUS (S.) scholas *Treovirenses* frequentat. 17. p. i.

Hirsingensis ecclesiæ structura. 181. i.

Hispanicus ritus, iuxta FLOREZII, fuit primitivus *Romanus*, idemque, quem sæc. I. S. PETERUS instituit. 68. c. f.

Homiliæ SS. Patrum ante eiectionem Catechumenorum lectæ. 71. c. f. 315. p. m.

Hostiæ fractio vario olim ritu peracta. 379. c. f. 380. p. i.

HUSS (Io.) *Constantia* combustus. 55. p. i.

I.

IACOBI (S.) liturgia. 61. c. f.

Ieiunium feriæ V. in Quadrages. a GREGORIO II. sæc. VIII. institutum. 99. i.

ILLYRICI missa quomodo inferebatur? 59. c. f.

Summa eiusdem raritas antehac unde? 157. c. f. 172. m.

Imagines varii generis in parietibus ecclesiarum pictæ, aut adpænxæ, 201. c. m. 202. m. proceres vetantur. 205. c. m. Earum cultus. 201. f. seq.

Imperatorum munificentia in oblatione pretiosorum vasorum. 297. c. m.

Imperii divisio in LOTHARIUM, PIPINUM & LUDOVICUM. 50. c. m.

Incensatio super altare a sacerdote, circum altare

a duobus diaconis, alibi ab uno facta, 297. p. i. cur adhibeatur in Missa? 328. c. f. 329. p. i.

Insula sæpe totius vestitus sacerdotalis nomine venit. 259. c. f. 260. i.

Introitus an olim a Celebrante decantatus? 293. p. i. 294. p. i.

IOANNIS (S.) Evangelium ante sæc. XVI. non legitur dictum. 405. p. m.

IARNAUS (S.) num fidem in *Germania* propagaverit? 12. i. & f. p. m. & quocum progressu? ib. f.

Ite missa est cur dicatur? 402. p. i.

IUSTINI M. de pane & calice doctrina. 60. p. i.

Indica psalmus privatum in sacrificia, & in processu ad altare dictus. 291. c. f.

K.

KILIANUS (S.) *Francis* orientalibus evangelium prædicat. 43. i.

Kirch eius etymologia. 175. p. i.

Kyriaxos nomine passim ecclesia denotatur. 414. c. m.

Kyrie eleison novies dicendum, 297. c. f. quis instituerit? 298. p. i.

L.

Lampades peniles in ecclesiis. 198. c. m.

Larga germ. *Speim*, *Spenda* i. e. elemosyna in anniversariis mortuorum distribuenda. 416. i.

LAUDO (S.) an *Constantiensis* episcopus? 221. p. m.

Laureacensis metropolis, 5. p. i. ab apostolis iuxta quosdam fundata. ibid. m. Monasterium huius nominis ducis MARILLII olim sedes. 29. p. i.

Lectioes quæ? 306. c. f. & an plures semper obtinuerint in Missa? 307. p. m. Earum ritus. 308. c. m.

Legitima Missa quæ dicatur WALAFRIDO? 277. m.

LEOPARDUS *Maurimonastrii* fundator. 35. c. f.

Liturgia, 57. & 58. i. olim diversa in *Germania*. 93. c. f. *Praga Sclavica* lingua peracta. 63. p. i.

- *Africana* ecclesiæ. 63. m.

- S. CHRYSOSTOMI hodieum in Oriente usitata. 62. p. m.

- *Gallicana* an *Mozarabica* antiquior? 70. i.

- *Hibernorum* qualis fuerit, incertum. 75. f.

- S. IACOBI. 61. c. f.

(*) 3

Liturgia

INDEX

- Liturgia *Maronitarum*. 62. c. f.
 - *Mediolanensis* ab AUGUSTINO in *Africam*, iuxta quosdam, inducta. 64. f. eius auctor. 66. i.
 - *Mozarabica*. 67. i. & m.
 - *Romana* a S. PETERO composita, 79. & 80. i. in *Bohemiam* inducta, 63. p. i. cum liturgia orientali sæc. VI. fuit permixta. 69. m.
 Liturgici libri Orientis & Occidentis in quo conveniant? 62. i.
 Lotio manuum alibi post *Sandus*, 330. p. i. etiam diaconis diversimode præscripta, ib. m. cur adhibeatur? 330. f.
 Lumen perpetuum in ecclesiis. 198. i.
 Luminaria in ecclesiis usitata, 196. c. m. quando accensa, aut extincta? 197. p. i. Eorum pro ratione festorum dispar numerus. ib.

M.

- Magdelburgensis* ecclesia in metropolitanam erecta. 51. p. i. quinam episcopatus eidem subditi? ibid.
 Manipuli circa tempus communionis olim depositi. 238. p. i. Eosdem olim gerebant moniales etiam. 237. c. f.
 Mappula non uniusmodi in ornatu sacro. 217. m.
 MARCUS (S.) *Aquileian* missus a D. PETERO. 4. c. f.
Maronite qua liturgia utantur? 62. c. f.
 Martyria in *Gallia* quando primum visa. 9. c. f.
 Martyrum acta ante Missam lecta. 64. p. i. & in Missa. 306. c. f. 307. i.
 Matutinum cum Prima & Tertia præmittendum Missæ. 289. c. f.
Mediolanensis liturgiæ quis auctor? 66. i. eandem a D. AUGUSTINO in *Africam*. 64. f. & a CAROLO IV. *Praga* in ecclesiam S. *Ambrosii* inductam quidam putant. 65. p. i.
Memento Domine: antiquitus in missa dictum, 152. m. simulque Diptycha tunc lecta, ib. i. singulare pro ipso Celebrante olim fuerat in usu. 164. i.
Mess vocantur nundinæ, & quare? 274. i.
 Ministerium pro universa suppellectili sacra sumtum. 210. p. i.
 Missa, 386. m. publica. 277. f. 278. p. i. bassa, 280. f. privata, ib. i. hæc ante publicum officium, & in domibus privatis celebrari vetita. ib. & 188. c. m. sine libris quandoque peracta. 60. c. f. nunquam solo sacerdote præsentem. 280. p. i. *Galliana* ab *Iberiana* longe fuit diversa. 74. p. m. Pontificalis splendido cum apparatu.

292. p. i. seqq. in Parasceve non fuit celebrata. 60. m. Missæ ILLYRICI raritas antehac unde? 157. c. f. 172. m. Officia aucta successu temporis, & cur? 60. p. m. tres in Natali Domini celebrandi consuetudo ex ritu *Romano*. 96. f. Missis solemnibus Clerus ruralis in principe ecclesiæ interesse tenebatur. 275. c. m. Hoc nomine olim dies festi quoque veniebant. 273. p. i.
 Missale *Augiensis* longe aliud ac *Romanum*. 75. p. i.
 Missales libri quomodo antiquitus appellati? 59. p. i.
 Missalis plenarii notio. 116. c. m.
 Mitrarum origo, 260. p. i. & variz formæ. 259. p. i.
Moguntina sedes ante S. BONIFACIUM iam erat metropolitana. 16. i. 22. p. i. 41. p. i. Eius suffraganei, 41. c. m. & thesaurus. 264. m.
Moguntia calix incredibilis pæne magnitudinis aservatur. 218. f. ibidem Christiani in ecclesia a RAUDONE *Alemanno* necati. 17. i.
 Moniales olim manipulos gerebant. 237. c. f.
 Mortuorum commemoratio in missa olim ante consecrationem, 103. m. duplex quandoque, 173. p. i. ab apostolis provenit, 344. c. f. continuus ecclesiæ usu frequentata. 365. p. i. Eorum nomina ex diptychis olim post consecrationem lecta, 366. 367. p. i. & extra Sacrum ex necrologiis. 368. c. f.
Mozarabes oblitus *Romanis* liturgiam suam abrogantibus. 67. f.
Mozarabica liturgia in *Hispania* olim usitata, hodie in quibusdam regni istius locis servatur, 67. i. mutata sub GREG. VII. 67. p. i. an antiquior *Romana*? 70. i. Illius exemplaria quædam cur combusta? 67. m.
Musler vox germ. & *Montier* Gall. quid indicent, & unde originem ducant? 177. i. seq.
Murensis monasterii vasa pretiosa. 208. m.

N.

- Natales suos nonnisi peccatores agunt. 414. not.
 Navis ecclesiæ. 181. i.
 Nundinæ cur passim vocentur *die Messen*? 274. i. illas diebus dominicis improbat S. BASILIUS ib. c. m.

O.

- Oblatæ rotulæ dictæ, 125. i. summo studio & religione confectæ. 323. p. m. 324. p. i. 325. p. m. ubinam positz super altari? 128. p. i. Earum forma plerumque rotunda, 123. c. m. pro iisdem conficiendis a Nobilibus olim legata sunt prædiaz &c. 326. p. i.

Ob.

RERUM MEMORABILIU M.

Oblationes cum diversis precibus, 322. p. t. factæ diebus dominicis & feliis ab omnibus, 320. p. i. a mulieribus datæ intra & extra chorum sunt susceptæ, 319. i. & m. quo sæculo desierint? 317. f. Earum varia genera. 320. p. m. 321. p. t.

Offertoria, seu vala ad oblationem faciendam destinata, aurea & argentea. 213. p. i.

Officia divina secundum apostolicæ sedis traditionem sunt peragenda, 79. i. aucta successu temporis, & cur? 60. p. m.

Oralis & Orarii quæ distinctio? 240. p. t.

Orarium idem cum *fiola*. 240. c. f. 241. p. i. lisdem presbyteri semper utantur. 241. f. 242. i.

Orate fratres cum diversis responsoriis, & psalmis excipiebatur a plebe, & clero. 311. p. i. & m.

Oratio Dominica in liturgia semper adhibita, 373. c. f. & 374. p. t. alibi ad singulas petitiones Amen a plebe interpolatum. ib. c. f.

- Super populum quando & quare dicta? 400. m. & seq.

- Oraciones in missa quot dicendæ? 303. p. t. 304. i. Liturgicarum pars magna tempore graffantis *Pelagiana* hærescos composita. 169. p. i. Ex iisdem gratiæ divinæ efficaciam demonstratur. 167. seqq.

Oratoria intra ecclesiam. 184. f.

Ordini Romano præcipuus in illustranda *Alemanni* liturgia locus debetur. 148. f.

Orientalis ritus antiquos servare iussit. 79. p. m.

Ornamenta ecclesiæ recentia. 210. c. f.

Osculum altaris. 296. f.

- crucis post Introitum. 296. c. m.

- Pacis post confecta mysteria in Occidente, in Oriente ante mysteria confecta singulis dabatur, exceptis alibi ieiunii diebus. 382. c. m. Cur non & in defunctorum missis? ib. p. m. formulæ ad Pacis osculum variz. 383. p. m. ritusque variz. 384. p. t.

P.

Pennula Apostolo memorata an simile cum nostris Planctis vestimentum? 244. c. f. earum forma antiqua. 245. p. i.

Palla mystica significatio, 216. p. m. & forma. 215. c. f.

PALLADIUS primus Scotorum Episcopus. 30. f.

Pallium cur petatur a sede Apostolica? 261. i. eius forma. 260. m.

Patena in quibusdam ecclesiis in altum elevatur & ostenditur ante communionem. 218. i. veteres nostris ampliores. 218. p. m. & c. f. earum usus. 217. c. f.

PATERNUS (S.) an *Vindonissa* episcopus? 21. p. m.

PATRITIUS (S.) PALLADII successor monasteria exstruit in *Hibernia*. 11. i.

Patrum (SS.) homiliz ante electionem Catechumenorum lectæ. 71. c. f.

Pax data olim post Introitum. 295. c. f. Papæ cum tabula eburnea. 229. c. f.

Pax Vobis, olim a presbyteris etiam dictum; 301. c. f. cur non & hodie? ib. p. i.

PELAGIUS (S.) martyrium. 15. p. i.

Per Dominum nostrum: hac clausula collectæ omnes finiuntur. 304. p. i. seq.

Per quem hæc omnia &c. ad hæc verba diversæ res olim benedicte. 171. p. t. 372. i. & m.

Pertica pretiosa in ecclesia Moguntina. 204. p. i.

PEYRATI opinio de liturgia Anglicana. 76. m.

PRAEFFI (*Christoph.*) sententia de sacramentarii *Ge-lasiani* antiquitate reicitur. 82. c. f.

PIRMINIUS (S.) *Hybernus*, Episcopus in *Melter-bem*, 37. p. i. plura exstruit cænobia, 38. p. i. 45. c. m. inter alia *Hornbacense*, 37. p. i. *Alemannus* convertit, 37. c. f. moritur in *Horn-bach*. 38. p. i.

Pixis, in qua servabatur Eucharistia propter infirmos. 221. p. m.

Plenarii evangelicarum lectionum in missa notio. 125. p. i.

Plumaria ars quæ? 268. i.

Pluviale unde dictum? 250. m.

Pœnitentiales psalmi ante missam dicendi. 290. c. m.

POLYCARPUS (S.) Apostolorum discipulus. 8. c. f. Pontificalis missæ apparatus splendidus. 292. p. i.

Pontificis Laudes in missa inaugurali decantant. 305. c. m. Eidem olim ministri Cardinales in festis simul concelebrabant. 275. c. f. 276. i.

Pontificum (SS.) ritus propagandi *Romana* ecclesiæ studium ad conservandam unitatem. 146. c. m.

Pragæ liturgia peragitur *Slavica* lingua. 61. p. i.

Præfatio missæ fidelium initium, 312. f. gesta insignia Sanctorum & passionem refert. 314. c. m. aliquando *Contestata*, *Ilatio*, *Contestatio* vocatur, ib. i. *Gracis* una est, ritu *Ambr. Gall.* & *Mozarab.* singulæ singulis missis. ib. c. m.

Purpurarum pretiosarum magna copia in ecclesia *Moguntina*. 203. p. m.

R.

Reliquiæ Sanctorum olim sub altari positæ. 191. p. i. seqq. quandoque in locis etiam privatis servatæ. 194. p. m.

REMEPIUS Ep. cuius olim in canone fiebat mentio, quinam fuerit? 104. m.

Responsorium ubi, a quibus, & quando decantatum? 309. p. i. seq.

Rochet tunica linea. 23. p. i.

Rogationum dies ante ascensionem Domini in ecclesia *Romana* a LEONE III. instituti. 98. m.

Romania

INDEX RERUM MEMORABILUM.

Romana ecclesia veræ fidei & veritatis magistra.

3. p. m.

Romani ritus a Gallicano diverſitas. 70. m.

*Romano ordini præcipuus in illuſtranda Aleman-
nia Liturgia locus debetur.* 148. f.

Romanorum in Aemania ditiones ſæc. l. 11. l.

*Romanicus monaſterii Habendi (alias montis ſan-
cti) conditor.* 35. c. f.

RUDOLPHUS Habib. imperium adeptus pacem im-
perium inter & ſacerdotium reſtituit. 52. c. f.

Rogæ eccleſiarum. 184. m.

RUPERTUS (S.) Boiaria Apoftolus. 43. c. f.

S.

Sacramentarium, 59. c. m. a libro Sacramentorum
eſt diſtinctum. *ib.* m. Eiuſmodi Roma in Gal-
liam mittitur. 77. m.

Sacriſtæ vocabulum unde? 206. c. f.

Sacriſtia eccleſiæ. 184. c. f.

*Sanctorum feſta proxima olim ante communionem
annuntiata,* 99. m. Complurium nomina ali-
quando in ſecunda commemoratione ſunt reci-
tata. 370. p. t.

Saroth tunica linea. 235. p. i.

*Scholæ qua ratione ſub CAROLO M. per mona-
ſteria & episcopio inſtitutæ?* 46. m. & c. f.

*Scholæſtici, qui diſciplinæ gratiæ vim enervare alla-
borarunt, ex orationibus eccleſiæ revincuntur.*
171. c. m.

Seckinge vita canobitica per S. FRIDOLINUM in-
ſtituta. 32. p. i.

Secreta aliquando ante oblationem, 331. c. f. ritu
Ambroſiano una ſuper ſindonem, altera an-
te Præſationem alta voce, 332. p. i. ritu au-
tem *Aleman.* antiquiſſimo dicitur ſecrete. *ib.* p. m.

Seſſio trium horarum quid indicat? 305. m.
306. p. t.

SEVERINUS Pannonia Apoftolus. 6. m.

Solium pontificale quo loco in eccleſia poſitum?
185. i.

Spem ſeu *Spenda* dicitur elemoſyna in anniverſa-
riis mortuorum eroganda. 416. i.

Stampus ſeu *ſtampus* vox variè ſignificationis. 415. c. m.

Stauracina veſtes quæ dicantur? 269. p. l.

Subdiaconorum tunica olim erat ſubtilis linea.
264. p. l.

Suevia limites. 3. c. m.

Symbolum quando in miſſa recitari cœpit? 312.
c. f. quibus temporibus cantatum? 313. c. f.

& quomodo? 314. p. l.

Symmetiæ dicuntur, qui cum Episcopo ſimul ce-
lebrant, 277. i. quod hodieque fit. 276. f.

277. l.

T.

Tabulæ ad canendum auro argentoque ornate.
208. c. f.

Taborita Huſſiarum progenies, 56. c. m. eo-
rum nefanda dignitas. *ib.* m.

*Theologorum catholicorum negligentia in diſqui-
rendis rebus liturgicis notatur.* 157. l.

Theſaurarius eccleſiæ. 206. f.

Thuribula, 212. p. l. & m. tria interdum adhibi-
ta. 212. f.

Tonſuræ forma RHABANI ætate. 230. m. & c. f.

*Transubſtantiatio in libris liturgicis Paſcheſio RAT-
PERTO vetuſtiſſimis palam indicatur.* 160. f.

164. l.

Trenga Dri, ſeu: Pax Dri. 52. m.

Trinitatis (SS.) imago. 204. c. f.

Triſagii decantandi diverſus ritus, 335. p. i. cum
ſingularibus collectis. *ib.* c. f.

TRUDPERTUS (S.) Briſgoui prædicat evangelium.
43. f. 44. i.

Turiceſe manuſcriptum inſigne collectionem litur-
gicam continens. 65. c. m.

Turcuſis eccleſiæ antiquitas. 182. p. l.

*Turres aureæ & argenteæ ad recondendam Eucha-
riſtiam.* 222. m.

V.

VALENTINIANI Auguſti pretioſa oblatio. 201. p. l.

Vaſa eccleſiæ varia recenſentur, 206. p. i. 210.
f. 211. i. pretioſa in quibuſdam eccleſiis. 207. c.
m. ad lavandas manus deſtinata, *Aquamani-
lia, ſeu Aquamanus* ſunt dicta. 211. c. f. ut

ex auro vel argento, vel ſaltem ex ſtanno fiant,
præcipitur. 220. p. m. Eorum ablutio. 217. c. m.

Vela picta. 202. c. f.

VERENÆ (S.) capella Zurzachii. 180. c. f.

Veſtiaria ſeu ſecretaria eccleſiarum. 206. p. m.

*Veſtimenta Clericorum tempore S. BONIFACII pe-
culiaria.* 210. p. l.

*Veſtitus Clericorum ſacris vacantium diſtinctus a
communi.* 214. p. t.

Veluntis Sequanorum metropolis. 15. c. f.

VICTORINUS (S. M.) ubinam fuerit episcopus? 5.
c. f. 6. l.

Viri a mulieribus in eccleſia ſtabant ſeparati. 184. i.

Votiva dona coram Reliquiis ſuſpenſa. 198. p. m.

W.

*WALBURGIS (S.) offa cum ſuper altare poneretur,
ceſſarunt miracula.* 194. p. l.

Waldenſis damnati. 54. m. Eorum errores. 56. c. m.

WICKERTUS ſine fructu in Friſia prædicat. 41. f.

BIBLIOTECA DE MONTSERRAT

13020100004056

BIBLIOTECA
DE

MONTSERRAT

Armaria ^B LXXXIVa

Estante 80

Número 19

